דוד א. וואָלפע

איך און מײַן וועלט

דער מענטש פֿון ליכט און איך

דער קרוינפונקט פֿון מײַנע אידעאַלן איז געווען:
זען פּנים־אל־פּנים דעם מענטש פֿון ליכט.
זינט איך געדענק זענען מײַנע פֿרערַאָגאַטיוון געווען:
גוטסקייט, זוניקייט, און דער אולטימאַט –
דער מענטש פֿון ליכט!
און אָט איז ער געשטאַנען אויף מײַן שוועל.
ס'איז געווען די וווּנדערלעכסטע רגע פֿון מײַן לעבן,
איך האָב אים באַגריסט אין דער אָפּענער טיר:
„קום אַרײַן, אויסגעבענקט־ליכטיקער, זײַ מײַן גאַסט!"
ער האָט געשמייכלט, געבליבן שטיין אין מיטן צימער.

דין און שלאַנק, ווי אַ יונג בוימל, האָט ער זיך פֿאַרנייגט,
„אַ גוטן טאָג אײַך, ליבע מענטשן", האָט ער געזאָגט מײַן פֿרוי און מיר.
פֿון זײַנע אויסגעשפּענט אויגן האָט עמאַנירט גוטסקייט.
...נאָבן באַגלייטן אים, איז מיר אין האַרצן געבליבן זײַן געשטאַלט,
מיט אַ פֿראָגע: ווער איז דער מענטש געווען?
אומגעריכט געקומען און פֿאַרשוווּנדן, ווי אַ סוד.
און ס'האָט מיך געמאָגט אַ בענקשאַפֿט נאָך אים.

איין טאָג האָט אַ בריוו אַרײַנגעבליצט.
ווערטער, ווי פֿונקען פֿון ליכטיקער גוטסקייט,
האָבן מיר געבראַכט אַ בשׂורה־טובֿה פֿון גורלדיקייט:
כ'האָב גראָד געהאַלטן אין שרײַבן מײַן אויטאָביאָגראַפֿיע,
האָב איך אינעם הייסן מאָמענט אַ נדר געטאָן:
דעם לייוונט פֿון מײַן לעבן וועל איך אויסוועבן
ביזן לעצטן פֿאָדעם – אַ דאַנקשאַפֿט־מתנה
פֿאַר דעם מענטש פֿון ליכט.
און כ'האָב מײַן באַשלוס פֿאַרצייכנט אין אַ נאָטיץ־ביכל
אויף מײַן שרײַבטיש, ווו ס'איז געווען די דאַטע:
16טער אָקטאָבער 1994 – באַזוך פֿון ליבטמענטש!
...וועט ער נאָך אַ מאָל קומען?

דוד א. וואלפע

איך און מײַן וועלט

אויטאָביאָגראַפישע בלעטער

בוך צוויי

דאָוו - טובֿ
יאָהאַנעסבורג - 1999 - תשנ"ט - ירושלים

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2022

דוד א. וולפה

אני ועולמי

©
כל הזכויות שמורות למחבר
D. Wolpe
14 Grace Road Observatory
Johannesburg 2198
SOUTH AFRICA

ISBN 965-7012-33-3

נדפס בישראל

ד״ר יהונתן ה. בער
מײַן דאַנק פֿאַר בוך צוויי

דוד וואָלפֿע
יאָהאַנעסבורג, 1999–2000

אַ דאַנק מײַן געטרײַען חבֿר
באָריס סאַנדלער
פֿאַר הילף אין צוגרייטן און רעדאַקטירן ביידע ביכער
„איך און מײַן וועלט"

דוד וואָלפֿע

טייל זעקס (1951–1998)

שוין אין ער־אָפּלאַן. צוגעגאַרטלט צום ווייכן פּאָטעל, קוים צו פֿילן, טיילט ער זיך אָפּ פֿון דער דיַיטשישער ערד. אין האַרצן טוט אַזאַ טיאָבקע, ווי כ'וואָלט די סעקונדע דורכגעלעבט אַ ווולקאַן־ציטער. איך פֿאַרמאַך די אויגן. דאָס וואָס האָט פּאַסירט מיט מיר אין דעם קאַצעטישן לאַנד פֿליט איצט מיט פֿאַנטאַסטיש־מיראַזשיקער שנעלקייט אין מיַינע צעספּוזשעטע געדאַנקען. איך הער דאָס גערויש פֿון די פּראָפּעלערס, ווי אין אַ געיאג מיט מיַינע מחשבֿות. דאָ איז אין מיטן זומער, 1951.

שפּעטער, ווען מיר וועלן פֿליִען איבערן אָקעאַן, וועט די נאַכט אָפּבייטן דעם טאָג: ס'וועט זיַין זונטיק, דעם 22סטן יולי. אַזוי פֿיל דאַטעס, טעג, יאָרן און סעזאָנען האָבן זיך געביטן אין מיַין לעבן, אַז כ'האָב שוין פֿאַרלוירן דעם חשבון. אָבער דעם חודש יולי געדענק איך צו פֿיבער־האַפֿטיק. ער האָט זיך איינגעגליט אין מיַין זכרון מיט שוואַרצן פֿייער. ס'איז געווען אַ פּראַבטיקער יולי־טאָג, ווען אַ גרוילצוג האָט אונדז געבראַכט פֿון דער לעצטער געטאָ אין ליטע צום גיהנום פֿון דריטן רייַך. הייַנט, זיבן יאָר שפּעטער, האָב איך זיך אָפּגעריסן פֿון אָט דער פֿאַרשאָלטענער ערד. איך האָב געווויסט, אַז פֿון אָט דער ערד וועל איך איין טאָג אַוועק און קיין מאָל מער ניט קומען צוריק, פונקט ווי כ'וועל מער ניט קומען צוריק אין מיַין יִידן־אויסגעבלוטיקטער ליטע.

פּלוצעם האָבן זיך די נעכטן־בילדער אויסגעלאָשן און ס'האָט זיך אָנגעצייכנט פֿאַר מיַין בליק אַ רויטער פֿרעגצייכן. ריכטיקער, איז עס געווען אַ שרעקצייכן, וואָס פֿלעגט צו מיר אויפֿשטיַינען אין ספּעציעלע דין־וחשבון־שטימונגען, זינט די נאָך־מלחמה־יאָרן. איצט האָב איך זיך געפֿלאָנטערט אין אַזאַ פּחדימדיק־צעטומלטן חשבון־הנפֿש. ס'איז געווען דאָס אייביקע זוכעניש און פֿאָרשעניש, צו געפֿינען אַ ברעקל פֿאַרנעטפֿער אויף אַלע אומפֿאַרנעטפֿערס פֿון בלוט און פּיַין. אַ לאַנג גיך יאָגנדיק שנירל דערמאָנונגען האָט זיך מיר געוויקלט אין מוח. איך בין געפֿאָרן איבער לענדער און שטעט, ווי אין אַ פֿאַנטאַסטישן חלום. עס איז געווען דער מעטאַלענער קלאַנג פֿון ראַדיאָ־מעגאַפֿאָן, וואָס האָט מיך איבער־געוועקט פֿון דרעמל. אַ קול האָט אינפֿאָרמירט ווו מיר געפֿינען זיך, די הייך, ווי דער וועטער איז, און אַז מיר וועלן דאָ לאַנדן, כדי אָנצופֿילן די טאַנקן מיט פּעטראָל. האַלב אויסגעטשוכעט, האָב איך זיך איצט דערמאָנט, אַז איך פֿלי... מיט איין מאָל האָט מיַין האַרץ אַ לוסטיקן ציטער געטאָן, און פֿאַר מיַין בליק האָבן אויפֿגעלויכטן דרייַ געשטאַלטן, וואָס האָבן אָנגעפֿילט מיַין האַרץ מיט שׂימחה. כ'האָב זיך דערמאָנט, אַז מיט די דאָקומענטן ליגן אין מיַין טאַש זייער פֿאָטאָגראַפֿיעס. כ'האָב זיי אַרויסגענומען און זיך געקוויקט מיט די פּנימער.

איך האָב אָנגעקוקט די בילדער זייער לאַנג. געוויסן פֿאַרכאַפּט פֿון אינטערעס און בענקשאַפֿט, אַז כ'האָב אַפֿילו ניט געמערקט ווי דער עראָפּלאַן האָט זיך

אַרונטערגעלאָזט, זיך אָנגעפומפט אַ פֿולן בויך בענזין און שוין ווײַטער געפֿלויגן אונטער די נאַכטיקע הימלען. אָבער דערפֿילט האָב איך אַ נײַגעריק אויג אויף זיך און כ׳האָב אַ דרייַ געטאָן מײַן קאָפּ צום שכן אויפֿן אַנדערן פֿאָטעל און אונדזערע בליקן האָבן זיך באַגעגנט. ער האָט אַ שמייכל געטאָן און שטיל, מיט אַ זיכער קול, געזאָגט: „אַ היימישער יִד, ניט אַזוי?" מיט פֿרייד האָב איך זיך געאײַלט צו באַשטעטיקן זײַן פֿראַגע: „אַוודאי אַ יִד, ווי דען?" און ער האָט צוגעגעבן: „איך האָב געווווסט." אַן איבערראַשטער, האָב איך אויסגעשטרעקט אַ האַנט און געזאָגט, ווי אין אַ שפּאַס: „מסתּמא לאַנדסלײַט? טאָ לאָמיר זיך באַקענען." זײַן ווואַרעמע האַנט איז געבליבן שטעקן אין מײַנער: „איר פֿאַרשפּאָרט זיך פֿאָרצושטעלן, אײַער נאָמען איז דוד וואָלפע." איך בין געבליבן זיצן מיט אַן אָפֿן מויל: פֿון וואַנען ווייסט ער עס? ווער איז ער? ער האָט באַמערקט מײַן פֿאַרוווונדערונג און זיך געגומען מיר אויפֿקלערן דעם סוד: „ראשית, מוז איך אײַך בעטן מחילה פֿאַר מײַן ווארפֿן זײַטיק אַן אויג אין אַ פֿאַרבאָטענער זאַך, אײַערע בילדער..." כ׳האָב אים איבערגעריסן: „אָ, דאָס פֿרייט מיך גאָר, וועט איר שוין קענען מײַן משפּחה: דאָס איז מײַן פֿרוי און אונדזערע צוויי קינדער. איך פֿלי צו זיי." ער האָט מיך דורכדרינגיק אָנגעקוקט און געזאָגט: „איך וויל אײַך עפּעס זאָגן, ניט ווי אַ קאָמפּלימענט, נאָר ווי אַן אמת: אײַער פֿרוי איז אַ שיינהייט, און די קינדער קראַסאַוויצעס. זאָלט איר געפֿינען גליק." כ׳האָב אים באַדאַנקט און געזאָגט, אַז מײַן פֿרוי וועט זיך פֿרייען צו הערן זײַן שיינהייט־מישפּט.

ס׳איז געווען האַלבע נאַכט, צווישן הימל און ערד. אין דער פֿלײַענדיקער אין דער לופֿטן מיקראָ־רעפּובליק האָב איך קיינעם ניט געקענט, און קיינער האָט מיך ניט געקענט. איז דאָס געווען דער ערשטער מענטש, וואָס האָט צו מיר אויסגערעדט אַ פּאָר וואַרעמע ווערטער, און דווקא אויף ייִדיש. און כ׳האָב דערפֿילט אַ מאָדנע צײַנעניש צו אָט דעם מענטשן, ווי כ׳וואָלט אים שוין יאָרן געקענט, געדענקט פֿון ערגעץ זײַן קול. בין איך איצט געווען אַרומגעכאַפּט פֿון אַן אומרויקן נײַגער צו וויסן וווער ער איז. האָב איך פֿלוצלינג געפֿרעגט: „פֿון וווּ קומט איר?" ער האָט אויפֿגעהויבן צו מיר אַ פּאָר אומעטיקע, בלאָ־שאָטנדיקע אויגן. זײַן בליק איז געווען מילד, מיט אַ קוים שמייכל אויף דער ליפּ: „איך קום פֿון דאָ פֿון וווּ איר קומט, מיר זענען שכנים." כ׳האָב עס באַשטעטיקט: „פֿאָטעל־שכנים אויף אַ קורצן מעת־לעת." ער האָט אַ לאַך געטאָן און געזאָגט: „ניין, מיר זענען שוין לאַנג שכנים: איך קום פֿון דאַטנעווע, לעבן קיידאַן." אַ פֿראַגע האָט מיר אַ זשום געטאָן אין מוח: פֿון וואַנען ווייסט ער אַז איך בין פֿון קיידאַן? און ס׳האָט מיר אַ רגע אויסגעווויזן ווי אַ גוטער סימן, וואָס איך קום אויף דעם נײַעם קאָנטינענט ווי אַ דערקענטער. איך האָב מיט אַ פֿריילעך געמיט אויסגערופֿן: „און איצט פֿלײַען מיר, צוויי ליטוואַקעס, צו אונדזערע היימען." ער האָט געזאָגט: „פֿון יענע ליטוואַקישע היימען איז עס אַ מהלך־רבֿ." כ׳האָב עס געפֿרוווט מפֿרש זײַן: „אַ מהלך־רבֿ אין צײַט, חורבן־צײַט... אָבער איר זײַט אַהער געקומען צו דער צײַט, כ׳מיין: אײַדער." ער האָט געפֿליסטערט: „כמעט אויפֿן ראַנד, ווי אויף דער שאַרף פֿון אַ חלף..." כ׳האָב געזוכט דעם אומעט צו באַלאַנסירן און צוגעגעבן: „און אַרײַנגעפֿאַלן אין

דער גאָלדגרוב." ער האָט געזאָגט: „טאַקע אין דער אמתער גאָלדגרוב, ניט ווי איר מיינט עס, יאָהאַנעסבורג." מיר האָבן בייידע געווּסט, אַז אַזוי האָבן יִידן אין ליטע גערופֿן די שטאָט, האָט ער מיר דערקלערט: „איך מיין די שטאָט פֿון גאָלד און שוועיִס אונטער דער ערד, אין דער טיף..." איך בין געווען פֿאַרוווּנדערט: „האָט איר געאַרבעט מיט די שוואַרצע?" און געמיינט האָב איך עס, אַז ער האָט אָנגעפֿירט מיט זייער אַרבעט. „ניין, ניט מיט זיי, נאָר טאַקע ווי זיי", און ער האָט צוגעגעבן – „דאָס איז אַ גאַנצע מעשׂה, נאָר איך וויל זיך עס ניט דערמאָנען מער, געענדיקט..."

איצט בין איך געווארן נאָך מער נײַגעריק וועגן דעם פֿאַרשוין און זײַן מעשׂה. כ'האָב אים געבעטן ער זאָל מיר דערציילן: „מיר האָבן נאָך כּמעט אַ גאַנצע נאַכט, און אין דער לופֿטן שלאָפֿט זיך סײַ ווי ניט ווי אונטן..." האָב איך אים געפֿרוווט איינערעדן. צום סוף האָט ער מסכּים געווען מיט איין תּנאַי, אַז עס זאָל בלײַבן אַ סוד. ער האָט עס נאָך ביז הײַנט קיינעם ניט דערציילט. כ'האָב אָנגענומען דעם תּנאַי. שפּעטער, נאָכן אויסהערן זײַנע פֿאַסירונגען, וואָס האָבן געהאַט עלעמענטן פֿון אַוואַנטוריזם און צופֿאַל, ווי ניט וויניק אַזעלכע אויסטערלישע איבערלעבונגען אין יענעם פֿאַרחורבן־פּעריאָד, האָב איך פֿאַר סך יאָרן געספּקט צי כ'דאַרף אָפּהיטן דעם סוד־צוזאָג. מיטן גאַנג פֿון יאָרן האָב איך עס לחלוטין פֿאַרגעסן.

און איצט, בײַם אויסאַרטירן די דערמאָנונגען פֿון יענעם פֿאַר מיר היסטאָרישן איבערפֿלי, איז די מעשׂה אַן אָפּגעפֿרישטע אויפֿגעקומען און פֿאַרלאַנגט דערציילט צו ווערן. אפֿשר איז דאָ פֿאַרבאָרגן אַ סימבאָל פֿאַר מיר און מײַן צײַט. און אַזוי בערך געדענק איך זײַן „מעשׂה קוים צו גלייבן", ווי ער האָט עס דעמאָלט אָנגעפֿוכּן. שפּעטער, מיטן אָנהייבן זיך יאָווען פֿון די יִידן־פּליטים, אַרויסגעקראָכענע פֿון בונקערס־ און בייִדעמער־באַהעלטענישן, פֿון גריבער, דערפֿער, וועלדער און פֿון ווו ניט, האָבן זיך געמערט, דערציילטע און אויך געדרוקטע קוים צו גלייבן־מעשׂיות, מיט נאָך מער ווונדיירים און ניסים. און אָט דערציילּ איך עס איבער:

„זייער משפּחה האָט געווויינט אין אַ גוט, ווי מע פֿלעגט עס אין ליטע רופֿן, אַ נחלה וואָס איז געבליבן בירושה פֿון זיידע־באָבן, וואָס זענען געווען יישובניקעס. דער טאַטע איז דאָרטן געבוירן געווארן און איז געווען צוגעבונדן אָרגאַניש און מיט ליבשאַפֿט צו דער ערד, ווי די ביימער און פֿלאַנצן מיט וועלכע ער איז געוואַקסן. ער האָט געלערנט אין חדר, אָבער געוואָלט האָט ער זײַן אַ מאָדערנער פּויער, אַ געלערנטער, אַן אַגראָנאָם. דעם זיידנס שאַרף אויג האָט עס באַמערקט און ער האָט אים געשיקט לערנען אין שטאָט אַרײַן. פֿלײַסיק און מיט אַ שטאַרקן ווילן, האָט ער גיך, מיט שפּרינגענישן און מיט אַ מעדאַל צו לעצט, פֿאַרענדיקט די רוסישע גימנאַזיע. ס'איז נאָך געווען פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה און ליטע איז נאָך געווען אונטער דעם צאַרישן רעזשים. און ווען ער האָט זיך געגרייט צו פֿאָרן לערנען אין אַ לאַנדווירטשאַפֿט־שול, כּדי צו ווערן אַן אַגראָנאָם, איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה.

„גלײַך נאָך דעם איז געקומען די ביטערע גזירה פֿון הויפּט־קאָמאַנדיר פֿון דער רוסישער אַרמיי, אַז אַלע יִידן מוזן אין געציילטע טעג אַרויס פֿון קאָוונער גובערניע. איך בין נאָך דעמאָלט אויף דער וועלט נישט געווען. עטלעכע יאָר שפּעטער, ווי אַ יונג יינגל, האָב איך די אַלע געשעענישן פֿון יענער צײַט, געהערט פֿון טאַטן. זיי האָבן זיך מיט אייגענעם פֿערד און וואָגן דערקליבן ביז ווילנע. דאָ האָבן זיי באַשלאָסן איבערוואַרטן ביז די מלחמה וועט זיך ענדיקן. זיי האָבן ניט געוואָלט פֿאַרוואָגלט ווערן טיף אין רוסלאַנד פֿון וואַנען עס זענען דערגאַנגען שרעקלעכע ידיעות וועגן די יִידישע בעזשענצעס, וואָס פֿאַלן ווי פֿליגן פֿון הונגער און מחלות. זיי האָבן געפֿילט אַ צײַענײש צו דער היימערד, וואָס זיי האָבן איבערגעלאָזט אין סאַמע רעכטן פֿונאַנדערבלי פֿון די לאָנקעס און פֿעלדער. זיי האָבן געחלומט פֿון די גאָלדענע קאָרן־ און ווייץ־גאַרבן. אָבער דער זומער איז דערווײַל אַוועק. רעגנדיקער האַרבסט. קאַלטער ווינטער.

„מיט פֿריידּ האָט מען אויפֿגעכאַפּט די ידיעות, אַז דער רוסישער פֿראָנט קראַכט. די דײַטשישע אַרמיי האָט שוין מאַרשירט דורך די חרובֿע יִידישע שטעט און שטעטלעך פֿון קאָוונער גובערניע, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה. און זיי זענען טאַקע געווען פֿון די ערשטע זיך צו לאָזן צוריק אַהיים.

„בעת זיי זענען אַנגעקומען צו זייער שטיקל ערד, זענען שוין די דײַטשן געווען אומעטום. און דאָ האָבן זיי דערזען דעם גרויסן ברעך: בלויז אַ קליין רעשטל פֿון זייערע פֿײַן־אויסגעפּאַשעטע בהמות און פֿערד, וואָס זיי האָבן געלאָזט אין אויפֿזיכט פֿון אַ גוטן שכן, האָבן זיי געפֿונען, אויסגעדאַרט ווי סקעלעטן. דײַטשישע זשאַנדאַרן האָבן אין די דערפֿער קאָנפֿיסקירט אַלץ, אַפֿילו קוים לעבעדיקע פֿערד האָט מען געפֿירט אין די בוינעם אויף שעכטן. דער אינווענטאַר איז געווען צערויבט און די פֿעלדער פֿאַרוואַקסן מיט ווילדע קרײַטעכצער און קראָפּעווע. די צעשעדיקטע ווירטשאַפֿט האָט געדאַרפֿט פֿון ס'נײַ אויפֿגעבויט ווערן. און די דרײַ האָבן זיך אַרײַנגעוואָרפֿן מיט לײַב און לעבן אין דער אַרבעט. טאָג און נאַכט האָבן זיי געהאַרעווט, מען האָט געדונגען פּאַראָבקעס, ביז פֿון דער ערד האָט אויפֿגעבליט אַ פּראַכטיקע לאַנדשאַפֿט פֿון גרינע לאָנקעס און פֿעטע גאָלדיקע פֿעלדער מיט תּבֿואה. אַפֿילו די רײַכע פּריצים האָבן עס באַוווּנדערט. אַ קורצע צײַט שפּעטער האָט דער זיידע און באָבע געפֿירט זייער זון צו דער חופּה. און אַ יאָר שפּעטער בין איך געבוירן געוואָרן. די דײַטשישע סאָלדאַטן זענען שוין געפֿאָרן צוריק צו זייער 'היימאַט', און עס האָט זיך אָנגעהויבן אויספּיקן אַ נײַע מלוכה מיט אַ מאָדנער און אומבאַקאַנטער שפּראַך: ליטע און ליטווויש."

איך בין געזעסן אַ פּאַרשווויגענער און זיך צוגעהערט צו זײַן מאָלערישער משפּחה־עפּיק. עס האָט מיך דערמאָנט אין יענע יאָרן, וואָס איך אַליין האָב דורכגעלעבט ווי אַ יונג יינגל. ער איז שטיל געבליבן און האָט מיך אָנגעקוקט מיט אַ פֿאַרשערישן בליק, ווי ר'וואָלט געפֿרעגט, צי ער זאָל ווײַטער דערציילן.

„איר ווילט זיך אָפּרוען?" האָב איך געפֿרעגט. „ניין, כ'בין ניט פֿאַרמאַטערט, נאָר אפֿשר אירּ?.." און אַ קלוג שמייכעלע האָט זיך אויסגעלייגט אויף זײַנע ליפּן. „ניין, ניין. דערציילט ווײַטער. אָט שפּיץ איך אָן ביידע אויערן־אַנטענעס." ער האָט

געלאַבט: „איך בין טאַקע צופֿרידן אַז אײַך אינטערעסירט עס." איך האָב כּמעט אויסגעשרײַען: „און ווי נאָר! ס'איז דאָך אויך מײַן אייגן וועלטל. די יונגע ליטע־היים." און ער האָט ווײַטער דערציילט:

„מײַן טאַטע, וואָס האָט זײַן אַגראָנאָם־חלום ניט באַווירקלעכט, איז געווען פֿאַרכאַפּט פֿון אַ צווייטן חלום: ציוניזם. די אידעע איז געווען יענע יאָרן שטאַרק פּאָפּולער אין יידישע היימען. ער האָט פֿאַנטאַזירט וועגן אַ טאָג, וען ער וועט אונדזער מוסטער־אימעניע, ווו ער האָט אינוועסטירט זײַנע דערפֿינדערישע עקספּערימענטן (אַפֿילו די אַגראָנאָמיע־פּראָפּעסאָרן פֿון דער דאָרטיקער אַגריקולטור־הויכשול, פֿלעגן קומען עס באַווונדערן), וועט ער פֿאַרקויפֿן פֿאַר אַ גרויסן פּרײַז און מיר וועלן אַלע – די שוועסטער וואָס איז געבוירן געווען און די עלטערע באָבע־זיידע – אַריבערפֿאָרן קיין ארץ־ישׂראל, וווּ ער וועט קויפֿן אַ שטיק באָדן און מיר וועלן זײַן אפֿרים־פּויערים. דער טאַטע האָט מיך טאַקע געשיקט לערנען אין אַ העברעישער גימנאַזיע, אין קאָוונע, אַז איך זאָל קענען ווערן אַן אַגראָנאָם פֿון אַן אַמעריקולטור־שול אין ארץ־ישׂראל. איך געדענק, אַז ער פֿלעגט אויסשניידן פֿון העברעישע און יידישע צײַטונגען די אַרטיקלען וועגן מקווה־ישׂראל א"אַ מוסדות־חקלאות אין מושבֿים און קיבוצים. די יאָרן זענען געלאָפֿן גיכער ווי זײַנע פֿלענער. און איידער ער האָט באַווירן עפּעס פּראַקטיש צו טאָן, איז שוין אייראָפּע, און ליטע אין דער מיט, געווען אײַנגעקלעמט אין צוואַנג פֿון האַקנקרייץ.

„גאָר טשיקאַווע איז געווען מײַן טאַטנס 'האָבי' זיך צו שפּילן מיט פּראָגנאָסטיק, פֿאָרויסזאָגן על־פּי דורך אים אַליין אויסגעטראַכטע אויסרעכענונגען און קאַלקולאַציעס, קלענערע און גרעסערע היסטאָרישע געשעענישן. איך געדענק, אַז יאָרן לאַנג האָט ער זיך באַרימט, אַז ער האָט פֿאָרויסגעזאָגט די ערשטע וועלט־מלחמה, און נאָך דעם – די רוסישע רעוואָלוציע. איצט האָט ער ווי אַ נבֿיא, בפֿירוש געזאָגן אַז עס קומט אַ צווייטע וועלט־מלחמה, און אַז די דײַטשן וועלן ברענגען דעם גרעסטן אומגליק אויף יידן. ער איז אַרומגעגאַנגען פֿאַרצווייפֿלט: ווי ראַטעוועט מען זיך, אַז די גרויסע שיינע נחלה שטייט אונדז ווי אַ פֿעלדזיקער צוים אין וועג. וואָר וועט אין אַזאַ צײַט קויפֿן אַזאַ אוצר? קונים האָבן זיך אויסגעלאַבט. האָט ער באַשלאָסן, אַז ער מוז געפֿינען אַ מיטל אויף אַוועקשיקן דערווײַל דעם זון אין זיכערקייט, ערגעץ מעבֿר־לים. נאָר אַלע גרענעצן און פּאָרטן זענען געווען פֿאַרהאַקט אויף אײַזערנע שלעסער. וועגן ארץ־ישׂראל איז ניט געווען וואָס צו קלערן: דער וועג אַהין איז געווען אויסגעלייגט מיט מינעס און סכנות. איז ער געלאָפֿן פֿון איין קאָנסול צום אַנדערן. זעלטן האָט מען געהערט אַ פֿרײַנדלעך וואָרט, אַ צוזאָג. האָט ער אָנגעהויבן מיט מאַכערס, מעקלערס, עצות און – געלט. ס'איז געווען אַ שווערער וועג פֿון מאַסן־יידן, וואָס האָבן באַלאָגערט די קאָנסולאַטן און רײַזע־ביוראָען. דאָרטן האָבן זיך אַרומגעדרייט אַפֿעריסטן און גנבֿעמלעך, וואָס האָבן געזוכט יאָלדן פֿון דער פּראָווינץ זיי צו באַשווינדלען. דער טאַטע האָט זיך גלײַך געכאַפּט אויף די פֿאַלשע שפּיצלעך פֿון די דאָזיקע אַגענטן און זייער סחורה: זיכערע וויזעס... יעדן טאָג, סאַמע באַגינען, פֿלעג איך דעם טאַטן אָפּפֿירן מיט אונדזער פּריצישער בריטשקע צו דער באַנסטאַנציע און שפּעט אין

דער נאָכט איז ער צוריקגעקומען מיטן לעצטן צוג, אַן אַנטוישטער און פֿאַרמאַטערטער. אָבער מיט יעדן טאָג איז זײַן עקשנות גרעסער. 'נישקשה', פֿלעגט ער מיך טרייסטן, 'וועסט באַלד אַרויספֿאָרן'.

„ס'איז שוין געווען אין מיטן אויגוסט 1939. דער טאַטע פֿלעגט מיטברענגען יעדן טאָג די 'אידישע שטימע' און אַנדערע צײַטונגען. אין וואַגאָן האָט ער געהאַט גענוג צײַט צו לייענען. פֿלעג איך זיך כאָפּן צו די נײַעס. די דײַטשן האָבן געפֿאָדערט זיי אונטערטעניק סערווירן דאָס לעצטע צוקער־לעקעבל אין זייער רויבערישן פֿרעסמעניו. פּוילן האָט עס ניט געוואָלט געבן. דיפּלאָמאַטן און מלוכה־מענער האָבן אויסגעריבן די שוועלן פֿון נאַצישן אויסערן־מיניסטער ריבענטראָפּ. דער בריטישער פּרעמיער האָט זיך קנעכטיש אַרײַנגעשאַרט צום טרינקפֿירנדיקן מערדערישן קאַנצלער פֿון בלוטיקן דריטן רײַך און אים מיט תּחנונים געבעטן דורכקומען בשלום. עס איז געווען די העכסטע פּאָליטישע שפּאַנונג אין דער ציוויליזירטער וועלט. איבער אייראָפּע האָבן זיך געטראָגן שוואַרצע כמאַרעס. אין יידישע הערצער האָבן געפּויקט שרעק־דונערן.

„אין איינעם אַוואַ שפּעט־נאַכטיקן אָנקום פֿון צוג, האָט דער טאַטע מיך איבערראַשט מיט זײַן אײַליק, כמעט טענצלדיקן גאַנג. ער איז געבליבן שטיין בײַ דער בריטשקע און מיך אַרומגעכאַפּט מיט ביידע הענט: 'איך האָב עס! וועסט מוזן גיך אָפּפֿאָרן. הערסט! זײַן אויפֿגערעגטער ענטוזיאַזם האָט מיך צעטרייסלט. איך האָב געפֿילט אַ מאָדנע שרעק און קוים אַרויסגערעדט: 'איך הער!' איך ווייס ניט, צי ער האָט אויפֿגעכאַפּט מײַן עמאָציאָנעלע צערודערונג, נאָר דעם גאַנצן וועג האָבן מיר געשוויגן. ווי נאָר מיר זענען אַרײַן אין שטוב, האָט ער אַוועקגעלייגט אויפֿן טיש אַ גלאַט פּעקל און שטיל געזאָגט: 'דאָס איז עס, דאַנקען גאָט! מאָרגן פֿרי וועסטו זיך פּאַקן אין וועג, איבערמאָרגן וועסטו אַרויספֿאָרן.' און כאָטש אין האַרצן האָט זיך געקנוילט אַ וויסטער אומעט, האָב איך געזאָגט: 'אַ דאַנק דיר, טאַטע, פֿאַר אַלץ וואָס דו האָסט געטאָן פֿאַר מיר'.

„קענטיק, אַז מײַן דאַנק האָט אין אים אַ צאַפּל געטאָן מיט אומרו און ער האָט זיך ווי פֿאַרענטפֿערט: 'די מאַמע, איך און דײַן שוועסטערל, וועלן אויך גלײַך נאָכפֿאָרן. איך האָב אַ פּלאַן...' און איך האָב געפֿילט אַ ציטער אין זײַן קול. צום טאַטן האָבן מיר אַרויפֿגעקוקט מיט רעספּעקט און זײַן וואָרט איז פֿאַר אונדז געווען הייליק. איצט האָט ער אַרויסגענומען פֿון פּעקל דעם נײַעם בריטישן אויסלאַנד־פּאַספּאָרט, מיט אַ וויזע פֿון בריטישן קאָנסול און מײַן פּאָטאָגראַפֿיע. אונטערן קאָנסולאַר־שטעמפּל איז געווען אויפֿגעשריבן: דער פּאַספּאָרט־באַזיצער פֿאָרט אויף אַרבעט אין די גאָלדמינעס, אין דרום־אַפֿריקע. אין אַ צווייטן קאָנווערט איז געלעגן אַ שײַן, מיט מײַן בילד, וואָס האָט באַשטעטיקט אַז איך בין אַן אַגראָנאָם און אַן אינזשעניר פֿון מינעראַלאָגיע. און צו דעם אַלעם איז נאָך געווען אַ באַצאָלטע שיפֿסקאָרטע פֿון אַ רײַזע־קאָמפּאַניע אין קאָוונע, מיט אַ פּלאַן, דאַטעס און נאָמען פֿון דער שיף מיט וועלכער איך פֿאָר.

„מיט אומעט און שטומקייט האָבן אַלע געהאָלפֿן מיר פּאַקן מײַן וואַליזע. דער טאַטע האָט געזאָגט: 'נעמען וואָס ווייניקער, דאָס נייטיקסטע, כּדי

אויסצומײַדן באַטאַפענישן און פֿרעגענישן.' אַזוי האָבן מיר געטאָן. מיט טערערן האָבן מיר זיך געזאגט. די מאַמע איז געווען צעבראָכן, געיאָמערט. אַפֿילו דער טאַטע האָט זיך באַהאַלטן אין אַ ווינקל און געבליפּעט, ווי מיר וואָלטן געטראַכט אוּן געפֿילט אַז ס'איז אויף אייביק... נאָכן אָפּשייד בין איך אַרײַנגעפֿאַלן אין אַ טראַמווע, ווי פֿאַרשלײַדערט אין אַן אומבאַקאַנטן קאָנטינענט.

„שוין זיצנדיק אין באַן אויף מײַן פֿלאַץ, האָב איך ריכטיק געהערט וואָס מענטשן רעדן, וואָס אַ באַאַמטער פֿרעגט. עפּעס אַן אומגעאַנטע זאָרג האָט מיך געגריזשעט. איך האָב געווויסט, אַז דער מצבֿ איז עלול מיך צו מאַכן אומגליקלעך אוּן כ'האָב זיך געסטאַרעט מיט אַלע כּוחות אויסצוקלאָרן מײַן פֿאַרנעפּלטן מוח. אין שײַן פֿון באַנפֿענצטער האָב איך זיך געזען ווי אין אַ שפּיגל. כ'האָב צו זיך געשמייכלט אוּן ס'איז גוט געווען. דער אינטערנאַציאָנאַלער עקספּרעסצוג האָט שוין אײַנגעשלונגען די עטלעכע הונדערט קילאָמעטער אוּן געבליבן שטיין בײַ דער דײַטשישער גרענעץ. ליטוווישע באַן־פּאָליציי האָט צום ערשטן מאָל קאָנטראָלירט מײַנע דאָקומענטן. כ'האָב אָנגעצויגן אויפֿן פּנים אַ זיכערע מינע, כדי צו מאַסקירן מײַן פּחד אוּן האַרצקלאַפּן. מיר האָט זיך געדאַכט, אַז דער באַאַמטער באַקוקט מיט חשד מײַן ווײַב, אוּן אָט וועט ער מיך פֿאַרהאַלטן... ער האָט אַ שמייכל געטאָן צו זיך אַליין אוּן אַוועקגעשטעלט אויפֿן נאָך ליידיקן בלעטל פֿון פּאַספּאָרט דעם שטעמפּל מיט דער דאַטע: 'אָפּגעפֿאָרן'. ער האָט אַפֿילו מײַנע וואַליזקעס ניט געעפֿנט. ער האָט זיך געאײַלט.

„דער צוג האָט זיך געירט אוּן פּאַמעלעך געקײַקלט זיך אַ 2–3 קילאָמעטער אוּן ווידער שטיין געבליבן. דאָס איז שוין געווען נאַצי־דײַטשלאַנד אוּן שטאַרקער האָב איך דערפֿילט די ספּנה. ווי פֿון אונטער דער ערד זענען אויסגעוואַקסן דײַטשישע באַן־זשאַנדאַרן אין נאַצישע מונדירן אוּן מיליטעריש שטיוול. איינער, אַ יונגער, מיט בלאָנדע וואָנצקעלעך, אַלאַ 'דער פֿירער', איז געבליבן שטיין קעגנאיבער מיר. איך האָב שוין, לויט דער פֿאַראַרדענונג, געהאַלטן אָפֿן מײַן רײַזע־געפּעק. זײַנע בלאָע קוקערלעך האָבן זיך אַרײַנגעשניטן מיר אין פּנים. ער האָט געזומען פֿון מײַן האַנט דעם פּאַספּאָרט אוּן מאָדנע אַ ביל געטאָן: 'יוּדע'. ס'איז ניט געווען געמיינט ווי אַ פֿראַגע אוּן כ'האָב ניט געענטפֿערט. ער האָט זיך לאַנג אַרײַנגעשטאָכן מיטן בליק אין מײַן ווײַב פֿון ענגלישן קאָנסול. אָבער די טראַנזיט־ווײַב פֿון דײַטשישן קאָנסול איז געווען כּשר אוּן ער האָט מיר צוריקגעגעבן מײַן פּאַספּאָרט. אַ שעה שפּעטער האָט דער צוג זיך ווידער צעיאָגט איבער דעם נאַצישן רײַך. איך האָב זיך אײַנגעהאַלטן ניט צו קוקן אויף דעם טריפֿהנעם לאַנד. כ'האָב געווואָלט וואָס גיכער פֿון דאָ אַרויסקומען. אויף צו־מאָרגנס בין איך שוין געווען אויף דער שיף, אויפֿן ים. איך האָב דערוואַרט אַ נאָרמאַלן אָפּרו פֿאַר עטלעכע טעג אוּן זיך צוגרייטן צו נײַע צרות, וואָס וועלן אַוודאי נאָך אָנקומען.

„אוּן אָט בין איך שוין אין פֿרעטאָריע. דער עמיגראַציע־דעפּאַרטמענט האָט מיך אָפּגעשיקט צו אַן אויספּאָרשונג. איך בין אַרעסטירט געוואָרן ווי אַן אומלעגאַלער אימיגראַנט. מײַן ווײַב איז דערקלערט געוואָרן ווי ניט גילטיק. אויב

ס'וועט זיך אַרויסווייזן, אַז מיינע דאָקומענטן זענען פֿאַלשע, וועל איך אַרויסגעשיקט ווערן. אַן אויספֿאָרשער, אַן אָפּן אַנטיסעמיטישער פֿיינטלעכער נפֿש, וואָס האָט גערעדט דייטש און, קענטיק, אַ נאַצי־קאָלאָבאָראַטאָר, האָט מיך געסטראַשעט מיט פֿאַרשיקן אין אַ לאַגער אויף קאַטאָרזשנער אַרבעט, מיט די קאַפּירס... כ'בין געווען גליקלעך, אַז ער איז פֿלוצלינג ווי נעלם געוואָרן און אויף זײַן אָרט איז געקומען אַ פּאָליציי־סערזשאַנט, אַן ענגלישער, וואָס האָט גערעדט אַ צעבראָכענעם דייטש, און אויף ביידע שפּראַכן האָבן מיר זיך פֿאַרשטאַנען. נאָך מער האָבן מיר זיך פֿאַרשטאַנען אויפֿן לשון פֿון ענגלישע פֿונט־באַנקנאָטן, וואָס די מאַמע האָט קונציק אײַנגענייט אין מײַן אייבער־בגד, אַז דער בעסטער דעטעקטיוו וואָלט עס ניט געפֿונען. דער מענטש איז געווען גוט, סימפּאַטיש און געניט אין אַזעלכע קאָלאָניאַלע וואַלוטע־טראַנספֿערס... ער האָט מיר געזאָגט, אַז נעמענדיק אין באַטראַכט מײַן טראַגישע פֿערזענעלכע לאַגע און די קאָמפּליצירט־שווערע לעגאַלע קאָמפּליקאַציעס, וועט ער מיך באַזאָרגן מיט אַ ניט־טערמיניקן פֿערמיט צו אַרבעטן מיט די שוואַרצע צוזאַמען אין אַ גאָלדמינע. נאָך אַ לענגערער צײַט וועט אַלץ פֿאַרגעסן ווערן און אויב איך וועל קריגן גוטע רעפֿערענצן פֿון דער אַדמיניסטראַציע, וועל איך אַוודאי קריגן בירגער־רעכט אין דרום־אַפֿריקע. אַזוי האָט ער אײַנגעקאַסירט ביז כמעט דעם לעצטן פֿונט מײַנעם; נאָר איך בין געווען צופֿרידן מיט דעם עסק.

„דעם ערשטן סעפּטעמבער, אַ פֿרײַטיק אינדערפֿרי, איז מײַן אויספֿאָרשער געקומען אַ צעספּוזשעטער און מיר אַפֿילו אויסגעשטרעקט אַ האַנט, ווי כ'וואָלט געווען זײַן פֿרײַנד: 'איך האָב גוטע נײַעס, און אויך ניט גוטע', האָט ער געזאָגט און אַרויסגענומען פֿון זײַן טעקע פּאַפּירן. 'דאָ איז אַ פּערמיט פֿון עמיגראַציע־דעפּאַרטמענט אויף צו אַרבעטן אין אַ גאָלדמינע. און דאָ איז אַן אַפּליקאַציע און שוין אַ קאָנטראַקט פֿון אַ מינע־קאָמפּאַניע אָנגענומען צו ווערן אויף אַרבעט. דאַרפֿסט עס אונטערשרײַבן'. 'און די ניט גוטע נײַעס?', האָב איך אַרויסגעשאָסן. 'דײַטשלאַנד באָמבאַרדירט פּוילן', האָט ער געזאָגט. 'אַ מלחמה?', האָב איך געפֿרעגט. 'יאָ, אַ מלחמה!'

„אין דרײַ טעג אַרום, מאָנטיק, האָב איך אָנגעהויבן אַרבעטן מיט די שוואַרצע אונטער דער ערד. איך בין געווען יונג און זיך גיך צוגעווויגן צו די לעבנס־באַדינגונגען: געשלאָפֿן ווי זײַ, ענגשאַפֿט, לײַז, שמוץ. אָבער זײַ האָבן זיך ניט געקענט צוגעווויגענען צו אַזאַ אומגעווײַנלעך בילד: זען ווי אַ ווײַסער האָרעווועט און עסט ווי זײַ. זײַ האָבן מיך די ערשטע צײַט גערופֿן 'באָס'. כ'האָב פֿאַר זײַ אויסגעטראַכט אַ תירוץ, אַז איך קום דאָ אָפּ אַ שטראָף... זײַ האָבן מיך באַדויערט און רעספּעקטירט. איך האָב זיך באַמיט ניט אָפּצושטיין פֿון זײַ אין אַרבעט און אויסצומײַדן דעם ווײַסן 'באָס' און זײַן פּראָטעקציע. איך בין געווען אַ גוטער חבֿר מיט די שוואַרצע און אָנגעהויבן פֿאַרשטיין זייער לשון. אַפֿילו זיך געקענט צונויפֿפֿלאָפֿלען אויף זייער שטייגער. כ'פֿלעג זײַ דערציילן פֿון די בלעטער וועגן די נײַעס, וואָס קומען פֿאָר אין די אייראָפּע־לענדער, וווּ כ'האָב פֿריִער געלעבט, און זײַ אויסמאָלן די מלחמה. זײַ האָבן צו מיר געקלעפּט, ווי בינען צום האָניק. זײַ

פֿלעגן זיך שוין פֿאַר מיר פֿאַרטרויען מיט זייערע פּריוואַטע און משפּחה־פּראָבלעמען, קוקן מיר אין מויל און דערוואַרטן אַ קלוגע עצה, אָדער אַ וואָרט פֿון דערלײַכטערונג. אין די נעכט פֿלעג איך טראַכטן וועגן דער היים. זיך אויסמאָלן חורבן־בילדער; וואָס האָט פּאַסירט מיט מײַן טאַטן, מאַמען, שוועסטער? האָבן זיי זיך געראַטעוועט? אומרויק פֿון די מחשבֿות און פֿאַרמאַטערט פֿון דער אַרבעט, פֿלעג איך שלעכט שלאָפֿן. האָפֿערדיקע און קאָשמאַריקע חלומות פֿלעגן זיך מישן, ביז דער קלונג צום אויפֿשטיין האָט מיך אויפֿגעוועקט צו אַ מאָנאָטאָנישן טאָג פֿון אַרבעט – אַ קילאָמעטער אונטן־אַראָפּ.

„אַזוי האָט זיך עס געצויגן ביז צום סוף פֿון דער מלחמה. אין 1946 בין איך פֿון מײַנע בעלי־בתּים באַמערקט און דערהויבן געוואָרן פֿון די אונטערערדישע טיפֿענישן צו די הייכן: איך בין באַשטימט געוואָרן ווי אַ סעקרעטאַר פֿון מינע־ביוראָ. איך האָב זיך מיט אַ מאָל דערפֿילט פֿרײַ, ווי נײַ געבוירן און אָנגעלאָדן מיט פֿרישער ענערגיע. מײַן געטרײַע און מוסטערדיקע אַרבעט האָט איבערראַשט די קאָנטראָל־קאָמיסיע. אַ יאָר שפּעטער בין איך שוין געווען דער שעף פֿון אַ גרויסן ביוראָ, מיט אַ סך כּבֿוד און נאָך מער פֿליכטן און אַ גאָר גרויסן לוין. צוזאַמען מיט די אָפּגעשפּאָרטע געלטער פֿון די מאָגערע יאָרן אונטער דער ערד, האָב איך אָנגעזאַמלט ממש אַן עשירות: איך בין געווען אַ קאַפּיטאַליסט! און ווי פֿון העלער הויט האָט מיר אַ פּויק געטאָן אין מוח: 'צו וואָס טויג דאָס דיר אַלץ, ווען דײַן היים און דײַנע ליבע און ליבלעכע זענען אַוודאי מער ניטאָ'. וועגן חורבן האָב איך שוין געהאַט געהערט און געלייענט ניט ווייניק. כ'האָב זיך געיאָגט נאָך די אומקום־אַרטיקלען, די כראָניק און תּמיד זיך געוואָלט אידענטיפֿיצירן מיט זיי; פּרווון איבערלעבן דאָס טויט־געראַנגל פֿון מײַנע יידן אין ליטע."

ער האָט פֿלוצלינג אָפּגעהאַקט, ווי ער וואָלט פֿונאַנדערגעפֿליקט דעם שנור פֿון זײַן שפּאַנעדיקן נאַראַטיוו. עפּעס האָט אין מיר אַ צאַפּל געטאָן און כ'האָב זיך צוזאַמענגעטראָפֿן מיט זײַן בליק: אין זײַנע אויפֿגעריסענע אויגן, ווי אויף אייגענעם וווּנדער, האָבן געפֿינקלט ציטערדיקע טרערן. ער האָט אַראָפּגעבויגן דעם קאָפּ צו זײַנע קני, ווי ער וואָלט עפּעס געווואָלט פֿאַרדעקן. איך האָב געשווויגן און געוואַרט. אַז ער האָט צוריק אויפֿגעהויבן זײַן קאָפּ, האָב איך אויפֿגעכאַפּט אַ געמורמל.

„אָלע מײַנע טײַערסטע זענען געבליבן אין דער גרוב, אין קיידאַן. פֿאַר וואָס איך ניט? פֿאַר וואָס!?"

און צווישן אונדז האָט זיך אויסגעלייגט אַ שטילקייט, אַזאַ שטילקייט ווען דו הערסט דײַן אייגענעם אָטעם.

ווי לאַנג ס'האָט געדויערט אונדזער שוויַיגן־אַקט וויים איך ניט, נאָר פּלוצעם האָט ער זיך ווי פֿון אַ בייזן חלום אַ כאַפּ־אויף־גענאָמען:

„איז יע, ווו האַלטן מיר? אַנטשולדיקט מיר פֿאַר דער הפֿסקה. געמוזט... יע, דעמאָלט וועט ס'האָט מיך אַ שניט געטאָן די ברענענדיקע שאלה, צו וואָס טויג עס מיר אַלץ? איז עס אויך געווען דער קריזיס־פונקט און מײַן באַשלוס: איך מוז פֿאָרן און זיך אויסצײַען אויף זייער הייליקן מאַסן־קבֿר, ווי אונדזערע פֿרומע באָבעס פֿלעגן זיך אויסצײַען אויף די קבֿרים פֿון צדיקים מיט געיאָמער און תּפֿילה.

„איר ווייסט, איך וויל דאָרטן זײַן, מיט זיי. אויב כ'האָב ניט זוכה געווען אין גרוב, איז כאָטש זײַן אויפֿן גרוב. אפֿשר וועל איך דערפֿילן זייער לעצטן אָטעם. כ'וועל ניט קענען לעבן רויִק אויב כ'וועל דאָרטן ניט זײַן. אָט, אַ יִד ווי איך, וואָס האָט זיך אויף אַן אויסטערלישן אופֿן, מחמת דעם טאַטנס הייליקער אַהבֿה געראַטעוועט אין דער לעצטער רגע, וויל ברענגען מײַן דאַנק־קרבן. באמונה־שלמה גלייב איך, אַז מיר אַלע פֿון דאָ, מיט אַ יִדיש האַרץ, זענען דאָרטן געווען, ווי אַלע יִדישע דורות זענען געשטאַנען בעת מתּן־תּורה בײַם הר־סיני. און מײַן טאַטע האָט מיך דאָרטן געזען... יע, ברוח־הקודש געזען."

איך האָב דערפֿילט, אַז דער דערציילער פֿאַרפֿאָרט מיט זײַן מעשׂה אויף אַ זײַטיקן טראַקט. עס ווען באַלד אָנגעמען די פֿאָרעם פֿון אַ מין ווידוי, צי ער ווען זיך אַרײַנרעדן אין אַ טראַנס. כ'האָב עס געוואָלט פֿאַרמײַדן. האָב איך דאָך שוין געוג פֿון מײַנע אייגענע מיט־זיך־ראַנגלענישן און חשבון־הנפֿש־גריבלענישן אין דער צעווייטיקטער נשמה. כמעט ניטאָ קיין נאַטור, אַז עס זאָל זיך ניט עפֿענען אַ שפּעלטעלע אין מײַן קאָשמאַריקן חלום און אַן אומזעיקע האַנט פֿון דאָרטן ציט מיך פֿאַר דער צונג: פֿאַר וואָס לעבסטו? און אַז איך וואַך אויף אין פּחד־שוידער, בויערט זיך מיר די שאלה אַרײַן אין מוח: פֿאַר וואָס לעב איך?! און אים, דעם ניט־דירעקט אָנגערירטן, וויל אָט דער שולדגעפֿיל אַוועקשלעפּן דאָרטן פֿון וואַנען איך בין אַ קוים לעבעדיקער אַנטרונען. ניין, כ'טאָר ניט זײַן אַ שותּף צו דעם; איך דאַרף אים אָפּהאַלטן!

„ניין, דאָרטן טאָר אַן אונדזעריקער, אַ גראַטעוועטער על־פּי־נס ניט אַרײַנקומען. עס איז אַן איסור גמור! איר ווייסט מסתּמא, אַז די סאָוועטישע מאַכט האָט דעם אײַזערנעם פֿירהאָנג אַהין טאָטאַל פֿאַרקאָוועט, אַז ס'איז סכנת־נפֿש אַפֿילו דאָס טראַכטן וועגן אַוואַנטורע."

מײַנע רייד וועגן דעם „דאָרטן" האָבן אים אויפֿגעריסן מיט אַ פֿראַגע: „איר דערציילט עס מיר!" און ער האָט זיך סודותדיק צוגעבויגן צו מײַן אויער: „איך, איך קום דאָך ערשט פֿון דאָרטן... טאַקע נאָך אַ קאָנפֿראָנטאַציע מיט די רויטע שדים." איך האָב צוגעגעבן: „און אַרויס פֿון זייערע נעגל אַ גאַנצער, מעגט איר גומל־בענטשן." ער האָט געשמייכלט: „יע, און ווידער האָט זיך אויסגעלאָזט צו פֿונטן, ווי דעמאָלט אין פּרעטאָריע." און ער האָט געמאַכט די כאַראַקטעריסטיק פֿון די צוויי אויספֿרעסער: „איר ווייסט, יענער פֿון פּרעטאָריע, דער ענגלישער קאָלאָניאַלער אויספֿאָרשער, האָט עס אויסגעפֿירט לויט אַלע ציוויליזירטע כּללים פֿון אומגעשריבענעם רויב; ווי אַ דזשענטלמען. און דער, מיטן רויטן שטערן אויף דער פּילאָטקע, וואָס איז געקומען באַפֿרײַען די מענטשהייט, האָט מיט פּויערישׂ־פּרימיטיוואָר גיריקייט צוגערויבט מײַנע באַנקנאָטן, אַפֿילו ניט וויסנדיק זייער ווערט; אַראָפּגענומען דעם זייגער פֿון מײַן האַנט און אַרויסגעשאָקלט פֿון מײַנע בײַטעלע ביז דער לעצטער פּעני. אַ גליק נאָך וואָס ער האָט מיר איבערגעלאָזט מײַנע דאָקומענטן. ער האָט מיך צוגעפֿירט צו דער גרענעץ און געוויזן מיט אַ פֿינגער: 'בעגיִ!' (לויף!) און ס'האָט מיך אַ טראָג געטאָן, ווי אַרויסגעשאָסן פֿון אַ קאַנאָן. דערלאָפֿן ביזן נאָענטסטן דאָרף, האָב איך זיך ערשט דערמאָנט מײַן מזל: אונטער די פֿיספֿלאַכן, אין די שיך, זענען געווען אויסגעשפּרייט באַנקנאָטן אויף גרעסערע סומעס. דער שומר פּתאים

האָט מיך, קענטיק, געהיט און באַוואָרנט. אָבער כ'האָב זיך געפֿילט דערדריקט און בייז אויף זיך אַליין פֿאַר ניט דורכפֿירן דאָס שליחות. איך בין דאָך שוין געווען אַזוי נאָענט פֿון אונדזער געוועזענער היים. אין דער לופֿט האָב איך געפֿילט די בשׂורה. נאָך דעם האָב איך זיך געטראָפֿן מיט יידן, אויך פֿון יאָהאַנעסבורג, וואָס האָבן זיך אומגעקערט פֿון דאָרטן. זיי האָבן מיר געזאָגט דעם קונץ ווי מען מאַכט עס: מיט לאַפֿקע אן מיט שׂכל; און די בעסטע סגולה איז וואָדקאַ."

שוין לאַנג האָט אַרײַנגעבלויט דער זוניקער פֿרימאָרגן אין די קײַלעכדיקע פֿענצטערלער פֿון ערָאָפּלאַן. מיר זענען געווען מיד און צופֿרידן מיט דער נאַכט אָן שלאָף. ער – פֿון דערציילן, איך – פֿון הערן. איך האָב געפֿילט צו אים נאָענטשאַפֿט און געוואָלט ברעכן זײַן עקשנות, ווי ער האָט עס באַשטעטיקט.

„איך וויל אײַך ניט געבן קיין עצות אין אַזאַ פּערזענלעכן באַשלוס, נאָר איך אויף אײַער אָרט וואָלט מוזט׳ר געווען צו פֿרוּוון עס נאָך אַ מאָל און ריזיקירן מיטן לעבן. אונדזערע טאַטע־מאַמע וואָלטן עס אונדז זיכער פֿאַרבאָטן. אָט מיר, אַ שטייגער, ציט אויף שטאַרק צו דער חרובֿער היים. נאָר איך, וואָס האָב געשמעקט בגוף דעם רויך פֿון מאָרד און פֿאַרלענד, האָב אַ נדר געטאָן: מײַן פֿוס זאָל ניט באַטרעטן יענע בלוטיקע ערד. ניטאָ אַזאַ כּוח וואָס זאָל מיך צוריקברענגען אין לאַנד, וווּ די לעבעדיקע רוצחים שפּאַצירן איבער די פֿעלדער פֿון אונדזערע קדושים, אָטעמען אין אונדזערע שטיבער און שלאָפֿן אין אונדזערע בעטן."

ער האָט אַ ווײַלע געטראַכט, ווי ער וואָלט געלאָזט אין זיך אײַנזאַפֿן די אָקערשט געזאָגטע ווערטער.

„אײַערע רייד זענען אמתדיקע און איבערצײַגנדיקע. נאָר דער דיבוק אין מיר שלעפּט מיך מיט אַלע כּוחות".

אין דעם מאָמענט איז מיר עפּעס אײַנגעפֿאַלן: „אַ דיבוק איז דאָך אַ מין שׂטן, און אויף אים גובֿר צו זײַן וואָלט געווען אַ גוט מיטל זיך צו נעמען צו פֿאַרשרײַבן אָט דאָס וואָס איר האָט מיר אַ גאַנצע נאַכט דערציילט. דאָס וואָלט אויך געווען אַ זכרון־מצבֿה פֿאַר אײַער היים. פֿאַר אונדזער שטעטל..."

ער האָט מיר איבערגעהאַקט: „דאָס האָב איך שוין געטאָן. ווען מיך האָט געשטיקט די פֿאַרעיפּושטע לופֿט אין די נעכט אָן שלאָף אין די ענגע באַראַקן, פֿלעג איך אָנצינדן אַ דין ליכטל, ווי אונדזערע זיידעס בעת אָפּריכטן חצות, און פֿאַרשרײַבן מײַנע איבערלעבונגען. איך פֿלעג אין די נעכט, אין די דיקע לײַדיקע העפֿטן, וואָס כ'האָב נאָך מיטגענומען פֿון דער היים, פֿאַרצייכענען די לידער פֿון טרויער און טרערן, וואָס כ'האָב זיי בײַ דער אַרבעט אויסגעטראַכט. אָבער אונטן, טיף אין דער ערד, איז אויך דער טאָג געווען נאַכט, און דערפֿאַר האָב איך די העפֿטן באַטיטלט: 'מײַנע נאַכטביכער'."

„איך וואָלט זייער שטאַרק געוואָלט זיי לייענען. דאָס איז מיר אַלץ נאָענט צום האַרצן. אפֿשר זיך טרעפֿן אין גיכן אין יאָהאַנעסבורג?" האָב איך געפֿרעגט, „און דער אמת איז, איר זײַט מיר געוואָרן האַרציק־נאָענט."

ער האָט עס באַדויערט ווי אוממעגלעך. ער האָט געלאָזט זײַנע זאַכן אויף שמירה בײַ אַ פֿרײַנד פֿון זײַן ביורָא און ווייסט נאָך ניט ווו זײַן קוואַרטיר וועט זײַן.

אויב ער וועט אַהין נישט פֿאָרן, וועט ער מיר טעלעפֿאָנירן צו קומען אויף אַ באַזוך און מיר וועלן צוזאַמען פֿאַרברענגען. און איצט האָב איך זיך דערווּוסט פֿון וואַנעט ער ווייסט וועגן מיר – פֿון „אַפֿריקאַנער אידישע צײַטונג", וואָס ער אַבאָנירט זינט ער איז דערהויבן געוואָרן פֿון מעמקים־חושכניש. און עקספֿראָמפּט האָט ער מיר פֿאַרטרויט אַ סוד: פֿאַר זײַן אָפּפֿלי איז ער געגאַנגען זען דעם בעל־הבית פֿון דער יִדישער צײַטונג; ער האָט אים דערציילט וועגן זײַנע נאַכטביכער און יענער האָט זיך בײַ אים ממש געבעטן, ער זאָל דאָס אים ברענגען וועט ער זיי גלײַך אָפּדרוקן. „פֿון אים האָב איך זיך דערווּוסט, אַז לוי שאַליט, וואָס איז דאָ ערשט ניט לאַנג געווען אויף אַ שליחות פֿון דער קהילה ('באָרד אָוו דעפּיוטיס') און ישׂראל־אַפּיל, קומט אָננעמען דעם פּאָסטן פֿון רעדאַקטאָר פֿון זײַן צײַטונג. איך בין נאָך געווען אונטערן שטאַרקן רושם פֿון שאַליטס רעדעס און כ'האָב אים גענאָגט, אַז ער מוז וואַרטן ביז כ'וועל זײַן צוריק פֿון אַ באַזוך אין ליטע. ער טאַקע, דער בעל־הבית און רעדאַקטאָר, באָריס גערשמאַן, האָט מיר דערציילט אַז ער איז שוין דאָרטן געווען און האָט מיך אויך אויפֿגעמונטערט צו זײַן דאָרטן און אַליין זען. 'ס'איז אַ גוואַלדיקע איבערלעבונג', האָט ער געזאָגט. און מיר האָבן באַשלאָסן אַז מיר דרײַ וועלן זיך טרעפֿן. איצט וועט זײַן אַ פֿערטער."

ער האָט בײַ מיר געמוסן דעם אַדרעס און טעלעפֿאָן מיטנעם און אַ וואָך שפּעטער האָט ער מיר טאַקע טעלעפֿאָנירט, אַז ס'איז אומפֿאַרהאָפֿט אונטערגעקומען אַן אומדערוואַרטע געלעגנהייט און ער קען דעם נסיון ניט באַשטיין. ער פֿליט אָפּ מאָרגן מיט אַ ספּעציעלן פֿלי פֿון די גאָלדמינעס־קאָמפּאַניעס קיין דײַטשלאַנד. עס איז אין אײַלעניש און ער מוז דערווײַל אַלץ און אַלע זאַכן לאָזן אויף הפֿקר. ער מוז מאַכן נאָך אַ פּרווו און האָפֿט, אַז אַלץ וועט אַדורך בשלום. ער האָט אַרײַנגעשריבן אין טרײַבל, ווי בײַם פֿרימערדיקן געזעגענען זיך אין ערָאָפּלאַן: „שלום־שלום, ולהתראות". אָבער דער גורל האָט געוואָלט, אַז איך זאָל אים מער ניט זען און מער ניט הערן זײַן קול. בלויז אונדזער מעת־לעת־צוזאַמענטרעף איז געבליבן שאַרף פֿאַרקריצט אין מײַן זכרון – די חורבן־כראָניק וואָס האָט מיך באַגלייט צו יאָהאַנעסבורג.

איך געדענק, ווי מיר האָבן צוזאַמען געגעסן דעם פֿרישטיק, וואָס אַ יונגע, לאַבעדיקע סטיוואַרדעס האָט סערווירט. מײַן פֿרײַנד האָט אַרײַנגעשטופּט אין איר קליין הענטל אַ גרויסע זילבער־מטבע און איר עפּעס אײַנגערוימט אין אויער. זי האָט פֿריילעך אַוועקגעטענצלט און אַ פּאָר מינוט שפּעטער געבראַכט אויף אַ טאַץ צוויי גלעזלעך קאָניאַק און דערבײַ צוויי פֿלעשעלעך וויסקי מיט סווועניר־עטיקעטלעך פֿאַר ספּעציעלע געסט. ער האָט געזאָגט: מיר וועלן באַהאַלטן די פֿלעשעלעך, ווי אַן אָנדענק צום צוזאַמענטרעף. און ווען מיר האָבן געמאַכט דעם לחיים אויף דעם קאָניאַק, האָט פּלוצלינג אַ הילך געטאָן דער מיקראָפֿאָן: אַכטונג! אין עטלעכע מינוט וועלן מיר לאַנדן אויפֿן עקוואַטאָר. כּדי צו רעקאָרדירן דעם דאָזיקן אַקט, וועט יעדער פֿאַסאַזשיר שפּעטער קריגן אַ געדענקשריפֿט מיט זײַן נאָמען און די דאַטע.

אין ערָאָפּלאַן איז געוואָרן אַ גערודער. איך בין אויך פֿאַרכאַפּט געוואָרן פֿון צויבערווּאָרט – עקוואַטאָר. די פֿריוויליגירטע, וואָס זענען געזעסן בײַ די

פֿענצטערלעך, האָבן גלײַך אַרײַנגערוקט אין זיי די נאָז און אַראָפּגעקוקט צום אונטן: די כוואַליעכלעך פֿון אָקעאַן האָבן געלעקט דעם זאַמדיקן ברעג. איך האָב געפֿילט דעם קאָנטינענט, אויף וועלכן איך גיי אײַנפֿלאַנצן דעם יונגן שטאַם פֿון אַ נײַ לעבן. איך בין געווען געירט און דורכגענומען מיט אַן ערשטן ציטער פֿון דערוואַרטונג. אָבער צו אַלע שמאָלע פֿענצטערלעך האָבן זיך שוין געשטופּט פנימער, צו פֿאַרכאַפּן אַ ברעקל אויג־פּאָזיציע עפּעס צו דערזען. אין מײַן פֿענצטערל האָט אַ דאַמע מיט אַ צעקאָלטנטער פֿריזור זיך צוגעשפּאַרט און מיט איר האַרטן קאָפּ און מיט חוצפּה מיך אַ שטופּ געטאָן, אָקופּירנדיק דאָס ליכטיקע שײַבל. זי האָט געקוויטשעט אין אַ מין האָטענטאַטיש לשון: לוק, לוק... דער קאַטער... און מאָדנע געלאַבט. אַ האַנט האָט זי אַ שלעפּ געטאָן פֿאַר דער זײַדענער בלוזע און אַ קול האָט זיך געבעטן: משוגענע, סטאַפּ סקרימינג, ס'איז אַ בזיון... ווי אין אַ ספּעקטאַקל האָט דאָס העלדישע ווײַבל פֿון זיך אַ שלײַדער געטאָן דעם באַדויערלעכן מאַנצביל און אַלע אַרום האָבן געלאַבט. אַ רעזיגנירטער האָב איך זיך אומגעדרייט אַרויסצוקומען פֿון אָרט אין פֿאָטעל, און כ'האָב דערזען דאָס ווײַבל, האַלב־ליגנדיק אויף מײַן שכנס פֿאָטעל, און ער שטייט דערבײַ און שמייכלט. איך האָב צו אים געזאָגט: „אַ שיינע קאָמעדיע האָט זי אָפּגעשפּילט." דאָס ווײַבל האָט זיך אויפֿגעשטעלט, מיך אָנגעקוקט ווי כ'וואָלט זי באַלייַדיקט, און מיר צוגעוואָרפֿן, אויף ייִדיש: „וואָס זשע, איר האָט דעם אָרט אָפּגעקויפֿט?"

דער עראָפּלאַן האָט געלאַנדט. די אײַזערנע טרעפּ צום אַרויסגאַנג זענען צוגעשטעלט געוואָרן און די טיר האָט זיך געעפֿנט. מײַן שכן און איך זענען אַרויסגעקומען די לעצטע. דער עראָפּלאַן איז געשטאַנען אויפֿן בריייטן אַספֿאַלטירטן צירקל בײַם סוף פֿונעם לויפֿוועג. אַרום האָבן אויף דער זון זיך געפּאַרעט עטלעכע הילצערנע באַראַקן און ווײַסע געמויערטע בנינים. מיר האָבן שפּאַציירט אויפֿן הייסן זאַמד. אַרום האָט מען געקאָנט זען ביז צו די דאָ געלבלעך־אָנגעגליטע האָריזאָנטן נאָר דעם מידבר, אָבער אין דער נאָענט האָט אַ גרין־זאַפֿטיקער אָאַזיס געבישופֿט, ווי אַ מיקראָ־מאָדעל פֿון דעם גן־עדן, מיט טראָפּישע פֿלאַנצן און פּאַלמען.

דאָ איז דער פּלאַנעט געווען צעטיילט אויף צוויי גלײַכע חלקים, וואָס דאָס טעכנאָלאָגישע וויסן האָט פּינקטלעך אויסגעמאָסטן, אָבער די ערד גופֿא איז דאָ געווען איין גאַנצקייט, וואָס קען זיך נישט טיילן. איך האָב דעמאָלט עס געזען ווי אַ סימבאָל פֿאַר זיך: אָט דאָ, הינט, ווערט מײַן געשיכטע, מײַנע יאָרן צעטיילט אויף צוויי חלקים. דער מוח טוט עס, אָבער מײַן גוף, מײַן פֿיזיק בלײַבט גאַנץ; אַ שלמות, וואָס איז אָפּגעגרענעצט מיט ליניעס פֿון צײַט: דאָרטן איז געבליבן דער אָנהייב, דער אויפֿשטיי פֿון יונגע טעג און דער סוף, דער חושך פֿון שוואַרצע נעבט, וואָס זייער ריח איז דורכגעמישט מיטן ריח פֿון די היימוואָרצלען. דאָרטן. הינט שטיי איך פֿאַר אַ נײַעם דאָ, אַן אָנהייב פֿון צווייטן חלק פֿון מײַן גאַנג אויף דער ערד, נײַ און פֿרישׁ; נאָך נישט באַשריבענע בלעטער פֿון מײַן ספֿר־החיים. און דאָ, אויפֿן ראַנד פֿון ווידער־אָנהייב, גייענדיק אין מידבר־זאַמד, האָט זיך אויפֿגעוויקלט אַ נײַע מגילה מיט אַלטע שאלות: וואָס וועל איך געפֿינען אין דעם

נאָך פֿאַרבאָרגענעם מאָרגן? וועט דער שאָטן פֿון יענעם האַלבן לעבן אויך ווײַטער מיך באַגלייטן? וועט דער שׂר־החיים זײַן צו מיר גנעדיק? וועט מײַן אויסגעבענקטער חלום מקוים ווערן?

די שטומע מרחקים האָבן זיך פֿאַרשלאָסן אין שווײַגענישׂ. דאָס קול אין מײַן האַרצן האָט פּוסט אָפּגעעכאָט. מיר האָבן שפּאַצירט, פֿאַרקלערטע אין זיך, ביז דער סיגנאַל פֿון ערשׂאָפּלאַן האָט אונדז גערופֿן. ער האָט מסתּמא געטראַכט וועגן קומען פֿאַר אַ ווײַלע דאָרטן, איך האָב געטראַכט וועגן קומען פֿאַר אַלעמאָל אָט־דאָ.

ווידער האָט דער ערשׂאָפּלאַן געשניטן זיך דורכן העל־בלאָען הימלפֿעלד, ווי ער וואָלט געשיילט פּאַסן פֿון אים. אַזוי האָט אַ געהיימע האַנט געשיילט פֿון מײַן געדענקשאַפֿט שורות; שורות, וואָס האָבן זיך צעשטעלט אויף די ווײַס־סודותדיקע זײַטן פֿון מײַן בוך. ס'איז געווען ווי אַ וויזיע. די בלעטער האָבן זיך געמישט און געשאָרכט ווי די פּראָפּעלערס. מיט זכרון־אויגן האָב איך געלייענט מײַן ערשט־פֿאַרענדיקטן בוך און שטערנדלעך האָבן איבער מײַן קאָפּ געבליצט... אַ האַנט האָט מיך לײַכט אָנגערירט און כ'האָב קוים געעפֿנט די אויגן, ווי אויפֿגעוועקט פֿון אַ מיטן דרעמל. די סטיוואַרדעס האָט מיר דערלאַנגט מײַן עקוואַטאָר־דאָקומענט. אין מיקראָפֿאָן האָט אַ גלעקלדיק פֿרויען־שטימע אויסגערופֿן: מיר קומען קיין יאָהאַנעסבורג.

שוין געווען אַ שפּעטע אָוונט־שעה ווען דער ערשׂאָפּלאַן איז אַרײַנגעפֿלויגן אין דעם רחבֿותדיק־צעשפּרייטן שטח פֿון יאָהאַנעסבורג. ווידער האָב איך צוגעדריקט מײַן פּנים צום פֿענצטערל און אַראָפּגעקוקט צום אונטן: ווי אין אַ קאַליידאָסקאָפּ האָבן זיך געדרייט צעיאָגטע גאַסן, ליניעס עלעקטרישע לאָמפּן, אין העלקלאָר, גרין, גאָלדגעל, גרין און ראָז, וואָס האָבן יום־טובֿדיק געשפּיגלט די שטאָט־פּאַנאָראַמע און אַרײַנגעקרײַזט איינס אין אַנאַנדער ווי פֿאַרביקע רייפֿן. אַזאַ בילד האָט פֿאַר מיר אָנגעצייכנט די שטאָט. דער ערשׂאָפּלאַן איז אַלכסונדיק געזונקען צום אַראָפּ. די ערד איז געוואָרן נאָענט, און די ליכטער וויניק. מיט אַ וויגיק־לײַכטן באַריר האָט ער אָנגעטאַפּט דעם לויפֿוועג. ער איז שטיין געבליבן קעגנאיבער אַ ליכט־פֿאַרפֿלייצטער געביידע און כ'האָב געפֿילט אַ פֿאַרגיכערטן האַרצריטעם: דאָ־דאָ־דאָ! דער פונקט פֿון נײַעם אָנהייב! אַ צעטומלטער האָב איך צוזאַמענגעקלעמט מיט דער האַנט מײַנע דאָקומענטן און אויבן דעם פֿרעגבויגן פֿאַרן עמיגראַציע־דעפּאַרטמענט, וואָס כ'האָב נאָך אין ערשׂאָפּלאַן אויסגעפֿילט. אין דער צווייטער האַנט האָב איך געשלעפּט אַ באַגאַזש־פּעקל און מײַן פּאָרטפֿעל. מיט אַ צעטראָגענעם בליק האָב איך געקוקט אין עלנבויגנס און רוקנס, וואָס שטויסן זיך אויף דורכצורײַסן פֿרײַער ווי די אַנדערע.

איך בין געווען צווישן דער לוסטיק־צעפֿריידיקטער מאַסע אין אַן אָפּגעזונדערטער וועלט, פֿאַר זיך אַליין. מײַן געמיט פֿאַראומערט, און אין מוח האָבן זיך אָנגעשטאָכן שאלות, ווי בייזע פּיאַווקעלער. זיי, די שוין אַלט־אײַנגעפֿרעסענע פֿרעגצייכנס אין מײַן האַרץ האָבן מיך ווידער געטאָטשעט: וואָס וועט דאָ זײַן פֿאַר מירן? וווהין וועט מיך דער גורל פֿאַרוואַרפֿן: ווילן זיי מיך דאָ האָבן? אַלע תשובֿות זענען געווען נעגאַטיוו. פלוצעם האָט ערגעץ אין מײַן האַרצן

אָנגעקוועלט די טרייסט: אָט באַלד וועל איך טרעפֿן ראָזען מיט די קינדערלעך. אַ פּאָר חדשים האָט זי זיך דאָ מיט זײַ געמאַטערט אין דער פֿרעמד און האַס פֿון אייגענע. אונדזערע בענקשאַפֿטן וועלן זיך וויידער צוזאַמענהעפֿטן אין ליבשאַפֿט. זי האָט זיך אַוודאי קוים דערוואַרט אויף אָט דעם צוזאַמענטרעף. קיין גרעסער גליק, קען נישט זײַן דאָ פֿאַר אונדז ביידן ווי זײַן צוזאַמען. די יונגינקע קינדערלעך ווייסן ניט און פֿאַרשטייען נאָך ניט, וואָס אַווינס עס געשעט אין אונדזער לעבן.

אַ האַנט האָט מיך אַ גלעט געטאָן בײַ דער פּלייצע און כ׳האָב אויפֿגעצאַפּלט פֿון מײַן פֿאַרקלערטקייט. אַנטקעגן מיר איז געשטאַנען מײַן פֿאָטעל־שכן. „אַנטשולדיקט, וואָס כ׳האָב אײַך אַרויסגעשלאָגן פֿון אײַערע מחשבֿות. שוין אַ היפּשע ווײַלע שטיי איך דאָ און וואַרט, איר זאָלט זיך אויסטשוכען פֿון אײַער טראַכטן. און די ריי בײַם פֿענצטערל, מיט מײַן 'אות', וועלט אַלץ לענגער." כ׳האָב אַראָפּגעלייגט מײַן לײַכט געפּעק און מײַנע דאָקומענטן אויף דעם דיל און בין אַרויס אַ פּאָר טריט פֿון דער ריי, אין דער זײַט צו אים. מיר האָבן זיך אַרומגעכאַפּט, פֿעסט געדריקט און זיך צעקושט. און ער האָט מיר געסודעט אין אויער: להתראות! שלום! און אַזוי גוט איז געווען צו הערן די פּאָר וועלטער אין העברעיש. זיי קלינגען מיר נאָך ביז הײַנט אין די אויערן, וועלן איך דערמאָן זיך יענע ערשטע נאַכט און זײַן „מעשה" אונטער די הימלען.

מײַנע אַלע נאָכפֿאָרשענישן שפּעטער וועגן אים זענען געבליבן בחינם. זײַנע לעצטע שפּורן האָבן געפֿירט ביז קיידאַן. די געזעגענונג האָט מיך אַביסל אויפֿגעמונטערט, וואַך געמאַכט. איך בין שוין געשטאַנען בײַ מײַן פֿענצטערל. דער באַאַמטער האָט בלויז אַ בליק געטאָן אויפֿן נאָמען און מיר, אָן שאלות, אַרויפֿגעקלאַפּט דעם חותם אויף מײַן פּאַספּאָרט. איך האָב זיך דורכגעשאַרט דורכן זײַטיקן דורך־און־אַרײַנגאַנג אין דעם נײַעם לאַנד. עס איז נאָך געווען אַ קורצער טריט אין און צו מײַן נײַער היים, צו וועלכער כ׳דאַרף נאָך צוקומען, וויל אין פּאַס בין איך געווען פֿאַרצייכנט (אויך ראָז) בירגערלאָז. אָבער ווי מײַן לעגיטימע וווינרעכט זאָל ניט ווערן אינטערפֿרעטירט, האָט פֿאַר מיר שטאַרקער אויסגעקלונגען די סטאַבילקייט און פֿרײַהייט וואָס איך וועל פֿון הײַנט ענטיסן אין נײַעם לאַנד. מיט דעם אַקט איז פֿאַר מיר מײַן היימלאַנד, ליטע, געווען אויסגעמעקט און לעולם־ועד געוואָרן אָפּגעשטעמפּלט מיטן פֿינצטערן צייכן פֿון אויסמאָרדן מײַן משפּחה, מײַנע אַלע יידישע דורות ביז אין דער אייביקייט. מיט שטאָלץ האָט מײַן באַוווסטזײַן רעגיסטרירט די נײַע אידענטיפֿיקאַציע און שפּעטער האָב איך אַפֿילו אָנגעשריבן אַ ליד, מיטן פֿילוזאָפֿישן טיטל: „היים" (אַ וואָלקן און אַ וועג – ז׳ 432). עס דריקט אויס, ערלעך און ריין, די טיפֿע דאַנקשאַפֿט־עמאָציעס צו דעם לאַנד, וואָס האָט מיר געגעבן די בירגערשאַפֿט און וווינרעכט און אַ נײַעם מײַן אין לעבן, מיטן רעסטאַווירן דעם מענטשלעכן כּבֿוד.

איך בין איצט געווען אויף יענער זײַט ליניע פֿון וואַנדער. געשטעלט די ערשטע טריט אין אַפֿריקע־קאָנטינענט אַרײַן. איך האָב אויף אַ וויילע אַלץ פֿאַרגעסן און זיך געזעטיקט מיטן זען און פֿילן אָט דעם באַנײַ אַרום מיר. איך בין געבליבן שטיין פֿאַרגאַפֿט פֿאַר די פּשוטע וווּנדערס פֿון לעבן, וואָס איך וויל אַ שותף צו זיי אָט דאָ.

איך האָב אַפֿילו ניט געשפּירט ווי אַ האַנט האָט פֿון מײַן האַנט אַרויסגעצויגן דאָס פּעקל מיט דאָקומענטן. און נאָך דעם האָט אַ קול צו מיר געזאָגט: „וואָס חלומסטו? דאָס בין איך, יוסף, דײַן פֿלימעניק, קום!“ ניט אַרומגעקאַפּט זיך, ניט צעקושט זיך, אַפֿילו ניט דערלאַנגט די האַנט. און אַ קעלט האָט אַ ווייַ געטאָן אויף מיר. כ׳האָב דערפֿילט אין דער ערשטער באַגעגעניש דאָס, וואָס האָט מיך אַזוי שטאַרק געשרעקן. ער איז שוין געווען פֿראָגראַמירט פֿון עמעצנס ווילן און השפּעה, אויף אומאינטערעס און אָפּגעטעמפּטער משפּחה־קרובֿהשאַפֿט. עס איז מיר אויך ניט געווען שווער צו פֿאַרשטיין, אַז מײַן יינגערער ברודער, וואָס איז מיטגעקומען צו דער באַגעגעניש, זאָל זיך פֿילן אומבאַקוועם אַרויסצוויזן זײַן נאָענטשאַפֿט, וואָס איך האָב געפֿילט אין ציטער פֿון זײַן גוף און זײַן גיכן זיך אָפּרײַסן פֿון מיר. עס איז געווען אַזאַ מין פּסיכישע טעכניק פֿון אײַז־אײַנגעפֿראָרענע עמאָציעס, וואָס האָט מיך שטאַרק וויי געטאָן און צעטרייסלט מײַן רויקייט. צום לעצטן מאָל האָב איך זיך געזעגנט מיט מײַן יינגערן ברודער אין 1929. אין דער היים און חבֿרים האָבן אים גערופֿן סראָלקע. אין דאָקומענט און שול־רעגיסטער איז ער געווען פֿאַרצייכנט וויַ ישׂראל; אָבער אַנקומענדיק אין דרום־אַפֿריקע איז זײַן יידישער נאָמען פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין סאָלי. ער איז בעת זײַן אָנקום אין יאָהאַנעסבורג געווען קוים 15 יאָר אַלט, און ער האָט מיטגעבראַכט אַ פֿײַנעם אינטעליגענץ־באַגאַזש פֿון אַ העכערן קלאַס פֿון דער העברעישער תּרבות־שול. ער האָט אַ סך געלייענט, פֿאַרמאָגט אַ ווונדערלעכן אויפֿנעם־כוח און זיך שנעל אַנטוויקלט גײַסטיק. ער האָט זיך גיך אויסגעלערנט רעדן און שרײַבן אַ פּערפֿעקטן ענגליש און האָט אַ סך און פֿלײַסיק געלייענט אין דעם לשון. אָבער צום באַדויערן, האָט אים זײַן וויסן און כאַראַקטער – אַ גוטער און שטילער – מיט גאָרנישט ניט געהאָלפֿן, כדי צו קריגן אַ פּאַסיקע פֿאַר אים אַרבעט־פּאָזיציע. ער איז פֿון דעם סאַמע ערשטן טאָג פֿון זײַן אָנקום פֿאַרמישפּט געוואָרן צו זײַן אַ יונגיטשקער ראָבאָט אין דער גרויסער קליידער־פֿאַבריק, וואָס אונדזער עלטסטער ברודער האָט אויפֿגעשטעלט אין יאָהאַנעסבורג. אין די צאַרטע יאָרן, וואָס פֿאָדערן די וואַרעמע ליבשאַפֿט פֿון אַ מאַמען, האָט ער אויף זיך דערפֿילט אַ שטרענג אויג, וואָס האַלט אים אין אַ קלעם. אין דער היים, פֿון די פֿרישסטע קינדער־יאָרן האָט ער אָנגעהויבן מאָלן, און פֿון אייגענער פּראַקטיק זיך געלערנט און שוין גאַנץ פֿײַן באַהערשט די טעכניק פֿון דער מאָלקונסט. און דאָ, אַ פּלוצעמדיק אַרויסגעריסענער פֿון זײַן היים־ און שטודיר־סביבֿה, איז ער דורך נאַבט פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַזאַ סאָרט משרת אין אַ גראָמאַדנער קליידער־פֿאַבריק אין דעם הינטערשטן פֿאַרטונקלטן גרויסן רוים פֿון דער מאַסיוועך בנין־סטרוקטור. דאָ האָט ער, מיט דער הילף פֿון אַ שוואַרצן אַרבעטער, אויסגעפֿירט די אַחריותדיקע פֿונקציע פֿון טראַנספּאָרט: די באַשטעלונגען פֿון פֿירמעס, דורך די „טראַוועלערס“ (פֿאַרקויף־אַגענטן), פֿלעגט ער איבערשרײַבן אויף פּאָרמעלע פֿאַקטורן און קאָנטע־שענען פֿון דער פֿאַבריק; געווי קאָנטראָלירן די פּרײַזן, נומערן, צאָלן און זיי אײַנפּאַקן אין גרויסע און קליינע קאַרטאָן־שאַכטלען און זיי פֿונאַנדערשיקן מיט דער פֿראַכט פֿון דער באַן אָדער מיט אַ לאַסט־אויטאָ. גאָר אָפֿט פֿלעגט ער אַליין, אָן אַ העלפֿער, טאָן די גאַנצע אַרבעט, וואָס איז געווען ניט קיין גרינגע פֿאַר אַ ניט־געניטן יינגל.

שוין זײַנע ערשטע בריוו אַהיים זײַנען געווען פֿול מיט אומעט און פֿאַרשאָטנט, אַפֿאַטיש און אָן האָפֿענונג. די מאַמע פֿלעגט צו אים שרײַבן מיט טרערן און אים טרייסטן, אַז איין טאָג וועט אַלץ בעסער ווערן. ער איז געווען מיד און פֿרוסטרירט, האָט ער געפרוווט זיך ראַטעווען אין זײַן „האָבי". די פֿרוי פֿון מײַן עלטערן ברודער, וואָס האָט שפּיאָנירט נאָך אים, האָט אַנטדעקט דעם „סוד" און זײַן לעבן איז געווארן אַ גיהנום. ער האָט ניט געהאַט וווּ זיך צו באַהאַלטן מיט זײַן געשטעל און לײַוונט, מיט פּאַפּיר און פֿאַרב. קיין שום אָנשפּאַר אויף אַ גוטוויליקן פֿרײַנד, ניט קיין חבֿר און ניט קיין שוץ, ווי אַ געיאָגט חיהלע. און איין טאָג האָט אַ בייזע האַנט צוזאַמענגעכאַפּט זײַנע בילדער, געמאָלט מיט טרערן און ווייַ, און אין הייפֿל פֿונעם משפּחה־הויז געמאַכט אַן אויטאָ־דאַ־פֿע. אַן אינקוויזיטאָרישער גײַסט האָט אַוועקגעלאָזן מיטן רויך זײַנע לײַוונטן און צייכענונגען, טאַקע אין יענעם פֿינצטערן פּעריאָד, ווען אין בערלין האָבן די נאַציס געווארפֿן אין די פֿלאַמען ספֿרים און ביכער פֿון באַרימטע יידן. זיי, שוין די היימישע גײַסטער, האָבן מײַן יונגן ברודער באַזיגט, דערדריקט, און דערפֿירט צום פֿאַרצווייפֿלטן אַקט פֿון יאָרן שפּעטער...

איצט, נאָך מער ווי צוואַנציק יאָר, אויפֿן יאָהאַנעסבורגער עראָדראָם, בין איך געשטאַנען קעגנאיבער מײַן ברודער, סראַליק, און זיך דערמאָנט יענעם כמורנעם טאָג, ווען ס'איז צו אונדז אַהיים דערגאַנגען דער טרויעריקער גרוס פֿון דער בילדער־שׂריפֿה און די שיקאַנעס, וואָס דער מאַמעס סראַליקל האָט אויסצושטיין. איך האָב נאָך קלאָר געדענקט, ווי די מאַמע האָט פֿאַרבראָכן די הענט און אַרויסגעכליפּעט: „מײַן אָרעם קינד" און גלײַך אַרײַן אין שלאָפֿצימער, און ווי איר שטייגער, אין באַהעלטעניש אַרײַנגעיאָמערט אין די הענט.

אַ ביסל אָפּגערוקט, ווי באַזונדערע וועלטן, זענען געשטאַנען יוסף און סאָלי. און יוסף האָט אומגעדולדיק אונדז צוגעאײַלט: קומט! ער האָט אין אוניווערסיטעט שטודירט אַרכיטעקטור, אָבער שוין געזאָגט אַ דעה אין דער היים און אין טאַטנס ביזנעס. ער האָט איצט געטריבן דעם אויטאָ. מיר האָבן געמיטלעך בעת־מעשׂה געשמועסט. ער האָט גוט גערעדט, און אַפֿילו אַ ביסל געשריבן יידיש. געבוירן געווארן איז ער אין קיידאַן אין די סוף 20ער יאָרן. דער אָוונט איז געווען אַ וואַרעמער און דורכן אָפֿן פֿענצטערל האָט געבלאָזן אַ שמעקעדיקווינטל. מיר זענען געפֿאָרן דורך די שטילע גאַסן פֿון דער שטאָט, מיט שיטערע גרופּקעס שפּאַציערס. אומזיסט איז געווען דאָס זוכן אַ שוואַרץ פנים. כ'האָב געקראָגן דעם ערשטן הסבר פֿון די אַפּאַרטהייד־געזעצן: אין די נעכט טאָר אַ שוואַרצער זיך ניט ווײַזן אויף דער גאַס. פֿאַר אַזאַ עבֿירה באַשטראָפֿט מען מיט אַרעסט, צי געלט. אין די וויניקע מינוטן, דורך די נעאָנליכט־דעקלאַמע פֿאַרפֿלייצטע גאַסן, האָב איך דערפֿילט דעם ראַסן־אומרו וואָס ברויזט דאָ אין די אָפּגרונטן. עס איז געווען דער ערשטער בליצסיגנאַל און וואָרענונג, וואָס האָט מיך דערמאָנט מײַן נעכטן.

מיר זענען אַרײַן אין אַ קוואַרטאַל, וואָס האָט אויסגעזען מער באַשייידן, און זיך אָפּגעשטעלט פֿאַר אַ שטוב מיט אַ קליינער ווערענדע, וואָס איין זײַט פֿון דער היפּש גאָרנישט ניט אויסגעטיילט פֿון דער שורה הײַזער, אויף איין זײַט פֿון דער היפּש

ברייטער באַרגיקער גאַס. זי האָט טאַקע געהייסן באַרג־גאַס. אין מיטן איז געלאָפֿן דער טראַמווײַ אויף אײַזערנע שינעס. און די אַנדערע זײַט, אַנטקעגן, איז געווען אַ גרויסער לייִדיקער שטח, אָרעם באַגראָזט און מיט עטלעכע יונגע ביימלעך, ווי פֿאַרפֿלאַנצט אָן אַ סדר, און אָן אַ סדר זענען געשטאַנען עטלעכע גרינע בענק. דאָס איז געווען אַ מין פּאַרק, ווו מאַמעס און קינדער פֿלעגן קומען זיך אָפּרוען און שפּילן. אַ פּאָר טעג שפּעטער האָב איך צום ערשטן מאָל געזען אויף דעם ברעט־אָנשפּאַר פֿון די בענק, אָנגעמאָלט מיט גרויסע ווײַסע אותיות, אין ענגליש, די ראַסיסטישע פֿאַראָרדענונג: „נאָר פֿאַר ווײַסע". שפּעטער האָב איך אויסגעפֿונען, אַז גאַנצע פּאַרקן, פּלעצער, אינסטיטוציעס און בנינים זענען שטרענג פֿאַרבאָטן פֿאַר שוואַרצע, אַפֿילו אונטער געלט־ און טורמע־שטראָפֿן, מיט היטערס פֿון געזעץ וואָס גיבן אויף דעם אַכטונג. און תּמיד האָב איך מיט ציטער זיך דערמאָנט די נאַצי־אויפֿשריפֿט: יודען פֿערבאָטען...

די שטוב פֿון מײַן ברודערס משפּחה איז ניט געווען געבויט אין מאָדערנעם סטיל, נאָר אינעווייניק האָט זי געהאַט אַלע נייטיקע באַקוועמלעכקייטן, אָבער אַלץ מיט באַשיידענע טענער. דאָ איז געווען היימיש און זויבער, לופֿטיק און ליכטיק. דער גרויסער זאַל איז געווען פֿײַן מעבלירט, אָבער אָן איבעריקע באַפּוצונגען און געדינט אויך ווי דער עסצימער. ס'איז געווען אַן אָפּענע שטוב, ווו יעדער גאַסט, בפֿרט די מיסחר־פֿאַרבינדלער און אַגענטן האָבן געקענט אַרײַן און אַרויס צו יעדער צײַט. אַז דער ברודער האָט אָפּגעשלאָסן אַ גרויסע צי קליינע טראַנסאַקציע, פֿלעגט ער, ווי אַ צוגאָב צום באַר און רעסטאָראַן, ברענגען די גאַנצע חבֿרותא צו זיך אַהיים און מען פֿלעגט הוליען וויַטער: טרינקען און עסן איז געווען כּיד־המלך. מײַן ברודער האָט תּמיד געצויגן צו מענטשן און צו רייד.

אין אָט דער שטוב, ווו די אַטמאָספֿער איז געווען אַ פֿרײַנדלעכע, בפֿרט צו די ביזנעס־אורחים, בין איך אָנגעקומען אין גאָר אַ שפּעטער אָוונט־שעה. אויפֿן וועג האָט יוסף אַראָפּגעלאָזן סאָלין בײַ זײַן אָרעמען האָטעלכל, ווו ער האָט געוווינט, און אינעווייניק, בײַ דער טיר פֿון אַרײַנגאַנג אין משפּחה־הויז, האָט ער מיר אָנגעוויזן אויף דעם ערשטן שלאָפֿצימער אין קאָרידאָרל. דאָס האָט געזאָלט מיינען: דאָרטן איז ראָז... מיט אַ ציטערדיק האַרץ האָב איך שטיל געעפֿנט די טיר. אין האַלבטונקל האָב איך באַמערקט די שאָטנדיקע קאָנטורן פֿון איר פֿיגור, אַריבערגעבויגן איבער דעם בעטעלע־וועגעלע, וואָס זי האָט מיט איר אייגן קערפּער ריטמיש געשאָקלט. זי האָט געשעפּטשעט עפּעס, ווי אַ וויגליד. כ'האָב שטיל אַראָפּגעלייגט מײַנע פּאָר פּעקלעך אויפֿן דיל און געוואַרט מיט אַ צאַפּלדיק האַרץ. די שטילקייט האָט פּלוצעם אַ זשום געטאָן און דער האַלב־ליגנדיקער שאָטן האָט זיך אויפֿגעשטעלט און צוגעפֿאַלן צו מיר. מיר האָבן זיך צונויפֿגעקלאַמערט מיט אַלע כּוחות און געווויינט. זי האָט געציטערט און געווויינט. מיר האָבן זיך געקושט מיט נאַסע ליפּן אויף די טרעריק־קלעפּיקע באַקן.

ראָז האָט מיך גענומען פֿאַר דער האַנט, צוגעפֿירט צום בעט און אַוועקגעזעצט ווי אַ ניט־גענוג קינד. זי האָט זשוזשענדיק מיר געשעפּטשעט אין אויער אַרײַן, און איך האָב זיך געסטאַרעט אויפֿצוכאַפּן אירע ווערטער: „דאָ מוז

מען זײַן טויטשטיל. קוים אַ פּיפּס פֿון אַ קינד, קלאַפּט שוין די יִנגערע מכשפֿה אין טיר: 'שטיל זיי אײַן... זיי לאָזן ניט שלאָפֿן'..." איך פֿיל ראָזעס אָטעם און מיר דאַבט, אַז זי וועט זיך באַלד צעיאָמערן. „טאָרסט ניט, ראָזי, טאָרסט ניט..." איר גוף טוט אַ נערוועזן צוק און זי מורמלט מיט אַ געבליפּ: „איך טאָר ניט... איך טאָר שוין גאָרנישט... אויך דו!?" איך גלעט מיט ליבשאַפֿט אירע צעפּאַטלטע האָר און די טרערן שפּאַרן פֿון די אויגן, פֿון ברוסט, צוזאַמען מיט די ווערטער: „ניין, ניין, איך בין ניט מיט זיי, רייזלע. מיט דיר בין איך, מיט דיר... מיר וועלן מאַכן אַ פּלאַן און פֿון דאַנען אַנטלויפֿן..." – „איך דאַרף דיר, איך דאַרף דיר אַזוי שטאַרק!" – האָט זי געשלוכצט און ווי אַ קינד זיך געטוליעט אין מיר. איר הילפֿלאָזיקייט און צער האָט מיך אין גאַנצן באַהערשט. איך האָב אויסגעקושט אירע פֿײַכטע אויגן און אַרײַנגעסודעט איר אין אויער: „איך פֿאַרשטיי, וואָס דו ביסט דאָ אויסגעשטאַנען אין די פּאָר חדשים, איז לאָמיר איצט מיט דעם פֿאַרענדיקן. אויס מיט טרערן! עס דערפֿרייט בלויז די שׂונאים. די קינדער און איך דאַרפֿן דיר, טײַערע!" זי האָט געציטערט אין מײַנע אָרעמס, אַ צעוואָרעמטע און פֿאַרשוויגענע. אַן אויסגעמאַטערטע איז ראָז פֿאַרזונקען אין שלאָף, אַרײַנגעוויקלט אין מיר ווי אין אַ מושל. און איך בין געלעגן אָן אַ מינדסטן באַוועג און מיט אָפּענע אויגן געזוכט עפּעס אין מוטנעם ליכט. פּלוצער און שרעקן וועגן אונדזער צוקונפֿט דאָ האָבן זיך געמישט אין מוח, מיך פֿאַרוועבט אין אַ נעץ פֿון וויזיעס און חלומות – אָט האָפּערדיק־זוניקע, און אָט – נאַבטיק־שוואַרצע. און אַזוי בין איך אײַנגעשלאָפֿן.

איך האָב זיך אויפֿגעכאַפּט שפּעט, ווען ראָז איז שוין געווען אין פֿולן ראַזמאַך פֿון איר אַרבעטסטאָג. ווי אומגעביטן, האָט זי מיר איצט אויסגעזען: אַ צופֿרידענע האָט זי מיך באַגריסט מיט אַ שמייכל:

„אַ גוט־מאָרגן דיר, מיר וועלן עסן צוזאַמען אַ פֿאַרשפּעטיקטן גרויס־פֿרישטיק. גיך, טו אַ שפּרונג פֿון בעט!"

איר גוטער הומאָר האָט ווידער אויפֿגעלעבט און מיך דערפֿרייט, אַז איך האָב טאַקע אַ שפּרונג געטאָן, ווי אַ יונגער מזיק. אַ פּינטל מיטן אויג און כ'בין געווען אָנגעטאָן, גרייט צו גיין זיך וואַשן און ראַזירן. די קליינע עוועלין זיך געשפּילט אין איר קינדער־וועגעלע און כ'האָב זי אַרויסגענומען און גענומען קושן, סמאָטשקען אירע זיסנענע בעקעלער.

„וואר בין איך? וואר?"

זי האָט געקוקט אויף מיר מיט צוויי גרויסע־בלאָע־צעטומלטע אויגיקע פֿרעגציכנס און זיך נישט געקענט באַשלוסן וואָס צו טאָן, וויינען אָדער לאַכן? ראָז האָט אַרויסגענומען דאָס עוועלין־פּעקעלע פֿון מײַנע הענט:

„זי איז אַ גאָלד, מײַן עוועלין. זי איז ממזרישׂ־קלוג און פֿאַרשטייט מיר אויפֿן וווּנק, אַניט וואָלט זי זיך פֿונאַנדערגעוויינט און די אַלטע מכשפֿה וואָלט געמאַכט אַ סומאַטאָכע, און ס'וואָלט זיך אָנגעהויבן אַ פֿאַרשאָלטענער טאָג."

ראָז האָט מיך צוגעאײַלט, וויל דער באָדצימער איז איצט ליידיק. מיר וועלן האַסטיק אָפּעסן אין אַ ווינקל פֿון קיך, אויף אַ טישעלע, וווּ זי קאָרמעט די קינדער. מיר וועלן זיך אַרויסשאַרן זיי הייבן אָן צו קומען צו מיטאָג.

„וען דו ביסט אין דער נאַבט געקומען, זענען שוין אַלע געשלאָפֿן. וועסטו הינט נאָך באַווײַזן זיך אַרומצוכאַפּן מיט דײַן ברודער און זײַן מכשפֿה."

מיר דאַבט, אַז ראָזען איז דער אויסדרוק מכשפֿה געווען מער קאָמיש ווי בייז; ווי מען נוצט אָפֿט דאָס ווארט „מאַדאַם", ווי אַן אומסימפּאַטישן סינאָנים. אַז כ'האָב פֿאַרענדיקט מײַן טואַלעט, איז שוין ראָז געווען איבערגעטאָן זיך צו וועזן מיט די קינדער אין גאַס. יעדן טאָג פֿלעגט זי זיי נעמען אויף לאַנגע, צו מאָל פֿאַר גאַנצע טעג, שפּאַצירן. ס'איז געווען מיט דער אינציקער כוונה, וואָס וויניקער צײַט צו בלײַבן אין שטוב מיט דער אַלטער מאַמען פֿון ברודערס וועזן. דאָס האָט איר פֿאַרשאַפֿט גרויסע מאַטערנישן און אַ סך אַרבעט. זי פֿלעגט אַוועקגיין אין אַ סעדל, צו אַ באַקאַנט אַלט פּאָרפּאָלק, און דאָרטן פֿלעגט זי קאָרמען די קינדער מיט שפּײַז געבראַכט פֿון דער היים; זיי ריין מאַכן; לייגן שלאָפֿן, אין זעלביקן וואַנדער־מאַניר; מאָריסן אויפֿן גראָז, אונטערבעטנדיק אים מיט אַ דעקעלע, און עוועלין אין איר וועגעלע. די פֿרישע לופֿט איז געווען פֿאַר די קינדער ווי אַ גוטער רעצעפּט. „אָבער פֿאַר מיר איז עס נאָך בעסער און נייטיקער ווי רפֿואות, וויל אַנדערש וועט מען מיר געפֿינען דערשטיקט פֿון דער פֿאַרסמטער אַטמאָספֿער אין יענער שטוב."

איצט האָט ראָז געדאַרפֿט אַרויסמאַניען דעם קראַמפּיק־פֿאַרעקשנטן משהלע, ווי מיר האָבן אים נאָך געראָפֿן, פֿון טונקעלן ווינקל, ווו ער האָט זיך פֿאַר כעס באַהאַלטן. שפּעטער האָט מיר ראָז דערציילט די סיבה.

זי האָט געמיינט, אַז איך וועל אָנקומען אַרום וועטשערע־צײַט. כ'האָב צו איר געשיקט אַ טעלעגראַמע, אַז כ'קום דעם טאָג אין אָוונט, אָבער נישט אָנגעגעבן די שעה. האָט זי דערציילט משהלען, אַז „פּאַפּאַ", ווי ער האָט מיך נאָך געדענקט פֿון דײַטשלאַנד, וועט אָט באַלד אָנקומען און מיר וועלן שוין אַלע זײַן צוזאַמען. ער מוז זײַן רויק און וואַרטן. איז ער געלעגן וואַך ביז ער איז אַרײַנגעפֿאַלן אין אַ זיס־מידן שלאָף. אויפֿגעוואַכט האָט ער ווי נאָר ראָז האָט אָנגעהויבן איר טאָג אַרבעט. און די ערשטע פֿראַגע איז געווען: „ווו איז פּאַפּאַ?" און גלײַך ווי ער האָט באַמערקט מײַן קאָפּ, האָט ער זיך אַרויסגעגליטשט פֿון בעטל. זי האָט אים קוים פֿאַרהאַלטן ער זאָל מיך ניט אויפֿוועקן. שרײַען, ווייסט ער, איז דאָ פֿאַרבאָטן, האָט ער זיך אַ ריס געטאָן פֿון אירע הענט און אַנטלאָפֿן. „אַזוי טוט ער תמיד, ווען ער איז ברוגז, זײַן פּראָטעסט." איך האָב אַ פּינקל געטאָן אויף דעם גלאַנציקן פּושקעלע שאָקאָלאַדנע גאָלד־מטבעות, וואָס כ'האָב געהאַט גרייט פֿאַר אים און אים אַ נעם געטאָן אין מײַנע אָרעמס. ער האָט מיך אַרומגעכאַפּט און אַ ווײַלע מיך געקושט. מײַנע אויגן זענען אָנגעקוואָלן מיט טרערן. ראָז האָט מיר אַ צי געטאָן: „גיכער, לאָמיר האָבן פֿרישטיק." ס'האָט ניט לאַנג געדויערט און ווי גנבֿים האָבן מיר זיך אַרויסגעגליטשט אין דרויסן.

די קינדער זענען שוין געווען טרענירט צו די שטילקייט־סעאַנסן, ווי געהאָרכיקע צירק־חיהלער. ראָז האָט טראָטואַר־אַראָפּ צוריקגעהאַלטן דאָס וועגעלע עס זאָל ניט אַראָפּלויפֿן צו דער ברייטער גאַס, וואָס שנײַדט אַדורך די באַרג־גאַס. אויף אָט דער „דזשולעסטריט" איז די באַוועגונג פֿון אַלערליי אויטאָס און שווערע מאַשינעס געווען אַ ווילד־צעיאָגטע און פֿול מיט ספּנות.

אַריבער די גאַס איז פֿון דער לינקער זײַט, נאָך אַ קליין געמויערט הײַזל און קראָם, געווען דער בנין פֿון דער וואָלפּע־קלייַדער־פֿאַבריק. אָבער אָנשטאָט דעם משפחה־טיטל איז אין דער בריט פֿון דעם אַרײַנפֿאָר־טויער אין דער זעלביקער פֿראָנטליניע געווען געשריבן מיט גרויסע אותיות: AND VICTORIA CLOTHING SHIRT FACTORY. ווי צוגעוואָקסן, איז געווען די ביורא, מיט אַ געווײַנלעכער טיר, און נאָך איר אַ גרויסער פֿענצטער, און דער נומער פֿון גאַס, וואָס כ'האָב אים ניט געדענקט נאָך מײַן קאַצעט־באַפֿרײַונג. ראָז איז איצט געווען די וועג־וויזערין און האָט אונדז געפֿירט וויַטער. איך האָב געטראָגן משהלען באַראַנטשיק און ער האָט זיך געדריקט צו מײַן רוקן, און ביידע האָבן מיר פֿון דעם הנאה געהאַט.

מיר זענען שטיין געבליבן פֿאַר דער קאַליטקע פֿון אַ קליין געמויערט הײַזל, מיט אַ גרין־גראָזיקן צוגאַנג. דאָ האָט געווויינט אַן אַלט פּאָרפֿאָלק, אין די 70ער בערך, יידישע פּליטים, אַנטרונענע פֿון דײַטשלאַנד אין די מיטן 30ער יאָרן. זייער פֿאַמיליע־נאָמען איז געווען גרינבאַום. ראָז געדענקט נאָך אַפֿילו די ערשטע נעמען. און זי האָט מיר דערציילט אַ סך פּרטים פֿון מענטשן און ערטער, ווו זי האָט געפֿונען אַ גאַסטפֿרײַנדלעכן אויפֿנעם און אָפּרו, מיט די קינדער, במשך לאַנגע שעהען און עלנטע טעג. די מענטשן האָבן אַרויסגעוויזן געדולד און סימפּאַטיע. מיט די יינגערע פּאָרלעך האָבן מיר זיך שפּעטער נאָענט באַפֿרײַנדט. זייערע קינדער פֿלעגן זיך שפּילן מיט אונדזערע. איך האָב זיך בריייטער אָפּגעשטעלט אויף מײַן אָנקום, וויַל דער פּרק איז אַ מין מוטנע פֿענצטערל, דורך וועלכן כ'האָב געזען פֿאַרבײַראָלן אונדזערע אַלע יאָרן, די שווערע געשעענישן און פּעריאָדן, די גרינגערע, און אויך די מער גליקלעכע – ביז צום הײַנטיקן טאָג. און איך פֿיל, מיט מײַן פֿולער אַחריות און באַווווסטזײַן, וואָס זענען נאָך אין דעם הויכן עלטער געווג שאַרף, אַז איך דאַרף, איך מוז עס דערציילן, אָן גלאַנץ און אָן פּוץ, מיט דעם גרויל און שמוץ פֿון שענדלעכע מעשׂים, פֿון וועמענס האַנט און ווילן זיי זאָלן ניט האָבן אונדז דערגרייכט. איך וויל ניט, בשום־אופֿן וויל איך ניט איבערלאָזן דעם צו־וווייניק באַקאַנטן שוואַרצן פֿלעק פֿון וואַקום, וואָס זײַן לאָך, ווי אַן אייטערדיקע וווּנד, וווערט פֿאַרדעקט און פֿאַרשמירט מיט אַ שיכט פֿון פֿאַלש־שימערירנדיקע פֿאַרב־קאָליריקייט, אַז קיין ליכטיק אויג זאָל שוין ניט קענען זי דורכדרינגען לעולם־ועד. וואָרעם אויב מײַנע סודות וועגן מענטשן און פֿאַסירונגען זאָלן פֿאַרגראָבן ווערן אין אַ קבֿר פֿון פֿאַרגעסעניש, באַפּוצט מיט פֿאַלשע גלאָזקרעלן, ווי די אַרכאַישע געצן, איז איבעריק דאָס גאַנצע שרײַבן.

איך וויל, אַז מײַן וועלט, מיט מײַנע געפֿילן, מחשבֿות, פֿאַסירונגען, זאָל בלײַבן אָפֿן און גאַנץ און ניט ווערן אַ קרבן צו דער מענטשלעכער געמאַכטער פֿרומקייט און קאָמפּראָמיס מיט דער מיסטעריע פֿון לעבן, און ניט דערמאָנען חטאים און נעמען. איך וויל דאָ ניט שפּילן די ראָלע פֿון אַ שולדיקן און ניט פֿון אַ הייליקן. איך וויל דאָ זײַן דער גראָדליניקער פּשוטער מענטש, וואָס אים האָט אונדזער יידישער פֿאָלקלאָר אָנגעטאָן די קרוין פֿון עמך־יִיד: וואָס אויף דער לונג, דאָס אויף דער צונג. און איך פֿאַראַפֿראַזיר עס: דעם אמת, ווי געשען, פֿאַרשרײַב מיט דער פּען...

אַז די זון האָט זיך געזומען אַראָפּקיקלען צום מערבֿ־האָריזאָנט, צו די זאַמדבערג פֿון די גאָלדמינעס, האָט ראָז זיך אָנגעהויבן פּאַקן צו גיין צוריק. אין שטוב האָט איר נאָך דערוואַרט אָן אַ שיעור אַרבעט – לויט אַ פֿאַרדראָסיקער איבערחזרונג פֿון דער טעגלעכער פּראָגראַם: קאָכן פֿאַר די קינדער און לעצטנס אויך פֿאַר זיך, זיי באָדן, קאָרמען, לייגן שלאָפֿן. נאָך דעם – וואַשן די שמוציקע ווינדלעך און זיי קאָכן, ווי אויך דאָס אָנטוויקלט, וואָס איז דורכן טאָג אָפּט געביטן געוואָרן. צום סוף איז שוין געווען אַזוי שפּעט און זי אַזוי איבערגעמאַטערט, אַז ס'איז איר פֿאַרגאַנגען דער חשק צו קאָכן עפּעס פֿאַר זיך אַליין. פֿלעגט זי כאַפּן עפּעס אַ שהי־פּהי, צי גאָר אַוועקפֿאַלן אויפֿן ליידיקן מאָגן און אַזוי איבערשלאָפֿן אַ נאַכט.

אין דער שטוב־באַלעבאַטישקייט האָבן געאַרבעט צוויי „שוואַרצע, אַ באָי און אַ גערל", ווי מען האָט זיי דאָ גערופֿן. די בעלי־בתים האָט קיין זאַך, חוץ זייער פֿאַבריק און מיסחרים, ניט געקימערט. די אַלטע מאַמע – האָט שוין מיט קליין־שטעטלדיקער שפּאָרעוודיקייט געהיט, אַז אַפֿילו אַ גרויפּ זאָל אין ניוועץ ניט גיין. צו די שוואַרצע פֿלעגט זי רעדן יידיש און זיי האָבן שוין צו ביסלעך אויפֿגעכאַפּט וואָס זי מיינט. די טאָכטער אירע, די יונגע באַלעבאָסטע, פֿלעגט זיי אָנזאָגן וואָס זיי זאָלן טאָן דורכן טאָג. אין די ערשטע טעג נאָך ראָזעס אָנקומען מיט די קינדער, האָבן די צוויי איר אַ ביסל צוגעהאָלפֿן און ס'איז איר לייכטער געווען זיך צו ספּראָווען מיט דער אַרבעט און אַפֿילו אַריינכאַפּן אַ קורצן אָבער מיט אַ מאָל האָבן זיי אויפֿגעהערט עס צו טאָן. די דינערשאַפֿט, און אַפֿילו זייטיקע מענטשן זענען ניט בלינד געווען צו זען די שינאה צו ראָזען פֿון דער טאָכטער און איר מאַמען.

אַ קורצע צייט נאָך מײַן אָנקום איז עס דערגאַנגען ביז כמעט צו אַ פֿיזישער דראַקע, וועג די אַלטע איז אויף ראָזען אָנגעפֿאַלן, אַז זי, די „שיקסע", האָט איר טריף געמאַכט אַ טעלער. ס'איז ניט געווען וויר עס זאָל לאַכן, אָבער בײַ ראָזען האָט עס אַרויסגערופֿן אַ ביטער־היסטעריש געיאָמער... לאָמיר אָבער צוריקגיין צו מײַן ערשטן טאָג אין געריכטל פֿון דעם אַלטן פּאָרפֿאָלק גרינבאַום, ווו ראָז האָט מיר פֿאַר שעהען דערציילט איר היסטאָריע פֿון ליידן, צו מאָל מיט איר כאַראַקטעריסטיש שפּרודלדיקן הומאָר און אויסמאָלן קאָמישע סצענעס, וואָס האָט אונדז ביידן געמאַכט לאַכן.

עס איז געווען מײַן ערשטער טאָג אין מײַן נײַ לאַנד, אין דער שטאָט פֿון גאָלד. דער יאָר־סעזאָן איז דאָ געווען ווינטער – אַ ווינטערטאָג אָן שניי און אָן דעם גראָקאַלטן אומעט פֿון מײַנע ליטווישע פֿאַרנאַכטן. אָבער אין מײַן האַרץ האָט געצאַפּלט אַ כמורנע בענקשאַפֿט. עס האָט זיך געוויגט צווישן צוויי פּאָלוסן – דעם נעכטן און דעם הײַנט: ליטע – ארץ־ישׂראל – דײַטשלאַנד – דרום־אַפֿריקע. צעריסענע שטיקער פֿון לעבן...

בײַם אַריינגאַנג האָבן מיר געטראָפֿן איציקן. ער האָט מיר אָנגעקוקט, ווי ער וואָלט מיך ניט דערקענט, אויסגעשטרעקט אַ האַנט און געפֿרעגט: „וואָס מאַכסטו?" אין מיר האָט עפּעס שוועכערס און טרויעריקס אַ זונק געטאָן. כ'האָב דערפֿילט ווי שטיקנדיקע טרערן זענען אָנגעלאָפֿן אין מײַן גאָרגל און איך האָב קוים אַרויסגעקוועטשט אַ וואָרט: „גוט..." די אילוזיע פֿון אַלע יאָרן, וואָס איז שוין

לאַנג געווען צעשטערט, איז געלעגן פֿאַר מײַנע פֿיס ווי גלאָזשפֿליטערס. דאָ, אין זײַן היים, האָב איך תּמיד געטראַכט, וועלן מיר זיך אַרומכאַפּן מיט ליבשאַפֿט, זיך צודרייקן צום האַרצן ווי אמתע ברידער, נאָך אַן איבערגעלעבטן שטורעם, און ער וועט זאָגן: דאָ וועסטו געפֿינען אַ היים. אַנשטאָט דעם האָט ער געזאָגט, אויף ענגלישׂ: „קומט אַלע אַריין צום דינער.“ אָבער ניט קיין גלעט, צי אַ וואָרט צו די קינדער, ניט אַ שמייכל צו ראָזן. ראָז האָט מיר גלײַך נאָך דעם געזאָגט, אַז איך מיט די קינדער זאָלן גיין צום דינער, זי וועט ניט גיין. איך האָב זי קוים איבערגערעדט: „צעשטער ניט מײַן ערשטן טאָג. כּל־זמן מיר זענען געצוווּנגען דאָ צו זײַן.“ ראָז איז טאַקע מיטגעקומען, אָבער איך האָב ניט וויניקער ווי זי געפֿילט די נערוון־ עלעקטריזירטע אַטמאָספֿער, וואָס בײַ יעדן ניט־געהיט וואָרט, אַ מינע צי אַן אומגעריכטן ריר, קען זי עקספּלאָדירן.

איך בין געווען גליקלעך, אַז די וועטשערע איז שוין געווען געענדיקט. בעתן עסן האָט מען כּמעט ניט גערעדט צווישן זיך, סײַדן דרינגנדיקע ביזנעס־ענינים. ס'איז דאָ געווען אַזאַ מאָדנער פֿיר, ווי נאָר אָפּגעגעסן האָט יעדער זיך אויפֿגעהויבן און אָן אַ וואָרט צו זאָגן זיך אָפּגעטראָגן ערגעץ פֿאַר זיך. ראָז איז געווען פֿאַרנומען מיט די קינדער, אין קיך, און איך בין אַריין אין אונדזער צימער. צום ערשטן מאָל האָב איך דערזען וואָס דאָ טוט זיך: דאָס עלעקטרישע לעמפּל, פֿון מיטן סופֿיט, האָט אַראָפּגעשײַנט אויף אַ טיש וואָס איז געווען באַלייגט מיט פּעק סחורה. בײַ דער וואַנט אונטערן פֿענצטער, אַנטקעגן טיר, זענען אָנגעוואַלגערט געווען, אויף אַן אײַזערן בעטל, בערג אָפּגענוצט בעטגעוואַנט און אַלטע קליידער, אונטערן בעטל – קיך־ און שטוב־כּלים. אַ קליידערשראַנק מיט אָפּגענע טירן, און – אונדזער בעט, וואָס בײַ איר ראַנד זענען געשטאַנען מײַנע אײַנגעפּאַקטע טשעמאָדאַנעס. ס'איז געווען אַ וווּנדער, ווי דאָס אַלץ האָט זיך אויף דעם שטח פּאָמיעשטשעט. די ענגשאַפֿט האָט אויף מיר אַ דריק געטאָן מיט אַ בילד פֿון נעכטן: פֿיר אין אַ געטאָ־צימער... אונדזער „דירה“ דאָ האָט פֿאַרנומען בערך אַ דריטל פֿון צימער. וואָס גיכער מוזן מיר פֿון דעם לאָך אַרויס – האָט אַ קול געשריען אין מײַן מוח. די גרויסע גבֿירים, מיט קליינע קבצנישׂ־קמצנישע השׂגות, וועלן אויף אונדז ברענגען צרות.

כ'האָב זיך דערמאָנט, אַז איך האָב הײַנט געפֿרעגט ראָזען פֿאַר וואָס זי נוצט אַזאַ אַלט־צעפּאָנעם קינדער־וועגעלע, וועו אין מינכען האָבן מיר איבערגעלאָזט ס'וועגעלע פֿון משהלען אין אַ גוטן צושטאַנד. האָט זי מיר דערמאָנט אין איציקס פֿאַרזאָג, אַז מיר זאָלן אַלץ דאָרטן לאָזן – „האָב איך געלאָזן אַפֿילו בעסערע זאַכן. און דאָ האָט מיר דײַן שוועגערין געבראַכט די־אָ טראַנטע, וואָס מע קען הערן איר סקריפּערײַ פֿון דער צענטער גאַס.“ עטלעכע חדשים שפּעטער, וועו עוועלין האָט זיך געשטעלט אויף די פֿיסלעך און אָנגעהויבן אַרומגיין, האָט ראָז אַוועקגעגעבן דאָס וועגעלע צו אַן אָרעמער באַקאַנטער. איז טויבע, דעם ברודערס ווײַב, איין טאָג געקומען אָפּנעמען די „סחורה“. אַז ראָז האָט איר געזאָגט, אַז זי האָט עס עמעצן אַוועקגעשענקט, האָט יענע איר געמאַכט אַ סקאַנדאַל: ראָז האָט עס ניט געטאָרט טאָן, ווײַל זי האָט עס איר נאָר אויסגעלײַען און דערוואַרט עס צו קריגן צוריק.

דווקא די עטלעכע וואָכן, וואָס ראָז האָט זיך דאָ אַליין געפּינטיקט מיט די קינדערלער, האָבן זי אָנגעפּילט מיטן כּוח פֿון עקשנות און פּראָטעסט צו ווידערשטיין קעגן אַלע בייזע מעשׂים און פּלענער פֿון דער סביבֿה אַרום. טאַקע יענער טאָג מיטן טריף־געמאַכטן טעלער, איז געווען דער אימפּאַקט, דער „שטרוי" וואָס האָט מיט איין קלאַפּ איבערגעדרייט אַלץ מיט אַנאַנד קאָפּויער. מיט דעם האָט זיך דער איבערגאַנג צו אייגענער איניציאַטיוו געוואָרן קייטלען און דער עפּיזאָד מוז איבערדערציילט ווערן מיט אַלע פּרטים. ער איז אי טראַגיש אי פּיקאַנט.

אין די ערשטע עטלעכע טעג דאָ האָב איך זיך שוין דערפֿילט ווי אַן איבעריקער: דרייט זיך אַרום, טוט גאָרנישט און עסט אומזיסט זייער ברויט. אפֿשר האָבן זיי אויך אַזוי געטראַכט. אָבער מײַן ביסל שפּײַז האָט זיך ניט צו פֿיל געריכט, ווײַל אַלץ איז געווען שפּאָט ביליק. נאָר מיר איז עס גלײַך געוואָרן איבערדריסיק און כ'האָב ניט געהאַט ווו זיך אַהינצוטאָן, ווען אַלע טוען עפּעס און זענען פֿאַרנומען. אַפֿילו ראָז האָט נישט צוגעלאָזן, אַז כ'זאָל איר העלפֿן, מיט עפּעס גרינגער מאַכן, ווען איך האָב געפּילט, אַז זי דאַרף עס נייטיק האָבן. זי האָט מיך געטריבן, איך זאָל זיך ניט דרייען אונטער די פֿיס, ווײַל זיי וועלן רכילותן, אַז איך בין דאָ געקומען ווערן אַ ניאַניע...

איך האָב געוואַרט, אַז איציק זאָל קומען מיט אַ וואָרט, אַ פּלאַן, אפֿשר מיר באַשטאַטן אין זײַן „קליידער־אימפּעריע". איך בין שוין געווען גרייט צו טאָן יעדע אַרבעט, אָבער כ'האָב ניט געוואָלט און געהאַט דעם מוט צו לייענען, צי גאָר זיך זעצן שרײַבן. איך האָב געווּסט, אַז בייזע אויגן היטן מײַן יעדן קער און וועג. כ'האָב כּסדר געדענקט די שׂרפּה פֿון סאָליס מאָלערײַען און כ'האָב זיי ניט געוואָלט אַרײַנגעבן אין די הענט אַ געווער פֿון זעלבן מין קעגן מיר. כ'פֿלעג זיך אַרײַנגעבּענען אין די טעג, ספּעציעל אין דער מיטאָג־שעה, ווען די עלעקטרישע נײַ־מאַשינען טראַסקען ניט איבערן קאָפּ, צו סאָלין אין דעם פּאַקרוים. ער פֿלעגט זעלטן אַרויסגיין צו געניסן ווי ס'באַדאַרף צו זײַן אַ לײַטישן מיטאָג, נאָר מיט עפּעס „טרוקנס" אָפּכאַפּן דאָס האַרץ און ווידער „אָפּמאַכן די אָרדערס". איך פֿלעג אים ניט מאַטערן מיט שמועסן פֿון דער היים־טראַגעדיע, וועגן זיך, נאָר תּמיד געזוכט די בעסטע ווערטער מיט וואָס אים צו דערפֿריען. ער איז אָבער כּמעט שטענדיק געווען אומרויק און ניט געוואָלט הערן.

איין טאָג אין אָנהייב אויגוסט, ווען מײַנע געדאַנקען האָבן זיך געפּלאָנטערט מיט זאָרג וועגן אונדזער מאָרגן, האָט איציק מיך פֿלוצלינג פֿאַרבעטן מיט אים מיטצופֿאָרן פֿאַר אַ שעה אויפֿן ריף. דאָס איז די געגנט אַרום יאָהאַנעסבורג, בײַ די גאָלדמינעס, ווו אין יענער צײַט האָט יעדע מינע געהאַט אויר אַ „קאָנצעסיע־סטאָר"; אַזאַ גרויס געשעפֿט, וואָס האָט פֿאַרקויפֿט צו די גאָלדגרוב־אַרבעטער די נייטיקסטע אַרטיקלען פֿאַר זייער געברויך. בפֿרט איז דאָ גאַנגבאַר געווען דער מין וואָלוועלע קלייַדונג און דעקעס, וואָס האָבן אויסגעזען ווי די פֿאַטשיילעס, וואָס אונדזערע באָבעס און מאַמעס האָבן זיך אַרומגעראויקלט אין זיי אין די ווינטערטעג. אַזוי האָבן אויך די שוואַרצע מינע־אַרבעטער געטראָגן די דעקעס אַרום זייערע פּלייצעס – גרויע, פֿאַרביקע און אויך קאָליר־שרײַקע. די פֿאַבריק

אוז געשעפֿטן פֿון מײַן ברודער האָבן פֿראָדוצירט דעם סאָרט מאַסן־אַרטיקלען אוז זיי צוגעשטעלט צו די קאָנצעסיע־סטאָרס פֿאַר קאָנקורענץ־פּרײַזן. דאָס איז געווען איינער פֿון די וויכטיקסטע אָפּזאַצמערק פֿאַר מײַן ברודערס פֿאַבריקאַציעס אוז פֿאַר דורכפֿירן גרויסע מיסחר־טראַנזאַקציעס. דאָ האָט ער געהאַט אַ צאָל רײַזע־אַגענטן, וואָס פֿלעגן מיט זיך פֿירן גאַנצע טשעמאָדאַנעס מיט מוסטערן אוז אויפֿנעמען באַשטעלונגען. זייער לוין איז געווען פֿראָצענטועל צו דער סומע אוז דעריבער האָבן זיי זיך אָנגעשטרענגט צו קריגן וואָס גרעסערע באַשטעלונגען, אוז סוף יאָר פֿלעגן זיי נאָך קריגן אַ באָנוס.

אויף אַזאַ פּאָסטן איז געווען אָנגעשטעלט דער יינגערער ברודער פֿון טויבען, דעם ברודערס וויִיב, וועלכער האָט קוים געקענט אויפֿשרײַבן די אָרדערס (באַשטעלונגען). אָבער אים זענען צוגעטיילט געווארן די בעסטע קליענטן פֿון די דאָזיקע כל־בו־קראָמען. אוז איצט, זיצנדיק זײַט בײַ זײַט מיט איציקן, וועלכער האָט געטריבן דעם גרויסן שעוואָלעט־אויטאָ, איז מיר מיט אַ מאָל אין געדאַנק אויפֿגעשפרונגען דער ציל פֿון אָט דעם שפּאַציר: ער האָט זיך ניט דערטראַכט, צי ניט געפֿונען עפּעס בעסערס ווי מיך מאַכן פֿאַר אַזאַ מין אַגענט, אַ "טראַוולער", אין זייער געשעפֿט־זשאַרגאָן. אַוודאי האָב איך עס באַטראַכט פֿאַר אַ בכּבֿודיקן פּאָסטן, אָבער איך אַליין האָב זיך ניט געהאַלטן פֿאַר פּאַסיק צו ווערן אַזאַ סאָרט הענדלער. אוז איציק, מיט זײַן דאָמינירנדיקן כאַראַקטער, וועט אַוודאי וועלן מיך אויפֿצווינגען צו דעם. כ'האָב געווּסט, אַז ניט בײַ מיר איז די ברירה, אפֿשר וועל איך מוזן נאָכגעבן, פונקט ווי ס'גיבן אים נאָך אָט די וואָס דערוואַרטן זײַן טובֿה. אָבער ניט ווילנדיק האָט עס בײַ מיר אַרויסגערופֿן זאָרג אוז אַ שווערן אומעט.

מיר זײַנען ביידע געזעסן פֿאַרשטומט אוז איך האָב באַשײַמפּערלעך געפֿילט ווי אונדזערע נערוון ווערן אָנגעשפּיצט אײַנער קעגן אַנדערן, ווי אַ פּאָר ווילדע בעק מיט די הערנער. צו וואָס האָב איך צוגעשטימט צו דער דאָזיקער יאַזדע, וואָס איז עלול זיך צו פֿאַרוואַנדלען פֿאַר מיר אין אַ שטראָף־עקספּעדיציע. כ'האָב באַשלאָסן, אַז כ'וועל מיט אים זײַן אָפֿן וועגן אַלץ וואָס איך וויִיס אוז טראַכט, טאָמער הייבט ער מיך אָן פּײַניקן מיט זײַן מוסר, ווי מיט קוים עטלעכע חדשים צוריק בעת זײַן באַזוך בײַ אונדז, אין דײַטשלאַנד. איך טאָר זיך ניט בייגן. דער מאָטאָר איז, ווײַזט אויס, אויך געווארן נערוועז אוז פֿלוצלינג זיך אָפּגעשטעלט. מיט רוגזה האָט איציק געדרייט דעם שליסל, געדריקט מיט כּוח אויף די פּעדאַלן, ביז ס'האָט געגומען זשומען אוז זיך ווידער צעיאָגט. נאָך דעם האָט עס פּאַסירט נאָך אַ מאָל אוז קוים מיט צרות זענען מיר געקומען צו דער ערשטער קראָם. אַן אָנגעשטעלטער, וואָס האָט פֿרײַער געאַרבעט אין אַ גאַראַזש, האָט באַלד פֿאַרריכט דעם קליינעם דעפֿעקט.

כּמעט אַלע באַלעבאָטים אוז אָנגעשטעלטע פֿון די קאָנצעסיע־סטאָרס זענען געווען ייִדן. אַ סך פֿון זיי פֿון דעם ליטוואַקישן קלאַן. דאָ האָט מען אויף אַ קול געריידט דעם געשמאַקן היימישן ייִדיש. אוז ניט אײַן מאָל האָט מען „אַרומגעפּוצט", וואָס האָט געמיינט באַשווינדלט דעם שוואַרצן, וואָס איז, ווי דער אַמאָליקער דאָרפֿישער ערל, ניט מבֿין בלשון. מיט געלעבטער אוז הנאה פֿלעגט

מען איבערדערציילן די קונצן און שפּיצלעך, ווי מען "באַארבעט" אַ שוואַרצן למך. עס איז געווען אַ נאַרישער רויעך שפּיל פֿון נעכטיקע שטעטלשע בחורימלעך, וואָס זענען אַליין געווען אָרעם און הונגעריק ניט איין מאָל. ניט זעלטן איז דער באַלעבאָס אויך געווען פֿון די „אויפֿגעקומענע" מאַשפּות־אבֿיונים, און די אָרעמע שוואַרצע האָבן מיט פּיין און שווייס געהאָרעוועט.

דאָ האָט מען אונדז מכבד געווען מיט טיי און קוכן. איציק און דער באַלעבאָס האָבן געשמועסט וועגן ביזנעס און געטרונקען אַ ווייסקי. נאָך דעם זענען מיר געפֿאָרן צו אַ שכן, אַ פּאָר קילאָמעטער ווייטער. און צו לעצט זענען מיר פֿאַרפֿאָרן צו אַזאַ רעסטאָראַנדל פֿאַר שוואַרצע, וואָס האָט זיך געפֿונען „קאַפֿעטעריע". דאָ האָט דער בעל־הבית אונדז געוואָלט מכבד זיין מיט אַ ספּעציעל פֿון אים געקאָכטן „לאַנטש", נאָר איציק האָט ניט געוואָלט.

אונדזער מאַרשרוט דורך די עטלעכע קאָנצעסיע־געשעפֿטן איז געווען געענדיקט. איך בין נאָכגעגאַנגען דעם ברודער מיינעם און ער האָט פֿאַרביסן געשוויגן. צו מיר קיין וואָרט נישט געלאָזט פֿאַלן. ס'איז געווען אַ ניט גוטער סימן: ער איז בייז. כ'האָב נאָך גוט געדענקט די לעקציעס פֿון דער היים אַמאָל, און דאָ ניט לאַנג צוריק פֿון דייטשלאַנד, און כ'האָב אויפֿגענומען דעם סיגנאַל: זיין געהיט! ער איז סענסיטיוו ווי דער דינסטער נערוו און פֿון אַ ליאַדע וואָרט צי אַ רירן מיינעם, איז ער קאַפּאַבל צו עקספּלאָדירן, ווי אַ מינע.

מיר האָבן זיך אַרײַנגעזעצט אין אויטאָ צו פֿאָרן צוריק. איך וואָלט איצט ליבערשט אַליין געגאַנגען צו פֿוס, קיין יאָהאַנעסבורג. איך בין אָבער געבליבן זיצן פֿאַרשטײַפֿט און אויף דער צונג האָב איך געפֿילט אַ מאָדנע גאַליקייט. איך האָב געקוקט דורכן פֿענצטערל און געפֿילט ווי דער טאָג האָט זיך צעגליט, און בעת־מעשׂה האָב איך אויך געפֿילט בײַ מיין זײַט אַ קופּע דינאַמיט...

אַ קול אין מיין האַרץ האָט געבעטן: זאָל נאָרנישט ניט פּאַסירן! וועג ער זאָגט מיר איצט כ'זאָל ווערן אַ טראַוולער, וואָלט איך מיט פֿרייד צוגעשטימט, ווי איינער וואָס זוכט זיך צו ראַטעווען. וואָס ס'וואָלט ווייטער געווען, האָב איך ניט געטראַכט. נאָר ער האָט, אַ פּנים, אויפֿגעגעבן דעם ווילן אײַנצובײַסן מיין אָפּטן אַנטאַגאָניזם – צוויי האַרטע שטיינער איינער קעגן אַנאַנדערן. דאָס ערשטע מאָל, בעת סאָלי איז געפֿאָרן קיין דרום־אַפֿריקע אַנשטאָט מיר, האָט ער באַצאָלט רבי־געלט פֿאַר דעם, אָבער איך בין איצט געקומען צו זיי מיט מיין אייגענעם ווילן, און וועל ניט צאָלן, ניין!

מיט אַ מאָל, ווי איציק וואָלט געלייענט מיינע רעבעלישע טראַכטונגען, האָט פּלוצעם זײַן טעמפּעראַמענט אויפֿגעריסן און ער האָט אויף מיין קאָפּ אַ שאָט געטאָן באַשולדיקונגען און חטאים, וואָס ס'רובֿ פֿון זיי זענען געווען אָנגעהעצט און פֿאַבריצירט פֿון אַ רישעותדיקן מוח. ווען איך שטיי פֿאַר אַ מישפּט, וואָלט איך לײַכט געקענט אויפֿווײַזן זייער פֿאַלשקייט, אָבער דאָ זענען געפֿלויגן אין מיר ברענענדיקע פֿײַלן. ווי שוין מערערע מאָל אין אַזאַ מין סכנה־מצבֿ, בין איך געבליבן רויק און געשוויגן קעגן דעם אויסבראָך פֿון זײַן צאָרן. איך האָב געוואַרט, ער זאָל זיך אויסטומלען און כ'וועל אים אַלץ אָפּן אַרויסלייגן, ווי איך האָב פֿריער

אַ ווײַלע געהאַט באַשלאָסן. איצט האָב איך זיך דערמאָנט זײַן ווײַבס שטעכיק זאָגעלע, אַז „איך" – און דאָס האָט געמיינט מיר אַלע, די וואָלפּע־משפּחה – „מאַבט איציקן קראַנק". דער אַבסורד און ציניזם דערפֿון איז געווען, וואָס דאָס איז געזאָגט געוואָרן נאָך 5־6 יאָרן, אָן שום קאָנטאַקט מיט קיינעם ניט פֿון אונדז. אין אָט די יאָרן, ווען איציק איז קראַנק געוואָרן אויפֿן האַרצן.

אַז זײַן שטורעם פֿון רייד האָט זיך אײַנגעשטילט, האָט ער קענטיק דערוואַרט מײַן קעגן־שטורעם. ער איז געבליבן אויף אַ מאָל ווי אַן אויסגעלאָדענע שפּאַנונג־נעץ. אפֿשר האָט אים אויך אַנטוואָפֿנט מײַן רויקייט. און טאַקע אַזוי רויק האָב איך געזאָגט: „איציק, איך וויל הײַנט רעדן מיט דיר אָפֿן און שטיל. ס'האָט קיין זינען ניט צו רעדן הינטערן רוקן אָדער אין אַרבל אַרײַן. אונדזער ברודערבונד וועט שוין קיינער ניט פֿונאַנדערריסן. אָט דאָ ערשט, אין דײַן אַטאַקע אויף מיר האָב איך עס דערפֿילט. דו ווילסט פֿאַרשרײַען דײַן געוויסן און האָסט מיך דערזען ווי דעם חומשדיקן זינדבאָק, וואָס דאַרף פֿאַרבײַטן דעם אמתן שולדיקן. ניין, ניט צוליב דעם בין איך צו דיר געקומען.

„איך בין אַליין געווען דער קרבן פֿון יידישן חורבן און כ'האָב קיינען ניט געטאָן קיין שלעכטס און ניט געבליבן לעבן אויף אַ צווייטנס חשבון. אויב ס'איז פֿאַראַן אַ האַנט וואָס פֿאַרשרײַבט, ווייסט עס אָט יענער בוכהאַלטער אויף זיכער. מיר האָבן געצאָלט מיט בלוט; מיר, אונדזערע משפּחות. איך בין דער איינציקער, וואָס דער גואל־הדם האָט מיך אויסגעלייזט פֿון בלוטיקן סוף.

„אָט האָסטו דיר אַ חשבון: דײַן ווײַבס טאַטע־מאַמע, ברידער און שוועסטער האָסטו אין די פֿאַרחורבן־יאָרן אַריבערגעבראַכט צו אַ זיכערער היים אין דרום־אַפֿריקע. אַוודאי איז עס גוט, ווײַל יידן האָבן זיך דעמאָלט געמוזט ראַטעווען, און זאָלן זיי זײַן גליקלעך און געזונט. אָבער אין פּאַסיוו פֿון אָט דעם חשבון שטייט אונדזער טאַטע־מאַמע, אַ שוועסטער מיט אַ משפּחהלע, אַ ברודער מיט אַ קינד און ווײַב שהלכו על קידוש השם. און הײַנט, אַז דו צעלאָזט זיך מיט קולות אויף מיר, איז אפֿשר מײַן איינציקער חטא, וואָס איך בין לעבן געבליבן און איך שטעך דיר און אַנדערע די אויגן ווי אַ דאָרן, אַ דערמאָנונג אויף משפּחה־זינד. מײַן זײַן דאָ זאָגט אַלץ, וואָס האָט מיט אונדז פּאַסירט, מער ווי רייד. איך וואָלט קיינעם ניט באַשולדיקט און מיר וואָלטן אָנגעזומען פֿאַר ליב אונדזער גורל, אָבער פֿאַר וואָס אַזאַ שׂינאה, אַזאַ שׂינאה צו אונדז? זאָג, איציק, פֿאַר וואָס אַזאַ אָנזעצן זיך אויף אונדז? ס'איז מסתמא געווען אַ טעות אונדזער קומען אַהער, אָבער פֿון אײַך וועלן מיר אַוועקגיין בײַ דער ערשטער געלעגנהייט. לאָזט אונדז נאָר כאַפּן דעם אָטעם."

מײַן עקספּאָזע, וואָס איז געקומען עקספּראָמפּט, פֿון האַרצן אַרויס, האָט קענטיק געווירקט. ער איז געבליבן פֿאַרטראַכט און אַזוי שטיל ווײַטער געטריבן דעם אויטאָ.

איך האָב געוווסט, אַז מײַנע ווערטער האָבן אים צערודערט, אים וויי געטאָן; ער אַליין איז דאָך אויך, אומדירעקט, געווען אַ קרבן פֿון דער לאַנגיאָריקער אינטריגע, אין וועלכער אונדזערע פֿאַמיליעס זענען געוואָרן פֿאַרוויקלט, אָבער אויך אַ שותף צו איר. און דאָ, אין דער איצטיקער סיטואַציע איז שוין ניט געבליבן קיין

האָפֿענונג אויף איבערבעטן זיך און לעבן בשלום. איך האָב צו גוט געווויסט דעם מצבֿ און געפֿילט, ווי כ׳האָב איציקן אָט ערשט געהאַט געזאָגט, אַז בײַ דער ערשטער מעגלעכקייט וועלן מיר זיך מיט זיי צעשיידן. און כ׳האָב שוין וואָס גיכער געוואָלט אַרויסקומען פֿון אויטָן, ווי כ׳וואָלט געוואָלט אין אַ שטײַג. איך האָב געווויסט, אַז בײַ איציקן איז די שטילקייט און דער שטורעם כּמעט אויף איין ליניע און אין אַ סעקונדע קען פּאַסירן דער אומדערוואַרטער איבערשפרונג. צום גליק, איז אַלץ אָפּגעלאָפֿן רויק. אָבער אַ ביטערע איבעררַשונג איז מיר אָנגעלאָפֿן אַנטקעגן, ווי נאָר כ׳האָב אַרײַנגעשטעלט אַ פֿוס אין צימער.

ראָזי האָט זיך אין מיר אײַנגעקלאַמערט מיט ספּאַזמאַטישע שלוכצן; אויף אירע ליפּן האָבן געצאַפּלט וווערטער: „דוד, גיכער, לאָמיר אַנטלויפֿן פֿון זיי. דאָ זענען אַלע שדים, אמתע שדים... לאָמיר ראַטעוון די קינדערלעך... גיכער!" משהלע איז געשטאַנען בײַ אירע פֿיס, זיי אַרומגענומען און געווויינט. נאָך איצט, ווען איך שרײַב די שורות, און מאָריס איז אויף דער שוועל פֿון זײַנע 50 יאָר, זע איך יענעם דרײַ־יעריקן ייִנגעלע און זײַן יונג־צעבליטע מאַמע, און הער זייער געוויין. נאָך דער איבערלעבונג מיט אַ שעה פֿרײַער, אין אויטָן, איז עס געווען אַ פֿריש שוידערבילד פֿון דער גלײַכער טראַגיק. איך האָב געמוזט איבערשטאַרקן מײַן צעטרייסלונג און קודם־כל באַרויקן ראָזען, כּדי צו פֿאַרמײַדן אַ נערוון־אַטאַק. איך האָב זי געצערטלט, געקושט, גערעדט וואַרעמע וווערטער און איר דערציילט, אַז כ׳האָב שוין איציקן געזאָגט וועגן מײַן באַשלוס אַוועקצוגיין פֿון זייער שלאָפֿבעטל און קעסט... אַן אויפֿגערעגטע האָט זי מיך איבערגעריסן: „ניט אַוועקגיין, נאָר אַנטלויפֿן. לויף! וואָס וויַיטער פֿון אָט דער פֿאַרשאָלטענער היים. זיך ראַטעוון."

איך האָב משהלען אויפֿגעהויבן און זיי ביידן צוזאַמען אַרומגעאָרעמט. זײַן קעפּל מיט בלאָנדע קרויזן האָט זיך אײַנגענורעט אין דער מאַמען און איך האָב געזאָגט: „אַוודאי וועלן מיר אַנטלויפֿן, און וואָס גיכער! נאָר דערצייל מיר וואָס האָט דאָ פּאַסירט? איך וויל אַלץ וויסן. איין טאָג וועל איך עס באַשרײַבן, דערציילן".

ראָז, אַ באַרויקטע שוין, האָט זיך דערפֿרייט: „יע, יע, זאָל די גאַנצע וועלט וויסן וועגן אָט די מענטשן..."

דעמאָלט האָב איך אַפֿילו ניט געחלומט צו שרײַבן וועגן מײַן לעבן, נאָר ווי אַ מין פֿאָרויסזאָג האָט זיך מיר אַראָפּגעגליטשט פֿון דער צונג דאָס וואָרט „באַשרײַבן", סתּם אַזוי; און הײַנט ווערט עס מקוים. יענער טאָג האָט זיך אין מײַן געדעכטעניש אײַנגעקריצט בולט און שאַרף. אָט די געדענקעניש, ספּעציעל די טרויעריקע און פֿײַנפֿולע, האָב איך געכאָווען אין די זכרון־קעמערלעך פֿון מײַן מוח דורך אַלע יאָרן. און ווי איך רירן זיי נאָר אָן שפּרינגען זיי אויף פֿון זייער לעטאַרגישער פֿאַרדרעמלטקייט מיט די אויפֿגעהיט־אָריגינעלע קריקצײַט־בילדער, ווי דאָס וואָלט איצט פּאַסירט.

און אָט וואָס ראָזי האָט מיר יענעם טאָג דערציילט: „נאָך דעם אינצידענט מיט דער אַלטער וועגן טריף־געמאַכטן טעלער, האָב איך פֿאַרשטאַנען אַז דאָס

טײַערע טעכטערל וועט צוטראַכטן עפּעס אויף זיך אָפּצורעכענען מיט מיר. און אָט איז איר אונטערגעקומען אַ געלעגנהייט. זי האָט אַ פּנים באַמערקט וויי איציק איז מיט דיר אָפּגעפֿאָרן און איך בין געבליבן אַליין מיט די קינדער; אַזוי, אָן אַ שוץ. איך האָב אויסגעפֿונען, אַז דײַן באַווײַזן זיך דאָ איז איר ניט געווען צום האַרצן. און זי האָט מיר אַלץ מער אָנגעהויבן יאָדען, וווײַל מיט דיר טרויט זי זיך ניט אָנצוהייבן אַן אַמפּערניש. מסתּמא צוליב דײַן ברודערס אויטאָריטעט. האָט זי הײַנט אויסגענוצט די געלעגנהייט און מיר אָפּגעשפּילט אַ טעראָר־סצענע פֿון איר מאַכטיקייט. זי האָט עס געטאָן כיטרע־פֿאַרטראַכט און אינסצענירט ווי אַ ספּעקטאַקל: דער טעלעפֿאָן האָט געקלונגען. איין מאָל – לאַנג. אַ צווייט מאָל – נאָך לענגער. איך ענטפֿער ניט אויף זייערע טעלעפֿאָן־רופֿן. ניט מײַן זאַך. צו מיר קלינגט קיינער ניט. און דאָ קלינגט ווידער – גאָר לאַנג. טראַכט איך, אויב אַזוי דרינגענדיק, דאַרף מען ענטפֿערן; און איך נעם אַראָפּ דאָס טרײַבל. און נאָך איידער איך פֿרעג עפּעס, הער איך איר קוויטשיק שטימעלע: 'ראָוז, דו ביסט עס? ס'וועט מיר קאַלט. וואָס וויל זי פֿון מיר? טעלעפֿאָנירט גאָר... 'וואָס האָט פּאַסירט? פֿרעג איך מיט שרעק. 'קיין זאַך האָט דערוויַל ניט פּאַסירט', ענטפֿערט זי ווי אַן אָנצוהערעניש אַז ס'קען יע פּאַסירן. 'איך וויל זאָלסט גלײַך אַריבערקומען דאָ, צו מיר אין אָפֿיס.' איר באַפֿעלערישע שטים מאַכט מיך נערוועז. איך זאָג איר: 'איך האָב ערשט געלייגט ס'קינד שלאָפֿן און ס'איז ניטאָ ווער עס זאָל בלײַבן מיט איר.' און זי האָט מיר אַרײַנגעשריען אין אויער: 'גאָרנישט וועט פּאַסירן, אַז דו וועסט איר אויפֿוועקן, קום גלײַך אַריבער.' און זי האָט אַוועקגעלייגט דאָס טרײַבל. כ'האָב זיך באמת דערשראָקן, אפֿשר האָט יע עפּעס פּאַסירט? אַ דענערווירטע האָב איך אַרויסגענומען עוועלין פֿון וועגעלע. זי האָט געעפֿנט פֿאַר אַ סעקונדע די אייגעלער, מוטנע אַ קוק געטאָן און צוגעפֿאַלן צו מײַן פּלייצע. 'קום משהלע, מיר וועלן גיין שפּאַצירן', און כ'האָב אים אָנגענומען פֿאַר אַ הענטעלע. דאָס וואָרט 'שפּאַצירן' האָט געמיינט 'אין דרויסן', און ער האָט געוואָלט זײַן אויף דער גאַס, בעסער ווי אין דעם פֿאַרמאַכטן צימער. מיט איין קינד אויפֿן אָרעם, דעם אַנדערן זיך נאָכהענגענדיק בײַ מײַן זײַט, האָב איך זיך מיט שוועריקייט דערשלעפּט דעם קוים האַלבן קילאָמעטער ביז דער פֿאַבריק. איך בין אַרײַן אין ביוראָ און שווער אָפּגעאָטעמט. די ביוראַליסטין, וואָס קלאַפּט אויף אַ רעכן־מאַשינקע ציפֿערן, טוט אַ הייב פֿאַרוווּנדערט די פּלייצעס, ווי זי וואָלט געזאָגט: מיט צוויי קינדער! און מיט אַ פֿינגער ווײַזט זי מיר אָן אויף דעם טיפֿערן ביוראָ־צימערל, ווו איציק שליסט זיך אָפּ מיט חשובֿע באַזוכערס און קונדן, פֿאַר אַ מער פּריוואַטן שמועס און אַ 'דרינק'. איצט איז אויף איציקס שטול געזעסן זײַן ווײַב, אין אַ הערשערישער פּאָזע. ווי נאָר איך האָב פֿאַרמאַכט די טיר, האָט זי אָנגעהויבן שטיל און צישענדיק, מיר צווואַרפֿן וואָרענונגען און שטראָפֿרייד. זי האָט מיך אַפֿילו ניט געבעטן זיצן. בין איך געשטאַנען, ווי פֿאַר אַ שופֿט, און אויסגעהערט דעם זינד־חשבון. זי האָט געהערט, אַז מיר באַקלאָגן זיך; אַז ס'איז אונדז ענג; אַז ס'איז אונדז שלעכט מיט זיי. זי האָט געזאָגט: וועלן איציק, נאָך דעם זי, זענען אַהער אָנגעקומען האָבן זיי דאָס אויך ניט געהאַט, וואָס מיר איצט. זי האָט געשפּיגן אויף מיר מיט

פֿײַער; און איך בין געווען צעטומלט פֿון אומדערוואַרטן בייזן אָנפֿאַל. און זי האָט גלײַך מיר געמאַכט אַ פֿאַרשלאָג: אויב אונדז איז אַזוי שלעכט מיט זיי, וועט זי שוין טעלעפֿאָנירן צו אַ רײַזע־ביוראָ און באַשטעלן פֿאַר אונדז פֿליקאַרטן קיין ישׂראל. און זי האָט אַפֿילו, צינישׁ, אַקצעפּטירט, אַז זי וועט מוזן נעמען אויף אויסצוצאָלן, ווײַל זיי האָבן ניט קיין גרייט געלט.

„איר שׂינאה האָט מיך אַרײַנגעטריבן אין אַ שאָק. איך האָב געפֿילט, אַז אויב איך בלײַב דאָ נאָך אַ ביסל לענגער, וועלן מײַנע נערוון פּלאַצן. האָב איך צוזאַמענגענומען מײַן לעצט ביסל געדולד און איר געזאָגט, אַז אַזאַ באַשלוס קען איך אויף אייגענער אַחריות ניט דעצידירן. אויף דעם מוז קומען אויך דײַן הסכּמה. זי איז מיט אַ מאָל געבליבן אָן לשון. זי האָט אַ פּנים דערוואַרט אַז איר דרוק וועט פֿירן צו מײַן צושטימונג און זי וועט 'לעגאַל' פֿאַרענדיקן מיט אונדז. 'געגוג, קום!' האָב איך געזאָגט צו משהלען , וואָס איז געזעסן אויפֿן טעפּעך. און מיר זענען אַרויס."

מיט אַן אײַנגעהאַלטענעם ציטער אין קול האָט ראָז פֿאַרענדיקט דערציילן איר געשיכטע, וואָס האָט פּאַסירט ערשט מיט עטלעכע שעה צוריק. זי איז געבליבן זיצן פֿאַרשטילט, און איך האָב ניט געהאַט מער וואָס צו פֿרעגן. אַלץ איז געווען אָפֿן, בייזוויליק, חרפּהדיק. ס'איז געווען דער אמת, וואָס איך האָב אים שוין לאַנג געוווסט. דאָס אַלץ איז געשען אין אָנהייב פֿופֿציקער יאָרן, אָבער אויך הײַנט זע איך די קאָלירן פֿון אמת און פֿאַרצוויפֿלונג, ווי ראָז האָט דעמאָלט אָפּגעמאָלן. די בילדער שטעלן זיך צוזאַמען ווי דער שפּיל פֿון טײַוול. און שוין זײַענדיק אויף דער פֿרײַ, האָט מיך פֿלוצעם ווידער גאָר שטאַרק אַרומגעכאַפּט אַ מורא וועגן דאָרטן בלײַבן.

האָב איך געמאַכט די אַנאַלאָגיע מיט יענער וואָר, וואָס איז געוואָרן איבערוואָר און האָט צעשמעטערט אַלע אמתן. אַפֿילו דער יחיד־ און חברותא־טויט איז אין געטאָ און קאַצעט געווען אַנדערש. און כ'האָב דעמאָלט דערפֿילט טיף און טיפֿער, אָט דעם נײַעם פֿענאָמען פֿון פּנים. און באַשײַמפּערלעך האָב איך דערשפּירט, אַז מיר מוזן רעאַגירן אויף דעם שענדלעכן אַרויסרוף. זי וועט איצט פֿרוּוון אונדז אָנטאָן צרות מיט אַנדערע פּאַסקודנע מיטלען. מער פֿון אַלץ האָט מיר געשטאָכן אין מאַרך איר אינטריגאַנטיש־באַלייִדיקנדיקע המצאה: „פֿאַרשיקן" אונדז אין אַ מעבֿר־לים־וויזטקייט, וואָס האָט געמיינט אַ כּמו־ליקווידירן אונדז און איבערהאַקן דעם נאָענטן, אין מרחק, משפּחה־בונד. אין מיר האָט פֿלוצעם אָנגעהויבן קאָכן, ווי פֿאַרשפּאַרטער דאַמף אין אַ קעסל, און איך האָב ספּאָנטאַן אַרויסגעפּלאַצט: „ניין, טײַערינקע, אָט דעם שמוציקן פּלאַן וועט זי ניט אויספֿירן. ניט זי וועט אונדז פֿון דעם לאַנד אַרויסשיקן . מיר בלײַבן דאָ!

„דאָ וועלן מיר בלײַבן, רייזעלע, אויף צו־להכעיס איר, און דאָ וועלן מיר בויען אונדזער היים. מיר האָבן סײַ ווי קיינעם אין ערגעץ נישט, און קיינער וועט אונדז נישט העלפֿן, וועלן מיר עס טאָן אַליין!" די לעצטע וווערטער האָב איך שוין געזאָגט שטיל. מיר זענען ביידע געווען באַרויקט. ראָז האָט מיר נאָכגעזאָגט, ווי אַן אמן נאָך אַ ברכה, „אַליין..." און זי האָט זיך צעלאַכט: „זאָרג ניט, כ'וועל דיר ניט לאָזן אַליין".

דאָס מאָל איז די שׂינאה געווען אָפֿן, ברוטאַל און דירעקט געווענדט קעגן אונדז. מיר האָבן קוים באַווײַזן אײַנזאָפֿן די זוניק־זײַסע לופֿט פֿון דעם וווּנדערלעכן קאָנטינענט און שוין – אַרויס! מע טרײַבט... ווי קומט עס, אַז מיר, די געראָדפֿטע, די געיאָגטע, זאָלן פֿון די אייגענע און שוין אויף דער פֿרײַ, וועלן „אויסגעזידלט" ווערן? דאָס איז געווען די שוואַרסטע און שטאַרקסטע איבערלעבונג אין אונדזערע ערשטע טעג אין דרום־אַפֿריקע. וועלן ניט אונדזער אַנטשלאָסענער ווידערשטאַנד, וואָלטן מיר אונטער דער משׂא צעדריקט געווארן. לענגער בלײַבן מיט זיי האָבן מיר ניט געוואָלט און ניט געטאָרט. ס'האָט זיך געשאַפֿן אַ נערוון־געשפּאַנטע אַטמאָספֿער.

איך האָב געזאָגט איציקן, אַז מיר ווילן זוכן אַ דירה, מיר קענען דאָ מער נישט בלײַבן. ער האָט מאָדנע אַ קוק געטאָן אויף מיר, ווי ער וואָלט געזאָגט: וואָס זאָגט איר אויף די גרויסע לײַט. אָבער ער האָט נישט געפֿרעגט פֿאַר וואָס פֿלוצעם אַזאַ אײַלעניש; ער האָט נאָר געפֿרעגט: וואר וועט עס טאָן? האָב איך אים געזאָגט, אַז כ'האָב שוין געבעטן מײַנע חבֿרים פֿון קיידאַן. אומדערוואַרט האָט ער אַ זאָג געטאָן: „איך וועל בעטן טויבען, זי האָט באַקאַנטע. ס'איז ניט לײַכט צו קריגן אַ דירה". איך האָב געטראַכט: טויבע, זי וועט זוכן אַן אָרט פֿאַר אונדז דאָ צו בלײַבן – אַזאַ איראָניע! אָבער כ'האָב ניט דערציילט וועגן איר פּלאַן אונדז צו פֿאַרשיקן. מיר האָבן געליטן און געשוויגן. מיר האָבן געמוזט איבערוואַרטן ביז דער מצבֿ מיט מיר און בכלל וועט זיך אויסקלאָרן. מיר האָבן פּשוט קיין אַנדער ברירה ניט געהאַט, ווי שלום מאַכן מיטן גורל.

ס'איז געווען אַ שלום אויף דערווײַל, ווי אַ געוועהר־שטילשטאַנד בעת אַ מלחמה. מיר האָבן ניט געהאַט וווּ צו לויפֿן. כאָטש איך האָב דערוואַרט, אַז מיר וועלן דורכגיין חבֿלי־אײַנוואָרצלונג, אָבער כ'וואָלט זיך ניט פֿאָרגעשטעלט אַז ס'וועט האַלטן בײַ אַזאַ דראַמע. און דערפֿאַר איז מיר אַפֿילו ניט אויפֿגעקומען אַ פּיצל ספֿק אין אונדזער ריכטיקן באַשלוס און כ'האָב ממילא ניט געטראַכט וועגן אַלטערנאַטיוו. איך האָב ביז איצט איציקן קיין מאָל ניט דערמאָנט וועגן מײַן וואַרטן אויף זײַן וואָרט און קיין מאָל ניט געפֿרעגט וואָס וועט זײַן. כ'בין אָבער געווען זייער באַזאָרגט און אויסגעקוקט די אויגן אויף דעם טאָג פֿון אַהין אָדער אַהער. האָט ער אונדז דאָך פֿאַרבעטן צו קומען אין דרום־אַפֿריקע, ער האָט געקראָגן די פּאַפּירן און אַרײַנפֿאָר־ווייזעס, און בײַ אים וואָלט מײַן צושטיין מיט טענות געהייסן אַז איך בריקע זיך, איך שאַץ ניט אָפּ זײַן אָנשטרענג און מי. פֿאַרדראָסן האָט מיר דער נאָר וואָס פֿאָרגעקומענער קאָנפֿליקט אין אויטאָ. אָבער מײַנע ווערטער האָבן דאָך אים אַ שטויס געטאָן, אויפֿגעליבטיקט אין זײַן באַוווּסטזײַן די משפּחה־דראַמע, וואָס איז געווען פֿאַרשטופּט אין דער טונקלקייט.

צו מיר זענען דערגאַנגען די ערשטע קלאַנגען, אַז ער שטעלט אויף אַ קלײדער־פֿאַבריק אין שטאָט, ווו אויך איך וועל דאָרטן באַשעפֿטיקט ווערן. קיין מער פּרטים האָב איך ניט געווּסט און ניט געזוכט. ראָז און איך זענען געווען צופֿרידן, הגם מיר האָבן בפֿירוש געווּסט, אַז דאָס איז נישט קיין גרינטלעכע לייזונג פֿון אונדזער פּראָבלעם: זיך אײַנאָרדענען און געפֿינען אַ קוועלכעלע פֿון

פּרנסה. אַלע סימנים האָבן געוויזן אַז קיין שום אַנדער הילף איז פֿון דער משפּחה מער ניט צו דערוואַרטן. מיר האָבן נאָר דורך דער איבערגאַנג־צייט געוואָלט צוריקשטעלן אונדזער מענטאַלע, און צום טייל, מאָראַלישע און פֿיזישע גלײַכגעוויכט, וואָס איז צעוואָקלט געוואָרן אין דער קאָנפֿראָנטאַציע מיט דער נײַער וואָר אין נײַעם לאַנד. דאָס וועט אויך זײַן אַ נייטיקע לעקציע און צוגרייט צו אייגענער איניציאַטיוו. און אפֿשר וועט אונדז אויך צושפּילן אַ קאַפּעטשקע דאָס מזל. דערווײַל איז אָנגעגאַנגען אונדזער זוכעניש פֿון אַ דירה.

איין טאָג האָב איך צופֿעליק באַמערקט אויפֿן בופֿעט, אין זאַל, עפּעס אַ פּעקעלע וואָס איז מיר קענטיק געווען. כ'האָב געעפֿנט דעם קאָנווערט און דערזען מײַנע דאָקומענטן וואָס האָבן מיך געבראַכט אַהער. איך האָב זיך דערמאָנט, אַז יוסף האָט עס אַרויסגענומען פֿון מײַן האַנט נאָכן דורכמאַכן דעם קאָנטראָל אויפֿן פֿליפֿעלד, אָבער צו וואָס האָט ער עס געהאַלטן אַזאַ לאַנגע צײַט, און איצט, ווי עפּעס אונטערגעווארפֿן?..

דער געפּלאַנטער „גירוש־אַפֿריקע" האָט נישט געהאַט קיין שום שאַנס רעאַליזירט צו ווערן. מײַן פֿאַרעקשנטער ווידערשטאַנד איז געוואָרן די האַרטע נוס, וואָס זי האָט נישט געקענט צעקנאַקן. האָבן מיר שוין וויַיטער ניט געהאַט מער דעם אַקטיוו־פֿײַנטלעכן דרוק פֿון אינעווייניק, אין דער משפּחה. אַדרבא, זי איז געווען די וואָס האָט געפֿונען פֿאַר אונדז די קליינע דירה, ניט וויַיט, אין דזשולס־גאַס, אין אַ נײַ־אויפֿגעבויט אַפּאַרטמענט־בלאָק. ס'איז געווען קלאָר, אַז זי טוט עס ניט פֿון ליבשאַפֿט, נאָר זי האָט וואָס גיכער געוואָלט פּטור ווערן פֿון אונדז, די ניט־געווינטשענע קוואַרטיראַנטן. איך האָב קיין אַנדער ברירה ניט געהאַט ווי אויסצוואַרטן ביז די שנײַדער־פֿאַבריק וועט אָנהייבן פֿונקציאָנירן און כ'וועל דאָרטן אַרײַן אין מײַן פֿיקטיוון פּאָסטן, ווי אַ צושנײַדער. אויף דעם סמך איז מיר געגעבן געוואָרן די וויזע און ס'איז בעסער געווען די ערשטע צײַט ווי אַזאַ באַשעפֿטיקט צו זײַן.

איך האָב באַצאָלט דירה־געלט פֿאַרן ערשטן חודש. און איין מיטן וואָך פֿאַר מיטאָג האָבן מיר זיך אַריבערגעקליבן פֿון אונדזער איין צימער צו אַן אייגן דירהלע: פֿון אַ ליידיקן פּאַסיקל כמו־הויף, האָט זיך געעפֿנט אַ טיר צו אַ קליין קוואַדראַטיקל, אַ מין פֿאַרצימערל, נאָך דעם אַ קליינער שלאָפֿצימער, אַ קיבעלע, און אַ ביסל אַ גרעסער זאַלכל; פֿון דאָ האָט אַ גלאָזטיר אַרויסגעפֿירט צו אַן אָפֿענער וועראַנדע אין דרויסן, כּמעט ביז צום ראַנד פֿון טראָטואַר. דאָ האָט מען געקענט כאַפּן אַ פּאָר מינוט אָפּרו נאָר אין אָוונט, צי אין אַ זונטיק. אויף דער ברייטער דזשולס־סטריט האָט דורך די וואָכנטעג געשווינדלט הין און הער – אַ ווילד צעדולטע באַוועגונג און טראַסקעריי פֿון מאָטאָרן, אויטאָס און שוועדע משא־וועגענער, טראַמווייען און בוסן. טומל און שטויב איז געהאַנגען אין דער לופֿטן, אָבער דאָך האָב איך דערפֿילט אַ באַנייונג און דערלייכטערונג אין דער פֿאַרזיכיקער ענגשאַפֿט. אין דער מיני־מלוכהלע האָבן מיר זיך פֿרובירט אײַנאַרדענען ווי מעגלעך באַקוועם. ראָז האָט געווּסט אַזאַ פֿאָרמל ווי אויסצובריייטערן די ענגשאַפֿט – כ'האָב עס שוין דערציילט. איצט זענען מיר געווען פֿון דער משפּחה באַזונדער, פֿונאַנדערגעשניטן, ווי נאָך אַן אָפּעראַציע. מיך

האָט עס וויי געטאָן, געבלוטיקט ווי אַ פֿרישׂ־אויפֿגעקראַצטער ווונד. אין געטאָ, אין קאַצעט האָב איך דאָך געהאָפֿט און געחלומט וועגן בלײַבן לעבן, גיין צו די צוויי ברידער, אויפֿבויען אַ וואַרעמע נאָענטשאַפֿט, אַ שלום.

כ׳האָב נאָך אַלץ געזוכט דעם שולדיקן אין זיך: אפֿשר האָב איך געדאַרפֿט נאָכגעבן? אָבער זיי זענען געווען אָפּשטויסנדיק, בײַסיק־פֿרעמד, און דערצו די אויסגעקליגלטע אינטריגעס. אָט טאַקע די, די לעצטע! וועג איך קום דאָ אַליין, אַן אַרויסגעשלײַדערטער אויף דעם ברעג, ווי אַן אויסגערייכערטע האָלעוועשקע, וואָלט איך אפֿשר ניט בײַגעשטאַנען דעם משפּחה־סענטימענט און זיך אײַנגעבראָכן, אַזוי ווי מײַן ברודער סאָלי. ניט איין מאָל האָט דאָ שוין מײַן האַרץ געווויינט אויף זײַן גורל, און אַ קול האָט גערופֿן: ניין־ניין! און איצט האָב איך ניט געטאָרט רעזיגנירן פֿאַרן כּוח פֿון די בײַ זיי פֿאַרהייליקטע פֿונטן, וועג אין קאָן איז געשטאַנען מײַן ראָז, וואָס האָט מיך מיט אַזאַ ליבשאַפֿט געשטיצט, געהאָלפֿן בויען אַ משפּחה! און וואָס זענען שולדיק די קינדערלערן? געדאַנקען־סעריעס פֿון דער טעמע האָבן דעמאָלט ניט אויפֿגעהערט ראָלן אין מײַן מוח. ראָז איז נאָך מער ווי פֿרײַער געווען פֿאַרנומען, נאָר פֿאַר אַלץ און אַלעמען האָט זי געפֿונען צײַט. בפֿרט נאָך אַ רויקן אָן דאגות־טאָג, פֿלעגן מיר פֿאַרברענגען אין ליבע און צערטלעכקייט. זיך געשפּילט און געלאַכט. ראָז פֿלעגט מיר דערציילן פֿון די קינדערס המצאות און חכמות. מיר פֿלעגן זיך דערמאָנען די נעכטנס און פֿאַנטאַזירן וועגן דער צוקונפֿט. דאָס בעסטע און שענסטע פֿון אָט די צוזאַמענשפּילן איז געווען אין אויספֿאָרמירן אַן אַנטיקלימאַקס צו אונדזער חײַנטיקער רעאַליטעט. נאָך מער – דאָס איז געווען אַ וווּנדערוועלט פֿון אַ צווייטער רעאַליטעט, אַ פֿאַנטאַסטישער: העכער און ליכטיקער און אַפֿילו גרעסער אין אירע דימענסיעס ווי די, אין וועלכער מיר האָבן זיך דעמאָלט געפֿונען. עס איז אונדז גוט געווען פֿון דער טעגלעכער פּאַסקודנער ווירקלעכקייט אַוועקצוואַנדערן צו די שיינע חלום־וועלטן, וואָס מיר האָבן געבויט פֿון גאָרנישט ניט, ווי אַ שפּיל פֿאַר קינדער. אפֿשר איז דאָס געווען, פֿאַר זיך אַליין אומבאַוווסט, די טעראַפּיע־מעדיצין וואָס האָט געמונטערט, געהיילט און אָפּגעפֿרישט די צעבונטעוועטע כּוחות קעגן זיך אונטערגעבן צום מאַסקירטן טעראָר. וואָס איז די נפֿקא־מינה פֿון וועמען און ווי ער קומט. ער איז איינער און דער זעלביקער, סײַ פֿון פֿרעמדע און סײַ פֿון אייגענע; צי מען פֿאַרהונגערט דײַן גוף, צי מען דערשיסט, צי מען דערשטיקט דיך מיט זײַדענע הענטשקעס, אַלץ איינס וועסטו ליקווידירט. אַ קרבן! און פֿאַר מײַן אויג פֿלעגט אויפֿשפּרינגען די געשטאַלט פֿון מײַן ברודער סאָלי. ניין! ניט מיר!

אָבער די וואָר האָט זיך ניט געלאָזט פֿאַרשיפֿורן מיט פֿליִענדיקע חלומות, וואָס זענען געווען ווי אַ ראָז־בלעזלדיקער שוים אויף אַ געדיכט מוטנעם וואַסער. צוזאַמען מיט מײַן אָנקום אין דעם לאַנד, איז אויפֿגעקומען אַ סיטואַציע פֿון אומצופֿרידנקייט און קאָנפֿליקטן, ווי אַ גרויער נעפּל אין פֿאַרטאָג. איך האָב אַליין געפֿילט, אַז אונדזערע חלום־ספּעקטאַקלען שפּראָצן אַרויס פֿון אומגעזונטע תנאים: הילפֿלאָזיקייט און יִיאוש, הגם עס האָט פֿאַרמאָגט די פּאָזיטיווע פֿונקציע פֿון מוטיקן און ניט לאָזן זינקען צו אַ פֿונקט פֿון ניט מער אויסהאַלטן. ווי דערמאָנט

שוין, איז אין די מינוטן פֿון חשבון סאָלי, ווי אַ מאָדעל, מיר געשטאַנען פֿאַר די אויגן. כ'בין דעמאָלט געקומען צו דער מסקנא, אַז מיר דאַרפֿן אויסברייטערן אונדזערע געזעלשאַפֿטלעכע האָריזאָנטן און זיי אָנפֿילן מיט אַקציע און לעבן. מיר האָבן נייטיק געהאַט צו האָבן מענטשן אַרום זיך, ווי מיר האָבן עס געהאַט ניט לאַנג צוריק אין אונדזערע דיטשלאַנד־יאָרן. און איך האָב אָנגעהויבן צוזאַמענזוכן די יוגנט־חברים נאָך פֿון קיידאַן. פֿון מײַן דור איז דאָ געווען אַן אומעטיקע פּוסטקייט. צוויי האָבן זיך געיאָוועט נאָך פֿריִער – זיי זענען געקומען מיך זען תּיכף, ווען מיר האָבן נאָך געווויינט בײַ דער משפחה. איציק איז געווען אַקטיוו אין דער קיידאַנער סאָסײַטי און אַ קאָמיטעט־מיטגליד. איינער, נתן (נאָסקע) בערגער, האָט ערשט געהאַט אויפֿגעשטעלט אין יאָהאַנעסבורג זײַן אייגענע דרוקערײַ, מיט אַ שותּף, זײַן ווײַבס אַ קרובֿ. בעצם האָב איך זיך מיט אים צוזאַמען קיין מאָל ניט געלערנט, נאָר מיר זענען געווען נאָענט און זיך געחבֿרט. דער צווייטער: יוסף סעטינג (פֿון דער היים: שעטונג). נאָך זײַן קומען קיין קיידאַן, ווי אַ ישיבֿה־בחורל, האָבן מיר זיך צוזאַמען געלערנט אַ קורצע צײַט. זיי האָבן פֿון מײַן אָנקום קיין יאָהאַנעסבורג זיך דערווויסט פֿון ברוך־הבא־נאָטיץ אין דעם יידישן וואָכנבלאַט „אַפריקאַנער אידישע צײַטונג". מיר האָבן זיך דערפֿרייט איינער מיטן אַנדערן, זיך אַרומגעכאַפּט און וואַרעם זיך צעקושט. עס איז געווען דער רוטאָג, דער שבת פֿאַרן כּלל, אויך יידן, וואָס פֿאַלט דאָ אויס אין די זונטיקן. איך האָב זיי באַקענט מיט מײַן פֿרוי, מיט די קינדערלעך, און גלײַך האָבן זיי אונדז פֿאַרבעטן מיטצופֿאָרן מיט זיי, ווי זייערע געסט, צו בערגערס דירה, ווו מען וועט מאַכן אַ ברוך־הבא־לחיים לכּבֿוד אונדז. אָן דינגעניש און מיט שׂימחה האָבן מיר זיך צוזאַמענגעשפּאַרט אין אויטאָ, ווי קרויט אין אַ פּעסל. ס'איז גוט געווען צו פֿאָרן דאָס ערשטע מאָל דורך די גאַסן פֿון דער צעזוניקטער שטאָט. (מיט כּמו־פֿאַטריאָטישן שטאָלץ האָבן זיי אָנגערופֿן מאָדנע נעמען, ניט געווויינטע צום אויער, און דערציילט פֿון די היגע ווונדיירים). עס איז געווארן פֿריילעכער בײַ אונדז. די אַלטע חבֿרים און זייערע יונגע קינדער, כּמעט אין איין עלטער מיט אונדזערע, האָבן זיך געפֿרייט צו זען בײַ אונדז און מיט אונדז. כּמעט יעדע וואָך, בפֿרט אין די זונטיקן און גויִשע חגאות, פֿלעגט מען אונדז אַרויסנעמען פֿון דער ענגשאַפֿט און אונדז אַרומפֿירן צו ווײַזן די סבֿיבֿה און פֿאַרשטעט פֿון יאָהאַנעסבורג.

אומעטום איז געווען גרין, זוניק, לופֿט און לוקסוס, ווי אין אַ זיך בײַטנדיקער קאָלירטער לאַנדשאַפֿט פֿון דאַטשע־קוואַרטאַלן. ווײַטער ווי אין דעם ראַדיוס פֿון איבערפֿלייציקער זאַטקייט און רײַכקייט, האָט מען אונדז ניט געפֿירט. אפֿשר זענען אונדזערע חבֿרים אַליין דאָרטן קיין מאָל ניט געווען, וואָרעם זיי, און איצט מיר, זענען געווען פֿון אַן אַנדער הויטקאָליר, וואָס האָט קיין שום אינטערעס ניט געהאַט פֿאַר דער אָרעמער און רעכט־באַרויבטער קאַסטע, וואָס האָבן מיט זייער שקלאַפֿערישער האָרעוואָניע און שווייס, דאָס אַלץ אויפֿגעבויט. אָט דער מיפֿולער רווח פֿון הײַזערבוי, פֿאַבריקן, גאָלדקוילן־ און מינעראַל־מינעס, האָט געשטראָמט צום וויסן באָס, וואָס איז געווען ניט נאָר דער אויסנוצער פֿון ענערגיע, נאָר אויך דער „באָס" איבער זייער לעבן. כּמעט די גאַנצע אַגראַר־פּראָדוקציע איז געקומען

פֿון זייערע העכט און שווייס. און אין דעם סעקטאָר זענען זיי געווען ביטער עקספּלואַטירט, מיט די נידעריקסטע לוינען, אויף קוים אויסקומענישׂ, און געלעבט אין די ערגסטע באַדינגונגען: און די אַלע טויזנטער האָבן געהאַט די „פּריווילעגיע" צו קומען אין שטאָט, בלויז און נאָר צו דער אַרבעט. אָט די אָרעמקייט־לאָקיישנס, אָפּגעזונדערט אין ווייטע שטחים, מיט אַ פּאָליציייִש אויג אויף זיי, האָבן מיר ניט געזען. אָפּט פֿלעגן מיר פֿאָרן אויף אַ פּיקניק אין „זוּ־לייק": אַ גרויסע, רונדע אָזערע, אָנגעפֿילט קינסטלעך מיט וואַסער. אַרום איז געווען אַ גרויסע לאָנקע, וווּ די קינדער פֿלעגן זיך שפּילן. מיר פֿלעגן זיך וואַלגערן אויפֿן גרינעם גראָז, זיך דערציילן אַנעקדאָטן, זכרונות פֿון אַמאָליקע צייטן און טיפּן פֿון שטעטל. בערגער האָט געדענקט אָט די אויסנעמיק־משונהדיקע כאַראַקטערן. ער האָט שוין פֿרײַער געהאַט אָנגעשריבן אויף יידיש, אין גראַמען, אַ גאַנצע פּאָעמע. און ס'איז אָנגעגאַנגען אַ מין געווען, ווער עס געדענקט מער.

מיר האָבן נאָך דעמאָלט געדענקט כּמעט אַלע צונעמענישן פֿון קיידאַנער באַטיטלטע יידן, צי ווײַבער, וואָס מע פֿלעגט זיי טרעפֿן אין גאַס, אויפֿן מאַרק, אין בית־מדרש, צי אַפֿילו אַן ערבֿ־שבת אין באָד. זיי זענען געווען אַן אינטעגראַלער חלק פֿון יידישן קהל, אָבער ווי יחידים האָבן זיי זיך אַרויסגעקענטיקט מיט די כאַראַקטעריסטישע שטעמפּלען פֿון אַ באַזונדערקייט. ס'רובֿ נעמען זענען געווען פֿון חוזק און שפּאָט, ווי אַן אילוסטראַציע צום פּרצוף אָדער צו דער פֿירונג פֿון אַזאַ איינעם. ניט זעלטן איז אַזאַ באַגלייט־נאָמען ספּאָנטאַן אַ שפּרונג אַרויס געטאָן פֿון אַ קאָמישער פּאַסירונג, צי גאָר אַ וויץ. זיי זענען געווען פֿון כל־המינים. און איך בין דעמאָלט פֿאַרכאַפּט געוואָרן פֿון אַ געדאַנק אַלץ צו פֿאַרשרײַבן, קאַטאַלאָגירן און קאָמענטירן. עס זאָל בלײַבן, ווי אַ קאָמפּאָנענט פֿון יידישן פֿאָלקלאָר לזכר אונדזער עיר־ואם קיידאַן. אָבער ניט איך, און ניט בערגער האָבן דעמאָלט ניט געהאַט קיין ענוגדיקע צײַט פֿאַר דעם. ער האָט ערשט געהאַט געעפֿנט, ווי דערמאָנט, זײַן דרוקערײַ און געווען פֿאַרנומען מיט איר אויפֿבוי, און בײַ מיר איז אונטער־געקומען די קליידער־פֿאַבריק. ביז הײַנט קען איך זיך ניט מוחל זײַן, וואָס פֿון דעם איז גאָרנישט אַרויסגעקומען, פונקט ווי פֿון אַ סך אַנדערע פּלענער אין יענעם צערודערטן פּעריאָד פֿון מײַן לעבן.

די נײַ־געעפֿנטע קליידער־פֿאַבריק מיטן פֿירמע־טיטל „שלום" – דאָס באַגריסוואָרט איז דעמאָלט פּאָפּולער געוואָרן בײַ יידן און אויך צווישן ניט־יידן – האָט זיך געפֿונען אויפֿן צווייטן גאָרן פֿון אַ מאַסיוון בעטאָן־בנין, אויפֿןווינקל מיין און דעלוווערס גאַסן. די גרויסע פֿענצטער זענען אַרויסגעקומען צו מיין־גאַס. אונטער זיי איז געשטאַנען דער לאַנגער טיש, פֿון וואַנט צו וואַנט. פֿון בייַדע זײַטן טיש זענען געלעגן אָנגעוואַלגערט באַלן מאַנופֿאַקטור־סחורות, גרייט אויסגעלייגט צו ווערן אין פֿילפֿאַביקע לענגען. אויפֿן אייבערשטן שיכט פֿלעגט דער צושנײַדער, אַן אינדיאַניש יונג בחורל, אויסלייגן די פֿורעמס פֿון קאַרטאָן און מאָסן און קאָמבינירן זיי, ס'זאָל אויסגענוצט ווערן יעדער סענטימעטער, מיט אַ מינימום אָפּפֿאַל. דאָס איז געווען די הויפּטקונסט פֿון צושנײַדער: מאַרקירן. דער באַלעבאָס פֿלעגט גאָר אָפּט צוהעלפֿן אין דער אויסמעסט־סטראַטעגיע, כדי שפּעטער זיך

קענען באַרימען אַז בײַ אים איז צוגעקומען אַ בגד צי מער. די הוספֿות פֿלעגט ער אָנקלײַבן ווי זײַן זײַטיקע הכנסה.

דער חלף־שאַרפֿער עלעקטרישער מעסער פֿלעגט זיך אַרײַנשנײַדן אין שטאָף, ווי אין ווייכן פּוטער, אָבער מע האָט געדאַרפֿט זײַן געניט אים צו פֿירן אויף די דינע קרײַדליניעס. דער צושנײַדער פֿלעגט עס טאָן בריהש און גיך. נאָך דעם פֿלעגן די צוגעשניטענע פּעק געליווערט ווערן צו די צענדליקער עלעקטרישע ניי־מאַשינען, וואָס זענען געווען מאָנטירט אין רייען קעגנאיבער דעם צושנײַד־טיש. יעדע מאַשין האָט תּמיד אויסגעפֿירט די זעלבע פֿונקציע פֿון בגד־צוגרייט. און ווען די לעכל־ און קנעפּל־מאַשין האָט פֿאַרענדיקט איר אַרבעט, איז דאָס גאַנצע בגדים־געפּעק אָפּגעשיקט געוואָרן צו דער עלעקטרישער פּרעסמאַשין, און פֿון דאָרטן, אויף הענגערס אויף אַ רערן־קוואַדראַט מיט רעדלער – צום קאָנטראָל־און־פּאַק־אָפּטייל, וואָס איז געווען בײַ די אַרײַן־ און אַרויס־טירן פֿון און צום קאָרידאָר. אַ בגד מיט אַ דעפּעקט, פֿלעגט מען אָפּלייגן אָן אַ זײַט, און דאָ, אויב ס'איז געווען אַ סחורה פֿון בעסערער קוואַליטעט, איז יעדער בגד געפּאַקט געוואָרן אין אַ קאַרטאָן־פּושקע. ביליקערע אַרטיקלען פֿלעגן בלײַבן אַזוי אויף די הענגערס, צי אין מאַסיווע פּעק, ביז ס'פֿלעגן אָנקומען באַשטעלונגען און עס פֿלעגט געשיקט ווערן צו די געשעפֿטן און נייטיוו טריידשאָפּס, אין און אַרום יאָהאַנעסבורג. ס'רובֿ איז די פּראָדוקציע באַשטאַנען פֿון זשאַקעטן, הויזן און אין ווינטער־סעזאָן אויך מאַנטלען. ס'איז געווען אַ מאַסן־פּראָדוקציע, ווי פֿון אַ קלישע, אַ מין איין־פּנים מאָדעל.

איך האָב ספּעציעל אַזוי פֿרטימדיק באַשריבן דעם גאַנצן פּראָצעס, וואָס איז געווען ווי אַ צוזאַמענקייטלונג פֿון אַ סעריע ספּעציאַליטעט־פֿונקציעס, כדי צו אַקצענטירן אַז די ערשטע וואָכן בין איך געווען אַ צעטומלטער פּאַסיוואָר צופֿעליקער אָבסערוואַטאָר, וואָס קיינער האָט זיך אויף אים גופֿא ניט אַרומגעקוקט. און אָט די פּאַסיווקייט האָט מיך געפֿרעסן, ווייַ געטאָן. כ'האָב געוואָלט זײַן מיט עפּעס נוציק, זיך אַרײַנפּאַסן אין דעם אינדוסטריעלן מאָדערנעם סיסטעם פֿון יאָגנדיקן קאָנווייער־ריטעם. כ'האָב בפּירוש געווּסט, אַז איך טויג ניט פֿאַר דעם און געפֿילט מײַן זײַן דאָ, ווי אַ שטראָף. דערצו האָט מיר קיינער גאָרנישט ניט געוויזן, ניט געעצהט, ניט געהייסן מיר אויספֿירן עפּעס אַן אַרבעט. כ'וואָלט דעמאָלט אַפֿילו געוואָלט צופֿרידן, וועט מע וואָלט מיך פּראָסט־פּשוט משלח געוואָלט. אָבער פֿון ראָזען האָב איך עס אַלץ פֿאַרבאַהאַלטן.

ביסלעכווײַז האָבן די געדריקטע שטימונגען זיך געמען אויסלייטערן, ווי אַ באַגינען־נעפּל וואָס צעגייט זיך אויף דער זון. אַזוי, שטייענדיק עטלעכע ערשטע טעג הינטער די צעיאָגטע ניי־מאַשינען, זיך ניט טרויענדיק אַ טריט צו טאָן, האָט אין מיר אַ בליצל געטאָן אַ געדאַנק: ראַטעוועט זיך פֿון דער מאָנאָטאָניע דאָ, זי וועט מיך אומברענגען. און כ'האָב אַ שפּרײַז געטאָן און, ווי אַן אויטאָמאַט, האָט עס מיך אַרײַנגעפֿירט אין דעם קליינעם אָפּיס־צימער. איך ווייס ניט פֿאַר וואָס, נאָר פֿונעם ערשטן טאָג אָן האָב איך אין דעם פּלאַץ דאָ דערזען עפּעס פֿון דעם בעל־הבית, דעם פֿאַבריק־מענעדזשער, וואָס איז אויך געווען אַ שותף – פֿון זײַנע געסט,

פֿון זײַן משפּחה; איך בין דאָך ניט מער ווי אַן אָנגעשטעלטער, וואָס מיינט אַן אַרבעטער. איך געהער צו אַן אַנדער סאָציאַלן קלאַס, כאָטש אַליין האָב איך דאָ זיך צוגעקוקט ווי עס אַרבעטן אַנדערע. אָט די אַבסורדאַלע איראָניע האָט מיך דעמאָלט זייער געמאַטערט.

בעצם בין איך, על־פּי כאַראַקטער, געוויען און געבליבן אַן אינדיווידואַליסט. כ'האָב נישט אויסגעפֿילט קיין שום דיסציפּלינאַרע חובֿות אויך לגבי פֿאַרטייען. די פֿאָר מאָל וואָס כ'האָב עס אין דער יוגנט געטאָן, זיך פּסיכיש אונטערגעבנדיק אַ צוואַנג, האָב איך געטאָן אין רגעס פֿון שוואַכקייט און אויף דעם חרטה געהאַט. אַפֿילו מײַן יוגנט־באַוווּסטזיין השומר־הצעיר, וואָס איך האָב זי אין געטריישאַפֿט געליבט, און ליב זי נאָך הײַנט, ווי אַ מין צווייטע מאַמע, האָט מײַן עקשנות ניט געקענט צוימען, הגם דאָס זענען געווען אַקטן קעגן יעדער לאָגיק און, שפּעטער, קעגן מײַן אייגענעם אומפֿאַרמידלעכן ביטערן גורל.

איצט, שטייענדיק אין דעם פּוסטן ביוראָ־צימער, האָב איך מיט אַ מאָל דערשפּירט בפּועל־ממש די אַחריות פֿון מײַן נײַ לעבן: ראָז, די קינדער, און דאָ איז מײַן איינציקער מקור פֿון חיונה. איך מוז זיך נעמען אין די הענט און טראַכטן פֿאָזיטיוו. נאָך אַלעמען האָט דער גורל אין די לעצטע טעג, צי מינוטן פֿון יאָ־און־ניט־זײַן, צו מיר אַ שמייכל געטאָן: אַ כּמעט פֿאַרענדיקטן, קוים זשיפּענדיק מיטן לעצטן אָטעם, מיך אַרויסגעטראָגן אויף דער ליכטיקער שיינער וועלט, וואָס האָט געגרינט מיט אַ נײַ לעבן, מיט פֿרישע פֿרילינגטעג; און מיך באַגליקט מיט אַ גוטער פֿרוי, מיט פֿיינע קינדער, אַ זכר פֿאַר מײַן טאַטע־מאַמע, די קדושים. און איך דערפֿיל ווי אַ מאַכטיקע האַנט טראָגט מיך צוריק צו יענעם פּעכיק־שוואַרצן נעכטן, פֿון וועלכן איך וועל שוין קיין מאָל מער ניט קענען אַנטלויפֿן. די אומזעיקע האַנט פֿון זכרון האַלט מיך פֿעסט און שויבערט אויף רגעס פֿון בלוט און פּײַן, וואָס האָבן געלעבערט די הימלען. איך פֿיל ווי מײַן האַרץ, אַזוי ווי תּמיד אין אַזאַ אויפֿברויז, ווערט פֿאַרגאָסן מיט הייסע כוואַליעס – כוואַליעס פֿון טרערן און תּפֿילה. דורך מוטנע פֿאַרלאָפֿענע אויגן זע איך דעם צימער. ער וויגט זיך אין דער נעץ פֿון ציטערדיקע, זוניקע שטראַלעכלער. די וועלט איז אָבער געווען פֿאַרשטעלט מיט אַ גדר פֿון חושך, און דער אויטאָמאַטיש־עלעקטרישער זייגער צעטרייסלט די לופֿט מיט אַ קלינגערײַ.

עס דערמאָנט מיך דאָס געקלאַנג אין דאַכאַו־לאַגער, מיט אַן אײַזערנער שטאַבע איבער אַ פּלאַטע – אײַזן אויף אײַזן. דאָרטן פֿלעגן די הונגעריק־פֿאַרשמאַכטע כאַפּן די זשאַווערדיקע בלעכפּושקעס און זיך שטעלן אין ריי צו קריגן זייער וואַסערדיקע זופּ. אויך דאָ כאַפּט מען זיך צום מיטאָג, צוגעגרייט דורך די הענט פֿון אַ ווײַב צי אַ טאָכטער, וואָס איז שמעקעדיק און באַטעמט. איך טו אויך אַ נעם דאָס שפּײַזפּעקל וואָס ראָזעס דינע פֿינגער האָבן עס צוגעגרייט. איך גיי פֿאַמעלעך אַראָפּ מיט די פֿאַרטונקלטע בעטאָנענע טרעפּ. כ'וועל עס עסן דאָ אונטן, אין סעדל, אויף אַ באַנק, און טראַכטן וועגן איר. אַז איך קום צוריק איז שוין נאָכן מיטאָג־אויבערײַס און איך בלײַב אין אָפֿיס. צום ערשטן מאָל קוק איך אַרײַן אין די טעקעס, שטודיר די אָפּיציעלע פּאַפּירן און די ליסטע נעמען פֿון די

אַרבעטער, מענער און פֿרויען. די צאָל דערגרייכט צו איבער הונדערט. אין פֿאַבריק, בײַ דער אַרבעט, רופֿט מען דאָ אַלע מיט די ערשטע נעמען, וואָס קומען פֿון ענגליש, אָבער די פֿאַמיליע־נעמען פֿון די אינדיער און שוואַרצע זענען אויס מאָדנע פֿרעמד. ניט אַלע קען איך איבערלייענען און אַרויסרעדן. דער גרויסער טשעקבוך האָט דערווײַל נאָר אַ פּאָר צענדליק טשעקן פֿאַרנוצט, ס'רובֿ פֿאַר די וואָך־אויסצאָלונגען פֿאַר די אַרבעטער. איך באַשליס, אַז כ'וועל צוגרייטן אַ נײַע רשימה פֿון אַרבעטער און אָנגעהעריקע צו דער „שלום" קליידער־פֿאַבריק, ווי ס'באַדאַרף צו זײַן, אויף דער שרײַבמאַשין. איך קוק זיך אַרום און זע, אויפֿן ווינקל טיש אַ גרויסע ענגלישע שרײַבמאַשין און אַ רעכן־מאַשינקע. כ'וועל אויך עפּעס לערנען פֿאַר מײַן נוצן.

אויף מאָרגן האָב איך זיך צוגעאײַלט און בין אָנגעקומען צו דער אַרבעט פֿרי־זער. דער שוואַרצער שאָפֿער פֿון מײַן באַלעבאָס האָט געהאַלטן אין אויפֿשליסן די טיר פֿון אָפּיס, דורך ווועלכער מיר פֿלעגן אַרײַנגיין אין פֿאַבריק. איך האָב באַגריסט אונדזער שעף, מ״ר העלמאַן, און ער האָט זיך געווונדערט: „אַזוי פֿרי?!" כ'האָב געזאָגט, אין אַ שפּאַס: „איך האָב הײַנט געדאַוונט מיטן ערשטן מנין..." אים איז געפֿעלן געווארן מײַן וויץ און ער האָט זיך צעלאַכט. שוין אינעווייניק, בעת ער האָט אויפֿגעשלאָסן די ביוראָ־שאַפֿע, האָב איך אים געזאָגט, אַז כ'וויל ניט מער פּוסטעפאַסעווען הינטער די ניי־מאַשינען, איך וועל זיך נעמען טאָן אַ ביסל ביוראָ־אַרבעט וואָס איך פֿאַרשטיי, אויב אַ שווערע שאלה וועל איך פֿרעגן איזין. איזי איז געווען זײַן זון, דער מיזיניק, וואָס פֿלעגט אַרויפֿקומען כּמעט יעדן טאָג, נאָך דעם ערשטן האַלבן טאָג אין מיטלשול, וווּ ער איז געווען אין העכסטן קלאַס. ער האָט גוט געלערנט, אַפֿילו געשפּרונגען איבער אַ קלאַס, פֿאָרויס. דאָ פֿלעגט ער אַרויסהעלפֿן מיט נייטיקער ביוראָ־אַרבעט. די פֿאַבריק איז געווען אַ מין מעכאַנישער רויס, וווּ ס'וועלן אויסגעפֿאַרטיקט די אינדוסטריעלע אַרטיקלען, אָבער אַלץ פֿאַר און נאָך דעם פּראָצעס פֿון אויספֿאַרטיקן די קליידער, איז געטאָן געוואָרן אין דרויסן, מחוץ אירע וועלט. איך האָב ניט געהאַט בדעה און ניט געקענט בײַטן די סיסטעם, וואָס האָט מיך אויסגעשלאָסן פֿון די פּאָר מענטשן, וואָס גרייטן צו, פּלאַנירן און אַנאַליזירן די רעזולטאַטן. מיסטער העלמאַן, ווי כ'האָב מײַן באַלעבאָס גערופֿן מיט דעם טיטל, איז מסתּמא אויך נאָר טיילווײַז באַקאַנט געווען מיט די „פּאָליסי־סיקרעטס". מיר דאַכט זיך, אַז דער קאָמיסאַר איבער דעם פֿאַבריק־עסק איז געווען איציק. ער האָט אים, פֿון דרויסן, קאָנטראָלירט און געהאַלטן פֿון דער ערשטער מינוט דעם פֿינגער אויפֿן קנעפּל: „ליקווידאַציע". איצט, אַז העלמאַן האָט געהערט מײַן ווילן צו ווערן אַקטיוו אין ביוראָ, האָט ער זיך אָנגעכאַפּט: „אַדרבא, איציק וועט גאָר שטאַרק צופֿרידן זײַן." איך האָב תּיכף איבערגעהאַקט זײַן ענטוזיאַזם: „מיך אַרט עס ניט. איך טו עס ניט עמעצן צו געפֿעלן, איך וויל עס טאָן נאָר פֿאַר זיך, אַז די פּאָר אָרעמע פֿונטן זאָלן ניט אויסזען ווי אַ נדבֿה."

טערן האָבן צוגעשטיקט מײַן קול און כ'בין האַסטיק אַרויס אין טונקלען קאָרידאָר. לאַנג בין איך דאָרטן געשטאַנען, צוגעשפּאַרט צו דער וואַנט. אַרבעטער

זענען געגאַנגען פֿאַרבײַ מיר צו די אַנדערע פֿאַבריקן, אויף די פֿיר גאָרנס פֿון בנין. איך האָב געהערט אונדזער פֿאַבריק־סיגאַל און ווי די עלעקטרישע מאַשינעס האָבן אַ זשום געטאָן מיט אַן אײַזערנעם ריטעם. אַז איך בין צוריק אַרײַן אין ביוראָ, איז מײַן באַלעבאָס שוין געווען אין דער פֿאַבריק. די טירן פֿון דער ביוראָ־שאַפֿע זענען געשטאַנען אָפֿן. איך האָב געמאַכט אַ סדר אין די פּאַפּירן, אַרײַנגעשלאָסן אין די טעקעס אַלע לויזע וויכטיקע דאָקומענטן, לוין־אויסצאָלונגען און פֿאַקטורן. איך האָב צוגעגרייט אַן אַלפֿאַבעטישע ליסטע פֿון די אַרבעטער. צופֿרידן פֿון מײַן אָפּגעטאָנער אַרבעט, האָב איך באַקוקט די שרײַבמאַשין, און זיך געזומען מאַכן די ליסטעס פֿון די פֿאַבריק־אַרבעטער. ס׳איז געווען אַן אַלטער מאָדעל אויף וועלכן ס׳וועט מיר זײַן גרינגער צו אַרבעטן. ווי נאָר כ׳האָב זי באַרירט, האָט דורכגעשניטן אין דער לופֿט דער סירענע־פֿײַף פֿון דער פֿאַבריק. ס׳האָט מיר אויסגעווײַזן ווי די שרײַבמאַשין וואָלט עס געפֿײַפֿט. דאָס גערודער פֿון די ניימאַשינען איז פֿאַרשטילט געוואָרן און איך האָב זיך געווונדערט ווי גיך די צײַט איז הײַנט פֿאַרפֿלויגן. איך האָב ערשט איצט באַמערקט, אַז דער שאָפֿער האָט הײַנט ניט געבראַכט מיסעס העלמאַן אין פֿאַבריק, ווי יעדן טאָג זי פֿלעגט מיטברענגען אַ היימישן מיטאָג, אין טערמאָס־כּלים און מע פֿלעגט צוזאַמען עסן. הײַנט איז געווען איינער פֿון די טעג, וען ס׳וועט עפּעס קאַליע צווישן זיי און, ווי אַ פּראָטעסט, בלײַבט זי אין דער היים. אַ מאָל דויערט עס מערערע טעג ביז מע בעט זיך כלומרשט איבער. אין אַזעלכע קריזיס־הפֿסקות, רעדט זי זיך קענטיק אַראָפּ פֿון האַרצן פֿאַר די צוויי טעכטער, וואָס ווערן אָנגעלאָדן מיט עמאָציאָנעלן פּולווער און פֿאַרדראָס אויפֿן טאַטן, וואָס באַלידיקט און טעראָריזירט זייער מאַמען. אַזוי פֿאַלן זיי אַרײַן, איינע אָדער צוזאַמען, צום טאַטן אין פֿאַבריק און שטילערהייט מאָנען זיי אויף פֿון אים די עוולות פֿון דער משפּחה און שטעכן אים מיט הייסע שפּילקעס. איך שאַר זיך אַרויס בעת די מחלוקתן. מע וואַרפֿט אים פֿאָר, אַז ער איז אַ וויסטער שיכור. כ׳האָב שוין פֿריִער געהאַט געהערט די מעשׂה, אַז ער האָט פֿאַרטרונקען און רוינירט זײַן אייגענע קליידער־פֿאַבריק און זי דערפֿירט ביז באַנקראָט. איצט האָט עס איציק אויף אים זיך מרחם געווען, אפֿשר אין זכות פֿון אונדזער קומען אין דרום־אַפֿריקע, און פֿרוווט אים אַרויסהעלפֿן און אַוועקשטעלן אויף אַ לײַטישן מעמד. איך בין זייער מסופּק געווען אין אָט דעם צדקה־אַקט, וואָס האָט געזאָלט זײַן אויך אַ מין קאָמפּענסאַציע פֿאַר מיר, ס׳הייסט, מײַן אַרבעט. מײַן סימפּאַטיע איז געווען אויפֿן צד פֿון אָט דעם אָרעמען, הילפֿלאָזן מאַן, מיסטער העלמאַן.

לוּ (לייבע) העלמאַן האָט געשטאַמט פֿון אַ קליין שטעטעלע, ערגעץ אין לעטלאַנד, אויב כ׳מאַך קיין טעות ניט, אַרום דווינסק. ער איז געווען אַן עכטער ייִדישער פֿאָלקסמענטש, און די משפּחה האָט, אויפֿן נאַטירלעכסטן אופֿן, געהערט אַ היימיש־ליטוואַקישן ייִדיש. איך פֿאַרצייכן די פּאָר פֿאַקטן און כאַראַקטער־שטריכן אויפֿן סמך פֿון אַ ענוג לאַנגער צײַט אַרבעטן מיט אים און זיך צוקוקנדיק צו זײַן גאַנג און הנהגה. צו מיר האָט ער זיך באַצויגן אין גאַנצן נייטראַל. כ׳בין דאָ געבראַכט געוואָרן מיטן כּוח פֿון אַ ברודערס אויטאָריטעט און ניט געשאַפֿן קיין פּראָבלעם, עלעהיי אַ שטומער אָביעקט וואָס טוט קיינעם קיין שאָדן ניט. מיט מײַן

אַרבעט אין ביוראָ האָב איך איצט געוואָלט צוריקשטעלן מײַן מענטשלעכן שטאָלץ, אַקטיוו און פּאָזיטיוו.

הײַנט, נאָכן אויסגיין פֿון מיטאָג־סיגנאַל, איז העלמאַן אַרײַנגעקומען און זיך געזעצט אויף זײַן שטול, בײַם שרײַבטיש. אַז ער האָט אויפֿגעהויבן דאָס טעלעפֿאָן־טרײַבל האָב איך שוין געוווסט וואָס עס גייט זײַן: ער האָט געבעטן אין דערבײַקן רעסטאָראַן, וואָס געפֿינט זיך אונטן, אַרויפֿשיקן אים אָט גלײַך אַ ספּעציעלן מיטאָג. עטלעכע מינוט שפּעטער האָט אַ קעלנער אַרײַנגעבראַכט אַ גרויסן טאַץ מיט טעלער און קופּער־פֿענדלער, גוט פֿאַרפּאַקט אונטער אַ פֿיל־פֿאַכיקן סערוועט־צודעק, ווי אויסגעהיט פֿון אַן עין־הרע. ס'האָט פֿאַרשמעקט מיט אַפּעטיט־געווירציקער באַטעמטקייט. איך האָב זיך צוגעאײַלט צעוויקלען מײַן פּעקל סענדוויטשן, כּדי פֿאַרשפּאָרן העלמאַנען מיך בעטן מיטהאַלטן. ער איז צוגעגאַנגען צו דער שאַפֿע, און פֿון זײַן „פּריוואַטן" אָרט, הינטער די פּאַפּיר־טעקעס, האָט ער אַרויסגענומען אַ פֿלאַש און זיך אָנגעגאָסן אין אַ טייגלאָז אַ „דרינק". נאָך שטייענדיק צווישן די געפֿנטע טירן פֿון דער שאַפֿע, האָט ער אַ היפּשן שלוק געטאָן. נאָך דעם האָט ער זיך געזעצט צום טיש, אויפֿגעוויקלט די פּאַרעדיקע מאכלים און מיט הנאה געגעסן. איך האָב זיך שטילערהייט אַרויסגעגליטשט, געכאַפּט אַ שפּאַציר אַרום בלאָק און אַז כ'בין געקומען צוריק, איז ער שוין געווען אַוועק.

איך האָב אים געזען ווי איינעם פֿון די פֿיל־לײַדנדיקע מענטשן וואָס זוכן אַ ראַטונעק אין ביטערן טראָפּן, ווען זיי איז ביטער אויפֿן האַרצן. אָט די ביטערניש האָט מסתּם פֿאַרשלאָסן זײַן האַרץ און אויך זײַן מויל פֿאַר פֿרעמדע. און אַלע זענען אים געווען פֿרעמד, אַפֿילו זײַן אייגענע משפּחה. ער האָט זיך פֿאַר קיינעם ניט באַקלאָגט און גאָרנישט ניט פֿאַרלאַנגט, ער האָט געוואָלט אַלץ ווי עס איז. מיט מיר האָט ער כּמעט קיין מאָל ניט געערדט, חוץ „גוט־מאָרגן", „גוט־יאָר" און „וואָס מאַכט אירע?" – אָבער זײַן בליק איז געווען אַ פֿײַנער, אַ גוטמוטיקער. ווען ער פֿלעגט זיך צעווערטלען מיטן וויצב, פֿלעגט ער, אַ פֿאַרלוירענער, אײַנגעמען אַ גלאָז פֿון זײַן ספּירט־מעדיצין און ווערן נאָך מער פֿאַרכמורעט.

איך האָב זיך דערווײַל געזומען פֿעסטער צו דער אַרבעט און אויסגעזוכט מער אַקטיוויטעטן, וואָס איך האָב געטאָן פֿון אייגענער איניציאַטיוו: כ'האָב געפֿירט אַ מיני־בוכהאַלטעריע פֿון הוצאה און הכנסה, אויסגעשריבן טשעקס און יעדן פֿרײַטיק געפֿאָרן מיט העלמאַנס שאַפֿער צו דער באַנק, אַרויסגענומען אַ פּעקל פֿונטן און שילינגס, און נאָך דעם עס צעלייגט אין ברוינע, קליינע קאָנווערטלעך און אויפֿגעשריבן די נעמען פֿון די מקבלים, דאָטעס און סומעס. ס'איז טאַקע געווען אַ געוויסע ספּנה דערבײַ, איבערפֿאַלן און רויבערײַען, אָבער צו מײַן מזל איז אַלץ געגאַנגען גלאַטיק. מיט דעם האָב איך אויך פֿאַרשפּאָרט אַן אַרבעט מיסטער העלמאַן, וואָס זײַן ראיה האָט אָנגעהויבן פֿאַרטונקלען. צו מאָל פֿלעגט אָט די געלט־טראַנספּאָרטאַציע טאָן זײַן זון, מיקי; מײַן ברודער האָט אים הײַמיש גערופֿן איצקע. די אַרבעט איז געווען ציילן דאָס געלט און שרײַבן די קאָנווערטלעך. פֿרײַטיק, נאָך דער אַרבעט, פֿלעגן שוין די פּועלים – צווישן זיי ניט וויניק פֿרויען־מאַשיניסטינס – זיך צוזאַמענשפּאַרן אין די אָפּענע אָפּיס־טירן און העלמאַן פֿלעגט

אויסצאָלן דעם שׂכר פֿאַר דער וואָך־אַרבעט. אין יענעם פּעריאָד פֿון די אָנהייב 50ער יאָרן, אין אָנהייב פֿון דיסקרימינאַטאָרישן אַפּאַרטהייד און טיילווײַזע אַרבעטסלאָזיקייט, איז עס געווען דער יום־טובֿ־טאָג פֿון די יונגע דערדריקטע שוואַרצע און אינדיאַנער אין דער פֿאַבריק. איך פֿלעג זען ווי זייערע פּנימער צעליכטיקן זיך און זייערע אויגן פֿינקלען מיט פֿרייד, ווען זיי האָבן געהאַלטן אין האַנט דאָס ברוינע פּעקעלע אָרעמע פֿונטן פֿון זייער אויסגעהאָרעוועטן שווייס. עס פֿלעגט מיך אָפּט דערמאָנען, ווי איך האָב געדריקט צווישן די דינע, יונגע פֿינגער, אין פּתח־תּקווה צי תּל־אָבֿיבֿ, די לעבערדיקע שוועכע עטלעכע פּיאַסטער פֿון אַ טאָג אָנגעטריבענער און אָנגעשטרענגטער האָרעוואַניע, איבער מײַנע שוואַבע כּוחות, אין אַ פּרדס צי אויף אַ בנין. און נאָך מער, ביז טרערן, פֿלעגט אויפֿציטערן דער זכרון פֿון די אומגליק־שוואַרצע דערמאָנונגען פֿון קאַטאָרזשנער אַרבעט, געיאָגט און הונגעריק, אין שקלאַפֿן־געטאָ און קאַצעט. ניט איין מאָל האָט די איראָנישע אַנאַלאָגיע אַ שפּיל געטאָן: אַנטקעגן דעם דאָרטן איז דאָ אַ גן־עדן...

אויך פֿאַר מיר, בפֿרט פֿאַר מײַן געמיט, איז דרום־אַפֿריקע אין יענע ערשטע יאָרן פֿון אונדזערע פרוווען פֿאַר זיך אויפֿצובויען אַ לעבן, ווײַט געווען פֿון אַ גן־עדן... אין איינעם פֿון יענע טעג האָט מיך העלמאַן איבערראַשט מיט זײַן אָפּפֿילן און דערבליקן זאַכן. און טאַקע ווײַל דאָס איז געווען ס'איינציקע מאָל, וואָס ער האָט צו מיר געזאָגט אַ פּאָר אינטימע ווערטער, האָט זיך עס מיר אײַנגעקריצט אין זכרון. און אַזוי האָט ער געזאָגט: „איך וויס אַלץ וואָס עס קומט פֿאָר צווישן אײַך און איציקן, און זײַן ווײַב וואָס מישט די פֿאַרקאָבטע קאַשע, פֿונקט אַזוי ווי איר וויסט וואָס עס קומט פֿאָר מיט מיר און מײַן ווײַב. אוי, אָט די פֿאַרשאָלטענע ווײַבלער!" האָט ער אַ קרעכץ געטאָן און צוגעגעבן: „די קליינשטעטלדיקע יידענעס, די חוהלער. איר וויסט עס מסתּמא בעסער פֿון מיר, איר האָט דאָך געלערנט חומש... איר זײַט דאָך אַ שרײַבער!" האָט ער מיט דרך־ארץ געזאָגט. „טאָ זאָלט איר ווישן, אַז איציק איז אַ גוטער און מיינט אײַער טובֿה. אָט זעט איר דאָך עס מיט מיר. ווער וואָלט מיר געהאָלפֿן? איך בין דאָך שוין געווען אויס, און ער האָט מיך אַוועקגעשטעלט צוריק אויף די פֿיס. איציק האָט אַ גוט האַרץ," האָט ער אויסגערופֿן, פֿאַרכליניעט פֿון די אייגענע ריידן.

„איך וויס עס, מיסטער העלמאַן, איך וויס עס זייער גוט. נאָך אַלעמען זענען מיר דאָך ליבלעכע ברידער. נאָר פֿאַראַן דערבײַ אַן אָבער; אַן אָבער, וואָס שטעכט אַפֿילו אַ גוט האַרץ און פֿאַרסמט עס. איר פֿאַרשטייט?"

„יאָ", האָט ער געזאָגט. אַ רגע שפּעטער, ווי ער וואָלט זיך דערמאָנט, האָט ער צוגעגעבן: „איציק איז דאָ נעבטן געווען, ווען איר זײַט געווען אין פֿאַבריק, ביים העלפֿן פֿאַרפּאַקן די זשאַקעטן. איך האָב גאָרנישט ניט דערציילט, ווײַל וועגן אײַך וויל ער מיט מיר ניט רעדן. נאָר ער האָט באַמערקט אַלץ. און ער האָט זיך קוים אַרויסגעקוועטשט, אַ צופֿרידענער:

„איר זעט העלמאַן, אַז מע וויל, קען מען."

אויף מאָרגן, מיטאָגצײַט, האָט זיך איציק געיאַוועט אין ביורא, ווי תּמיד, אומגעריכט און מיט אַ ביסל גערודער. העלמאַן האָט אויף גיך אַ שפּריזן געטאָן

צו דער שאַפּע און אויפֿן טיש זענען אויסגעוואַקסן אַ פּאָר פֿלעשער וויסקי פֿון בעסטן קוואַליטעט, וואָס נאָר מבֿינים קענען פֿילן זייער ווערט און טעם. פֿון קיכל האָט אַ שוואַרצע טיי־מאַכערין געבראַכט גלעזער און אַ גוט פֿאַרבײַסן. איציק האָט זיך אַראָפּגעזעצט אין דעם באַקוועמען און ווייכן פּאָטעל, וואָס איז תּמיד געשטאַנען בײַם טיש, גרייט פֿאַר זײַן באַזוך. ער און העלמאַן האָבן אַראָפּגעלאָזן אַן ערשטע פּאָרציע וויסקי און גלײַך געווארן אויפֿגעלייגט. איך האָב זיך פֿאַרגונען צו בלײַבן ניכטער, און בלויז זיך צוהערן און צוקוקן. פּלוצעם האָבן אָפּגעהילכט אַ פּאָר קלעפּלעך אין דער טיר, וואָס איז תּמיד געווען פֿון אינעווייניק פֿאַרשלאָסן. שוין געווען נאָך אַ טאָפּלטרונק און איציק האָט אין איבערמוט אויסגערופֿן: „גיי צום טײַוול, ממזר!" אָבער די קלעפּלעך האָבן זיך ווידער געהערט. איך האָב אויפֿגעשלאָסן די טיר. אין איר האָט זיך אַרײַנגעשטעלט אַ פֿיגור פֿון אַ ווײַסן מיטליאָריקן מאַן מיט שוואַרצע וואָנצעס, באַלאָדן מיט אַ גרויסן און קליינעם פּאָטאַ־אַפּאַראַט, אויף רימענס פֿון ביידע זײַטן שולטער. „אַנטשולדיקט, הערשאַפֿטן, דאָ וועט עס פֿאָרקומען די פּאַרטיע?" האָט ער שטיל געפֿרעגט.

„קום אַרײַן, קום אַהער, נענטער. איך דערקען דיר, ממזר!..." האָט איציק צו אים געשריען. דער מענטש, זיענדיק פֿלעשער אויפֿן טיש, האָט געטראַכט אַז מסתּמא דאָ איז עס, און געמאַכט אַ פּאָר טריט און געבליבן שטיין קעגנאיבער איציקן. מיט פֿאַרזשמורעטע אויגן האָט איציק אים אַ פּאָר סעקונדן אָנגעקוקט און אויסגעשטרעקט אַ האַנט: „דו ביסט עס גאָר, ווי קומסטו הײַנט אַהער? מיר וועלן האָבן אַ וויסקי!" האָט איציק אָנגעגאָסן אַ האַלבע גלאָז. זיי האָבן זיך געדריקט די הענט און אָפּגעקלאַפּט די גלעזער. איציק האָט געקענט גאָר אַ סך מענטשן פֿון פֿאַרשיידענע סאָציאַלע שטאַנדן, און געווּסט אַלעמענס געשיכטעס און פּאַסירונגען.

אַז זיי האָבן באַנעצט די ליפּן, האָט איציק, שוין מיט אַ פֿאַרשטילט קול, אים געזאָגט: „זאָג מיר נאָר, מיר דאַכט, אַז דו ביסט לעצטנס געווען דאָרטן, אין..." דער מענטש האָט אים איבערגעהאַקט: „ריכטיק, איך בין דאָרטן געווען, און ניט לעצטנס, נאָר איבערגעגנוג צײַט. און ס'איז צו פֿיל צו דערציילן. עס איז אַ סך מער, ווי דער דרויסן ווייסט..." – האָט דער גאַסט געערדט מיט פֿאַרשטעלטע אָנדײַטונגען. – „מיר האָבן זיי ניט געקענט אײַנבײַסן, האָבן זיי מיר נאָך אַ סך מאַטערניש מיט כּעס אַרויסגעבריקעט. נו, האָב איך זיך ווידער געזומען צו מײַן מלאכה, מע דאַרף דאָך מאַכן אַ לעבן. אָט זעסט..." – האָט ער אַ שאָקל געטאָן מיט די פֿאָטאָ־קאַמערעס. „יאָ, וועלן מיר דאָ טאָקע מאַכן אַ גוטן אָנהייב הײַנט: אויב דו ווילסט מאַכן אַ שיינע פֿאָטאָגראַפֿיע פֿון די דרײַ שנײַדערס דאָ..." – האָט איציק זיך געוויצלט. „נאָך דעם וועסטו גיין צו דער פּאַרטיע. ס'איז מסתּמא אַ גאָרן אָדער צוויי העכער. איז טו האַסטיק אַ 'קליק'! צײַט איז געלטן!"

דער מענטש האָט זיך תּיכף אויסגעשפּאַנט פֿון די קאַמערע־רימענס. די קלענערע אַוועקגעלייגט אויפֿן טיש און די גרויסע קאַמערע אָנגעצילט אויף אונדז און מיט אַ פֿאַרקוועטשט אויג אַרײַנגעקוקט אין פֿאָקוס־קוואַדראַטיקל. „אויסגעצייכנט, אַזוי מוז בלײַבן, אימפּאָזאַנט און נאַטירלעך", האָט ער ווי

אַרײַנגערעדט זײַנע פּראָפֿעסיאָנעלע ווערטער אין דער קאַמערע און – דער אַפּאַראַט האָט דין אַ קנאַק געטאָן, ווי אַ מוזיק־נאָטע. און ער האָט זיך געלויבט: „איך ווייס שוין, דאָס וועט זײַן דאָס בעסטע, אָן קאָפּיעס."

שוין לאַנג האָב איך אויף איציקס פּנים ניט געזען אַזאַ גוטמוטיקן שמייכל. ער האָט גיך אַרויסגענומען פֿון הויזן־קעשענע אַ פּעקל נײַע פֿונטן, ווי אָקערשט פֿון דעם דרוק אַרויס, און אָפּגעקניפּט אַ פּאָר פֿון די גלאַנציק־גרינלעכע באַנקנאָטן און זיי געגעבן דעם גאַסט: „דאָ האָסטו מײַן 'טיפּ', און פֿאַר יעדן פֿון אונדז אַ פֿײַנע פֿאָטאָגראַפֿיע." האָט איציק געזאָגט. אַ צופֿרידענער האָט ער איציקן באַדאַנקט און געזאָגט, אַז מאָרגן וועט ער ברענגען די בילדער דאָ אין ביוראָ, און פֿאַר דעם איז שוין פֿאַרויס באַצאָלט, האָט ער אַ פֿאָך געטאָן מיט די באַנקנאָטן. איציק האָט פּראָטעסטירט: „ניין, ניין, דער אָפּיס דאָ מעג זיך דערלויבן אָט דעם לוקסוס, וועסט קריגן אַ טשעק," האָט ער אים געזאָגט, און זיך אַ דריי געטאָן צו מיר: „הערסט, אויסמאַכן אַ טשעק אויפֿן נאָמען פֿון מיסטער"... און ווי נאָר ער האָט אַרויסגעזאָגט דעם נאָמען, האָב איך זיך דערמאָנט אַז אַנומלטן האָב איך געלייענט אַ ראַפּאָרט וועגן דעם־אָ מענטשן און דעם ענין וואָס מע האָט דאָ דערמאָנט ווי אַ סוד. אַז דער פֿאַרבלאָנדזשעטער אורח איז אַוועק, האָט איציק קאָמענטירט ווי אַ רעזומע: „אָט די מענטשן זענען אין גאַנצן משוגע, זיי מיינען, אַז מיט רייד קען מען איבערדרייען די וועלט."

אַז איציק איז אַוועק, האָט מיר העלמאַן, מיט צעסטראַשעטע אויגן, אַ פֿרעג געטאָן: „איר ווייסט וואָר דער פֿאָטאָגראַפֿיסט איז?" איך האָב געענטפֿערט, אַז ס'איז קיין סוד ניט. לענגער שוין האָב איך געלייענט וועגן דעם באַריכט אין „דיילי מייל". העלמאַן האָט עס מיר געוואָלט נאָך מער קלאָר מאַכן: „ער איז אַ יידּ, איינער פֿון די אָנפֿירערס קעגן אַפֿאַרטהייד, קעגן דער רעגירונג. אַז ער איז אַרויס אַ לעבעדיקער פֿון זייערע הענט דאַרף ער גומל בענטשן." און יאָרן שפּעטער פֿלעגט זיך אָט דער אַקט איבערשפּילן פֿאַר מײַנע אויגן, בעת איך פֿלעג מישן די אַלבאָם־בלעטער און אַרײַנקוקן אין בילד. מיטן כּוח פֿון זכּרון האָט פֿון די בילדער געאָטעמט די נעכטנצייַט.

בכּלל, זענען אַלע מײַנע בילדער געבליבענע עדות פֿון מײַן לעבן. איך באַריר זיי און זיי נעמען רעדן, דערציילן מיר פֿון אַמאָל, ווי עס וואָלט נאָך געווען דער הײַנט. דורך דער דינקייט פֿון מײַנע שפּיץ פֿינגער, ווי דורך אַ מעמבראַן, וויברירן באַקאַנטע קלאַנגען און עכאָס פֿון קינדשאַפֿט, פֿון יוגנט. ווידער האָבן זיך געשלעפּט טעג, ווי מאָנאָטאָנע קאָפּיעס פֿון דער צייַט און זיך צונויפֿגעלייגט אין וואָבן און חדשים. איך האָב וויטער אויסגעפֿירט מײַנע פֿונקציעס מיט אַ געוויסן גראַד פֿון ענטוזיאַזם, וואָס האָט מיך באַפֿרידיקט מיטן געפֿיל, אַז איך טו אַ באַהילפֿיקע נוציקע אַרבעט. אָבער דאָס האָט אויף אַ האָר נישט געביטן מײַן פֿאַקטישן און פּסיכישן מצבֿ, ניט לגבי איציקן און אַוודאי ניט לגבי טויבען און דער משפּחה.

סאָלי, וואָס פֿלעגט זיך זעלטן ווײַזן, מחמת זײַנע אייגענע קאָמפּלעקסן, איז איין טאָג געקומען צו מיר אין פֿאַבריק און געבראַכט די אומעטיקע נײַעס: איציק ליגט קראַנק, ווידער מיטן האַרץ. ס'איז געווען אַ כּמו־אָנווונק, אַז כ'דאַרף אים

מבֿקר־חולה זײַן. אַוודאי! און זונטיק נאָך פֿרישטיק בין איך אַהין אַרײַנגעקומען. ס׳איז געווען אַ וואַרעמער, זוניקער טאָג. דורכן האַלב־אָפֿענעם פֿענצטער האָט אַרײַנגעווייעט אַווינטל און איציק, צוגעדעקט מיט אַ לײַלעך און די וויסהויטיקע פֿיס אין דער פֿרײַער לופֿט, האָט געשמועט מיט אַ ביזנעספֿרײַנד, וואָס איז געשטאַנען אין דער זײַט. ער האָט זיך אַ קער געטאָן צו מיר און געזאָגט: „זעץ זיך.“ און כ׳האָב זיך אַראָפּגעלאָזט אויפֿן בעט, אים צופֿוסנס. פֿון סאָלין האָב איך געווויסט, אַז דער דאָקטער איז שוין אין דער פֿרי געווען, אים אונטערזוכט און געזאָגט, אַז ער בעסערט זיך. מער ווי אַ שעה בין איך אַזוי געזעסן און געשוויגן. איציק האָט צו מיר, ווי תמיד, ניט גערעדט. זיך אויף קיינעם ניט נאָכגעפֿרעגט. אַזוי אַלע עטלעכע יאָר נאָך דעם, ווען איך פֿלעג אין אַזעלכע פֿאַלן אים קומען מבֿקר־חולה זײַן, צי סתּם אַזוי. טויבעס להכעיסדיק איגנאָרירן מיך, צי זיך מאַכן ניט באַמערקן אַז איך בין דאָ, האָט מיך בכלל ניט געקימערט. זי איז געווען פֿאַרביסן אין איר שׂנאה צו מיר, און ווען זי האָט שוין ניט געקענט אויסמײַדן אַ קאָנפֿראָנטאַציע מיט מיר, איז עס געווען מיט אַ גאַליקן אַרײַנזאָג, צי אַ ברענענדיק וואָרט, אַז עס זאָל מיר וויי טאָן. און מיך האָט עס באמת וויי־געטאָן און פֿאַרשאַפֿט צער, ווײַל כ׳האָב ניט געווויסט פֿאַר וואָס דאָס קומט מיר.

די משפּחה־פֿראָבלעמען און די פערזענלעכע ביטערנישן זענען געווארן אַ טייל פֿון לעבן און פֿאַרשלונגען געווארן פֿון דער לויפֿנדיקער צײַט. די אויגן און דאָס האַרץ האָבן זיך צוגעווויזנט צו דעם נײַעם סאָרט געשעענישן, צום געביטענעם קלימאַט און ריטעם פֿון דעם אויסטערלישן, וווּנדערלעכן סובקאָנטינענט דרום־אַפֿריקע. אַלץ אין אונדז און אַרום אונדז האָט זיך פּאַמעלעך געמומען פֿאַרוואַנדלען און ווערן אַ נאַטירלעכער סובסטאַנץ פֿון דעם נײַעם היים־עלעמענט. ער האָט אָנגעהויבן אָנווואַקסן שיכט אויף שיכט, ווי אַ צווייטע ירושה פֿון יענער ערשטער – די היים פֿון יונגשאַפֿט; איצט – די היים פֿון נאָך־חורבן. חוץ די האָריזאָנטן און לאַנדשאַפֿטן, וואָס זענען געווארן אייגענער און היימישער, האָט זיך פּאַראַלעל אויסגעבריייטערט די סביבֿה פֿון אונדזער געזעלשאַפֿט. צו דעם קוים ערשטיקן אָנהייב פֿון די פּאָר יוגנט־חבֿרים פֿון אַמאָל, האָבן געמומען צירקלען קרײַזן פֿון נײַע באַקאַנטשאַפֿטן: חבֿרים און גרופּעס פֿון אַ שותּפֿישן קולטור־ און לשון־אינטערעס. דאָס זענען געווען, כּמעט אַלע, יידן פֿון מײַן היימלאַנד, די אַ״ג ליטווישע, וואָס האָבן אין אָט דעם אימיגראַציע־לאַנד מיטגעבראַכט אַ בעסער אויפֿגעהיטן און שטאַרקערן יידיש־נשמהדיקן באַגאַזש. דאָס האָט זיי געמאַכט אימון קענן צעריבן ווערן אין די אַסימילאַציע־רעדער פֿון דער מעטאַמאָרפֿאָזע־מאַשין. בעצם בין איך פֿאַרפֿלאָכטן געווארן מיט דעם זגאַל יידן, ווי נאָר איך האָב אַראָפּגעשטעלט אַ פֿוס אויף דעם יאָהאַנעסבורג־באָדן. ס׳איז געווען אַ כּמו נאַטירלעכער המשך פֿון מײַן סאָרט קולטור־אַרבעט אין די דײַטשלאַנד־יאָרן. דער איינציקער און גרויסער אונטערשייד איז געווען, וואָס אין דײַטשלאַנד האָט זיך אָט דער קולטוראַקט אָפּגעשפּילט אין אַ פֿליסיקער און צײַטווײַליקער מאָסע יידן, וואָס האָבן געטראָגן, ווי איך, אין זייער לײַב און לעבן, די בלוטיקע קאַרבן פֿון וואַנדער און ליידן.

אין דרום־אַפֿריקע זענען עס געווען די יִידן פֿון איידער־חורבן, וואָס האָבן געהאַט דאָס גליק אַריבערצושפּרינגען דעם שוידער־פּראָצעס פֿון היסטאָרישן יִידישן אומקום. ניט קיין וווּנדער, אַז אָט די מענטשן האָבן אַנטוויקלט אַן אַנדער מענטאַליטעט און צוגאַנג צו אונדזערע פּראָבלעמען פֿון לעבן און שאַפֿן. אויף דער פֿאָן זע איך די גייסטיקע, פּסיכישע און, במילא, פּראַקטישע דיפֿערענצן און קאָנפֿליקטן צווישן אונדז. ווי וויַיט איך האָב ניט געפֿרווט, אין אַזעלכע קריטישע סיטואַציעס, געפֿינען אַ שלום־אויסגאַנג, וואָס זאָל ניט שעדיקן די פּרינציפּן פֿון מאָראַל און מענטשלעבקייט, האָט זיך ס'רוב קענטיק געמאַכט בײַ דעם צד פֿון די דאָ שוין אײַנגעזעסענע אַזאַ קאָמפּלעקס פֿון אייבערהערשאַפֿט, זײַן דער באַלעבאָס און שופֿט איבער דײַנע מעשׂים און מיינונגען. אין מײַן דרום־אַפֿריקע קולטור־אַרבעט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אַ ביסל שפּעטער, האָב איך אָפּט געפֿילט די דאָזיקע אינטריגאַנטיש־דיקטאַטאָרישע לעכערלעכע באַצויִונג פֿון קליינינקע מענטשעלעך, וואָס פֿלעגט אויפֿקאָכן מײַן כּעס און מײַנע עמאָציעס. די קריגעריש אינצידענטן האָבן געלאָזן ניט ווייניק וווּנדיקע שניטן אין מײַן נשמה. מאָדנע, ווי שטאַרק איך געדענק אי דאָס גוטס און אי דאָס שלעכטס. דאָ, פֿיל איך, איז פּאַסיק אַרײַנצוגעבן דעם דרום־אַפֿריקע־אָפּטייל פֿון מײַן בוך, אַ וואָרט אין זײַן צײַט (זי' 414־450), וואָס איז אַרויס אין 4־1983. דאָס זענען זיבן פֿול־פֿאַרענדיקטע געשיכטעס; אַן אַכטע, וואָס דאַרף נאָך פֿאַרענדיקט ווערן, און אַ נײַ־אָנגעשריבענע, נײַנטע -- וואָס וואַרפֿט אַ רעפֿלעקס אויף מײַן שאַפֿערישער הילפֿסאַרבעט קרוב צו אַ פֿערטל יאָרהונדערט פֿון מײַן זײַן אין דרום־אַפֿריקע. עס איז אַן אוניקאַלע טעמאַטיק, אין אַ מער ליטעראַרישן נוסח, וואָס באַוועגט זיך כראָנאָלאָגיש און גיט אַן אַרומנעמענדיק בילד פֿון אַ היפּשן פּרק קולטור־געשיכטע, וואָס איז, מחמת זײַן ספּעציעלן כאַראַקטער, ווי ניט באַמערקט געווארן, און במילא כּמעט ווי ניט אָפּגעשאַצט געוואָרן. די דאָזיקע אַרבעט איז געווען אַ גאָר שווערע און קאָמפּליצירטע, ניט האָבנדיק די געהעריקע באַדינגונגען און, צו מאָל, ניט געווג צײַט. און פֿאַר מיר, און אויך פֿאַר די „באַשטעלערס", האָט עס געגאָלטן ווי בלויז אַ טראַנזאַקציע: געלט פֿאַר גייסט... די „קונים" איז קיין מאָל ניט אײַנגעפֿאַלן אָפּצוווועגן און אָפּצושאַצן דעם עקוויוואַלענט פֿון די צוויי באַגריפֿן: די אַרבעט און פּרײַז, אָבער אין האַרצן האָבן זיי געווּסט די ווערט, פֿאַר וועלכער זיי וואָלטן זיך ניט געקענט אויסצאָלן. בעת פֿאַר מיר האָט דער חשבון זיך קיין מאָל ניט באַלאַנסירט, איז ער פֿאַר די קאָנסומענטן געווען אַ פֿשוטער מקח־וממכר. ניט איין מאָל האָב איך געפֿילט אַ טיפֿע חרפּה און מײַן האַרץ האָט זיך געריסן מיט פּראָטעסט, בעת אַ פּרײַז־דינגעניש, ווי מע וואָלט געהאַנדלט מיט מײַן נשמה. אין יענע יאָרן האָט מיר ראָז אַ סך געהאָלפֿן מיט איר אויפֿמונטערונג און עצה, ועל־כן האָב איך די געשיכטעס געהיילקט „רייזעלען – מיט ליבע".

מײַן ערשטער קליענט אין יאָהאַנעסבורג איז אפֿשר געווען דער שליח פֿונעם מלאך, וואָס האָט געוואַכט איבער מיר אַלע יאָרן. אין די סאַמע ביטערסטע און די סאַמע שווערסטע צײַטן האָט ער מיר אויסגעגלעט שטיקלעך

וועג, כדי כ'זאָל קענען וויַיטער גיין – און אָנגיין מיטן לעבן. כ'זע מײַנע טעג און יאָרן ניט ווי אַ גראָדן און גלאַטיקן שליטוועג, ווו מײַן געשפּאַנט טראָגט זיך איבער אים מיט לײַכטקייט, נאָר ווי שטעגלעך און סטעזשקעס וואָס גליטשן זיך אַרײַן אין ברייטן וועג – אויף דעם, מיט וועלכן איך בין אָנגעקומען קיין דרום־אַפּריקע. אַ פּנים, אַז מײַן מלאך האָט מיך באַגלייט מיטן „הימלוועג" צו מײַן ערשטער און ביז הײַנטיקער סטאַנציע אויף דעם סובקאָנטינענט, יאָהאַנעסבורג, אָבער ער האָט פֿאַרגעסן צוצוגרייטן אַ פּיצל שטעג פֿאַר מײַן פֿוס אין די־אָ אומגעהײַערע גאָלד־מרחקים. גלײַך פֿון ערשטן אָטעם אין אָט דער בריקער לופֿט, האָט די סבֿיבֿה געווירקט אויף מיר נעגאַטיוו, ווי כ'וואָלט אַרײַנגעפֿאַלן אין אַ פֿרעמדער פֿראָסטיקער וועלט. די אַטמאָספֿער פֿון גאָלד־און־מאַרק־אַמביציעס האָט ניט געטראָגן אין זיך קיין פֿונק פֿון מענטשלעכער און גײַסטיקער פֿרייד. דאָס ערגסטע, וואָס אַפֿילו פֿון די הערצער פֿון מײַן משפּחה האָט געווייעט אַ קעלט. דאָ האָט איינער געדאַרפֿט פֿאַרביגן זײַן כּבֿוד און זײַן חשיבֿות. אַפֿילו זײַנע פרינציפּן, פֿאַר אַ ליאַדע מענטשן מיט אַ פֿעטן טײַסטער, אויב ער האָט געוואָלט דערגרייכן אַ קאַריערע. אין אַנדערע ווערטער: מ'האָט געדאַרפֿט קאָנפֿאָרמירן אויפֿן גאַנצן פֿראָנט פֿון אַ געזעלשאַפֿט, וואָס איז דיר ניט צום האַרצן, און איך האָב מיטגעבראַכט מײַן פּראָגראַמירטע וועלט פֿון נאָן־קאָנפֿאָרמיזם, וואָס האָט ניט געוואָלט אײַנגיין אויף פּשרות. כ'האָב דאָ נאָר געמיינט אַראָפּצוטרייסלען פֿון די פּלייצעס צען יאָר פֿינצטער־טרויעריקן נע־ונדעוועז איבער געטאָס, קאַצעטן און – דער עיקר – דײַטשלאַנד, און עס אויסבײַטן אויף אַ נײַ לעבן און אַ ביסל רו. אָבער דאָ האָט געגאָלטן נאָר איין פּראָגראַם מיט איין וואָרט: געלט!

מיך האָבן דאָ ניט אינטערעסירט די בריטע שפּיגלדיקע אַספֿאַלט־שאָסייען, וואָס האָבן זיך געצויגן אין די אומסופֿיקע מרחקים. כ'האָב שוין צו גוט געקענט די וועגן פֿון דער וועלט וואָס זענען עלול אײַנעם צו פֿאַרנאַרן און פֿאַרפֿירן, אַז ער זאָל זײַן לײַב און לעבן מער ניט דערקענען. אָבער פֿאַרדראָסן האָט מיך אויף די פֿאַרשוועדערישע ליכטשטראָמען און די גאָלדענע זונטעג, וואָס פֿלייצן דאָ פֿון די בלויע הימלען, און איך קען פֿון דעם קיין הנאה ניט האָבן, איך, וואָס האָב תמיד אַזוי ליב געהאַט צו זויגן ליכט און זון. דאָ האָט זיך ווידער געשפּרייט דער סמוטנער אומעט און כ'האָב געזוכט ערגעץ וווּ צו אַנטרינען. אַז מ'פֿרעגט מיך הײַנט, ווי לאַנג כ'בין שוין אין דרום־אַפֿריקע, שטעלן זיך אויס פֿאַר מײַן בליק יענע ערשטע, דערדריקנדיקע וואָכן און חדשים, און דער איינציקער ענטפֿער איז: צו לאַנג! כ'דערמאָן זיך, ווי כ'האָב אין איינעם פֿון יענע טעג אַ זאָג געטאָן מײַן וויַיב, וואָס אויך זי האָט אפֿשר נאָך מער ווי איך, געטראָגן די פּײַן פֿון דער נײַער היים: כ'בין אַרײַן אין דעם לאַנד מיטן לינקן פֿוס; האָט זי מיך מיט אַ געלעכטער גלײַך פֿאַררוימט: מיט צוויי לינקע פֿיס...

דאָס איינציקע גוטס איז געווען, וואָס אַ פּאָר יוגנט־חבֿרים האָבן זיך געיאָוועט, און אין „וויקענדס", ווי זיי האָבן גערופֿן די סוף־וואָך, אַ מאָל אויך אין די אָוונטן פֿון מיטן וואָך, פֿלעג איך מיט זיי, און צו זיי אַ ביסל אַרויספֿאָרן. אָבער

דאָס האָט אויך געהאַט זײַן גאַליקן טראָפן, ווײַל מײַן ווײַב פֿלעגט בלײַבן זיך ניאַנטשען מיט צוויי קליינע קינדערלעך אין אַ גאָר ניט סימפּאַטישער און זעלטן פֿרײַנדלעכער אַטמאָספֿער. געווען איז עס אין 1951.

איין זונטיק נאָך מיטאָג, ווען אַ חבֿר האָט מיך צוריקגעבראַכט און אַראָפּגעלאָזן בײַ דער שטוב, ווו מיר האָבן צײַטווײַליק געווויינט בײַ מײַן ברודערס משפּחה, איז אויפֿן טראָטואַר געשטאַנען אַ יונגער מענטש. ער איז געווען אָנגעטאָן אין אַ טונקעלן קאָסטיום מיט אַ שוואַרצן הוט אויפֿן קאָפּ. דאָס האָט גלײַך אַרויסגעגעבן זײַן פּראָפֿעסיע: אַ כלי־קודש. כ'האָב אים געוואָלט פֿאַרבײַגיין, נאָר ער האָט מיך פֿאַרהאַלטן: „עקסקיוז מי", האָט ער געזאָגט אין ענגליש, „מסתמא זײַט איר דאָך..." און ער האָט מיט אַקצענטירונג אַרויסגערעדט מײַן נאָמען, אַז עס זאָל דערבײַ קיין טעות ניט זײַן.

„איר האָט פונקט געטראָפֿן, טאַקע אַזוי הייס איך..." האָב איך שפּאַסיק געענטפֿערט.

„איז קומט אײַך דאָך אַ שלום־עליכם," האָט ער מיר אויסגעשטרעקט אַ האַנט, „און אויך אַ ברוכים הבאים! איך בין ראַבײַ ניומאַן פֿון שול...", און ער האָט אָנגערופֿן דעם נאָמען פֿון אַ שול וואָס האָט מיר געקלונגען פֿרעמד, פונקט ווי דאָס וואָרט ראַבײַ וואָס כ'האָב נאָך אַלץ ניט געקאָנט רעכט צעקײַען...

„זייער אָנגענעם אײַך צו טרעפֿן..." האָב איך געפּרווט אויסמײַדן דעם מיר נאָך דעמאָלט פֿרעמדלעכן טיטל ראַבײַ. אין אויער האָט מיר נאָך געקלונגען זײַן „עקסקיוז מי", האָב איך געוואָלט זיכער מאַכן זײַן יִחוס: „כ'נעם אָן אַז איר זײַט אַ היימישער יִד, אַן אונדזעריקער." מיט דעם האָב איך געמיינט צו זאָגן: פֿון ליטע, ווײַל דרום־אַפֿריקע האָט מען אין דער יִדישער וועלט פֿאַרווויגט ווי אַ יִדיש־ליטווישע קאָלאָניע...

„אַוודאי אַ היימישער", האָט ער באַשטעטיקט מיט צופֿרידנקייט. זײַן פּנים, וואָס איז געווען גלאַט אָפּגעראַזירט און רויק, האָט זיך אומעטיק פֿאַרצויגן, מיט אַן ערנסטער מינע: „אָבער אַלע יִדישע היימען זענען דאָך במילא חרובֿ, איז וואָס איז שוין דער חילוק פֿון וואַנעט אַ יִד קומט..."

דאָס איז געווען דער באַקאַנטער נוסח פֿון יענע טעג, ווען יִדן האָבן נאָך גערעדט ציטערדיק, און צו מאָל מיט טרערן, וועגן משפּחה, שטעטל, אייגענע, וואָס זענען נאָך פֿרישוווּנדיק געלעגן אין די יִדישע הערצער.

מיר זענען ביידע געשטאַנען בײַ דער ווראַנדע פֿון הויז. מיך האָט געווונדערט וואָס פֿלוצלינג האָט מיר דאָ אַ רבֿ אויפֿגעזוכט: „וואָס קען איך טאָן פֿאַר אײַך?" האָב איך געפֿרעגט, נאָך אַלץ אים ניט אָנרופֿנדיק ראַבײַ, וואָס האָט זיך מיר ניט געלייגט אויף דער צונג.

„אָט דאָס איז עס טאַקע," האָט דער רבֿ אַרויסגעצויגן פֿון בוזעמטאַש עטלעכע פֿאַפּיר־בלעטלער פֿון אַ העפֿט, פֿאַרשריבענע מיט יִדישע אותיות. „כ'וואָלט וועלן, אַז איר זאָלט עס דורכקוקן, און וו‌ו נייטיק מאַכן תיקונים. ס'איז פֿאַרן יזכור־בוך פֿון אונדזער שטעטל, וואָס האַלט זיך בײַם פֿאַרענדיקן צו דרוקן."

מחמת דער בקשה, וואָס איז געקומען אַזוי אומפֿאַרהאָפֿט, און די זאַך וועגן וואָס, איז מײַן שטימונג געווען נאָך מער דערדריקט. איך האָב געטראַכט, ווי טשעפּעט מען זיך אָפּ פֿון דעם אַזוי פֿרײַנדלעכן ראַבײַ; כ'האָב שוין געוואָלט זײַן אין צימער, בײַ די קינדער, בײַ מײַן ווײַב...

כ'גיב אויך גיך אַ בליק אין קעפּל פֿון מאמר, וואָס איז בעצם אַ מין באַריכט פֿון דער סאָסײַטי אין דרום־אַפֿריקע, און כ'לויף דורך די ערשטע עטלעכע שורות, וואָס זענען גלאַטיק אָנגעשריבן.

„ס'איז דאָך אַ פּוילישׁ שטעטל," פֿרוי‌ווו איך זיך ראַטעוונען, „און איך בין אַ סאַמעראָדנער ליטוואַק. און צו וואָס דאַרפֿט איר בכלל דעם אַרטיקל מתקן זײַן, אַז עס לייענט זיך סײַ ווי גאַנץ פֿײַן?"

„ניין," דערווידערט ער, „מ'דאַרף זײַן אַ בקי ורגיל אויך אין שרײַבן." און ווי ער וואָלט זיך מיט אַ מאָל דערמאָנט, אַז טאָמער האָב איך אַ חשד וועגן געצאָלט, גיט ער צו, בלשון רבים: „מיר וועלן חלילה ניט פֿאַרלאַנגען בחינם, אײַער שׂכר־עבֿודה וועט די סאָסײַטי באַצאָלן ווי געהעריק. און וואָס שייך ליטוואַקישן יחוס, געהערן מיר בלויז פֿאַרמעל בגבֿולות פּוילן, אָבער אונדזער שטעטלשער שורש איז אַ ליטווישער, אַ כלו מתנגדישער, איר זעט דאָך דעם נאָמען."

„גלייבט מיר, אַז מיר גייט ניט אין שׂכר," פֿרוי‌ווו איך זיך אָפּוועלן, „אָבער איר קענט עס אַליין מאַכן און זיך פֿאַרשפּאָרן אי הוצאות, אי קאָפּדרייענישׁ," ווײַל איך זיך אַרויסדרייען פֿון עסק.

איך שטיי ווי אויף שפּילקעס, און ער לאָזט ניט אָפּ: „איך ווייל איר זאָלט עס מאַכן, אַניט וואָלט איך אײַך דאָך ניט אויפֿגעזוכט. און ס'וועט אויך זײַן אַ מיצווה אין חשבון פֿון נײַעם יאָר. זײַט ניט קיין עקשן..." בעט ער זיך, און גיט צו, אַז אין ישׂראל וואַרט דער רעדאַקטאָר פֿון ספֿר אויפֿן מאמר.

„גוט, כ'וועל עס טאָן," ווײַל איך וואָס גיכער פֿאַרענדיקן דעם ענין, „אָבער איין זאַך מוז איך אײַך זאָגן קודם למעשׂה, אַז כ'וועל עס ניט קענען איבערשרײַבן אויף אַ שרײַבמאַשין, ווײַל כ'האָב אַזאַ כּלי ניט מיטגעבראַכט מיט זיך פֿון דײַטשלאַנד."

„אַדרבא," דערפֿרייט ער זיך, „אונדזערע גרעסטע חכמים און גאונים האָבן געשריבן מיט געדזוענע פּענעס, וואָס מ'קען אַזוינס הײַנט ניט אָנשרײַבן מיט דער טײַערסטער שרײַבמאַשין. איר ווייסט דאָך אַליין." איך האָב געשוויגן. ער האָט קענטיק דערפֿילט מײַן אומגעדולד, אפֿשר אויך מײַן דערדריקטקייט:

„אַז מ'קומט אין אַ נײַ לאַנד, מוז מען דורכגיין נײַע חבֿלי־לידה, אַזוי איז שוין דער דרך־העולם." און ער האָט מיר דערלאַנגט זײַן האַנט אויף זיך געזעגענען: „זאָלט איר זוכה זײַן אויפֿצובויען אַ שיינע יידישע היים מיט אַ גוטער צוקונפֿט אין דעם גאָלדענעם לאַנד!..."

דעם זעלבן אָוונט האָב איך עס געהאַט געענדיקט. ס'איז געווען ניט קיין גרויסע זאַך און ניט צו פֿיל אַרבעט, כ'האָב זיך נאָר געווונדערט, וויפֿל מ'קען בכלל נעמען פֿאַר דעם. תּמיד איז עס געווען מײַן שוואַכקייט אָפּצושאַצן מײַן

אַרבעט פֿאַר אַ צווייטן אויף קליין, און כ׳בין גרייט געווען עס צו טאָן פֿאַר אַ שווה פּרוטה. יאָרן האָט געדויערט און דערפֿאַרונגען מיט אויסנוצערס, ווָאס האָבן דערטאַפּט דעם שוואַכן פּינטל, ביז כ׳האָב פֿאַרשטאַנען די וועלט פֿון מײַן שעפֿערישן דינסט. מיט מיר פֿלעגט מען זיך ניט דינגען, ווײַל מ׳האָט סײַ ווי געקראָגן מײַן טירחה בזיל־זול, און ניט איין מאָל האָב איך זיך געפֿרעגט: בין איך טאַקע אַ בטלן?... אָבער ס׳איז געווען אין די אָביעקטיוון תּנאים, מער ווי אין איך.

אויף מאָרגן האָב איך טעלעפֿאָנירט דעם רבֿ און געזאָגט, אַז זײַן באַשטעלונג איז פֿאַרטיק, פֿרײַ־וּפּדת... ער האָט זיך דערפֿרייט, אָבער הײַנט איז ער פֿאַרנומען מיט אַ חתונה, מאָרגן אי״ה וועט ער קומען עס אָפּנעמען. ווי עס זאָל ניט זײַן, האָט מיר דער ענין אַ ביסל אַרויסגעשלאָגן פֿון מאָנאָטאָנעם עצבֿות. אויף מאָרגן האָב איך שוין אָפּגעווארט מײַן קליענט, און אַפֿילו געווָארן אומגעדולדיק אַז ס׳איז געווָארן שפּעטלער. סוף־כל־סוף האָב איך געזען אָנקומען אַ גרויסן, שוואַרץ־גלאַנציקן אויטאָ. אין יענע יאָרן זענען געווען אַ סך אַזעלכע אויטאָס און ניט איין מאָל האָב איך זיך טועה געווען. אַז ער איז געקומען נענטער, האָב איך באַמערקט, אַז בײַם רעדל זיצט אַ פֿעטלעכער יידל. כ׳בין שוין געשטאַנען אויף דער ווערַאַנדע מיטן כּתבֿ־יד אין האַנט. מיר האָבן זיך באַגריסט און דער רבֿ האָט מיט אַ שמייכל געזומען בײַ מיר די בלעטלער.

„כ׳מוז זיך אײַלן," האָט ער געזאָגט, „ווײַל דער מאַן וואָס פֿירט מיך אײַלט זיך אויך. ס׳איז מײַנער אַ לאַנדסמאַן, אַ טײַערער יידל. ס׳וועט אײַך נאָך אויסקומען מיט אים זיך צו באַקענען." און מיט אין אָטעם האָט ער אַרויסגעלייגט דעם יחוס פֿון יידל אין אויטאָ: „ער איז אַ קאָנטראַקטאָר, אַ גרויסער גבֿיר און – ער שרײַבט אויך... – אָבער לאָמיר עס אַלץ לאָזן פֿאַר אַ צווייטן מאָל?"

„ווילט איר גאָר ניט אַ קוק טאָן, צי מײַן אַרבעט איז גוט?", האָב איך געפֿרעגט.

„כ׳בין בטוח אַז ס׳איז גוט... דאָ האָט איר פֿינף פֿונט, נוצט געזונטערהייט און זאָל עס זײַן אַ גוטע התּחלה". ס׳האָט זיך דערהערט אַן אײַגעהאַלטענער בלאָז פֿון האָרן און דער ראַבײַ איז געלאָפֿן צום אויטאָ. כ׳בין געבליבן שטיין מיטן קאָנווערט אין האַנט. דער אויטאָ האָט מיט געזשום אַוועקגעיאָגט.

פֿאַר אַווי וויניק אַרבעט פֿינף פֿונט, גאַנצע פֿינף פֿונט! ס׳האָט מיך געעקבערט אַ פֿאַרדראָס, ווײַל מיר איז אויסגעקומען אַז כ׳האָב געגעבן צו ווינציק פֿאַר דעם וואָס כ׳האָב געקראָגן, ווי כ׳וואָלט עמעצן אָפּגענאַרט. און די פֿינף פֿונט איז געווָארן אַ פּראָבלעם...

כ׳בין אַרײַן אין צימער און אַ צעטראָגענער זיך אַראָפּגעלאָזן אויפֿן בעט. מײַן וויב איז גראָד געווען אין קיך, פֿאַרנומען מיטן אָנהאָדעווען די קינדער. מיט די פֿינף פֿונט איז אויך געווען אַ בריוול פֿון קאָמיטעט, וואָס האָט מיר באַדאַנקט פֿאַר מײַן גוטער אַרבעט. דער באַנקנאָט איז געווען אַ נײַער, ווי מ׳וואָלט אים אָקערשט פֿאַבריצירט. כ׳האָב אים געהאַלטן אין האַנט און עפּעס ניט געפֿילט קיין פֿרייד. אַז כ׳האָב דערהערט די קינדערשע טריטלער, וואָס לויפֿן צום צימער, האָב איך אײַלעניש ערגעץ פֿאַרשטעקט די פֿינף פֿונט.

דער צימער, ווו מיר האָבן געווווינט זאַלבעפֿערט – איך און מײַן פֿרוי, דער בכור, דרײַ יאָר אַלט, און אַן עופּעלע פֿון עטלעכע חדשים – איז געווען מײַן טורמע. כ׳האָב שפּעטער געזאָלט גיין אַרבעטן אין אַ קליידער־פֿאַבריק, וואָס מ׳האָט נאָך געהאַלטן אין אויספֿאַרטיקן, מאָנטירן עלעקטרישע מאַשינעס אד״גל. דערווײַל האָב איך זיך געהאַלטן גאַנצענע טעג פֿאַרשפּאַרט, און אין מוח האָבן זיך געפֿלאָנטערט אַוואַנטוריסטישע, צוהלכעיסדיקע און טונקעלע פּלענער: ווי און ווו צו אַנטלויפֿן פֿון דאַנען. אין די מיטאָג־שעהען פֿלעגט די זון אָנפֿלייצן דעם צימער מיט גאָלדענע כוואַליעס, אָבער זיי האָבן ניט געהאַט דעם כוח צו צעשמעלצן דעם טרויער אין הארצן. דאָ איז דער כאַאָס געווען גרויס, ווײַל אַהער האָט מען אַפֿילו די שוואַרצע דינסט ניט אַרײַנגעשיקט, צו מאַכן די בעטן. אין דער ענגשאַפֿט זענען די ווינקלען געווען אָנגעשטאָפּט מיט קינדערשע זאַכן, ווינדלען, ווײַבערשע און מענערשע קליידער און שיך, ניט אויסגעפּאַקטע טשעמאָדאַנען. אויף טישלער, שטולן, אונטער די קישנס האָבן זיך געווואַלגערט פּאַפּירן, העפֿטן כּתבֿ־ידן און דאָקומענטן. מײַן ווײַב האָט ניט געהאַט קיין צײַט דעם אָנגעווואָרף צו ברענגען אין אַ שטיקל אָרדענונג, און איך האָב קיין קאָפּ נישט געהאַט פֿאַר דעם.

מײַן ווײַב איז אַוועק אויף איר טעגלעכן שפּאַציר מיט די קינדער. זי ווייסט וואָס פֿאַר אַ צעטומלעניש עס קומט פֿאַר אין מיר. מיר ווייסן עס ביידע. אָבער סײַ ווי פֿיל איך זיך זינדיק קענען איר, וואָס איך העלף איר ניט. אַזאַ זאַך! און דערצו נאָך – די עמאָציאָנעלע שפּאַנונג אין אַזאַ אַטמאָספֿער...

פֿאַרטראָגן אין רעיונות האָב איך צום וויפֿלטן מאָל זיך אויסגעמאָלן דאָס בילד פֿון אונדזער מגולגל ווערן אין דעם פֿאַרוואָרפֿענעם העק. מיט אַ מאָל האָט זיך די טיר געטאָן אַ ריס־אויף און אַ נערוועז־קוויטשיקער קול פֿון אַ פֿרוי האָט אַרײַנגעשריען: „אַ מענטש קלינגט... ער וואַרט אויפֿן טעלעפֿאָן און דו זיצסט זיך פֿאַרשפּאַרט אין צימער, ווי אַ גנבֿ און הערסט גאָרניט...״

כ׳בין שוין געווען געווווינט צו די שטעכלקעס. ניט געוואָלט הערן און וויסן וואָס עס טוט זיך הינטער דער פֿאַרמאַכטער טיר. אָבער איצט האָב איך זיך דערפֿרייט: אפֿשר האָט אַ חבֿר זיך דערבאַרעמט און וויל מיך אַרויסנעמען.

„דאָ רעדט ראַבײַ ניומאַן, אַ גוט מאָרגן אײַנער! וואָס איז עפּעס די פֿרוי אויפֿן טעלעפֿאָן געווען אַזוי בייזן? עס איז דאָך ניט געווען אײַער ווײַב...״

„חס־וחלילה. אָבער דאָ איז אַזאַ מין דרך־ארץ פֿאַר תּלמידי־חכמים... ס׳איז ניט מײַן שולד״.

„כ׳פֿאַרשטיי״, האָט דער רבֿ געזאָגט שטיל. „אָבער איך קום הײַנט צו אײַך מיט אַ שליחות. ראשית, וויל איך אײַך ווינטשן אַ שנת־חיים ושלום, והשנית, וויל איך אײַך פֿאַרבעטן ווי אַן אורח אין אונדזער שול, אויף די ימים־נוראים״.

„כ׳דאַנק אײַך פֿון גאַנצן הארצן, רבי״, האָט איך געזאָגט גערירט, „פֿאַר מיר איז אײַער פֿאַרבעטונג אַ גרויסער כּבֿוד. אָבער צו זײַן מיט אײַך אָפֿן, האָב איך זיי איבערגענוג די־אָ פֿאָרכטיקע טעג, כ׳טראָג זיי אין מײַן הארצן... איז צו וואָס נאָך... נאָך ימים־נוראים?...״ כ׳האָב געפֿילט, ווי מײַן קול שטיקט זיך אין טרערן און שוין געווואָלט אַוועקלייגן דאָס טרײַבל.

„אָבער וואַרט אַ רגע, ר' דוד", האָט ער פלוצלינג מיך געפֿרעגט בײַם נאָמען, „וועלן כ'האָב אײַך ס'ערשטע מאָל געזען, האָב איך תּיכף דערפֿילט אײַער צער. איז אפֿשר זאָל דאָס זײַן צוזאַמען מיט יידן..."

„כ'וויל ניט זײַן מיט יידן!" האָב איך שאַרף אַ שניט געטאָן אין מיטן זײַנע רייד. „ כ'וויל זײַן אַליין."

זײַן קול האָט אַ גלעט געטאָן מײַן אויער און מיט איין מאָל מיך אַ טראָג געטאָן צו אַן אַנדער וועלט, אַ וועלט פֿון היים, טאַטע־מאַמע. אַ וואַרעמער טרויער איז אָנגעקוואָלן אין מײַן האַרצן און כ'האָב געפֿילט ווי די טערערן קאַפּען אַראָפּ פֿון די אויגן. קאַפּען. קאַפּען...

איצט האָב איך זיך דערמאָנט, אַז כ'האָב ערגעץ באַהאַלטן די פֿינף פֿונט. כ'האָב אַ זוך געטאָן אין אָרט וואָס כ'האָב געדענקט, אָבער ס'איז ניט געווען קיין זכר פֿון זיי. ווי משוגע האָב איך איבערגעוואָרפֿן די זאַכן אַרום די בעטן, דאָס בעטגעוואַנט, און ס'איז אָנגעוואַקסן אַרום מיר אַ גאַנצער באַרג. כ'האָב געפֿונען דעם קאָנווערט מיטן בריוול, אָבער ניט דעם באַנקנאָט, וואָס כ'האָב געהאַט באַהאַלטן באַזונדער.

איצט האָב איך בעסער פֿאַרשטאַנען פֿאַר וואָס מײַן ווײַב וויל ניט בלײַבן אין שטוב. זי בלאָנדזשעט ליבער אַרום, מיט די קינדערלעך, אין די גאַסן און געסעלעך פֿון דער אָרעמער געגנט, ווו די משפּחה האָט זיך אַרויפֿגעארבעט צו גרויס עשירות. זי האָט שוין דעמאָלט אינסטינקטיוו געפֿילט, אַז צווישן דער ענגשאַפֿט פֿון די כמורנע וועגט, אין דעם אַלטן הויז, זידט אַ וווּלקאַן, און איין טאָג וועט ער אויסברעכן און צעשטערן אונדזער לעבן. „מיר מוזן פֿון דאַנעט אַנטלויפֿן וואָס גיכער, אויב מיר ווילן ווײַטער לעבן..." האָט זי מיר איין טאָג פֿאַר ראָש־השנה געוואָרנט, און אין איר יונגן בליק איז געווען אַזוי פֿיל איבערגעלעבטער שרעק.

אַזוי זענען פֿאַרזונקען אין כאַאָס פֿון צימער מײַנע ערשטע פֿאַרדינטע פֿינף פֿונט אין דרום־אַפֿריקע.

די יאָרן זענען זיך געגאַנגען. פֿאַר דער צײַט בין איך דורכגעגאַנגען אַ סך איבערלעבונגען, וואַנדלונגען, דערפֿאַרונגען מיט יידישע מענטשן, שרײַבערס און געשעפֿטן. ס'איז געווען אַ נײַע דירה, וווּ מיר האָבן זיך אַריבערגעקליבן, וויל מײַן ווײַב איז באַשטאַנען אויף דעם. פֿון די אַלע בײַטענישן, דאגות און שׂימחות, זענען ווי פֿאַרשאָטן געוואָרן אין זכרון יענע פֿינף ערשטע פֿונט.

אָנהייב 1963 האָב איך געקראָגן אַ פֿאַרבעטונג פֿון דער קהילה אין בולאַוואַיע, צוזאַמען מיטן יידישן קולטור־קלוב, צו קומען אויפֿן יערלעכן יזכור־אָוונט, און, פֿאַר איינס, געבן אַ פּאָר פֿאָרטראַגן וועגן יידישער ליטעראַטור. האָט זיך אָנגעהויבן אַ נײַע סדרה: כ'האָב ניט געקענט געפֿינען מײַן פּאַס, וואָס כ'האָב פֿאַר די צוועלף יאָר אין דרום־אַפֿריקע פֿאַרגעסן ווי ער זעט אויס. האָב איך שוין געוואָלט מבֿטל מאַכן מײַן נסיעה, וואָס איז אָרגאַניזירט געוואָרן דורכן היגן קהילה־ביוראָ (באָרד אָוו דעפּיוטיס). צוליב דעם טאָקע בין איך אַרויפֿגעקומען צום סעקרעטאַר פֿון דעפּאַרטמענט, וואָס האָט זיך פֿאַרנומען מיט דעם. האָט ער מיך פּשוט אויסגעלאַכט: „איבער אַזאַ קלייניקייט אַנטלויפֿן פֿון פֿראָנט... ס'איז דאָך

שוין געווען אין אַלע צײַטונגען וועגן דעם יזכור־אָוונט, און אײַער נאָמען פֿיגורירט דאָרטן, איז ווי קענט איר עס טאָן? כ'וועל אײַך געבן אַ בריוו צום פּאַס־אָפּיצער אין יאָהאַנעסבורג וועגן אַ צײַטווײַליקן דאָקומענט."

אַז כ'האָב געגעבן דעם מיידל בײַם פֿענצטערל מײַן בריוו, וואָס האָט מיך פֿאַרגעשטעלט ווי אַ באַרימטע פּערזענלעכקייט, האָט זי פֿרײַנדלעך געווינזן אירע ווײַסע ציינדלעך און געזאָגט:

– „נאָ פּראָבלעם." זי האָט מיר געגעבן אַ פֿרעגבויגן אויסצופֿילן, און געזאָגט, אַז כ'זאָל מאַכן צוויי פּאָטאָ־בילדלעך: „אָ דאָ איבער דער גאַס, אין פֿינף מינוט וועסטו עס האָבן. און מאָרגן וועסטו האָבן דעם פּאַס." און כּך־הווה: אויף מאָרגן האָב איך געהאַט אַ פּאַס מיט אַ וויזע.

דעם טאָג פֿאַר מײַן אָפּפֿאָר האָב איך צוזאַמענגעוואָרפֿן אין אַ וואַליזקע מײַן קלאַפּערגעצײַג און אַלטע כּתבֿ־ידן, און אין דעם רומל האָט פּלוצלינג אַ שווינדל געטאָן פֿאַר מײַן אויג מײַן אַלטער פּאַס.

דעם לעצטן אָוונט פֿון מײַן בולאַוואַיע־טור בין איך געווען דער גאַסט פֿון ייִדישן אַקטיאָר מאַרק טורקאָוו און זײַן פֿרוי, וואָס האָבן דעמאָלט געווווינט אין בולאַוואַיע. ס'איז געווען אַ צאַתך־לשלום־פּאַרטיע, וווּ עס האָבן זיך באַטייליקט פֿרײַנד און חבֿרים. שפּעט אין אָוונט, אַז מיר זענען געבליבן אַליין, האָבן מיר זיך פֿונאַנדערגעשמועסט וועגן טעאַטער. זיי האָט אינטערעסירט די תקופֿה פֿון דײַטשלאַנד. כ'האָב אויסגעזוכט אויסשניטן פֿון אַלטע צײַטונגען פֿון דער שארית־הפּליטה, וווּ כ'האָב געשריבן וועגן אויפֿפֿירונגען פֿון יענצײַטיקן ייִדישן טעאַטער אין מינכען. וועט מיר האָבן זיך געזעגנט האָט טורקאָוו געזאָגט:

„מיר וועלן דאָ שוין לאַנג ניט קענען בלײַבן. ס'וועט צו הייס..." און זײַן פֿרוי האָט אומעטיק צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ.

אַ וואָך שפּעטער קריג איך אַ בריוול פֿון בולאַוואַיע. כ'עפֿן דעם קאָנווערט, אינעווייניק אַ באַנקנאָט. כ'לייען: אין דער פֿרי, נאָך אונדזער פּאַרטיע, האָט מײַן פֿרוי געפֿונען בײַם טישל, וווּ איר זײַט געזעסן און געמישט אײַערע מאַנוסקריפּטן, די פֿינף פֿונט. איר קענט עס נאָך אויסבײַטן אויף ראַנדן...

דאָ איז אַ טעות, טראַכט איך, כ'טאָר דאָס געלט ניט נעמען. און גלײַך אויפֿן אָרט שרײַב איך אָן אַ בריוועלע, אַז כ'שיק זיי צוריק די פֿינף פֿונט, וויל כ'האָב מיט זיך ניט מיטגענומען קיין שום געלט. און – גייענדיק צום פּאָסטקעסטל, האָט מיר פּלוצלינג אַ בליאַסק געטאָן פֿאַר די אויגן אַן אומעטיקער, זוניק־צעגאָלדיקטער טאָג, אין 1951. דער גילגול פֿון די פֿינף פֿונט!

כ'בין צוריק געגאַנגען אַהיים, אַרויסגענומען די פֿינף פֿונט פֿון קאָנווערט און לאַנג אָנגעקוקט דעם פּאַרביקן באַנקנאָט. כ'האָב געפֿילט אַ פֿײַכטקייט אויף די ברעמען. האָב איך פֿאַרקוועטשט די אויגן און מײַנע אויערן האָב איך געהערט זשומען דעם ווײַטן עכּא פֿון יאָרן: לשנה טובֿה תּכּתבֿו ותּחתמו... בלענדיקע שטראַלן האָבן געטאַנצט אין מײַנע טרערן.

און כ'האָב די פֿינף פֿונט ווידער באַהאַלטן... ס'איז געווען ווי אַ סוווענער פּאַר זיך אַליין, פֿון מײַן ערשטן פּאַרדינסט אין דרום־אַפֿריקע. פֿון דעמאָלט אָן האָבן זיך

אָנגעהויבן קייטלען פֿאַרדינסטן און פֿאַרדינסטלעך – מערער און גרעסער – אי פֿאַרדראָסיקע, אי פֿריידיקע. אָבער ס'איז געווען די קאָוואַדלע, אויף וועלכער עס האָט זיך אויסגעפֿורעמט אונדזער נײַ לעבן.

שוין אין די ערשטע וואָכן פֿון מײַן זײַן אין דרום־אַפֿריקע, איז מײַן שטאַרקסטער באַגער געווען אַ יידישע שרײַבמאַשין. כ'האָב זיך געפֿילט אָרעם און פּשוט געשעמט צו דערציילן, אַז כ'האָב ניט דאָס אַזוי נייטיקע שרײַבגעצײַג. אין דײַטשלאַנד האָב איך אַלע יאָרן גענוצט די שרײַבמאַשין פֿון שרײַבער־פֿאַרבאַנד, וועמענס סעקרעטאַר איך בין געווען. אָבער צו לעצט, האָט עס מיר אָנגעטאָן אַ סך עגמת־נפֿש, וויײַל אײנער פֿון די קנאַקערס פֿון צענטראַל־קאָמיטעט פֿון שארית־הפּליטה, צו וועלכן מיר זענען געווען אַפֿילייִרט, האָט מיך באַשולדיקט, אַז כ'האָב זיך צוגעאײגנט געזעלשאַפֿטלעכן פֿאַרמעגן, בצורת אַ שרײַבמאַשין, און וויל עס ניט צוריקגעבן. דער ענין האָט מיך שטאַרק וויי געטאָן און ס'האָט שוין געהאַלטן ביַי אַ מישפּט, וואָס כ'האָב אין לעצטן מאָמענט צוריקגעצויגן (אין מײַן רשות געפֿינט זיך נאָך דאָס תּביעה־גערעכט). אגב, די שרײַבמאַשין איז סײַ ווי געווען פֿון אַן אַלטן ענגלישן ביוראָ־מאָדעל, קאָלאָסאַל גרויס און שווער.

צו אַזאַ שרײַב־כּלי, וואָס כ'האָב זיך צו איר צוגעווײנט אין די נאָכמלחמה־יאָרן, איז איצט געווען מײַן גאַנצע לײַדנשאַפֿט. אָבער כ'האָב ניט געטאָרט טראַכטן וועגן אַרויסנעמען אויף אײַן מאָל אַ גרעסערע סומע געלט אויף דעם לוקסוס, וועג מ'דאַרף בויען אַ נײַ לעבן און באַזאָרגן אַ משפּחהלע. אָבער מײַן חלום, צי אפֿשר דער כּוח פֿון טעלעפֿאַטיע, האָט אַרויסגערופֿן דעם מלאך הממונה על יידישע שרײַבמאַשינען, וואָס האָט אויף אַ קונציקן אופֿן ממלא געווען מײַן רצון.

איין טאָג, סוף 1951, טעלעפֿאָנירט מיר מײַן לאַנדסמאַן און בעל־הבית פֿון יידישן דרוק, בערגער, אַז הײַנט וויל ער מיך זען וועגן אַ „רזשאָב". מיר פֿלעגן זיך אָפֿט טרעפֿן אין די סוף־וואָכן און אויפֿמישן בלעטלער זכרונות און דערמאָנונגען פֿון היימשטעטל, וווּ מיר זענען צוזאַמען געוואַקסן. ס'איז אָבער געווען אַ מיטן וואָך, און ער האָט נאָך צוגעגעבן אַז די זאַך איז אײַליק, האָבן מיר זיך דעם זעלבן אָוונט געטראָפֿן.

צו יענער צײַט בין איך געווען „פֿאַרשיקט" אויף קאַטאָרגע, אין אַ „קלאָטהינג פֿעקטאָרי", ווי מ'האָט עס דאָ גערופֿן. הגם מײַן אַרבעט איז געווען ניט צו שווער, סופּערוויזיע און העלפֿן אין אָפֿיס, האָב איך דאָס ערשטע – האַלטן אַן אויג אויף די שוואַרצע און ברוינע אַרבעטער – כּמעט ווי ניט געטאָן, כ'בין מער געווען אין ביוראָ. דאָס ווערן אַ משגיח איבער אַרבעטער האָט אומוויליק מיר דערמאָנט מײַנע געטאָ־און־קאַצעט־יאָרן, וועג בייזע אויגן האָבן נאָכגעשפּירט מײַן יעדן קער און ריר.

איצט, אָנשטאָט צו זיצן אין אַ צימער איינער אַליין, בין איך געווען אײַנגעקלעמט אין אַ ריזיקן פֿאַבריק־בנין, וווּ הונדערטער מאַשינעס האָבן געקלאַפּט אין אַ צעווילדעוועטן אומריטמישן טעמפּאָ, און הונדערטער פּאָר אויגן האָבן זיך געהיט, געקוקט דיר אין פּנים, ניט זעלטן מיט אָפֿענעם האַס, און געפֿאָרשט יעדן שפּור אין דײַן אויסזען, ווי זיי וואָלטן געזוכט צו דערטאַפּן וואָס

פֿאַר אַ מין חיה דער־אָ באָס איז. כ'האָב זיך געפֿילט דעגראַדירט, מאָראַליש דערשלאָגן, אָבער די פּענטעס פֿון לעבן, צי פֿון „מאַכן אַ לעבן", האָבן זיך שאַרף געהאַט אַריינגעשניטן אין גוף און נשמה. די קאַלטע פֿאַרביזנעוועטע סבֿיבֿה האָט געפּראַצעוועט ניט נאָר מיט ניי־מאַשינען, נאָר געקלאַפּט מיט עלעקטרישע הערצער און געקוקט מיט עלעקטרישע אויגן. די וואַרעמע מענטשלעכע טעמפּעראַטור איז געווען רעדוצירט צו צוויי גראַדן: שקלאַפֿן און באָסעס. אַ פֿיינלעכע אומברחמנותדיקע ליניע האָט דורכגעשניטן אָט די־אָ צוויי קלאַסן: פֿון אײַן זײַט ליניע, מחנות שוואַרצע, פֿון דער צווייטער זײַט – די מענטשן מיט וויסע הויטן. און דו, וואָס האָסט שוין אויף דײַן לײַב און אין נשמה דורכגעטראָגן די שאַנדע פֿון ראַסע, האָסט עס איצט געזען אין אַן אַנדער וואַריאַנט. און אויב דו האָסט עס ניט געקענט קאָנפֿירמירן, האָסטו עס געמוזט אינגאָרירן.

די מחשבֿות האָבן מיך באַשעפֿטיקט אין אַ קאָנפֿראָנטאַציע מיט מײַן אַרבעט־סבֿיבֿה, אָבער אַז ס'איז געקומען צום שאַפֿערישן שטח האָב איך מיט אַ מאָל דערפֿילט אַן אַנדער קלימאַט – דעם קלימאַט פֿון יידישן וואָרט. על־כּן האָב איך זיך געפֿרייט מיט יעדער מין אַרבעט אויף יידיש – און וועגן אַזאַ אַרבעט האָב איך זיך איצט געטראָפֿן מיט מײַן יוגנטפֿרײַנד.

בערגער האָט מיר דערציילט, אַז מ'זעצט אין דרוקערײַ אַ בוך, וואָס דאַרף אַרויס אָנהייב 1952. איז וויל דער בוכפֿאַטראָן וויסן, צי כ'וועל מאַכן די קאָרעקטור, און פֿאַר איינס אַ גלעט טאָן אויך אַנדערע קלייניקייטן.

„גוט. כ'וועל עס טאָן. ווער האָט דאָס בוך געשריבן?" האָב איך געפֿרעגט.

„אַ דאָקטאָר אין ישׂראל. ס'האָט זיך געדרוקט אין המשכים אין 'אַפֿריקאַנער אידישע צײַטונג'. ס'איז אַ בוך וועגן קאָוונער געטאָ..."

„אָ, כ'ווייס שוין: ס'איז ד"ר פּערציקאָוויטש. אין געטאָ זענען מיר געווען שכנים. און האָסט ערשט דערמאָנט אַ מעצענאַט, ווער איז ער?" האָב איך געפֿרעגט.

„דו קענסט אים, שאַבאַן. ער איז אַ מאָל געווען דער רעדאַקטאָר פֿון 'אַפֿריקאַנער אידישע צײַטונג', הײַנט איז ער אַ מיליאָנער. כ'האָב מיט אים געאַרבעט אין צײַטונג. ער האָט מיר שוין אַפֿילו געזאָגט וויפֿל ער איז גרייט צו באַצאָלן פֿאַר דײַן אַרבעט. פֿרווו טרעפֿן."

„צום ווייניקסטן אַ האַלבן מיליאָן..." האָב איך געשפּאַסט.

„פֿינף און צוואַנציק..." האָט בערגער געזאָגט, „אָבער ניט אין מיליאָנען. פֿינף און צוואַנציק פֿונט".

יענע טעג איז פֿינף און צוואַנציק פֿונט געווען אַ גאַנץ היפּשע סומע. איז מיר פֿלוצלינג אײַנגעפֿאַלן עפּעס:

„ווייסטו גאָר וואָס, פֿאַר דער אַרבעט וויל איך ניט קיין געלט, נאָר זאָל ער מיר קויפֿן אַ נײַע יידישע שרײַבמאַשין. און דאָס וועט זײַן זײַן טרעף: וועט עס קאָסטן וויניקער, דאַרף ער מיר מערער ניט געבן."

„גוט", האָט בערגער תּיכף מסכים געווען מיט מײַן פֿאַרלאַנג. „ס'איז אַ גוטע אידעע. מאָרגן וועל איך עס ווייסן, אויב יע, וועל איך דיר ברענגען די 'פּיידזשעס',

מ׳מוז עס גלײַך טאָן. און כ׳קען אַפֿילו אַרײַנגיין מיט דיר אין געשעפֿט פֿון שרײַב־אַרטיקלען, מיר וועלן זען וואָס מ׳קען קריגן."

אויף מאָרגן האָט מיר בערגער געבראַכט די קאָרעקטור־זײַטן צוזאַמען מיט דער גוטער נײַעס: שאַבאַן האָט געגעבן זײַן הסכמה צו מײַן בקשה וועגן אַ שרײַבמאַשין, און אַפֿילו געזאָגט, אַז כ׳קען עס שוין נעמען, אויב ס׳איז אין גלײַכן פּרײַז. די אַרבעט פֿון בוך מוז אָבער תּיכף געמאַכט ווערן. ער וויל דעם בוך האָבן פֿאַרטיק אָנהייב 1952.

ס׳איז געווען מיטן דעצעמבער. בערגער האָט מיר געזאָגט, אַז די וואָך פֿאַרמאַכט מען די דרוקערײַ אויף די זומער־האָלידייס, וועל איך האָבן דרײַ וואָכן ביז מ׳עפֿנט זי ווידער. דער סעזאָן פֿון די וואַקאַציעס אין דרום־אַפֿריקע האָט זיך אָנגעהויבן און אויך אונדזער קליידער־פֿאַבריק האָט דעמאָלט זיך געשלאָסן.

דאָס איז געווען מײַן ערשטער זומער אין דרום־אַפֿריקע, אַ פֿאַרקערטע זומער־צײַט, אין די חדשים פֿוןווינטער. אין אַזאַ טאָג פֿון בלוי און בראַנד און זון, איז געקומען בערגער און מיר זענען געפֿאָרן אײַנהאַנדלען אַ שרײַבמאַשין. אויפֿן וועג האָט ער מיר געווארנט, אַז כ׳זאָל ניט זײַן אַנטוישט טאָמער וועל איך עס גלײַך ניט קריגן. אַ יידישע שרײַבמאַשין מוז מען באַשטעלן.

„מיר וועלן געפֿינען", האָב איך געזאָגט, „איך פֿיל עס".

און ס׳מוז האָט מיר טאַקע צוגעשפּילט און מיר האָבן געפֿונען אײַנע. זי איז נאָך אַפֿילו געווען אין דער אָריגינאַל־פּאַקונג, אַ שווייצאַרישע „הערמעס בייבי". דער פֿאַרקויפֿער איז מיטגעריסן געווארן מיט מײַן ענטוזיאַזם, און ער האָט צוליב מײַן כּבֿוד וועגן געמאַכט אַן אָנשטרענג צו רעידן דווקא יידיש. זײַן טאַטע איז געקומען פֿון ליטע, ווי אַ קינד, אָבער ער רעדט גוט יידיש, האָט ער זיך באַרימט. און דערציילט, אַז די שרײַבמאַשין האָט עמעצער באַשטעלט, נאָר יענער האָט געמוזט אָפּפֿאָרן קיין ישׂראל. זיי וועלן פֿאַר אים באַשטעלן אַן אַנדערע. ער וועט זי שוין געפֿינען, וועט ער וועט צוריקקומען. בערגער האָט געבעטן אַרײַנשיקן דעם חשבון אין דרוקערײַ, און מיר האָבן די שרײַבמאַשין גלײַך מיטגענומען.

כ׳האָב געבראַכט אַהיים די שרײַבמאַשין. יענעם אָוונט איז מסתּמא ניט געווען אין יאָהאַנעסבורג קיין מער גליקלעכער פֿון מיר, ווי אַ קינד וואָס מ׳האָט אים געקויפֿט אַ באַליבטע שפּילצײַג. כ׳האָב די שרײַבמאַשין אויסגעפּאַקט, ווי אַ טײַערן חפֿץ: זי איז געווען מיט אַ זילבערגלאַנץ פֿאַרצויגן, לײַכט און שיין. אָבער כ׳האָב זיך איצט ניט געוואָלט מיט איר צו פֿיל שפּילן, כ׳האָב געפֿילט דעם חובֿ צו מאַכן אַן אָנהייב מיט דער אַרבעט וואָס איז שוין אין פֿאַרויס באַצאָלט.

בערגער האָט מיר געזאָגט, אַז ער פֿאָרט מאָרגן פֿרי מיט דער משפּחה אויף צוויי וואָכן וואַקאַציע, האָב איך באַשלאָסן אים איבערראַשן מיט אַ קאָמפּלעטירטער אַרבעט ווען ער וועט קומען צוריק. יעדן טאָג האָב איך געאַרבעט און יעדן טאָג האָט מיר דער מחבר צוריקגעפֿירט אין קאָוונער געטאָ, אין די קויפֿערינג־לאַגערן בײַ דאַכאַו. ס׳זענען ווידער געווען די זעלבע יידן, די זעלבע דײַטשן־רוצחים, די זעלבע אַטמאָספֿער, וואָס איך האָב אַזוי גוט געקענט. די דערמאָנונגען אין בוך האָבן אויף דאָס נײַ צערודערט מײַן געמיט.

די טעג זענען געווען לאַנגע, הייסע, זוניקע, און כ׳האָב געהאַט געוג שעהען צו אַרבעטן. אָבער אין די נעכט פֿלעגן די פֿרישׂ־אײַנגעזאַפּטע שטימונגען קומען אין קאָשמאַרישע חלומות. דעם כּתבֿ־יד האָט פֿאַכמעניש צוגעגרייט אַ פֿרוי, אין ישׂראל, אָבער דאָך האָב איך געפֿונען דאָ און דאָרט זאַכן, וואָס מע האָט געדאַרפֿט אויסבעסערן. כ׳האָב איבערגעיאָגט די צײַטגרענעץ, און אויפֿן צענטן טאָג האָב איך אַוועקגעלייגט די פּען אויף דער לעצטער שורה פֿון דער לעצטער זײַט: אַ סימן, אַז די אַרבעט איז געענדיקט – פֿיר טעג פֿרי׳ער פֿונעם אָנגעצייכנטן טערמין.

פֿיר לאַנגע טעג האָב איך געווארט. בערגער איז אָקערשט געווען געקומען צוריק פֿון האָלידיי. ער האָט זיך דערפֿרייט, הערנדיק אַז די אַרבעט איז שוין געענדיקט. אויף מאָרגן איז ער געקומען מיט נאָך אַ פּאָר חבֿרים. זיי האָבן געוואָלט אָנקוקן די נײַע שרײַבמאַשין. אײַנגעהאָנדלט אַ מציאה, האָט אײַנער געזאָגט, און זיי האָבן זי באַוווּנדערט: ווי לײַכט און קליין און שיין זי איז. כ׳בין געווען צופֿרידן פֿון די לויבענישן און פֿון די ברכות, אַז כ׳זאָל שרײַבן אויף איר גוטע זאַכן און האָבן הצלחה.

בערגער האָט פּאַרגעלייגט, אַז מיר זאָלן אַריבערגיין צו אים, אויך מײַן ווײַב – ווײַל די קינדער זענען שוין געשלאָפֿן – און פֿײַערן דעם יום־טובֿ פֿון דער נײַער שרײַבמאַשין – זי „באַנעצן". און מיר זענען אַוועק צו אים.

זײַן ווײַב האָט אונדז מכבד געווען מיט טיי און היימישע וואַרעניע. שפּעטער, נאָכן אַראָפּזופֿן אַ פּאָר קעלישקעס, האָט מען אָנגעהויבן ריידן וועגן די יונגע טעג, וועגן שטעטל, דערציילן עפּיזאָדן און אויסטערלישקייטן פֿונעם אַמאָל, דערמאָנען גאַסן, הײַזער, פּאַרשיידענע טיפּן און כאַראַקטערן, חבֿרים און משפּחות. מ׳האָט אַרויסגעגראָבן פֿון די צײַט־קאַטאַקאָמבעס אַ גאַנץ שטעטל מיט יידן, און מ׳האָט געקענט איבערזיצן ביזן מאָרגן אַרײַן.

כ׳האָב געפֿילט, אַז מיר קומען אַזוי צום ראַנד פֿון יידישן חורבן. די ריידּ זענען געוואָרן אײַנגעהאַלטענער, שטילער. אַ טרויער, וואָס האָט נאָך דעמאָלט געטליעט אין מיר, האָט געמומען אַרומוויקלען מײַן געמיט מיט שוואַרצע רייכיקע סטענגעס. כ׳האָב געווסט, אַז באַלד וועט זיך אָנהייבן אַרויסברעכן פֿון מײַן האַרצן שטיקער בלוטיקע געשיכטעס. ס׳האָט אין מיר געווײַנט און כ׳האָב געוואָלט באַהאַלטן די טרערן, וואָס האָבן שוין געשפּאַרט צום האַלדז, איך האָב זיי געוואָלט ראַטעווען...

„גענוג, מיר מוזן גיין! די קינדער..." די וועדטער האָב איך ממש אויסגעשריען.

„די קינדער שלאָפֿן אַוודאי, איז וואָס איז די אײַלענישׂ," איז געקומען אַ שטילע פֿראַגע.

„טאָמער כאַפּן זיי זיך אויף, וועלן מיר זיך ניט אויסצאָלן..." האָב איך געענטפֿערט.

די קינדער זענען רויק געשלאָפֿן, אָבער איך האָב שוין ניט געקענט אײַנשלאָפֿן. ביז באַגינען האָבן פֿאַר מײַנע געשלאָסענע אויגן געשוועבט נעמען,

געשטאַלטן, יידן, חבֿרים – דאָס גאַנצע שטעטל איז געקומען צו מיר צו גאַסט. פֿון אַלע זײַטן האָט מען זיך געשפּאַרט צו מײַן געלעגער. איינער אַ חבֿר, וואָס זײַן פּנים איז געווען כּלו נאַכט, האָט מיר אויסגעשטרעקט אַ האַנט, ווו נאָר דער וויזפּינגער האָט זיך געבאָמבלט אויף מיר. די סקעלעטישע האַנט האָט זיך געצויגן צו מיר און דער פֿינגער האָט געטריפֿט מיט שוואַרצן בלוט, ווי פֿעך, און דאָס נאַכטיקע פּנים האָט געפֿרעגט: פֿאַר וואָס ביסטו געבליבן לעבן, האַ? – איך פֿרעג עס אויך... – האָב איך געענטפֿערט. און עס האָט זיך אָנגעהויבן דער פֿינצטערער קאָשמאַר פֿון באַהאַלטעניש, יאָגעניש און לויפֿעניש...

באַגינען, ווען די צעשוווּמענע גרויקייט האָט אָנגעהויבן קריכן שפּיניק איבער די שויבן, בין איך אײַנגעשלאָפֿן. איך בין אַרײַנגעפֿאַלן ווי אין אַ פּוסטן וואַקוּם און אָפּגעשלאָפֿן ביז אַ שטיק אין טאָג אַרײַן. אַז כ'האָב זיך איבערגעוועקט האָט דאָס זונליכט געהאַט פֿאַרגאָסן מײַן בעט. אין צימער איז געווען שטיל. אין מײַן האַרצן האָט עפּעס געגריזשעט אַ דערמאָנונג, וואָס כ'האָב געזוכט איר באַשייד. מײַן וויב איז שוין געווען אַרויס מיט די קינדער אויף זייער טעגלעכן שפּאַציר. כ'האָב געוווסט, אַז בײַם קומען וועט זי מיר געוני זאָגן וויפֿל מאָל זי האָט מיר הײַנטיקע נאַכט געוועקט. זי פֿירט די בוכהאַלטעריע פֿון מײַנע קאָשמאַרנעכט... כ'האָב זיך אָנגעטאָן, אַרומגעוואַשן און, ווי געווײַנלעך, ניט געגאַנגען עסן פֿרישטיק. דאָ האָט זיך קיינער ניט געזאָרגט, צי איך עס, צי ניט. אַ קעלט האָט געבלאָזן אין אַלעווינקעלעך פֿון שטוב, און איך בין זעלטן אַרײַן אין די אַנדערע צימערן. כ'פֿלעג זיך אַרויסשאַרן אין דרויסן און אַרומוואַנדערן אַ הונגעריקער, מיט אַ מאַזאָכיסטישן צו להכעיס: עלעהיי ביסט אין אַן אָפּענער געטאָ...

איצט האָב איך זיך דערמאָנט אָן מײַן שרײַבמאַשין. הײַנט וועל איך זי צום ערשטן מאָל אויספֿרובירן, אָנשרײַבן אַ ספּעציעלע זאַך, אַז איך זאָל זי געדענקען. כ'בין צוגעגאַנגען צום אָרט, ווו כ'האָב נעכטן אָוונט איבערגעלאָזן די שרײַבמאַשין, אָבער זי איז דאָרטן נישט געווען. אפֿשר האָט מײַן וויב זי ערגעץ ווו פֿאַררוקט, האָב איך געטראַכט, הגם כ'האָב געווּסט אַז מײַן וויב טשעפּעט ניט מײַנע זאַכן. כ'האָב זיך אַראָפּגעבויגן אונטערן בעט, הינטערן בעט, פֿון אַלע זײַטן, אָבער אין ערגעץ איז זי ניט געווען. איך האָב אָנגעהויבן פֿונאַנדערוואַרפֿן די בעטגעוואַנט, איבערגעדרייט דעם צימער. איצט האָב איך געטראַכט, אַז אויך די פֿינף פֿונט האָב איך אַזוי פֿאַרלוירן, ווי עמעץ אומגעזען וואָלט מיר דאָ געוואָלט דערגיין די יאָרן.

מײַן וויב איז שפּעט צוריקגעקומען. זי האָט מיר שוין פֿאַרשפּאָרט צו פֿרעגן. מײַן פּנים האָט אַלץ דערציילט. זי האָט ניט געזען די שרײַבמאַשין. טרערן זענען מיר געשטאַנען אין האַלדז. כ'האָב זיך ניט געפֿונען קיין אָרט.

אויף מאָרגן האָט זיך ווידער אָנגעהויבן דאָס זוכענייש. ווי אַ דעטעקטיוו האָב איך געהיט די שטובמענטשן, און ווי נאָר זיי זענען אַרויס, האָב איך אָנגעהויבן נישטערן אין אַלע ווינקלען, אין די שלאָפֿצימערן, אין קיך, אין די שראַנקען, אונטער די בעטן. ניטאָ. כ'האָב געזוכט אין דרויסן, אַרום שטוב, אין די קוסטעס, אין דער בלעכענער שענטע פֿון דער דינסט, און ניט קיין שפּור פֿון מײַן טײַערער שרײַבמאַשין. אַ רגע איז מיר אײַנגעפֿאַלן אַז איך טאָר נישט נעמען די

זאַך אַזוי ערנסט, אין סך־הכל איז עס דאָך בלויז אַ שרייַבמאַשין, ניט אַ לעבן פֿון אַ מענטשן. איז אָן אַ שרייַבמאַשין.

איצט, אַז מיין אימפּעט האָט זיך אײַנגעשטילט, האָב איך געקענט טראַכטן רויק. כ'האָב זיך דערמאָנט נאָך איין אָרט: די גרויסע קליידער־פֿאַבריק, וואָס געפֿינט זיך אַ פּאָר הונדערט מעטער פֿון דאָ – אפֿשר האָט עמעצער אַהין פֿאַרשלעפּט מיין שרייַבמאַשין. די פֿאַבריק איז אָבער געשלאָסן. מ'עפֿנט נאָר פֿאַר אַ האַלבן טאָג די ביוראָ, און ס'איז שוין געווען שפּעט פֿאַר נאַכט, ווען מיר איז עס אײַנגעפֿאַלן.

די נאַכט בין איך אומרויק געשלאָפֿן. זיך געפּלאָנטערט אין חלומות, פֿון איינעם צום צווייטן, ווי איינער וואָס גייט און פֿאַלט כסדר אַרײַן אין פֿינצטערע גריבער. יעדע ווײַלע האָב איך זיך איבערגעווענקט און זיך געשאַרט צו די שוואַרצע שויבן. קוים זיך דערוואַרט ס'זאָל אָנהייבן טאָגן: איןווינקל פֿענצטער האָט אַ רויט בלימעלע אַרײַנגעשפּראָצט – די זריחה.

כ'בין אויפֿגעשטאַנען פֿרישער פֿון מיין ווײַב. כ'האָב זיך אַרויסגעשלײַכט אין דרויסן אויף די שפּיץ פֿינגער. דער קילער פֿרימאָרגן האָט געשמעקט מיטן ריח פֿון צײַטיקער אויבסט. ס'האָט מיך אַריבערגעטראָגן צו הייַם, צו אַ ווײַטן זומער.

לאַנג האָבן זיך געצויגן די פּאָר שעה ביז צום עפֿענען די טיר. כ'האָב פֿון ווײַטן געזען ווי דער בעל־הבית ברענגט דעם שוואַרצן אויפֿרוימער, לאָזט אים אַרײַן אינעווייניק און אַליין פֿאָרט ער אַוועק. כ'פֿאַרשטיי, אַז ער וועט באַלד קומען צוריק, ער וועט אים לאַנג ניט לאָזן אַליין...

אַ רגע שפּעטער בין איך שוין געווען אין ביוראָ, געעפֿנט שטיל די טיר. דער שוואַרצער איז גראָד געווען אין פּאַקרוים און אַפֿילו ניט געהערט. אויפֿן גרויסן שרייַבטיש איז זי געשטאַנען, מיין נײַע שרייַבמאַשין. כ'האָב פֿון דער שוועל אַ שפּרונג געטאָן צום טיש, זי אַ כאַפּ געטאָן און געלאָפֿן מיט איר צו מיין צימער. איצט האָב איך פֿאַרשטאַנען, אַז ס'איז בלויז געווען אַ רשעות, ווײַל אויב עמעצער וואָלט זי געוואָלט גנבֿענען, וואָלט ער זי באַהאַלטן.

דעם זעלבן טאָג האָב איך טאַקע אויף דער אייגענער שרייַבמאַשין געמאַכט אַן התחלה: אָנגעשריבן אַ מאמר וועגן בוך פֿון ד"ר פּערציקאָוויטש וואָס אין זײַן זכות האָב איך זי פֿאַרדינט. און פֿון דעם טאָג אָן האָט די נײַע שרייַבמאַשין ניט נאָר געשריבן מײַנע אייגענע אַרטיקלען, בריוו, לידער, נאָר דער עיקר: כּתבֿ־ידן, ביכער – פֿאַר אַנדערע. דרײַ צענדליק יאָרן האָט מיר די שרייַבמאַשין איבערגעגעבן און געטרײַ געדינט. זי איז געוואָרן אַ לעבעדיקער חלק פֿון מיר, און איך האָב זי געהאַלטן בכבֿודיק: געפּוצט, געריניקט, געאיילט, ניט געלאָזט פֿאַלן קיין שטויבעלע אויף איר. און ווען זי איז „קראַנק" געוואָרן – אַ ספּרוזשינקע האָט געפּלאַצט, צי אַן אות האָט זיך פֿאַרקראַמפּט – האָב איך זי געזומען צום דאָקטאָר פֿון שרייַבמאַשינען און געצאָלט יעדן פּרײַז, נאָר זי זאָל „געזונט" זײַן...

און ווען כ'האָב פֿון מיינע עלטערע צוויי זין, אין 1981, געקראָגן אַ געבוירן־טאָג־מתּנה, אַן עלעקטרישע אײַ־בי־עם שרייַבמאַשין, האָב איך געפֿײַערט דעם 30־יאָריקן יובילי פֿון מײַן קליינער שרייַבמאַשין, וואָס צוזאַמען האָבן מיר זיך געעלטערט אין צער און פֿרייד, און – איר געמוזט שיקן אויף פּענסיע...

מײַנע קינדער האָבן אָבער ניט געקענט פֿאַרשטיין און טאַקע געווען אין כּעס, וואָס איך נוץ נאָך אַלץ דעם אַלטן שטאָלענעם קעסטל, בעת כ׳האָב אַ לעצטן מאָדעל „טײַפּרײַטער", ביז זיי האָבן אים באַהאַלטן און עס מיר צוריק געגעבן, וועג כ׳האָב זיי צוגעזאָגט, אַז מער וועל איך עס ניט נוצן. איצט רוט זי זיך אין טונקל פֿון אַ שרענקל, אין מײַן שרײַבטיש, צווישן קאָפּיעס פֿון בריוו און אויסשניטן פֿון אַרטיקלען, וואָס זי האָט געשריבן. און ס׳איז ניט נאָר נאָסטאַלגיע, נײַערט אויך די עפּאָפּעע פֿון אַ לעבן, וויַיל זי, די שרײַבמאַשין, האָט מיר געשאַפֿן אַ שטיק פֿון מײַן קיום, געגעבן צו לעבן. און אַז כ׳האָב אַ פּאָר מאָל געפּרווועט מאַכן דעם מאַטעריעלן חשבון, וויפֿל די שרײַבמאַשין האָט מיר פֿאַרדינט פֿאַר די אַלע יאָרן, האָב איך זיך כסדר פֿאַרפלאָנטערט – וויַיל ס׳איז מער, אַ סך מער ווי בלויז ציפֿערן.

יאָרן שפּעטער, אין 1994, האָט מיך איבערראַשט אַ טעלעפֿאָן־קלונג פֿון איינער אַ ליטווישער געטאָ־קאַצעטלערין, וואָס צוזאַמען זענען מיר געווען אין שפּיטאָל נאָך דער באַפֿרײַונג, חיה זיסקינד; זי ווייסט, אַז כ׳האָב אַ שרײַבמאַשין. זי זוכט אַזאַ כּלי... כ׳האָב זיך געפֿרייט, אַז מײַן „געליבטע" שרײַבמאַשין וועט אַרײַנפֿאַלן אין גוטע הענט...

ס׳האָבן זיך אויך געמאַכט אַרבעטן און פֿאַרדינסטן פֿון מענטשן זײַטיקע, וואָס האָבן, ווי צופֿעליק, דורכגעקרייצט מײַן וועג אין די ערשטע יאָרן אין דרום־אַפֿריקע. איך האָב זיי ניט געזוכט, נאָר זיי האָבן מיך אויפֿגעזוכט. געקומען צו מיר און מיט נאָך ברעקלעך און שטיקלעך – צוגעשטוקעוועט צו מײַן געמאַטערטער פּרנסה. אַזוי איז מיר באַשערט געווען צו קריגן נאָך אַ קליענט, וואָס האָט געשמט פֿאַר אַ נדבֿן, און פֿון אים אַ הלוואה געקראָגן. ער האָט זי שפּעטער אויפֿגעמאָנט ביז אַ פּעני.

ער איז געווען אַן עלטערער יִיד, וואָס האָט אָנגעשריבן אַן אויטאָביאָגראַפֿיע. וועגן דעם האָב איך זיך דערוווּסט, וועג בערגער איז געקומען צו מיר און געפֿרעגט, צי כ׳וויל מאַכן אַ שטיקל אַרבעט. ער האָט מיר דערקלערט: ער האָט דעם מחבר געבראַכט די קאָרעקטור־זײַטן, צו לייענען, טענהט דער יִיד, אַז גאַנצע בילדער, פֿאַראַגראַפֿן, שילדערונגען, זענען נישט זײַנע. דער צוגרייטער פֿון מאַנוסקריפּט האָט עס געשריבן, ניט ער, מסתמא אים צופֿרידן צו שטעלן. ער וויל עס ניט האָבן – ער וויל זײַן אָריגינעלן טעקסט. האָב איך געזאָגט, ווי באַלד אַ פּענמענטש האָט זיך שוין געעוסקט מיט דעם, וויל איך טרעפֿן דעם מחבר אַליין און הערן פֿון זײַן מויל, וואָס ער וויל דאָ טאָן. און כ׳וויל אויך, אַז דאָס זאָל בליבן צווישן אונדז, ווי איך וואָלט צו דעם קיין פֿינגער ניט צוגעלייגט...

בערגער האָט מיט דעם יִידן אַראַנזשירט אַ טרעפֿונג אויף אַ זונטיק. ס׳איז געווען אין מיטן 1953. כ׳האָב שוין דעמאָלט געווּסט פֿון דעם מין „אַפּאָינטמענטס", וואָס קומען פֿאָר אין זונטיקס, די פֿרײַע טעג פֿון ביזנעס. אויפֿן וועג האָט מיר בערגער דערציילט דעם יִחוס פֿון יִידן: ער איז אַ גרויסער גביר און אַ גרויסער פֿילאַנטראָפּ. ער האָט שוין געעבן צענדליקער טויזנטער פֿאַר ישׂראל. ער און זײַן פֿרוי, עלטערע מענטשן, אָבער קיין קינדער האָבן זיי ניט. האָב איך שוין געווּסט זײַן גאַנצע ביאָגראַפֿיע, איידער כ׳האָב געזען דאָס בוך...

אָנגעקומען אין איינער פֿון די רײַכסטע געגנטן אין יאָהאַנעסבורג, זענען מיר אַרײַנגעקומען אין אַ הויף: אַ גרויסער גרונט, פֿאָרנט – אַ גרינע לאָנקע, ביימער און בלומען־בייטן. און טיף, אין הינטער־גרונט – אַ גרויס, שיין הויז מיט פֿענצטער, וואָס די זון פֿינקלט אין זיי. אָנגעקלונגען אין דער גלעזערנער פֿאַראַנער טיר, האָט דער בעל־הבית אַליין זי געעפֿנט, ניט לפּי דעם סטאַטוס פֿון אַזעלכע סאָרט הײַזער, ווו דאָס טוט די דינסט, צי דער שוואַרצער „באָי".

ער האָט אונדז אָפּגעשטעקט אַ יידישן שלום־עליכם, און ס'איז געווען קענטיק, אַז ער איז צופֿרידן מיט אונדזער קומען. ער האָט מיר אויסגעזען אײַנגעהויקערט, צעקנייטשט, ווי ער וואָלט זיך ערשט מיט עמעצן צענומען... אין זײַן סטודיאָ זענען בײַ די וועגט געשטאַנען אַ פּאָר אַלטמאָדישע ביכער־שראַנקען, וואָס דורך זייערע גלאָזטירלעך האָבן אַרויסגעקוקט די רוקנס פֿון יידישע ביכער, גמראס, חומשים און השׂכּלה־ספֿרים: מענדעלע, פֿרוג, שלום־עליכם, דורכגעמישט מיט מאַפּו, סמאָלענסקי און פֿרישמאַן.

אַז ער האָט שוין געווויסט ווער איך בין, האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה טענות און תרעומות וועגן די שטעלן אין בוך, וואָס ער האָט „אַנטדעקט" אַז זיי זענען גאָר נישט זײַנע, ווי איך וואָלט געדאַרפֿט וועגן דעם פּסקענען. ער וויל זיי ניט האָבן. אויב איך נעם זיך אונטער עס צו טאָן, וועט ער מיר באַצאָלן. און ער האָט אָנגעהויבן אויסרעכענען, אַז דאָס בוך האָט אים שוין אָפּגעקאָסט אַ מטמון. עפּעס האָט זיך דאָס חשבון־מאַכן ניט געקלעפּט מיט זײַן פֿילאַנטראָפּישקייט, וועגן וואָס כ'האָב אויך איצט, פֿון זײַן מויל געהערט: ער בויט צו אַ פֿליגל צו אַ שפּיטאָל אין ישׂראל, פֿאַר קינדער־אינוואַלידן. דאָס וועט אים אַרײַנטרײַבן אין 50,000 פֿונט. מיך האָט ער קיין פּרײַז ניט געפֿרעגט, און כ'האָב געטראַכט, אַז כ'דאַרף מיט אַזאַ עושר ניט רײדן וועגן דעם מקח...

„אָבער מיט תורה אַליין קען מען ניט יוצא זײַן, מ'דאַרף אויך קמח," האָט ער זיך פֿלוצלינג דערמאָנט. „זײַט מוחל אַ רגע..." און ער איז אַרויס. ס'איז געווען קלאָר אַז ער וויל אונדז אַרײַנבעטן אויף כּיבוד.

ס'איז צו אונדז דערגאַנגען זײַן הייזעריק קול, און די שטים פֿון אַ פֿרוי.

בערגער האָט מיר אײַנגערומט: – „זי וויל ניט ער זאָל צעטרענצלען דעם פֿאַרמעגן אויף צדקה. זי, און אויך ער, האָבן דאָ גרויסע משפּחות..."

ער איז צוריקגעקומען און אונדז געזומען אין גאַסטצימער אויף אַ גלעזל טיי. דאָ זענען געהאָנגען שיינע גאַרדינען אויף די פֿענצטער, אַ פּאָר מאָלעריש בילדער אויף די וועגט, און אויפֿן דיל איז אויסגעשפּרייט געווען אַ גרויסער פּרעכטיק־געוועבטער טעפּער, אין קאָלירײַכע אַראַבעסקן. מיר האָבן זיך באַגריסט מיט דער פֿרוי. זי האָט אונדז סערווירט טיי, מיט אַ ליבלעכער מינע, און זיך געסטאַרעט אַרײַנצוריידן עפּעס אַ וואָרט אין אונדזער שמועס.

די שטוב, מיט איר קלימאַט און אײַנריכטונג, האָט מער דערמאָנט אַ באַשיידענע מיטלשטאַנדהויז אין ליטע, איידער אַ רײַך הויז אין דרום־אַפֿריקע, חוץ איר גרייס און צעשפּרייטקייט.

אַז מיר זענען שוין געשטאַנען אויף דער שוועל, צום אַוועקגיין, האָט ער

געזאָגט: „מאַכט עס ווי ס'באַדאַרף צו זײַן, ווי איך האָב געשריבן". און מיך נאָך אַ מאָל פֿאַרזיכערט: „כ'וועל אײַך באַצאָלן..."

די אַרבעט איז געווען מער פֿון אַ טעכנישן כאַראַקטער: פֿאַרגלײַכן די טעקסטן פֿון אָריגינעלן כּתב־יד מיטן שפּעטער צוגעגרייטן מאַנוסקריפּט, און אַרויסנעמען די „פֿרעמדע" שטעלן. אַז כ'האָב עס פֿאַרענדיקט, האָב איך עס אָפּגעגעבן צוריק דעם דרוקער. כ'האָב געוואַרט, אַז דער מחבר זאָל זיך אָפּרופֿן, באַשטעטיקן אַז מײַן אַרבעט איז בסדר און – „באַצאָלן", ווי ער האָט צוגעזאָגט.

מיר האָבן צו יענער צײַט גראָד געהאַלטן בײַם קויפֿן אַ נײַ הויז און געווען שטאַרק פֿאַרענגט, אַזוי אַז יעטוועדע פּעני וואָלט געווען אַ דערלײַכטערונג. צום דריטן מאָל האָבן מיר אין דרום־אַפֿריקע דורכגעמאַכט דעם סעזאָן פֿון די גרויסע דעצעמבער־האָלידייס, אָבער מיר האָבן זיך ניט געקענט פֿאַרגינען צו פֿאָרן אויף וואַקאַציע. דאָס בוך איז שוין געווען אַרויס, אָבער זײַן מחבר האָט געשוויגן. איז מיר אײַנגעפֿאַלן אים צו דערמאָנען, ניט מיט אַ בריוו און ניט מיט מאָנען, נאָר מיט – אַן אַרטיקל: כ'האָב אָנגעשריבן אַ פּאָזיטיוון מאמר וועגן בוך און עס אָפּגעדרוקט – און דאָס האָט אים דערמאָנט...

ער האָט טעלעפֿאָנירט, געזאָגט אַ וואַרעמען יישר־כוח, און געבעטן מיך אַרײַנקומען צו אים, אין „בײַסיקל שאָפּ", וועט מען זיך אויסרעכענען... ער האָט זיך אַנטשולדיקט: וועגן ער איז געווען אין ישׂראל, טאַקע בשעת־כות מיטן בויען פֿון שפּיטאָל־פֿליגל, איז ער פּלוצלונג קראַנק געוואָרן און געמוזט קומען צוריק. זײַן ווײַב איז אויך קראַנק. ער האָט מיר אויך געזאָגט, אַז ער איז אַרויס פֿון געשעפֿט און וואַרט, מ'זאָל אים אויסצאָלן זײַן חלק. כ'האָב נישט פֿאַרשטאַנען צוליב וואָס ער דאַרף מיר דערציילן אויפֿן טעלעפֿאָן די אַלע פּרטים.

אַז כ'בין אַריבערגעקומען אין „שאָפּ", האָב איך אים געטראָפֿן אין אַ ניט געהייבענער שטימונג. ער האָט זיך ווידער באַקלאָגט: דאָקטוירים... געזונט... געלט... כ'האָב אים געווינטשן די טראַדיציאָנעלע רפֿואה־שלמה און צוגעגעבן, אַז ס'זאָל נאָר אויסגיין צו געלט, וועט שוין זײַן גוט... ער האָט עפּעס אומצופֿרידן אַ בורטשע געטאָן און האָט זיך אָנגעהויבן פּאָרקען אין די קעשענעס. צום סוף האָט ער אַרויסגענומען פֿון בוזעמטאַש אַ פֿלאַכן געלט־פּאָלאַרעס און פֿון אינעווייניק אַרויסגעסקראָבעט עטלעכע באַנקנאָטן. ער האָט זיי אַ פּאָר מאָל איבערגעצײַלט אײדער ער האָט עס מיר דערלאַנגט: „איר האָט דאָך קיין סך צו טאָן נישט געהאַט", – האָט ער געזאָגט, – „גיב איך אײַך זיבעצן פֿונט, כמנין טוב. מיר דאַכט, אַז ס'איז קיין עוולה ניט."

„אָבער וועמען דער רבונו־של־עולם האָט געזאָגט טוב", האָב איך אים געענטפֿערט, „האָט ער מסתמא געזען מער ווי די ז״י פֿונטן..."

מײַן הומאָר איז אים אַ פּנים געפֿעלן. ער האָט מיר אַ קלאַפּ געטאָן איבער דער פּלייצע: „איר זײַט אַ מאַדים, גוט געזאָגט: ז״י – און ווו אַ ז״י דאַרטן איז אַ צרה, כ'ווייס עס..." און ער האָט זיך ווי פֿאַרענטפֿערט: „דער רבונו־של־עולם קען זיך פֿאַרגינען, ער איז אַ גרעסערער גביר פֿון מיר. און איך וועל שוין באַלד זײַן אויס..."

פלוצלינג איז מיר אײַנגעפֿאַלן: „ווייסט איר גאָר וואָס, צדקה גיט איר, פֿאַר מײַן אַרבעט האָט איר טובֿ באַצאָלט, אפֿשר וואָלט איר מיר גאָר געגעבן אַן הלוואה, כ'דאַרף עס נייטיק ווי דעם לעבן. מיר האַלטן בײַם קויפֿן אַ הויז און יעדע עטלעכע פֿונט וועט מיר העלפֿן." כ'האָב עס געמאַכט ווי אַ כמו־שפּאַס, ווי מ'שיקט אַרויס אַ פֿרוווּבאַלאָן, און ניט דערוואַרט קיין פּאָזיטיווע תשובֿה. אָבער כ'האָב, צו מײַן דערשטוינען, געהערט אים זאָגן: „כ'וועל עס טאָן, און מסתּמא דאַרפֿט איר עס, אָבער כ'קען נאָר געבן אַ קליינע הלוואה, ניט אויף לאַנג."

ווידער האָב איך געמאַכט אַן אָנבאָט: „אפֿשר וואָלט איר זיך גאָר אַריבערכאַפּן צו אונדז, איר וועט זײַן אַן אָנגעלייגטער גאַסט. יעדן טאָג פֿאָר איך פֿאַרבײַ אײַער הויז, ס'איז אויפֿן זעלבן וועג."

„מיר איז שווער צו פֿאָרן גרויסע מרחקים", האָט ער זיך פֿאַרענטפֿערט. „מיר ביידע, איך און מײַן קאַר, זענען ניט געווען יינגער, און ביידע שלעפּן מיר זיך פֿאַמעלעך..." האָט ער זיך געוויצלט.

פֿון דעסטוועגן האָב איך אים באַוויזן איבערצוריידן. כ'האָב אים געזאָגט וועלכער נומער אויטאָבוס עס גייט צו אונדז, וועט ער נאָכפֿאָרן דעם אויטאָבוס, טאַקע פֿאַמעלעך, וועט אים זײַן גרינגער. ער האָט זיך נאָכגעפֿרעגט ווי אַלט זענען די קינדער, און געזאָגט: „כ'וועל מיטברענגען צאַצקעס פֿאַר זיי. איר זעט, דאָס איז אונדזער 'טאָי־דעפּאַרטמענט'," האָט ער אָנגעוויזן אויף אַ פּיר־קאַנטיקע פֿאַרטיפֿונג, ווו ס'זענען געשטאַנען גלעזערנע שראַנקן, אָנגעפֿילט מיט שפּילצײַג. פֿאַרן געזעגענען זיך האָט ער אויך ניט פֿאַרגעסן צו זאָגן: „כ'וועל פֿאַר איינס אײַך מיטברענגען אַ טשעק, פֿאַר דער הלוואה."

אויף מאָרגן איז ער געקומען. כ'האָב אים שוין אָפּגעוואַרט. דורכן פֿענצטער האָב איך געזען אָנקומען זײַן גרויסן שוואַרצן אויטאָ, אַן אַלטן פֿאָרד־מאָדעל. ער איז געווען געריכט: די קאַר האָט זיך קוים געשלעפּט און נאָך פֿאַמעלעכער האָט זיך איר בעל־הבית אַרויסגעקראַפּקעט דורכן טירל. כ'האָב אים געהאָלפֿן אַרײַנגיין צו אונדז. ער האָט געפּרײַבט, געשאַרט זיך מיט קליינע טריטעלעך, און געהאַלטן פֿעסט דעם שקאַרמוץ, אין וועלכן עס זענען געלעגן די שפּילצײַג. מיר האָט שוין פֿאַרדראָסן דער גאַנצער עסק. גיי ווייס אַז ער איז אַזאַ חלוש.

אָפּגעכאַפּט דעם אָטעם, האָט ער אַרויסגעקרעכצט, מיט אַ כריפּ, ווי פֿון די לונגען, „גיי ווייס אַז ס'איז אַזאַ מרחק. מיר דאַכט, אַז מער ווי גויים ווינען דאָ ניט." און צוגעגעבן: „ווי פֿאַרקלײַבט זיך עס אַ יידּ אין אַזאַ עק וועלט?"

מײַן ווײַב האָט אים אונטערגעטראָגן אַ גלאָז טיי. זי האָט צוגערוקט דעם צוקער און געפֿרעגט: „וויפֿל לעפֿעלעך?".

„דער דאָקטאָר לאָזט ניט פֿאַרזיסן מײַן לעבן," האָט ער געזאָגט, „פֿונקט ווי מײַן ווײַב..."

„מײַן מאַן זאָגט פֿונקט דאָס זעלבע...", האָט מײַן ווײַב געפֿרווט פֿאַרגלעטן דעם וויץ.

„אויף אײַך קען מען עס ניט זאָגן," האָט ער מיט אַ שמייכל איר צוגעטיילט אַ קאָמפּלימענט, „איר זײַט יונג, שיין, מיט קינדערלעך... דאָ האָט איר צאַצקעס

פֿאַר זיי," און ער האָט אַרויסגענומען פֿון ברוינעם טוט אַ פּאָר קליינע, בלעבענע שפּילצײַג.

מײַן ווײַב האָט אים באַדאַנקט: „די קינדער שלאָפֿן גראָד," האָט זי זיך פֿאַרענטפֿערט. „אויב איר בלײַבט דאָ אַ ביסל, וועט איר זיי זען."

„ניין, ניין," האָט ער זיך אָפּגעווענדט, „מײַן ווײַב וואַרט אויף מיר מיטן מיטאָג. כ'וועל גלײַך מוזן גיין." ער האָט אַרויסגענומען פֿון בוזעמטאַש דעם טשעק, פֿאַר דער הלוואה, מיט אַן אָנגעשריבן פּאַפּיר.

„כ'וועל אײַך געבן פֿופֿציק פֿונט, אויף אַ חודש," האָט ער זיך צוגעקערט צו מיר. „דאָ, שרײַבט אונטער די קבלה."

מײַן ווײַב האָט באַמערקט ווי אין מיר האָט זיך צעברענט אַ כּעס, און ווי תּמיד, אין אַזעלכע פֿאַלן, איז זי מיר פֿאַרלאָפֿן דעם וועג: „נו, שרײַב אונטער, מיר דאַרפֿן עס דאָך האָבן..."

כ'האָב אויפֿגעכאַפּט איר שמייכל, און איך האָב זיך קוים אײַנגעהאַלטן פֿון ניט אויסצושיסן מיט אַ געלעכטער. אָנשטאָט דעם האָב איך אים דערציילט: „אַ היגער ייִד האָט מיר געגעבן מיט אַ וואָך צוריק אַ טשעק אויף 500 פֿונט, אויף אויסצוצאָלן, אָבער אָן טערמינען און אָן קבלות."

„כ'קען איצטער ניט..." האָט ער געקרעכצט, און איך בין ניט געווען זיכער, צי ער האָט מײַנע רייד בכלל דערהערט.

מיט יעדן טאָג האָב איך בפועל־ממש געפֿילט, ווי מײַן הלוואה־טערמין וועט קירצער. מיך האָט פֿאַרדראָסן וואָס כ'האָב אים גלײַך אויף אַן אָרט ניט צוריקגעגעבן דעם טשעק און פּטור אַן עסק.

דער חודש איז געווען געענדיקט און כ'האָב נישט געהאַט דאָס גאַנצע געלט. ס'איז אַריבער אַ טאָג, צוויי, אַ וואָך, האָב איך שוין געמיינט אַז דער ייִד וועט מיר לאָזן אָפּציען דעם אָטעם. מיט אַ מאָל, אין אַ מיטן וואָכיקן טאָג קומט אָן אַ רעגיסטרירטער בריוו. כ'וווּנדער זיך, ווער קען עס מיר שיקן אַזעלכע בריוו. כ'עפֿן דאָס בריוול און לייענן, בערך אַזאַ נוסח: שוין מער ווי אַ חודש אַריבער, זינט כ'האָב אײַך געגעבן די הלוואה. כ'דאַרף האָבן דאָס געלט אויף צום לעבן. שיקט מיר תּיכף אָפּ די גאַנצע סומע, כּדי צו פֿאַרמײַדן אומאָנגענעמלעכקייטן. דאָס סטראַשונעק־אָנצוהערעניש האָט מיך אי אַמוזירט, אי פֿאַרדראָסן. כ'לייענ פֿאָר מײַן ווײַב דאָס בריוול און קאָמענטיר: אַל תּבטחו בפּילאַנטראָפּן.

„וואָס מיינט עס?" פֿרעגט זי. איך דערקלער איר דעם וויציקן פּירוש.

„שיק אים אָפּ אויף די עטלעכע פֿונט, וואָס ער האָט דיר צוגעוואָרפֿן פֿאַר דער אַרבעט," זאָגט מײַן ווײַב גוטמוטיק. זי האָט ליב אָפּצושפּילן אַזעלכע שטוקעס, אויב זיי טוען איר אַפֿילו וויי.

שפּעטער איז צוריקגעקומען אַ טשעק אויף 17 פֿונט, מיט אַ צעטעלע: ידידי מר... איר האָט בטעות מיר געשיקט 17 פֿונט צו פֿיל. די זיבעצן פֿונט איז דאָך געווען פֿאַר אײַער אַרבעט.

„דאָס איז שוין איין מאָל אַ ספּעקטאַקל", זאָגט מײַן ווײַב, „מוזט עס פֿאַרשרײַבן."

און כ'האָב עס פֿאַרשריבן...

איך האָב ניט בראַקירט מיט מײַן קונדשאַפֿט. געווען אויך אָרעמע, באַשיידענע מענטשן, ניט זיכערע און שעמעוודיקע, אָבער דווקא די דאָזיקע זענען מיר געווען צום האַרצן. כ'האָב זיי ליב געהאַט פֿאַר זייער אָפֿנהאַרציקייט און פֿשוטקייט. אין זיי האָט זיך אויפֿגעהיט אַ פֿאָלקישע גוטסקייט און היימישקייט. אַזאַ טיפּ איז געווען אַ פֿרוי, וואָס איז מיר אונטערגעקומען עטלעכע יאָר שפּעטער.

אין איינעם אַ זונטיק, אין אָקטאָבער 1958, האָט מיר טעלעפֿאָנירט אַ פֿרוי און דערציילט: זי האָט אַ קליינעם מאַנוסקריפּט לידער, וואָלט זי וועלן אַריבערקומען און זיי מיר ווײַזן, זיך אַן עצה האַלטן. איר נאָמען, לאה בענסאָן, האָב איך קיין מאָל ניט געהערט, און אירע שרײַבענישן קיין מאָל ניט געזען געדרוקט. דערפֿאַר איז אָבער איר קול געווען אַ בעטנדיקער, אַ שטילער, כמעט אַ שעפּטשענדיקער, וואָס געטרויט זיך ניט קיין איבעריק ווערט. די ווייכקייט פֿון קול האָט מיך אײַנגענומען. כ'האָב איר געזאָגט, אַז נאָר אין די סוף־וואָך טעג בין איך אין דער היים, ווײַל אַ גאַנצע וואָך בין איך אַ לערער, ערגעץ אין אַ שטעטל. הײַנט, זונטיק, אויב זי ווייל, קען זי אַריבערקומען. ניין, זי קען ניט, ווײַל זי טעלעפֿאָנירט גאָר פֿון קייפּטאָן, נאָר זי קלײַבט זיך בקרובֿ צו פֿאָרן קיין יאָהאַנעסבורג, צו משפּחה, האָט זי געוואָלט זיכער מאַכן צי כ'וועל איר אויפֿנעמען. איידער זי וועט קומען, וועט זי מיר באַצײַטנס לאָזן וויסן.

כ'האָב זיך נאָכגעפֿרעגט בײַ באַקאַנטע, וועלכע האָבן זי נאָך געדענקט פֿון שטעטל טעלז, וווּ זי האָט געשמט מיט איר שיינקייט. זי איז געווען אַ קראַסאַוויצע, וואָס האָט פֿאַרכאַפּט דאָס אויג, האָט מיר אַן עלטערער יִיד געזאָגט, הײַנטיקע צײַטן וואָלט זי אויף זיכער געוואָרן די „ביוטי קווין" פֿון דרום־אַפֿריקע... אָבער ניט נאָר שיינקייט, אויך איר פֿײַנקייט האָבן די יִידן געדענקט.

דעם שבת, נאָך מיטאָג, ווען זי איז אַראָפּגעקומען צו אונדז, איז זי שוין געווען אַ באָבע, אָבער אַ שיינהייט פֿון אַ באָבע, מיט אַלע חנען פֿון יוגנט. דעם שײַנענדיקן „קרעדיט" האָט זי געהאַט פֿאַרקריצט אויף די נאָך געזונ גלאַטע שטריכן פֿון איר פּנים. אין אירע אויגן האָט געטאַנצט אַ קינדיש געפֿינקל, און דער באַזונדערש שטילער קלאַנג פֿון איר קול, האָט מיך דערמאָנט אונדזער טעלעפֿאָן־שמועס ניט לאַנג צוריק.

די ערשטע זאַך האָט זי זיך דערפֿרייט מיט אונדזער קליינוואַרג. זיך געשפּילט און אָנגעקוואָלן פֿון אונדזער נײַ־געבוירענעם, דאָס מיזיניקל, אים געוויגט אויף אירע אָרעמס און געקושט. איצט איז מיר מיט אַ מאָל קלאָר געווען, פֿאַר וואָס זי האָט מיר, אין אַ בריוו, געפֿרעגט וועגן די קינדער, זייערע נעמען, עלטער: זי האָט אויסגעלייגט אויפֿן טיש אירע קליינע פּעקלער, וווּ פֿאַר יעדן איינעם איז געווען אַ פּאַסיקע מתנה. חוץ דעם האָט זי אָנגעבראַכט אַ גאַנצע קאָנדיטערײַ – לעקעבער, קיכלעך און אָן אַ שיעור זיסיקייטן. זי איז געווען אַזוי משפּחהדיק־ווערעם, אַז איר היימישע ליבשאַפֿט האָט באַלד באַצוווּנגען אונדזערע הערצער. זי האָט עס אַליין געבאַקן, ספּעציעל פֿאַר אונדז. האָט מען געטרונקען טיי און געלויבט איר באַטעמט געבעקס. און איידער מ'האָט זיך באַוויזן אַרומצוקוקן,

האָבן שוין די קינדער כּמעט אַלץ פֿאַרשלונגען.

איצט האָבן מיר זיך פֿאַרקליבן אין ווײַטסטן ווינקל פֿון זאַל, ווּאָס איז געווען דער איינציקער צימער, חוץ די דרײַ שלאָפֿצימערן, ווו מ'האָט געקענט רויִק ריידן. זי האָט אַרויסגענומען אַ העפֿטל לידער, ווּאָס זי האָט געשריבן גלײַך נאָכן טויט פֿון איר יונגן מאַן. ס'איז געווען אַ פּאָר יאָר נאָך זייער אָנקום קיין דרום־אַפֿריקע, ווו ער איז געווארן אַ רעוועראַנד אין אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער. איר לעבן איז געווען קיִפּ־פֿראָווינץ. זי איז געבליבן מיט דרײַ קינדערלעך. איר לעבן איז געווען קאָלאָסאַל שווער און ס'איז ניט געווען אַ צײַט צו טראַכטן פֿון לידער, אַפֿילו די בעסטע. ס'איז געווען 1931.

איצט, דערציילט זי ווײַטער: אירע דרײַ זין האָבן שוין חתונה געהאַט, און ס'גייט זיי קיין עין־הרע גוט, דאָס הייסט, מע מאַכט אַ לעבן. איז געקומען צו איר דער עלטסטער זון און געזאָגט: כ'ווייס, מאַמע, האָסט לידער וועגן טאַטן. ניט איין מאָל האָב איך געזען ווי דו קוקסט אַרײַן אין די זײַטלער און ווײַנסט. איז דרוק זיי אָפּ אין אַ ביכל, וועסטו, און מיר אויך, האָבן אַן אָנדענק. איך וויל באַצאָלן פֿאַר אַלץ." און זי חכמעט זיך (זי האָט פֿאַרמאָגט אויך אַ חוש פֿאַר הומאָר): „וועט איר זאָגן, אַ חוצפּה פֿון אַ יִידענע, אויף דער עלטער דרוקן שלעכטע לידער, אַנשטאָט צו באַקן קוכנס, ווּאָס קינדער קענען הנאה האָבן פֿון זיי."

גלײַך אויף אַן אָרט האָב איך דורכגעלייענט עטלעכע לידער – זיי זענען געווען קליינע – און דערפֿילט דעם האַמעטנעם שאַרפֿן טרויער, ווּאָס האָט אַ ווייע געטאָן פֿון די פּשוטע פֿאָלקסטימלעכע שורות.

„כ'קען אײַך שוין זאָגן, אַז איר דאַרפֿט זיי אָפּדרוקן. ערשטנס, וועט איר זיך באַפֿרײַען פֿון אַ פּסיכישן דרוק, ווּאָס קומט פֿון זייער אַרומליגן אין פֿאַרשלאָסנקייט; צווייטנס, וועלן די קינדער זײַן צופֿרידן."

„איר זײַט גערעכט", האָט זי צוגעשטימט, „און די קינדער ווילן גאָר שטאַרק כ'זאָל עס טאָן. כ'וועל באַצאָלן וויפֿל עס וועט קאָסטן."

„נאַרישקייטן", האָב איך געזאָגט, „און איר האָט הײַנט געבראַכט אַזוי פֿיל גוטע זאַכן, ווּאָס דאָס אַליין איז דער זיסטער שׂכר..."

ס'האָט געדויערט מער ווי אַ יאָר ביז כ'האָב זיך געקענט נעמען צו איר העפֿטל לידער. פֿון יעדער שורה האָט אַרויסגעשריִען ווייטיק, עלנט און האַרצרײַסנדיקער טרויער. דאָס אַוועקגיין פֿון איר יונגן מאַן האָט זי דערשלאָגן, און די לידער זענען געווען דער אוממיטלדיקער ספּאָנטאַנער אויסדרוק פֿון איר אומגליק.

כ'האָב זיך דערוווסט, אַז אירע קינדער, שוין אויך טאַטעס פֿון קינדער, פֿירן טאַקע אַ באַקוועם לעבן, אָבער זענען ווײַט פֿון זײַן גבֿירים. כ'האָב פֿון דרוקער געקראָגן אַ צוגענגלעכן פּרײַז און עס איר געלאָזט וויסן, צוגעבנדיק, אַז דאָס איז שוין דער פּרײַז פֿאַר אַלץ.

אין דער צווישנצײַט זענען מיר, די משפּחה, געפֿאָרן אויף אַ וואַקאַציע אין קייפּטאָן. כ'האָב געדענקט ווי שטאַרק זי האָט זיך געבעטן מיר זאָלן זי באַזוכן, אָבער ס'איז קיין צײַט ניט געבליבן. זי איז געווען אויסער זיך פֿון פֿאַרדראָס. אַ פּאָר יאָר שפּעטער, ווען כ'בין געפֿאָרן אויף אַ לעקציע־טור אין קייפּטאָן, האָב איך

זיך רעהאַביליטירט – געווען איר גאַסט, צו אַ ספּעציעלן מיטאָג.

זי האָט זיך אויך געכאַפּט, אַז ס'איז אַ צו קליינער פּרייז פֿאַרן ביכל און מיר געזאָגט, אַז זי האָט אַ חשד, אַז איך בין באַגאַנגען אַן עוולה לגבי זיך. האָב איך איר „געמאַכט" אַ חשבון, כּדי זי צו באַרויקן. אירע קינדער זענען געווען פֿרײַנדלעכע און שטילע, מיט כּבֿוד און רעספּעקט פֿאַר דער מאַמען. אויפֿן ביכעלע איז טאַקע אָנגעגעבן „פֿאַרלאַג 'קינדער'."

איבער דרײַסיק יאָר האָט די פֿרוי געטראָגן דעם גרויסן טרויער פֿון איר יונגשאַפֿט אין האַרצן, און פֿלוצלינג, אויף דער עלטער, האָט זיך אַראָפּגעלאָזן אַ נײַער בראָך אויף איר שיינעם ווײַסן קאָפּ: דער עלטסטער זון איז שווער קראַנק געווארן און אין אַ קורצער צײַט אַוועקגעריסן געווארן פֿון איר. ס'איז געווען 1962. פֿרײַער נאָך האָב איך אין „דרום־אַפֿריקע" געהאַט אָפּגעדרוקט אַ פּאָר קליינע דערציילונגען אירע. זי האָט מיר געבעטן צוזאַמענשטעלן אַ קליין ביכעלע, פֿון די דערציילנגען, פֿלוס די לידער וואָס זי האָט אָנגעשריבן אויפֿן טויט פֿון זון...

איר איז אָבער ניט באַשערט געווען קיין שאַפֿערישע פֿרייד. ווי אַ קללה האָט זיך דער טויט געריסן צו איר טיר. אַ פּאָר יאָר שפּעטער איז פֿלוצעם געשטאָרבן איר מיטלסטער זון. זי איז געווען דערשלאָגן און אַליין קראַנק געוואָרן, זיך געמאַטערט, געליטן. פֿאַרבליבן מיטן לעצטן טרייסט, דעם מיזיניק, האָט זי געפֿלאַטערט איבער זײַן יעדן קער און ריר. ס'איז געווען די טראַגישע דראַמע פֿון אַ פּשוטער פֿרוי קעגן בלינדן גורל.

צום לעצטן מאָל איז זי נאָך אַרײַנגעפֿאָרן קיין יאָהאַנעסבורג און אונדז באַזוכט. איר פּנים איז געווען פֿול מיט שאָטנדיקע קנייטשן, ווי דער טרויער וואָלט זיך אין זיי אײַנגעגעסן. זי האָט נאָך אָבער געפֿרווט שמייכלען צו די קינדער:

„זיי דאַרפֿן פֿרייד", האָט זי געזאָגט, „זאָלט איר זײַן געזונט, זיי דאַרפֿן אײַך האָבן..." און אירע אויגן האָבן זיך פֿאַרצויגן מיט אַ נעפּלדיקן גלאַנץ... זי האָט געבראַכט פֿאַר די קינדער אַ גאַנצן קויש מיט קיכלעך – און טרערן.

בײַם געזעגענען זיך האָט זי געהאַלדזט און געקושט יעדעס קינד, און מיט ציטערנדיקע ליפּן געשעפּטשעט אַ ברכה פֿאַר זייערטוועגן. צום סוף האָט זי אַרויסגענומען צען ראַנד און געזאָגט: „דאָס איז אַ מתּנה פֿאַר אײַך, קינדערלעך, זײַט אַלע געזונט און גליקלעך."

מער האָבן מיר זי שוין ניט געזען...

צווישן מײַנע קליענטן, איז איין טאָג געקומען אײנער, מיט וועמען איך האָב זיך פֿאַרחבֿרט אין דרום־אַפֿריקע, אין די יאָרן פֿון מײַן אַרבעט אין דער קולטור־פֿעדעראַציע. ער האָט מיר געבראַכט זײַן ברודערס דערציילונגען.

אָנהייב 50ער יאָרן, ווען איך בין געקומען קיין דרום־אַפֿריקע, האָט אין דעם קולטורקרײַז פֿון ייִדיש דאָמינירט אַ לינק־געשטימטער עלעמענט, פֿון די זעלבע שאַטירונגען וואָס זענען געווען באַקאַנט אויף דער ייִדישער גאַס אין מיזרח־אײראָפּע. זיי האָבן די פּראָגראַמען מיטגעבראַכט פֿון שטעטל, וואָס האָט זיך מיטגעשלעפּט צוזאַמען מיטן לשון, ייִדיש. די בונדישע אידעאָלאָגיע איז דאָ געווען אין אַ מינדערהייט, דערפֿאַר אָבער איז געווען אַ היפּשער שיכט פֿון פּסעוודאָ־אינטעליגענטע טומלערס און אַ״ג

פּעמענטשן, וואָס האָבן געטיילט אויף יידיש־אַסיפֿות זשמעניעס מיט פֿאַרטיק־געמינצטע רעוואָלוציאָנערע לאָזונגען, דירעקט פֿון דער רויטער פּאָליטישער גראַמאַטיק. איז קיין וווּנדער ניט, אַז אויף דעם באָדן איז אויפֿגעקומען אַ מין פֿאַרקריפּלטע קאָנצעפּציע פֿון הומאַניזם, וואָס האָט ניט אַרויסגעשפּראָצט פֿון אַ נאַטירלעכן געזונטן לעבן. וואָרעם די וואָס האָבן געפּריידיקט די אידעען האָבן אַליין, למעשׂה, עס ניט מקיים געווען. זיי האָבן זיך אַרומגעטראָגן מיט כשרן יידיש שטעמפּעלע פֿון הומאַניזם, סאָציאַליזם, פּאַציפֿיזם, און האָבן טאַקע דעם רעזשים ניט געדינט, אָבער דער רעזשים האָט, אומדירעקט, געדינט זיי... אין די באַדינגען פֿון שאַרפֿער ראַסן־סענגראַציע, האָט איינער געקענט אי הנאה האָבן פֿון די פּאַרטיילן וואָס דאָס גיט אים, אי דעקלאַמירן די באַקאַנטע פֿראַזעאָלאָגיע פֿון ברידערלעבקייט און גלײַכהייט. דאָס איז געווען דער ביליקסטער אַרטיקל אויפֿן יידיש־מאַרק פֿון רעוואָלוציאָנערע פּרינציפּן. אין אַזאַ געזעלשאַפֿטלעבער אַטמאָספֿער האָט ניט געקענט אויפֿקומען קיין עבטע און ערלעבע שאַפֿונג, וואָס זאָל קינסטלעריש רעפּלעקטירן דעם מצבֿ פֿון די דיסקרימינירטע און אונטערדריקטע. בלויז יחידים, מער טאַלאַנטירטע שרײַבערס אויף יידיש, הגם זיי האָבן פֿאַקטיש אָנגעהערט צום לאַגער פֿון דער ווײַסער סופּרעמאַציע, האָבן אַרויסגעבראַכט ראַיעל רעאַליסטישע שילדערונגען אין זייערע ווערק. אַזאַ איינער איז געווען נחמיה לעווינסקי, פֿון אַ הויפּטשטאָט אין דרום־אַפֿריקאַנער פּראָווינץ, וואָס האָט זיך יונגערהייט אַהין דערקליבן פֿון אַ שטעטל אין פּוילן.

אין מיטן פֿון די 50ער יאָרן פֿלעג איך קריגן פֿון אים צוגעשיקט דערציילונגען, וואָס כ'פֿלעג אָפּדרוקן אין „דרום־אַפֿריקע". ער האָט געשריבן וועגן לעבן פֿון די שוואַרצע, קאָלירטע און אינדיער, געמאָלן זייער סבֿיבֿה, זייערע מאַטערנישן און באַציונגען מיטן ווײַסן באָס, וואָס האָט אָפּגעשפּיגלט זייער שפּל־מצבֿ און דערנידערונג. אין די דערציילונגען איז געווען האַנדלונג, סימפּאַטיע, אַפֿילו שפּרינקלעך עמאָציאָנעל ציטערנדיקע פֿאַרשטענדעניש און ליבשאַפֿט צום באַעוולטן מענטש און קינד.

פּערזענלעך האָב איך דעם שרײַבער קיין מאָל ניט געטראָפֿן, נאָר אים געקענט פֿון זײַנע בריוועלער און פֿון דעם וואָס כ'האָב געהערט וועגן אים. נאָך אַ שווערער לאַנגער קראַנקייט איז ער אין 1957 געשטאָרבן, אין עלטער פֿון 56 יאָר. נאָך זײַן טויט האָב איך זיך נענטער באַקענט מיט זײַן יינגערן ברודער, וואָס האָט אָפּט אָנגעהויבן קומען קיין יאָהאַנעסבורג. ער האָט מיר דערציילט, אַז דעם ברודערס משפּחה און ער האַלטן בײַם פֿאַרקויפֿן זייער שותּפֿיתדיק געשעפֿט א״אַ נכסים. אָט דער ברודער איז געווען אַן אַלטער בחור, אַ שטילער און אײדעלער. איצט האָט ער געהאַט אַ געלעגנהייט צו ווערן זײַן אייגענער פּענסיאָנער, ד״ה אויפֿן אייגענעם חשבון, און זיך מער אָפּגעבן מיט קולטור־אַרבעט אויפֿן יידיש־געביט. דאָס הערנדיק פֿון אים אַליין, האָב איך אים געזאָגט:

„קום אַרבעטן מיט מיר אין קולטור־פֿעדעראַציע, ס'וועט זײַן היימלעכער."

און ער איז געקומען, געוואָרן אַ פֿרײַוויליקער, ניט קיין באַצאָלטער העלפֿער, איבערגעגעבן צו דער זאַך. אין מיטן 1958 איז ער אָפּגעפֿאָרן אויף עטלעכע וואָכן אין זײַן שטאָט, כדי ליקווידירן די איבערגעבליבענע געשעפֿטן און

אויספֿירן די צוואה פֿון ברודער. אַז ער איז צוריקגעקומען, האָט ער מיר געזאָגט, אַז איצט וויל ער אַרויסגעבן אין אַ בוך זײַן ברודערס דערציילונגען, ער האָט אַ פֿאָנד פֿאַר דעם, ווײל ער וויסן אויב כ'וועל עס טאָן. כ'האָב געווּסט און זיך אָנגעהערט, אַז ער האָט אַ שטיפֿע האַנט און וועט ניט וועלן מאַכן קיין גרויסע הוצאות, האָב איך אים געעצהט, אַז ער זאָל די אַרבעט אַליין טאָן, ס'איז אַ קליניקייט: זאָל ער נעמען די שוין געדרוקטע דערציילונגען פֿון זשורנאַל, אַזוי ווי זיי זענען, און די אין כּתבֿ־יד וועלן מיר מאַכן צוזאַמען, און זאָל ער מיטן דרוקער זיך באַדינגען אַ פּרײַז. ער איז געווען, וויזט אויס, צופֿרידן, וואָס איך ווײל זיך ניט שטופּן אין דעם ענין און ער דאַרף ניט אָנקומען צו באַצאָלטע טובֿות.

האָט ער זיך אָנגעהויבן עוסקן מיט זײַן ברודערס דערציילונגען: צוזאַמענגעקליבן זיי, אויסגעסאָרטירט און אַוועקגעטראָגן צום דרוקער. איין טאָג ברענגט ער די קאָרעקטור־זײַטן אין ביורא און קלאָגט זיך, אַז זײַנע אויגן זענען עטוואָס קאַליע, ער מוז גיין צום אויגן־דאָקטאָר אויף אַן אונטערזוכונג. לסוף, קומט ער אַרויס מיט אַ בקשה – אויב איך קען אים העלפֿן מיט דער קאָרעקטור.

מיט פֿאַרגעניגן וועל איך עס טאָן, ווי אַ חבֿרישע לאָיאַליטעט, האָב איך אים פֿאַרזיכערט, כדי ער זאָל ניט מיינען אַז כ'בין אויסן אַ פֿאַרדינסטל.

פֿון זינט דער מפּלה מיט דער הלוואה פֿון דעם פֿילאַנטראָפּ, האָב איך מער בײַ קיינעם ניט געבעטן לײַען אַ סענט. מאַכט זיך אָבער, אַז אויף מאָרגן האָב איך אים געזומען אין מײַן אויטאָ צום דרוקער, און מײַן ווײַב איז גראָד אויך געפֿאָרן מיט אונדז. מיט אַ מאָל בעט זי בײַ מיר געלט, און איך האָב בײַ זיך קיין גראָשן ניט.

גיט זיך בערל לעווינסקי אַ כאַפּ צו דער קעשענע און נעמט אַרויס 5 פֿונט.

„ניין, ניין, איך לײַ בײַ קיינעם קיין געלט ניט, פֿרינציפּיעל", זאָג איך.

„טאָ וועט עס נישט זײַן קיין הלוואה, ס'וועט זײַן פֿאַר מאַכן די קאָרעקטור."

„טאַקע פֿאַר דעם וועל איך ניט נעמען, קען ניט נעמען."

„מיר וועלן זיך נאָך אויסרעכענען..." האָט ער צווייפֿלטיק געזאָגט און אַרײַנגעלייגט ס'געלט אין קעשענע. נאָך דעם איז ער געווען ברוגזלעך.

אַ קורצע צײַט שפּעטער האָב איך אים פֿאַרבעטן צו אַ פּאַרטיע (סעודה) פֿון אונדזערן אַ זונס געבוירן־טאָג. ער איז צוליב עפּעס אַ סיבה ניט געקומען, אָבער אַ פּאָר טעג נאָך דעם איז אָנגעקומען אַ פֿאַרשפּעטיקטע ווינטשעוואַניע מיט אַ טשעק אויף פֿינף פֿונט. כ'האָב אים דעם טשעק צוריקגעשיקט, מיטן תירוץ: מײַן זון האָט עס ניט אַקצעפּטירט, ווײַל ער איז נישט געקומען צו זײַן פּאַרטיע.

אין 1959 איז אַרויס דאָס בוך מיט זײַן ברודערס דערציילונגען. מ. שור, וואָס האָט געשריבן דעם פֿירוואָרט, איז געווען איינער פֿון די פֿירנדיקע קולטור־עסקנים אין ייִדיש־מחנה, און האָט במעט אַלע יאָרן באַווירקט די קולטור־אַטמאָספֿער און אויך די שעפֿערישע מענטשן מיט זײַן פּאָליטיש־לינקסיסטישער טענדענץ. שפּעטער זענען אַרויס די דערציילונגען אויף העברעיש.

בערל לעווינסקי איז געוואָרן פֿון מײַנע בעסטע חבֿרים. איבער אַ צענדליק יאָרן האָבן מיר געאַרבעט אין פֿולער אײַנשטימיקער קאָאָפּעראַציע, אַ טיש בײַ אַ טיש. ער האָט זיך ספּעציאַליזירט אין פֿאַרקויפֿן, צי שענער: פֿאַרשפּרייטן ייִדישע

ביכער, איבער הויפּט פֿון שרײַבערס, וואָס פֿלעגן קומען ווי געסט פֿון דער ק״פּ. ווען ס׳איז, אָנהייב 1970, אויסגעבראָכן דער קאָנפֿליקט צווישן מיר און דער דאָזיקער אָרגאַניזאַציע, און איך האָב צוגעקלאַפּט די טיר, אי ווי דער רעדאַקטאָר פֿון „דרום־אַפֿריקע״, אי ווי דער סעקרעטאַר, האָט בערל לעווינסקי אין סאָלידאַריטעט מיט מיר, זיך גלײַך צוריקגעצויגן פֿון זײַן אָנגעהעריקייט צו דעם קלײַזל.

כ׳פֿלעג אים אָפּט באַזוכן. מיר פֿלעגן זיצן אין זײַן ביבליאָטעק, וואָס איז געווען מיט פּאָליצעס ביז אַרויף דעם סופֿיט, אָנגעשטאָפּט מיט ייִדישע ביכער. ער האָט זיך באַקלאָגט, אַז ער האָט שוין ניט ווו אַוועקצושטעלן זײַנע ביכער, סײַדן צובויען נאָך אַ וואַנט... ער האָט געהאַט פֿולע געבונדענע יאָרגענג פֿון אַ סך וועלטיקע אויסגאַבעס אין ייִדיש, ווי „ליטעראַרישע בלעטער״, „דרום־אַפֿריקע״ און אַנדערע אויסגאַבעס און זשורנאַלן. מיט באַשיידנקייט, אָבער מיט אַ פּאָזיטיוון אָפּשאַץ פֿלעגט ער ריידן וועגן זײַן ברודערס דערציילונגען. אין די מיטן 70ער האָט ער מיר דערציילט, אַז ער פֿילט זיך ניט אין גאַנצן כּשורה. ער האָט אָנגעהויבן גיין אויף רעגולערע אונטערזוכונגען צום האַרץ־ספּעציאַליסט. איין טאָג האָב איך אים געטראָפֿן, גייענדיק פֿון אַפּטייק, און ער האָט מיר געוויזן אַ זעקל מעדיצין: – זעסט, דאָס מוז איך אַראָפּשלינגען. ס׳איז ביטער... עטלעכע טעג שפּעטער, אַ פֿרימאָרגן, איז ער געפֿאַלן בײַ זיך אין שטוב, ווי אַן אונטערגעהאַקטער בוים...

אַן אויסנעמיקער שטעטלשער כאַראַקטער, ווי אַן איבערבליַיב פֿון אַ געווען לעבן, אַן עקזעמפּלאַר פֿונעם אַמאָל, איז געווען אָט דער ייִד מיט אויגן פֿון הומאָר.

דער רעדאַקטאָר לוי שאַליט האָט אונדז באַקענט. ס׳איז געווען אויף דעם רוישיקסטן ווינקל פֿון צוויי הויפּטגאַסן, אין יאָהאַנעסבורג. אַז ער האָט אים מיר פֿאָרגעשטעלט ווי אַ שרײַבער, וואָס האָט אָנגעשריבן דערציילונגען פֿון אַמאָליקן לעבן, פֿון שטעטל און ישיבֿה, האָט דער פֿאָרגעשטעלטער, חיים זאַקס, מיט איין קלאַפּ זיך אָפּגעשאָקלט פֿון אַלץ מיט אַנאַנדער. איבער הויפּט פֿון טיטל שרײַבער. ער האָט מיט אַ צופֿרידענעם שמייכל פּראָטעסטירט: „דער ייִד טראָבט אויס אויף מיר אַ בילבול. איך בין ניט קיין שרײַבער, נאָר דאָס פֿעלט מיר נאָך. ער טשעפּעט מיר צו אַ שרײַבערישן לונג־און־לעבער אויף דער נאָז, וואָס מײַן טאַטע וואָלט עס גלײַך טריף געמאַכט...״ און תּוך־כּדי־דיבור, האָט ער אָנגעהויבן צו דערציילן אַנעקדאָטן און קאָמישע פּאַסירונגען פֿון שטעטל און ישיבֿה.

מ׳האָט געקענט אַזוי אָפּשטיין שעהען. זײַנע מעשׂיות זענען געווען פֿאַרווײַלעריש, מיט הומאָר און חן. ער האָט פֿאַרשטאַנען ווי צו דערציילן. מיטן ריכטיקן טראָפּ און אויסזינג, ווי אַ גוטער מגיד. ס׳איז געווען די קונסט פֿון בעל־פּה, וואָס שפּעטער האָב איך עס געפֿונען אין זײַנע בכתּב־דערציילונגען, און כ׳האָב אים געזאָגט מײַן השערה, אַז יאָרן האָט ער עס אין זיך גערעדט און קאָפּירט, ביז ער האָט עס לסוף פֿאַרשריבן.

„ס׳איז נישט קיין השערה״, האָט ער צוגעשטימט, „אַזוי איז עס״. ווען ער פֿלעגט דערציילן וועגן די ייִדן פֿון דער אַלטער היים, די שטעטלשע גאַסן, ייִדן אין בית־מדרש, צי די וואָס פֿלעגן אַרײַנקומען אין רבֿס שטוב, צו זײַן טאַטן, צי אַפֿילו עפּיזאָדן וועגן זיך אַליין, האָבן זײַנע אויגן געגלאַנצט מיט אַ באַזונדערש פֿריילעכן

געפֿינקל, ווּאָרעם ער אַליין האָט אויך הנאה געהאַט פֿון זײַנע מעשׂיות. ער האָט דעם אַמאָל, און אויך דעם הײַנט געזען מיט אויגן פֿון הומאָר. דאָס איז אַוודאי געווען די סיבה, ווּאָס אַלץ ווּאָס ער האָט געדענקט האָט געשפּריצט מיט לאַך און שפּאַס. אַפֿילו אין די טרויעריקע געשיכטעס זענען געווען באַהאַלטן די הומאָר־און חוזק־קערנער, ווי אַ באַדינגלעכער קאָמפּאָנענט פֿון דערציילערישן שטאָף. ער האָט אויף יעדער זאַך געקוקט מיט אויגן פֿון הומאָר.

פֿון יענעם צופֿעליקן טרעפֿונגטאָג האָט ער אָנגעהויבן אַרויפֿקומען צו מיר גאָר אָפֿט, בעת דער אַרבעט. ס׳איז געווען מײַן קולטור־פֿונקציע אַרײַנצוגעבן אין דער צײַטשריפֿט יעדן נײַ אַנטדעקטן נאָמען אויף אונדזער אָרעם־שעפֿערישן באָדן, אָבער חיים זאַקס איז געווען אַן אויסנאַם אין מײַנע אויגן. און אַז ער האָט מיר געבראַכט זײַנע כּתבֿ־ידן, האָב איך תּיכף, מיט זײַן הסכּמה, אָפּגעדרוקט אַ דערציילונג. כ׳האָב זיך ביז דעמאָלט אָנגעהערט אַ סך פֿון זײַנע מעשׂיות, אָבער איצט האָב איך זיי מיט הנאה געלייענט. זײַן מײַסטערישע קונסט צו דערציילן איז דאָ געקומען אין דער טראַנסקריפּציע פֿון יידישע אותיות. דאָ איז בולטער אַרויסגעקומען זײַן חוש צו דערשמעקן דעם עסנעץ פֿון קאָמיזם אין טיפֿן, כאַראַקטערן, סיטואַציעס און עס איבערמאָדעלירן מיט הומאָר. אַזוי האָט ער אויך געקענט פֿאָרטרעטירן, מיט אַקטיאָרישער מימיק, אַ באַקאַנטן, אַ רעדנער צי אַ שרײַבער, אַפֿילו צוזינגען און צוטאַנצן, ווען ס׳האָט זיך געפֿאָדערט מיט דעם אונטערצושטרײַכן די לעכערלעכקייט פֿון געוויסע מאָמענטן. איך האָב געטראַכט, אַז אין אים איז פֿאַרלוירן געגאַנגען אַ שוישפּילערישער טאַלאַנט. ער פֿלעגט אויך פֿאַרטראַכטן די פֿאַסיקסטע עפּיזעטן פֿאַר יעדן פֿון אונדזער סביבֿה, פֿאַר די פּענמענטשן פֿון יאָהאַנעסבורג, אָדער געסט פֿון אויסלאַנד, אָבער נאָר זײַנע אינטימסטע פֿרײַנד פֿלעגט ער עס פֿאַרטרויען, כּדי ניט צו ניכשל צו ווערן מיט לשון־הרע... און איך האָב אים ליב באַקומען, ווי ער איז.

איין טאָג ברענגט ער מיר אַ גאַנצן פּאַק זײַטן, פֿון זײַנע אָפּגעדרוקטע דערציילונגען, ווּאָס האָבן געזאָלט אַרויסגיין אין אַ בוכפֿאָרם. ער וויל ניט אַזוי ווי זיי זענען דאָ געדרוקט געוואָרן, האָט אים זײַן רעדאַקטאָר געזאָגט, אַז ער וועט אים ניט רעכענען פֿאַר דער אַרבעט, און אויב ער וויל קען ער דאָס בוך אַרײַנגעבן אין אַן אַנדער דרוקערײַ. וויל ער טאַקע, אַז איך זאָל עס איבערנעמען און פֿאַרענדיקן דאָס בוך. אויף מאָרגן האָב איך אים געבראַכט אַ פּרײַז פֿון אונדזער דרוקער און ער איז געווען צופֿרידן.

„און וויפֿל פֿאַר אײַך,״ פֿרעגט ער מיט אַ שטיפֿערישער גרימאַסע.

„כ׳ווייס, אַז ס׳איז אונדזער אַלעמענס שׂימחה אָפּצודרוקן אַ יידיש בוך, דעריבער וועל איך אײַך ניט מאַכן שווער דאָס האַרץ, כ׳וועל עס טאָן פֿאַרן לײַכסטן פּרײַז,״ און כ׳האָב אים געזאָגט אַ ציפֿער.

„ס׳קלינגט מיר אַ ביסל צו לײַכט,״ האָט ער געזאָגט. „איר ווילט מיר מאַכן אַ מתּנה...״

„ווייסט איר ווּאָס,״ האָב איך געזאָגט, „כ׳וועל עס מאַכן אַ ביסל שווערער: אויב איר וועט פֿילן אַז ס׳איז ווערט מער, וועל איך זײַן צופֿרידן מיט אַ הוספּה.״

וועז דאָס בוך איז אַרויס, האָט ער מיר דערלייגט אַ קליינע הוספּה.

חיים זאַקס איז געווען מיט מיר משפחהדיק. כמעט יעדן טאָג פֿלעגט ער אַרויפֿקומען צו מיר, און זײַנע געשיכטעס האָבן זיך ניט אויסגעשעפּט. כ׳האָב שוין אויך געקענט זײַן קאַפּיטל ביאָגראַפֿיע פֿון ארץ־ישׂראל, וועז ער איז דאָרטן געווען אין די 20ער יאָרן, און ווי ער האָט אויפֿגעשטעלט מיט אַ חבֿר אַ שטוביקע צוקערלעך־פֿראָדוקציע. אַ לאַנגע געשיכטע, פֿול מיט קאָמישע יונגע שטיפֿערײַען. קומענדיק קיין דרום־אַפֿריקע פֿון ארץ־ישׂראל, האָט ער אין יאָהאַנעסבורג אויפֿגעמאַכט אַ פֿאַבריקל פֿון זיסיקייטן און צוקערלעך. דעמאָלט איז נאָך דאָ נישט געווען קיין גרויסער אינדוסטריעלער צענטער פֿון דעם מין, איז אויך זײַן סחורה געווען אַ גרויסער נאָכפֿרעג. ער האָט שפּעטער זײַן פֿאַבריקל פֿאַרקויפֿט פֿאַר אַ גוטן פּרײַז צו אַ פּראָדוציר־קאָנצערן, וואָס איז אויפֿגעבויט געווארן אין אַ לאַנדמאַסשטאַב. מיט זיי האָט ער נישט געקענט קאָנקורירן. כ׳האָב אים אַ מאָל געזאָגט, אַז ניט אומזיסט האָט ער זיך געטומען צו דעם פֿאַך: עס איז פֿאַראַן בײַ אים אַ דערציילונג וועגן רבֿ מזיק, טאַקע ער, ווי ער נאָשט אויף אַ סלוי מאַלינעס־וואַרעניע, וואָס זײַן מאַמע האָט עס אויסגעפּרעגלט, אַז „מ׳זאָל עס ניט באַדאַרפֿן"...

אין זײַנע לעצטע יאָרן פֿלעגט ער אונדז „נעמען", דעם דיבטער דוד פּראָם און מיר, אין אַ קליינער קאַפֿעטעריע צו טרינקען טיי. מער ווי טיי פֿלעגט ער ניט באַשטעלן, זענען מיר געווען סאָלידאַריש און אויך געטרונקען נאָר טיי. ניט געקוקט אויף זײַן עלטער און שוואַכקייט, וואָס זענען פֿאַמעלעך אָנגעקראָכן אויף זײַן געבייגענער פּלייצע, האָט ער נאָך אַלץ מיט אַ וויטאַלן חשק דערציילט זײַנע פּערלדיקע מעשׂהלעך. כ׳פֿלעג אים אָפּט זאָגן, אַז ס׳איז אַ שאָד וואָס ער האָט עס אַלץ ניט פֿאַרצייכנט, ס׳וועט גיין לאיבוד אַזאַ אוצר. פֿלעגט ער זיך אויסלאַכן: „וואָס טויג מיר שרײַבערײַ, ס׳איז פֿאַר אײַך אַן ענין..."

אָבער ווי קלוג און געשיידט דער יידּ איז געווען, אַזוי קאַרג איז ער געווען – און ער פֿלעגט זיך מיט דעם ניט באַהאַלטן, ווי ס׳וואָלט אַזוי געדאַרפֿט זײַן, ס׳איז זײַן נאַטור. אַז מ׳פֿלעגט האַלטן, נאָך שעהען ריידן, בײַם פֿאַרלאָזן ס׳קאַפֿע־קרעמל, פֿלעגט ער אָנהייבן אַרויסקלײַבן פֿון אַ הויפֿן זילבער־מטבעות די קופּער־פּעניס, צו געבן דעם שוואַרצן קעלנער אַ „טיפּ". ס׳איז געווען זײַן באַליבטע שפּיל, אַ מין „האָבי", וואָס מיר האָבן נישט געווואָלט קאַליע מאַכן. דערפֿאַר איז ער אָבער געווען אַ פֿעיִקער אין מיסחר, געהאַט קראָמען און אומבאַוועגלעכע נכסים, און וועז זייער ווערט איז געפֿאַלן, מיטן אויפֿקום פֿון דער געלט־אינפֿלאַציע, האָט ער זיך געקלאָגט וואָס פֿאַר אַ מטמון ער פֿאַרלירט, און געמאַכט דעם חשבון וויפֿל מער ער וואָלט געהאַט בײַ אַ גוטן מאַרק... אָבער די דאָזיקע שוואַכקייטן האָבן אויף אַ האָר ניט געמינערט פֿון זײַן אינטערעסאַנטער חשיבֿותדיקער פּערזענלעכקייט, וואָס האָט פֿאַרמאָגט איר אייגענעם כישוף.

צום דערשטנען פֿון זײַן בוך האָב איך אָרגאַניזירט אַ קבלת־פּנים פֿאַר אים, וווּ ס׳האָט זיך באַטייליקט די משפּחה זײַנע, און כ׳האָב אַלץ רעקאָרדירט אויף אַ „טייפּ". כ׳האָב אַ לאַנגע צײַט געהאַלטן דעם „טייפּ" און ער האָט אַפֿילו פֿון דעם ניט געווּסט. וועז כ׳האָב באַמערקט, אַז דער עלטער האָט זיך אָנגעוואָרפֿן אויף

אים און קוים וואָס ער שלעפט זײַנע שוואַבע טריטעלעך צום קאַפּע־שטיבל, האָב איך דעם „טייפּ" איין טאָג מיטגענומען מיט זיך, כּדי אים צו איבערראַשן. ער איז טאַקע געווען אויסער זיך פֿאַר שׂימחה פֿון דעם סורפּריז:

„קום אַרויף צו מיר. כ'האָב גראָד געקויפֿט אַ נײַע פֿלאַש וויסקי, וועלן מיר אויסטרינקען אַ לחיים. איר מוזט עס מיר טאָן. דוד פֿראַם וועט אויך מיטקומען," האָט ער אונדז געשלעפּט.

ס'איז שוין געווען האַרבסט. ביז מיר האָבן זיך דערשלעפּט צו זײַן דירה, איז צוגעפֿאַלן דער אָוונט. כ'האָב אויפֿגעשפּילט זײַן רעדע, וואָס ער האָט געהאַלטן אויפֿן אָוונט. ער האָט געשטראַלט פֿון פֿרייד. מיר האָבן צוגעקלאַפּט די גלעזלעך און געטרונקען אַ לחיים. ער איז געוואָרן אויפֿגעהיטערט און מונטער: נאָך אַ גלעזל און נאָך אַ זופ, האָט ער זיך בײַ אונדז געבעטן. פלוצלינג האָט ער זיך אָנגעהויבן שטיקן, פֿאַרגלאָצט די אויגן און אַ פֿאַל געטאָן פֿון שטול אויפֿן טעפּעך... די סצענע איז געווען דערשרעקנדיק. זײַן וויב האָט אָנגעהויבן שרײַען מיט היסטעריש קולות, אַז מ'קומט דאָ זי מאַכן אומגליקלעך... דוד פֿראָם, וואָס פֿלעגט אַרויפֿקומען צו זיי, האָט זי געפֿרווט באַרויקן. און ווי נאָר כ'האָב באַמערקט, בײַם אַוועקגעהלשטן, אַ באַוועג מיט דער האַנט, און אַ פּינטל מיטן אויג, האָב איך זיך אַרויסגערוקט פֿון צימער.

אין יענע יאָרן, מיטן עלטער, האָבן זיך זײַנע הומאָר־אויגן אָנגעהויבן פֿאַרטונקלען פֿיזיש. ער האָט עס צו ערשט באַמערקט בײַם לייענען. דער אויגן־דאָקטער האָט אים געגעבן די שאַרפֿסטע לינדזן, אָבער נאָך אַ קורצער צײַט האָט מען זיי געמוזט בײַטן אויף גלעזער מיט אַ מין שפּאַקטיוו אין מיטן, וואָס האָט אַרויסגעשטאַרצט ווי אַ דינער פֿינגער. די דאָזיקע פֿינצטערניש, וואָס איז אַזוי ראַפּטעם אַראָפּגעקומען אויף אים, האָט אים שטאַרק דערדריקט. דאָך פֿלעגט ער זיך נאָך פֿרווון וויצלען, אָבער ניט מיט די אויגן, נאָר מיטן זכרון.

ס'איז געווען דעמאָלט, ווען ער האָט כּמעט אויפֿגעהערט צו זען מענטשן, קעגנשטאַנדן, נאָר זייערע אומקלאָרע קאָנטורן. מיך, און אַנדערע, פֿלעגט ער אידענטיפֿיצירן לויטן קול. אין דעם מצבֿ האָט ער אָנגעהויבן, על־פּי געדענקען, „אַרויסלייענען" די מעשׂהלעך פֿון זײַן בוך. און אויך אַזעלכע וואָס זענען געווען „אָפּגעדרוקט" אין די קעמערלעך פֿון זײַן מוח. ווי אין אַ ליכטיקער רעם האָבן אין זײַן פֿענאָמענאַלער געדענקשאַפֿט געפֿליטערט געשטאַלטן פֿון יידן, ישׂיבֿה־בחורים, דער טאַטע, דער רבֿ, און משפּחה־מענטשן. ס'איז געווען דאָס שטעטל, געזען מיט אינעווייניקסטע אויגן. און די סצענעס האָבן נאָך אַלץ געבליצט מיטן חן פֿון הומאָר.

נאָך דעם האָב איך אים שוין גאָר זעלטן געזען. קוים וואָס ער פֿלעגט זיך, מיט אַ סך אָפּרו־סטאַנציעס, דערשלעפּן די הונדערט מעטער, צום קאַפּע. ער האָט שוין וויניקער גערעדט, וויניקער דערציילט און מער געקרעכצט. אַז מ'האָט אים שפּעטער געזומען אין שפּיטאָל, איז ער שוין געווען מער אַ יענוועלטיקער, ווי אַ דאָזיקער. און אַלע זײַנע ניט פֿאַרשריבענע מעשׂיות, דעם ביטער־פֿריידיקן אַמאָל פֿון יידישן לעבן, פֿון שטעטל, ישׂיבֿה, האָט ער מיטגענומען מיט זיך – מיטגענומען אויף אייביק...

מײַן קינדשאַפֿט איז באַשטאַנען ביז אַהער פֿון די געקומענע פֿון דער ליטע־היים, וואָס האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך די ירושה פֿון יידיש, ווי זייער שפּראַך און קולטור. מיט אַ מאָל האָט זיך דערקלעקלט צו מיר אַ נייער קלאַנג, אָריגינעל אויך פֿון ליטע, אָבער מיט אַ גילגול פֿון אַ ווייטער און פֿרעמדער קאַטאַרגע. דאָס איז געווען דער מאַרשרוט פֿון אַ יידן און זײַן געזאַנג.

פֿון דער ליטע־היים – דורך סיביר – קיין ישׂראל – דאָס איז דער מאַרשרוט פֿון אַ יידן, וואָס האָט געדויערט אַ גאַנצן פֿערטל יאָרהונדערט – 1940 ביז 1965. אין דעם ציפֿער איז צום שאַרפֿסטן אײַנגעקריצט דער צייכן סיביר, ווי די סטאַנציע פֿון פֿינצטערע זיבעצן יאָר אין די טײַגעס פֿון בלענדיק־ווײַסן שניי. און אָט, איין טאָג איז דער־אָ יידן, יחזקאל פּולערעוויטש אָנגעקומען פֿון ישׂראל, ווי אַ גאַסט צו זײַן משפּחה אין יאָהאַנעסבורג. דער היגער ברודער, וועמען כ'האָב געקענט פֿון פֿריער נאָך, האָט מיר טעלעפֿאָנירט און געזאָגט, אַז זיי האָבן אַן אורח, און וויר ער איז. אַזאַ גאַסט מוז איך גלײַך זאָגן אַ ברוך־הבא, האָב איך פֿאַרלאַנגט. און בעתן שמועס אויפֿן טעלעפֿאָן האָבן מיר זיך אָפּגערעדט צו טרעפֿן, אויף מאָרגן, אין ביורא, ווו כ'האָב געאַרבעט.

בעת אונדזער באַגעגעניש האָב איך אים געמאַכט אַ פֿאָרשלאָג, אַז ער זאָל אויפֿטרעטן אויף אַן אָוונט, וואָס איך וועל אָרגאַניזירן, און ברענגען די יידן אַ גרוס פֿון סיביר. אויב ער איז מסכּים, וועט ער האָבן אַ פֿרײַע טריבונע, וווּ ער מעג רײַדן און דערציילן וואָס ער וויל און וויפֿל זײַן האַרץ וועט לאָזן. ער האָט תיכף צוגעשטימט צו דעם. איצט האָב איך אים געמאַכט דעם סורפריז, אַז כ'האָב שוין באַצײַטנס אויסגעארבעט אַ פּראָגראַם פֿונעם אָוונט, כ'האָב שוין אַפֿילו אַ דאַטע און אַ זאַל, און ער דאַרף עס נאָר באַשטעטיקן. איך בין פֿאַר אַלץ פֿאַראַנטוואָרטלעך. דאָס איינציקע וואָס אים בלײַבט צו טאָן איז – באַשטימען פֿאַר זיך אַ פֿאָרזיצער.

„דו וועסט זײַן דער פֿאָרזיצער. כ'קען זיך גאָר ניט פֿאָרשטעלן אַ בעסערן, ווי דעם אָרגאַניזאַטאָר אַליין."

ס'האָט זיך צוזאַמענגעקליבן אַ גרויסער עולם, און ניט בלויז די יידן וואָס פֿאַרשטייען יידיש, נאָר אויך די יידן פֿון ענגליש, און אַ ביסל יוגנטלעכע. זיי האָבן געווואָלט זען ווי ס'קוקט אויס אַ יידּ פֿון הינטערן בארימטן אײַזערנעם פֿאָרהאַנג, בפֿרט נאָך פֿון סאַמע סיביר.

אַ טיפּע שטילקייט האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אין זאַל, ווען כ'האָב אים פֿאָרגעשטעלט, און אַ טרויער־אַטמאָספֿער האָט אַרומגענומען דעם עולם בעת ער האָט געבראַכט זײַן אַנגסטיקן גרוס: ער האָט דערציילט וועגן איבערלעבונגען און טויט־דערפֿאַרונגען, פֿון זיך און פֿון אַנדערע. אָבער בײַם מאָלן די בילדער פֿון גרויל און מאַטערנישן, פֿון מענטש און יידּ, האָט ער אונטערגעשטראָכן, אַז אויך אין יענער וועלט פֿון רויטן אומקום האָבן יידן זיך אָנגעהאָנגען אָן יעדן האָר פֿון אַלט־יידישן בטחון, און ביזן לעצטן אָטעם געהאָפֿט אויף אַ גאולה. ער איז אײַנער פֿון די ווייניקע, וואָס זייער האָפֿענונג איז מקוים געוואָרן.

צום ערשטן מאָל האָבן יידן אין יאָהאַנעסבורג געהערט דערציילן, אויף יידיש, ניט וועגן שוין גוט־באַקאַנטן נאַצי־חורבן, נאָר וועגן חורבן־פּלאַנעט פֿון

רויטן טעראָר, וועגן דעם חושכן פֿון יידן אין ווײַסן שניי.

אויף מאָרגן קומט יחזקאל אַרויף צו מיר אין ביוראָ, מיט אַ ספּעציעלער פֿאַרבעטונג צו אַ קבלת־פּנים פֿאַר אים און זײַן פֿרוי, אין אַ משפּחה־קרײַז. ער איז מיר מגלה דעם סוד פֿון דער נייטיקייט פֿון מײַן זײַן: דאָרטן וועט אויך זײַן אַ באַקאַנטער מעבל־אינדוסטריעלער, ישׂראל כּץ, וואָס איז מוכן־ומזומן צו פֿאַטראָניזירן זײַנס אַ בוך לידער אויף יידיש.

„ווי קומט דאָ מיט אַ מאָל יידיש?" אָט האָט ער מיר טאַקע געבראַכט אַ גאַנצן בינטל לידער, וואָס ער האָט געשריבן אויף יידיש, טייל אין סיביר, און טייל – נאָכן אַרויסקומען פֿון דאָרטן, אין דער סאָוועטישער ליטע. וויל ער, איך זאָל אַ קוק טאָן די לידער, זיי לייענען, און אויב כ'בין מסכּים, אויך צוגרייטן דאָס ביכל.

דער אָוונט איז געווען טומלדיק, מיט טאָסטן און לחיימס פֿון די דרײַ ברידער וואָס האָבן זיך ווידער געטראָפֿן (צוויי ברידער אין יאָהאַנעסבורג – חיים און יהודה) און מ'האָט געהוליעט ביז שפּעט אין דער נאַכט.

אַז דער עולם איז זיך צעגאַנגען, זענען מיר געבליבן מיטן פּאַטראָן און די משפּחות. מיר האָבן זיך אָפּגעזונדערט אין אַ באַזונדערן חדר און כ'האָב אָפּגעגעבן אַ מין באַריכט וועגן דעם ענין. כ'האָב שוין פֿריִער געהאַט געריידט מיטן מחבר און אים געזאָגט, אַז פֿון בינטל לידער וועט זײַן אַ מאָגער ביכעלע. האָב איך אים געעצהט: איבערזעצן פֿון זײַן בוך לידער, וואָס איז ניט לאַנג צוריק אַרויס אויף עבֿרית, און אויך אַ פּאָר דערציילונגען פֿון זײַן נײַעם פּראָזע־בוך. ער האָט דעם גאַנק קאַטעגאָריש אָפּגעוואָרפֿן: ער איז בשום־אופֿן ניט ביכולת עס צו טאָן. לסוף האָבן מיר זיך פֿאַרשטענדיקט: איך זאָל איבערזעצן, וואָס און וויפֿל מ'וועט דאַרפֿן.

מיטן פּאַטראָן האָבן מיר גערעדט וועגן אַ בוך פֿון בערך הונדערט זײַטן. ער האָט גערעדט מיט סימפּאַטיע וועגן זײַן „הילף", ווי ער האָט עס גערופֿן, און גלײַך געפֿרעגט, מעשׂה־סוחר, דעם מה יקר. כ'האָב אים געזאָגט, לויט מײַן ידיעה אויף דעם געביט, אַ מינימום־פּרײַז. ער האָט אָנגעגרופֿן אַ ציפֿער, אין זײַנע וועכטער – אַ פֿאָנד, וואָס ער איז גרייט מנדבֿ צו זײַן לטובֿת אַרויסגעבן דעם בוך. אין מײַנע אויגן האָט עס אויסגעזען, אַז ס'וועט קוים דעקן די הוצאות. כ'האָב בײַ זיך באַשלאָסן צו בלײַבן נייטראַל צום גאַנצן ענין, און געשוויגן.

אויף מאָרגן קומט דער ברודער פֿון מחבר און דערציילט מיר, מיט אַ פֿאַרזאָרגט קול: ער איז אָקערשט געווען בײַם דרוקער און ער האָט געקראָגן אַ מינדלעכע פּרײַז־קוואָטע, וואָס ווײַזט, אַז דער „פֿאָנד" וועט קלעקן קוים־קוימיק אויפֿן בוך.

„און וווּ זײַט איר?" פֿרעגט ער מיר, „אײַער אַרבעט דאַרף מען דאָך אויך באַצאָלן. וואָס'ט איר געשוויגן?"

„מײַן אַרבעט וועט זײַן באַצאָלט מיט אַ בעסערן וווערט ווי געלט – מיט חברשאַפֿט."

האָב איך גראָד דעם בוך אַזוי עקאָנאָמיזירט, אַז כ'האָב נאָך באַווײַזן פֿון די זעלבע מיטלען צו קאָמיסיאָנירן בײַ אַ יידישער קינסטלערין, אין יאָהאַנעסבורג,

פֿאַסיקע צייכענונגען און זיי אַרײַנגעבן. כ'האָב אויך איבערגעזעצט פֿון עבֿרית צען קלענערע לידער און פֿינף גרויסע דערציילונגען. דאָס בוך איז אַרויס אין 1970, 130 זײַטן. און גראָד דעמאָלט איז דייוו טושינסקי געווען מײַן גאַסט אין יאָהאַנעסבורג, און אויף מײַן בקשה האָט ער געצייכנט די הילע פֿאַרן בוך.

בײַם צוזאַמענשטעלן דעם בוך, האָב איך טאַקע געפֿילט, ווי כ'האָב געזאָגט: כ'טו עס פֿון חבֿרשאַפֿט וועגן. מיר האָבן ביידע געווּוסט, דער מחבר און איך, אַז מיר זענען ניט פֿון איין פּאָליטישן חדר און ניט פֿון זעלבן אידעאָלאָגישן מינן, אָבער מיר זענען ביידע קינדער פֿון איין פֿאָלק און פֿון איין צעברויזטער חורבן־עפּאָכע. דער געדאַנק, וואָס אי די ברוינע, אי די רויטע משחיתים האָבן אונדז געוואָלט פֿאַרשלעפּן אין שאול תּחתּיה פֿון ניט זײַן, איז געווען דער חשבון וואָס איך האָב געמאַכט, בײַם „מאַכן" דאָס בוך. וויַיל אויך זײַן חורבן־ליד איז געווען באַנעצט מיט ייִדיש בלוט און טרערן.

אין 1978, אַז ס'איז אַרויס מײַן בוך לידער, האָב איך זיך דערמאָנט אָן דעם ספּאָנסאָר פֿון בוך לידער פֿאַר פּולערוויטשן, וואָס כ'האָב געהאַט צוגעגרייט מיט קנאַפּע צען יאָר צוריק. כ'האָב געפֿילט אַז כ'דאַרף אים צוטראָגן מײַן בוך – אַ מתּנה. חדשים האָט געגומען און כ'האָב זיך נישט געקענט דערפֿרעגן אויף אים. מ'האָט מיר געשיקט פֿון איין אָרט צום אַנדערן. קיינער האָט ניט געווּוסט וווּ ער איז, ווי זײַן נאָמען וואָלט אין גאַנצן פֿאַרגעסן געוואָרן. לסוף בין איך אַרויף אויף זינס אַ שפּור, און אויסגעפֿונען: מיט עטלעכע חדשים צוריק געשטאָרבן.

דעם מענטש, וועמען כ'האָב געטראָפֿן, האָט פֿאַרמאָגט אַ טאָפּלטן אוצר: לידער און עשירות. די לידער זענען נאָך געווען ניט געדרוקט, דאָס עשירות האָט זיך ערשט געגומען ווײַזן מיט זײַן גלאַנץ און פּראַכט. געהייסן האָט ער מענדל טאַבאַטשניק. ער האָט זיך באַזונדערס אויסגעטיילט אויפֿן פֿאָן פֿון ייִדישן קולטור־קרײַז אין יאָהאַנעסבורג. ער איז מער געווען אויף דער פּעריפֿעריע, ווי אין צענטער, און זיך נישט געשטופּט צו אַקטיוויטעט. אפֿשר איז עס געווען צוליב דעם, וואָס אים איז נישט אָנגעשטאַנען וואָס די אַנדערע, וועמען ער האָט אײַנגעשאַצט אין וויניקער ווי זיך, פֿאַרנעמען בכּבֿודיקע פּאָזיציעס און פֿירן די גרענדע. וויל ער ניט, אַז זיי זאָלן זײַן גרעסערע בעלי־דעה ווי ער. ער האָט זיך אַוועקגעשטעלט אָן אַ זײַט פֿון גאַנצן ייִדיש־טאַראַם, וואָס האָט פֿאַרכאַפּט די ייִדיש־גאַס אין די 50ער יאָרן. דאָס איז אַוודאי געווען די סיבה פֿאַר וואָס כ'האָב אים ניט באַמערקט אַ לענגערע צײַט, זינט כ'בין געקומען, אין 1951, אין יאָהאַנעסבורג, און זיך אָנגעהויבן באַקענען און מישן מיט ייִדישע קולטור־עסקנים.

ער, אַ פּנים, האָט אָבער יאָ געהאַט אָן אויג אויף מיר, כּמעט פֿון די ערשטע טעג פֿון מײַן אָנקום אין דרום־אַפֿריקע. און הגם ער האָט מיר אַ פּאָר מאָל געפֿירט, אין די שפּעטע אָוונט־שעהען, נאָך אַ לעקציע צי אַ מסיבה אַהיים, איז ער מיר אָבער געבליבן אַ פֿרעמדער צופֿעליקער מענטש. ביז אין איינעם אַ טאָג, אַרום סוף־יאָר 1957, טעלעפֿאָנירט ער מיר, אַז ער וויל מיך טרעפֿן. ער האַלט בײַם אָפּפֿאָרן קיין אויסלאַנד, וויל ער מיך זען און רײַדן וועגן שרײַבערישע ביזנעס...

ער איז געקומען צו מיר מיט זײַן אויטאָ און מיך געזומען צו זײַן ביורא, וואָס האָט זיך געפֿונען אין אַ שכנותדיקער געגנט. זיצנדיק אין אויטאָ, איז מיר אײַנגעפֿאַלן צו פֿרעגן, אויב ראַבּיי ניומאַן איז זײַנער אַ לאַנדסמאַן. ער האָט זיך תיכף געכאַפּט צו וואָס מײַן פֿראַגע צילט, און גלײַך זיך מודה געווען, אַז ער, טאַבאַטשניק, איז עס טאַקע געווען דער וואָס האָט אים צו מיר געבראַבט, און ער האָט אויך פֿאָרגעלייגט דעמאָלט זײַן סאָסײַטי, מיר צו געבן דעם „דזשאָב", דאָס מיינט: ער איז געווען דער מעקלער, וואָס האָט מיר צוגעשאַרט דעם ערשטן קליענט.

מײַן פֿראַגע האָט בײַ אים ווי פֿונאַנדערגעעפֿנט אַ קוואַל פֿון רייד. ער האָט מיר דערציילט וועגן זײַן הצלחה אין געשעפֿטן, זײַן רײַכקייט. ער האָט מיר אַפֿילו געזאָגט וויפֿל „אינקאָם טעקס" ער צאָלט אַ יאָר – ס'איז געווען אין די פֿעטע טויזנטער. ער האָט געוואָרפֿן מיט כּמעט אַסטראָנאָמישע ציפֿערן, אַז כ'האָב אויף אַ ווײַלע פֿאַרלוירן דעם רעאַליסטישן פֿאָדעם פֿון זײַן „פֿאַנטאַזיע".

כ'ווייס ניט צוליב וואָס ער האָט נייטיק געהאַט דאָס אַלץ מיר צו דערציילן, אָבער כ'האָב זײַטיק אַ בליק געטאָן אויף אים און זיך געוווּנדערט, אַז דער יידל, וואָס איז בײַ זײַן קומען אין לאַנד געווען אַ יידישער לערער, האָט געמאַכט אַזאַ קאַריערע. אפֿשר האָט ער מיר געוואָלט ווײַזן די מאָס פֿון דרום־אַפֿריקע פֿאַר דעם, וואָס קען האָבן אַלץ וואָס געלט קען קויפֿן... און געוואָלט האָט ער איצט פֿון מיר אַ באַשיידענעם אַלץ – צוגרייטן אַ לידערבוך, וואָס מ'האָט ניט געדאַרפֿט זײַן קיין גוואַלדיקער גביר, כּדי עס אין יענע ביליקע טעג אַרויסצוגעבן.

בײַ אים אין ביורא, האָט ער מיר, ראשית, אָנגעבאָטן אַ לחיים פֿאַר גוט־ברודערשאַפֿט. נאָך דעם האָט ער אַרויפֿגעלייגט אויפֿן טיש אַ גאַנצן פּאַק כּתבֿ־ידן, וואָס ער האָט אַרויסגענומען פֿון אַן אײַזערנעם שראַנק. דאָס זענען געווען גרויסע לינירטע בויגנס, וואָס מ'נוצט אין שולן צו קלאַס־עקזאַמענס. אין לאַנגע קאָלומס זענען געווען שורות פֿון לידער, געשריבן מיט אַ קלאָרער האַנטשריפֿט, מיט גרויסע יידישע אותיות. ער האָט מיך אָפּגעמאָסטן מיט אַ צופֿרידענעם בליק:

„נו, ווי מיינט איר, וועט זײַן געזונג פֿאַר אַ בוך?"

„איבערגענוג, פֿאַר דעם גרעסטן בוך." און כ'האָב געפֿרעגט: „וויפֿל יאָר איז דער־אָ צוזאַמענקלײַב אַלט?.."

„פֿאַראַן דאָ גאָר אַלטע לידער, פֿון יאָרן צוריק, אָבער לעצטנס האָב איך עס אַלץ איבערגעשריבן. און מיטן צוגרייטן צום דרוק, זײַט איר בײַ מיר דער באַגלייבטסטער עס צו טאָן." ער האָט מיר אונטערגערוקט נאָך אַ גלעזל שאַרפֿס, אַ מיש געטאָן די בויגנס און זיי אַ הייב געטאָן, ווי ער וואָלט זיי געווויגן.

„איז וויפֿל דאַרף מיר קאָסטן אַזאַ פֿאַרגעניגן?.." האָט ער געפֿרעגט, כלומרשט אין אַ שפּאַס.

ניט איבערטראַכטנדיק אַ רגע, האָב איך זיך אַרויסגעכאַפּט מיט אַ ציפֿער, ווי ס'פּאַסט פֿאַר אַ מומחה אויף אַזעלכע זאַכן.

„גוט, גוט, כ'וועל זיך ניט דינגען. און אַז ס'וועט ווערן פֿאַרטיק, וועט נאָך מסתּמא זײַן אַ באָנוס", האָט ער פֿאַרזיכערט.

כ'האָב שוין דעמאָלט געווּסט, אַז אַ באָנוס איז אַ געלטפֿרעמיע, וואָס

אַרבעטער און אָנגעשטעלטע קריגן סוף יאָר, און כ׳בין געווען צופֿרידן.

מײַנעם אַ גוטן פֿרײַנד, וואָס האָט מיר שפּעטער טעלעפֿאָנירט וועגן עפּעס, האָב איך דערציילט פֿון ליטעראַרישן מיסחר וואָס כ׳האָב הײַנט דורכגעפֿירט. ער האָט גלײַך פֿאַרשטאַנען ווער דער בעל־דבֿר איז. בײַם לעצטן קאָרטנשפּיל, בײַ אים אין שטוב, האָט ער געזאָגט, אַז ער קלײַבט זיך אַרויסצוגעבן אַ בוך לידער. איז מײַן פֿרײַנד ניט אַנדערש באַשטאַנען אויף דעם, אַז כ׳זאָל אים זאָגן וויפֿל איך האָב יענעם געזאָגט וועט עס קאָסטן. כ׳בין ניט בײַגעשטאַנען דעם נסיון און אים אויפֿגעדעקט דעם סוד מיטן תּנאי, אַז עס זאָל בלײַבן צווישן אונדז...

וועג כ׳האָב אים געזאָגט וויפֿל, האָט ער אויסגעשאָסן מיט אַ געלעכטער און מיט אַ פּאָר גאָר ניט וואַזשנע, אָבער גוט־געמיינטע עפּיטעטן אויף מײַן חשבון, און געזאָגט, אויפֿן ליטווישן שטייגער, אַז מ׳דאַרף מיר געבן היי צו עסן... באַריכות האָט ער מיר אויפֿגעקלערט דעם ענין געלט, אַרבעט, צײַט און האָט מיר „געלייענט" אַ גאַנצן סאָציאַל־עקאָנאָמישן טראַקטאַט אויפֿן טעלעפֿאָן. זײַן חבֿרישע עצה, כ׳זאָל זיך ניט זשענירן, אים טעלעפֿאָנירן און פּשוט זאָגן, אַז כ׳האָב געמאַכט אַ טעות, זיך פֿאַרריכטן אויף אַ העלפֿט, אפֿשר מער נאָך...

שפּעטן האָב איך אַרומגעוואַנדערט פֿון איין צימער אין אַנדערן. יעדע וויַלע צוגעגאַנגען צום טעלעפֿאָן, אויפֿגעהויבן ס׳טרײַבל, אַ דריי געטאָן אַ פּאָר מאָל ס׳רעדל און – צוריק אַוועקגעלייגט דאָס טרײַבל. סוף־כּל־סוף האָב איך זיך אָנגענומען מיט דרייסטקייט און אָנגעקלונגען. טאַבאַטשניק אַליין האָט געענטפֿערט, און איך, אַנשטאָט צו ריידן דבֿרים ברורים, האָב אַרויסגעפּלאַצט מיט אַן אומגעלומפּערטן תּירוץ: „כ׳באַדויער זייער, אָבער כ׳וועל עס ניט קענען מאַכן..."

„וואָס האָט מיט אַ מאָל פּאַסירט?" וויל ער וויסן. „אין גאַנצן עטלעכע שעה אַוועק און איר האָט שוין חרטה. כ׳מיין, אַ וואָרט דאַרף זײַן אַ וואָרט. איר מוזט עס מיר מאַכן," האָט ער פֿאַרלאַנגט. „אויב איר האָט חרטה אויפֿן פּרײַז, איז עפּעס אַנדערש. מ׳וועט צו דער רביצין נישט גיין..."

„יע", האָב איך זיך אַרויסגעטאָפּטשעט ווי פֿון אַ בלאָטע, „טאַקע דאָס... ווי איר וואָלט געטראָפֿן... כ׳האָב זיך פֿאַרריכט..."

„אויפֿן טעלעפֿאָן קען איך איצט וועגן דעם מיט אײַך ניט ריידן. כ׳וועל אַרײַנקומען צו אײַך זונטיק פֿרי און מיר וועלן עס אָן שווערִיקייטן דערלידיקן."

זונטיק האָט ער מיר געזאָגט, אַז ער האָט טאַקע גלײַך דערפֿילט, אַז מײַן פּרײַז איז מיט צו פֿיל אײַנגעענישן: „נישקשה, כ׳וויל האָבן אַ בוך און קען זיך לאָזן קאָסטן", האָט ער גרויסמוטיק באַשטעטיקט זײַן גרייטשאַפֿט...

פֿון יענעם זונטיק אָן איז ער געוואָרן אַ רעגולערער אורח בײַ מיר אין שטוב: יעדן זונטיק, פֿאַר גאַנצע צוועלף יאָר, חוץ ווען ער פֿלעגט זײַן אויף האָלידיי, אין מיוזנבערג, אָדער אויף אַ רײַזע מעבֿר־לים.

אין 1963 איז אַרויס זײַן בוך לידער, אין אַ פּראַכטאויסגאַבע.

איצט וועלן מיר זיך צוריק אומקערן צו דער אין מיטן איבערגעריסענער טעמע: די קליידער־פֿאַבריק.

בקיצור, איך האָב זיך דאָרטן געפרווט אַרײַנפאַסן, ווי אַ קליין שרײַפּעלע אין איר ניט צו קאָמפליצירטן מעכאַניזם. ס׳איז געקומען פֿון מײַן אייגענער איניציאַטיוו, און דאָס איז מיר כּמעט ווי גערָטן. איך בין געווען שטאַרק צופֿרידן פֿון מײַן הצלחה, ווי ס׳וואָלט געווען אַ צושטײַער צום אינדוסטריעלן פּראָצעס, כאָטש אין האַרצן האָב איך געוווּסט, אַז ס׳איז בלויז אַ קאַנטאָרישע הילפֿסאַרבעט. אָבער אויך די פֿיקטיווע קאַריערע, ווי אַ פֿאַרבײַט פֿאַר מײַן צושנײַדערײַ, איז ניט באַשערט געווען זיך צו אַנטוויקלען. ווי אין אַן אומפֿאַרמײַדלעכן פֿאַטום אין מײַן פּערזענלעכער דראַמע, האָט זיך אַלץ געקײַקלט צום אַראָפּ.

דער פֿאַבריק־אָנפֿירער און שותּף, העלמאַן, וואָס האָט צו ערשט דערפֿילט זײַן אויפֿזעער־חוב מיט איבערגעגעבנקייט און אַ גוטן ווילן, האָט מיט אַ מאָל פֿאַרלאָרן דעם אינטערעס און זײַן קאָנטראָל איז שוואַכער געוואָרן. איצט פֿלעגט ער אָפֿטער לויפֿן אין אָפּיס אַרײַן, אַ כאַפּ טאָן די פֿלאַש פֿון הינטער די טעקעס און דירעקט פֿון העלדזל אַרויס כאַפּן בגנבֿה עטלעכע שלוקן, ווי ער וואָלט זיך געוואָלט פֿון עפּעס ראַטעוונען. אָבער ס׳האָט אים ניט געהאָלפֿן; להיפוך גאָר, עס האָט פֿאַרגיכערט זײַן מוזן גיין אין שפּיטאָל אויף אַ לעבער־אָפּעראַציע. אין צווישן איז זײַן ווײַב, אַן אויסגעמוטשעטע און אָפּגעשוואַכטע געשטאָלט.

ראָזען האָב איך וועגן די אַלע פֿאַסירונגען דערציילט. כ׳האָב געפֿילט, אַז איך מוז עס טאָן, און ס׳האָט אויך געמאַכט גרינגער מײַן געמיט. מיר האָבן עס געזען ווי דעם אָנהייב פֿון סוף פֿון מײַן משפּחה־עקספּערימענט, אָבער מיר האָבן עס אויפֿגענומען ניט טראַגיש. פֿאַרקערט גאָר, ס׳איז געקומען ווי אַ מין דערלייזונג נאָך ביז איצט שוועבט איבערלעבונגען. פֿאַרנומענקייט, קינדער, שטוביקע זאָרגן האָבן געמאַכט אַלץ פֿאַרגעסן. איינע פֿון די אַקטועלע פּראָבלעמען, וואָס האָבן אונדז געמאַטערט איז געווען: קריגן אַ גרעסערע דירה. די ענגשאַפֿט, אויף די ראַנדן פֿון דרויסן, איז געוואָרן אומדערטרעגלעך, בפֿרט אין די זומער־חדשים, וועט מיר מוזן בלײַבן אַלע צוזאַמען אין דער היים, און די קינדער האָבן ניט ווו זיך אַהינצוטאָן – ניט אַ שטיקל הייפֿל, אַ גרין גרעזל, אַ ביימל. יאָהאַנעסבורג האָט זיך אין דעם דאָזיקן האָלידיי־סעזאָן כּמעט אויסגעליידיקט; אויך אונדזערע חבֿרים זענען ערגעץ־וווּ אַנטלאָפֿן פֿון די היצן: צו אַ קיל ים־ווינטל, אויף אַ דאַטשע.

אין די פּולווערנדיקע טעג האָט די לופֿט ממש געבריט, און די קינדער האָבן זיך נאַקטעט געדריקט צו די קילבלעכע קאַכליעס פֿון דיל. נאָך דעם ווי מען האָט מיט מאַטערניש דורכגעשטופט דעם טאָג, פֿלעגט זיך די נאַכט צעאָטעמען מיט אַ טונקל געדיכטער היץ. איך געדענק, ווי אין אַזאַ סאָרט צעסמאַליעטן טאָג, ס׳איז טאַקע געווען אַ צעגליטער זונטיק, איז אונדזער גאַסט געווען דער דיכטער יוסף פֿאַפּיערניקאָוו, וועלכער איז דעמאָלט געווען אויף אַ קולטור־באַזוך אין דרום־אַפֿריקע, פֿאַרבעטן דורך דער קולטור־פֿעדעראַציע. נאָך דעם לאָנטש, פֿײַערלעך צוגעפּראַווט מיט קאַלטע סאַלאַטן און באַטעמטער אויפֿשניט, האָבן מיר דעם לחיים געמאַכט מיט קופֿלען גאָלד־שוימיקן ביר. גלײַך נאָך דעם איז פֿון פֿרידזשידער אָנגעקומען אַן אײַזקרעם־פודינג, אויסגעפּאָרמירט ווי אַ רויז, אין רויט, און אויבן איז געווען אין שאָקאָלאַדנעם כּתבֿ אַ געדריידלטער ברוך־הבא!

די קונציקע פּאָטראַווע האָבן די קינדער אויפֿגענומען מיט געשריי און פּאַטשערײַ. זיי האָבן זיך דעם אָוונט פֿריִער צוגעקוקט ווי „מאַ" פֿליִסט זיך די אותיות אויסצוצירקלען, און איך העלף איר צו... אַפֿילו דער ערנסטער פּאָעט האָט זיך צעשמייכלט און געגעבן ראָזען אַ קאָמפּלימענט: „דאָס איז אַ קונסטשטיק, אָט אַזוי ווי אַ גוט ליד, בראַוואָ." ראָז האָט אים אויף איר בליצקן שטייגער גלײַך אָפּגעדאַנקט: „אָבער אַ ליד איז אַ גײַסטיק נאַשערײַ, וואָס בליִבט אייביק. אָט ווי אײַערע לידער."

ער האָט עפּעס געמורמלט אין פֿאַרלעגנהייט, וואָס האָט געזאָלט מיינען אַ דאַנק. ראָז האָט אָנגעהויבן אַראָפּראַמען די כּלים פֿון טיש און זיי אַוועקטראָגן אין קיכל. זי האָט זיך געמומען צו אירע אַרבעטן, און די קינדער, האָבן ווי תמיד, זיך אַ וואַלגער געטאָן אויפֿן דיל. איך האָב געטראַכט: ווו טוט מען זיך דאָ אַהין מיט אונדזער אורח, כדי אים צו מאַכן באַקוועם. מיר זענען געשטאַנען אין מיטן קליין זאַלכל און די קינדער בײַ אונדזערע פֿיס. ער האָט געזאָגט:

„נו, שוין פֿאַרזוכט פֿון די אַפֿריקאַנער באַרימטע היצן, אַן אמתער קאַלכאויוון, אָבער צו אונדזערע כאַמסינען קומט עס ניט. געדענקסט נאָך מסתמא..."

איך האָב קיין חשק ניט געהאַט צו פֿאַרפֿירן אַ שמועס וועגן יענער צײַט און כ'האָב קורץ אָפּגעשניטן: „אַ שאלה עפּעס, צי איך געדענק..."

און ער האָט געפֿרעגט: „ווי לאַנג איז עס שוין? דאַבט, אַן אייביקייט."

איך האָב אים געענטפֿערט: „ביסט גערעכט, אַ היסטאָרישע אייביקייט פֿון צוויי צענדליק יאָר בלויז... קום!"

דער „קום" האָט געמיינט: אַ סוף. איבערהאַקן דעם שמועס. איך האָב אויפֿגעשלאָסן די טיר פֿון וועראַנדעלע צו דזשולס־גאַס. אין די זונטיקן איז דאָ געווען שטיל, ווי דער גאַנצער אָרום וואָלט אײַנגעדרעמלט. די זון איז איצט געווען פֿון יענער זײַט פֿון אונדזער בלאָקל און די גאַס איז געווען פֿאַרשאָטנט. און איידער כ'האָב באַוויזן אים זאָגן, אַז מיר וועלן זיך דאָ אויסצײַען אויף די ליגשטולן, איז ער שוין מיט בייַדע פֿיס געווען איבערן נידעריקן וועגטל פֿון וועראַנדע און געשטאַנען בײַם טראָטואַר־ראַנד. דאָ האָט ער זיך אַראָפּגעזעצט, אויף דעם שטיינערנעם קאַנט פֿון דער לאַווע, מיט די פֿיס אַראָפּ אין דער רינע. ספּאָנטאַן האָב איך אים נאָכגעטאָן און שוין געזעסן בײַ זײַן זײַט. אין דעם מאָמענט האָט אין מײַן זכרון אַ טיק געטאָן דער רעפֿלעקס, וואָס זינט דעם חורבן קומט ער אויף, ווי נאָר איך שטעל אַראָפּ אַ פֿוס פֿון טראָטואַר אין רינע־אַראָפּגאַנג: בליציק עפֿנט זיך די פּאַנאַראַמע פֿון יענע זוניק־צעשטראַלטע זומערטעג, 1941. איך גיי אין אַ רינע, פּאַזע טראָטואַר, לויט דעם שטרענגן נאַצי־רעגולאַמין, און איבער מײַן קאָפּ שווימט די זון און היט מײַנע טריט, ווי די גאַנצע וועלט וואָלט זײַן איין גליִק אויג. איך גיי. פֿרישע בלוטסליאַדן פֿירן צו מײַן היים. דאָס ריזיקע זונאויג וועט אויפֿגעשוואָלן, ווי אַן אייטערדיק־גיפֿטיקע מכּה. איך בין מתפּלל צום הימל ער זאָל זי אַרויסשפּײַען, זי זאָל פֿלאַצן. און ביז הײַנט גיי איך און גיי, און גיי אין יענע רינעס פֿון קאָוונע. און אייביק וועל איך דאָרטן גיין. אייביק...

איך שוויגט.

"וואָס האָט פאַסירט?" פֿרעגט ער פּלוצלינג ווי איבערגעשראָקן.

„קיין זאַך האָט ניט פּאַסירט," זאָגט איך.

„דו ביסט אַזוי פֿאַרקלערט, זע איך. טראַכטסט וועגן אַ לידל?"

איך זאָג שטיל: „ניין, ניט וועגן אַ לידל. איך טראַכט וועגן דער אימה."

זיין בליק, אי אַרויספֿאָדערנדיק, אי מילד, מאַכט מיר אים צו דערציילן, וואָס כ'האָב אָקערשט איבערגעלעבט. איך מאָל אים אויס דאָס בילד פֿון מײַן רינעס־גאַנג. ער שווײַגט אַ לאַנגע צײַט. נאָך דעם זשומען מיר אין אויער זײַנע ווערטער, איך הער זיי קוים־קוים:

„היט זיך, ברענג עס נאָר ניט אַרויס צום ליטעראַרישן געמאַרק. זיי וועלן זאָגן דו באַרימסט זיך, דו האַלוצינירסט, ביסט משוגע, פּראָדוצירטע קאָשמאַרן, פֿאַנטאַזמאַגאָריעס... שווײַג בעסער," עצהט ער מיר.

„אָבער ווי קען איך שווײַגן, וען די קולות פֿון שאָטנס גייען מיר נאָך און שרײַען. מעג איך שווײַגן?"

דער וואָרט־שפּאָרעוודיקער פּאַפּיערניקאָוו ענטפֿערט ניט. ער שטאַרט צום בלאָען הימל וואָס שפּרייט זיך איבער דער ברייטער גאַס, און מיר דערמאָנט זיך זײַן זאָרגלאָז־יונג און פּאָפולער ליד וועגן הימל וואָס איז בלאָ. מיט אַ זײַטיקן בליק קוק איך צו מײַן זייגערל. עס מאַכט מיך אומרויק. ראָז האָט שוין אונדז לאַנג געדאַרפֿט רופֿן צו טיי. כ'וויים: זי איז פֿאַרטאָן מיט די קינדער. צו פֿיל אַרבעט אויף אירע יונגע פּלייצעס. איך האָב איר געדאַרפֿט העלפֿן, נאָר איך האָב דעם גאַסט ניט געוואָלט לאָזן אַליין. הכנסת־אורחים... סוף־כּל־סוף זינגט אויף איר קול דעם פּיזמון, וואָס זי האָט אַדאָפּטירט פֿון מײַן ליטוואַקישן שבֿט:

„רבותי, איר זײַט פֿאַרבעטן צו טיי מיט וואַרעניע און לעקער."

און ממש אין דער זעלביקער רגע בליבט שטיין בײַ אונדזערע פֿיס, אין רינע, אַ קליין שוואַרץ אויטאָמאָבילכל: דאָס פֿענצטערל, צו אונדזער זײַט איז אָפֿן און פֿון זײַן רעמל אַרויס אַנטפּלעקט זיך אַ וויבספּאַרשוינס פֿריזירט קעפּל. די רויטע ליפּעלעך צעשמייכלען זיך און זי קוויטשעט אַרויס:

„די דיכטער האָבן שוין מסתּמא פֿאַרקאָכט די ריכטיקע לידער־קאַשע. געגנג פֿאַר הײַנט. איצט וועלן מיר אײַך נעמען אַהיים, זיך אָפּרוען. מסתּמא זײַט איר הונגעריק, פּאַפּיערניקאָוו..."

ביידע, איר מאַן, בײַם אויטאָ־רעדל, און זי לאַכן. ראָז אָריענטירט זיך גיך אין דער סיטואַציע: סע דראָט אַ סכנה, אַז די פּיראַטן זאָלן אַוועקרויבן דעם ליבן גאַסט, און איר פּראָגראַם וועט בליבן ניט פֿאַרפֿולקומט. איר גאַנצע האַרעוואַניע וועט גיין אין ניוועץ. אַזאַ חוצפּה. ניין, זי וועט עס ניט דערלאָזן! און באַלד טוט זי פֿלינק אַ שפּרונג אַריבער איבערן וועראַנדע־וועגטל, איר דינע האַנט פֿאַרקלאַמערט אין צעטומלטן גאַסטס אָרעם, ווי זי וואָלט אים מיט כּוח געשלעפּט אונטער דער חופּה...

די פֿרוי אין אויטאָמאָביל־פֿענצטערל, בעט זיך: „לאָז אים גיין, שוין שפּעט. און מיר ווילן נאָך אים נעמען אין קינאָ... פֿאַרשטיי..."

ראָז זאָגט מיט געמאַכטער שטרענגקייט: „קיינע שום תירוצים וועלן אײַך ניט העלפֿן. אויך איר זײַט אונדזערע געסט, צוזאַמען וועט זײַן פֿרײַלעכער." נאָך אַ קורצער דינגעניש זענען מיר אַלע געזעסן בײַם טיש און הנאה געהאַט פֿון ראָזעס זיסוואַרג־כּיבוד. מערער נאָך ווי פֿון די קאָמפּלימענטן אויפֿן חשבון פֿון איר באַקקונסט, האָט ראָז הנאה געהאַט פֿון אויפֿנעמען אין אונדזער נײַער היים, אין יאָהאַנעסבורג, דעם ערשטן יידישן שרײַבער פֿון מעבֿר־לים, און דערצו נאָך – פֿון דער פֿרײַש־אויפֿגעריכטער מדינת־ישׂראל.

די דירה איז געווען אַקטועלסטע פּראָבלעם, ווײַל אַ טאָג אַלץ מער דרינגענדיק, שאַרפֿער. די היצן זענען געווען אומדערטרעגלעך. ראָז האָט שוין אַליין געזומען אויסשמעקן קלאַנגען וועגן דעם בײַ אירע באַקאַנטע, אין די קראָמען אַרום. צופֿעליק האָט זי זיך דערווויסט, אַז אַן אַלט הויז, פֿונקט אַנטקעגן דער ווויננג אונדזערער האַלט זיך בײַם אָפּליידיקן. זי האָט אויסגעפֿונען וויר דער אַגענט איז און תּיכף זיך געשטעלט אין קאָנטאַקט מיט אים. ער איז געווען צופֿרידן גלײַך צו חתמענען דעם קאָנטראַקט, נאָר ער האָט זיך געווונדערט ווײַל פֿון אַזאַ מאָדערן דירהלע, ווי אונדזערע, ווילן מיר זיך אַריבערקלײַבן אין אַ מין חורבֿה. אין אַ פּאָר וואָכן אַרום האָבן מיר איבער דער בריטער גאַס, מיט דער הילף פֿון אַ פּאָר יונגע שוואַרצע אַרבעטער, ווײַל דער אַגענט האָט אונדז צוגעשטעלט, אַריבערגעטראַנספּאָרטירט אונדזערע בעבעכעס אין דער שטוב קעגנאיבער. די נײַע דירה איז געווען אַלט און אָפּגעלאָזן. די קאַמערן, ווײַל זענען, אַ פּנים, קיין מאָל ניט געווען אויסגעלופֿטערט, האָבן געשמעקט מיטן ריח פֿון שמוץ און אײַנגעגעסענעם שימל. די פּאָדלאָגע, ערטערווײַז אויסגעריסן, מיט ערדגריבער, די וועגט – מיט פֿראָסטפֿלעקן, און די וואַנע – שמוציק, ווי מע וואָלט זי יאָרן ניט געוואַט. די גרויסע פֿענצטער פֿון ביידע זײַטן פֿאָדערטיר אין דער פֿראָנטוואַנט, זענען געווען גרויסע, מיט אײַזן־נעצן פֿון דרויסן. אויף צו עפֿענען זיי האָט מען געדאַרפֿט זייערע גלאָזאַמען אַרויפֿשיבן צום אויבן, אָבער ס'איז אונדז ניט מעגלעך געווען עס צו טאָן. פֿון תּמיד זײַן פֿאַרמאַכט זענען זיי געווארן פֿאַרזשאַוווערט. ראָז און אונדזער שוואַרצע דינסט האָבן אַ פּאָר טעג שווער געהאַרעוועט און געפּוצט דעם באָדן, די וועגט, און ס'איז טאַקע געווארן אַ קליין ביסל ליכטיקער און ציכטיקער, אָבער וויײַט פֿון דעם וואָס אונדזער היגיענע־ און עסטעטיק־פֿאַרלאַנג האָט דערוואַרט. צום סוף, מידע פֿון אייגענעם אָנשטרענג און מאַטער, האָבן מיר געדונגען אַ „הענדימען", וואָס זאָל מאַכן די נייטיקע תּיקונים און איבערפֿאַרבן דעם אינעווייניק. ער און אַ געהילף האָבן זיך ערנסט געזומען צו דער אַרבעט. מיר האָבן אים כסדר צוגעאײַלט. ס'איז געווען אַ פּיין דאָס וואַנדערן מיט די קינדער פֿון קאַמער צו קאַמער. נאָכן ענדיקן, האָט די שטוב געשײַנט ווי שפּאָגל נײַ. די קינדער האָבן זיך געקיצקלט אויף דער ציכטיקער פּאָדלאָגע. ס'איז געווען ווי אַ מין כישופֿדיקער אומבייט.

אַז דער אַגענט איז צום חודש געקומען אויפֿמאָנען דאָס דירה־געלט, איז ער געבליבן שטיין אין טיר אַן איבערראַשטער, מיט אַן אָפּן מויל, און זיך

אַרומגעקוקט צי ער האָט ניט פֿאַרבלאָנדזשעט. ער האָט געזאָגט: „איך האָב די ווויינונג ניט דערקענט. פֿאַר אַזאַ לוקסוס־דירה דאַרפֿט איר צאָלן טאָפּלט..." האָט ער געשפּאַסט.

אַלע פֿענצטער און טירן זײַנען געשטאַנען אויפֿגעפֿראַלט. אַ שמעקעדיק זומער־ווינטל האָט זיך געפֿלאָכטן אין דער לופֿט. די צוויי גרויסע דעקאָרירטע פֿענצטער צו דער הויפּטגאַס האָבן איצט געראָלט פֿרײַ, אַרויף און אַראָפּ.

אין דער דירה האָבן מיר אויפֿגענומען אַ צווייטן יידישן אורח פֿון מעבֿר־לים, דעם באַקאַנטן מאָלער רפֿאל מאַנדעלצווײַג. אין דרום־אַפֿריקע איז ער געווען אין זומער 1953, ווי אַ שליח פֿון יִיווא. ער האָט דאָ געהאַט אויסשטעלונגען, געהאַלטן רעפֿעראַטן און געדרוקט אַרטיקלען. צו אונדז האָט ער זיך אַרײַנגעיאַוועט איין אָוונט צו וועטשערע. מיר האָבן אויך פֿאַרבעטן עטלעכע חבֿרים און צום שולחן־ערוך, וואָס ראָז האָט אויסגעפֿראַוועט לויט אירע בעסטע קולינאַרע המצאות און רעצעפּטן, האָט זיך צוגעזעצט אַ הײַטער פֿרײַלעכע חבֿרותא, ווי מע וואָלט געפֿראַוועט אַ יום־טובֿ לכבֿוד דעם גאַסט. מע האָט מיט אים געטרונקען לחיימס. און פֿון דאָ, זיצנדיק צווישן דער אויפֿגעמונטערטער חבֿרה, האָט זי אינסטרוירט די סימנים: וואָס און ווען צוצוטראָגן צום טיש, און אַלץ האָט האַרמאָניש זיך צונויפֿגעשפּילט, ווי אַ פֿידל. שפּעטער זענען מיר אַלע געזעסן בײַ די אָפּענע פֿענצטער צו דער גאַס. די רוישיקע מאָטאָרן־באַוועגונג אין דרויסן איז שוין געווען פֿאַרשטילט. אַ ראָמאַנטיש־שמעקעדיקער אָוונט פֿון בלומען־ריחות און בליציקע שטערן האָט אַרײַנגעהויכט פֿון דרויסן. מיר האָבן פֿאַרצויגן ניגונים פֿון באַקאַנטע לידער. מאַנדעלצווײַג האָט געשטעלט דעם טאָן פֿונעם „כאָר". שפּעט נאָך האַלבער נאַכט איז אַ שאָפֿער מיט אַ גרויסן אויטאָמאָביל, געשיקט פֿון אַבאָ שאַבאַן, געקומען אים נעמען. אין דעם אָוונט האָט זיך אין מײַן זכרון פֿאַרקריצט דער פֿאָרטרעט פֿון דעם זעלטענעם יידישן מענטש און קינסטלער: אַ האַרציק־ווארעמער פֿאָלקס־כאַראַקטער, מיט אַ טיף־ווארעמער יידישער נשמה. אין זײַנע ליוונטן פֿילן מיר די קינסטלערישע פֿונקען פֿון דערהייבנקייט, אַרײַנגעמאָלט אין די פּנימער פֿון זײַנע עמך־טיפֿן: דעם וואַסער־טרעגער, דעם שנײַדער א"א. דרײַ יאָר שפּעטער, אין פֿרײַען עלטער פֿון 48 יאָר איז ער אַרויסגעריסן געוואָרן פֿון מיטן שאַפֿן – ער האָט זײַנע יאָרן ניט אויסגעלעבט...

העלמאַן איז אַ קורצע צײַט נאָך דער אָפּעראַציע ווידער געקומען אין דער פֿאַבריק. אָבער ער איז שוין ניט געווען דער זעלביקער: זײַן פֿיזישער כּוח האָט נאָכגעלאָזן און זײַן גאַנג איז געוואָרן פּאַמעלער און ווי אַ רעזולטאַט האָט זיך עס אויסגעווירקט אויפֿן טעמפּ פֿון דער פּראָדוקציע. די נאָרמעס זענען גיך געזונקען און די ציפֿערן אין די ערשטע פּרווו־טאַבעלעס האָבן שוין געוויזן אַ באַטײַטיקן אָנוועור. די לאָגישע רעאַקציע פֿון איציקן, וואָס האָט פֿינאַנציעל אויסגעהאַלטן און באַלאַנסירט דעם דאָזיקן עסק, האָט ניט פֿאַרזאַמט צו קומען: ער האָט רעדוצירט די טעקסטיל־טראַנספֿאָרטן אין אַזאַ מאָס, אַז מען האָט געמוזט אָפּזאָגן פֿון דער

אַרבעט אַ גרויסע צאָל אַרבעטער. רייען פֿון מאַשינען זענען געבליבן שטיין פֿאַרשטילט. דאָס דערפֿירן ביז אַ מינימום דעם פּראָדוציר־כּוח איז געווען דער אומעטיקער סימן, אַז די פֿאַבריק איז ערנסט „קראַנק". אָבער דעם גרעסטן „טשינאָוניק" פֿון דער פֿאַבריק, לוּז העלמאַן, האָט עס ניט געאַרט. ער איז קענטיק אַרויסגעקומען אַ ביסל צו פֿרי פֿון שפּיטאָל, און האָט געמוזט איצט גיין אָפּטע צו מעדיצינישער באַהאַנדלונג. דער זון, איזיק, וואָס האָט שטודירט אויף דאָקטער, פֿלעגט אַרויפֿקומען אין פֿאַבריק און העלפֿן אַכטונג געבן. אויב ס'איז ניט געווען פֿון ליבשאַפֿט, איז עס געווען פֿון גוטסקייט און דרך־ארץ. ראָז איז געווען אינפֿאָרמירט וועגן בידנעם מצבֿ פֿון „מײַן" פֿאַבריק, און מיר האָבן זיך געריכט אַז פֿרײַער צי שפּעטער וועט זי ליקווידירט ווערן. אָבער אונדז האָט עס כּמעט ווי ניט געקימערט. מיר האָבן שוין געהאַט איבער גענוג פֿון די פֿאַמיליע־טובֿות און געפֿרייַט זיך באַפֿרײַט צו ווערן פֿון די גליקן...

עס איז ניט מער געווען, ווי די פּראָבלעם וואָס וועט אַרויסוואַקסן פֿון דעם: אַרבעטסלאָזיקייט. אָבער דאָ איז אונטערגעקומען אונדזער ביידנס אָפּטימיזם, וואָס בײַ יעדער צרה וואַקסט ער פֿון ס'נײַ אַרויס ווי אַ כישוף־פֿלאַנץ, גרין און ליכטיק. ווי תמיד האָבן מיר דערוואַרט דעם מאָרגן מיט טיפֿן גלויבן. און ראָז, אפֿשר מער ווי איך, האָט די לאַגע אויפֿגענומען מיט אַ רויק געמיט, אַפֿילו מיט צופֿרידנקייט.

גראָד אין איינעם פֿון אָט די, אַזוי צו זאָגן, שווערע טעג פֿון פֿרילינג 1953, איז זי גאָר אומגעריכט אַרויסגעקומען מיט אַן אַרויסרופֿעריש געוואַגטער אידעע, ווי אַ צולהכּעיס־פֿאַרמעסט צו אונדזער סיטואַציע. פּלוצעם, פֿון העלער הויט, האָט זי צו מיר אַ זאָג געטאָן, און די ווערטער האָבן אַרײַנגעבליצט אין מיר:

„אָט גראָד איצט, ווען אַלץ בײַ אונדז, דאַכט זיך, גייט אויף אַראָפּ, לאָמיר גיין צום אַרויף: לאָמיר גיין און קויפֿן אַ הויז! דאָס וועט זײַן אונדזער פֿרייד און – אַ מתנה פֿאַר מיר, פֿאַר עפּעס נײַ."

איך האָב זי דערשטוינט אָנגעקוקט און געפֿרעגט: „וואָס נײַ?"

איר פּנים האָט זיך צעהעלט און זי האָט אַ פּאָר מאָל זיך אַ פּאַטש געטאָן אויפֿן בויך, ווי אויף אַ פּיצקל:

„אָט דאָ צאַפּלט שוין די נײַע בשׂורה. איז לאָמיר זיך זאָגן אַ טאָפּלטן מזל־טובֿ!"

ענטוזיאַסטיש האָב איך אויפֿגענומען איר דערקלערונג, זי אַרומגעכאַפּט און מיר האָבן זיך צעקושט. די קינדער האָבן געהערט פֿון דער מאַמען, אַז זי טראָגט אין זיך אַ מתנה, אַ מאָנטשינק ברודערל פֿאַר זיי, אָט אַזוי קליין ווי עוועלינס נײַע ליאַלקע. אַז כ'האָב געפֿרעגט פֿון וואַנען ווייסט זי אַז ס'איז אַ ברודערל, האָט זי געענטפֿערט: „איך ווייס עס באַשטימט."

די קינדער האָבן ניט אויפֿגעהערט איר באַטאַפּן דעם בויך, און געווען באַנומען פֿונעם וווּנדערלעכן סוד. דעם זעלביקן טאָג נאָך האָבן מיר טעלעפֿאָנירט אַ הויז־אַגענטור, און אויף מאָרגן איז געקומען צו פֿאָרן אַן אויטאָ מיט אַן אַגענט, וואָס האָט אונדז געזומען, ווי ער האָט עס געראָפֿן, אויף אַן הײַזערײַאַגד...

מיר זענען מיט אים געפֿאָרן אין מיטלקלאַס־געגנטן, געוויזן עטלעכע הײַזער,

אָבער זיי זענען ניט געווען לויט ראָזעס אויסגעחלומטער פֿאַנטאַזיע. „איך פֿאַרלאָז זיך אַבסאָלוט אויף מײַן ווײַבס גוסט, זי איז אַ מבֿין אויף גוטס", האָב איך געזאָגט דעם אַגענט. „און ווי נאָך?" האָט דער אַגענט אונטערגעכאַפּט מײַן קאָמפּלימענט. „אָבער ס'איז שווער צוצוטרעפֿן אַ קאָמבינאַציע פֿון גוטן קוואַליטעט און אַ צוגענגלעכן פּרײַז," האָט ער זיך באַקלאָגט. און ער האָט וויציק אַ שניט געטאָן: „טאָ ווי האָט איר זיך צוגעקליבן אַזאַ מאַן?" זי האָט שנעל צוריקגעשאָסן: „ס'טרעפֿט אויך אַז מע מאַכט אַ טעות..." און מיר האָבן האַרציק געלאַכט.

נאָך טעג פֿון זוכענישן, יעדע וואָך אין די פֿרײַע שעהען פֿון אַרבעט, זענען מיר אַרויפֿגעקומען אויף אַ הויז אין אַ נײַער שנעל זיך אויפֿבויענדיקער געגנט. דער בעל־הבית איז אַליין געווען דער בוימײַסטער. כ'האָב זיך צוזאַמענגעטראָפֿן מיט ראָזעס צופֿרידענעם בליק און צוויי פּאָר אויגן האָבן באַשטעטיקט: יע. גלײַך אויף אַן אָרט האָבן מיר אָנגעהויבן דעם האַנדל. על־פּי די מאַרק־פּרײַזן האָט אונדז די קניה אויסגעווײַזן לאַגאָדנע און מיר האָבן געחתמעט אַ קויף־קאָנטראַקט. ס'איז געווען אין זומער 1953.

מיר זענען געקומען אַהיים, צערוישט פֿון גליק. מאָריס און עוועלין זענען געווען באַרוישט מיט זייער גליק פֿון דעם ברודערל, זיך געדראַפּעט אויף דער מאַמעס בויך און אים געגלעט, ווי זיי וואָלטן געפֿרוווט אַרויסנאַרן פֿון דאָרטן דאָס לעבעדיקע שפּילכל. נאָך דעם ווי מיר האָבן שוין געווסט, אַז אַלע חלומות און שטערן האָבן אונדז אין דעם לאַנד אָפּגענאַרט, האָבן מיר מיט אַ מאָדנעם איראַציאָנעלן גלויבן דערוואַרט, אַז מיטן אויפֿשטיין פֿון דעם נײַעם נפֿשל וועט זיך אונדזער מזל בײַטן צום גוטן. אויך דאָס הויז איז שוין געוואָרן פֿאַרפֿלאָכטן אין דעם גורל־געוועב.

אויף מאָרגן איז דער אַגענט געקומען אָפּנעמען דעם דעפּאָזיט־טשעק און מיטגעבראַכט פֿון אַ בויִ־געזעלשאַפֿט דעם היפּאָטעק־ביכל אויף די חודש־צאָלונגען. אויך דער פֿאַרקויפֿער האָט געחתמעט די טראַנזאַקציע און צוגעזאָגט גאָר גיך צוצושטעלן דעם פֿאַרענדיקטן בנין.

ראָז האָט גיך צוגעגרייט אַ יום־טובֿדיקע וועטשערע מיט אַ לחיים. מיר האָבן ביז שפּעט אין דער נאַכט געהוליעט. ס'איז געווען ווי מיר וואָלטן געווונען אַן אוצר. „אייגענע פֿיר וועגט און אַ דאַך איבערן קאָפּ," האָב איך זיך אַרויסגעכאַפּט מיט אַ היימיש שפּריכווארט. ראָז האָט עס לאָגיש פֿאַרטײַטשט: „מיר צאָלן דאָך סײַ ווי דירה־געלט, וועט עס כאָטש זײַן פֿאַר זיך." די קינדער האָבן שוין אויך געווסט, אַז מע גייט אין אַ נײַעם אָרט און האָבן געטאַנצט פֿאַר שׂימחה. מיר האָבן זיך געדרייט אין אַ ראָד. און ראָז האָט פֿלוצעם אַ צאַפּל געטאָן. כ'האָב איר אונטערגערוקט אַ שטול און זי האָט זיך געזעצט. אַ שמייכל האָט אַ בליצל געטאָן אויף אירע ליפּן: „איך טאָר אַזוי ניט שפּרינגען. ער האָט זיך אַ גליטש געטאָן..."

אַ שעה שפּעטער זענען שוין די קינדער פֿאַרמאַטערט געשלאָפֿן. די נאַכטישע שטילקייט איז געווען אָן אָטעם. ראָז האָט אָנגענומען מײַן קאָפּ און צוגעדריקט מײַן אויער צו איר וואַרעם לײַב, און זי האָט געפֿליסטערט: „וואָס

הערסטוז?" אַ לײַכטזעליקע רגע האָט אַ פֿינקל געטאָן: „איך הער דאָס געזאָנג פֿון אַ מלאך..."

דער מלאך האָט געזונגען אין איר. קיינער האָט אים ניט געהערט, חוץ אונדז ביידע. אירע לאַבנדיקע אויגן האָבן געפֿינקלט מיטן גליק פֿון באַשאַפֿן לעבן, און זי האָט זיך צעבליט ווי אַ פֿרישע רויז. זי איז שוין געווען אין די הויכע חדשים; אונדזער הויז, ווי אַ צאַצקע, און אַלץ האָט געשמעקט מיט נײַקייט.

די נײַע היים איז געווען אונדזער פּערזענלעכער ענין, אַזוי ווי אונדזער אייגן קינד וואָס קומט צו דער וועלט. דאָס קויפֿן אַ הויז איז אין אונדזערע אויגן געווען נאַטירלעך און פּשוט. מיר האָבן עס געטאָן, ניט ווי קיין סוד, אויך ניט ווי קיין „נײַעס". אָבער אַז טויבע האָט זיך דערוווּסט, האָט זיך ווידער צעפֿלאַמט די קינאה צו אונדז: אַזאַ חוצפּה! איך בין אַוודאי ניט געווען אַזוי נאַיוו צו גלייבן, אַז זיי וועלן אונדז באַגריסן פֿאַר אונדזער איניציאַטיוו און צווויגטשן אַ מזל־טובֿ, ווי מע איז זיך נוהג געווען אין די אַלטע היימען. אָבער כ'האָב לכל־הפּחות ניט דערוואַרט, אַז ס'וועט מיט דעם ווידער אַרויספלאַצן די פֿײַנטשאַפֿט און קעגנערשאַפֿט צו אונדזער מינימאַלע, לעגיטימע און ציווילע רעכט אויפֿצובויען אונדזער נײַ לעבן ווי מיר ווילן. די העצערישע מאַכינאַציע האָט עס צוגעשפּיצט צו כּמעט אַ קרימינעלן פֿאַרברעכן, און טויבע האָט גלײַך צוגעטראָגן דעם באַריכט איציקן. כ'האָב עס ניט געווואָסט. איין זונטיק פֿאַר מיטאָג, וועלן אַ גרופּע באַקאַנטע און ביזנעסלײַט זענען געשטאַנען אין פֿאַבריק, אין אַ רעדל אַרום איציקן און זיך צוגעהערט צו זײַנע רייד און קאָמענטאַרן, בין איך געשטאַנען אין דער זײַט און געווארט, אַז ער זאָל זיך ספּראָווען מיט זײַנע מעשׂיות. פּלוצעם האָט ער זיך צו מיר אַ קער געטאָן:

„נו, ביסט שוין אויך געווארן אַ בעל־הבית פֿון פּראָפּערטי אין יאָהאַנעסבורג."

איך האָב עס אויפֿגענומען ווי כלומרשט אַ שפּאַס און כ'האָב צוטרויִק געפּרעגט: „און כ'וויל בעטן פֿון גרעסערן בעל־הבית אַ טובֿה: איך דאַרף איצט צאָלן מײַן הכנסה־שטײַער, אפֿשר וואָלסטו מיר געגעבן אַן אַוואַנס פֿון 25 פֿונט אויפֿן לוין?"

ער האָט אַ מין געשריי געטאָן: „קיין פּעני ניט!" און מיט כּעס צוגעגעבן: „אונדז איז גוט צו לעבן אין אַן אַלט הויז, און איר מוזט האָבן אַ לוקסוס־ווויננוג, אַנדערש פּאַסט אײַך ניט."

איך האָב געשוויגן.

עטלעכע מינוט שפּעטער האָב איך אומבאַמערקט זיך אַרויסגעשאַרט דורך דער ביוראָ־טיר. פֿון דער וויטן האָב איך באַמערקט, אַז טויבע קומט אײַלנדיק צו דער פֿאַבריק. כ'בין אַרײַן הינטער דער וואַנט, כּדי אויסצומײַדן אַ בייזע באַגעגעניש, און געווארט ביז זי איז געווען אינעווייניק. ראָז האָט שוין געווארט מיט אומגעדולד. אויף מאָרגן, אַז כ'בין אַרײַן אין דער פֿאַבריק, איז העלמאַן ניט געווען. דאָ האָב איך זיך דערוווּסט, אַז ער איז ווידער אין שפּיטאָל. ער מוז האָבן אַ צווייטע אָפּעראַציע. איציק האָט געשיקט זײַנעם אַ פֿאַרטרויטן מענטש אָנצופֿירן

מיט דער אַרבעט. פֿרײַטיק האָט מען די אַרבעטער אויסגעצאָלט, מיט אַן אָפּזאָג־צוגאָב.

ווי תמיד בין איך וועגן אַלץ וואָס קומט דאָ פֿאָר, ניט אינפֿאָרמירט געווואָרן. דאָס איגנאָרירן מיך איז געווען בייז־סימנדיק, אָבער כ׳האָב ניט געוואָלט פֿרעגן און פֿאָרשן. כ׳האָב געווּסט – דאָס איז דער סוף. מאָנטיק אין דער פֿרי בין איך געקומען צו דער אַרבעט און געבליבן שטיין פֿאַר אַ פֿאַרשלאָסענער טיר. אין דעמפּיקן קאָרידאָר איז געווען שטיל. מיט אַ מאָל האָט אַ פֿרעמדקייט אויף מיר אַ ווייַ געטאָן און ס׳האָט געגומען נאָגן אַ ביטערניש אין האַרצן. אויפֿן טאָוול בײַ דער טיר איז געווען אַ נאָטיץ: די קליידער־פֿאַבריק „שלום" איז געשלאָסן. פֿאַר פֿאַראינטערעסירטע איז געווען אָנגעגעבן אַ טעלעפֿאָן־נומער. איך בין ניט געווען איבערראַשט, נאָר דערפֿילט עפּעס אַ מאָדנע פּוסטקייט, און ס׳האָט מיך דערמאָנט די שרעק אין געטאָ, ווען זיי האָבן אָפּגעצוימט אַ גאַס... און כ׳האָב זיך אַראָפּגעיאָגט אין געאײַל מיט די טונקעלע טרעפּ. איך בין שטיין געבליבן אין דער אָפּענער גאַס און אָפּגעאָטעמט פֿרײַ. ס׳איז געווען אַ רגע פֿון פּחד און קלעם.

גייענדיק צום טראַמווײַ, איז מיר אַנטקעגן אָנגעלאָפֿן מיקי. ער איז געווען צעספּוזשעט. ער האָט מיר דערצײלט, אַז דער טאַטע איז נאָך דער אָפּעראַציע אַוועק אין מושבֿ־זקנים. זיי האָבן זיך דערווּסט, אַז ער האָט שוין דאָרטן פֿאַרפֿירט אַ ראָמאַן מיט אַן אַלטער יענטע און קלײַבט זיך אויף דער גיך שטעלן אַ חופּה. זײַנע שוועסטער לויפֿן אַרום, ווי צעדולטע. זיי זאָגן, זיי וועלן אים דערשטעבן. אויך ער איז מיט זייער מיינונג, עס ניט דערלאָזן! איצט לויפֿט ער טאַקע צום טאַטן. ער וועט צו אים אַפּעלירן... איך האָב אים באַגלייט מיט אַ ברכה. שפּעטער האָב איך זיך דערווּסט, אַז די טענות און סטראַשונקעס האָבן אַ האָר ניט געווירקט. ער האָט ניט געוואָלט הערן און זיי, די קינדער זײַנען, מער ניט זען. מע האָט זיך געוויצלט, אַז ער איז פֿאַרליבט אין דער יִדעניש קניפּל מער ווי אין איר. קורץ נאָכדעם איז ער געשטאָרבן.

איך בין געווען אַ פֿרײַער פֿויגל, אָבער מיט די געדאַנקען אין אַ שטרײַג פֿון צעפּלאָנטערטע זאָרגן: וואָס טוט מען וווּ טוט מען זיך אַהין? איך האָב זיך געשעמט פֿאַר שעהען אַרומצודרייען אין שטוב, צי גאָר ווי אַ לא־יוצלח שליאָנדערן איבער די גאַסן. ניט געווען אויך וווּ און צו וועמען צו גיין, כדי צו אַנטלויפֿן ערגעץ פֿון דער צײַט־אָנשיקענish. אין דער משפּחה האָב איך ווי פֿאַרגעסן. איין טאָג איז סאָלי אומגעריכט געקומען צו אונדז און מיר דערמאָנט, אַז אַלץ איז ווי געווען. ער האָט מיר געבראַכט אַ ידיעה: איציק וויל מיך וועגן עפּעס זען. מאָרגן, צוועלף אַזײַגער פֿאַר מיטאָג, דאַרף איך זײַן צו דער טרעפֿונג אין אַ נײַ־געעפֿנטער קראָם אויף איינער פֿון די מיסחר־גאַסן, אין מיטן שטאָט, און ער האָט מיר געגעבן דעם נומער. געקומען איז ער דעם שטיקל וועג צו פֿוס. ס׳איז געווען דאָס ערשטע מאָל נאָך אַ לאַנגער צײַט, אַז מיר האָבן זיך געטראָפֿן. ער האָט האַסטיק אַראָפּגעשלונגען מיט אַן אַלטער יענטע און קלײַבט זיך אויף דער גיך שטעלן אַ חופּה. זײַנע שוועסטער לויפֿן אַרום, ווי צעדולטע. זיי זאָגן, זיי וועלן אים דערשטעבן. אויך ער איז מיט זייער מיינונג, עס ניט דערלאָזן! איצט לויפֿט ער טאַקע צום טאַטן. ער וועט צו אים אַפּעלירן... איך האָב אים באַגלייט מיט אַ ברכה. שפּעטער האָב איך זיך דערווּסט, אַז די טענות און סטראַשונקעס האָבן אַ האָר ניט געווירקט. ער האָט ניט געוואָלט הערן און זיי, די קינדער זײַנען, מער ניט זען. מע האָט זיך געוויצלט, אַז ער איז פֿאַרליבט אין דער יִדעניש קניפּל מער ווי אין איר. קורץ נאָכדעם איז ער געשטאָרבן.

איך בין געווען אַ פֿרײַער פֿויגל, אָבער מיט די געדאַנקען אין אַ שטרײַג פֿון צעפּלאָנטערטע זאָרגן: וואָס טוט מען וווּ טוט מען זיך אַהין? איך האָב זיך געשעמט פֿאַר שעהען אַרומצודרייען אין שטוב, צי גאָר ווי אַ לא־יוצלח שליאָנדערן איבער די גאַסן. ניט געווען אויך וווּ און צו וועמען צו גיין, כדי צו אַנטלויפֿן ערגעץ פֿון דער צײַט־אָנשיקענish. אין דער משפּחה האָב איך ווי פֿאַרגעסן. איין טאָג איז סאָלי אומגעריכט געקומען צו אונדז און מיר דערמאָנט, אַז אַלץ איז ווי געווען. ער האָט מיר געבראַכט אַ ידיעה: איציק וויל מיך וועגן עפּעס זען. מאָרגן, צוועלף אַזײַגער פֿאַר מיטאָג, דאַרף איך זײַן צו דער טרעפֿונג אין אַ נײַ־געעפֿנטער קראָם אויף איינער פֿון די מיסחר־גאַסן, אין מיטן שטאָט, און ער האָט מיר געגעבן דעם נומער. געקומען איז ער דעם שטיקל וועג צו פֿוס. ס׳איז געווען דאָס ערשטע מאָל נאָך אַ לאַנגער צײַט, אַז מיר האָבן זיך געטראָפֿן. ער האָט האַסטיק אַראָפּגעשלונגען אַ קאָמפּלימענט צו ראָזען, ווי ריין און שיין בײַ אונדז איז. זי האָט אים געזאָגט, אַז ער וועט מוזן קומען צו אונדז אין דער נײַער היים, וווּ מיר קלײַבן זיך אין גיכן אַריבער. ווי ער וואָלט זיך דערמאָנט, האָט ער געזאָגט: „אָ, יאָ, כ׳וועל קומען." מיר האָבן אים געוואָלט פֿאַרהאַלטן, ער זאָל כאָפּן אַ ביס; איך האָב געוואָלט מיט אים

עפּעס איבערעדן, נאָר ער האָט זיך אַרויסגעריסן פֿון אונדז: „איך מוז לויפֿן...“ ער האָט געהאַט, ווי אָפּט אַ שוועך געמיט.

אַז סאָלי איז אַוועק, בין איך אויך אַרײַנגעפֿאַלן אין אַ שווערער שטימונג. כ'האָב געפֿילט, אַז מאָרגן, מיט איציקן, גייט זײַן פֿאַר מיר נאָך אַ שטראָפּטאָג: מסתּמא האָט ער זיך ניט געקענט באַרויקן און נישט געקוקט אויף מײַן גרויסן חטא מיטן הויז, האָט ער פֿאַר מיר געפֿונען אַ פּאָסטן אין אַ געשעפֿט. ווערן אַ קרעמערל, אַן אונטערגעאָרדנטער חנפֿדיקער פֿאַרקויפֿער. פֿון סאַמע קינדשאַפֿט האָב איך עס פֿײַנט געהאַט שינאת־מוות. איך האָב געדענקט די אומגליקלעכע קרעמערלער און קרעמערײַ אין קיידאַן. אָבער ווי זאָל איך זיך ראַטעווען? דאָס ווערט זײַן צום מאָמענט אַן אַלטערנאַטיוו, צײַטווײַליק, פֿאַר אַ ווײַל...

איך בין אויף מאָרגן אָנגעקומען אויף דעם אַדרעס אַ ביסל פֿרי־זער. אַרײַנגעקוקט אין אַ לײַדיקן פֿענצטער. די פּאָליצעס זענען געווען שיטער באַלייגט מיט ביליקע אַרטיקלען פֿאַר שוואַרצע אַרבעטער און פֿאַר אָרעמער ווירטשאַפֿט: בגדים, דעקעס, ווערש, טעפּ און שווערע שיך. די טיר צו דער גאַס איז געווען אָפֿן. אויפֿן טאָמבאַנק איז אַ גרויליעכער קאָפּ פֿון אַ מאַן געווען אַריבערגעבויגן איבער אַ צײַטונג. אַ מאָדנע טונקעלער אומעט האָט מיך אַ צופּ געטאָן בײַם האַרצן. ווען איציק וואָלט אין דער רגע ניט אָנגעקומען, וואָלט איך מסתּמא זיך אָפּגעטראָגן.

„וואָס שטייסטו אין דרויסן?“ האָט ער צוגעוואָרפֿן די פֿראַגע און אַרײַנגעשפּרײַזט אין קראָם; איך נאָך אים. דער מענטש הינטערן טאָמבאַנק האָט אַ הייב געטאָן דעם קאָפּ, אונדז אָנגעקוקט מיט גוטמוטיק־צעשמייכלטע אויגן און פֿאַרויסגעטראָגן איציקן דעם „גוטן טאָג“.

איציק האָט אויף דער פֿרײַנדלעכער באַגריסונג ניט געענטפֿערט, ווי ער וואָלט גאָרנישט ניט געהערט. ער האָט אַ טײַטל געטאָן מיט אַ פֿינגער אויף מיר און אָן צערעמאָניעס געזאָגט: „דאָס איז מײַן ברודער, דוד“. דער מאַן האָט מיר אויסגעשטרעקט אַ האַנט און געזאָגט: „אַ פֿאַרגעניגן אײַך צו קענען.“ איציק האָט זיך אַ קער געטאָן צו מיר און גאָרניט פֿרעגנדיק קאָמאַנדירט: „דאָ, וועסטו אַרבעטן. ער וועט דיר שוין זאָגן וואָס דו דאַרפֿסט טאָן. ער איז דאָ דײַן בעל־הבית. ער וועט דיך לערנען – ער איז מײַן פֿרײַנד. דאָס אַלץ!“

איך בין שטיין געבליבן אַ צעטומלטער. דער מענטש האָט געשמייכלט אונטער זײַנע גראָלעכע וואָנצעס. מיר איז אויפֿן האַרצן געווען ווי צו ווײַנען. די דאָזיקע אומגעדולדיק־אומצופֿרידענע מין רעקאָמענדאַציע אויף אַ שטעלע, איז געווען אי פֿאַרשעמעדיק, אי קאָמיש. וואָלט עס פֿאַר מיר ניט געווען אַזוי טראַגיש, וואָלט איך געדאַרפֿט לאַכן, זיך אויסדרייען מיטן רוקן און אַרויסשפּאַצירן צו דער זוניקער גאַס. אָבער מײַנע פֿיס און מײַן צונג האָט די ניט־ברירה אָפּגעליימט. מײַן שטומע צושטימונג האָט ווי אַקצעפּטירט די אָנגעוואָרפֿענע טובֿה. איך בין געווען דערגאַדירט, פֿאַרשעמט. איציק האָט אַ פּנים געפֿילט מײַן מצב און ניט וועלנדיק, אַז עס זאָל קומען צו אָן אויפֿרײַס, ווי דאָ ניט לאַנג אין אויטאָ, איז ער אַוועק. איך האָב אויפֿגעכאַפּט דעם פֿרײַנדלעכן בליק פֿון מײַן נײַעם בעל־הבית, וואָס איז שוין געשטאַנען בײַ מײַן זײַט.

זײַן קול, גלעטנדיק־וואַרעם, האָט מיר פֿון דער נאָענט אַ זשום געטאָן: „אַזאַ איז ער, דײַן ברודער, און מוזסט אים נעמען אַזוי ווי ער איז. מיט אַלעמען איז ער אַזוי. אָבער ער פֿאַרמאָגט אַ גוט האַרץ. מסתּמא געדענקסטו אים פֿון אײַערע יונגע יאָרן, ניט אַזוי, דייוויד?" האָט ער אויפֿן ענגלישן מאַניר געפֿרעגט.

„אַוודאי געדענק איך..." האָב איך אַרויסגעשטאַמלט. כ'האָב געפֿילט, אַז ער זוכט צו פֿאַרלייכטערן מײַן געדריקטע שטימונג, און נאָך – אַז ער איז עפּעס פֿון אַן אַנדער טייג געקנאָטן. און אָט די פֿשוטע מענטשלעכקייט האָט מיך דערמוטשערט און לײַכטער געמאַכט.

„און איצט," האָט ער געזאָגט, „וועלן מיר האָבן טיי. איך האָב געווּסט, אַז איציק קומט און אַלץ צוגעגרייט, אַפֿילו אַ 'דרינק', ווי ער האָט ליב. אַ שאָד וואָס ער איז אַנטלאָפֿן," האָט ער באַדויערט.

פֿון אַ גרויסער טערמאָסקפֿלאַש האָט ער אָנגעגאָסן צוויי גלעזער טיי, און אַרויפֿגעשטעלט אויפֿן קאַנטאָרטישל אַ טעלערל מיט דעליקאַטע ווורשט־סענדוויטשן. ער האָט נאָך אַלץ געוואָלט גוט מאַכן און פֿאַרריידן די סצענע, וואָס האָט זיך דאָ ערשט אָפּגעשפּילט; ער האָט געזאָגט:

„בײַ איציקן פֿאַרשווינדט גיך דער כּעס און ער ווערט צוגעלאָזן און וואַרעם, אַזוי ווי די זון וואָס קריכט אַרויס פֿון הינטער כמאַרעס. ווייסט דאָך, ביסט אַ פּאָעט, צום באַדויערן אויף אַ שפּראַך, וואָס איז מיר אַבסאָלוט פֿרעמד. נאָר דעם קלאַנג פֿון די זינגעוודיקע ווערטער, וועלכע מײַנע עלטערן פֿלעגן זיך אַ מאָל דורכוואַרפֿן מיט אַ פּאָר קורצע פֿראַזעס, געדענק איך. איך בין יונג אַנטלאָפֿן פֿון דער היים. געוואָלט זען די וועלט, לעבדיק, שטעט. געוואָלט אַ קוכער אָן קעלנער אויף אַ שיף. איין תּאווה האָב איך מיטגענומען פֿון דער היים: לייענען. בײַ אונדז איז די גאַנצע שטוב געווען פֿאַרוואַלגערט מיט ביכער, מאַגאַזינען, צײַטונגען. מיר זענען געווען אַ משפּחה פֿון ביכער־נאַשערס. אויף דער שיף, אַן איטאַליענישער, האָב איך זיך גלײַך אויסגעלערנט רעדן און אַפֿילו לייענען איטאַליעניש, אפֿשר ניט ערגער ווי דער קאַפּיטאַן. אין עטלכע וואָכן האָב איך אויסגעלייענט די גאַנצע קליינע, אָבער קלאַסישע ביבליאָטעק, אין ענגליש און איטאַליעניש. איך האָב אַפֿילו געפּרוווט, אין לאַנגוויליק־נודנע נעכט, מאַכן ענגלישע סטראָפֿעס, אָבער זיי האָבן מיר אויסגעזען צו אָרעם און בלאַס. אַ ים־כוואַליע האָט אין אַ סעקונדע די העפֿטלעך פֿאַרשלונגען. מײַן אַרבעט־טערמין האָט זיך גראָד געהאַט געענדיקט. מיר האָט זיך געדאַכט, אַז כ'בין אויסגעפֿאָרן וועלטן און איך האָב געגאַרט אַראָפּשטעלן אַ פֿוס אויף האַרטן באָדן. מײַן אָפּיציר איז פֿון מיר געווען צופֿרידן און מיר צוגערעדט זיך קאָנטראַקטירן אויף נאָך אַ יאָר, אָנגעבאָטן אַ העכערן לוין, אָבער ס'האָט מיך געצויגן צום נאָענטסטן האַפֿן, ווו מיר וועלן אַנקערן: רוים. די שטאָט, ביבליאָטעקן, מוזייען, טעאַטערס. איך בין געווען גליקלעך, ווי כ'וואָלט אָנגעקומען צום ציל, ווו איך דאַרף אויספֿירן אַ פֿאַרשערישע מיסיע. איך בין באַלד געווויינט געוואָרן צום קלימאַט פֿון דער שטאָט, צו די געריכטן און שפּיזן, אויסגעווען אין אירע אַלע אָרעמע און רײַכע קוואַרטאַלן, געקענט פֿון אויסנווייניק אירע היסטאָרישע פּלעצער, קירכן, די וואַטיקאַן־שטאָט; אומעטום. און אַלע מײַנע

באַקאַנטע האָבן מיך טראַקטירט ווי אַ הי־געבוירענעם. ביז איין טאָג בין איך אַ פֿאַרגאַפּטער שטיין געבליבן קעגנאיבער דער נײַער ביבליאָטעקאַרין. כ׳האָב ניט געקאָנט אָפּרײַסן מײַן בליק פֿון איר אויסגעטאָקט ליכטיק פּנימל: אַן אָריענטאַלישע פּרינצעסין! איך בין נאָך אַלץ געווען דער ביכער־פֿרעסער, וואָס איז מיט אַ מאָל באַלוינט געוואָרן: אויפֿפֿרעסן זײַן ביבליאָטעקאַרין".

איציק האָט במשך פֿון זײַנע ביזנעס־יאָרן זיך דערוואָרבן אַ רעפּוטאַציע פֿון אַ טובֿה־טוער. הגם ס׳איז תּמיד געווען מיט אַ צומישׁ־טיילכל פֿון מיסחר־עלעמענט, איז עס אָבער געטאָן געוואָרן גוטוויליק און מיט אַ ריינער כוונה. און מענטשן, וועמען ער איז אַנטקעגנגעקומען, האָבן וועגן דעם געריידט און אָפּגעשאַצט זײַן הילף מיט אָנערקענונג און דאַנק. לויט זײַן כאַראַקטער און נאַטור, איז איציק געווען אַ סאָרט סוחרישער פֿענאָמען, מיט אַ וווּנדערלעך אינטוּיטיוון חוש צו דערשמעקן, ווי דער חיישער אינסטינקט, וווּ ס׳איז פֿאַראַן זיכערקייט, אַ ספֿק, צי גאָר אַ סכנה. ער האָט פֿון קיינעם ניט געלערנט ווי צו מיסחרן, נאָר פֿון זײַן אייגענער אַרבעט און פּראַקטיק האָט ער זיך באַוואָנדערט מיט אייגענע פֿאַרמולעס, פּרינציפּן און האַנדל־עטיק. אין דער קליידער־בראַנזשע אין יאָהאַנעסבורג איז זײַן נאָמען דערמאָנט געוואָרן מיט כּבֿוד, און זײַנס אַ מיינונג, צי אַ פּראָגנאָז וועגן דעם מאַרק־מצבֿ, פֿלעגט איבערגיין פֿון מויל צו מויל און מ׳האָט עס ערנסט אויפֿגענומען, און לויט דעם האָט מען קאַלקולירט מיסחר־טראַנזאַקציעס. אַזוי אַרום איז ער געווען באַקאַנט בײַ ברייטע שיכטן פֿון דער באַפֿעלקערונג. צו מאָל פֿלעגט אויך אַ באַנק־מענעדזשער ציטירן „מ״ר וואָלפּעס אָפּיניאָן" וועגן פֿינאַנצן. איז ניט קיין וווּנדער, אַז צו אים פֿלעגן קומען מיסחר־פֿרײַנד – און ער האָט געהאַט אַ סך אַועלכע – זיך שואל־עצה זײַן מיט אים וועגן אַ קאָמפּליצירטער סיטואַציע, צי בכלל, וועגן עס האָט זיך געשאַפֿן אַ קריזיס און מע איז געווען אין אַ ירידה. געוואָרנט איציק האָט איציק געגעבן רעצעפּטן, אָדער ממשותדיק צוגעהאָלפֿן צוריקשטעלן אַזאַ איינעם אויף געזונטע פֿיס. איצט איז עס געווען דער פֿאַל מיט אָט דער קראָם.

ס׳רובֿ יידן, וואָס פֿלעגן קומען צו איציקן, זענען געווען טיפֿן פֿון דעם שטעטלשן אַמאָל. איציק האָט גוט געקענט די פּסיכיק פֿון אָט די מענטשן און ער האָט געווּסט די טעכניק פֿון רעסטאַווירירן אַזאַ איינעמס געשעפֿט צי קרעמל. אָבער דער שטאַרק־אָפּגעפֿרעמדטער יידּ, איז געווען אַ גאָר אַנדער מענטש, וואָס האָט ניט אַריינגעפּאַסט אין דער נאָרמאַל־סטאַנדאַריזירטער רעם. ער האָט געקענט אַ סך לייענען, אָבער גאָר ווייניק אַרבעטן. איך האָב זיך שפּעטער דערוווּסט, אַז מיטן אַריינקריגן פֿלוצלינג אַ גרויסן ירושה־קאַפּיטאַל, האָט זיך אָט דער פֿאַראיטאַליעניזירטער יידּ אויפֿגעבויט אַ גוט־גייענדיק געשעפֿט, וואָס איז זיך גיך פֿונאַנדערגעוואַקסן.

די צרה איז געווען וואָס איבערן געשעפֿט האָט ניט געוואָכט קיין זאָרגעודיק אויג פֿון אַ בעל־הבית. דאָס געשעפֿט איז געלאָזן געוואָרן אויף פֿרעמדע הענט: אַ פֿאַרוואַלטער, אַ בוכהאַלטער און אָנגעשטעלטע. וועגן מע האָט געדאַרפֿט נייטיק האָבן דעם „קאָפּ" פֿון דער פֿירמע אויף אַ באַראַטונג אויף צו

מאַכן אײַליקע באַשלוסן אָדער לייזן וויכטיקע פראָבלעמען, איז ער געשטאַנען מיט אַ נאָטיץ־ביכל בײַ די „פֿערדלער", (וו׳ היימישע יִדן האָבן לצנותדיק גערופֿן די פֿערד־געיאגן) און אויסגעחשבונט די פֿערד־גיכקייט און פֿון פֿאַרויס נאָך דעם חשבון באַצאָלט. אַזוי האָט דאָס געשעפֿט געאַרבעט אויף פֿערד... אָדער ער פֿלעגט זיך געפֿינען מיט זײַן וויב אויף לוקסוס־וואַקאַציעס אין איטאַליע, צי ערגעץ אין לאָנדאָן, צי פּאַריז. ער איז אין נאַטור געבליבן אַ באָהעם. דער מאָרגן האָט אים ניט געאַרט, און ביידע, ער און זײַן וויב, האָבן געשניטן גוטע און געשמאַקע שטיקער פֿון צעהוליעטן לעבן און דאָס געשעפֿט האָט זיך אויסגעשעפּט.

האָט ער גענומען מאַכן קליינע געשעפֿטלער. זײַן גרויסער נאָמען איז נאָך געווען פֿריש און ער האָט אָנגעבאָרגט, אָנגעלזען, ווידער אָן אַ חשבון, און ניט אָפּגעצאָלט די חובֿות. ער איז געוואָרן באַנקראָט.

איציק האָט אים געוואָלט העלפֿן, און דערבײַ האָט ער, ווײַזט אויס, געטראַכט, אַז אויך איך וועל געהאָלפֿן ווערן. אָבער דאָס מאָל איז אַרויסגעוואַקסן אַ טעות: מיר ביידע זענען געווען אַ לא־יוצלחדיקער צווילינג. פֿאַר אים, פונקט ווי פֿאַר מיר, איז דאָס קרעמערײַ געווען אַן אָפּקומענישׁ, ווי אַ ניט־פֿאַרדינטע שטראָף. מיר האָבן פֿאַרמאָגט עפּעס שותפֿותדיקס, אין גײַסט, וויזיע, חלום. ס׳איז געווען אַזאַ וואַכער מאָדנער אומרו צו דער אָפּענער וועלט, צו איר מהות, וואָס האָט זיך ניט געקלעפּט מיטן פֿאַרקויף פֿון בונטע דעקעס און געבלימלטע ציצענע קליידלעך פֿאַר שוואַרצע מענער און פֿרויען. דאָס האָט ניט געקענט אינספּירירן.

פֿון סאַמע ערשטן טאָג, גלײַך נאָכן פֿאַרטרויען מיר זײַן לעבנס־געשיכטע, האָט ער אָנגעהויבן פֿאַרשווינדן. צו ערשט אויף וויײַלעס, שפּעטער אויף לאַנגע שעהען, האַלבע טעג און מער. איציק איז געווען צו פֿיל פֿאַרנומען און ניט געהאַט קיין צײַט פֿאַר אַזאַ קליין געשעפֿט. ווי אין זײַן גרויסן פֿרימערדיקן געשעפֿט, האָט מײַן באָס אַלץ איבערגעלאָזן אויף מײַן אַחריות. איך האָב זיך ניט געקענט העלפֿן און אויסגעפֿירט די פֿאַראָרדענונגען, וואָס ער פֿלעגט מיר איבערלאָזן. בעצם האָט ער מיר ניט געפֿעלט, ווײַל מיט די וויניק, כּמעט צופֿעליקע קונים, האָב איך זיך אַליין געקענט ספֿראַווען. די פּראָצעדור – אַ גאָר פּשוטע און קלאָרע: אויף יעדן אַרטיקל איז געווען אָנגעצייכנט די פּרײַז, און אין זײַט דערבײַ אַ לאַטײַניש אות־שיפֿער, ביז וויפֿל ס׳לאָזט זיך אָפּדינגען. די אָפּיציעלע סומירטע קבלה, וואָס איז געווען לויט אַ געזעץ אָבליגאַטאָריש פֿאַר יעדן קונה, איז שוין במילא געווען אַ פֿינקטלעכער קאַסע־קאָנטראָל. אויך דאָ האָב איך, ווי אין דער קליידער־פֿאַבריק, געפֿירט אַ בוכהאַלטעריע פֿון הכנסה און הוצאה. כ׳האָב די ציפֿערן פֿאַרצייכנט אין אַ זשורנאַל. פֿאַיציעס זענען געווען וויניק, קליינע און ניט קאָמפּליצירטע. בסך־הכּל, בלויז צוויי: דער אַ״ג פֿאַרוואַלטער און איך. אָבער די הכנסה איז געווען אַ צו מאָגערע און דער בילאַנס פֿון ערשטן חודש האָט קוים זיך אויסגעגלײַכט. כ׳האָב געפֿילט, אַז דאָס וועט זיך קלאָגעדיק ענדיקן, און כ׳האָב עס דערצײלט נאָר ראָזען. אַזאַ מיני־ביזנעס, וואָס אירע לאַגער־פּראָדוקטן זענען געווען צוגעצײלטע, האָט זיך געהאַלטן אויף פֿאַרבלאָנדזשעטע קונדן, צי מציאה־זוכער.

איציק האָט עס אַוודאי געווּסט, אָבער ער איז ניט געווען פֿאַראינטערעסירט אין אַ סאָלידן אײַנפֿונדעווען עס אויף אַ לאַנגער צײַט.

איך בין איצט געווען ווי איינער, וואָס קוקט זיך צו און וואַרט־אויבער דעם פֿראָצעס פֿון אַ זינקענדיק שיפֿל. איך האָב אַפֿילו אויסגעקוקט דעם טאָג פֿון סוף. אָבער מיט פֿריידן האָבן מיר דערוואַרט דעם טאָג פֿון נײַעם אָנהייב פֿון אונדזער קומענדיק לעבן דאָ: די פֿרישׂ־געבויטע היים, ווי אַ ליכטיקע האָפֿענונג. די ידיעה, אַז מיר קענען זיך אַרײַנצײַען האָט ניט פֿאַרזאַמט צו קומען, און ס'איז געווען יום־טובֿדיק.

יום־טובֿ אין אַ מיטוואָך, דעם 12טן אויגוסט 1953, האָבן מיר זיך אַריבערגעקליבן אין אונדזער הויז: פּאַרקהערסט, 4טע גאַס, 57. איין גרויסער פֿול־געפּאַקטער לאַסטאויטאָ האָט געבראַכט אַלץ מיט אַלעמען: די באַשׂיידענע בעל־הבתישקייט, די קינדער און מיך. ראָז איז דאָ שוין געווען פֿון פֿרײַער און אונדז אָפּגעווואַרט בײַם אַרײַנגאַנג, לויט דער היימישער טראַדיציע, מיט אַ טעלערל ברויט און זאַלץ. דאָס האָט געמיינט: אין הויז זאָל תּמיד זײַן עסן צו דער זאַט און באַטעמט. צו דער קינדערשער שׂימחה איז ניט געווען קיין גרענעץ; מאָריס און עוועלין זענען געלאָפֿן פֿון צימער צו צימער, געטאַנצט און געזונגען קינדער־לידער. איך בין געשטאַנען בײַם פֿענצטער און אָנגעקוואָלן פֿון די ליכטכוואַליעס, וואָס די זון האָט אַרײַנגעשטראָמט. ראָז האָט שוין געהאַט אויפֿגעהאָנגען די נעץ־גאַרדינען אויף די פֿענצטער, און איך האָב איצט געטאָן די אינעווייניק־דעקאָראַציע־אַרבעט: אַרויסגעלייגט די פּאָר גרעסערע, נײַע טעפּעכער – ניט קיין פּערסישע – און אויסגעשטעלט דאָס מעבל. די נײַ־געפֿלאַנצטע לאָנקע אַרום שטוב, האָט קענען הימלבלאָ געשׂימערט מיט גרינע אייגעלעך.

איך האָב גראָד געעפֿנט די גלאַנציק־ווײַסע טיר צו דער דרויסנדיקער וועראַנדע, אַוועקצולייגן אויף די ברוינגעלע שטיינפּלאַטן אַ טרעטער פֿון אײַזן און גומי געפֿלאָכטן, אײַנגעהאַנדלט מיט די טעפּעכער אין אָקיי־באַזאַר. און מיט אַ מאָל איז אין זכרון אויפֿגעקומען אַ בילד פֿון דער אַלטער היים, מיט אַ צעפֿלאָכטענער שמוציקער ראָגאָזשקע אין פֿאַרטונקלטן פֿירהויז. און אין האַרצן איז אויפֿגעגאַנגען אַ טרעריקע בענקשאַפֿט. דער חורבן איז ווידער געשטאַנען פֿאַר די אויגן. כ'וואָלט איצטער די שטרויעלער פֿון יענער ראָגאָזשקע אויסגעקושט, ווי אונדזערע פֿרומע זיידעס האָבן געקושט די אותיות פֿון דער תּורה. נאָר איך האָב דערהערט ראָזעס קול, וואָס רופֿט צום חנוכּת־הבית־מיטאָג, און כ'בין האַסטיק צוגעלאָפֿן הינטער דער וואַנט אויסצוווישן די אויגן. די קינדער האָבן מיך געשלעפּט פֿאַר אַ האַנט: „קום, גיכער. מיר האָבן גוטע זאַכן..."

אויפֿן טיש – צוויי גלעזעלער בראַנפֿן, און צוויי קאָקאַ־קאָלאַ, וואָס איז בײַ די קינדער געווען ווײַן. אַ טעצעלע זאַלציקע און זיסע גאריבטן. און ראָזעס מזל־טובֿ־קוש האָט מיט איין סמאָטשקע אויסגעזויגן דעם אומעט. ווידער האָט דאָ געשפּרודלט די הנאה פֿון לעבן. דאָס הויז האָט געשמעקט מיטן כישוף פֿון באַנײַונג. אין מײַן מוח האָט פֿון זיך אַליין געקלינגלט די ברכה פֿון אַ יום־טובֿדיקן שהחיינו. מאָריס, וועלכער איז מיט צוויי חדשים צוריק געוואָרן פֿינף יאָר, האָט זיך שוין אַרויסגעקענטיקט מיט אייגענע כאַראַקטער־סימנים: אײַנגעשפּאַרטקייט,

ברוגזן און קאַפריזן. עוועלין, מיט צוויי און אַ האַלב יאָר, איז געווען אַ לעבעדיק ברעקל, ווי קוועקזילבער. ביידע זענען איצט געקומען צו מיר: זיי ווילן זען דעם ברודערל.

ס'איז געווען דרײַ וואָכן אײדער דאָס פֿאַסאַזשירל איז אָנגעקומען. ראָז האָט זיך שוין מער געהיט און זיי ניט צוגעלאָזט צו זיך ווי פֿריִער, ווען זיי פֿלעגן זיך לוסטיק אַרומשפּילן און איר פּאַטשן אויפֿן בויך. מאָריס האָט אַפּעלירט צו מײַן אויטאָריטעט, אַז כ'זאָל בעטן 'מאַ' אַרויסנעמען דאָס שפּילכל פֿון בויך. און עוועלין האָט געקוויטשעט: יע, זי וויל אים אויך זען. איך האָב זיי קוים באַרויקט, אַז זיי מוזן נאָך ווארטן ביז דאָס ברודערל וועט פֿאַרטיק ווערן. אַ מלאך היט אים און לאָזט קיינעם ניט צו צו אים.

ראָז איז געווארן פּאַמעלעכער און פֿאָרזיכטיקער. ס'איז איר געפֿאַלן שווער דאָס אויפֿפּאַסן אויף די קינדער, זיי קאָרמען, באָדן, לייגן שלאָפֿן. די דאָזיקע פֿונקציעס, וואָס זי האָט במשך פֿון פֿינף יאָר אויסגעפֿירט מיט געטרײַשאַפֿט און ליבשאַפֿט, האָט איצט איבערגענומען די שווארצע דינסט. און ראָז איז גאָר צופֿרידן געווען פֿון איר אַרבעט מיט די קינדער. זי האָט עס געטאָן מיט געדולד און פֿרײַנדשאַפֿט. אין פֿרײַע שעהען אַפֿילו זיך געשפּילט מיט זיי. די קינדער האָבן זיך צוגעבונדן צו איר. ס'איז געווען פֿאַר זיי אַנדערש און נײַ, און פֿאַר דער שוואַנגערער מאַמען – אַ דערלײַכטערונג. זי איז איצט מיט די געדאַנקען און פֿילונגען געווען מיטן נײַעם פֿייגעלע, וואָס פּיקט זיך אַרויס פֿון שאָל. זי האָט אים אַ גליקלעך־צעפֿלאַטערטע אויסגעקוקט, כסדר אויסגעחשבונט דעם אָנקום און געצײלט די סעקונדעס. פֿון דער אַרבעט אין שאָפּ, פֿלעג איך געווײַנטלעך קומען גאַנץ פֿרי, אויב דער אויטאָבוס האָט ניט פֿאַרשפּעטיקט. די קינדער פֿלעגן שוין ליגן מידע אין די בעטעלעך, דערבײַ פֿלעגט זיצן ראָז און לייענען אַ מעשׂהלע אַדער זינגען אַ קינדער־לידעלע. דאָס האָט זי גערן־וויליק און מיט פֿרייד געטאָן די גאַנצע צײַט. איך פֿלעג צוקומען, זיי קושן און ווינטשן אַ „גוטע נאַכט"; דאָס איז געווען דער בעסטער שלאָפֿמיטל. נאָך דעם, ביז שפּעט אין דער נאַכט, פֿלעגן מיר זיצן און איבערעכענען די צײַט, חלומען און זיך אויסמאָלן די צוקונפֿט אין אידילישע בילדער. ס'איז גוט געווען אַזוי. מיר האָבן די טרייסטנדיקע ליבע־ווערטער נייטיק געדאַרפֿט, ווי באַלזאַם צו אונדזערע אַנטוישונגען און ליידן. און ראָז האָט זיך אין די לעצטע טעג פֿון ברענגען צו דער וועלט דאָס נײַע לעבן, פֿונאַנדערגעבליט ווי אַ ליכטיקע בלום.

אין אָט די טעג פֿלעג איך זיצן אין שאָפּ און אומגעדולדיק נערוועז אויפֿכאַפּן יעדן טעלעפֿאָן־קלונג. מיר האָבן אָפּגעמאַכט, אַז טאָמער קריגט זי אַ סיגנאַל פֿון גאָלדענעם שטײַג, אַז דאָס פֿייגעלע וויל צו דער פֿרײַ אַרויספֿליִען, אָדער דערפֿילט „עפּעס", זאָל זי מיר גלײַך טעלעפֿאָנירן און כ'וועל תיכף קומען מיט אַ טאַקסי און זי נעמען אין שפּיטאָל. אָבער דער טעלעפֿאָן האָט זעלטן געקלונגען, און איך פֿלעג זיך לאַנגע שעהען אַרומדרייען אַ פֿאַרזונקענער אין מחשבֿות. און די צײַט פֿון יאָר האָט אָנגעקלאַפּט צו מיר. געצײלטע טעג צו ראָש־השנה; די טעג וואָס האָבן דערמאָנט די היים און דעם חורבן, טאַטע־מאַמע און אַ קבֿר־גרוב. איך

האָב קיין מאָל ניט געזאָגט יזכור אוּן קדיש, ניט מחמת אַפּיקורסות אָדער וויַיל כ׳האָב בכלל ניט געדאַוונט; איך האָב פּראָסט־פּשוט ניט געגלייבט, אַז דאָס אָפּמורמלען די קורצע תּפילה, וואָס אירע וועלטער זענען אומפּאַרשטענדיק, מאַבט מיט עפּעס לײַכטער. ס׳איז דאָס אויספּירן אַ געטלעכע קאָמאַנדע, וואָס איז אײַנגעוויקלט אין אַ שרעקבאָמבע – אוּן אָט די שרעק איז די מאַכטיקסטע טרייבקראַפֿט.

בײַ מיר אין האַרצן איז עס אָבער געווען אַזאַ נצח־פּײַערל פֿון וויי אוּן פּײַן, וואָס ברענט טאָג אוּן נאַבט, אַ נר־תּמיד, מיט אַ לאַנגן יאָרן־קנויט וואָס זויגט פֿון זכרון־אייל. אָט טוט ער עס דאָ אין בוך. איצט האָב איך זיך דערמאָנט יענעם ערשטן פֿאַרפֿינצטערטן ראָש־השנה, אַ פּאָר חדשים נאָך דעם וויי כ׳בין געקומען אין יאָהאַנעסבורג. מײַן זכרון האָט צוריקגעוואַנדערט אוּן פֿאַר מיר געמישט יענע בלעטלער. יענער פֿאַר יום־טובֿים־סעזאָן, 1951, האָט זיך טיף פֿאַרקריצט אין מײַן זכרון. איך בין דעמאָלט פֿון אייגענעם ווילן געווען פּראָגראַמירט אויפֿצונעמען אַלע פֿרישע אײַנדרוקן, מענטשן, פּנימער, שמועסן אוּן זיי באַהאַלטן ווי אַן אוצר אין זיך, ווי כ׳וואָלט שוין פֿאַרויסגעפֿילט, אַז כ׳וועל עס נאָך אין דער צוקונפֿט נייטיק באַדאַרפֿן. אין אונדזער יידיש שטעטל, קיידאַן, איז עס מיר אַלץ געווען נאַטירלעך אוּן כ׳בין דאָרט מיטגעוואָקסן מיט אָט דעם שטייגער. דאָ, בײַ די אויפֿגעקומענע גבֿירישע אימיגראַנטן, האָט עס באַקומען אַ נײַע דימענסיע, ווי אַ מין פֿאַרוועט פֿון מאַכן אַ גרעסערן אָנשטעל פֿאַר לײַטן.

איציק איז יענע יאָרן געווען דער גבאי פֿון דער דזשעפּע־שול, דאַבט מיר, אויך אַ קאַסירער (טרעזשורער) אוּן במילא אַ גרויסער בעל־דעה. כּמעט אַלע מתפּללים זענען געווען היימישע יידן, ס׳רובֿ פֿון ליטע. דאָ האָט יעדערער זיך געוואָלט אויספֿינען מיט אַ וואָס גרעסערער נדבֿה, וואָס פּאַסט צו זײַן שטאַנד ווי אַ בעל־הבית. אויך די נדבֿה פֿאַר דעם מקום־קדוש, די שול וווּ דער יידּ דאַוונט, איז געגעבן געוואָרן ביד רחבֿה, אָבער די סאַמע גרעסטע נדבֿה פֿלעגט אָנקומען אין האַנט פֿון ראַבײַ, צי רבֿ, וואָס האָט געזאָלט זײַן דער אַדוואָקאַט, דער סניגור אוּן מליץ פֿאַרן רבונו־של־עולם. די צדקה האָט געמיינט פֿאַריאָגן דעם שׂטן, וואָס לויערט אויף יידישע לעבנס. אוּן ס׳וויזט אויס, אַז פֿאַר די נשמות האָט עס ניט אַרויסגערופֿן בײַם ראַבײַ קיין ספּעציעלן אינטערעס.

הגם די רעליגיעזע נאָרמעס פֿון צדקה זענען געווען פֿונדאַמענטאַל יידישע, מיטגעבראַכט פֿון די אַלטע היימען, איז דאָס יידישע לעבן אוּן דער מינהג געווען נײַ אוּן רעפֿאָרמירט. ס׳וואָלט געווען גאָר נאַטירלעך אוּן ריכטיק זיך אָנצושליסן, ווי אַ כּלל, צי ווי איינציקע קאָנגרעגיישנס (קהילות) צו די רעפֿאָרמער, אָבער צו דעם האָבן די אָרטאָדאָקסישע כּלי־קודש אוּן מנהיגים ניט דערלאָזט. ווי נאָר אַ יידּ האָט אַרויסגעשטעלט אַ פֿוס פֿון שול, יום־טובֿ, צי אַפֿילו יום־כּיפּור, האָט ער זיך גלײַך אַרײַנגעזעצט אין זײַן אויטאָ, וואָס איז געווען געפּאַרקט אין אַ גאַס בײַ דער שול אוּן געפֿאָרן צו זײַן געשעפֿט. אָט די פֿרום־באַטיטלטע רבנים האָבן ניט געוואָלט הערן אוּן וויסן דער רעליגיעזער פֿירונג אוּן צידקות פֿון זייער עדה מחוץ די וועגט פֿון שול. קיין איינעם פֿון זיי האָט ניט אינטערעסירט ווי דער יידּ,

דער מנדבֿ און מתפלל אין שול, איז מקיים יידישקייט אין דער היים, אין זײַן פּריוואַטן לעבן. דאָס האָט זיי כלומרשט באַפּרײַט פֿון זייער אַחריות און חובֿ אויפֿצוהיטן די אמונה און הלכה בײַ יידן און אָפּגעבן לסוף אַ דין־וחשבון צום בית־דין עליון, ווי ס׳איז אָנגענומען.

די שולן און אַנדערע תּפֿילה־ערטער אין אַלע יידישע קאָנגרעגיישנס, האָבן געגעבן אַזאַ סאָרט אומאָפּיציעלן צענזוס פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין איינציקע ערטער, און צוזאַמענגענומען – אין גאַנץ דרום־אַפֿריקע. די יידישע צענטראַל־אינסטיטוציעס, דער באָרד אָוו דעפּיוטיס (וועד־הקהילות), די ציוניסטישע פֿעדעראַציע (דזשוויש אַפּיל) און די כלערליי צדקה־חבֿרות, האָבן כסדר געמאָנט און דערמאָנט וועגן די ניט־אָבליגאַטאָרישע שטײַערן, אין בריוו און אין קאַמפּיינס. יידן האָבן געגעבן פֿרײַוויליק, וועט ס׳האָט געוואָלט און ווער ס׳האָט געקענט. אָבער מיטן אָנרוקן זיך פֿון די פֿאָרכטיקע טעג, וועט אַ פֿיש אין וואַסער ציטערט, האָט זיך אויפֿגעוועקט דער אַלטער קאָמפּלעקס פֿון אייביקע צײַטן: דער פּחד פֿון טויט – און ער איז אַליין געווארן דער בעסטער קאַסירער. יידן האָבן דאָ מיט מער פּוונה משלם געווען דעם שוחד צו גאָט, דורך זײַנע זיך אַליין נאָמינירטע כלי־קודש, ווי מתפלל געווען. און די ממונים, רבנים און רעווערענדס, חזנים און שמשים פֿון כלערליי מינים און מדרגות, האָבן ניט בודק געווען ניט דאָס געלט און ניט די ציצית פֿון זייערע מנדבֿים־מעמבערס. זיי האָבן אָנגעשטעלט פֿרומע פּנימער פֿון ניט וויסן, און ניט זוכן דעם מקור פֿון די געלטער, וואָס קומען דורך עובֿר זײַן אויף יסורים און לאָוו מן התורה. מיט די בעלי־ממון האָבן זיך די ראַבײַס געחבֿרט, געווען זייערע אויספֿירערס פֿון רעליגיעזע משפחה־אַקטן. און בעת אַזאַ שימחה פֿלעגט דער גוטער ראַבײַ אָנציילן ברכות און טיילן כּבֿוד פֿולע הויפֿנס, וואָס פֿלעגט צוריקקומען צום ראַבײַ, אָדער רבֿ, אין געביטענעם עקוויוואַלענט פֿון ציפֿערן אויף אַ באַנקטשעק... די פֿאַלשקייט איז געווען צו אָפֿן און צו שרײַק. אָבער קיינער האָט ניט געהערט און ניט געזען. כ׳וואָלט ניט זאָגן, אַז אַלע און אַלץ, אין געזעלשאַפֿטלעכן און רעליגיעזן שטח, איז געווען דורכגעווערעמט, היפּאָקריטיש, קאָרופּט. אין די אַלטע היימען, אין מיזרח־אייראָפּע, בעתן אויפֿפֿלאַמען פֿון מלחמות, פּאָגראָמען, רעוואָלוציעס, האָט זיך שוין אָנגעהויבן אַ גאַנג אויף נײַע וועגן, צו ערשט מיט בלאָנדזשענדיק־זוכנדיקע און פֿאַמעלעבע טריט. און דאָ, אין דרום־אַפֿריקע, האָט די אָרט־ און צײַט־בײַטענישן, אין קלימאַט־נײַקייט, געטאָן אַ שפּרײַז מיט ברייטע טריט און אַרויס פֿון די ענגע גדרים פֿון אַרכאַישע חוקים און פֿאַרבאָטן. די רעליגיעזע היערארכיע האָט אַוודאי געווּסט און געפֿילט, אַז דעם צײַטשטראָם וועט זי בשום־אופֿן ניט זײַן ביכולת אָפּצושטעלן. איז זי געגאַנגען לויטן קלאַסישן זאָג: אויב דו קענסט זיי ניט באַזיגן, טאָ שליס זיך אָן צו זיי. און ס׳איז געווארן אַ סאָרט אומגעשריבענער קאָנטראַקט: אַז איין צד קוקט ניט אַרײַן אין די טעלערס פֿון צווייטן, אויב כשר צי ניט; אין די קעשענעס – יאָ, אָבער ניט אין די הערצער.

איציק, ווי די אַלע אַנדערע יידישע אימיגראַנטן, ס׳רובֿ פֿון ליטע, האָט ניט פֿאַרוואָרפֿן זײַן יידישקייט, נאָר זיך מיטגעשלעפּט מיטן לײַכטן טראַדיציאָנעלן

שטראָם. אויב, למשל, ס׳איז געווען אַ גוואַלדיקע הוצאה צו האַלטן די קליידער־פֿאַבריק פֿאַרמאַכט אויף צוויי באַצאָלטע טעג פֿאַר אַלע אַרבעטער, ווי דאָס מלוכה־געזעץ האָט באַשטימט, האָט מען געמאַכט אַ פּשרה: פֿאַרמאַכן בלויז דעם ערשטן טאָג ראָש־השנה. אַזוי האָט מען תמיד געפֿונען אַן אויסגלײַך, אַ פּראַקטישן קאָמפּראָמיס אויף צו פֿאַרשטילן גאָט און דעם אייגענעם געוויסן.

איציק האָט געווּסט, אַז איך בין ניט פֿרום, אַז כ׳האָב מײַן אייגענעם אַני־מאַמין און האָב פֿײַנט מאַכן פֿאַלשע אָנשטעלן. אָבער דאָך האָב איך געוואָלט אויסמײַדן אַ קאָנפֿליקט אויף דעם געביט. דעם ערשטן ראָש־השנה, מיט זיי צוזאַמען, האָב איך זיך ווי ס׳איז דורכגעגליטשט. כ׳בין אָבער געווען אומרויק.

עפּעס האָב איך דערפֿילט, ווי אין דער לופֿט וואָלט העננען אַ שטורעם. און אַן אָנגעלאָדענער מיט אויפֿרײַס־שטאָפֿן, האָט ער זיך אָנגעטראָגן פונקט ערב יום־כּיפור. ס׳איז געווען ווי נאָר איציקס משפּחה און מיר מיט די קינדער האָבן זיך געזעצט צום טיש, צו דער סעודה מפֿסקת, ווי ס׳איז געווען דער מינהג אין די אַלטע היימען. אין די דאָזיקע טעג איז מיר שטענדיק אומעטיק און ביטער. פֿאַרשטייט זיך, דאָ ווירקט די טיף־פֿאַרווּרצלטע יִידישע ירושה, וואָס לאָזט ניט פֿאַרגעסן דעם „וואָס מיר זענען, זענען מיר״...

פֿלוצלינג האָט אין מיר אַרײַנגעזעצט אַ פֿראַגע: „האָסט אַ טליתּ?״ ס׳איז געווען דאָס קול פֿון איציקן.

די אומדערוואַרטע פֿראַגע האָט מיך צעטומלט. און ס׳האָט זיך געהערט וויטער: „טראַכסט גאָרניט מיטקומען אין שול, צו כּל־נדרי?״

כ׳האָב דערפֿילט, אַז דאָ גרייט זיך אַן אַטאַקע, און אַן אָפּזאָג, צי אַן ענטפֿער, וועט צעפּלאַקערן אַ ברודער־מלחמה. גראָד הײַנט, ווען מיר איז אויפֿן האַרצן אַזוי אָנגעוויערט און פֿאַסקודנע.

און מיט אַ מאָל זענען די פּנימער פֿון אַלע אַרומיקע אויסגעמעקט געוואָרן, ווי אין פֿאַרפֿינצטערונג, נאָר אין אויער האָט מיר געשומעט אַן אַלטער חזנישער כל־נדרי, מסתּמא פֿון מײַן פֿרײַקסטער קינדשאַפֿט און כ׳האָב ממש געשפּירט ווי די טרערן פֿאַלן מיר אין האַרצן, אַזוי טריב און שוואָר, ווי שטיינדלעך. און עס איז מיר שטאַרק טרויעריק געוואָרן; און אין זכרון איז אַרײַנגעשפּרונגען דאָס בלוטיקע בילד פֿון דער חרובֿער היים... קיידאַן... טאַטע־מאַמע... קוילן פֿלײַען... זיי קוליען זיך איבער...

ניט קענעדיק זיך מער קאָנטראָלירן, האָב איך אויסגעפֿלאַצט אין אַ געיאָמער, זיך אַ ריס געטאָן פֿון טיש און אַרײַנגעלאָפֿן צו אונדז אין צימער. אָבער דער ניכטערער חשבון האָט מיר געזאָגט, אַז איך זאָל וואָס גיכער גיין צוריק צום טיש, וויל באַלד וועלן זיך דאָ אַרײַנרײַסן ראָז און די קינדער, אויך מיט אַ געוויין, און אַז איך טאָר ניט דערפֿירן צו אַ דראַמע, דווקא איצט, ערב יום־כּיפור. זיי באַשולדיקן מיר סײַ ווי, אַז איך בין דער גורם צו אַלע צרות. ניין, ניט געבן זיי נאָך אַ שאַנס! און כ׳האָב אויסגעריבן אויף טרוקן די אויגן, זיך געמאַכט אַ האַרץ און זיך שטיל צוריק אַרײַנגעשאַרט, געטאָן עפּעס ווי אַ מין אַנטשולדיקונג־מורמל און זיך געזעצט אויף מײַן שטול. ראָז און די קינדער זענען געזעסן צעטומלט און נישט געווּסט וואָס צו טאָן. אַלע האָבן געגעסן שווײַגדיק. די לופֿט אַרום ווי צוזאַמענגעדריקט. מיר און די

קינדער האָבן געשטאַרט אין די טעלער, אָבער ניט געגעסן. קיינער האָט אַ ווָארט ניט געזאָגט, ניט אַ מונטער געטאָן, ניט אַ שמייכל. סאָלי איז בײַם טיש ניט געווען. מסתמא איז ער קיין מאָל ניטאָ אין אַ יום־טובֿ. איך האָב פֿאַרשטאַנען מיט אַ מאָל, אַז אויך מיר זענען דאָ איבעריק, ניט אויפֿן ריכטיקן אָרט.

אַ ווײַלע שפּעטער האָב איך זיך מיטגעשלעפּט מיט איציקן און זײַן זון. די שול איז געווען פֿאַרפּלייצט מיט ליכט, און מיר האָט עס ווי בליציקע נאָדלען געשטאָכן אין די אויגן. מען האָט זיך באַגריסט מיט באַקאַנטע, צוגעווונטשן אַ „העפּי ניו יער". פּנימער האָבן געלויכטן, אויגן האָבן געשמייכלט. און מיר איז דאָ נאָכגעגאַנגען דאָס בילד פֿון יענע הונגעריקע, פֿינצטערע טעג און נעכט. מיר זענען געשטאַנען לעבן לאַנגן באַנק מיט די זיצפּלעצער, אין ייִדיש־רעליגיעזן טעאַטער... און דאָ האָט איציק ווידער באַמערקט, אַז איך בין אָן אַ טלית. און ער האָט שאַרף צוגעוואָרפֿן צו מיר די שאלה: „ווייסטו ניט, אַז אַ באַווײַבטער דאַרף האָבן אַ טלית – און ס'איז יום־כּיפּור צו כּל־נדרי!" מיר איז געווען אָנגעווייטיקט אויפֿן האַרצן. נאָך אַ רגע און כ'וואָלט פֿון דאָ אויך אַנטלאָפֿן, און ווער ווייס ווו?.. אין זעלביקן מאָמענט האָט אַ האַנט, מסתמא פֿון שמש, מיר דערלאַנגט אַ טלית. איך האָב אים פֿאַרצויגן אויף די פּלייצעס און געבליבן זיצן אויפֿן לעצטן פּלאַץ פֿון באַנק, בײַם דורכגאַנג צווישן די צוויי רייען לאַנגע בענק. און מיט אַ מאָדנער צופֿרידנקייט האָב איך געטראַכט, אַז טאָמער פּאַסירט עפּעס קען איך פֿרײַ אַנטלויפֿן...

אין די פּאָר חדשים פֿון אונדזער זײַן דאָ, האָט מען אונדז אַרויסגעוויזן אַ סך שׂינאה און ניט קיין טראָפֿן ליבשאַפֿט צו די קינדער, וואָלט איצט גענוג געווען איין פֿונק, וואָס זאָל אַרויסזעצן פֿון מיר דעם צוזאַמענגעשפּאַרטן אין האַרצן פּראָטעסט און פֿאַרדראָס און טאַקע לעיני כּל הקהל אין סאַמע יום־כּיפּור.

צום גליק, האָט דער ניגון פֿון כּל־נדרי אַ קלונג געטאָן און עפּעס האָט אין מײַן נשמה אַ צאַפּל געטאָן. מיט איין מאָל האָט אַ נאָסטאַלגיש דינער פֿאָדעם מיך פֿאַרבונדן מיט מײַן היים. אין דעם צעבליאָסקעטן ליכט איז מיט אַ פֿינצטער־שוואַרצן שימער אויפֿגעגאַנגען מײַן חרובֿע קיידאָן, אירע יידן, מײַן טאַטע, מאַמע, שוועסטער, מאָן, קינדערלעך גייען... גייען צום גרוב. און איך האָב געפֿילט אויף זיך די בליקן פֿון פֿאַרטרערטע אויגן. און אַלע מיר, אַ גאַנץ שטעטל האָט יענעם יום־כּיפּור מיטגעזונגען דעם כּל־נדרי.

צוויי יאָר זענען פֿון דעמאָלט פֿאַרבײַ. צוויי שווערע יאָרן. אָבער איצט זענען מיר געווען גליקלעך, וואָס מיר זענען אָפּגעטיילט און אָפּגעשיידט פֿון דער הערשערישער משפּחה. דאָ איז געווען אַ געביטענע און צופֿרידענע אין אירע לעצטע שוואַנגערשאַפֿט־וואָכן, ווי שוין פֿרײַער דערמאָנט. איך בין נאָך געווען געבונדן מיט דער פֿאַמיליע צוליב דער קרעמער־שטעלע. פֿלעג פֿאָרן אַהין יעדן אינדערפֿרי און זיך אָפּמוטשען די טעג אין אומעט און לאַנגווײַל. איך האָב אויפֿגעהערט צו קומען צו אונדזער ערשטער היים דאָ, און איציק האָט זיך אויך ניט געווײַזן אין שאָפּ. אויך סאָלי פֿלעגט זיך זעלטן אַראָפּכאַפּן. איך האָב געפֿילט ווי אונדזערע קאָנטאַקטן ווערן לויז, דאָך פֿלעג איך ווערן אומרויק, אַז כ'האָב אַ פּאָר טעג ניט געהאַט קיין גרוס. דאַן פֿלעג איך טעלעפֿאָנירן צו סאָלין אין זײַן

פּאַק־מאַגאַזין. כ׳האָב זיך געפֿרייט אַז אַלץ איז פֿײַן און שטיל. איך האָב געווּסט, אַז מײַן זײַן אין דער קראָם איז צײַטווײַליק, נאָר איך בין געווען ווי אַ געפֿענטעט פֿערד, וואָס דער באַלעבאָס האָט איבערגעלאָזן אויף אַ לאָנקע, אויף מאָגערער פּאַשע. כ׳האָב אַ הייסן וווּנטש, ווי אַ תּפֿילה, געטראָגן אין מײַן האַרץ: איציק זאָל זײַן געזונט און איך זאָל מער ניט זײַן אָנגעוויזן אויף זײַנע „לאַסקעס". כ׳האָב געחלומט צו קענען קומען אים באַזוכן, ניט ווי אַ „מענטש" אויף אַ שטעלע, נאָר ווי אַ זעלבשטענדיקער, אַ באַפֿרײַטער; זיך ניט דאַרפֿן קריגן און זיך ניט פֿילן שולדיק. מיט צופֿרידנקייט פֿלעג איך טראַבטן, אַז דאָס איז שוין מײַן לעצטער ביזנעס־קאָנטאַקט מיט דער משפּחה.

אין יענע אומעטיקע איבערטראַבטערישע טעג, האָט מיך אַלץ שטאַרקער באַהערשט דער געדאַנק, אַז מיטן אָנקום פֿון אונדזער נײַעם משפּחה־מיטגליד וועט זיך אונדזער מזל בײַטן. די דאָזיקע מחשבֿה האָט זיך אַלץ טיפֿער אַרײַנגעשרויפֿט אין מײַן מוח און כ׳בין געוואָרן ווי באַזעסן, ס׳איז געוואָרן אַ גלויבן. אין די נעכט פֿלעג איך ליגן וואַך און זיך וועבן אַזאַ מין לעגענדע, און אין די טעג געווארט אויף ראָזעס טעלעפֿאָן־קלונג. ס׳האָט זיך מיר געדאַכט, אַז אָט־אָט קומט די דערלייזונג. איין טאָג האָב איך עס דערציילט ראָזען, ווי כ׳וואָלט אויסגעמאָלן אַ ליכטיקע פֿאַנטאַזיע. איר בליק האָט זיך צעשמייכלט און זי האָט געזאָגט: „אַוודאי וועט זיך אַלץ מוזן בײַטן..." און זי האָט צוגעגעבן ניכטער: „לאָמיר וואַרטן און זען. ניט צו לאַנג איז געבליבן צו וואַרטן." זי איז אומרויק געשלאָפֿן. זיך כּסדר אויפֿגעוועקט. באַגינען האָט זי איינגעדרעמלט. איך האָב זיך שטיל אָנגעטאָן. פֿון קיכטיר האָבן אָפּגעהילכט די פֿאַר מיר באַקאַנטע קלעפּעלער, ווי יעדן פֿרימאָרגן. ס׳איז געווען אונדזער שוואַרצע שטובמיידל. כ׳האָב געעפֿנט די טיר. אויף די שפּיץ פֿינגער בין איך צוריק אַרײַן אין צימער, ראָזן האָט אַ צאַפּל געטאָן און זיך אויפֿגעזעצט. זי האָט אַ גלעט געטאָן דעם נאַקעטן בויך: „אוי, מיר דאַכט..." איך האָב געפֿרעגט: „זאָל איך דאָ בלײַבן?" איר בליק האָט אויף מיר אַ לויכט געטאָן: „ניין, דו גיי. אַ גאַנצע נאַכט דאַכט זיך מיר אויס, אָבער אַלץ פֿאַלשע סיגנאַלן. טאָמער וואָס, טעלעפֿאָניר איך גלײַך." איך האָב צוגערוקט נענטער צום בעט די שאַפּקע מיטן טעלעפֿאָן, ווי אַ פֿאַרזיכערונג. אַראָפּגעשלוקט אַ פּאָר זופ טיי בין איך געגאַנגען.

די קראָם איז נאָך געווען פֿאַרמאַכט. מײַן בעל־הבית האָט זיך ניט געאײַלט צו עפֿענען פֿרי, ווי די אַנדערע. ער האָט געווּסט, אַז די קונים שטייען דאָ ניט אין אַן אָטשערעד, און איך קען וואַרטן. אָבער הײַנט האָט מיך דאָס וואַרטעניש ניט געלאָזט אײַנרוען. איך האָב זיך נערוועז געדריקט צו דער טיר צו הערן, צי דער טעלעפֿאָן קלינגט. אויב עס קלינגט, איז עס געוויס ראָזן... וואָס טוט מען איצט?.. איך האָב אויסגעקוקט די אויגן צו דער וויט, אין דער לענג פֿון דער גאַס, אָבער אומזיסט. גרויליק פֿאַמעלער זענען געקראָכן די מינוטן. אפֿשר וועט ער שוין הײַנט אין גאַנצן ניט קומען. קראַנק...

פֿלוצלינג איז מיר עפּעס אײַנגעפֿאַלן און דערלײַכטערט מײַן געמיט: ווי נאָר דער טעלעפֿאָן טוט אינעווייניק אַ קלונג, וועל איך גלײַך לויפֿן, כאַפּן אַ טאַקסי און

זיך יאָגן אַהיים. אַהער וועט קיין אַנדערער ניט טעלעפֿאָנירן. איך האָב זיך פֿעסטער געדריקט צו דער טיר און אָנגעשטרענגטער געקוקט צו דער וויגט. אָבער ניט דער טעלעפֿאָן האָט געקלונגען, ניט דער בעל־הבית פֿון קראָם איז געקומען. איך בין געשטאַנען ווי אַ פֿאַרמישפּטער, וואָס ציילט די אייביקייט פֿון מינוטן... אַ האַלבע שעה... קוים אַ שעה און כ'האָב באַשלאָסן מער ניט ווארטן, אָבער כ'האָב זיך ניט געקענט אָפּרײַסן פֿון דער טיר. און – מיט אַ מאָל האָט אינעווייניק אַ קלונג געטאָן. איך בין אויפֿגעשפרונגען און אָנגעהויבן לויפֿן. אין האַרצן האָט געטראַסקעט אַן אַנדער גלאָק, מיט אַן אָנזאָג, אַ בשׂורה. דער אויטאָ איז, דאַכט זיך, געפֿאָרן צו פֿאַמעלעך. דער שאָפֿער האָט געריידט און איך האָב ניט געהערט. ער איז שטיין געבליבן בײַ דער שטוב.

און שוין בין איך געווען מיט ראָזען. זי איז געזעסן אויפֿן ברעג בעט און געהאַלטן בײַם אויער דאָס טעלעפֿאָן־טרײַבל. זי האָט אויסגעשריען אַ דערפֿרייטע: „אוי, אַ גליק אַז דו ביסט געקומען!" איך האָב געזאָגט: „די טאַקסי וואַרט אין דרויסן, ווי איז? אַ צוזאַמענגעקאָרטשעטע האָט זי זיך אויפֿגעשטעלט: „פֿרעג גאָרניט, געפֿערלעכע ווייטיקן. לאָמיר גיין גיכער..." איך האָב געמומען דאָס צוגעגרייטע רענצל און גאָר פֿאַמעלעך האָט זי זיך געשאַרט, און קוים אַרײַנגעקראָכן דורכן טירל צום הינטערשטן טאָפּל־געזעס.

איצט האָט די טאַקסי געיאָגט ווי אַ רוח. ראָז האָט כּמעט אומגעהערט געאויקעט, און דער שאָפֿער האָט זיך צוגעבויגן צו מיר און קוים צו הערן, ווי אַ סוד, מיר געזאָגט: „איך האָב שוין געהאַט אַן עקספּיריענס מיט אַזאַ 'דעליוווריז' – געמוזט זיך אָפּשטעלן און ווערן אַ הייבאַם." מיך האָט אַמוזירט, וואָס אויך דער שאָפֿער איז נערוועז. די שוועסטער, וואָס האָט אויפֿגענומען ראָזען, איז אַ וויילע שפּעטער אַרויסגעקומען און מיר געזאָגט: „עס קען קומען באַלד, אָבער ס'קען אויך דויערן אַ פּאָר שעה און אפֿשר מער. אויב איר ווילט קענט איר דאָ וואַרטן, נאָר אויב ניט, וועט מען אײַך טעלעפֿאָנירן."

דער אײַנגעהזרטער פּיזמון האָט מיך דערמאָנט מײַן וואַרטן אין דײַטשישן שפּיטאָל, אין מינכען, וועו מאָריס איז געבוירן געוואָרן, מיט פֿינף יאָר צוריק. איך האָב שוין לאַנג זיך געשפּילט מיט דער אידעע, אַז דאָס מענטשלעכע לשון איז פּאַפּוגײַיש, אויסגעלערנט און איבערגעחזרט פֿון אייביקע צײַטן, ווי נאָר דער מענטש האָט געמומען אַרויסמורמלען קלאַנגען. איך האָב באַשלאָסן צו וואַרטן. הײַנט איז עס געווען מײַן רעכט. אַ ביסל שפּעטער האָב איך טעלעפֿאָנירט צו מײַן באַלעבאָס. יע, ער האָט פֿאַרשפּעטיקט. עפּעס אַ פֿאַמיליע־ענין. כ'האָב אים דערציילט אַלץ, ווו איך בין און אויף וואָס איך וואַרט. ער איז געווען צופֿרידן עס צו הערן. איך האָב גוט געטאָן און ער האָט איבערגעשיקט זײַנע ברכות צו אונדז. אויב איך ווייל קען איך אויך מאָרגן זײַן פֿרײַ, ווייל אויף אונדזער קאָמערציעלן פֿראָנט זעט אויס צו זײַן רויק... האָט ער געשפּאַסט. און געבעטן: ווי נאָר כ'וועל האָבן די גוטע נײַעס, זאָל איך אים טעלעפֿאָנירן, און ער וועט עס איבערגעבן איציקן. כ'האָב פֿאַרשטאַנען, אַז מיט זײַן דיפּלאָמאַטישן דינסט ווייל ער מיר פֿאַרשפּאָרן די שווערע עובֿדה פֿון אָנזאָגן אַליין.

איך האָב געפֿיבערט מיט דערוואַרטונג. ניט געקענט אײַנזיצן אויף אַן אָרט. ס׳האָט מיך געהויבן, געטראָגן איבערן קאָרידאָר, ווי כ׳וואָלט עפּעס געזוכט. כ׳בין אַוועק צום ווײַטסטן ווינקל. דאָרט, בײַם אַרויסגאַנג, איז געווען אויף אַ נידעריקער פּלאַטפֿאָרמע אַ קאָלירטע מאַניפֿעסטאַציע פֿון בלומען. איך בין געשטאַנען אָפּגערוקט און זיך צוגעקליבן אַ פּאַסיק בינטל רויזן. כ׳האָב זיך מיט אַ מאָל דערמאָנט, אַז צו לאַנג שטיי איך שוין דאָ, און געגאַנגען צוריק.

אַנטקעגן איז מיר אָנגעקומען אַ צעשמייכלטע שוועסטער: „אַ ייִנגל! קאָנגראַטולאַציעס. איר קענט איצט אַרײַנקומען אין איר צימער.“

„יע. אַ דאַנק... בלומען...“, האָב איך פֿון אויפֿרעגונג געשטאַמלט.

זי האָט אַ לאַך געטאָן: „פֿאַרשטייט זיך.“ און זי האָט אַוועקגעאײַלט צוריק.

אַלע בלומען האָבן מיר מיט אַ מאָל אויסגעזען אָרעם און ביליק...

ראָז איז געלעגן אויפֿן ווײַסן קישן און טרערן פֿון גליק האָבן געבלישטשעט אין אירע אויגן. לעבן איר איז געלעגן דאָס נײַע נפֿשל און געפּרוווט עפּענען די אייגעלער, ווי אַ פֿייגעלע וואָס האָט זיך ערשט אַרויסגעפּיקט פֿון דער שאָל. מײַן האַרץ האָט געשפּילט אַ דאַנק־סערענאַדע צו דער יונג־צעבלומיקטער מאַמען. מיר האָבן זיך צעקושט און איך האָב איר געוויזן די רויזן. זי האָט אַ צאַפּל געטאָן מיט פֿרייד, אַ גלעט געטאָן דאָס קינד און געזאָגט: „פֿאַר אונדז.“ איך האָב באַשטעטיקט: „יע, פֿאַר אונדז.“ ביידע זענען מיר איצט געווען ווי צוויי קליינע קינדער, וואָס מען האָט זיי איבערראַשט מיט אַ כישופֿדיקער מתנה און זיי ווייסן נאָך ניט ווי אָנצוהייבן דאָס שפּיל פֿון גליק. איך האָב מיט אַ פֿינגער אַ גלעט געטאָן דאָס קינד איבערן בעקל, קעפּעלע, ווי כ׳וואָלט באַרירט אַ לעבעדיקע סטרונע פֿון מײַן אייגן לײַב. ראָז און איך האָבן זיך געהאַלטן בײַ די הענט; מיר האָבן געריידט צווישן זיך אויפֿן לשון פֿון מענטשלעכע ווונדערס, פֿון באַשאַפֿערישן פֿרייד. מיט אַ מיליאָן ווערטער קען מען ניט זאָגן, וואָס מען קען מיט אײַן צאַרטן גלעט.

„מאָרגן קום איך ווידער, איך נעם אַ פֿרײַען טאָג: אונדזער יום־טובֿ!“ כ׳האָב זיך ניט געקענט אָפּריסן פֿון אָרט, בין איך געשטאַנען און די פֿרייד האָט געברויזיקט אין מיר, אין דער מאַמען, אין אונדזער קינדעלע. די זעלבע איבערלעבונגען האָב איך געפֿילט אויך פֿריִער, בעת מאָריס׳, בעת עוועלינס געבוירן ווערן. נאָר ס׳האָט זיך מיר געדאַכט, אַז אַן אומבײַט אין אונדזער לעבן קומט. אַ נײַער חלום איז באַשאַפֿן געוואָרן.

אַז כ׳בין געקומען אַהיים איז שוין געווען פֿאַרנאַכטלעך. דאָס שטובמיידל האָט מיר באַגעגנט אין דער צעעפֿנטער טיר, מיט אַ ווײַס־צייניקן שמייכל און געזאָגט: „די קינדער זענען געווען גוט. זיי ליגן שוין אין זייערע בעטן און ווארטן.“ און זי האָט געפֿרעגט: „ווי איז די מעדעם?“ און כ׳האָב אין אַן אויפֿגערעגט־פֿײַערלעכן טאָן איר אָנגעזאָגט די בשׂורה, ווי צו אַן אייגענעם: „מיר האָבן אַ זונעלע!“ און דערלאַנגט איר דעם פֿאַרביקן שקאַרמוץ מיט צוקערלעך, וואָס איך האָב אויפֿן וועג געקויפֿט, אויך פֿאַר די קינדער:

„דאָס איז אַ מתּנה פֿון אונדז.“ זי האָט געזאָגט: „אַ דאַנק, מאַסטער.“ זי איז

געווען אַן איידעלע און מיט גוטע מאַניערן, ניט ווי די אַנדערע וואָס מיר האָבן פֿריִער געהאַט. נאָר פֿון ערשטן טאָג, אין קאָנטאַקט מיט זיי, אויך אין דער קליידער־פֿאַבריק און אין קראָם, האָט מיך נערווירט זייער אונטערטעניקייט און די טיטלען 'באָס', 'מאַסטער', 'מעדעם' א״א. דאָס איז געווען איינער פֿון די מעטאָדן זיי צו באַהערשן, דיסציפּלינירן און האַלטן נידעריק. מיך האָט שטאַרק געאַרט זייער מענטשלעכע ווערדע, וואָס די אײַזערנע הערשסיסטעם האָט דערדריקט.

אַן אויפֿגעהײַטערטער בין איך אַרײַן צו די קינדער און זיי דערצײלט, אַז זייער נײַער ברודערל איז שוין אָנגעקומען און די מאַמע וועט אים באַלד ברענגען. די שׂימחה איז געווען גוואַלדיק. זיי האָבן געהאַט אַ סך פֿראַגעס, און כ'האָב זיי אויסגעמאָלט אַ בילד פֿון אַ קליין ייִנגעלע, אַזאַ ווי זיי. איך האָב אַוועקגעלייגט אויפֿן טיש די צוויי שאַכטעלער שאָקאָלאַדקעס: „דאָס האָט די מאַמע געשיקט פֿאַר אײַך. מאָרגן וועט איר עס קענען פֿאַרזוכן." און ס'האָט לאַנג ניט געדויערט ביז זיי זענען אײַנגעשלאָפֿן.

נאָך דעם בין איך געזעסן אין אונדזער שלאָפֿצימער און פֿאַרצייכנט אויף פּאַפּיר די נײַע פּאַסירונג אין אונדזער לעבן: דעם 2טן סעפּטעמבער 1953 איז בײַ אונדז געבוירן געווארן אַ זונעלע! זײַן נאָמען וועט זײַן, ווי מיר האָבן שוין געהאַט באַשלאָסן, הערבערט (צבי), נאָך ראָזעס פֿאָטער, און דער צווייטער נאָמען, עליס, אליהו, ווי דער צווייטער נאָמען פֿון מײַן טאַטן. דעם ערשטן האַלבן האָט געוומען אונדזער בכור, מאָריס (משה). און כ'האָב עס אויף מאָרגן באַהאַלטן אונטער דעם פּאַק פֿון פּאַפּירן און צעטעלער אין מײַן טישטשופֿלאָד. יאָרן שפּעטער פֿלעג איך די דאָזיקע נאָטיצן זוכן און מער ניט געפֿונען. אַזוי איז אויך געשען מיט דעם בלעטל. איך געדענק נאָר, אַז כ'האָב אָנגעשריבן עטלעכע דאַנק־שורות און לויב צו ראָזען און איר ברוקלוקייט, און מיט גרויסע שפּילנדיקע אותיות אויסגעמאָלט מזל־טובֿ!

דעם פֿרימאָרגן האָב איך שוין מײַן קרעמערײַ ניט געדענקט. גלײַך נאָך פֿרישטיק האָב איך זיך געלאָזן גיין צום אויטאָבוס אין שטאָט אַרײַן, צום שפּיטאָל. דאָס קינד איז שוין געווען אויסגעבאָדן און אָנגעזוידגן מיט דער עכטער מילך פֿון מאַמישן ברוסטקוואַל. נאָר די ערשטע פּאָר טעג האָט ער זיך געקוויקט מיט דעם וויטאַלן וויַסן פֿליסיקן גאָלד פֿון דער מאַמען. נאָך דעם האָט ער געמוזט איבערגיין צו דער מאָדערנער פֿלעשל־פֿראָדוקציע, ווי כּמעט אַלע ווייַסע מאַמעס האָבן עס פֿראַקטיצירט. די שוועסטער האָט מיר שוין דערלויבט אים צו האַלטן אין מײַנע אָרעמס, אײדל, ניט דריקן צו שטאַרק און לײַבט קושן. ראָזאָ האָט דער שוועסטער געזאָגט, אַז איך בין שוין געניט אין האָדעוועדן קינדער. מיר האָבן צוויי און איך האָב זיי ניט איין מאָל, וועו זי איז קראַנק געווארן אָדער מיר האָבן ניט געהאַט קיין העלפֿערין, אַליין געבאָדן, געביטן די ווינדעלעך, געמאַכט די פֿלעשלעך און זיי געקאָרמעט. די שוועסטער האָט זיך גלײַך איבערצײַגט, אַז איך פֿאַרשטיי און ווייס וואָס צו טאָן, און זי האָט אונדז דרײַ איבערגעלאָזן, אָן איר השגחה. פֿרײַטיק און שבת בין איך שוין געגאַנגען צו דער אַרבעט, אין קראָם. נאָך דעם פֿלעג איך אַוועקאײַלן צום שפּיטאָל. מיר האָבן באַשלאָסן, אַז ראָזאָ זאָל בלײַבן אין שפּיטאָל ביז נאָכן ברית. זונטיק האָב איך טעלעפֿאָנירט צום מוהל,

וועמען כ׳האָב געדענקט נאָך פֿון ניט לאַנג צוריק, אין דזשעפּע־שול. יע, ער ווייסט שוין וועגן דעם, איציק האָט אים געזאָגט.

„איך בעט אײַך אין מײַן נאָמען, איר פֿאַרשטייט דאָך... איך וויל ניט די טובֿות, ס׳איז אונדזער פֿריוואַטער ענין."

ער האָט געזאָגט: „יע, איך פֿאַרשטיי אהן אַ ביסל ווייס איך אויך, פֿון הערן. איך בעט אײַך, רײַסט ניט אײַן. אײַער ברודער איז אַ חולה־מסוכן."

אפֿשר איז עס געווען סתּם אַ סטראַשונעק. איציק איז געווען זײַנער אַ קליענט אויף דער רשימה פֿון אַ פֿאָנדזאַמלער. איך האָב געשווּיגן, ווי איך וואָלט אָנגענומען זײַן פּסק. אהן ער האָט געזאָגט: „על־פּי דין דאַרף דער ברית זײַן ערב ראָש־השנה, מיטוואָך. קומענדיקע וואָך וועל איך, אם־ירצה־השם, אַרײַנקומען אין שפּיטאָל זען דעם רך־הנולד. אָבער איר מעגט שוין מאַכן די נייטיקע הכנות. קיין געסט, דאַכט מיר, וועלן ניט זײַן."

אהן קיין געסט זענען טאַקע ניט געווען. ניט פֿון דער משפּחה, ניט קיין חבֿר אהן ניט קיין גואל. אַפֿילו סאָלי, וועמען כ׳האָב באַזונדער געבעטן, זיך ממש געבעטן אהן אים ספּעציעל אַ טאָג פֿריִער דערמאָנט, איז ניט געקומען. איך האָב שוין געווּסט, אַז דאָס איז אַ רעזולטאַט פֿון זײַן פּסיכישן מצבֿ, פֿון דעפּרעסיע. איך בין איצט געווען אַליין אין דער שפּיטאָל־קאַמער, וווּ דער ברית דאַרף געמאַכט ווערן. אהן אין אָט דער ווײַלע האָב איך זיך דערפֿילט עלנט אהן פֿאַרוואָרפֿן, ווי אַ ריטל פֿון משפּחה־שטאַם וואָס איז אונטערגעהאַקט געוואָרן. אויף אַ טישל בײַ דער וואַנט, זענען געשטאַנען אַ פּאָר טעלער מיט ביסקוויט אהן זעמל־סענדוויטשלער. דערבײַ אַ פֿלאַש ווײַן אהן אַ פֿלעשל יש, מיט בולטע כּשר־שטעמפּלען פֿון בית־דין רבֿ. דאָס האַרץ האָט מיר פֿאַרקלעמט אהן כ׳האָב זיך קוים אײַנגעהאַלטן ניט אַרויסצופֿלאַצן מיט אַ געווײַן.

דער מוהל איז אָנגעקומען מיט אַ רעניצעלע תּשמישי־קדושה, ווי אַ פֿאַרצײַטיקער רופֿא פֿלעגט קומען צו אַ חולה. ער האָט מיך באַגריסט מיט אַ יידישלעכן גוט־מאָרגן, מיטן פֿאָרמעלן צוגאָב „מיסטער וואָלפּע". אהן פּאַמעלעך אויספּאַקנדיק דעם חלף אהן פֿלעשעלעך אויפֿן טישל, אין מיטן צימער, האָט ער צו מיר גערעדט, אין אַן אַרכאַישן חומש־טײַטש, וואָס ער האָט מסתּמא געהערט פֿון אַן אַמאָליקן רבֿ: „איר האָט זיך שוין פֿרי געפֿעדערט צו קומען צו דער מיצווה, ווי אין דער סדרה שטייט: וישכּם אַבֿרהם בבוקר. צו אַ מיצווה איז אַ מיצווה זיך צו אײַלן, מכּל־שכן צו אַן אייגן פֿאַרדינטער מיצווה," האָט ער געשמייכלט פֿון זײַן אויסגעקליגלטן אָנווּוּנק. איצט האָב איך באַמערקט, אַז זײַן אָנבערדיק פּנים איז פֿול מיט עלטער־קנייטשן.

די שוועסטער איז געקומען זאָגן, אַז זי האָט שוין צוגעגרייט דאָס קינד. איציק איז אָנגעלאָפֿן אַ ביסל שפּעטלעך, מיט זײַן שטענדיקן אומרו אהן פֿאַרשמײַעט. דער מוהל האָט אַריבערגעוואָרפֿן אַ טלית איבער די פֿלייצעס מײַנע אהן כ׳האָב געמאַכט די אָנגעוויזענע ברכה אין סידור. אונדזער זונעלע איז געלעגן מיט פֿאַרקוועטשטע אייגעלעך אין מײַן שויס. דער מוהל איז שוין געשטאַנען מיטן חלף אין האַנט אהן שטיל געמאַכט די ברכה, אהן איך האָב צוגעמאַכט די אויגן.

דאָס עופּעלע האָט זיך צעגוואַלדעוועט און איך האָב געעפֿנט די אויגן. איך האָב געזען אַ רויטן פֿלעק... אין האַרצן האָט געבריט אַ טרויער, און אין אויג אַ טרער. מען האָט אונדז אַוועי פֿיל געשניטן... פֿאַרזיכטיק האָט דער מוהל אַרויסגענומען דאָס געמלטע קינד פֿון מײַן שויס. נאָך דעם האָט ער געמאַכט אַ ברכה אויפֿן ווײַן און מיר האָבן אויסגעטרונקען. ער האָט באַשמירט דעם קינדס ליפּעלער מיט ווײַן: „מזל־טובֿ! מזל־טובֿ!" האָבן מיר זיך צוגעווונטשן. אַ רגע שפּעטער האָב איך באַמערקט, אַז איציק האָט זיך אַריבערגעבויגן איבערן עופּעלע און אָבסערווירט מיט כוונה זײַן פנימל, ווי ער וואָלט עפּעס געפֿאָרשט. אפֿשר האָט ער געזוכט די אידענטיפֿיקאַציע פֿון משפחה־אָנגעהעריקייט...

די שוועסטער איז געקומען און צוגענומען דאָס קינד, וואָס האָט זיך כסדר געוועקט און געווײַנט. איציק איז אַוועק אין געאײַל. כ'האָב אַרויסגענומען פֿון טאַש דעם קאָנווערט און אַוועקגעלייגט אויפֿן טיש, ווו דער מוהל האָט געווישט און געפּאַקט זײַנע כלים, וואָס מאַכן פֿון קליינע קינדער קליינע ייִדעלער.

„אײַער שׂכר־מיצווה. אַ יישר־כּוח!", האָב איך געזאָגט.

ער האָט זיך אַ טרייסל געטאָן, ווי ער וואָלט זיך אָפּגעשאָקלט פֿון עפּעס טרייף:

„ניין, ניין! די שׂכר־מיצווה געהערט אײַער ברודער, און איך ווייס אַז ער טוט עס מיט אַ לבֿ טהור", האָט ער מיר געפֿרוווט איבערצײַגן. איך האָב געטענהט, אַז דאָס איז אַ בזיון פֿאַר אונדזער משפּחהלע, און ער איז מרוצה געווען אויף אַ העלפֿט.

אַז דער מוהל איז אויך אַוועק, האָב איך זיך אויף אַ מאָל אויסגעניכטערט פֿון דעם ברית־מיראָזש. איצט האָב איך געפֿילט אַ גרויסן, שטעכיקן ווייטיק אויף אונדזער עלנטקייט. איציק איז ווי אַנטלאָפֿן פֿון אַ שׂרפֿה און אַפֿילו ניט אַרײַן זאָגן מזל־טובֿ דער מאַמען פֿון קינד. און כ'האָב די בושה און דעם צער פֿון מײַן טײַערער ראָזען געזוכט ווי צו פֿאַרגיטיקן, פֿאַרהיילן אָט די אומדירעקטע ווונד פֿון ברית. כ'האָב זיך שטיל אַרײַנגעשאָרט צו איר אין צימער. אירע אויגן האָבן אויף מיר פֿרײַדיק אַ בליאַסק געטאָן. זי האָט געוואָרט. איך האָב זיך צוגעבויגן צו איר און אויסגעקושט איר פּנים. מײַנע ליפּן האָבן דין־דין געוויספּערט מזל־טובֿ. זי האָט צוגעדריקט מײַן קאָפּ צו אירן און איך האָב אויף מײַן באַק געפֿילט איר ווארעמע ווייכע טרער. אַ רגע שפּעטער האָבן זיך אונדזערע טרערן אויסגעמישט, טרערן פֿון שטילן גליק. בײַ איר זײַט איז געלעגן, אײַנגעטוליעט אין אַ פּוכיק דעקעלע, דאָס קליינע נפֿשל, אָנגעזעטיקט און פֿאַרליוליעט פֿון דער כישופֿדיקער מאַמעמילך. מיר איז פֿלוצלינג עפּעס אײַנגעפֿאַלן און איך האָב ראָזען אַרײַנגעשעפּטשעט אין אויער, אַז כ'מוז ערגעץ גיין און קום באַלד צוריק.

און אָט בין איך שוין אויף דער רוישיקער גאַס. ס'איז אַ וואַרעם־זוניקער טאָג און מענטשן אײַלן זיך פֿון דער מיטאָג־שעה צו זייערע ביוראָען און געשעפֿטן. איך פֿלעכט זיך אַרײַן אין דינאַמישן באַוועג און יאָג גיכער פֿון זיי, פֿאָרויס. איך ווייס, אַז ס'איז גאַנץ ווײַט און כ'האָב אפֿשר געדאַרפֿט נעמען אַ טאַקסי. נאָר דער אימפּעט טראָגט מיך אָן אָפּהאַלט. כ'געדענק דאָס קליינע צירונג־קרעמל אויף

פֿאַקס גאַס, פֿון מײַן שול־חבֿר פֿון קייוו־אַן, משה מירוויס. כ׳האָב שוין בײַ אים אַ מאָל געקויפֿט עפּעס אַ קליינע מתּנה פֿאַר ראָזען. איך קוק זיך אַרום, יע, אָט איז עס דאָך שוין. און איך שטיי שוין בײַם טאָמבאַנק, אַנטקעגן בעל־הבית. גיך דערצייל איך אים, וואָס מיך האָט איצט אַהער געבראַכט. ער זאָגט מיר אַ מזל־טובֿ, מיט אַ צוגעשטוקעוועט שמייכעלע פֿאַר אַ קונד. עטלעכע יאָר שפּעטער, אין גרויס אויסגעוואַקסענעם געשעפֿט, אין צענטער פֿון מיסחר־גאַסן, האָט ער שוין ניט געהאַט קיין צײַט פֿאַר מיר. איצט האָט ער געהאַט ענוג צײַט. קיין קונדן האָט ער ניט צו באַדינען, בין איך זײַן קונה און אויך זײַן קרבן, צו הערן באַנאַלע און ביליקע וויצן און, ווי ער דערוואַרט, לאַכן. ער פֿילט זיך שוין גרויס, וויכטיק, אין די פֿעדערן. ער גייט באַרג אַרויף און כ׳פֿיל בײַ יעדער באַגעגעניש דעם סנאָביזם, וואָס בלאָזט זיך אָן, ווי אַ פּוסטער באַלאָן. איך פֿאַרטראָג עס ניט, די פֿליגן אין נאָז, ווי ס׳פֿאַלקיש ווערטל פֿלעגט עס רופֿן. כ׳זאָג אים, אַז הײַנט האָב איך קיין צײַט ניט. איך בין געקומען קויפֿן און צוריק לויפֿן. ער ברענגט פֿון ערגעץ צו אַ קאַרטאָן־שאַכטל מיט די מעטאַלענע סטאַנדאַרטנע מעדאַליאָנען, אַ מישׂ־מאַש פֿון יידישע מגן־דודס און אָרנאַמענטן מיט גויִשע צלמלעך און יעזוס־געטשקעלעך, וואָס מען פֿאַרקויפֿט אין די סופּערמאַרקן פֿאַר קליינגעלט. איך פֿיל זיך אומבאַקוועם און באַליידיקט. כ׳וואָלט געדאַרפֿט זאָגן אַ דאַנק, מאָריס, און אַרויסגיין. אָבער איצט, בעת איך מוז ראָזען ברענגען עפּעס, זי צו דערפֿריען, און די צײַט איז גוזלנותדיק קורץ, מוז איך נאָכגעבן:

„האָסט עפּעס פֿון אַ בעסערער קוואַליטעט?" פֿרעג איך.

„אין גאָלד, אויב דו ווילסט?" פֿרעגט ער.

„זאָל זײַן גאָלד – וועט עס כאָטש גלאַנצן..." שפּאַס איך.

און ער פֿרעגט סוחרישׂ־ערנסט: „אַבצן צי נײַן קאַראַט?"

איך בין שוין אומגעדולדיק, נאָר כ׳היט זיך צו זײַן רויק: „אַבצן, ס׳איז אויך סימבאָליש, חי, צום לעבן."

ער נעמט אַרויס פֿון אונטערן טאָמבאַנק אַ פֿאַרביקע פּלאַסטיק־פּושקע און עפֿנט זי. ס׳טוט אַ בלאַנק דער גאָלדשימער. פֿאַרן אויג איז עס אײַנגענעמער און, כאָטש ס׳איז ניט דאָס וואָס איך ווייל, זוך איך קוים אויס אַ סטיליזירטן מגן־דוד און אונטן אַ שורהלע, שנה טובֿה, מיט געשריבענע אותיותלעך, פּיטשינקע. און דאָס ליגט אין אַ פּודעלע, אויף רויטן סאַמעט. „זאָל זײַן דאָס", זאָג איך בלית־ברירה. ער פּאַקט עס אײַן אין אַ גאָלדן זעקעלע מיט אַ קאָליריק בענדעלע, און גיט מיר אַ קאַרטעלע. איך שרײַב אָן אַ פּאָר ווערטער פֿון מזל־טובֿ און דאַנק פֿאַר איר מתּנה פֿאַר אונדז און חתמע אונטער – דוד, מאָריס, עוועלין.

ס׳איז גראָד געשטאַנען אַ טאַקסי בײַם אַרויסגאַנג, און עטלעכע מינוט שפּעטער שטיי איך שוין בײַ ראָזעס בעט. זי זאָגט מיר, אַז ער איז שוין געווען וואַך, געשריבן. די שוועסטער איז די גאַנצע צײַט געווען פֿאַרנומען מיט אים. ערשט איצט איז זי אַוועק. נאָך דעם רעפּאָרט גיב איך איר דאָס פּעקעלע מיט אַ קוש. זי פּאַקט עס פּאַמעלעכקעס אויף און אירע אויגן צעבליאַסקען זיך. זי איז גליקלעך. אַ דאַנק און אַ קוש. איך טו עס אָן מיטן גאָלדן קייטעלע אויף איר

גלאַטיק זײַדענעם האַלדז און מיר קוקן זיך לאַנג אין די אויגן. אויגן עקזאַלטירטע, פֿולע מיט גלאַנציק־טרערייקער פֿרייד.

ס'איז שוין גאַנץ שפּעטלעך ווען איך קום אַהיים. ווידער ווארטן די קינדער. זיי זענען אַנטוישט וואָס איך האָב ניט מיטגעבראַכט די מאַמען מיטן נײַעם ברודערל. מײַנע געשיכטעס און גרוסן זענען זיי צו ווייניק. זיי בונטעווען זיך, איבער הויפּט מאָריס. ער וועט ניט שלאָפֿן אַ גאַנצע נאַכט, זאָגט ער צו מיר, אויב כ'וועל אים ניט צוזאָגן צו ברענגען זײַן ברודערל. ער איז בייז. אָבער ביידע זענען שוין פֿאַרמאַטערט פֿון וואַרטן, און פֿריער עוועלין, נאָך דעם מאָריס, פֿאַלן אַרײַן אין אַ טיפֿן שלאָף. אָבער איך קען נישט שלאָפֿן. די פֿאַסירונגען פֿון טאָג קומען איצט אויף אין אַ סדר, ווי זיי וואָלטן זיך אײַנגעקריצט אין זכרון. כ'דערמאָן זיך, אַז נעכטן בײַ נאַכט האָט מיך אַ געדאַנק געמאַנט, שוין צום וויפֿלטן מאָל, בײַ יעדער גרויסער געשעעניש אין מײַן לעבן: הייב אָן פֿון הײַנט שרײַבן אַ טאָגבוך. כ'האָב זיך דערמאָנט, אַז מײַן ערשטן, ניט רעגולערן און צעפּלאָנטערטן טאָגבוך האָב איך פֿאַרברענט מיט אַ טשעמאָדאַן פֿול מיט מאַנוסקריפּטן אין סלאַבאָדקער גטאָ, בעת מיר זענען צוריקגעקומען דערשלאָגענע פֿון אַ פּרווו דורכצורײַסן זיך צו דער סאָוועטישער פֿראָנטליניע. דער צווייטער איז פֿאַרלוירן געוואָרן בעתן ליקווידירן די גטאָ. מיטן ווילן אָט גלײַך אָנהייבן עס טאָן, בין איך אײַנגעשלאָפֿן.

די גאַנצע וואָך פֿון נאָך ראָש־השנה – בין איך יעדן טאָג געווען אויף מײַן פּאָסטן, אין קראָם. ס'איז געווען איבעריק צו פֿרעגן מײַן באַלעבאָס וועגן קומען יום־כּיפּור, וואָס איז אויסגעפֿאַלן שבת. אַז כ'בין אין דער פֿרי אָנגעקומען, איז שוין די שאָפּ געווען אָפֿן. כ'האָב געזען אַז כּמעט אַלע יידישע געשעפֿטן אין דער דערבײַקער מאַרקגאַס זענען געשלאָסן. זיכער האָט עס מײַן באַלעבאָס אויך באַמערקט, אָבער אים האָט עס ניט געקימערט. להיפוך גאָר, ער איז געווען צופֿרידן וואָס דעם טאָג איז געווען מער לייזונג ווי אין די אַנדערע טעג. כ'בין זיכער, אַז ער האָט אַפֿילו ניט געווווסט וואָס יום־כּיפּור איז. בײַ מיר איז עס געווען פּשוט אַן אַרבעט־חובֿ, וואָס איך דאַרף אָפּצאָלן. דערצו האָב איך דאָך שוין געזומען אין דער לעצטער וואָך פֿרײַע באַצאָלטע טעג, בעתן ברית און נאָך דעם. הײַנט האָט ער פֿאַרמאַכט די קראָם פֿריִער.

אויף מאָרגן, נאָך יום־כּיפּור, זונטיק, האָבן מיר זיך געשפּילט מיט די קינדער אויפֿן גרין־יונגן גראָז אין גאָרטן אַרום שטוב. דער טעלעפֿאָן האָט אָפֿט געקלונגען און באַקאַנטע, נײַע פֿרײַנד, וואָס האָבן געזען אין דער היגער ענגלישער צײַטונג אונדזער געבוירן־אַנאָנס, האָבן אונדז גראַטולירט. נאָך מיטאָג איז געוואָרן טומלדיקער און פֿריילעכער. עס זענען אָנגעקומען מײַנע אַלטע און ראָזעס נײַע חבֿרים, אַמאָליקע און הײַנטיקע, אָבער ניט קיין איינער פֿון דער משפּחה, ניט קיין טעלעפֿאָן־באַגריסונג, ניט אַ קאַרטעלע. מען האָט אָנגעבראַכט פֿון כל־טובֿ: ביסקוויט, זיסוואַרג, קוכנס, אַפֿילו אַ פּאָר פֿלעשלעך ווײַן און ליקער. אָבער איבער אַלץ האָבן פֿאַרשײַנט דעם כּיבוד־טיש ליכטיק־פֿאַרביקע בלומען, וואָס מען האָט געבראַכט און געשיקט אין שפּיטאָל.

ראָז איז געקומען פֿון שפּיטאָל מיט אַ וואָך צוריק, גלײַך נאָכן ברית, און האָט שוין באַווײַזן צו ברענגען אין אָרדענונג די שטוב, בפֿרט אויסדעקאָרירן דעם צימער פֿאַר הערבערטן, וואָס איז אויך געווען דער שלאָפֿצימער פֿון מאָריסן. איצט איז דאָס עופּעלע געשלאָפֿן אין זײַן קינדער־וועגעלע, אין גאָרטן. ס'איז געווען אַ זוניק מילדער טאָג און אַ לײַכט ווינטעלע האָט געבלאָזן. ראָז האָט אָפּגעדעקט די פֿליגנטעך איבער זײַן פּנימל און אַרום זענען געשטאַנען אונדזערע געסט און באַוווּנדערט די זעלטענע קינד־עקסעמפּלאַרן זיס־צוקערדיקע קאָמפּלימענטן, אַדרעסירט צו דער מאַמען, זיך געשאָטן: „אַזאַ אויסנעמיק שיין בעבעלע, שיינט ווי גאָלד..." און „אַ קראָסאַוויצל, ווי די מאַמאַלע..." און ראָז האָט זיך געשמאָלצן פֿון גליק און נחת. עמעץ האָט באַמערקט: „זאָגט כאָטש קיין עין־הרע..."

מען האָט געמאַכט לחיימס און ווידער געווונטשן מזל־טובֿ. די שטימונג איז געווען אַ יום־טובֿדיקע. עס זענען אויך אַריבערגעקומען די ענגלישע שכנים, פֿון דעם הויז דערבײַ: אַ מאַמע מיט צוויי טעכטערלעך. זייער פֿאַמיליע־נאָמען איז געווען טיילאָר, און דער מאַן איז געווען אַ הידראָמעכאַניק און געאַרבעט אין אַ פֿירמע פֿון אַן אָנקל. זיי זענען אויך געווען מיט אַ פּאָר יאָר צוריק געקומענע אימיגראַנטן פֿון ענגלאַנד; זייער סימפּאַטישע און פֿרײַנדלעכע, און ראָז איז מיט דער פֿרוי געוואָרן נאָענטע חבֿרטעס. זיי האָבן זיך איצט געמישט מיט אונדזערע ייִדישע געסט, און אַלע זענען געווען איין משפּחה.

דער מענטש, וואָס האָט אונדז פֿרײַוויליק איבערראַשט מיט זײַן פֿאַרווײַלונג־טאַלאַנט, איז געווען איזי אַלטער. כ'האָב ניט לאַנג צוריק זיך געהאַט באַקענט מיט אים אין דער רעדאַקציע פֿון „אידישע אַפֿריקאַנער צײַטונג", בעת איך בין געקומען באַזוכן לוי שאַליט און אים געבן עפּעס צום דרוקן, ווי ער האָט געבעטן. מיר האָבן זיך פֿון דער ערשטער מינוט פֿאַרחבֿרט, און איצט איז ער געווען אַ גאָר נײַער גאַסט צווישן געסט. זענען טאַקע אַלע געשטאַנען אַרום זײַן טיש, מיט גלעזלעך צי סענדוויטשן, און אָנגעקוואָלן פֿון די קונצן וואָס ער האָט געווײַזן. בפֿרט האָבן הנאה געהאַט אונדזערע קינדער, וואָס האָבן זיך געקלעפּט צו אים און ממש געשטוינט אויפֿן כישוף, ווי אַ מטבע פֿאַרשווינדט און קומט צוריק אין דער פּוסטער האַנט...

ער, איזי, איז געווען אַן אַמאַטאָר־מאַגיקער, וואָס האָט ליב געהאַט צו פֿאַרברענגען אויף היימישע מסיבות און פֿאַרטיעס מיט אָט די שפּילערײַען. שפּעטער פֿלעגט ער קומען צו אונדזערע קינדער־טעג און עס טאָן ווי עס באַדאַרף צו זײַן: מיט אָנטוויצן און ספּעציעל מיטגעבראַכטן כישוף־געצײַג. און ווען די זון האָט זיך אַראָפּגערוקט נאָענט צום מערב־האָריזאָנט, האָבן די געסט זיך אָנגעהויבן פֿונאַנדערפֿאָרן.

ס'איז שוין געווען שפּעט אין אָוונט, ווען ראָז האָט געגעבן אַ פֿלעשל מילך־קאָרמע דעם הײַנט־באַוווּנדערטן הערבערטן. די קינדער, אָנגעפֿילט מיט זיסקייטן, זענען פֿון מידקייט אַנטשלאָפֿן געוואָרן אין די בגדים. צום סוף זענען מיר צוויי, ראָז און איך, געבליבן זיצן איינער קעגן צווייטן שווײַגיקע, שטילע.

איך האָב ניט געקענט מער באַהאַלטן אין זיך דעם סוד פֿון נעבטיקן חילול־

יום־כּיפור. בעצם איז עס ניט געווען פֿאַר מיר נײַ. כ'האָב זיך ניט געפֿילט זינדיק און ניט געדאַרפֿט אָפּגעבן אַ דין־וחשבון, צי חרטה האָבן. כּמעט אַלע יום־כּיפורס און אַנדערע ימים־טובֿים פֿון מײַן יידישן לעבן זענען געווען פֿאַרוואָקיקטע טעג, וואָס האָבן זיך ניט אויסגעטיילט פֿון אַלע אַנדערע טעג. אָבער אויסגעטיילט האָט עס דווקא די דײַטשיש־עס־עסישע מערדעריש האַנט, וואָס איז פֿאַרבליבן אין מײַן זכרון ווי אַ שוואַרצער פֿלעק: לינקס, רעכטס, רעכטס, לינקס... עס איז געווען ווי אַ צולהכעיס־אַרויסרוף צום יידישן גאָט, וואָס האַקט ניט אָפּ די האַנט.

איך האָב געפֿילט באַשײַמפּערלעך, אַז מיט דעם כלומרשטן אַקט פֿון פֿאַרשוועכונג ווען זיך איבערהאַקן דאָס לעצטע פֿעדעמל, וואָס בינדט מיך נאָך מיט דער משפּחה. אפֿשר ריכטיקער – מיט מײַן קראַנקן ברודער איציק. און כ'האָב געזאָגט ראָזען, אַז מײַן נעבטיקע שעה אין שאָפּ, וועט פֿאַרגיכערן דעם פּראָצעס פֿון פֿאַרמאַכן זי און מיט דעם וועט זײַן דער פּרק „משפּחה אין דרום־אַפֿריקע" געשלאָסן. זי האָט געזאָגט: „דו האָסט געזען הײַנט, ווי אַ נײַער טאָג איז אויפֿגעגאַנגען. אַלץ וועט זיך בײַטן צום גוטן!" ס'איז גוט געזונען צו הערן ווידער אירע גלייביקע ווערטער, אָבער סײַ ווי האָט מיך גראָד איצט ניט געקימערט און ניט געשראָקן די אומקלאָרע צוקונפֿט, אַפֿילו אויב כ'וועל בלײַבן אָן אַרבעט. איין טיפֿער און שטאַרקער בטחון האָט אונדז ביידן געהאַלטן געבונדן: „ווײַטער בויען, ווײַטער גיין! אונדזערע אומעטן זענען געוואָרן אַרומגעהילט מיט אַן אָרעאָל פֿון לעבן, און די אויסמאַטערנדיקע שפּיל פֿון געשעענישן איז פֿאַרביטן געוואָרן אין אַ גלויבן אין מאָרגן. מיר זענען געזעסן ביז שפּעט אין דער נאַכט און געשפּינט אַ קאָליריקן חלום פֿון צוקונפֿט. מיר זענען געווען רײַך מיט חלומות, רײַך מיט ליבע. אָפּטמיסטן!

אויף מאָרגן, קומענדיק אין קראָם, האָב איך שוין פֿאַרויסגעפֿילט דעם שטורעם וואָס קלײַבט זיך איבער אונדזערע קעפּ ווי נאָר איציק וועט זיך דערווײַסן וועגן האַלטן אָפּן די שאָפּ אין טאָג פֿון יום־כּיפור. מײַן באַלעבאָס איז אויך ניט געגאַנגען, ווי תּמיד, צו זײַנע טרעפֿונגען. ער איז געווען צוליב עפּעס אומעטיק און פֿאַרטראַכט. מיר האָבן ניט גערעדט. קיין קונים זענען ניט געקומען. און איך האָב ווי אומגעדולדיק געווארט אויף די שטעכיקע פּײַלן פֿון איציקס אַטאַקע, און כ'האָב בײַ זיך פּעסט באַשלאָסן ניט ענטפֿערן מיט אַ וואָרט, זיך ניט פֿאַרטיידיקן. כ'האָב אַפֿילו געוואָלט, אַז אַנשטאָט געשרייען און זידלערײַען, זאָל עס זײַן דער סוף פֿון מײַן ביזנעס־קאַריערע. איך וועל אָננעמען זײַן מישפּט, וואָס איז שוין במילא געווען באַשטימט יאָרן פֿריִער.

ס'איז שוין געווען אַ שטיק נאָך מיטאָג, ווען כ'האָב באַמערקט פֿון ווײַטן איציקס יאָגנדיקן געלויף. איך האָב זיך אַוועקגעשטעלט פֿלאַך צו דער ליידיקער וואַנט, ער זאָל זיך ניט אָנשטויסן גלײַך אויף מיר. ער האָט זיך פֿאַרהאַלטן בײַם טאָמבאָנק, קעגנאיבער דעם שאָפּ־מענעדזשער, מײַן באַלעבאָס, וואָס האָט אַ שמייכל געטאָן. אָבער איציקס אויגן האָבן זיך אָנגעגאָסן מיט אַ ברענענדיקן צאָרן און ער האָט אויסגעשריִען:

„דו!" דער שמייכל אויפֿן פּנים פֿון מענעדזשער איז פֿאַרפֿרוירן געוואָרן אין אַ מין גרימאַסע. און איציק האָט אויף אים געגוואַלטעוועט ווי אויף אַ פֿאַרזינדיקטן

חדר־ייִנגל: „דו האָסט נעכטן, יום־כּיפּור געהאַלטן אָפֿן די שאָפּ! און מײַן ברודער האָט דיר נאָך געהאָלפֿן, צוויי גויִם!“ האָט ער געליאַרעמט. „דו ווייסט ניט וואָס בײַ יִדן הייסט יום־כּיפּור?!“

איך האָב געמאַכט אַ טריט פֿון דער וואַנט צום טאָמבאַנק און ערשט האָט איציק מיך באַמערקט און זיך אַ ריס געטאָן אויף מיר בקולי־קולות. איך בין ממש צופֿרידן געווען פֿון דעם האָגל באַלייִדיקנדיקע ווערטער, אַבי ער האָט אָפּגעוועדט זײַן צעקאָך אויף דעם אומשולדיקן מענטשן, וואָס ווייסט בכלל ניט פֿון יִדישקייט און וואָס אַזוינס יום־כּיפּור מיינט. איך האָב אָנגעבויגן דעם קאָפּ, ווי מיט הכנעה, און געלאָזט פֿאַלן אויף אים די אויסגעדראָשענע מוסר־רייד.

איציקן האָט קענטיק פֿאַרדראָסן, וואָס איך שווײַג. ניט איך פֿאַרטיידיק זיך, ניט איך בין זיך מודה, ניט איך בעט מחילה. איך האָב ניט געוואָלט ענטפֿערן, ווי איך האָב פֿריִער אַ כּמו־נדר געטאָן. פֿאַר מיר איז אַלץ אויף דעם שטח פֿון עבֿודת־הבורא און אמונה־שײַכות געווען פֿאַרענטפֿערט און קלאָר, אָן ספֿקות.

מיט אַ מאָל איז איציק אַנטשוויגן געוואָרן. זײַן טעמפּעראַמענט איז אויף אַ מאָל פֿאַרהאַלטן געוואָרן, ווי אַ וווּלקאַן וואָס הערט פֿלוצלינג אויף שפּײַען מיט פֿײַערדיקער לאַווע. מײַן באַלעבאָס האָט שטיל געזאָגט:

„איציק, אומזיסט רעגסטו זיך אויף אויף אונדז ביידן, מיר האָבן געטאָן אונדזער חובֿ: געקומען צו דער אַרבעט. וואָלטסטו מיר געזאָגט, ניט עפֿענען די שאָפּ, וואָלט עס אַזוי געווען. און דײַן פֿאַבריק איז געווען אָפֿן און מאַשינעס האָבן גערוישט אין יִדישן נײַ יאָר. איז ראָש־השנה ניט קיין יִדישער יום־טובֿ?“

„דאָס איז נישט דײַן עסק, הערסט!“ און ער איז אַרויס מיטן זעלביקן אימפּעט ווי ער איז אָנגעקומען.

וואָך נאָך וואָך האָט זיך נודנע און פֿאַמעלער געצויגן. כ׳פֿלעג צייטן די מינוטן און שעהען און קוים זיך דערוואַרט דער שלאָס זאָל אַ קנאַק טאָן איבער די צוגעמאַכטע טירן. אָן אָטעם פֿלעג איך יאָגן צו כאָפּן דעם אויטאָבוס. אַהיים האָב איך זיך דערפֿילט לײַכט און פֿרײַ. דאָ פֿלעג איך ווערן אַקטיוו און מונטער; זיך שפּילן מיט די קינדער, העלפֿן ראָזען מיט שטוב־אַרבעט, דערציילן און הערן די טאָגײַעס.

איציק האָט זיך ניט געווײַזן. ס׳פֿלעגן אָנקומען קליינע טראַנספּאָרטלעך סחורה, ווי נויט־אײַנשפּריצונגען אויפֿצוהאַלטן דעם דפֿק פֿון אַ שווער־קראַנקן. און ווי ווייניק ס׳האָט זיך ניט פֿאַרקויפֿט, זענען די פּאָליצעס געוואָרן אַלץ ליידיקער. אָט די פּוסטע לעכער זענען געווען דער אָנזאָג פֿון ליקווידאַציע.

כ׳האָב געווּסט, אַז מײַן באַלעבאָס טרעפֿט זיך מיט איציקן. ער האָט מיר אַפֿילו אָפּגעגעבן אַ גרוס, ניט דירעקט, נאָר אַז איציק האָט זיך נאָכגעפֿרעגט, צי איך קום אין שאָפּ. ער האָט פֿאַרהאַנדלט מיט איציקן וועגן אונדזער קראָם, אָבער מע קען זי שוין ניט ראַטעווען. דער דעפֿיציט שטײַגט מיט יעדן חודש. ער, איציק, האָט אים דערקלערט, אַז צו פֿיל קראָמען פֿון די זעלבע אַרטיקלען זענען פֿאַראַן אויף מאַרקגאַס. די קאָנקורענץ איז גרויס. די אַלטע שאָפּס האָבן שוין אַ סטאַבילע קונדשאַפֿט. פֿאַר נײַע קלעקט שוין ניט דער פֿאַרדינסט אויף עקזיסטירן. אין די

ערשטע חדשים פֿון 1954 וועט מען זי פֿאַרמאַכן. דאָס אַלץ האָב איך שוין געווּסט אַליין, אָן זיין אינפֿאָרמאַציע. די אייניציקע נייַעס איז געווען, אַז עס וועט נאָך אָנהאַלטן עטלעכע חדשים. און אַזוי טאַקע איז זי אויסגעגאַנגען...

פֿון זינט מיין קומען אין יאָהאַנעסבורג, האָב איך געזוכט זיך צו באַקענען פֿון דער נאָענט מיט יידישע קולטור־מענטשן, יידיש־עסקנים און שרייַבערס. איך האָב שוין געהאַט אָפּגעדרוקט עטלעכע זאַכן אין די „אַפֿריקאַנער אידישע צייַטונג" און „דרום־אַפֿריקע". איך האָב שוין געקענט, אויבנאויפֿק, אַ סך טוערס און שרייַבערס. כ'בין אַפֿילו שוין געווען פֿאַרבעטן צו פֿאַרטיעס, צוזאַמענקומען, קאָנצערטן, אָבער עס איז אַלץ געווען ריין געזעלשאַפֿטלעך, אָן וועלכער כוונה זיך צו פֿאַרפֿלאָנטערן אויפֿן אַרבעט־שטח. ווי אַ פּאָזיטיווע דערשיינונג אויף דער היגער יידישער גאַס האָב איך געזען די קולטור־פֿעדעראַציע, וואָס האָט מיך אָנגערעגט מיט איר יונגשאַפֿט, הגם די טוערס זענען געווען פֿון אַ פֿרייַערדיקן יידיש־דור. זי, די קולטור־פֿעדעראַציע, איז ערשט געווען דרייַ יאָר אַלט און אַקטיוו, ווען כ'בין געקומען, אין 1951.

די דערמאָנטע יידישע צייַטונג איז געווען אַ וואָכן־אויסגאַבע, יעדן פֿרייַטיק, אין גרויס פֿאָרמאַט. זי איז געווען אַ פּריוואַטע, אויף אַ געשעפֿט־באַזע, פֿון באָריס געשמאַן, וואָס איז אויך געווען אין די אַזוי גערופֿענע קריזיס־צייַטן אַ במקום רעדאַקטאָר, בעת דער גאַנצער „מאַכער", אַ מין טעכנישער כל־בוניק, איז געווען שמערל לעווין. ער איז געווען אַ פֿאַר־מלחמהדיקער אימיגראַנט פֿון ליטע, וואָס האָט געטאָן אַלע צייַטונג־מלאכות, פֿון אַבאָנענטן און אַנאָנסן, ביז איבערזעצן טעלעגראַמעס און נייַעס פֿון ענגליש אויף יידיש.

אַ קורצע צייַט נאָך מיין באַזעצן זיך אין דרום־אַפֿריקע, איז דאָ אָנגעקומען אויף אַ קאָנטראַקט מיטן יידישן באָרד אָוו דעפּיוטיס, די קהילה־אינסטיטוציע אין לאַנד, מיין חבֿר פֿון דייטשלאַנד, רעדאַקטאָר לוי שאַליט. ער האָט געדאַרפֿט זיין דער וואַנדערנדיקער „ספּיקער", אויף יידיש, איבער די פֿאַרשיידענע שטעט־ און שטעטלעך־קאָנגרעגיישנס פֿון דעם לאַנד. דעמאָלט האָט נאָך געלעבט דער יידישער עמיגראַנטן־דור, וואָס האָט זיך ביז צו דער צווייטער וועלט־מלחמה צוגעשיפֿט צו די פּאָרטן פֿון דרום־אַפֿריקע. זיי האָבן נאָך געערעדט דעם היימיש־זאַפֿטיקן יידיש און געווען צערודערט פֿון דער גרויסער חורבן־קאַטאַסטראָפֿע, ווו ניט ווייניק פֿון זייערע אייגענע משפּחות און שטעטלעך זענען פֿאַרטילקט געוואָרן. דער אומקום און די ווונדן זענען נאָך געווען בלוטיק־פֿרישׁ, און שאַליט אַליין, אַ גערעטעוועטער שארית־הפּליטהניק, האָט געבראַכט די יידן דעם אמתדיקן ווייטיקדיקן גרוס פֿון האַרצן אַרויס. ער האָט געערעדט אויך אין די שולן און רעליגיעזע אינסטיטוציעס. ער איז געווען אין ליטע אַ ישיבֿה־בחור און גוט געקענט יידישע הערצער, און הגם ער איז געווען אַ סאָרט באַצאָלטער מגיד, איז ער געווען אויפֿריכטיק און פֿילעוודיק צו זיין שליחות, וואָס ער האָט געטאָן באמונה; און דער קאַמפּיין, ווי מע רופֿט עס, האָט געהאַט הצלחה.

עס האָבן זיך וואַרעמער געעפֿנט די יידישע הערצער, און בריייטער – די

טײַסטערס. אָבער גלײַך נאָך דעם, אַז ער האָט געוואָלט בלײַבן אין דרום־אַפֿריקע, האָט אים די רעגירונג נישט געגעבן קיין „פערמיט־וויזע". און כ'קען נאָך ביז הײַנט ניט פֿאַרשטיין די סיבה, פֿאַר וואָס האָבן זײַנע מאַכטיקע באַלעבאַטים, אַזוי רויק זיך צוגעקוקט צום פֿאַריאָושטן „מגיד". וואָר האָט אים יאָ געהאָלפֿן? טאַקע באָריס גערשמאַן.

לוי שאַליט איז געווען דער רעדאַקטאָר פֿון „אַפֿריקאַנער אידישע צײַטונג". אַ קורצע צײַט פֿאַר דעם, מסתּם מיטן אויסקוק אויף דער שטעלע, האָט ער געאַרבעט אין דער קולטור־פֿעדעראַציע. און ס'האָט אים געהאָלפֿן זיך האַלטן אויפֿן וואַסער ביז די אַפּליקאַציע צו בלײַבן אין דרום־אַפֿריקע איז געווען באַשטעטיקט אין פּרעטאָריע.

אין איינעם פֿון די ערשטע חדשים פֿון 1954 האָב איך געקראָגן דעם לעצטן טשעק פֿון מײַן באַלעבאָס און כ'בין געווען אויס קרעמער, און אַרבעטסלאָז. איך האָב עס אויפֿגענומען רויק און מיט אַ געפֿיל פֿון דערלײַכטערונג, ווי פֿון מײַן גוף און נשמה וואָלטן אַראָפּגעפֿאַלן שווערע קייטן, וואָס האָבן איבער צוויי יאָר מיך געדריקט און געמוטשעט. איך בין געווען ווי איינער וואָס איז אָפּגעקומען אַ שטראָף און איז רעהאַביליטירט געווארן. אין מײַן געמיט האָט אויפֿגעלויכטן אַ נײַע האָפֿענונג. אַזוי אויך ראָז. עס מוז איצט קומען אַ בײַט צום בעסערן. מיט אַ גרינג האַרץ האָבן מיר גענוצט פֿון אונדזער אָפּשפּאַר־קאַפּיטאַל. מיט דער משפּחה איז געווען אויס. איך בין געווען פֿאַר זיי אַ נאָכמלחמהדיקע טראַגישע צוטשעפּענישע און אַ דערמאָנונג פֿון אַ שווערן חטא, וואָס האָט זיך שוין ניט געלאָזט אויסלייזן. ווי אַן אַלטערנאַטיוו האָבן זיי געזוכט ווי צו אַנטלויפֿן, זיך אָפּרוקן פֿון פֿינצטערן דערמאָנער. איך האָב קיין מאָל זייער קליין ביסל הילף פֿאַר אונדז ניט באַטראַכט ווי אַ מין ווידערגוטמאַכונג, אַ מחילה אַלאַ דײַטשלאַנד־סטיל. און איצט, מיטן פּטור ווערן פֿון מיך האַלטן אויף אַ „דזשאָב", זענען זיי אויך באַפֿרײַט און פֿילן זיך גוט...

איך האָב איצט הנאה געהאַט פֿון מײַנע טעג און נעכט. גוט געגעסן. זיך גערוט. געשלאָפֿן רויק, אָן די דערדריקנדיקע און אויסמאַטערנדיקע קאָשמאַר־חלומות. כ'האָב געהאַט געוואָג צײַט פֿאַר זיך, פֿאַר די דרײַ קינדער, און צײַט פֿאַר ראָזען און פֿאַר מיר: זיך צו ליבן מיט לײַב און זעל, צו פֿאַרברענגען, שמועסן. אונדזער אייגענע נײַע שטוב האָט אויפֿגעלויכטן. ראָזעס הענט און אויגן האָבן אין איר געצונדן זונען.

עס איז געווען ווינטער אין מײַן נײַ לאַנד. יולי־אויגוסט האָבן זיך פֿאַררונדיקט מײַנע ערשטע דרײַ יאָר אין דרום־אַפֿריקע. איך בין פֿאַר אָט דער צײַט ניט געווען צו וויַט אָפּגערוקט פֿון דער יידישער קולטור־סבֿיבֿה אין יאָהאַנעסבורג. נאָך אַלעמען איז עס דאָך געווען די לופֿט, מיט וועלכער כ'האָב געאָטעמט מײַנע פֿינף נאָכחורבן־יאָרן אין דײַטשלאַנד, ביז מײַן קומען אין דעם לאַנד. און ווי אַן אייגענער האָב איך, פֿון דער קליידער־פֿאַבריק און פֿון דער קראָם, אָבסערווירט מיט אינטערעס די אַרבעט וואָס ווערט דאָ געטאָן. איך האָב געשריבן, געדרוקט דאָ לידער, אַרטיקלען, זכרונות און זיך געטראָפֿן, געזאָגט אַ

וואָרט, רעאַגירט און אַפֿילו אָנגעשריבן אַזאַ מעמאָראַנדום מיט אָנווײַזונגען ווי צו סיסטעמאַטיזירן די קולטור־אַרבעט.

אָבער כ'האָב גלײַך אויסגעפֿונען, אַז מײַן צוגאַנג צו די מענטשן און פּראָבלעמען דאָ, וואָס איז געבויט אויף מײַן קולטור־טעטיקייט און פֿראַקטיק פֿון דײַטשלאַנד איז ניט צוגעפּאַסט צו די היגע באַדינגונגען. אָט די געוועזענע שטעטלשע יידן, זייער מענטאַליטעט און אויפֿנעם פֿון זאַכן, האָט זיך אויסגעפֿורעמט גאָר אַנדערש, ווי אין אַ נאָרמאַלער ווירקלעכקייט, אויב אַפֿילו מיט שווערקייטן, ווי די פֿון אונדזער לײַדנדיקער שארית־הפּליטה, וואָס האָט אין דײַטשלאַנד געקראַצט אירע גופֿיקע און נשמהדיקע ווונדן... און הגם מען האָט אונדז אויפֿגענומען פֿאָרמעל, אויבנאויפֿיק, מיט ליבשאַפֿט, צו מאָל מיט רחמנות, איז אָבער תמיד געווען אַ פּסיכישער אַנטאַגאָניזם, אַ מין גדר, אַזאַ דיסטאַנץ צווישן אונדז און זיי. זיי זענען געווען די גלילקלעכע און זיכערע, מיר – די אומגליקלעכע און אומזיכערע, און אין זייערע אויגן, אויך די לא־יוצלחדיקע. איך פּערזענלעך האָב גלײַך דערפֿילט דעם אומצוטרוי, די פֿרעמדשאַפֿט, די צווייקייט. איך בין געווען פֿאַר אָט די קולטור־פֿאַרזאָרגערס צו אָפֿן, צו פֿיל אַרויסרופֿעריש און דירעקט. אַרויסגעקומען מיט מײַן אמת, מײַן גלויבן און פּרינציפּן, וואָס האָט זיי ניט געשמעקט. זיי האָבן עס ניט פֿאַרטראָגן. זיי זענען געווען געווינט, חוץ אויסנעמיקע יחידים, צו דעם קאָנווענציאָנעלן ליגן, צו חניפֿהלעך און רכילותלעך. דערפֿאַר האָט געדויערט אַ היפּשע צײַט נאָך מײַן אָנקום, ביז זיי האָבן זיך אַנטשלאָסן מיר צו מאַכן אַ קבלת־פּנים, נאָך דעם ווי מען האָט זיי אויפֿמערקזאַם געמאַכט אויף דעם. אָבער שפּעטער, ווען זיי האָבן נייטיק געהאַט מײַן אַרבעט, האָבן זיי אָן שווערקייטן געפֿונען דעם וועג צו מיר.

מײַן קבלת־פּנים איז פֿאָרגעקומען, כּמעט ניט אַנאָנסירט אין דער פּרעסע, אין אַ קליינעם זאַל, אַ שמאָלן און לאַנגן, אין קאַרלטאָן־האָטעל. דער פֿאָרזיצער איז געווען מיכאל שור, וועמען כ'האָב ד־עספּעקטירט, ווײַל ער איז געווען דער ערלעכסטער פֿון דער קליקע. און קליקע האָב איך זיי גערופֿן, ווי נאָר כ'האָב דערקענט זייער איבערגעניצעוועט נעבטיקן פּרצוף, אין שמועסן מיט ראָזען און גאָר אינטימע חבֿרים.

איך האָב צוגעגרייט אַ גוט דורכגעטראַכטן רעפֿעראַט, אויף דער טעמע: „די מערכה פֿון יידיש אויף דער וועלט", אָנגעשריבן אויף בערך 30 זײַטן פֿון אַ גרויסן בלאָקנאָט, וואָס כ'האָב ניט באַוויזן איבערצוקלאַפּן אויף דער שרײַבמאַשין. כ'האָב אויסגערעכנט אַז ס'וועט מיר נעמען מער ווי אַ שעה דאָס צו לייענען און דאָס האָט מיך געמאַכט זאָרגן. דער זאַל איז געווען פֿול. ס'איז מיר געווען אַ מאָדנע איבערראַשונג, וואָס אויך איציק, מיט עטלעכע פֿון זײַנע ביזנעס־פֿרײַנד, זענען געקומען. און דאָ איז געלעגן די צרה: זיי, און אַ גרויסער טייל פֿון עולם, האָבן ניט דערוואַרט אַזאַ טרוקענע, פֿאַר זיי נודנע, טעמע. די אַלע וואָלטן ליבערשט געוואָלט הערן וויצן, לאַכן און זיך פֿאַרווײַלן. נאָר איך האָב געטאָן ווי כ'האָב אין יענע יאָרן געפֿילט און דער ענין איז מיר געווען נאָענט צום האַרצן. מיר – אָבער ניט זיי. זיי האָט עס אַבסאָלוט ניט אינטערעסירט. ס'איז געווען מערער אַן אַסיפֿה

פֿון „אַנדערע" יידן, און – זיי זענען געווָארן גלײַך אומרויק, נערוועז זיך געשאַרט אויף די געזעסן. ס'איז געווען איין עצה אויף זיך צו ראַטעוונען: עס מאַכן קורץ. איך האָב אויפֿגעהערט לייענען און פֿון אויסנווייניק סומירט דעם אינהאַלט, לענדער. און וועג כ'האָב געהאַלטן בײַ סאָוועט־רוסלאַנד, האָב איך אויסגעמאָלט דעם מצב מיט טראַגיש־רעאַליסטישע פֿאַרבן, און כ'האָב דערציילט וועגן די ספֿקות און שרעק ניט נאָר פֿאַר דער קולטור פֿון יידיש־לשון, נאָר פֿאַר דעם סאַמע לעבן פֿון די יידישע שרײַבערס, וויסנשאַפֿטלער און עסקנים, וואָס קיינער ווייסט ניט וואָס עס האָט מיט זיי פּאַסירט און וווהין זיי זענען מיט אַ מאָל נעלם געוואָרן. עס איז גראָד געווען צווישן יאָר פֿאַר דעם, ווי מיר האָבן זיך דערוווסט וועגן גרויליקן אומקום. מיט ציטער האָב איך עס דעמאָלט אַרויסגעפֿילט און רעזומירט מיט די טרויעריקסטע וועריאַנטן. און עפּעס האָב איך דערפֿילט אין דער לופֿט, עס דערזען אין די אויפֿגעלאָפֿן צאָרנדיקע אויגן פֿון לייבל פֿעלדמאַן, וואָס איז געזעסן אין די פֿאָדערשטע שטולן אַנטקעגן. שור האָט קורץ און שטיל געזאָגט: „מיט דעם איז דער אָוונט פֿאַרענדיקט". און ער האָט זיך גלײַך אויסגעדרייט מיט דער פּלייצע צו מיר, ווי אַן אופֿן פֿון פּראָטעסט צו מײַנע רייד.

מיר דאַכט, אַז דער עולם האָט דערפֿילט די צעפּולוועדטע אַטמאָספֿער. דער אמת איז, אַז איך האָב עס סײַ ווי דערוואַרט. אַלע צייכנס פֿון אָרעמאַנסקען אָפּקומעניש מיט אַזאַ אויפֿנעם זענען געווען קענטיק; אַפֿילו קיין ביסקוויט און גלעזל טיי איז ניט אָנגעזאָגט געוואָרן, ווי זיי פֿלעגן עס טאָן בעת דער קלענסטער מסיבהלע. און כ'בין געווען אויף זיך אַליין מלא־חמה און מלא־חרטה, וואָס איך האָב זיך געלאָזט פֿאַנגען פֿון דעם גליטשיק־פּאַסקודנעם וואָרעם אויפֿן האָקן פֿון דער וועגטקע.

ווער זענען געווען אָט די קולטור־טוער און ס'ביסל מיטגלידער פֿון דער דרום־אַפֿריקאַנער יידישער קולטור־פֿעדעראַציע, ווי זי האָט זיך פֿאָרמעל געגרופֿן. איר קערן איז געווען פֿון אַ לינק־קאָמוניסטיש־אָריענטירטן איבערבליַיב פֿון יידישע יונגע אימיגראַנטן, וואָס האָבן די אידעאָלאָגיע מיטגעבראַכט פֿון די שטעטלעך אין ליטע און פּוילן. זיי זענען עס געווען די איניציאַטאָרן און וועגווײַזער פֿון דער אָרגאַניזאַציע. און צו זיי זענען צוגעשטאַנען אַ פּאָר גרופּקעלעך פֿון ציוניסטן־סאָציאַליסטן, „בונד" און יחידים; אַ פּאַרוועער געמיש אָן אַן איינהײַטלעך פּנים און פּאַרב; און יעדער האָט געצויגן צו זײַן פּאָליטישער ריכטונג. אין אָנהייב זענען די לינקיסטישע עלעמענטן געוואָרן די בעלי־דעה, אַ ביסל שפּעטער איז עס שוין ווי כּמו טראַדיציע געוואָרן, און נאָך שפּעטער – סתּם אַ חוצפּהדיקער אײַנשטעל. עס זענען טאַקע געווען די אַמטלעכע אָרגאַנען – עקזעקוטיוו, פֿאָרזיצער, קאַסירער א״אַ, אָבער די קאָאָרדינאַציע איז געווען לויז און די מאָטיוואַציע – אַ זינקענדיקע, זיך לעשנדיקע. אָבער ווו מיר האַלטן דאָ, אין 1954, האָט נאָך אַ פֿײַערל געטלימט און ס'איז געווען ליכטיק אין די יידישע געסלעך פֿון יאָהאַנעסבורג, קייפּטאָן, דערבן און נאָך קליינע יידישע קאָנגרעגיישנס און שטעטלעך. געווען יידיש־שולן, קינדערגרטנער א״אַ.

דער הויפּט אויפֿטו און צוזאַמענהאַלטנדיקער שטאַרקסטער עלעמענט אין דער קולטור־פֿעדעראַציע איז געווען זײַן געזעלשאַפֿטלעכער ליטעראַרישער

אָרגאַן, דער חודש־זשורנאַל „דרום־אַפֿריקע". עס איז געווען דער אַפּעל צום יידן און יידיש, דאָס שעפֿערישע ווערט און שטאָלץ פֿון דער קולטור־אינסטיטוציע און ס'איז פֿשוט שווער זיך פֿאָרצושטעלן, אַז אָן דעם קליינעם 32־זײַטיקן מאַגאַזין וואָלטן זיי בכלל געקענט עקסיסטירן. ער האָט דורכגעמאַכט ניט נאָר פֿינאַנציעלע שוועריקייטן, נײַערט אויך קלענערע און גרעסערע קאָנפֿליקטן און טרייסלענישן. אָבער נאָך יעדער אָפּעראַציע איז ער געבליבן לעבן און באַנײַט זײַנע כוחות. מסתמא איז עס אַ דאַנק דעם, וואָס ער האָט געווירקט בלויז אויף דעם יידיש קולטור־שטח, אָן אידעאָלאָגישע פּלאָנטערס, ווי ס'האָט זיך געדאַכט.

די עטלעכע טאָנגעבער, לינקס פֿון פּאָליטישן ספּעקטער, די אַזוי גערופֿענע קאָמוניסטישע עלעמענטן, האָבן נאָך געזונגען דאָס אַלטע לידל, ווי מאָסקווע האָט דיקטירט. אָבער די יידישע פּאָליטישע גאַס איז געווען ציוניסטיש אָריענטירט און גוט אָרגאַניזירט. דער באָרד אָוו דעפּיוטיס, וואָס האָט צענטראַליזירט זײַנע פֿונקציעס אין די שטעט און שטעטלעך, די קאָנגרעגיישנס און אינסטיטוציעס, און זייערע פֿאַרטרעטערס זענען געווען דעלעגירט אין פּלענום, און די ציוניסטישע פֿעדעראַציע, מיט די באַזונדערע פּאַרטייען, האָבן געשאַפֿן אַן אײַנהײַטלעך מאַסיווע קראַפֿט. כמעט ס'גאַנצע הײַפֿל לינקע, וואָס האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום דער דרום־אַפֿריקאַנער יידישע קולטור־פֿעדעראַציע, האָט אויך געהאַט אַ דעלעגאַט אין באָרד אָוו דעפּיוטיס, אָבער אָן פּאָליטישער השפּעה. אַ קורצע צײַט בין איך געווען דער דעלעגאַט פֿון דעם שארית־הפּליטה פֿאַרבאַנד און אַ דעלעגאַט צו אַ קאָנגרעס. די חודש־שריפֿט „דרום־אַפֿריקע", ווי געזאָגט, איז געווען די קולטור־שעפֿערישע שטימע; זי איז אָנגעקומען, פֿאַראַלעל צו דער „אַפֿריקאַנער יידישער צײַטונג", צו דער יידישער באַפֿעלקערונג. אין די גאָר ערשטע יאָרן פֿלעגן נאָך געדרוקט ווערן אַרטיקלען וועגן אַלגעמיין פּאָליטישע פֿראַגן, מיט אַ סאָציאַל־פֿראָגרעסיוון אַנאַליז, געצייכנט לויט דער סאָוועטישער ליניע. געשריבן האָט זיי מישאַ שור.

שור איז געווען אַן אינטערעסאַנטער כאַראַקטער אויף דער היגער יידישער קולטורגאַס; פּאָפּולער און, ניט געקוקט אויף זײַנע פּאָליטישע מיינונגען, צו מאָל קאָנטראָווערסיאַל, באַליבט און רעספּעקטירט אויך פֿון זײַנע קעגנערס. מסתמא איז דאָס געווען צוליב זײַן מענטשלעכקייט און שטילקייט. ווערעם ער האָט ניט נאָר געפֿרעדיקט מיטן מויל וועגן הומאַניזם און מאָראַל, נאָר עס אויך פֿראַקטיש מקיים געווען. ער האָט זײַן ראַדיקאַליזם צוזאַמענגעקניפּט מיט אַ שאַרפֿער קעגנערשאַפֿט צו אַפֿאַרטהייד. אין דעם זינען איז ער פֿאַר מיר, און אפֿשר אויך פֿאַר ניט ווייניק אַנדערע, געווען אַ סאָרט מוסטער־פֿערזענלעכקייט. ער איז געווען אין יענע מיט פֿופֿציקער־יאָרן פֿון די סאַמע אַקטיוווסטע יידיש־עסקנים און זײַן נאָמען איז געווארן סינאָנים מיט דער קולטור־פֿעדעראַציע. מיכאל שור איז געווען פֿאַררעכנט פֿאַר אַ ווילנער, אָבער פֿאַקטיש געשטאַמט פֿון אַ שטעטל דערבײַ. געענדיקט אַ רוסישע שול און געווען אָנגעשטעקט מיט אַנאַרכיסטישע אידעען פֿון יענער צײַט. אַ מאַטריקולאַנט פֿון אַ פּעדאַגאָגישן אינסטיטוט, איז ער געווארן אַ יידישער לערער. אין מיטן די 30ער יאָרן איז ער געשיקט געווארן פֿון צישאָ, אין פּוילן, דורכצופֿירן

אַ קאַמפּיין פֿאַר די יִידיש־שולן. אָבער אַז די יִידישע הימלען איבער אייראָפּע האָבן זיך אָנגעהויבן פֿאַרצײַען מיט די שרעק־און מלחמה־כמאַרעס פֿון נאַציסטישן דײַטשלאַנד, איז ער שוין געבליבן אין יאָהאַנעסבורג. דאָ איז ער געוואָרן דער שול־פֿאַרוואַלטער און אַ לערער אין דער יִידיש־שול. שור איז געווען אַ פֿאַרביסענער אַנטי־ציוניסט, און ער האָט זיך אויסגעצייכנט אַרײַנגעפּאַסט אינעם געזינדל טוערס און מאַכערס אין און אַרום די שולן און קינדער־גערטנער אויף יִידיש. זיי זענען געווען פֿון דער היים, אין מיזרח־אייראָפּע, בונדיסטן און קאָמוניסטן, וואָס האָבן איצט געהאַט כּמו איין פּראָגראַם: יִידישע קולטור. פֿון דעם קערן איז שפּעטער אַרויסגעוואַקסן די דרום־אַפֿריקאַנער יִידישע קולטור־פֿעדעראַציע: אַ געמיש פֿון די געווען מיטגלידער פֿון פֿאַרטיין, מיט אַ צוגאָב פֿון צ״ס מיטגלידער, וואָס זענען געווען נאָענט צו דער יִידיש־קולטור.

שור האָט זיך „גלײַכגעשאַלטעט". ס׳איז קוים צו גלייבן, אַז אין דעם זאַל האָבן געווירקט זײַן נאָענטע חבֿרשאַפֿט מיט לייבל פֿעלדמאַן, וואָס איז געווען אַ פֿאַנאַטישער מויל־קאָמוניסט. ער האָט גערעדט און איבערגעחזרט די לאָזונגען און נײַעסן, בפֿרט די יִידישע, וואָס קומען פֿון מאָסקווע. ער האָט בלינד געגלייבט אין אַלץ וואָס קומט פֿון דאָרט, ווי אַ פֿרומער ליובאַוויטשער חסיד גלייבט אין רבין. שור, אינטעליגענט און מיט אַן אַנאַליטישן שׂכל, האָט געקוקט אויף די זאַכן טיפֿער. און דאָך איז ער מיטגעריסן געוואָרן מיט דער אילוזיע, אַז דאָרטן ווערט געבויט אַ סאָציאַליסטישע פֿעלקער־געמיינשאַפֿט, ווו יִידיש און יִידישע קולטור וואַקסט און בליט. אפֿשר האָט זיי פֿאַרחבֿרט מער פֿון אַלץ די סאָוועטישע גיפֿטיקע שׂינאה צום ציוניזם. ווען איך בין אָנגעקומען, אין 1951, אין יאָהאַנעסבורג האָט שוין שור געאַרבעט ווי אַ בוכהאַלטער אין אַ הורטפֿירמע ש. באַכער, אויפֿן נאָמען פֿון באַלעבאָס. זי איז געווען אויף דער זעלביקער גאַס, ווו איך האָב געאַרבעט אין דער קליידער־פֿאַבריק. אויפֿן וועג צום אויטאָבוס אַהיים, פֿלעג איך זיך אָפֿט אַרײַנכאַפּן אים צו זאָגן „העלא" און זיך דורכוואַרפֿן מיט אַ וואָרט. אין דער קולטור־פֿעדעראַציע זענען געווען נאָך עטלעכע פֿון לינקיסטישן חדר, נאָר איך בין כּמעט ווי זיכער, אַז קיין איינער פֿון די אַלע איז קיין מאָל ניט געווען אַ מיטגליד אין דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי.

און איך בין אין די הענט פֿון אָט דער קולטור־פֿעדעראַציע קליקע, ווי כ׳האָב זיי שפּעטער גערופֿן, גאָר אומגעריכט אַרײַנגעפֿאַלן. זיי האָבן מיך פֿאַר אָט דער אַרבעט נייטיק געדאַרפֿט, און איך האָב אין אָט דער צײַט געדאַרפֿט אַן אַרבעט. כ׳האָב ניט געהאַט וואָס אויסצוזעצן קעגן דער קולטור־פֿעדעראַציע און אירע פֿונקציעס, ניט קעגן זשורנאַל „דרום־אַפֿריקע", ווו כ׳בין שוין געווען אַ מיטאַרבעטער. אַדרבא, איך האָב יִידיש־טוערײַ פֿאָזיטיוו אָפּגעשאַצט און אַ פּאָר הויפּט־עסקנים, ווי דערמאָנט, פֿעלדמאַן און שור, זענען מיר געווען סימפּאַטיש. נאָר די גאַנצע אַטמאָספֿער וואָס פֿלעגט זיך שאַפֿן, באַאירנדיק מיט אַ שלעכט וואָרט די יִידיש־לאַגע אין סאָוועט־רוסלאַנד, האָט מיך געמאַכט ביטער. אין דעם זינען זענען זיי אַבסאָלוט ניט געווען טאָלעראַנט צו אַ קעגנערישער מיינונג. טאַקע דער אויסבראָך פֿון ווילדן שטורעם, בעת שאַליט האָט דערמאָנט אין זײַן

באַגריסונג, צו זייער דריטער קאָנפֿערענץ, די שלעכטע באַציונג פֿון סאָוועט־רוסלאַנד צו יִידישן קולטור־וועזן, און מע האָט אים ניט גלאָזט מער רעדן, האָט מיך געמאַכט פֿאַר זייער קעגנער.

ווען איך שרײַב אָט די שורות, צענדליקער יאָרן שפּעטער, זע איך נאָך די בייזע אויגן, די צעיושעטע פנימער און די פֿאַכנדיקע הענט, וואָס האָבן זיך געריסן אים דורס צו זײַן, דעם שׂונא פֿון פֿאָלק... און כּך־הווה, אומדערוואַרט און אומשולדיק בין איך אַרײַנגעטרעטן אין אַ פּאַקט מיט די לײַט, וואָס האָט זיך געצויגן און געקייטלט איבער 15 יאָר, און זיך אויסגעלאָזן מיט אַ דראַמאַטיש־פּײַנלעכן עפּילאָג.

וועלן מיר אָנהייבן פֿון פּראָלאָג פֿון דער דאָזיקער קולטור־דראַמע. ס'וועט זיכער אויספֿילן אַ בלויז אין דער קולטור־געשיכטע פֿון יִידיש־עסקנות־און־שאַפֿן, וואָס איז געווען אַ פֿרוכטיק קורצער פּעריאָד אין דרום־אַפֿריקע.

אין די ערשטע חדשים פֿון 1955, קריג איך אַ פֿאַרבעטונג זיך צו טרעפֿן מיט אַ פּאָר מיטגלידער, אַ מין סוב־קאָמיטעט פֿון דער קולטור־פֿעדעראַציע. געקומען איז די פֿאַרבעטונג דורכן טעלעפֿאָן און ניט דורך אַן אָפּיציעלן בריוו פֿון זייער ביורא, ווי ס'וואָלט געפּאַסט צו אַזאַ ענין. אָבער געריידט האָט טאַקע די סעקרעטאַרשע, רייזל פֿרידמאַן. „קענט איר מיר זאָגן אין וואָס עס גייט?" האָב איך געפֿרעגט.

אַ ווײַלע איז געווען שטיל, און פֿלוצלינג האָב איך דערהערט אַ מענער־קול: „מסתּמא ווייסט איר שוין, אַז מלך באַקאַלטשוק האָט רעזיגנירט פֿון ביידע פּאָסטנס, פֿרײַער פֿון שול, און איצט פֿון רעדאַקטאָר."

אומגעדולדיק האָט זיך בײַ מיר אַרויסגעכאָפּט אַ שאלה: „נו, איז וואָס?"

און ער האָט געענטפֿערט: „איז ווילן מיר מיט אײַך פֿאַרהאַנדלען." און ניט פֿרעגנדיק אַפֿילו, צי איך ווייל עס און צי איך בין פֿרײַ, האָט ער לאַקאָניש צוגעגעבן: „נאָך זיבן אָוונט וועט אײַך עמעצער קומען נעמען." און איבערגעריסן...

דער אמת איז, אַז די ידיעה האָט מיך איבערראַשט, אָבער אויך דערפֿרייט. איך וואָלט אַוודאי געוואָלט, נאָך עטלעכע חדשים פֿרײַ פֿון אַרבעט און באַלעבאַטים, אָנהייבן עפּעס בכּבֿודיקס און נײַ. און דאָס האָט עס געוואָלט זײַן, אויב ס'וועט נאָר אַרויסקומען וואָס ממשותדיק דערפֿון. אויפֿן האַרצן איז מיר גרינגער געוואָרן, אָבער ס'האָט מיך אויך געמאַכט נערוועז און כ'האָב געטומען איבערטראַכטן די זאַך: ווי טאָן? צום סוף האָב איך בײַ זיך באַשלאָסן: וואָס עס זאָל ניט זײַן און ווי עס זאָל ניט זײַן, אַבי איך זאָל ניט דאַרפֿן זיצן אין דער היים. און וויפֿל איך זאָל ניט פֿאַרדינען בײַ דעם, וועט עס זײַן אַ נײַער אָנהייב. אויב ניט אַ פֿולער בודשעט, וועט עס כאָטש זײַן אַ צולאָג, ס'וועט מוזן קלעקן. מיר שפּאָרן דאָך סײַ ווי.

און כ'האָב שוין באַצײַטנס געוואָלט אָפּדינגען בײַ זיך אַליין פֿון אַזאַ אַרבעט, וואָס איך האָב קיין באַגריף ניט געהאַט פֿון איר ווערט און איר שׂכר. כ'האָב וועגן דער פּראַקטיק פֿון אַזאַ שעפֿערישער אַרבעט, געווּסט בלויז טעאָרעטיש, נאָך פֿון דײַטשלאַנד. אָבער דאָרטן זענען געווען אַנדערע מאָסן און תּנאים. און די לעצטע

יאָרן האָט מײַן ברודער באַשטימט וויפֿל, און אויב וויניק האָב איך עס ניט געקענט בײַטן. האָב איך געפֿילט אַ גרויסע סאַטיספֿאַקציע, וואָס איצט וועל איך זײַן אַ גלײַכער צד אין דעם האַנדל וועגן מײַן אַרבעט.

אין אָוונט האָט אַ שוואַרצער שאָפֿער מיך געבראַכט אין הויז פֿון לייבל פֿעלדמאַן. איך בין נאָך אַלץ געווען פֿאַרזונקען אין מחשבֿות און אַפֿילו ניט באַמערקט וווּ איך געפֿין זיך, און אַז בײַם טיש זיצן דרײַ מענטשן. דאָס נערוועז־שרײַק קול פֿון לייבל פֿעלדמאַן האָט מיך גלײַך דערמאָנט וווּ איך בין. לעבן אים איז געזעסן שור, און אַ ביסל אָפּגערוקט – אַן עלטערער, שוויגנדיקער מענטש. זײַן אומעטיקלעך דראָבנע פּנים האָב איך ערגעץ וווּ געזען, אָבער כ׳האָב זיך ניט געקענט דערמאָנען וווּ. כ׳האָב באַגריסט די שוין מיר באַקאַנטע, און זיך עפּעס ניט געטרויט אויסצושטרעקן אַ האַנט צום דריטן. פֿעלדמאַן האָט מיך אַרויסגעפֿירט פֿון אַ פֿאַרלעגנהייט: „דאָס איז אונדזער גרעסטער פּראָפּעזיקער, שערמאַן!" האָט ער אַקצענטירט.

„עס פֿרייט מיך מיט אײַך זיך צו באַקענען פּנים־אל־פּנים," האָב איך אים אויסגעשטרעקט אַ האַנט. „ביז איצט האָב איך אײַך געקענט נאָר פֿון הערן אײַער נאָמען און לייענען אַ פּאָר זאַכן. זייער פֿײַן געשריבן." ער האָט מיר אַ רגע פֿאַרשעריש אָנגעקוקט און פֿרײַנדלעך אַ שמייכל געטאָן, דערמאָנענדיק מיט לויב, ווי אַ קענגן־קאָמפּלימענט, מײַנס אַ ליד אין „דרום־אַפֿריקע". איצט האָב איך זיך דערמאָנט, אַז דאָס פּנים איז מיר באַקאַנט פֿון אַ בילד אין אַ צײַטונג. און כ׳האָב געדענקט, אַז עמעץ האָט מיר געגעבן די אינפֿאָרמאַציע: שערמאַן איז אַלע זײַנע יאָרן אַ „מענטש" בײַ דער פֿירמע ל. פֿעלדמאַן. מיט דער פֿירמע איז ער געווואָקסן און זײַט בײַ זײַט מיט זײַן באַלעבאָס, לייבל פֿעלדמאַן, איז ער אויסגעוואַקסן און געוואָרן פּאָפּולער אין די יִידיש־לינקע קרײַזן, און ווי אַ משורר בײַ אַ חזן, יינגלווײַז, זינגט ער דעם אײַנגעחזרטן ניגון. ער פֿירט די בוכהאַלטעריע פֿון דער פֿירמע און איז אַ גאַנצער נאַשבראַט מיט לייבלען און דער משפּחה. האָב איך זײַן זיצן דאָ מיט אונדז, פֿאַררעכנט ווי אַ פֿרײַנדלעכן וויזיט צום בעל־הבית. ער האָט מיר נישט געשטערט. און גלײַך, אין זײַן בײַזײַן און אָן הקדמות, האָט זיך אָנגעהויבן דאָס שפּיל פֿון פֿאַרהאַנדלען מיט מיר.

אַרויסגעפֿירט פֿון טעות, אַז שערמאַן איז דאָ בלויז אַ גאַסט, האָט מיך שור, וואָס האָט געמאַכט דעם אָנבאָט:

„מיר זענען געקומען אײַך פֿאַרלייגן, אַז איר ביידע זאָלט ווערן די רעדאַקטאָרס פֿון ׳דרום־אַפֿריקע׳. לאָמיר קלאָר מאַכן, ווי מיר מיינען די פֿאַרטיילונג זאָל זײַן: איר, וואָלפֿע, וועט איבערנעמען דאָס צוגרייטן און רעדאַקטירן די מאַטעריאַלן, אין קעגנזײַטיקער באַראַטונג און אײַנשטימיקייט. פֿרײַנד שערמאַן וועט נעמען דעם קאָרעספּאָנדענץ־סעקטאָר: שרײַבן בריוו צו שרײַבערס און מאַכן באַשטעלונגען פֿאַרן זשורנאַל".

ווי איך בין געווען איבערראַשט פֿון דער טעלעפֿאָן־פֿאַרבעטונג אינדערפֿרי, בין איך איצט נאָך מער איבערראַשט געוואָרן פֿון דעם אומגעלומפּערט־מאָדנעם שידוך, וואָס די חבֿרה האָבן צוגעטראַכט. אָבער מיט דער זעלביקער רו, ווי שור

האָט לויט זײַן שטייגער גערעדט, האָב איך אים אויסגעהערט. מיר איז דער פּאָרשלאָג לחלוטין געווען דערווידער און פּריקרע. בעת־מעשׂה זענען מיר אין מוח דורכגעלאָפֿן רעפֿלעקסן: זיי ווילן מיך דאָ פֿאַרשלייערן... אַזאַ מין פּאָליטרוק... אויסנוצן מיך און עקספֿלואַטירן... און איך בין אַהער געקומען אָנגעזאָטלט מיט גוטן ווילן און גרייטשאַפֿט. ס׳האָט מיך געשראָקן און פֿאַרדראָסן.

און דאָ האָט זיך לייבל פֿעלדמאַן אַ קער געטאָן צו מיר און געזומען מיך צורעדן צום עסק, מיט סוחרישׂ זיס־לאַקריצדיקע ווערטער, ווי אַ געניטער שדכן בעתן אויספֿירן אַ קרומען שידוך. און צום סוף האָט ער אַרויסגעלייגט דאָס „באָמבעלע", וואָס האָט צום גליק ניט אויפֿגעריסן, וואָרעם אין דער סעקונדע האָב איך געוואָלט אויסשרײַען: גזלנים, דאָס טויג ניט פֿאַר מיר! נאָר אַנשטאָט דעם האָבן זיך פֿון מײַן צונג אַראָפּגעגליטשט די צווייַ ווערטער: „לאָמיר פֿרובירן". ס׳באָמבעלע איז געווען, אַז מיר וועלן קריגן דאָס זעלביקע געהאַלט ווי דער פֿרימערדיקער רעדאַקטאָר, האַלב אויף האַלב. דאָס הייסט, האָב איך געטראַכט, אַז איך וועל דאַרפֿן צאָלן מײַן צענזאָר פֿון דעם לוין, וואָס איך האָב אַזוי נייטיק באַדאַרפֿט אויף אויסצוהאַלטן מײַן משפּחה. צו דורכזעיק איז געווען די פּאַסקודנע מאַכינאַציע. און ס׳האָט מיר נאָר געווונדערט אויף שורן, ווי אַזוי האָט ער זיך פֿאַרוויקלט אין אַזאַ שפּילכל: ער האָט זיך צוזאַמענגעקלאַפּט די קעפּ אין אַ כנופּיא פֿון געאַרעריי. זיי האָבן אָנגענומען מײַנע צוויי ווערטער ווי אַ הסכמה פֿון מײַן זײַט.

דאָ האָט מען מיך געמאַכט פֿאַר אַ שותף אין פֿאַרטיילן זיך מיט דער אָרעמסטער כּהונה פֿון אַ יידישן רעדאַקטאָר אין דרום־אַפֿריקע. איך האָב געפֿילט אַ ביטערניש אויפֿן האַרצן. שערמאַן האָט ביז איצט געהאַט אַן אייגענעם באַלעבאָס, וואָס ער האָט אים צוגעבאָמקעט זײַן יע. איצט וועל איך אים אויך האָבן. איך האָב געטראַכט, אַז אין אונדזער מצבֿ וועל איך פֿרוּוון פֿאַרבייגן מײַן שטאָלץ, אָבער זיך ניט פֿאַרקויפֿן! ווי פֿון אַ ווײַטקייט האָב איך געהערט שערמאַנס קול. ער האָט עפּעס געריידט וועגן אָנשרײַבן בריוו צו אַלע יידישע שרײַבער און באַשטעלן מאַטעריאַל פֿאַרן זשורנאַל. „גלײַך מאָרגן שיק איך אַרויס די בריוו," האָב איך געהערט זײַנע לעצטע רייד. איך האָב שוין געוואָלט וואָס גיכער אַרויסקומען פֿון דער פּאַסטקע...

זיי האָבן מיך פֿאַרבעטן אויף טיי, נאָר איך האָב אָפּגעבראָקט אַ ליגן: אַז ראָז וואַרט שוין אויף מיר – מיר דאַרפֿן נעמען אַ קינד צום דאָקטער. שוין צײַט פֿאָרן וויזיט... דער זעלביקער שוואַרצער שאָפֿער האָט מיר געעפֿנט ס׳טירל פֿון אויטאָ, ווי ער טוט עס פֿאַר יעדן וויַסן, אויפֿן הינטערשטן געזעס.

כ׳האָב אים געזאָגט: „ניין, איך וויל זיצן לעבן דיר."

ער האָט אַ גלאָץ געטאָן אויף מיר און געזאָגט: „מען טאָר ניט. איך קען האָבן טראָבל."

כ׳האָב זיך אַראָפּגעלאָזן אויפֿן הינטערשטן געזעס און לײַכטער אָפּגעאָטעמט.

איך בין אָנגעקומען אַהיים מיט אַ שווער געמיט. כ׳האָב זיך געוואָלט אַרײַנגליטשן, קיינער זאָל ניט באַמערקן, אָבער ראָז האָט מיך שוין דערוואַרט. איך

האָב געמאַכט אַ פֿריילעכע מינע און אויסגערופֿן: „איך האָב שוין אַ שטעלע...“ און זי האָט מיר איבערגעריסן מיט אַ פֿראַגע: „טאַקע מיט זייַ?“ מיר האָבן שוין לאַנג געוווּסט דעם „זייַ“, וואָס איז געווען אונדזער קאָד פֿאַר „קולטור־פֿעדעראַציע“. איך האָב געזאָגט: „איך קען זיך ניט העלפֿן. ווען כ'וואָלט געהאַט מײַן פֿרײַע סעלעקציע, וואָלט איך אַוודאי זיי ניט אויסגעקליבן. אָבער זאָג מיר, ווער האָט עס דיר אַזוי גיך איבערגעגעבן, האָסט דאָרטן דײַן שפּיאָן?“

און זי האָט מיר דערציילט, אַז מיט אַ שעה צוריק האָט טעלעפֿאָנירט דער פֿרײַערדיקער רעדאַקטאָר, זי קען זיך ניט דערמאָנען זײַן נאָמען... „באַקאַלטשוק“, זאָג איך. זי דערפֿרייט זיך: „יע־יע! האָט ער מיר געבעטן דיר איבערגעבן זײַן גרוס און אַ וואָרענונג: זאָלסט זיך היטן פֿאַר זיי און ניט גלייבן אין זייערע צוזאָגן, אַפֿילו ניט שורן, ער איז פונקט ווי פֿעלדמאַן. זיי קענען פֿאַרפּינקן אַ מענטשן. ער איז קוים מיטן לעבן פֿון זיי אַנטלאָפֿן. און ער האָט מיר דערציילט ווי זיי האָבן אים טערָאָריזירט... איצט – דו!?“

„יע – איך. איך האָב ניט וואָס צו פֿאַרלירן. און פּינקן? כ'האָב איבערגעלעבט גרעסערע פּינקערס און ווייס ווי זיך צו היטן. ראָז, לאָמיר פֿרובירן,“ האָב איך איבערגעחזרט די צוויי ווערטער ווי דאָרטן.

„גוט!“ האָט זי צוגעשטימט. „אָן זיי צי מיט זיי, מיר וועלן ניט פֿאַרלוירן גיין!“ און איר אָפּטימיזם האָט מיך ווידער אַ מאָל אַ צופּ געטאָן בײַם האַרצן מיט ליבשאַפֿט. און כ'האָב געגלייבט, אַז אַזוי איז גוט. זעלטן ווען מיט „זייַ“ איז גוט געווען. אָבער די צרות האָבן זיך געצויגן גאַנצע 15 יאָר; אַריבער נאָך.

כ'האָב עס דעמאָלט נישט געקענט אויסרעכענען, און אַוודאי ניט פֿאָרויסגעפֿילט. און ווער ווייסט דען אַנדערש? מײַן אומצופֿרידנקייט האָב איך אָבער געמוזט מאַסקירן, כּדי ניט צו שאַפֿן אַ נאָך ערגערע שטימונג, שוין, נאָך איידער איך האָב פֿרובירט... די נאַכט בין איך כּמעט ניט געשלאָפֿן. פֿאַר די אויגן איז מיר געווען ס'לעבעדיקע בילד פֿון נעכטיקן אָוונט מיט „זייַ“. זייער רויען פּרצוף, אָן די מענטש־צוגעפּוצטע־מינעס ווי כ'האָב זיי אַנטפּלעקט. אַזוי זענען אויך מײַנע „נאָרמאַלע“ מענטשן, די יִדן און די יִדיש־קולטור, וואָס וועלן איצט ווערן מײַנע ברויטגעבערס. אָבער די אַרבעט האָב איך געוומען און מוז זי טאָן ערלעך.

דער לעצטער נומער אונטער מלך באַקאַלטשוק־רעדאַקציע איז שוין געווען אַרויס. ס'איז געווען פֿון אַפּריל 1955. מיר האָבן געדאַרפֿט צוגרייטן דעם מײַ־נומער. אינדערפֿרי, נאָך 9 אַזייגער, בין איך געקומען אין ביורא פֿון דער „קולטור־פֿעדעראַציע.“ די סעקרעטאַרין האָט אָקערשט געהאַט אויפֿגעשלאָסן די טיר.

„אַ גוט־מאָרגן, פֿרוי פֿרידמאַן,“ האָב איך געזאָגט הינטער איר פּלייצע, איידער נאָך זי האָט זיך געזעצט.

„איר לויפֿט מיר נאָך, שוין גלײַך בײַם אָנהייב...“ האָט זי זיך צעלאַכט. „וואָס עפּעס אַזוי פֿרי?“

„ערשטנס, ווען איך ווייס אַז איר קומט פֿרי֯ער ווי 9, וואָלט איך דאָ שוין געווען. צווייטנס, וויל איך אײַך וואָרענען איר זאָלט אַזוי הויך ניט וואַרפֿן אויף מיר קיין חשד, מײַן ווײַב וועט מיך אָפּגטן.“

„מיט אײַער וויב קען איך ניט קאָנקורירן, און אויף אײַך וועט סײַ ווי קיינער ניט גלייבן."

איך בין געווארן אויפֿגעלייגט פֿון די שפּאַסיקע רייד, און כ'האָב אַפֿילו ניט געטראַכט צי דאָ בין איך אַרײַן מיט דעם רעכטן פֿוס. פֿרוי פֿרידמאַן האָט שוין געווּסט, אַז איך האָב אָנגענומען דעם פּאָסטן, און זי האָט מיר צוגעוווּנטשן: „זאָל זײַן מיט גליק." איך האָב איר באַדאַנקט און געזאָגט, אַז איך זע ניט וואָס פֿאַר אַ גליק קען פֿון אַזאַ אַרבעט אַרויסוואַקסן...

„רעדט ניט, אַלע דאָ ווייסן, אַז איר קענט גוט אָט די אַרבעט און זיי שאַצן אײַך אָפּ. איך ווייס..."

כ'האָב איר געזאָגט אַ דאַנק פֿאַר די זיסע קאָמפּלימענטן און צוגעגעבן: „אַז זיי דאַרפֿן אײַך. איר ווייסט דאָך – אַז מען דאַרף דעם... טרעפֿט מען מײַן טיר..."

מער אָנווינקענישן האָב איך ניט געוואָלט. זי האָט עס גלײַך פֿאַרשטאַנען. זי האָט מיר אָנגעוויזן דעם „דרום־אַפֿריקע"־ווינקל און דעם טיש־שופֿלאָד, אין וועלכן זי לייגט אַרײַן די בריוו און מאַטעריאַלן וואָס קומען אָן פֿאַר „דרום־אַפֿריקע". חוץ ברעקלעך כראָניק, וואָס זענען ניט אַרײַנגעקוקט אין זײַן לעצטן נומער, איז דאָס טישקעסטל גאָטעגראַמט. איך האָב אַרײַנגעקוקט אין זײַן ליידיקייט און געטראַכט, ווי אַזוי הייבט מען אָן בויען דעם ערשטן זשורנאַל אָן איין איינציקן ציגל? פֿרוי פֿרידמאַן האָט געפֿרעגט: „פּוסט, האַ?" און איך האָב געענטפֿערט: „פּיסט און וויסט..." זי האָט ערנסט געזאָגט: „ס'איז ניט קיין געלעבטער." כ'האָב עס באַשטעטיקט: „ניט קיין געלעבטער, ס'איז אַ פּראָבלעם. האָט איר אַן עצה?" זי האָט זיך פֿונאַנדערגעלאַכט: „איר? איר האָט דאָך אַ שותף, פֿרעגט אים." דעם שותף האָב איך שוין פֿאַרשפּאָרט צו פֿרעגן.

שערמאַן האָט מיר ערשט נעכטן, שוין שטייענדיק אַן אומגעדולדיקער בײַ דער טיר, אײַנגערוימט אַ סוד, אַז ער וועט שיקן די בריוו עקספרעס. זאָל איך זיך ניט זאָרגן, אין 10 טעג ביז 2 וואָכן, וועלן מיר האָבן גענוג מאַטעריאַל פֿאַר אַ פֿולן נומער. איך האָב זיך טאַקע געזאָרגט, ווײַל מיט יעדן טאָג איז די צײַט קירצער געוואָרן. שוין געווען די לעצטע טעג פֿון אַפּריל, ווען כ'האָב אין טישקעסטל געפֿונען אַ דינינק קאָנווערטל, מיט אַ שטעמפּל מיט דיקע אותיות, און אונטן אַ גרויסער פֿרעגצייכן מיט רויטן טינט. ס'איז געווען אַ פּוסטער קאָנווערט, מיט דרום־אַפֿריקע פּאָסטמאַרקעס, צוריקגעשיקט פֿון ניו־יאָרק.

כ'בין דעם פֿאַרמיטאָג גראָד געגאַנגען צו דער פֿירמע ל. פֿעלדמאַן. מיר פֿלעגן דאָרטן קויפֿן פֿאַרשיידענע אַרטיקלען פֿאַר די הויז־הצטרכותן. זײַענדיק דאָרטן, פֿלעג איך שוין אין איין וועגס אָפּשטאַטן אַ מין פֿרײַנדשאַפֿט־וויזיט לייבלען – ווי די אַנדערע האָב איך אים שוין פֿון איצט גערופֿן בײַם ערשטן נאָמען – און אויסהערן פֿון אים אַ נײַע סעריע רייד: ביטערע פּאָליטישע אַנאַליזן כלומרשט, וועגן די אימפּעריאַליסטן פֿון דער גרויס־אינדוסטריעלער קאַפּיטאַליסטישער אַמעריקע, ענגלאַנד און די אַנדערע, וואָס דערדריקן און פּײַניקן דעם אָרעמען סאָוועטן־פֿאַרבאַנד, נעבעך, וואָס בויט דעם לויטיקן סאָציאַליזם אויף דער וועלט. איצט האָב איך צו ערשט אויפֿגעזוכט דעם בוכהאַלטער פֿון

דער פֿירמע, וואָס איז געזעסן אין אַ גלאָז־בודקעלע, פֿאַררוקט אין סאַמעווינקל פֿון גראָמאַדנעם רוים. שערמאַן איז געשטאַנען אַריבערגעבויגן איבער אַ בוך מיט ציפֿערן, וואָס איז געלעגן אויפֿן טיש. מיר האָט אויסגעוויזן ווי ער וואָלט דאָ אײַנגעדרעמלט. איך האָב געזאָגט „העלא, פֿרײַנד שערמאַן," האָט ער זיך אויפֿגעטרייסלט און געגומען פינטלען אויף מיר מיט די אויגן. ער האָט גיך אַרויפֿגעטאָן די ברילן און מיך אָנגעקוקט: „אָ, פֿרײַנד וואָלפֿע, אַ גאַסט." דעם טיטל „פֿרײַנד" פֿלעגט מען דאָ, אין די יידישע קרײַזן, אָפֿט נוצן ווי אַ מערקצייכן פֿון דיסטאַנץ. כ'האָב עס געפֿילט, און אָן הקדמות האָב איך אים געוויזן דעם קאָנווערט. „דאָס איז אַלץ וואָס מיר האָבן דערווײַל, אַ פּוסט קאָנווערטל." ער האָט אים באַטאַפּט, באַקוקט, און טרויעריק געזאָגט: „מסתמא האָב איך פֿאַרגעסן אַרײַנלייגן ס'בריוול." איך האָב געפֿילט אי אַ כּעס, אי אַ רחמנות אויף דעם אַלטן דרום־אַפֿריקאַנער שרײַבער.

„מען וועט נאָך מוזן אַ ביסל צײַט ווארטן," האָט ער פֿאַרשולדיקט געזאָגט.

„ניט געבליבן קיין שום ביסל צײַט. די לעצטע טעג האָט מען מיר שוין אַ פּאָר מאָל טעלעפֿאָנירט פֿון דרוק, מיט געבייזער, אַז שוין צו שפּעט. מער קענען זיי ניט ווארטן. שור האָט שוין מיר אויך טעלעפֿאָנירט. איצט גיי איך דאָ מאַכן אַן אײַנקויף פֿאַר מײַן שטוב־אינוועניטאַר, וועל איך שוין מוזן אויסמײַדן אַז לייבל זאָל מיך ניט דערזען."

איך בין אויפֿגערעגט און צעטומלט פֿון אָט דעם פֿלעגמאַטישן רעאַגירן. שנעל קויף איך אײַן די זאַכן און כ'גיי שוין מיטן פּעקל פֿון די טרעפּ. און בײַ דער זײַט וואַקסט מיר פֿלוצלינג אויס שערמאַן. ער זאָגט: „איך וועל גיין מיט אײַך ביז צום ווינקל פֿון דער צווייטער גאַס, דאָרטן ווארט אויף מיר דער שאָפֿער און נעמט מיך אַהיים. איר ווייסט, איך אַרבעט דאָך האַלבע טעג די לעצטע פּאָר יאָר". אומגעדולדיק הער איך זײַנע רייד. כ'וואָלט זיך שוין געיאָגט צו מײַן אויטאָבוס, און איצט שלעפּ איך זיך בגוואַלד מיט אים.

איך שפּאַן מיט גיכע טריט און שערמאַן האַלט קוים נאָך. פֿלוצלינג בלײַבט ער גאָר שטיין אין מיטן גאַס. איך טו זיך אַ קער צו אים און פֿרעג: „וואָס האָט פּאַסירט?" ער קוקט מיך צעשראָקן אָן: „אָ, גאָרניט. פֿאַרפֿעלט אָטעם..." מיר גייען שוין פּאַמעלער. דער שוואַרצער שאָפֿער קומט אונדז אַנטקעגן און נעמט צו פֿון אים דעם פֿולן פּאָרטפֿעל. איך ווארף צו אַ ברכה און בין שוין אין געיאָג צו מײַן אויטאָבוס. אַ גליקלעכער שפּרינג איך אַרויף אויפֿן טרעפּל, בעת דער אויטאָבוס רירט זיך שוין. איך אָטעם קוים אָפּ.

איך זעץ זיך אַוועק אויף אַ לײדיקן פּלאַץ ביים פֿענצטער. די נערוועזע שטימונג צעריסן און אַ רויקער טראַכט איך: געבליבן אַזוי ווייניק צײַט, און אויב איך וויל דער זשורנאַל זאָל אַרויסקומען, מוז איך זיך גלײַך נעמען צו דער אַרבעט. אַ רגע מער ניט ווארטן. כ'מוז האַלטן ווארט און „זיי" ווײַזן, אַז כ'קען זיך איינער אַליין אויך אַן עצה געבן. איך וועל צושטעלן אַן אויסגעפֿאַרטיקטן נומער אַליין! די מחשבות האָבן זיך געיאָגט, ווי אין אַ געווען מיטן אויטאָבוס, און כ'האָב ניט באַמערקט אַפֿילו ווי איך בין אָנגעקומען צו דער לעצטער סטאַנציע. איך האָב זיך

מיט אימפעט צעיאָגט איבער דער באַרגיקער לאַנגער פֿערטער גאַס, צו אונדזער היים. ראָז לייענט מיר פֿון פנים אַראָפּ די נײַעס, אַז כ'האָב עפּעס וויכטיקס צו טאָן, און פֿרעגט שוין קיין שום קשיות ניט. די קינדער זענען שוין אין זייערע בעטעלעך. איך קוש זיי „אַ גוטע נאַכט." אויפֿן טיש איז שוין סערווירט אונדזער אָוונטברויט. מיר עסן שטיל.

גלײַך נאָך דעם זיץ איך שוין בײַ מײַן בעטטישל און טראַכט, ווי אַזוי הייבט מען אָן מיט לײדיקע הענט? ווי און מיט וואָס? אַרום איז שטיל. די נאַקעטקייט פֿון טישל רעגט מיך אויף. איך פֿיל, אַז אין מײַן מוח ערגעץ ווו ווערט זיך מוזן אויספּיקן אַן ענטפֿער. כ'ווייס שוין פֿון פֿריִער, אַז ווי נאָר איך וועל פֿאַרטשעפּען עפּעס אַ טעמע, ווערט זיך דאָס קנײַלכל מחשבֿות אָנהייבן וויקלען און באַוועגן, ווי אויסגעכישופֿט פֿון אַ גאָרניט. דערווײַל פֿאַרדעקט איך דאָס טישל מיט אַ פּאָר בויגן ווײַסן פּאַפּיר וואָס איך האַלט דאָ גרייט פֿאַר דער אַרבעט. איך קוק אין די שויבן, וואָס זענען פֿון דרויסן פֿאַרצויגן מיט שוואַרץ. איך זעץ זיך ווידער צום טישל. דאָס ליכט פֿון אונטערן אַבאַזשור פֿון נאַכטלעמפּל גאָלדיקט אויף זײַן ווײַסקייט, און פֿלוצלינג טוט מיר אַ בליץ אַ דערמאָנונג: די וואָך האָב איך ערגעץ באַמערקט אַ דאַטע פֿון אַ גרויסן יידישן שרײַבער, אַ קלאַסיקער, וואָס ווערט אָפּגעמערקט. דאָס איז גוט פֿאַר אַ לייט־אַרטיקל, ווי מע רופֿט עס, און אויף דעם דאַרף איך קיין מאַטעריאַל ניט. און גלײַך האָבן אויפֿגעבליצט אין האַרצן פֿראָשעקטערלעך און די האַנט האָט אויפֿן ווײַסן פּאַפּיר געצויגן שורות. אין אַ האַלבער שעה האָב איך געהאַט די ערשטע זײַט פֿאַרטיק. איך האָב אונטן אונטערגעצייכנט די איניציאַלן פֿון מײַנע צוויי נעמען ד. א. – פֿאַר דוד אלימלך. נאָך דעם איז עס שוין געבליבן מײַן חתימה פֿאַר די עטלעכע הונדערט אַרטיקלען, וואָס איך האָב פֿאַר די 15 יאָר אָנגעשריבן. אַ סך האָבן עס מיט אַ טעות געלייענט ווי דרום־אַפֿריקע. און שוין, אין איין אָטעם, איז דער מאמר „י. ל. פּרץ – יִד און מענטש (צו זײַן פֿערציקסטן יאָרצײַט)" געווען גרייט צום דרוק. איך האָב אים אַפֿילו ניט איבערגעשריבן און ניט אָפּגעקלאַפּט אויף דער שרײַבמאַשין, ווי איך פֿלעג עס, אין אײַלעניש, טאָן מיט אַנדערע מײַנע „גיכע" שרײַבענישן. און אָט, אַ דערציילונג פֿון י. ל. פּרץ און זײַן בילד, נאָך צוויי זײַטן. און איצט האָב איך געוואָלט זיך קאָנצענטרירן אויפֿן אייגן שרײַבער־געזינדל – עס זאָל זײַן אָריגינעל דרום־אַפֿריקאַניש־יִדיש. איז דער ערשטער מיר געקומען אַנטקעגן שור, ווי ער האָט זיך פֿאַרדעקט מיט אַ פּסעוודאָנים, מ. לוואָוויטש. אין זײַן מאמר „צען גורלדיקע יאָר" האָט ער אַנאַליזירט די צײַט זינט דעם סוף פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה. און צוזאַמען מיט דעם איז מיר אונטערגעקומען אַ בוך לידער פֿון יצחק בערלינער „געזאַנג פֿון מענטש", וואָס איז נאָך געווען פֿריש פֿון דרוק, 1954, און אַ רעצענזיע אויף אַ זײַט, פֿונעם היגן שרײַבער הערש שישלער. פֿון דעם בוך לידער האָב איך איבערגעדרוקט די פּאָעמע „יצחק לייבוש פּרץ איז אַרויף אויפֿן אַלטן מאַרק". אַן איבערגעזעצטער אַרטיקל פֿון ד"ר אַרטור בלעקסלי, אַ פּראָפֿעסאָר פֿון היגן וויטוואָטערסראַנד־אוניווערסיטעט, „אײַנשטיין און זײַן אָרט אין דער וויסנשאַפֿט", צום טויט פֿון אײַנשטיין מיט אַ פּאָר חדשים צוריק. אויף מײַן בקשה האָט מיר

ראובֿן מאַטיס צוגעשיקט פֿון קייפּטאָן, עקספּרעס, אַ גרויסע עסיי, 6 זײַטן, „שלום אַש – זײַן לעבן און שאַפֿן". פֿון י. מ. שערמאַן האָב איך געקראָגן אַ פּאָר קליינע אַרטיקלען אויף אַפֿריקאַנער טעמעס, און אַן איבערזעצונג פֿון אָליוו שרייַנערס אַ בוך. שמ״י – אַ קורץ קאַפּיטעלע. אַ גרעסערע רעצענזיע פֿון ש. ל. שנײַדערמאַן וועגן „לעצטע געזאַנגען" פֿון א. אַלמי, אַרויס 1954, און אויך אַ זײַט לידער פֿון בוך. אַן אַרטיקל פֿון מײַן חבֿר אין יאָהאַנעסבורג, זאַליאַ מילער וועגן „קונסט אין די קאָנגאָס (פֿון אַ רייַזע אין צענטראַל־אַפֿריקע)". פֿון מיר האָב איך אַרײַנגעגעבן אַ פּאָעמע אויף אַ זײַט: „כי טוב". נאָך דעם איז צום סוף געקומען כראַניק: איין זײַט מיט עפּעס – „דריטע וועלט־קאָנפֿערענץ פֿון 'בונד'," און כמעט דרײַ זײַטן „פֿון דער דרום־אַפֿריקאַנער יידישער קולטור־פֿעדעראַציע". עס האָט געווײַזן, אַז דער ערשטער נומער אונטער מײַן רעדאַקציע, איז דאָמינירנדיק על טהרת דרום־אַפֿריקע יצירה.

כ'האָב יעדן טאָג אָנגעהויבן קומען אין דרוקערײַ און מיטברענגען די פֿאַרטיק־צוגעגרייטע בויגנס און שוין צוגעיאָגט אין דער אַרבעט מײַן חבֿר, דעם זעצער, אייבי קראַסנאָווסקי. איך אַליין האָב געאַרבעט מיט אָנשטרענג און זיך געפֿילט ממש אויפֿן זיבעטן הימל פֿון מײַן פֿאַרמעסט מיט דער קורצער צײַט: אָט־אָט וועט עס פֿאַסירן, וואָס אַ וואָך פֿריִער האָב איך באַטראַכט ווי דערגלייכלעך. און דער טאָג, אַ פֿרײַטיק, דעם 6טן מײַ, ווען דער נומער „דרום־אַפֿריקע" 9 (18) פֿון 7טן יאָרגאַנג, איז געבראַכט געוואָרן צו דער ביוראָ פֿון דער קולטור־פֿעדעראַציע, איז געווען מײַן יום־טובֿ. איך האָב אים געפֿילט ווי מײַן נצחון, כמעט אַ יש מאַין... און פֿאַר „זיי", ווי אויך פֿאַר זיך אַליין, איז עס געווען אַן איבעריקער באַווײַז פֿון מײַן פּאָטענציעלער יכולת. אָבער קיין מעדאַל האָב איך ניט דערוואַרט.

דאָך האָבן זיי עס אָפּגעשאַצט – מיט שטילשווײַגן. בלויז אייַנער, דער אויפֿריכטיקסטער פֿון „זיי", האָט עס מיר, אין אַ רעזערווירטן טאָן באַשטעטיקט. אָן העלפֿערס און אָן עצה־געבערס, און די קוואַליטעט אויף אַ געהעריק פֿײַנעם ניוואָ. יעדע טעמע איז געווען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער שעפֿערישער פּערזענלעכקייט פֿון איר שרײַבער, און אַלע צוזאַמען האָבן רעפֿלעקטירט אויף דעם דרום־אַפֿריקאַנער בלוטאָרעמען יידיש־שעפֿערישן סצענאַר פֿון יענע יאָרן. און מיר האָט שוין מײַן ערשטער נומער געדינט ווי אַ מין מאָדעל פֿאַר וויטערדיקע אויסגאַבעס און אַ שטאַפּל אויף אויסבעסערן, באַאַרבעטן און פֿאַרפֿײַנערן דעם תוך און תוכן.

„דרום־אַפֿריקע" איז געווען דער אָרגאַן פֿון דער דרום־אַפֿריקאַנער יידישער קולטור־פֿעדעראַציע; למעשׂה איז ער אָבער געווען אַ כמו געזעלשאַפֿטלעך קול פֿון יידיש־רעדנדיקן סעקטאָר אין דעם אַלגעמיינעם יידישן יישובֿ אין דעם לאַנד. אין דעם זינען האָט ער געהאַט אַ ברייטערן אָפּקלאַנג אין דער יידישער קולטורוועלט, וואָס איז נאָך אין יענער תקופֿה געווען קענטיק פֿאַרצווײַגט. אַ ביסל שפּעטער האָבן זיך געצויגן צו דער כמותדיק מאָגערער צײַטשריפֿט שרײַבערס פֿון אַלע עקן וועלט. איך האָב געפֿילט, אַז מען דאַרף אין פֿול רעפּרעזענטירן אונדזער שעפֿערישע דאָזיקייט, אָבער דערבײַ טאָרן מיר ניט פֿאַרזען די צעשפּרייטע יידיש־

שעפֿערישקייט אין ישׂראל און די תּפֿוצות. און דאָס איז געוואָרן מײַן פּאָליסי. על־כן זענען פֿון צײַט צו צײַט אַרויס ספּעציעלע נומערן, לכּבֿוד יובֿל־דאַטעס פֿון יידישע קלאַסיקער און שרײַבערס, ווי שלום־עליכם, יעקבֿ גלאַטשטיין און אויך לכּבֿוד קײַלעכדיקע עצמאות־דאַטעס פֿון מדינת־ישׂראל און אַנדערע געלעגנהייטן.

אויף דעם שטח, ספּעציעל בײַ ישׂראל־אויסגאַבעס און אַרטיקלען, זענען צו מאָל אויפֿגעקומען אַמפּערנישן און קאָנפֿליקטן וועגן געווּיסע אַנאַליזן און אָפּשאַצונגען, וואָס זענען ניט געווען אין הסכּם מיט דער פּאָליטישער ליניע פֿון די אַנטי־ציוניסטן, די נעבטיקע לינקע נאָכשלעפּערס, וואָס האָבן געקוקט דורך אַ פּאַרטיי־שפּאַקטיוול. און וויַל די קולטור־פֿעדעראַציע איז ניט געווען האָמאָגען, פֿלעגט מען מוזן זוכן פּשרות.

טאַקע דעם זעלביקן פּרײַטיק אינדערפֿרי, ווען כ'בין געקומען אין ביורא כאָפּן אַ וואָרט און אַ קוק, האָט מיר פֿרוי פֿרידמאַן אונטערגעטראָגן מײַן אָרעם מיזערנעם „טשעקל" – פֿון יענעם טאָג פֿלעג איך עס אַזוי רופֿן, אויך ראָז, מיט גרינגשאַציקער איראָניע. פֿרוי פֿרידמאַן האָט אָפֿילו אַ שמייכל ניט געטאָן. איך אויך ניט. זי האָט נאָר צוגעגעבן: „דאָ האָב איך אַ טשעק פֿון 'דרום־אַפֿריקע' פֿאַר אײַער סעקרעטאַר שערמאַן".

מיט דעם האָט זי אין גאַנצן פֿאַרגאַלט מײַן אַזוי אויך צעקראָכענע שטימונג. איצט האָב איך באַשׂײַמפּערלעך דערזען די פּראָפּאָרציע, ווי צוגעשניטן פֿון מײַנע סאָציאַליסטיש־קאָמוניסטישע ברויטגעבערס: שערמאַן האָט אַבסאָלוט גאָרנישט ניט געטאָן פֿאַר דעם נומער. אויף זײַנע בריוו, וואָס ניט איך האָב זיי געזען און ניט געלייענט, איז קיין אײַנציקער ענטפֿער נישט געקומען. און די פּאָר קליינע זאַכן, וואָס ער האָט בײַגעשטײַערט צום נומער, וואָלט ער סײַווי געגעבן, און קיינעם פֿון די היגע שרײַבערס צאָלט מען ניט קיין האָנאָראַר. זיי זענען צופֿרידן, אַז זיי האָבן ווו זיך צו דרוקן. דאָ האָט ממש געריסן די אויגן די פֿאַלשע מאָס פֿון אָט די לײַט. צופֿעליק, צי אפֿשר גאָר צו להכעיסדיק מיר און מײַן מוט, האָט דער זעלביקער דרײַלינג זיך אַרײַנגעלאָזן אין ביורא. זיי האָבן מיך דערזען און זיך באַגריסט. יעדער איינער האָט געוומען אַ זשורנאַל און געבלעטערט. דער ערשטער, ווי געווינלעך, האָט רעאַגירט שור און מיר גראַטולירט פֿאַר מײַן גוטער אַרבעט און אָניאָגן דעם טערמין. פֿעלדמאַן האָט נאָכגעבאָמקעט אַ גוט וואָרט, ווי דער בייזער מלאך וואָס זאָגט בעל־כּרחו אָמן. און שערמאַן האָט שטיל אַרויסגעמורמלט: „אַ פֿײַנער נומער". און דאָס אַליין איז געווען אַן עדות, אַז ער זעט אים צום ערשטן מאָל און האָט דערבײַ ניט קיין פֿינגער ניט צוגעלייגט.

ער האָט זיך אפֿשר געפֿילט צו געהויבן ווען פֿרוי פֿרידמאַן האָט אים דערלאַנגט דעם טשעק און אויסגעקוויטשעט: „דאָס איז אײַער טשעק פֿאַר 'דרום־אַפֿריקע'." ער האָט עס צוגענומען מיט אַן אַראָפּגעלאָזענעם קאָפּ און נאָך דעם איז צוגעפֿאַלן אַ שטילקייט. אפֿשר האָט יעדער פֿון זיי געטראַכט וועגן דער עוולה פֿון אַוועקשענקען מײַן פֿאַרדינטע שׂכירות, וואָס איז אַ צוגאָב־הכנסה אין אַ נויטצײַט. אָבער נאָך דעם האָבן זיי אַלץ פֿאַרגעסן און זיך געמאַכט כּלא־ידע. מען האָט מיר נאָך צוגעגעבן אַזאַ באַשעפֿענישׂ, וואָס רופֿט זיך „רעדאַקציע־קאָמיסיע", כּדי איך

זאָל פּטרן נאָך אַן אָוונט צי צוויי אַ חודש אויף אַ צונויפּטרעף, ווו מען וועט מיך חנדלען מיט זיסע ריידעלעך, בײַ אַ גלעזל טיי מיט אַ ביסקוויט, צי גאָר געפּינען אַ סירכא אין מײַן אַרבעט און מיך קריטיקירן. אין דער קאָמיסיע זענען געווען: יחזקאל אַחרון, בן־משה, גודמאַן, זיגלבוים, זלמן לעווי און מ. שור. דערווײַל איז דורכגעלאָפֿן נאָך אַ חודש, נאָך אַ נומער. ווי פֿריִער, האָב איך אַלץ געמאַכט און געקראָגן אַ חצי־שכר. דאָס איז שוין געווען איבער מײַן כּוח אויסצוהאַלטן.

איך האָב געבעטן, אַז מען זאָל מאַכן אַ צוזאַמענטרעף פֿון די זעלביקע פֿיר מענטשן, ווײַל האָבן מיט אַ פּאָר חדשים צוריק קאָנפֿערירט בײַ לייבל פֿעלדמאַן אין הויז וועגן באַשטימען אַ רעדאַקטאָר, כדי צו מאַכן אַ וויכטיקע דערקלערונג. און כ'האָב געשטעלט אַ תּנאַי, עס זאָל פֿאָרקומען ניט אין אַ פּריוואַטער דירה, נאָר אין אַ מער נייטראַלן פּלאַץ. כ'האָב אויך געגעבן צו פֿאַרשטיין, אַז די זאַך איז דרינגנדיק, אייִדער מען הייבט אָן צוצוגרייטן אַ נײַעם נומער. די דאָזיקע בקשה האָט שוין געהאַט ווי אַן אָנזאָג פֿון דעם, ווײַל האָט מיך געדריקט און זיי האָבן עס אַוודאי פֿאַרשטאַנען. עס איז באַשטימט געוואָרן אויף אַ נאָכמיטאָג־שעה אין אַ פּאָר טעג אַרום, בעת די סעקרעטאַרשע פֿאַרענדיקט איר אַרבעט. געקומען איז דאָס פּאָרל: פֿעלדמאַן־שור.

„נו, חבֿר וואָלפּע," האָט שור אָנגעהויבן, פֿאַרבײַטנדיק דעם פּאָרמעלן „פֿרײַנד", מיטן אינטימען „חבֿר". און דאָס האָט שוין געמיינט, אַז ער שלאָגט אָן אַ ווארעמען טאָן, „איצט געפֿינט איר זיך אין אַן ענגער סבֿיבֿה, איז זאָגט וואָס אײַך איז אויפֿן האַרצן."

און כ'האָב טאַקע אַלץ געזאָגט, אָפֿן און קלאָר, וואָס מיר איז אויפֿן האַרצן:

„רבותי, איך וועל עס דאָ מאַכן גאָר בקיצור, אָן הקדמות און אָן פֿאַרדעקענישן. חודש־שריפֿט 'דרום־אַפֿריקע' איז אַ צו קליינע אויסגאַבע מיט גאָר באַגרענעצטע פֿינאַנציעלע מיטלען, און פֿאַקטיש איז געווג איין פערזאָן פֿאַר אַזאַ במילא טיילווײַזער ארבעט, שוין צוזאַמען מיטן פֿירן די קאָרעספּאָנדענץ. כ'וויל זיך ניט אָפּשטעלן אויף דער עוולה, וואָס שאַפֿט זיך בײַם צעטיילן פֿאַר צוויי אַזאַ פּאָסטן. עס איז איבעריק צו זאָגן, אַז איך האָב געטאָן די גאַנצע ארבעט און געקראָגן בלויז פֿאַר אַ האַלבער. איך קען זיך ניט דערלויבן צו זײַן אַ גוט ייִנגל און טאָן אומזיסטע ארבעט. דעריבער וויל איך הערן אָט דאָ, טאַקע גלײַך אויפֿן אָרט, אײַער באַשלוס. כ'האָב שוין אַ ביסל צו לאַנג געוואַרט. און אויב מײַנע רייד האָבן אַן אָפּקלאַנג פֿון אַן אולטימאַטום, קען איך זיך ניט העלפֿן. אײַערע הענט זענען פֿרײַ צו טאָן ווי איר ווילט."

איך האָב גלײַך דערקענט אַ נערוועזע צעטומלעניש אין זייערע אויגן. אויף אַזאַ אָפּנקייט זענען זיי ניט גרייט געווען, ווי כ'וואָלט זיי צעטוישט די קאָרטן. זיי האָבן זיך אַ סודע געטאָן און איך האָב זיך אויפֿגעהויבן פֿון אָרט און געזאָגט: „איך וועל וואַרטן אין פֿאָרצימער." און איך בין שנעל אַרויס. עס איז מיר געווען פֿאַרדראָסיק וואָס מיט מײַן אָפֿנקייט האָב איך זיי אָנגעטאָן אַ בזיון. אָבער זיי האָבן דאָך אַוודאי געפֿילט אַז אין מיר קאָכט אַ באַהאַלטענער כּעס. און איצט, ווי עס וועט זײַן, זאָל זײַן.

לייבל האָט געעפֿנט די טיר: „וואָלפֿע, קומט אַרײַן," און זײַנע ליפּן זענען געווען פֿײַכט, ווי עפּעס אַ ברוגזע מינע. נאָר שור האָט אַ מוטנעם שמייכל געטאָן און געזאָגט, אַז זיי זענען מסכים איך זאָל בלײַבן בײַם פֿולן רעדאַקטאָר־פּאָסטן און קאָרעספּאָנדענץ, מיטן פֿולן לוין. אָבער... דער חודש זאָל נאָך זײַן ווי געווען... אַנשטאָט זיי זאָלן זיך שעמען, האָבּ איך זיך געשעמט. ס'איז מײַן שוואַכקייט.

אָבער ווידער האָבן אויפֿגעלויכטן די גלייביקע פֿונקען פֿון יענעם דעטערמינירטן שטאָלענעם ווילן צום לעבן, וואָס האָט מיר דורכגעבראָכן דורך דעם פֿאַרפֿאַנצערטן טויט־חושך, אַ לעצט שטעגל צו ליכטיקער פֿרײַ. און דאָ, אויף דער פֿרײַ, האָבּ איך ווידער געזוכט אַן אָנהאַלט אין לעבן. שוין יאָרן אַזוי: פֿרײַער אין דײַטשלאַנד, איצט אין דרום־אַפֿריקע, ווו איך בין ווידער מיט יידן, צווישן יידן, אַפֿילו אַ רעשטל פֿון מײַן היימישער משפּחה געפֿונען. עטלעכע חבֿרים... מיט די געדאַנקען קום איך אָן אַהיים, צו מײַן היים.

ראָז נעמט מיך אויף מיט איר דערמונטערנדיקן שמייכל. איך דערצייל איר אַלץ, ווי תמיד, אָפּצולאָדן די שווערקייט פֿון האַרצן. איבער הויפּט ברענט מיך דער אָפּענער ציניזם פֿון אַרויפֿצווינגען אויף מיר נאָך אַ חודש אַרבעט האַלב אומזיסט. און דאָ האָט מיך ראָז מיט אַ מאָל איבערראַשט, ניט ווי איר שטייגער – מיט הומאָר, נאָר מיט אַ דערמאָנונג פֿון קוים צוויי יאָר צוריק: „די צוויי זענען אויך 'זיי', אָבער מוזסט זיי אויפֿנעמען מיט אַ מאָס פֿון אַ מילדערער באַצינונג. געדענקסט, ווען מיר האָבן געהאַלטן בײַם קויפֿן אונדזער הויז און זיי האָבן אונדז אַזוי ברייטהאַרציק אַרויסגעהאָלפֿן. דעמאָלט האָסטו ווענן דעם מיר דערצײלט מיט אַזאַ באַוווּנדערונג. האָסט זיי שוֹער ניט געמאַכט פֿאַר הייליקע. ווי אַזוי האָסטו עס פֿאַרגעסן?" איך בין געשטאַנען ווי אַ צעמישטער און אַ שולדיקער: ווי אַזוי האָבּ איך עס טאַקע געקענט פֿאַרגעסן?

שפּעט אין אָוונט, ווען מיר האָבן זיך רויק דורכגערעדט ווענן דעם ענין, איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז צו דער אַבסאָלוטער שיכּחה פֿון דעם האָט געוויס גורם געווען דער אימפּאַקט פֿון דער רעדאַקטאָר־שטעלע מיט דער באַלייִדיקנדיקער צוטשעפּעניש פֿון אָפּנאַרערײַ. איז טאַקע כּדאַי אַז יענער, פֿון מיר פֿאַרגעסענער עפּיזאָד זאָל דאָ פֿאַרצייכנט ווערן.

דאָס האָט פּאַסירט אויף מאָרגן, מאָנטיק, נאָך דעם ווי איציק האָט מיר אָפּגעזאָגט צו געבן אַן אַוואַנס פֿון 25 פֿונט. אין דער אמתן איז דעמאָלט מײַן באַשיידענע בקשה געווען ניט מער ווי אַ פּרווומיטל צו פֿילן זײַן שטימונג און זײַן גרייטקייט מיר אַרויסצוהעלפֿן. וואָרעם כ'האָבּ נייטיק באַדאַרפֿט אַ מינימום פֿון 500 פֿונט, וואָס האָט מיר געפֿעלט פֿאַר דעם דעפּאָזיט. דעם טאָג איז מײַן באַלעבאָס, העלמאַן אַוועק אין שפּיטאָל אויף אַ צווייטער אָפּעראַציע. איך בין געווען אַנטוישט און דערדריקט. דאָס איז דעמאָלט געווען אַ גאָר היפּשע סומע געלט און כ'האָבּ בשום־אופֿן ניט געהאַט קיין עצה ווי זיך אַרויסצופּלאָנטערן פֿון דער זאַך. ראָזען האָבּ איך געהאַט דערצײלט פֿון די 25 פֿונט, און זי האָט זיך געחכמהט: „דאָס איז דאָך קליינגעלט – לאַך זיך אויס." אָבער מיר האָט זיך ניט געלאַכט. אויב כ'וועל ניט שאַפֿן די סומע, וועט עס מיינען, ווי איך וואָלט זי

אָפּגענאַרט. און איך האָב געפֿילט, ווי שטאַרק מיר ביידע ווילן האָבן דאָס הויז.

איך האָב קוים דורכגעשטופט די עטלעכע שעה ביז מיטאָג, און ווי נאָר דער זייגערגלאָק האָט געגעבן דעם סיגנאַל, האָב איך אַוועקגעאײַלט איבער דער גאַס, צו שורן, פֿאַר אים אויסדערציילן די מאַטערנישן, כּדי זיך לײַכטער מאַכן. פֿון אים האָב איך עפּעס פּראַקטיש ניט געקענט דערוואַרטן, טאָ זאָל כאָטש זײַן אַ טרייסטוואָרט. און דאָ האָט עס טאַקע פּאַסירט, אָט דאָס וואָס האָט מיר אויסגעזאָגן ווי אַ מין נס, ווי מײַן שׂר פֿון מזל וואָלט מיך צו אים געפֿירט. איך בין בײַם דערציילן געווארן שטאַרק עמאָציאָנעל. ער האָט מיך אויסגעהערט מיט טיפֿן אויפֿמערק און קענטיק מיטבאַטייליקט געווארן אין מײַן הילפֿלאָזן מצבֿ. ער האָט שטיל געזאָגט: „באַרוִיקט זיך. אפֿשר קען איך פֿאַר אײַך עפּעס טאָן," און ער האָט אויפֿגעהויבן דאָס טעלעפֿאָן־טרײַבל און אָנגעדרייט אַ נומער. איך בין געווען דערשטוינט: זאָל ער עס טאַקע קענען? אַזאַ סומע!

איך האָב זיך דיסקרעט אַרויסגערוקט פֿון זײַן קוואַדראַטיקער גלאָז־ביוראָ, כּדי ניט צו הערן דעם פֿריוואַטן שמועס. און אַ פּאָר מינוט שפּעטער האָט ער מיר מיט אַ פֿינגער אַ ווינק געטאָן אַרײַנצוקומען, און מיט אַ פֿריידיקן קול מיר איבערגעגעבן די בשׂורה, דירעקט: „גייט גלײַך אַריבער צום אָפּיס פֿון לייבל פֿעלדמאַן. ער וואַרט. ער וועט שוין האָבן גרייט דעם טשעק." איך האָב געוואָלט שורן צעקושן, נאָר דעם – לייבלען.

איך בין געלאָפֿן ווי כ'וואָלט אָנגעשטראָמט געווארן מיט נײַע כּוחות, און אַ מונטערער אַרײַנגעפֿאַלן אין לייבלס ביורא. זײַנע בלאָ־צעשמייכלטע אויגן האָבן אויף מיר אַ גלאַנץ געטאָן מיט וואַרעמקייט, און ער האָט געזאָגט, ווי פֿרײַער שור: „באַרוִיקט זיך". און מיט שטילער באַשיידנקייט געזאָגט: „דאָ האָט איר דעם טשעק." איך בין געווען איבערגענומען פֿון גליק און צעיאַכמערט. כ'האָב געוואָלט טאַנצן, צופֿאַלן אים קושן. וואָס פֿאַר אַ זכות איז מיר דאָ בײַגעשטאַנען!

דאָס איז געווען די ערשטע האַנט פֿון הילף און ליבשאַפֿט, וואָס איז צו מיר אין דרום־אַפֿריקע אויסגעשטרעקט געווארן. אין מײַנע אויגן איז ער בעת דעם אַקט געווען ניט נאָר אַ בעל־טובֿה, נאָר אַ מין פֿאַרבאָרגענער צדיק. איך האָב אים האַרציק געדאַנקט און געפֿרעגט, ווי זאָל איך אים אויסצאָלן. „איר וועט צוריקצאָלן יעדן חודש." און איך האָב אויסגערופֿן, ווי כ'וואָלט אַ נדר געטאָן: „איך וועל זיך אָנשטרענגען 50 פֿונט אַ חודש!" און אַזוי איז עס טאַקע געווען: אין צען חדשים האָב איך אָפּגעצאָלט דעם חובֿ.

נאָך דער אַרבעט, קוים אַרײַנגעפֿאַלן אין שטוב, האָב איך זיך ניט געקענט לענגער אײַנהאַלטן און געמוזט גלײַך דערציילן ראָזען דעם ווונדער, וואָס האָט מיט מיר פּאַסירט. לייבלען און שורן האָב איך געמאָלן מיט אַזוי פֿיל ליכט, באמת ווי הייליקע. און ראָז איז טאַקע גערעכט געווען: ווי אַזוי האָב איך עס געקענט פֿאַרגעסן. נאָך דעם ווי זי האָט עס מיר דערמאָנט און כ'האָב עס ווידער דורכגעלעבט און פֿאַרצייכנט, האָט זיך נאָך שאַרפֿער פֿאַר מיר אַוועקגעשטעלט די פֿראַגע: ווי אַזוי האָבן אָט די צוויי מענטשן געקענט שפּילן אָט דעם עקסטרעם־היפּוכדיקן שפּיל פֿון גוטס און שלעכטס. און ווען כ'פֿלעג זיך עס ווידער

דערמאָנען, און אויך הײַנט, אַזוי פֿיל יאָרן שפּעטער, ווען איך רעקאָרדיר עס דאָ, אויף די בלעטער פֿון מײַן לעבן, ברעך איך זיך נאָך אַלץ דעם קאָפּ: איז דער פּסיכישער מעכאַניזם בײַ זיי געווען צעקרימט, אָדער איז עס געווען אַ סאָרט דזשעקיל און הײַד־פֿיקציע. וויײַל נאָך אַלעמען, איז עס דאָך געווען, אין ביידע פֿאַלן, אַזוי פשוט און רעאַליסטיש, אָן דעם מינדסטן שאָטן פֿון מיראַזש אָדער פֿאַנטאַזיע.

איך גלייב ניט, אַז דער גרינטלעכסטער פסיכישער אַנאַליז וואָלט ביכולת געווען צו לייזן אָט דאָס קאָמפּלעקסירטע רעטעניש. אָבער אויף אָט דער קאָנטראָווערסיאַלער דערשײַנונג האָב איך זיך אָנגעטראָפֿן בײַ אַנדערע פֿון זייער זגאַל. בפֿרט בײַ איינעם וואָס איז געווען צוזאַמענגעשמעקט מיט דעם לינקיסטישן פֿליגל, ספּעציעל מיט לייבלען. אָבער וועגן דעם שפּעטער.

אין די פֿיר יאָר זינט מיר זענען געקומען פֿון דײַטשלאַנד, אין מיטן 1951–1955, האָבן פֿאַסירט עטלעכע וויכטיקע געשעענישן אין אונדזער און איציקס משפּחה, וואָס פֿאַר דער כראָניקאַלער און עפּישער גאַנצקייט פֿון דער געשיכטע בעטן זיי זיך פֿאַרציכנט צו ווערן. ניט אַלץ לאָזט זיך אַרײַנפּרעסן, ווי אַ צוזאַמענגעראָלטע כראָניק־מגילה, אין לויף פֿון די יאָרן, פֿון צײַט צו צײַט, מוזן מיר מאַכן דעם וועג ווידער צוריק.

אין 1951, קורץ נאָך די ימים־נוראים, האָב איך זיך דערוווּסט אַז איציק האָט אויפֿגעשטעלט אַ פּקדון־פֿאָנד פֿאַר אונדזער בכור, מאָריסן. איך בין געבליבן פֿאַסיוו צו דער ידיעה, וואָס איז געקומען פֿון דער משפּחה. ניט איך האָב זיך נאָכגעפֿרעגט אויף פּרטים און ניט ווי עס אַרבעט. די סומע מיט די אָנגעקליבענע פּראָצענטער האָבן געקענט אויסגעצאָלט ווערן נאָר נאָך זײַן פֿוליאָריקייט, אַ מעשׂה פֿון אַ טוץ יאָרן צי מער. מיך האָבן דעמאָלט געעגבערט די טאָג־פּראָבלעמען און די משפּחה־קאָמפּליקאַציעס וואָס האָבן זיך געשאַפֿן דאָ.

אין מײַנע עלטערע יאָרן האָב איך געפֿילט איציקס באַזונדערע ליבשאַפֿט צום טאַטן, און ס'איז מיר דערפֿאַר געווען נאַטירלעך, אַז צוליב דעם נאָמען נאָכן טאַטן האָט אונדזער משהלע, וואָס האָט איצט געהייסן מאָריס, געקראָגן די מתּנה. איך געדענק ניט, אַז איך זאָל האָבן געדאַנקט פֿאַר דעם. איציק האָט פֿײַנט געהאַט מען זאָל אים דאַנקען.

בכלל, ווי שוין געזאָגט, האָב איך ניט געווווסט פֿון די אינטימע משפּחה־געשעענישן. שוין האַרט בײַ דער חתונה פֿון איציקס זון, יוסף, האָט זיך עס מיר אַנטפּלעקט. אפֿשר וויײַל מיר האָבן זיך געריבן פֿאַר „אייגענע", האָט מען אונדז ניט פֿאַרבעטן, נאָר פשוט „מיטגענומען" צו דער צערעמאָניע. פֿאַר דעם, קורץ נאָך אונדזער זײַן בײַ זיי, האָט מען אונדז מיטגענומען אין דזשערמיסטאָן, צום הויז פֿון דער כלהס עלטערן, ווו בײַ געדעקטע טישן איז פֿאַרגעקומען אַזאַ סאָרט אַפֿריקע־יידישע פאַרטיע, אַ סאָרט פֿאַרשפּעטיקטער קנס־מאָל. אַלץ האָט זיך געפֿירט אויף ענגליש. נאָר מיר, ווי אַ נײַעם „יידיש־ווונדער" און אַן אָנקל פֿון חתן, האָט מען געבעטן באַגריסן דעם חתן. איך בין געווען איבערראַשט און צעטומלט. ווי קום איך צו אַזאַ נאַגראַדע, בעת דער פֿלימעניק איז מיר פֿרעמד און מײַדט מיך אויס.

אָבער איך האָב דאָך געריידט, בעל־כּרחו, עפּעס ווי אַ צווייטער וואָלט מיט מײַן מויל געמײַסטערט. איך האָב געוווּנטשן דעם חתן, זײַנע עלטערן און די מחותנים אַ מזל־טובֿ, גליק און נחת. אָבער כ'האָב בפֿירוש געפֿילט, אַז כ'קען ניט אַרויפֿשטויסן מײַן ענטוזיאַזם צום גראַד פֿון אַזאַ היימיש־היימלעכער געשעניש. און גלײַך נאָך דעם, ווי אומבאַמערקט, האָט „געגומען אַ וואָרט" דער אָריגינעלער, דער אמתער איך, און ער האָט אָן אַ צענזור צוריקגעבלאָנדזשעט צו זײַן נעבטן. און אַלץ איז געווארן טונקל. איך האָב געפֿילט דעם טעות. נאָך דעם האָב איך געזען די אומצופֿרידענע בליקן. קיינער האָט מיר ניט באַדאַנקט, ווי דעמאָלט – ניט נאָר לאַנג צוריק – בעת מײַן אומגליקלעכן קבלת־פּנים. אפֿשר האָט מיר מײַן ברודער געוואָלט צושאַרן דאָס ביסל כּבֿוד, ווי אַ קליינע רעהאַביליטאַציע. שפּעטער האָב איך זיך דערוווּסט, אַז טויבע איז גראָד ניט געווען.

נאָך עטלעכע חדשים, צו דער גרויסער חתונה, האָט מען אונדז אויך מיטגענומען. דאָ, נאָך דעם חתנס הרי אַת, נאָך דעם ראַבײַס ענגלישער דרשה פֿון תהילות ותשבחות צום חתן, צו די עלטערן, צו זייער אומפֿאַרגלײַכלעכער בריידטהאַרציקייט און ווּילטועריקייט וואָס האָט קיין גרענעץ ניט – און דאָס האָט אויך געמיינט זײַן טשעק... – האָט זיך אָנגעהויבן די חתונה־סעודה, מיט שאַמפּאַניער און ליקער און גערייד. דער אונטערפֿירער, דער „בעסט מען", ווי מען האָט אים טיטולירט, האָט זיך צעלאָזן געבן „עליות" פֿאַר די צווויינטשערס. ער האָט געקנאַקט מיט באַנאַלע און ביליקע וויצן, דורכגעפֿלאָכטן מיט ייִדיש־פֿאַרקריפּלטע ווערטלעך. דער עולם האָט גלאַכט און אַפּלאָדירט. די ווינטשערס, ס'רובֿ אויפֿגעקומענע ביזנעס־פּאַרטנערס, האָבן געפֿינקלט מיט ענגליש־אויסגעלערנטע לויב־פֿראַזעלעך, ווי מען שיט פֿאַרביקן קאָנפֿעטי. און מען האָט נאָך מער אַפּלאָדירט, כּדי הנאה צו טאָן די בעלי־שׂימחה. און מיר איז געווען טרויעריק און נודנע. ווי אויף צו להכעיס האָב איך אויפֿגעבראַכט און גלאָזט יאָגן דורך מײַן מוח די בילדער פֿון פֿינצטערן עבֿר. איך האָב דאָ ניט געפֿילט קיין כּעס און קיין שׂינאה, נאָר געוואָלט זײַן אַנדערשווו, דערווײַטערט... איצט האָב איך געזען אונדזער טאַטן און מאַמען, שלעפּן זיך מיט אונטערגעבראָכענע קני צום שוואַרצן גרוב, אַראָפּצו, דאָרטן, אין קיידאַן, מײַן שטעטל. און טערן זענען מיר אָנגעלאָפֿן אין די אויגן, אין האַרצן. איך האָב זיי ניט געדאַרפֿט פֿאַרבאַהאַלטן, פֿאַרשטעלן, ווײַל קיינער האָט סײַווי אויף מיר ניט געקוקט. איך בין דאָ געווען אַליין, איך און ראָזי, זאַלבעצווייט אַליין. די אינציקע צווויי אַהער ניט אָנגעהעריקע. געקומענע פֿון אַן אַנדער צעשמעטערטן פּלאַנעט, וואָס טראָגט דעם נאָמען שארית־הפּליטה.

די כּלה, וואָס איז געווארן די ווײַב פֿון מײַן פּלימעניק, יוסף־דניאל, האָב איך פֿריִער ניט געקענט. שפּעט אין אָוונט, נאָך די דרשות און ברכות, האָב איך מיט דער דעפּיליאַדע פֿון די זאַטע און פֿריילעך־אָנגעשנאָשקעטע געסט, פֿאַרבײַגעמאַרשירט די חתן־כּלה און האָב איר צוגעווונטשן מזל־טובֿ, די אייניציקע צוויי ווערטער וואָס כ'האָב איר געזאָגט. זיי זענען אַרויס פֿון די עלטערן ווויינען אין אַ דירה פֿאַר זיך.

צו די נײַן חדשים זענען זיי דערפֿרייט געוואָרן מיט אַ זונעלע. אונדז האָט מען שוין צום ברית ניט פֿאַרבעטן. און אויף דער מוטער, וואָס האָט געבראַכט דאָס פֿרישׂ־צאַפּלדיק לעבן, האָבן שוין אומגעזען געפֿאָכט די שוואַרצע פֿליגל פֿון טויט. אַ קורצע צײַט שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז זי איז שווער קראַנק, אָן וועלכער ניט איז האָפֿענונג. בסוד האָט מען גערעדט וועגן אַ קאַנסער. ס׳האָט ניט לאַנג געדויערט און זי האָט פֿאַראָבֿלט דעם מאַן און די משפּחה. די באָבעס און בפֿרט איר יינגערע שוועסטער האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט דער האָדעוואַניע פֿון עופּעלע. שפּעטער, אַז דער טרויער האָט זיך גענומען אָפּזעצן, האָט יוסף חתונה געהאַט מיט דער יינגערער שוועסטער און זיי האָבן געהאַט נאָך קינדער. אונדז, לפּחות מיך, האָט מען קיין מאָל ניט פֿאַרבעטן צו זיי אַהיים. קען איך ניט, ניט די מאַמען און ניט די קינדער, און ווייס אַפֿילו ניט זייערע נעמען, ניט ווי זיי זענען אויס. אַ גיפֿטיקע אומטאָלעראַנץ האָט זיי אָפּגעפֿרעמדט.

דער איינציקער וואָס האָט זיך נאָך געפֿרײַנדלט מיט מיר, אָן בייזער כוונה און פּראָסט־יִידישלעך, איז געווען טויבעס אַלטער טאַטע. ער איז שוין געווען אַ ביסל סענײל. קיינער האָט צו אים ניט גערעדט און ער האָט אין מיר ניט געזען קיין „אַגרעסאָר". אַדרבא, איך האָב צו אים גערעדט און זיך באַצויגן מיט כּבֿוד. פֿלעגט ער קומען און מיר דערציילט, בעת זיי, די „שחורדיקע" קומען אויפֿראַמען דעם צימער: ווי דער שוואַרצער דינער לייגט זיך אויף דער דינסט, הייבט אויף איר קלייד און זיי טוען דאָס געשעפֿט... און דערבײַ פֿלעגט ער מיט נאַרישער הנאה זיך צעכיכיקען. טאָמער פֿלעג איך זאָגן אַ וואָרט, פֿלעגט עס אים אויפֿמונטערן און ער פֿלעגט מיט גאַווערדיקע ליפּן אָנהייבן מאָלן דאָס בילד מיט אַלע פּרטים. ער האָט ניט פֿאַרמאָגט די גאַליקע ביטערניש ווי די אַרומיקע. ער איז געבליבן דער קליינשטעטלדיקער שנײדער. געשטאָרבן איז ער אַ קורצע צײַט נאָך יוסף׳ס וויבּ, זיצנדיק אויף דער וואַנדע. איך האָב אין דער „אַפֿריקאַנער אידישע צײַטונג" אָפּגעדרוקט אַ קורצן נעקראָלאָג וועגן אים: הלל בערגער ז״ל. זײַן וויבּ האָט אים מיט עטלעכע יאָר איבערגעלעבט. מיר זענען שוין לאַנג געווען אַוועק פֿון זיי.

עס איז געווען אין די פֿרײַע 50ער יאָרן. איציק פֿלעגט כסדר זײַן פֿאַרשמײַעט מיט כּלערליי ביזנעס. ער פֿלעגט פֿון צײַט צו צײַט מוזן בלײַבן אין בעט צוליב די האַרץ־אַטאַקעס. ווי נאָר כ׳פֿלעג זיך דערוויסן אַז ער איז קראַנק, בין איך אים געקומען מבֿקר־חולה זײַן. בדרך־כּלל פֿלעגט דעמאָלט טויבע זײַן אין שטוב און כ׳פֿלעג פֿילן די אָנגעגליטע אַטמאָספֿער. בײַ דער ערשטער געלעגנהייט פֿלעג איך מאַכן אַ ויבֿרח. איך האָב אָנגעהויבן קומען אַלץ שיטערער. איציקן האָט עס אפֿשר פֿאַרדראָסן, וויײַל סאָלי האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט זיך נאָכגעפֿרעגט, וווּ בין איך פֿאַרפֿאַלן געווארן... האָט ער ניט געפֿילט ווי פֿאַרפֿאַלן איך וועט, זיצנדיק אָדער שטייענדיק בײַ זײַן בעט. ס׳איז געווען שווער, נאָר איך בין אַ לאַנגע צײַט ניט געגאַנגען אַהין. אָבער כ׳האָב תּמיד זיך נאָכגעפֿרעגט און געווּסט, אַז ער איז ווי תּמיד פֿאַרהאַוועט.

איך בין געווען פֿאַרנומען מיט מײַן אַרבעט. שוין אַ יאָר ווי כ׳האָב רעדאַקטירט „דרום־אַפֿריקע" און ס׳האָט זיך אָנגעקליבן גענוג עגמת־נפֿש און

פֿאַרדראָסן. ס׳איז געווען אין מיטן 1956 און עפּעס אַ מאָדנע שרעק האָט אויפֿגעציטערט מײַן האַרץ. איך האָב זיך געקליבן גיין באַזוכן איציקן און אָפּגעלייגט אויף אַ טאָג. און דאָס איז טאַקע געווען דער טאָג, אַ זוניקער און ליכטיקער, ווען כ׳האָב געקראָגן די טרויעריקע בשׂורה: מײַן בורדער יצחק איז שוין ניטאָ! ער – וואָס האָט מיך אַזוי משפּחהדיק־עמאָציאָנעל צוגעבונדן, אין טויטלאַגער און נאָך דעם, אויף דער פֿרײַ, מיט אַן איראַציאָנעלן באַגער און צײַנעניש צו דעם ווינקל אויפֿן ערדפּלאַנעט, וואָס הייסט דרום־אַפֿריקע. איך בין געווען דערשלאָגן און אָנגעזאַפּט מיט אַ פֿול האַרץ מיט טרערן, ווי אַ שוואָם. ער איז אַוועק און כ׳האָב געוווסט, אַז קיין איבערבליק וועל איך ניט האָבן. נאָך אַלעמען, איז ער געווען מײַן ברודער, אַ חלק פֿון טאַטע־מאַמעס האַרץ און נשמה. און נאָך אַזוי יונג און פֿול מיט ענערגיע און אַוודאי אַ שטאַרקן ווילן צום שפּיל פֿון לעבן, ווי דער גאַנצער שבּט וואָלפֿע. ער האָט געהערט צו אונדז און אויך צו מיר. און אַזוי־אַזוי יונג – 54 יאָר. ברודער! ברודער! האָט אַ קול אין מיר מיט ווייטיק געשריען. און אַ נערוועז־צעספּוזשעטער האָב איך זיך געיאָגט צום טראַמוויי.

אַז כ׳בין אָנגעקומען צו דער שטוב, ווו מיר האָבן געהאַט אונדזער צימער אין די אָנהייב־חדשים אין דעם לאַנד, בין איך פֿאַר אַ ווײַלע שטיין געבליבן הינטער דער טיר. טיפֿער אין זיך האָב איך פֿאַרפֿרעסט דעם ווייטיק און געפֿילט, אַז מיט איציקס פֿריצײַטיק אַוועקגיין איז אויך אַוועק דער חלום וואָס איך האָב געצערטלט, אַז איין טאָג וועט נאָך קומען אַן איבערבליק און איבערבעט. דאָס איז געווען מײַן וווּנטש און תּפֿילה נאָר פֿאַר זיך, אין דער שטילקייט פֿון מײַן נפֿש. איצט האָב איך געוווסט: אַלץ איז אַוועק... די טיר האָט זיך פֿלוצלינג געעפֿנט און כ׳האָב אויפֿגעציטערט פֿון מײַן פֿאַרטראַכטקייט. אויף דער שוועל איז געשטאַנען טויבע. „וואָס דרייסטו זיך אין דרויסן?" האָט זי שטיל געפֿרעגט. קענטיק אַז זי האָט דורכן גאַרדין מיך אָבסערווירט. אַ צעטומלטער האָב איך אויסגעשטרעקט אַ האַנט און אָפּגעזאָגט די נײַ־אויסגעלערנטע גויִשע ברכה: „לאָנג לעבּ". זי האָט מיך מאָדנע אָנגעקוקט. אפֿשר איז די ברכה ניט געקומען אין דער ריכטיקער צײַט, האָב איך געטראַכט. כ׳האָב געהערט ווי מען זאָגט עס נאָך דער קבֿורה. כ׳בין דאָך אַ גרינער.

אין זאַל זענען געווען עטלעכע מענטשן, וועבער און מענער. אַלע האָבן געשוויגן. איך האָב זיך געשטעלט בײַ אַ וואַנט און געוואָלט בלײַבן אומזעיק. אַ שטומקייט און פּוסטקייט האָט מיך אַרומגעהילט און איך האָב געטראַכט וועגן טויט. דער טויט דאָרטן, ווו דאָס לעבן איז אויך געווען טויט, און דער טויט דאָ, ווו טויט איז אַרומגערינגלט מיט לעבן, מיט וויטיק, מיט טרער און ליבשאַפֿט. איך האָב איציקן ליב געהאַט, און ער מיך. אַוודאי. ניט געקוקט אויף אַלע בייזקייטן און שטרײַטיקייטן. עס איז נאָר געווען מײַן וועלטפֿיל און שטאָלץ, ווײַל איך האָב ניט געוואָלט זײַן אַ קבצנישער קרובֿ.

פֿלוצלינג, אַזוי שטייענדיק אָנגעשפּאַרט צו דער וואַנט, האָב איך דערהערט טויבעס שטילע ווערטער. זיי האָבן זיך אַרײַנגעגליטשט שטעכיק אין מײַן מאַרך: „קענסט נעמען איציקס קליידער. זיי וועלן דיר פּאַסטן". איך האָב אין דער רגע זיך

דערפֿילט בלוטיק באַליידיקט און דערצאָרנט. כ׳האָב געקוקט אויף איר מיט אַ צעטראָגענעם בליק און זיך געמאַכט ניט הערנדיק. געוואָלט האָב איך אויסשרייַען, אַז די ירושה, ווי אַלץ געהערט איר און איר זון, און געפֿילט ווי אַ שפּיי צו טאָן איר אין פּנים און אַנטלויפֿן פֿון דאַנען, ווי תמיד. וועג ניט דער צופּנדיקער ווייטיק און דער קאַלטער פֿאַרשטאַנד, אַז ס׳איז ניט די צייַט אויף צו פֿאַרפֿירן אַן אַרגומענט, וואָלט די דראַמע געווען פֿאַרענדיקט. מיט גוואַלד האָב איך אַריבערגעשטאַרקט די ברויזיקע געפֿילן און אַרויסגעמורמלט: „ניין, ניין, איך דאַרף עס ניט...״ זי האָט זיך אָפּגעקערט און אַוועק.

איך בין געגאַנגען צו מײַן ברודערס לוויה און זיך אַרײַנגעטאָן אין מחשבֿות וועגן זײַן לעבן. ער האָט פֿון זײַנע אַלע האַוועניש און עשירות קיין הנאה ניט געהאַט. ער האָט אָנגעזאַמלט אַ פֿעטע ירושה פֿאַר דער אייגענער משפּחה. אים האָט ניט געפֿעלט קיין פּײַן און האַרץ־קלעמעניש. ער האָט געבויט אַ טורעם, מיט רעאַליזם און מיט אַ צומיש פֿון פֿאַנטאַזיע, צו די הימלען, און אַליין געבלאָנדזשעט אונטן, אין אַ טאָל פֿון מענטשן־מוראַשקעס, כסדר שלעפּנדיק אַ משׂא שוווערער ווי זײַן פֿיזישע גרייס. און די ריזיקע לאַסט האָט זיך פֿאַרלייגט אויף זײַן האַרץ און אים אַראָפּגעדריקט טיף, טיפֿער. דאָס איז דער סוף...

אַ קורצע צייַט נאָך דעם האָט יוסף זיך געטומלט פֿאַרענדיקן דעם גרויסן בנין פֿון זעקס גאָרנס, אין שטאָט־צענטער, אויף פֿרעזידענט־גאַס, וואָס זיי, ער און זײַן פֿאָטער, האָבן אָנגעהויבן בויען צוזאַמען, אָבער דער פֿאָטער האָט ניט באַוויזן עס צו זען אין זײַן פֿראַבט צום אַרויף. מיך האָט עס אַבסאָלוט ניט אינטערעסירט. איך האָב אין יענעם ווינקל ניט געהאַט נאָך וואָס צו גיין. איין טאָג, חדשים שפּעטער, האָב איך געדאַרפֿט עפּעס אויפֿזוכן אין יענער גאַס. כ׳האָב אין גאַנצן געהאַט פֿאַרגעסן וועגן דעם גראַנדיעזן פּלאַן, וואָס מ׳האָט מיט אים געטומלט מיט אַ פּאָר יאָר צוריק. מײַן פּלימעניק, דער אַרכיטעקט, פֿלעגט צום טאַטן ברענגען די „בלוי־פּרינט״־מאַפּעס און פּלענער פֿון בנין. נאָך אַרכיטעקטן פֿלעגן קומען. פּרײַזן, קאָנטראַקטאָרס... איך האָב נאָך געזען דעם זאַמדיקן טיפֿן פֿונדאַמענט־גראָבן, און צום לעצטן מאָל דעם בעטאָנענעם סקעלעט פֿון דער געבײַדע, מיט פֿירקאַנטיקע לעבער, מיט שוואַרצער פּוסטקייט.

איצט, אַזוי זוכנדיק מײַן ענין דאָ, בין איך מיט אַ מאָל שטיין געבליבן קעגן דעם פֿענצטער־צעפֿינקלטן בנין. איך האָב געקוקט אויף די קראָמען אונטן, אין די פֿענצטער אויבן און ס׳איז מיר אַזוי אומעטיק געוואָרן. איציק האָט ניט דערלעבט דאָס צו זען און זיך פֿרייען מיט דעם אויפֿטו. אין מוח האָבן זיך אַ פּלאָנטער געטאָן ניט לאַנג פֿאַרטושטע בילדער, דערמאָנונגען, רייד. אַ צוגעשטיקט קול האָט מיר געפֿליסטערט. כ׳האָב געהערט פֿון ערגעץ באַקאַנטע ווערטער:

„קענסט נעמען איציקס קליידער. זיי וועלן דיר פּאַסן... פּאַסטן...״

איך האָב זיך שנעל אַ דריי־אַוועק געטאָן פֿון בנין און אָנגעהויבן גיך־גיך גיין, כּמעט לויפֿן. אַוועקלויפֿן פֿון דעם אָרט. עפּעס אַן אומפּאַרשטענדיקע שרעק האָט מיך געטריבן פֿון דאַנען. ווײַטער. ווײַטער... אפֿשר איז דאָס געווען דאָס פֿאַרשפּעטיקטע געלויף, וואָס האָט געזאָלט פּאַסירן יענעם טאָג אין דער אָבֿל־

שטוב, בעת טויבע האָט זיך געמאַכט אַ האַרץ און געוואָלט מיר געבן אַ מתנה, די בגדים פֿון מײַן געשטאָרבענעם ברודער. דאָס האָט זיך ווי אַ גליווערדיק־שוואַרצער טראָפּן אײַנגעקאַפּסלט אין מײַן האַרץ און כ'האָב עס ניט געקענט פֿאַרגעסן. ס'איז געווען דער שרעק־קאָמפּלעקס וואָס דער פֿײַן־פֿעריאָד האָט אַרײַנגעגליט אין מײַן גוף און נשמה: לויפֿן... זיך ראַטעווען... אַנטלויפֿן פֿון די דײַטשן... פֿון די ליטווינער... פֿון דער געטאָ־פּאָליציי... פֿון די בלוטיק־הינטישע קאַפּאָס אין דאַכאַו... און דאָ, אַ כּלומרשט באַפֿרײַטער, ווידער אַנטלויפֿן... פֿון אייגענע... איך האָב יענע נאַכט, ווי אין אַ טראַוומאַטישן טראַנס באַשלאָסן, אַזוי אָנגיין וויַיטער טאָר איך ניט. עס איז ניט נאָרמאַל, און כ'וועל אַלע מײַניקע – מײַן ווײַב, מײַנע קינדער – אָנשטעקן מיט דער פּחד־ירושה, מיט אַ פֿאַרפֿאָלגונג־קאָמפּלעקס, מיט אַנטלויפֿן כסדר פֿון שׂונאים.

אין דעם פּסיכישן מצבֿ האָב איך ניט געהאַט בײַ וועמען צו זוכן אַן עצה. ווי ראַטעוועט מען זיך? אַלע מעדיטאַציעס, פֿילאָסאָפֿיעס, תּפֿילות, דורך די נאָכחורבן־יאָרן זענען געווען אומזיסט. זיי זענען געווען ווי גומיבאַלן, וואָס שפּרינגען־אָפּ פֿון אימה צו אימה אין אַ שפּיל פֿון רוחות. איך מוז אָט די תּהום־רוחות פֿון מײַן נפֿש אַרויסקלאַפּן. און צום הונדערטסטן מאָל אפֿשר, באַשלאָסן אַז כ'מוז אָנהייבן ווידער אַ נײַ לעבן, אַרבעטן אויף זיך, ווערן מײַן אייגענער טעראַפּיסט. איך מוז זיך אַליין העלפֿן. און איך האָב זיך געהאָלפֿן, אויס אַפֿילו פֿאַר אַ קורצער צײַט. אין גאַנצן אַרויסיאָגן די אין מוח פֿאַרפֿרעסטע שרעק – אפֿשר נאָך פֿון קינדווײַז, ווען צו זעקס יאָר איז די מאַמע מיט אונדז געלאָפֿן פֿון קיידאַן, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה – האָב איך ניט געקענט, סײַדן, אָפּשנײַדן דעם קאָפּ. און דאָס האָבן די דײַטשן געטאָן נאָך זייער אָנצינדן די צווייטע וועלט־מלחמה. איך האָב עס זיך אַלץ דערקלערט, גערעדט צו זיך, אויסגעגלעט וואַרעמע און ווייכע ווערטער, צו צאַמען די אייגענע שרעק, און ס'איז מיר אַ ביסל לײַכטער געוואָרן. די קאָשמאַר־חלומות זענען שיטערער געוואָרן און ניט אַזוי פֿיל אָנגעלאָדן מיט דולן פּחד. זעלטענער פֿלעג איך זיך אויפֿרײַסן פֿון שלאָף מיט בהלה־געשרייען. די טעג האָבן געשמעקט מיט אויפֿגעוועקטער יונגשאַפֿט. ס'איז געוואָרן ליכטיקער, פֿריידיקער און מיר האָבן מער געלאַכט, זיך נאַריש געמאַכט און זיך געליבט.

די דרײַ קינדער זענען גיך געוואַקסן. יאָר אײַן יאָר אויס האָבן מיר פֿאַר יעדן געמאַכט זײַן געבוירן־טאָג פֿאַרטיק. מיר האָבן זיי געגעבן פֿון די קליינע קינדערשע לוקסוסן, ווי די אַנדערע קינדער, אפֿשר צו מאָל נאָך מער. זיי האָבן געהאַט ענוג שפּילצײַג און שפּילצײַט. איינער נאָכן אַנדערן, צו זעקס יאָר, זענען זיי אַוועק לערנען אין דער ענגלישער עלעמענטאַר־שול אין אונדזער געגנט, פֿאַרקהערסט. מיר האָבן נאָך דעמאָלט ניט געהאַט קיין אויטאָ, ווי די מיינסטע מיטלקלאַס־פֿאַמיליעס אין דער שטאָט, און ראָז האָט געמוזט מאַכן די שפּײַז־אײַנקויפֿן אין אונדזערע קראָמען דאָ און שלעפּן די שווערע פּעק אויס לענג פֿון דער גאַס, וואָס איז געווען אַראָפּ און אַרויף, אויף אַ היפּשן בערגל. אַן אויסגעשעפּטע און פֿאַרמאַטערטע, פֿלעגט זי זיך קוים דערשלעפּן צו דער שטוב. בפֿרט איז עס שווער

געווען, ווען זי פֿלעגט אָנקומען מיטן אויטאָבוס פֿון שטאָט, מיט אײַנגעהאַנדלטע מציאות פֿאַר די קינדער און אונדז. דער אויטאָבוס האָט זיך אָפּגעשטעלט לעבן די קראָמען, און ווידער דער מהלך אַראָפּ און אַרויף.

איין טאָג, אַז זי איז נאָר אַריבער די שוועל, האָט זי גלײַך דערפֿילט, אַז עפּעס איז צו שטיל. זי האָט אויפֿגעמאַכט די טירן פֿון די צימערן, פֿון קיך, קיינער ניטאָ. ניט די קינדער. ניט די שוואַרצע אויפֿפאַסערין. זי האָט זיך שטאַרק דערשראָקן און לאָזנדיק די פּעקלעך אין קאָרידאָר, אַפֿילו ניט צושליסנדיק די טיר, איז זי הענדעם־פּענדעם צוריק געלאָפֿן לענג־אויס דער גאַס און אין געיאָג געקוקט אין די הויפֿן. אָן אָטעם און נערוועז איז זי קוים פֿאַמעלעכקעס אַרויף דעם באַרג. די צוויי פֿאַרפֿאַלענע קינדער: עוועלין, די קוים 4־יאָריקע האָט געזומען הערבערטן, דעם קוים 2־יאָריקן, אויף אַ שפּאַציר צו די קראָמען. זיי האָבן מיטגענומען אַ פּאָר ליידיקע פֿלעשלעך פֿון קאָקאַ־קאָלאַ און געמאַכט אַ טראַנסאַקציע: אויסגעביטן די פֿלעשלעך אויף צוקערלעך. עוועלין האָט אַזוי אומשולדיק אויסגעשטרעקט אַ צוקערל און געזאָגט: „פֿאָר יו, מאַמי", ווי ס'וואָלט גאָרנישט ניט פּאַסירט. ראָז איז געשטאַנען אַ מידע און ניט געווּסט וואָס זי זאָל טאָן, וויינען אָדער לאַכן. זי האָט זיי אַרומגעכאַפּט און געטאָן ביידע זאַכן: געווויינט און געלאַכט און באַדעקט זיי מיט קושן.

אין אָוונט, נאָך וועטשערע, אַז די קינדער זענען שוין געשלאָפֿן, האָט מיר ראָז דערציילט די געשיכטע פֿון די צוויי קליינע „העלדן". און ס'איז געווען אַזוי אַמוזירנדיק, אַז וואָס מער ראָז האָט אָפּגעמאָלן די פּרטים, אַלץ פֿאַנטאַסטישער און בולטער איז אַרויסגעקומען דאָס קאָמישע בילד, ווי אין אַ פֿילם. ביז שפּעט אין דער נאַכט איז עס פֿאַר אונדז געווען אַ פֿאַרשטעלונג פֿון געלעכטער און שפּאַס. און אַ לאַנגע צײַט נאָך דעם איז עס געווען אַ מין קלאַסישע הומאָרעסקעלע אויף איבערדערציילן פֿאַר אייגענע און באַקאַנטע. עטלעכע יאָר שפּעטער, בעתן לערנען אין שול, האָט שוין יעדער פֿון זיי געהאַט זײַן וועלאָסיפּעדל, און זיי האָבן הנאה געהאַט צו פֿאָרן צו די קראָמען און אויף אַ שפּאַציר.

און דעמאָלט טאַקע האָט פּאַסירט דער טראַגישער אומגליקפֿאַל, וואָס האָט שיער ניט צוגערויבט פֿון אונדז אַ קינד־אוצר, עוועלין. ס'איז געווען אַ זוניק־צעשטראַלטער מיטזומער טאָג, אין 1958. ווען עוועלין איז געפֿאָרן צוריק פֿון די קראָמען, האָט אָנגעראָלט פֿון הינטן אַ לאַסט־אויטאָ מיט בוי־מאַטעריאַלן און אַ שטויס געטאָן דעם וועלאָסיפּעד און זי. ס'איז געווען באַרג־אַראָפּ און אין דער לעצטער סעקונדע האָט דער שאָפֿער טאָרמאָזירט, אָבער וואָלט זי צעקווטשט געוואָרן אונטער אַ ראָד. אָבער דער פֿיזישער שאָדן איז שוין סײַ ווי געווען געמאַכט. זי איז געבליבן ליגן אָן באַוווסטזײַן און כמעט אָן אָטעם. עמעצער האָט אַלאַמירט אין אַפּטייק און אַ מאָן איז געקומען צולויפֿן, איר געכאַפּט אויף די הענט און אַרײַנגעטראָגן צו אונדז אין שטוב. איך בין געווען בײַ דער אַרבעט. ראָז איז דעמאָלט געווען אין די הויכע חדשים פֿון שוואַנגערשאַפֿט און זי האָט איבערגעלעבט אַ שטאַרקן שאָק. זי האָט געזומען אַ טראַנקווילייזער־פּיל, וואָס זי

האָט תּמיד געהאַט גרייט בײַ זיך. דער מאַן האָט טעלעפֿאָנירט דעם אַמבולאַנס פֿון שטאָטישן שפּיטאָל אוּן אַ שעה שפּעטער איז עוועלין שוין געלעגן אין אַן אינטענסיוו אויפֿזיכט־קאַמער, מיט אַ מאַסקע פֿון זויערשטאָף אויפֿן צעקאַליעטשעט פּנימל. נאָך אַ לאַנגער צײַט איז אַרויסגעקומען דער דאָקטער אוּן איבערגעגעבן ראָזען, וועלכע האָט נערוועז געוואַרט, אַז זי וועט מוזן בלײַבן אין „אָקסידזשען־טענט" עטלעכע טעג.

אַ צעבראָכענע ריפּ האָט דורכגעלעכערט איר לונג, וואָס האָט גורם געווען אַן אינעווייניקסטן בלוטאויסגוס. דאָס איז געווען אַ רעזולטאַט פֿון אויפֿהייבן איר אויף די הענט אוּן טראָגן. דאָס האָט אַן אַפּטייקמענטש געדאַרפֿט וויסן. זי איז נאָך אַלץ אין אַ שאָק אוּן אָן באַוווסטזײַן. ס'וועט זיך איצט נאָר אין קינד. ס'רובֿ קינדער ווײַזן אַרויס אין אַזאַ מצבֿ געוג כּוח זיך צו באָרגן אוּן וועלן פֿולקאָם געזונט.

דאָס איז געווען דעם דאָקטערס רעפֿאָרט, אוּן ראָז האָט געפֿרעגט, אויב זי קען אַרײַנגיין זי זען. דער דאָקטער האָט צופֿרידן געענטפֿערט: אויב ס'איז איר ניט שווער אין איר מצבֿ, איז עס זייער גוט. זי וועט זײַן די בעסטע טעראַפּיסטין אויף צו העלפֿן איר קינד. זאָל זי רעדן צו איר. שטיל. זי מוטיקן אוּן זאָגן, ווי ליב זי האָט איר. זי דאַרף זײַן שטאַרק, געזונט ווערן. ראָז איז אַרײַן, זיך געזעצט בײַם בעט. איר האַרץ – פֿול מיט הייסע טרערן. זי האָט געוואַרט, ווי אין אַ תּפֿילה: „עוועלין, טײַערינקע, גיי ניט אַוועק פֿון אונדז. מיר קענען אָן דיר ניט זײַן. ווייסט דאָך ווי שטאַרק מיר ליבן דיך. דו מוזסט בלײַבן מיט אונדז. געזונט ווערן. מיר וועלן פֿראָווען פֿאַר דיר אַ גרויסן יום־טובֿ, אַ באַל. אַלע וועלן זײַן גליקלעך מיט דיר. עוועלין."

אוּן זי האָט ווי ניט איז דערטאַפּט איר הענטעלע אוּן עס אַ גלעט געטאָן. איר האָט געדאַכט, אַז זי רעאַגירט, לײַכט אַ ציטער געטאָן מיט אַ פֿינגערל. אַ רעפֿלעקס. שפּעט בײַ נאַכט איז ראָז געקומען אַהיים, אַ מידע, מיט אויסגעווייניקטע אויגן. איך בין שוין געווען געקומען פֿון דער אַרבעט אוּן זי אומגעדולדיק דערוואַרט. אונדזער שכנטע, מר"ס טיילאָר, האָט מיר שוין דערציילט וועגן עקסידענט. די שרעק וואָס האָט מיך אַרומגעכאַפּט, איז אַלץ געוואַקסן, זיך צעשפּרייט אין מיר, אין די ביינער, אין מוח. ווי ראָז איז נאָר אַרײַנגעפֿאַלן אַ נערוועז־צעפֿיבערטע, האָב איך זיך אָנגעטאָן מיט כּוחות איר ניט אַרויסצוווײַזן מײַן שרעק. איר געמאַכט באַקוועם אויף דער סאָפֿע, אוּן געגעבן אַ גלאָז הייסע־זיסע טיי. עסן, האָט זי געזאָגט, וויל זי ניט. זי וויל מיר בעסער דערציילן... אוּן זי האָט אַרויסגעפֿלאַצט מיט אַ ביטער געווויין. איך האָב שוין אויך ניט געקענט זיך אײַנהאַלטן... זי איז געלעגן פֿאַרנורעט אין מײַנע אָרעמס אוּן געשלוכצט ציטערנדיק, אוּן מײַנע טרערן זענען געפֿאַלן אויף איר צעפּודלטער האָרפֿריזור אָן קאָנטראָל.

איך האָב זיך גיך אויסגעטשוכעט. זיך געשעמט. אוּן ווי צו ראַטעווען אונדז פֿון דער טרויעריקער לאַגע, האָב איך איר צוגעטראָגן די הינעריוך, וואָס זי עסט יעדן טאָג, אוּן מיט ליבשאַפֿט זי געקאָרמעט.

זי איז איצט געווען הילפלאָז און נאָכגעביק, ווי אַ שוואַך קינד, וואָס דערוואַרט נחמה און רחמים. איך אַליין האָב עס אויך נייטיק באַדאַרפֿט. און מאָדנע, ווי ביידע האָבן מיר גערעדט די זעלביקע ווערטער פֿון גלויבן און האָפֿן, ווערטער ניט פֿון וואָכיקן שמועס, נאָר עפּעס פֿון אַ געהיימען תּפֿילה־לשון. און אפֿשר האָבן מיר טאַקע תּפֿילה געטאָן אין יענער וווּנדיקער שעה. ס'איז געווען אַ געבעט פֿאַרן לעבן פֿון אונדזער קינד, צו אַן אומבאַגרייפֿלעכן כּוח, דער כּוח פֿון האַרצן־אויפֿן־ווילן. און כ'האָב געהערט אַ געשעפּטש פֿון איר, ראָזעס קול: מיר וועלן זי ראַטעווען, וואָרעם אונדזער ליבע איז שטאַרקער פֿון טויט! און כ'האָב זיך געווונדערט פֿון וואַנען האָט זי עס גענומען. דאָס זענען דאָך דרײַ אייביקע ווערטער פֿון שיר־השירים. כ'האָב איר קיין מאָל ניט געפֿרעגט וועגן דעם, נאָר איך בין זיכער, אַז די־אָ ווערטער האָט זי אַרויסגעליכטיקט פֿון איר אייגן טיפֿן גלויבן, אַז די אומשולדיקע יונגיטשקע עוועלין מוז בלײַבן לעבן!

ראָז איז אומרויק געשלאָפֿן. איך אויך. באַגינען בין איך אַרײַנגעפֿאַלן אין אַ דרעמל. כ'האָב געהערט פֿון שלאָף ווי דער טעלעפֿאָן קלינגט. אַז כ'האָב געעפֿנט די אויגן, איז ראָז געזעסן אַן אָנגעטוענע אויפֿן ברעג פֿון איר בעט און געטרונקען טיי. איך האָב פֿאַרוווּנדערט זי אָנגעקוקט: „אַזוי פֿרי! ווּוהין?" זי האָט זיך שווערלעך אויפֿגעשטעלט: „איך וועל שוין גיין צום אויטאָבוס." איך בין געווען אויסער זיך:

„מוזסט נעמען אַ טאַקסי, ניט נעמען קיין ריזיקע", האָב איך געזאָגט. „אָט וועל איך באַשטעלן, וואַרט".

זי האָט דערווידערט: „ניין, ניין! איך וועל זיך פֿאַמעלער דערשלעפּן, פֿאַר מיר איז בעסער אַ שפּאַציר."

איך האָב זיך דערמאָנט: „ווער האָט אַזוי פֿרי טעלעפֿאָנירט?"

שוין שטייענדיק בײַ דער טיר האָט זי געזאָגט: „דאָס איז געווען די נאַכטדעזשור־שוועסטער. עוועלין איז נאָך אַלץ ווי געווען. זי רעאַגירט ניט בײַם רופֿן איר נאָמען. דערפֿאַר מוז איך זיין בײַ איר. און דו, קום ווי נאָר דו לאָזסט אַרויס מאָריסן אין שול. וועסטו הײַנט ניט אַרבעטן, עס ברענט ניט." און זי איז שוין געווען פֿון יענער זײַט טיר.

אַז איך בין געקומען אין שפּיטאָל איז שוין געווען נאָך נײַן אַ זייגער. כ'האָב מיטגעבראַכט אַ געשמאַק־וואַרעמען פֿרישטיק. געפֿונען האָב איך ראָזען, ווי זי רעדט אַרײַן אין דער שמאָלער עפֿענונג ליבשאַפֿט־ווערטער צום קינד. עוועלין איז געלעגן מיט פֿאַרמאַכטע אויגן, ווי זי וואָלט געשלאָפֿן. כ'האָב עפּעס אַ מורמל געטאָן, אַליין ניט וויסנדיק וואָס. ראָז האָט מיר געמאַכט אַ צייכן איך זאָל זײַן שטיל, און מיר האָט געדאַכט אַז אַ שמייכל האָט אַ צאַפּל געטאָן אויף עוועלינס ליפּ. זי האָט אַרויסגענומען איר האַנט פֿון דער עפֿענונג און איך האָב איר דערלאַנגט דעם פֿאַרפּאַקטן פֿרישטיק, מיט אַ צוגעקלעפּט בלימל אויבן. זי האָט צופֿרידן מיך אָנגעקוקט און אָנגעוויזן מיט אַ פֿינגער אויף איר באַלאָניקן בויך: „עס וויל טאַקע עסן, איך קריג כסדר סיגנאַלן. און דו, פֿאַרבײַט מיך איצט: גלעט איר העטעלע און רייד צו איר."

ראָז איז אַוועק צום טישל, אין ווינקל פֿון צימער, און איך האָב זיך געזעצט אויף איר שטול און געטאָן ווי זי האָט געהייסן. איך האָב געפֿילט עוועלינס סאַמעטיק צאַרטע הויט און כ׳האָב געבאָלבעט קינדערישע רייד און געוואַרט אויף דעם כישוף־אָפּרוף פֿון איר הענטעלע, אַ רעפּלעקס. אָבער אַנשטאָט דעם האָבן גאָר מײַנע פֿינגער זיך לײַכט צעציטערט און כ׳האָב געפֿילט ווי די אויגן קוועלן מיר אָן מיט אַ וואַרעמער פֿײַכטקייט. און כ׳האָב געטראַכט ס׳אַראַ מאַסע טרערן ראָז האָט שוין דאָ פֿאַרגאָסן. אפֿשר וועט עס זײַן די מעדיצין, וואָס וועט אויפֿוועקן אונדזער קינד און זי אויפֿריכטן צו אַ נײַ לעבן. האָבן מיר דאָך אויך אויפֿגעלעבט פֿון ס׳נײַ. קיין בייזע האַנט טאָר זי ניט אָפּשנײַדן פֿון אונדז. און איך האָב זײַטיק צום וינקלטיש געקוקט, ווו ראָז האָט מיט אַפּעטיט פֿאַרצערט דעם זאַטן פֿרישטיק און פֿאַרטרונקען מיט טיי פֿון טערמאָס. זי האָט עס געטאָן בנחת, און גערוט. אפֿשר האָט זי עס מיר געוואָלט לענגער מזכה זײַן מיט דער מיצווה פֿון מחיה־בת זײַן. איך האָב עס סײַ ווי געטאָן מיט דער גאַנצער קראַפֿט פֿון מײַן ווילן. איך האָב גערעדט אויך צו זיך, מיט די זעלביקע ווערטער, זיך אַליין געמוטיקט, געשטאַרקט און געקלערט, ווי זעלבסט־פֿאַרהיפּנאָטיזירט: אָט וועט עס פּאַסירן! עס מוז! ראָז איז געקומען צוריק און איבערגענומען דעם היילפּאָסטן. ניט קיין איינציק וואָרט. שטיל. אין מוח ערגעץ האָט מיר געראָלט אָן אויפֿהער אַ נײַער אַני־מאַמין: זי מוז לעבן! אויב ניט הײַנט, איז מאָרגן, עס מוז פּאַסירן! אויפֿשטיין! געזונט ווערן!

איך האָב געדאַרפֿט גיין אַהיים. אויפֿנעמען מאָריסן, און זיך שפּילן מיט הערבערטן. זיי האָבן געוואָלט וויסן וואָס האָט פּאַסירט מיט עוועלין, ווו איז זי? איך האָב זיי צוגעזאָגט, אַז הײַנט, ווען איך וועל קומען אַהיים, וועל איך זיי אַלץ דערציילן. זיי וואַרטן שוין אַוודאי, און כ׳האָב צוגעגעטראַכט אַ מעשׂה.

ראָז איז געקומען פֿון שפּיטאָל אַ קורצע צײַט נאָך מיטאָג. אין אַ געדריקטער שטימונג, האָב איך אויסגעקוקט איר אָנקום. און ווען זי איז שטיין געבליבן אויף דער וועראַנדע, קעגנאיבער מיר, האָב איך באַמערקט אין אירע אויגן אַזאַ בלישטשענדיקע שײַן, וואָס האָט מיך אָן עפּעס דערמאָנט פֿון ניט וויַיטן אַמאָל. עס איז געווען די פֿאַנאַטישע שײַן פֿון גלויבן! גלויבן אין לעבן, ליגנדיק אין שוואַרצן תּהום פֿון פֿאַרלענג. אָט דעם סאָרט אמונה־געפֿינקל, אין אויגן פֿון צום טויט־פֿאַרמישפּטע חבֿרים און אין מײַנע אייגענע אויגן, האָב איך איצט דערזען אין אירע מאַמישע בליקן. און איך האָב דערוואַרט אַ גוטע בשׂורה, און געקומען איז אַ דערשטוינענדיקע געשיכטע, אָבער אויך מיט גלויבן.

ווי נאָר מיר זענען אַרײַן אין סאַלאָן, האָט זי געזאָגט: „איך מוז דיר גלײַך אַלץ דערציילן". איך האָב שוין סײַ ווי דערוואַרט אומגעווײַנלעבט. און זי האָט אין איין אָטעם דערציילט. איר קול איז געווען ווי אָנגעגליט, ענטוזיאַסטיש, פֿיבערדיק: „אַז איך בין אַרויס פֿון שפּיטאָל, האָב איך נאָך געפֿילט די זיסע וואַרעמקייט פֿון עוועלינס הויט, וואָס כ׳האָב פֿאַר שעהען געצערטלט. און וויידער האָט אין מיר געצאַפּלט די זיכערקייט, אַז זי וועט לעבן און געזונט זײַן. און מיר האָט אויסגעווײַזן, אַז דער טאָג איז הײַנט ליכטיקער. מיט אַ מאָל האָב איך דערזען אויף די וועגן און די סלופּעס, גרויסע פּלאַקאַטן מיט דרײַ ריזיקע ווערטער: פּאָפּ איז

טויט. אויפֿן מאָמענט האָב איך אַפֿילו ניט באַגריפֿן וואָס עס מיינט. אָן אָטעם בין איך אַרײַנגעפֿאַלן אין אויטאָבוס, וואָס האָט זיך שוין געריטן. און ווי נאָר ס'האָבן געמוסן פֿאַרבײַשווינדלען פֿאַר מײַן בליק די צײַטונג־אַפֿישן, איז מיר עפּעס גאָר משונהדיק אײַנגעפֿאַלן און איך האָב דערפֿילט אַ טיפּע פֿרייד: אָט דער פּאָפּ איז שוין געווען אַלט און ס'איז געווען זײַן צײַט צו שטאַרבן. און עוועלין אַזוי יונג, אַ קינד נאָך. איז זײַן טויט אַ פֿאַרבײַט פֿאַר איר לעבן! די זאַך איז מיר פֿאָרגעקומען ווי אַ וויזיע, און כ'האָב אַזוי טיף געגלייבט אין דעם, ווי ס'וואָלט געקומען ווי אַ מין אָנזאָג, אַ נבֿיאות. דער שאָפֿער האָט מיך געפֿרעגט: 'ווילסט פֿאָרן צוריק?' פֿאַסאַזשירן האָבן אָנגעהויבן אַרײַנגיין, און איך בין אַרויסגעשפֿרונגען און אָנגעהויבן לויפֿן אַהיים. כ'האָב וואָס גיכער געוואָלט דיר דערציילן וואָס כ'האָב געפֿילט. הערסט, איך בין זיכער, איך בין זיכער זי ווערט געזונט ווערן!"

זי איז געווען אין אַ באַגײַסטערטן צושטאַנד, ווי פֿון אַ הייליקן טראַנס פֿאַרכאַפּט. און ניט איין מאָל, אין שפּעטערדיקע יאָרן, פֿלעג איך הערן איר איבערדערציילן דעם עפּיזאָד און תּמיד האָט זי עס פֿון ס'נײַ איבערגעלעבט. ס'איז געווען יענער יאָר פֿון 1958, ווען דער פּויפּסט פּיוס דער 12טער איז געשטאָרבן. כ'האָב שוין פֿריִער געהאַט געלייענט אַ פּאָר באַשולדיקונג־אַרטיקלען וועגן אים און זײַן בייז פֿאַרשוויגן דעם יידישן אויסראָט, דעם נאַצישן גענאָציד, וואָס איז אין יענער צעפֿלאַקערטער מלחמה־עפּאָכע, אָנגעגאַנגען מיט אַ בלוטיק־מערדערישן טעמפּאָ. מיר דאַכט זיך, אַז ער האָט דעמאָלט אַמטירט אין בערלין, ווי דער נונציוס פֿון וואַטיקאַן, און ניט נאָר געשוויגן, נאָר זיך געפֿרײַנדלט מיטן פֿינצטערן „פֿירער" פֿון דריטן רײַך, און דאָס אַליין איז שוין געווען ווי אַ צייכן פֿון יעזוס־פֿאַרטרעטער אויף דער ערד צו די מיליאָנען פֿאַנאַטישע קאַטאָליקן. איך געדענק, אַז דעמאָלט זענען אַרומגעגאַנגען אין דער פּויערישׂ־פּרימיטיווער ליטע קלאַנגען, אַז דאָס איז אַ שטראָף פֿון גאָט אויף די אומגלייביקע, וואָס האָבן געקרייצט „משיחן".

און אָט איז ראָזען אויפֿגעקומען דער באמת ווילדער געדאַנק, אַז דער געשטאָרבענער פּויפּסט איז געקומען ווי אַן אויסלייז פֿאַר עוועלינס לעבן. אָבער איך האָב איר ניט דערציילט ווער דער פּויפּסט איז געווען. איך האָב געוווסט, אַז מיט דעם ווען איך צעשמעטערן איר אילוזיע און ס'קען גרײַלעך ברענגען שאָדן.

אויף מאָרגן איז ראָזען נאָך פֿריִער אויפֿגעשטאַנען און אַוועק צום אויטאָבוס ווען אין דרויסן האָט געגרויט. ווען איך בין אַ פּאָר שעה שפּעטער געקומען אין שפּיטאָל, האָט מיר ראָזע אויפֿגענומען מיט פֿריידיקע אויגן און אַ גליקלעכער בשׂורה: „עוועלין רעאַגירט שוין. ווען איך גלעט איר הענטעלע, עפֿנט זי שוין די פֿינגערלעך. זי פֿרוווט שוין אַפֿילו אויפֿרײַסן די אייגלעך, ווען איך רוף איר נאָמען. דער דאָקטער זאָגט, אַז דער קריזיס איז שוין ווי אַריבער. איצטער ווען זי זײַן געזונט. וואָס האָב איך דיר נעכטן געזאָגט!" האָט זי מיט נצחון אויסגערופֿן. „פֿרוווּ, פֿרוווּ," האָט ראָזע מיך געבעטן. און איך האָב געפֿרוווט און גלײַך געזען, אַז זי רעאַגירט מיט גוט־מערקיקע סימנים. אַ ביסל שפּעטער האָט זי מיט אַ מאָל געעפֿנט די אויגן און געמורמלט: „מאַמי... מאַמי..." ראָזע האָט גיך געווישט די

טרערן און געענטפֿערט: „איך האָב דיך ליב." נאָך מיטאָג האָט מען אַוועקגענומען דעם „אָקסידזשען" און עוועלין איז שוין געזעסן אין בעט.

די זיבן־יעריקע עוועלין איז ווידער געזונט געוואָרן. ס'איז געווען דאָס גרעסטע געווינס, וואָס האָט פֿאַרפֿולט אונדזערע הערצער מיט פֿרייד. אָבער די פּראָבלעמען פֿון אויסשלאָגן די בידנע חיונה פֿאַר די אַלע יאָרן זענען געבליבן. אויך אומגליקספֿאַלן האָבן ניט געפֿעלט. איין טאָג האָט מאָריס, שפּילנדיק זיך מיט די קינדער פֿון די טיילאָרס, געקראָגן אַ קלאַפּ מיט אַן אײַזן־רערל אין פּנים און ס'האָט אים שוּער ניט אויסגעשלאָגן אַן אויג. אַ צעבלוטיקטן האָט מען אים אַרײַנגעבראַכט אַהיים. ראָז איז געווען אַליין און צו פֿוס האָט זי געמוזט מיט אים לויפֿן צום דאָקטער, באַרג־אַרויפֿצו, בײַ די קראָמען. און ווידער איז עס געווען דאָס גוטע מזל, וואָס זײַן אויג איז ניט צעקלאַפּט געוואָרן: בלויז אַ האָרעלע אַוועק פֿון אויג איז געפֿאַלן דער קלאַפּ, ווי אַן אומגעזעענע האַנט וואָלט אָפּגעשטופט דאָס רערל. שפּעטער זענען אונטערגעקומען נאָך עקסידענטן מיט אַנדערע קינדער, וואָס איך וועל דאַרפֿן פֿאַרצייכענען.

אָט די ערשטע יאָרן אין דרום־אַפֿריקע זענען געווען אויסגעפֿילט מיט שווערע איבערלעבונגען, מיט גײַסטיקן און פּסיכישן אומרו, מיט אַ צומיש פֿון אַלערליי אַרבעטן און טוענישן. אונדז האָט עס קיין גוטס ניט געטאָן, און מיר, בפֿרט, איז פֿון דעם קיין געזונט ניט צוגעקומען. רינג אין רינג האָבן זיך די יאָרן ווײַטער געקייטלט אויפֿן זעלביקן שטייגער. און כ'האָב עס אַלץ אָנגענומען פֿאַר גוט. די קוים יאָר־הפּסקה נאָך מײַנע משפחה־„דזשאַבס", האָב איך מיטגעאַרבעט אין „אַפֿריקאַנער אידישע צײַטונג", ווו לוי שאַליט איז געוואָרן רעדאַקטאָר. איך האָב עס געטאָן מער אויף צו זײַן פֿאַרנומען, ווײַל די פּאָר גראָשן פֿון דעם אַזוי גערופֿענעם האָנאָראַר האָבן קוים געקלעקט פֿאַר וואַסער אויף קאַשע. איך האָב געשריבן כּלערליי זאַכן: לידער, מעדיטאַציעס, קאָמענטאַרן, וכדומה. פֿלוצלינג איז מיר אײַנגעפֿאַלן עפּעס: אינטערוויוּירן די אַקטיוויסט כּלל־טוערס, וואָס שטייען בראָש פֿון יידישע מוסדות און שרײַבן רעפּאָרטאַזשן וועגן זייער אַרבעט. עס זענען געווען אַ גרויסע צאָל צענטראַלע יידישע אינסטיטוציעס, און כ'האָב די סעריע געשטעלט אונטער דעם באַשיידענעם טיטל: יידישע שילדן. שוין נאָכן אָפּדרוקן די פּאָר ערשטע מאמרים, האָט דער טעלעפֿאָן אין רעדאַקציע ניט אויפֿגעהערט קלינגען מיט דאַנק און לויב. און ניט בלויז יידיש־לייענערס. אַפֿילו פֿאַרענגלישטע יידן האָבן זיך פּאָסמאַקעוועט מיט די מאַטעריאַלן וועגן די מענטשן און די קאָמיוניטי־ענינים, וועלכע כ'האָב באַשריבן. עס איז נאָך דעמאָלט געווען אַ וויטאַלער יידיש־לייענערס־דור פֿון אונדזער היימישער מיזרח־אייראָפּע. פֿון דעם אײַנפֿאַל איז אויך אומדירעקט אַרויסגעוואַקסן אַ געדאַנק, וואָס האָט מיר טאַקע געהאָלפֿן אין מײַן אומסטאַבילן חיונה־סעקטאָר.

דעמאָלט, אין די מיטן 50ער יאָרן בעת איך האָב געדרוקט מײַנע „יידיש שילדן" – האָט בײַ מיר אַרויסגערופֿן אינטערעס דער מאָדנער פּאַראַדאָקסאַלער פֿענאָמען, וואָס מען האָט געפֿונען „היברו טיטשערס". אין אַ געוויסן זין איז עס געווען אַ מין קאָפּיע פֿון די תּלמוד־תּורה־מלמדים, אָבער שוין מאָדערניזירט, ווי די

נײַע ראַבײַס און רעווערענדס. און אָט די נײַ־געבאַקענע ענגלישׂ־מלמדים האָבן געדאַרפֿט דעם אַלטן חדר־עבֿרי, די סקאַרבאָווע תּפֿילות פֿון סידור אַרויס. און קוים וואָס די נאָכמיטאָג־שעה האָט נאָך איבערגעלאָזט אַ פּאָר מינוט פֿאַר אַ קוים ענגלישׂ־צעקײַטן פּסוק פֿון דער פּרשה בראשית. אַז אַ היברו־טיטשער האָט געקענט באַווײַזן די קונץ אָנצושטאַפּן אַ קינדס ענגליש קעפּל מיט עטלעכע סידור־בלעטער און חומש־פּסוקים, און דערצו נאָך אַ פּאָר שורות אַלף־בית אותיות, איז עס געווען אַ דערפֿאָלג. האָב איך דעמאָלט מיט אינטערעס אָבסערווירט אָט די קאַטעגאָריע יידישע מלמדים, בפֿרט צוויי פֿון זיי אין אונדזער יידיש־סבֿיבֿה, וואָס איך בין שפּעטער מיט זיי געזעסן בײַ איין טיש פֿון רעדאַקציע־קאָלעגיע. און איין טאָג, אַזוי פֿלוצעם ווי ס'איז מיר אויפֿגעקומען די „יידיש שילדן", האָט מיר אַ פּיק געטאָן אונטערן שטערן אַ פֿראַגע: פֿאַר וואָס ניט ווערן אַזאַ מין „היברו טיטשער"? דאָס לשון, עבֿרית, האָב איך געלערנט און כ'האָב אַפֿילו געשריבן און געדרוקט שירים און סיפורים אין העברעיִש. איך האָב שוין צו גוט געווּסט דעם טעם פֿון הונגער און אַ קרישקעלע ברויט. די זעלביקע האַנט, וואָס האָט צום האַלדז אויסגעשטרעקט אַ מעסער, האָט אויסגעשטרעקט אַ פֿאַרטריקנט פּענעצל ברויט. זאָלן עס כאָטש מײַנע קינדער ניט פֿילן. אָבער במילא האָט עס מיך אַוועקגעשטעלט פֿאַר דער שאלה: ווי? צו ווערן אַזאַ סאָרט טיטשער איז נייטיק געווען כאָטש אַ קאַפּעטשקע פּראָטעקציע. און פונקט ווי אין געטאָ, האָב איך עס אויך דאָ, אויף דער פֿרײַ, ניט פֿאַרמאָגט. אַ יידישער רעדאַקטאָר איז געווען איינער, היברו־טיטשערס לרובֿ.

אײַזיק – אין ענגלישׂ, אָדער יצחק גאָס, ווי ער איז געווען באַקאַנט אין העברעיִשע קרײַזן, פֿלעגט קיין מאָל ניט פֿאַרפֿעלן צוצושטעלן זײַן טיטל צו ביידע נעמען, און דווקא מיט לאַטײַנישע אותיות: AM. ער איז פֿאַר אַ סך יאָרן געווען דער געהילף־דירעקטאָר פֿון וועד־החינוך אין דער ציוניסטישער פֿעדעראַציע, ווו דער דירעקטאָר איז געווען הרבֿ י. ל. זלאָטניק, אַ באַקאַנטער יידיש־פֿאָלקלאָריסט און שפּראַכפֿאָרשער.

אָנהייב 50ער יאָרן, ווען הרבֿ זלאָטניק איז עולה געווען קיין ישׂראל, האָט גאָס אויפֿגענומען דעם דירעקטאָר־אַמט. אַ קורצע צײַט פֿרײַער האָב איך זיך געהאַט באַקענט מיט אים אויף אַ מאָדנע אויסטערלישן אופֿן: דער רעדאַקטאָר פֿון דעם העברעיִשן חודש־שריפֿט „ברקאי", יעקבֿ רוביק, אַ געבוירענער אין ליטע, און אַן אוניקאַל־ווידעראַנאַנדיקער כאַראַקטער אויף דער יידישער גאַס, האָט מיך פֿאַרבעטן אין זײַן ביורא אין בלאָק פֿון „שעקספּיר־הויז". ער האָט די הזמנה מיר געשיקט מיט פּאָסט, אָפּיציעל געשריבן אויף אַ בריוובלאַנק פֿון זײַן פֿירמע „ברקאי", און פֿאַרשטייט זיך, אין עבֿרית, מיט מורנו־טיטל און מליצות. פֿון זינט כ'בין אַרײַן אין יאָהאַנעסבורג האָט ער מיר געהאַלטן אין איין מאַטערן: אַ מאמר אָדער אַ שיר פֿאַר „ברקאי". זײַנע צוקערלעקעבדיקע צוזאָגן האָבן מיך ניט געגנומען. זײַן צונג איז געווען צו לויז און זײַן תּמיד פֿאַרנעפּלט־שיכורער בליק איז געווען אָפּשלאָגעריש צו מײַן טרויעריקער ניכטערקייט פֿון יענע ערשטע יאָרן. ער האָט געשפּילט די ראָלע פֿון אַ באָהעם און פּען־וואַרטזאָגער פֿון העברעיִש־

שעפֿערישקייט אין דרום־אַפֿריקע, ניט פֿילנדיק דעם חוזק־שמייכל הינטער זײַן רוקן פֿון זײַנע מיטאַרבעטער און מיטגייערס. זייער אַ סך יידישע פּערזענלכקייטן און סתם יידן האָבן אים געקענט. ער איז געווען פּאָפּולער און האָט אַמוזירט זײַנע פֿרײַנד און צוהערערס. זײַנע צעשפּרייטע אויף זײַטן ערשטע אַרטיקלען וועגן ישׂראל און אירע מנהיגים, זענען געווען פֿול מיט לאַקרעצדיק פֿאַרזיסטע תּהילות־ותּשבחות, אָבער גראָד דאָס, פּלוס דעם פֿאַרעלטערטן עבֿרית סיגנון פֿון זײַן לשון, האָבן אים געמאַכט אומפּאָפּולער און פֿאַרשוויגן זײַן „בטאון" אין מדינת־ישׂראל. ער האָט מיר אַפֿילו טעלעפֿאָנירט און דערמאָנט, אַז ער האָט מיך „באַשטעלט" אויף הײַנט – „לשׂיחת־חבֿרים".

און אָט זיץ איך שוין בײַ זײַן שרײַבטיש, אַן אָנגעוואָרפֿענעם מיט בריוו, פֿאַפּירן, צײַטונגען, ניט וויניקער ווי אַרום טיש. די ערשטע זאַך נעמט ער זיך – צום פֿלעשל. אויפֿן טיש, אויף אַן אויסגעשפּרייט וויסן פּאַפּיר־בויגן, שטייען שוין צוויי גלעזער מיט אָפּענע דאָרשטיקע מײַלער. פֿון טיש־שופֿלאָדיקל נעמט ער אַרויס אַ ברוינע פֿלאַש מיט אַ גאָלדיק־פֿאַרביקן עטיקעט, און טראָגט עס מיר צו צו די אויגן, ווי אַ צאַצקע פֿאַר אַ קינד: „דאָס איז דער בעסטער וויסקי אין דער וועלט, טאַקע לכבֿוד דיר צוגעגרייט. אַפֿילו אין גיהנום מעג מען זיך עס פֿאַרגינען..." איך שמייכל צו אים. „לאַכסט, האַ?", וועדט ער מיט אַ מאָל אומצוטרוילעך. „ניין, איך לאָך ניט. אָבער איך טרינק ניט. פֿאַרשטייסט?" זײַן קול וועדט איבערגעביטן: „אַפֿילו ניט אויף חבֿרשאַפֿט, מיט מיר?" ס'איז מער פֿאַרלאַנגערישׂ, ווי סתּם אַ פֿרעגע. און ער האַלט שוין די פֿלאַש אַ קאַפּעטשקע באַלכסונדיק, ווי צום גיסן. מײַן שטימונג וועדט פֿאַרזויערט און איך קען זיך שוין ניט העלפֿן. און אָט איז די ערשטע גלאָז שוין כּמעט דרײַפֿערטל פֿול. און שנעל, ווי אָפּצוהאַלטן אַן עקזעקוציע, לייג איך אַרויף מײַן האַנט אויף זײַן אָרעם מיט דער פֿלאַש און זאָג וויך היימישלעך: „אָבער טו עס מיט חסד, יאַנקעלע, דו הערסט?" זײַנע בלאָ־פֿאַרטרונקענע אויגן צעשמייכלען זיך און עפּעס אַ פֿײַכטקייט טוט אין זיי אַ שימער. עס וועדט מיר אויפֿן האַרצן מאָדנע רחמנותדיק אויף דעם באַדויערינק־פֿאַרעלטערטן יידישן בחור, וואָס זוכט זיך צו ראַטעוועט אויף די שטורעמדיקע כוואַליעס פֿון היגן לעבן, מיטן אָנהאַלטן זיך אָן אַן אילוזאָרישן „ברקאי"־שטרוי. און באַלד, אין אָנגעלאָפֿענעם גערעדט, זע איך זיך, וואָס האַלט זיך אָן אַ „דרום־אַפֿריקע"־שטרוי...

ער טוט מיך אַ וועק: „געדענקסט? והשׂתּיה כּדת! לחיים!" און אונדזערע גלעזער קלאַפּן זיך צוזאַמען. זײַן גלאָז שטייט שוין אַ לײַדיקע. און ער וואַרפֿט מיר פֿאָר: „ווי אַ חדר־ייִנגל... אַזאַ טראָפּנדל און נאָך ניט פֿאַרענדיקט. נו, אַ זופ אַראָפּ!"

פּלוצלינג טוט ער אַ זאָג: „איך זע דו האָסט זיך צעשריבן גאָר לײַטיש וועגן אונדזערע יידישע מוסדות, און וווּ איז 'ברקאי'?" וויל ער וויסן.

„'ברקאי' וועט זײַן, און אויך זײַן עורך הגדול והחשובֿ מר יעקבֿ רוביק. דו ביסט אויף מײַן שילדן־רשׂימה און כ'האָב עס שוין אין קאָפּ."

ער וויצלט זיך: „אין קאָפּ זעט עס קיינער ניט, איך וויל עס זען אָפּגעדרוקט. יידן לייענען עס מיט אינטערעס, אַזוי האָט דאָ נאָך קיין רעפּאָרטער ניט געשריבן."

דעם שבּח נעם איך אויף מיט אַ שפּאַס: „אַזוי ניט, אָבער בעסער יע...“
ער דערמאָנט נאָך אַ מאָל: „אַ תּרומה פֿון דיין יצירה מקורית בעברית פֿאַר 'ברקאי'.“

די לייענער ווייסן שוין, אַז אין די עטלעכע ערשטע יאָרן און אויך שפּעטער, אין דרום־אַפֿריקע, האָב איך געהאַט גענוג פערזענלעכע און פֿאַמיליע־פּראָבלעמען, דערדריקנדיקע און שווערע. אָבער צו דער זעלבער צייט האָב איך וואַכיק און מיט פֿאַרטיפֿטן אינטערעס אָבסערווירט מײַן נײַ־פֿאַרקנסטן לאַנד; דאָס לעבן און די מענטשן: ווײַסע, און בפֿרט, דעם פֿאַר מיר נײַעם פֿענאָמען, די שוואַרצע מיליאָניקע באַפֿעלקערונג – הומאַניסטיש און פּאָליטיש דיסקרימינירט פֿון חרפּהדיק־טערריסטישן אַפּאַרטהייד־רעזשים, וואָס האָט פֿאַר מײַנע אויגן געצויגן די שוואַרצע ליניע צו מײַנע בלוטיק־פֿינצטערסטע איבערלעבענישן. אָבער מײַן פֿענצטערל דאָ האָט זיך אויפֿגעמאַכט, ווי נאָטירלעך, צו דער לאַנדשאַפֿט פֿון יידישן יישוב, וואָס נאָצי־אָנאַל־פֿאָלקיש האָט מיך מיט אים אויך געבונדן דער גרויסער יידישער חורבן, מײַן יידיש־ און אויך עבֿרית־לשון, מיט דער היסטאָריע און קולטור פֿון פֿאָלק און אויך מײַן אייגן־שעפֿערישע אַמביציע.

אָט די יידישע וואָרצלען זענען געווען אין מיר פֿאַרגרונטפֿעסטיקט ניט נאָר ביאָלאָגיש, ווי אַ געבוירענער יידּ, נײַערט מיטן כּוח פֿון אַ נשמהדיקן וויטאַליזם אַרײַנגעוועבט אין מײַן גײַסטיקן אָרגאַניזם. עס איז אַוודאי אײַנער פֿון די יידּ־אינסטינקטן, צי חושים, אַנטוויקלט דורך צענדליקער ירושה־דורות. און ס'איז געווען אָט די פֿײַן־ראַפֿינירטע אינטוּיציע, וואָס האָט מיר געגעבן אַ גיכע מעגלעכקייט צו דערקענען צענדליקער טיפּן און כאַראַקטערן, אַפֿילו פֿאַרענגלישטע. איך האָב באַקענט און געקענט אַ מאַסע יידן פֿון פֿאַרשיידענע סבֿיבֿות און פראָפֿעסיעס. איך האָב געווּסט זייערע אָפּשטאַמען און ביאָגראַפֿיעס, אַפֿילו לשבּח־ און לגנאַי־נאָכזאָגענישן און אַנעקדאָטן. ווי אין אַ גוט־אויסגעסדרטע בוכהאַלטעריע, האָב איך געהאַט אויפֿן קאָפּ אַ ברייטע גאַלעריע מענטשן־בילדער. עס איז געווען דער פּובליקום, וואָס איך האָב אים געקענט פֿון גאַס, פֿון געשעפֿטן, פֿון חבֿרישע צוזאַמענטרעפֿן, פֿון לעקציעס און קולטור־אַרבעט. איך האָב עס אַלץ און אַלעמען רעקאָרדירט און פּראָגראַמירט אויף אַ זכרון־טאַשמע אין מײַן רצון צו געדענקען. און דאָס איז טאַקע מײַן אייניציקער, גרעסטער און טײַערסטער אָפּשפּאָר פֿון אַ לעבן לאַנג, וואָס האָט מיר גאָר אַ סך געהאָלפֿן און העלפֿט ביז־ם שרײַבן די מעמואַרן פֿון מײַן דאָזיקן ספֿר־החיים; און במילא גיט עס מיר אַ מעגלעכקייט צו פֿאַראייביקן נעמען און מעשׂים פֿון חבֿרים, יידן, און, איינצײַטיק, קאָמענטירט־רעפֿלעקטירט עס אויף דעם דבֿרי־הימים פֿון מײַן עפֿאָכע אין דרום־אַפֿריקע בכלל און אין יידישן געשיכטע־סעקטאָר בפֿרט.

ווי שוין דערמאָנט, צייכן איך דאָ ניט די פֿולע מאַפּע פֿון פּנימער, וואָס איך געדענק, ווי כ'וואָלט גאָר שטאַרק חשק געהאַט. דעריבער קומט מיר אויס צו שפּרינגען הין און צוריק פֿון דער פּרעציזער צײַטליניע. בעת אַ רויט שטערנדל טוט פלוצלינג אַ פּינקל אין זכרון, טו איך אויטאָמאַטיש אַ פּלי־איבער צו אַן אַנדער ספּערע און פֿאַסירונג.

איצט זענען מיר נאָך געזעסן אין אָפּיס פֿון „ברקאי", רוביק און איך. ער איז שוין געווען געוג פֿאַרשנאַשקעט און מער ניט געדענקט דעם חשבון פֿון די כּוסות. בפֿירוש דאָ האָב איך דערפֿילט, אַז מיט דעם ביטערן טראָפֿן זוכט אָט דער עלנטער מענטש זיך צו ראַטעווען, אַנטלויפֿן פֿון דער מאָנאָטאָניע און פֿאַרלורנקייט אין זײַן לעבן. און „ברקאי" דאַרף עס זײַן די אילוזיע פֿון גרויסקייט, זײַן עגאָבילד. ער איז איצט געווען אויפֿגעמונטערט און באַרײַדעוודיק, אין אַ געהייבענער שטימונג, און מיר דערציילט וועגן זײַנע אויפֿטוען, באַקאַנטשאַפֿטן מיט באַרימטע פערזענלעכקייטן און זײַנע פּלענער, וואָס וועלן איבערראַשן די וועלט. מיט אַ מאָל האָט ער געזאָגט:

„און פֿאַר דיר האָב איך אויך אַ פּלאַן: איך וועל אים ברענגען צו דײַן ברודער, דעם מיליאָנער..."

איך בין אויפֿגעשפרונגען און אים איבערגעריסן: „הער, יעקבֿ, טשעפּע ניט מײַן ברודער. ער איז אַ קראַנקער מענטש. איך וויל ניט קיין טובֿות און וויל ניט דײַן שתּדלנות, דו הערסט!" האָב איך אים אַרײַנגעשריען אין די רויט־פֿאַרלאָפֿענע בלאָ־וואַסערדיקע אויגן.

ער איז געווען אַ רגע צעטומלט. נאָך דעם האָט ער געזאָגט: „וועסט זען..."

דאָס האָט מיך געמאַכט אין כּעס און איך האָב אַ שפּרײַז געטאָן צו דער טיר: „שלום!", האָב איך אַ מרוקע געטאָן. ער איז מיר נאָכגעלאָפֿן: „וואַרט, איך גיי אויך." און שוין שטייענדיק בײַם ליפֿט, האָט ער מיר געפֿרעגט: „אַתּה כּועס, דוד?" און זײַנע שיכור־פֿאַרנעפּלטע אויגן האָבן זיך מיט אַ שולדיקער גוטסקייט צעשמייכלט. כ'האָב געוואָלט פֿאַרווישן מײַן כּעס: „לא, לא, להפֿך, אַני שׂמח על הפּגישה אתּך. ותּודה רבּה!" האָב איך אים געענטפֿערט.

כ'האָב שוין געווּסט, אַז ער איז פֿון דעם קרײַז מענטשן, וואָס אין גאַס אָדער אין אַ געזעלשאַפֿט, רעדן זיי עבֿרית אָדער ענגליש. דאָס זענען געווען כּלי־קודש, לערערס, באַאַמטע פֿון וועד החינוך, חזנים און רבנים.

און ווי מיר האָבן אַרויסגעשטעלט אַ פּוס צו דער לעבעדיק־רוישיקער קאָמיסיאָנער־גאַס, איז גלײַך בײַם ראַנד פֿון טראָטואַר, אַ ביסל אָפּגעזונדערט פֿון דער גרופּקע ווואַרטערס אויפֿן טראַמווײַ, געשטאַנען אַ יונגער מענטש, מיט אַ דין שוואַרץ בערדל אויף דער גאָמבע. רוביק האָט מיך אַ צי געטאָן בײַ דער האַנט און שוין זענען מיר געווען קעגנאיבער דעם מענטש, וואָס האָט אונדז מעלאַנכאָליש אָנגעקוקט.

דערפֿרייט פֿון דער אומגעריכטער באַגעגעניש, האָט רוביק אויסגערופֿן:

„תּכירו! זה מר יצחק גוס, מנהל ועד החנוך בדרום אַפֿריקה! וזה דוד וולפֿה, משורר."

און קוים באַווײַזן זיך געבן די הענט, איז דער טראַמווײַ אָנגעלאָפֿן. איידער כ'האָב זיך אַרומגעזען, בין איך געבליבן איינער אַליין אויף דער גאַס. עס איז געווען אין די ערשטע ביטערע חדשים אין דרום־אַפֿריקע, וועו מיר האָבן סטאַציאָנירט בײַ דער משפּחה. כ'בין געווען ווי אַ דאָרן אין זייערע אויגן און כ'האָב זיך געראַטעוועט צו זײַן ניט אָנגעוועודיק; וואָס מער באַהאַלטן פֿון די

אַרומיקע בליקן, אַפֿילו דאָס וואָס כ׳האָב דעמאָלט געדרוקט, האָב איך געוואָלט זיי זאָלן ניט באַמערקן. אין יענע טעג איז טאַקע דער פֿאַקט פֿון מײַן נסימדיקן לעבן־בלײַבן געווען אַ קללה פֿאַר מיר. איך האָב זיך געהיט צו דערמאָנען מיט אַ וואָרט יענע טויטצײַט. ווײַל ווי האָב איך עס געקענט זיך פֿאַרגינען אַרויסצוגליטשן דאַן פֿון אײַזערנעם בלוטיק־פֿײַערדיקן פֿויסט. עס וואָלט דאָך דאָ געווען אַזוי אידיליש, רויק און שטיל, איצט, ווען דער אָביעקט, דער נומער וואָס הייסט דוד וואָלפע, וואָלט אַוועק מיט אַלע יענע דאַכאַו־נומערן, ווי מען האָט עס דערוואָרט. און ער איז דאָ איצט געווען אַזאַ סאָרט צו להכעיסדיקער אַרויסרוף, וואָס דערמאָנט... דערמאָנט און מאָנט. און זינט יענער דראַמאַטיש־וויטיקדיקער אויפֿרײַס־באַשולדיקונג צו מײַן ברודער איציקן, האָב איך די פּײַן פֿאַרשטומט און פֿאַרשטיקט אין זיך און אַלע יאָרן חרטה געהאַט אויף יענעם ד׳אַקוזו.

און דאָ, אין אַ פֿרײַטיק צונאַכט, בײַ דער שבת־סעודה, האָט עס טאַקע פּאַסירט. אומגעבעטן, צי אפֿשר זיך אַליין פֿאַרבעטן, האָט מיט אַמאָל, מיט אַ בריייטן „שבת־שלום", אַרײַנגעשפּאַצירט יעקבֿ רוביק. בײַ מײַן זײַט איז טאַקע געשטאַנען אַ ליידיקער שטול צוגעגרייט. ס׳האָט מיך ניט געווונדערט, ווײַל גאָר אָפֿט פֿלעגן זיך אַראָפּלאָזן אייגענע, באַקאַנטע, צי סתם אורחים אויף שבת. איצט, מיט זײַן אַרײַנקום, איז מיר ממש פֿינצטער געוואָרן פֿאַר די אויגן. כ׳האָב בפֿירוש שוין געפֿילט, וואָס דאָ וועט דעם אָוונט געשען. כ׳וואָלט זיך גרײַלער איצט אויפֿגעהויבן פֿון טיש און גאָר אַוועק. נאָר ראָז איז אויך געזעסן לעבן מיר און כ׳האָב ניט געפֿונען פֿאַר דעם קיין פּאַסיקן תירוץ. אַזאַ זאַך וואָלט געווען סקאַנדאַליעז. אונדזערע קינדערלעך זענען שוין געווען פֿון פֿריִער אָנגעקאָרמעט און שלאָפֿן געלייגט. איז אין מיר אויפֿגעקומען אַ ווילדער חשק, אַז איינער פֿון זיי זאָל זיך צעגוואַלדעווען פֿון שלאָף, וואָלט עס שוין געווארן פֿאַר מיר אַן אַזיל וווּ צו אַנטלויפֿן. אָבער ס׳איז דווקא געווען שטיל.

כ׳האָב שוין געווּסט, אַז רוביק איז יעדן פֿרײַטיק צונאַכט אַ גאַסט, ערגעץ וווּ פֿאַרבעטן מיט אַ שליח פֿון ישׂראל, צי אַנדערע גדולים, וואָס קומען דאָ אָפֿט. און אויב ס׳פֿאַלט אַרײַן אין מיטן אַ „ליידיקער" פֿרײַטיק, זוכט ער זיך שוין אויף אַ באַלעבאַטיש־היימישן אַדרעס פֿון עפּעס אַ ליטוואַקישן עושר און ער הייבט אויף דעם טעלעפֿאָן־טרײַבל און „דיפּלאָמאַטיש" ווערט סאַנקציאָנירט זײַן הזמנה, ווי דער „עורך ברקאי", אָדער אַן אַנדער נאָבעלן „טשין" אויף זײַן וויזיט־קאָרטל. און אַוודאי אַזוי איז ער געקומען צו מײַן ברודער. מיך האָט עס איצט וויטיקדיק פֿאַרדראָסן. אָט ערשט מיט עטלעכע טעג צוריק האָב איך אים אָנגעזאָגט מיט האַרבן וואָרט: ער זאָל זיך אָפּטשעפּען פֿון מיר און ניט טשעפּען אויף אַ האָר איציקן. און איידער אין מיר האָט זיך איבערגעקאָכט דער כּעס, האָט זיך אָנגעהויבן דער אימפּראָוויזירטער רוביק־ספּעקטאַקל.

ווי נאָר ער האָט זיך אַראָפּגעזעצט אויפֿן שטול, לעבן מיר, האָט ער פֿײַערלעך פּראָקלאַמירט, אַז דאָס קומען פֿון אַזאַ גרויס־טאַלאַנטירטן דיכטער, ווי... און ער האָט מיט באַטאָנונג אויסגערופֿן מײַנע פֿולע נעמען – און ער, אין נאָמען פֿון „ברקאי" און דער יידישער און העברעישער שפּערישער אינטעליגענץ

באַגריסט דעם גרויסן חשובֿן באַלעבאָס, מיסטער אײזיק וואָלפע און זײַן איידעלער מעדעם פֿאַר זייערע... מער האָב איך ניט געקענט אויסהאַלטן און מיט פֿאַרקראַמפּטע פֿינגער האָב איך אים מיט בייזקייט אַ קניפּ געטאָן אין אָרעם און אַ געשריי געטאָן:

„הער אויף, משוגענער!" און אַלע אַרום טיש האָבן אויסגעבראָכן מיט אַ גרויס געלעכטער. ראָז האָט געלאַכט מער פֿון אַלעמען, און ס'האָט אויסגעזען ווי איך וואָלט דאָ געווען דער „סטאַר" און אָפּגעשפּילט אַ קאָמעדיע. רוביק איז געזעסן, פֿאַרקרימט פֿון ווייטיק, און האָט אויך מיטגעלאַכט. דאָס האָט געמילדערט די אָנגעצויגענע שטימונג און מײַן חרפה.

דאָס געלעכטער איז פֿאַרשטילט געוואָרן. רוביק האָט מער קיין פּיפּס ניט געטאָן, און מיר איז געוואָרן לײַכטער. די שוואַרצע דינסט האָט אָנגעהויבן אַרײַנברענגען די פֿאַלומעסקעס שבתדיקע געריכטן. ס'איז געווען ווי די היימישע סעודה פֿון בשר ודגים, און פֿאַרעדיקע טעלער לאָקשן מיט הינערשער יויך. אַלע האָבן געגעסן, פֿאַמעלעך, ווי אין אומעט, מיט אויגן פֿאַרקוקט אין די טעלערס. ס'האָט דאָ עפּעס געפֿעלט פֿון יידיש־משפּחהדיקער צוזאַמענדיקייט, ס'האָט געפֿעלט דער עיקר – מענטשלעכע רייד. די אײַנגעשווײַגענע שטומקייט האָט געדריקט, ווי די לופֿט וואָלט געווען אָנגעלאָדן מיט שווערעניש. און כּדי צו ראַטעווען די סיטואַציע איז אין מיטן טיש, ווי אויסגעוואַקסן, אַ גרויסע טאַץ, אָנגעשטעלט מיט גלעזער און פֿלעשער.

דאָס איז געווען די היילי־ און כּיבוד־סיסטעם פֿון איציקן און במילא אַ צייכן, אַז ער איז אין אַ גוטער שטימונג. רוביקס אויגן האָבן אויפֿגעגליט און ער האָט געשמייכלט צום באַלעבאָס. איציק האָט ענומען פֿון טאַץ אַ גרויסע ברוינע פֿלאַש מיט אַ גאָלד־גלאַנציקן עטיקעט און זי אויפֿגעפּראָפּט. כּמעט מיט די זעלביקע ווערטער, ווי ס'האָט רוביק געלויבט זײַן משקה, האָט איציק צו אים געזאָגט, אין ענגליש: דאָס איז דער בעסטער וויסקי אויף דער וועלט, וואָס געלט קען קויפֿן. און ער האָט מיט ברייטהאַרציקייט אָנגעגאָסן מער ווי האַלבע גלעזער. מער קיין בעלנים האָבן זיך ניט אײַנגעפֿונען. רוביק האָט אַ נעם געטאָן זײַן גלאָז און אויסגערופֿן: „לחיים, פֿאַרן געזונט פֿון מיסטער אײזיק וואָלפע און זײַן משפּחה!" די גלעזער האָבן זיך צוזאַמענגעקלאַפּט און קוים אַ רגע איז שוין יעקבֿ רוביקס גלאָז געשטאַנען ליידיק. מיט הנאה האָט רוביק פֿאַרשלונגען דאָס פֿערטעלע הון מיט אַלע באַטעמטע צודאַטן און דער טעלער איז שוין אויך געווען ליידיק. ניט קענענדיק זיך דערוואַרטן, אַז דער באַלעבאָס זאָל אים טראַקטירן אַ צווייטע רונדע, האָט ער אויסגעשטרעקט אַ האַנט צו דער פֿלאַש, און ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה טרינקענישן, און די צונג איז אים ווידער לויז געוואָרן. ער האָט איבערכאַפּט די מאָס און זיך מער ניט געקענט קאָנטראָלירן. ער האָט געפּלאַפּלט, געשאָטן מיט שבֿחים און ס'האָט מיך געצופּט בײַם האַרצן אַ רחמנות אויף דעם פֿאַרפֿאַלענעם פּאַרשון. אַלע זענען שוין געווען אַוועק פֿון טיש. איך האָב ראָזען אַ צי געטאָן און מיר האָבן זיך אויך אַרויסגעשאַרט. רוביק, אין אַ פֿאַרטומלטן שיכּרות־טראַנס איז געבליבן אַליין און גערעדט צום טיש, צו די

וועגט, צו זיך, צו אַ פֿאַנטאַסטיש־אויסגעדוכטער וועלט פֿון אומעקזיסטענץ און בענקשאַפֿט.

די ביידע צוזאַמענטרעפֿן מיט רוביקן, בײַ אים אין רעדאַקציע פֿון „ברקאי" און קורץ נאָך דעם בײַ מײַן ברודער, זענען פֿאָרגעקומען עטלעכע חדשים נאָך מײַן קומען אין דרום־אַפֿריקע. אין דעם פּעריאָד האָב איך אָפּגעדרוקט בלויז אַ 5־6 זאַכן אין „אַפֿריקאַנער אידישע צײַטונג" און עטלכע לידער אין „דרום־אַפֿריקע". פֿון אָנהייב 1954, אַ באַפֿרײַטער פֿון מײַנע פּאָסטנס און מיט אַחריות בלויז צו זיך אַליין, ביז מיטן אַפּריל, 1955, האָב איך אָפּגעדרוקט אַרום 30 אַרטיקלען אין „אַא״צ", צווישן זיי 10 פֿון דער „שילדן"־סעריע: „ברקאי" דער לעצטער. אַ לאַנגע צײַט בין איך געווען אומזיכער, צי איך זאָל בכלל שרײַבן. צו פֿיל עגמת־נפֿש האָט מיר פֿאַרשאַפֿט רוביקס טרויעריק־קאָמענדיאַנטישער אַרויסטריט יענעם פֿרײַטיק צונאַכט. לסוף האָב איך נאָכגעגעבן רוביקס טעלעפֿאָנען „בכדי להזכירך שוב הפּעם"... און ראָזעס לטובֿה־וואָרט, אַז איך דאַרף עס טאָן, ס'איז פּשוט אַ מיצווה. זי האָט מיר געזאָגט, אַז ער האָט איר אויך טעלעפֿאָנירט און אָפּגעשאָטן מיט קאָוואַלערישע קאָמפּלימענטן ביז איבערן קאָפּ. און אַ תּנאַי געמאַכט: עס זאָל בלײַבן בסוד.

כ'האָב זיך מיט אים געטראָפֿן אין זײַן ביוראָ פֿון דרײַ קליינע צימערלעך און געשמועסט. דאָס מאָל איז ער געווען ניכטער און מיר דערצײלט וועגן דער אימפּאָזאַנטער היסטאָריע פֿון „ברקאי" מיט אָן אַ שיעור פּרטים. איך האָב עס אַלץ קאָנדענסירט צו איין פּאָזיטיוון מאמר, מיט אַ סימפּאַטישן רעפֿלעקס אויף דעם עורך. דעם זעלביקן פֿרײַטיק האָט ער מיר טעלעפֿאָנירט און אָנגעזאָגט זײַן שימחה, אַז ער האָט אָקערשט איבערגעלייענט מײַן אַרטיקל און ער ווייסט ניט ווי מיר צו דאַנקען. ער איז אין רעדאַקציע פֿון „אַפֿריקאַנער אידישע צײַטונג" מיט לוי שאַליט און זיי רעדן וועגן מיר. ביידע פֿאַרבעטן מיך איך זאָל תּיכף אַריבערקומען.

עטלעכע יאָר שפּעטער האָט ער אָנגעהויבן קראַנק ווערן, וואָס אַ מאָל אַלץ שווערער. ס'האָבן זיך באַווײַזן די רעזולטאַטן פֿון אַקוטן מצבֿ: די צעשעדיקטע לעבער. געהאָט אָפּפֿראַציעס. אַרײַן און אַרויס פֿון שפּיטאָל. לאַנגע חדשים האָט דער אָרעמער, עבֿרית־טרוימער זיך געפּײַניקט. עלנט געלעבט און עלנט געשטאָרבן.

יצחק גאָס, דעם מנהל פֿון וועד־החינוך, האָב איך אינטערוויווירט אָנהייב פֿעברואַר 1954, און סוף פֿון זעלביקן חודש איז אין צוויי פֿרײַטיק־צײַטונגען געווען געדרוקט דער לאַנגער רעפּאָרטאַזש. און גאָס איז געווען מלא־התּפעלות און מיר אָן אַ שיעור געדאַנקט. בלויז צוויי האָבן געווסט פֿאַר וואָס ער איז אַזוי שטאַרק צופֿרידן: איך און אַהרון מישייקער, דער ענערגאַל־סעקרעטאַר פֿון וועד־החינוך. ער טאַקע איז געווען דער לעבעדיקער גײַסט, וואָס האָט אינספּירירט דעם מאמר און אים באַרײַכערט מיט פֿאַקטן און ציפֿערן. מישייקער איז געווען אינטעליגענט, געבילדעט, קלוג און רירעוודיק. ווי דער היפּוכדיקער כאַראַקטער פֿון זײַן באַלעבאָס גאָס, אַ בלאַס מענטשל, אָן הומאָר, פֿאַמעלעכדיקער און פֿלעגמאַטישער. נאָך מײַן שמועס מיט גאָסן, אין וועלכן ס'האָט געפֿעלט אינטערעס און וויזיע, האָט ער מיר

געזאָגט, אַז דערגאַנצן וועט עס דער ענעראַל־סעקרעטאַר. און מישייקער האָט טאַקע דערגאַנצט און גאַנץ געמאַכט דאָס בילד. ער איז געווען דינאַמיש, סימפּאַטיש און פֿרײַנדלעך, מיט אַ לאַנגן און רויקן געדולד.

דער טויגעוודיקער מישייקער האָט גיך געעפֿנט טעקעס, געמישט דאָקומענטן, בריוו פֿון אָנערקענונג, וואָס זענען געווען געסדרט מיט אַ זאָרגעוודיקער פֿרעציזקייט. ער האָט אויפֿגעמאַכט שאַפֿעס מיט אַרכיוון און מיט כראָניקאַלער פֿינקטלעכקייט געצייכנט די ליניעס פֿון חינוך־מוסד. איך האָב געמאַכט נאָטיצן און אין גיכן איז דער מאמר געווען פֿאַרטיק. כ׳האָב זיך נאָר געדאַרפֿט זעצן צו דער שרײַבמאַשין אים אָפּקלאַפּן.

ראָני מישייקער האָב איך געקענט נאָך פֿון פֿריִער. ער פֿלעגט דרוקן פֿײַנע הומאָרעסקעס, חכמהדיק געשריבן, אין אַ גוטן היימישן ייִדישסטיל. זײַן פֿרוי פֿלעגט שרײַבן קורצע דערציילונגען אין ענגליש. שפּעטער, ווען כ׳בין געוואָרן רעדאַקטאָר פֿון „דרום־אַפֿריקע", האָב איך געדרוקט זאַכן פֿון אים, און פֿון איר, אין איבערזעצונג. דעמאָלט, בײַ מײַן אינטערוויו, האָט מיר אויסגעוויזן דער סדר פֿון וועד־החינוך ווי פֿאַרביטענע יוצרות: עס וואָלט מער געפּאַסט, אַז דער אַדמיניסטראַטאָר זאָל זײַן פֿאַרוואַלטער.

קורץ נאָך דעם ווי כ׳האָב אָנגעהויבן שפּילן מײַן רעדאַקטאָר־ראָלע, האָב איך באַמערקט, אַז מײַן שׂכירות באַלאַנסירט זיך נעגאַטיוו מיט אַ לײַטיש אויסקומעניש פֿאַר דער משפּחה, ווי מיר האָבן ביז איצט געפֿירט. דער דעפּיציט וועט גיך אָנוואָקסן, און וויַיטער נעמען די לעצט־אָפּגעשפּאָרטע גראָשנס, ווי אין יאָר פֿון מײַן זײַן אַרבעטסלאָז, איז ממש אַן אַבסורדאַלע סיטואַציע. מיר האָבן געזוכט אַן עצה און אַ רפֿואה צום מאַטעריעלן מצבֿ, אָבער קיין איין נאָענטער פֿרײַנד, וואָס זאָל געבן אַ פּראַקטישן אָנווײַז האָט זיך ניט אײַנגעפֿונען. באַדויערערס און כלומרשטע מיטפֿילערס האָבן ניט געפֿעלט. האָבן מיר אויף אייגענער אַחריות באַשלאָסן צו עפֿענען אַ קראָם פֿון קליינע מתּנות. דער ייִדישער פּובליקום וועט אונדז מסתּמא פּראָטעזשירן און קומען קויפֿן אַ געשאַנק, אַ צאַצקע פֿאַר אַ קינד. אָבער ס׳איז געווען אַ טאָטאַלער טעות: קיינער האָט ניט אַרײַנגעשמעקט, חוץ אַ זעלטן־פֿאַרבלאָנדזשעטער חבֿר מיט אָרעמאַנסקע גראָשנס. איצטער האָבן זיך יאָ אײַנגעפֿונען „קלוגע פֿרײַנד", מיטן אויפֿרעגנדיק־נאַרישן פּיזמון: ווען איר וואָלט אונדז געפֿרעגט...

ראָז איז געווען די „קרעמערקע". דאָ האָט מען ניט געדאַרפֿט קיין סוחרישע פּראַקטיק און ס׳איז ניט געווען וואָס צו טאָן. אָבער דערפֿאַר האָבן זיך געיאָוועט חבֿרים־ליידיק־גייערס, וואָס פֿלעגן קומען מיט אַ בייזן רצון, פֿאַרהאַקן אַ קאָפּ און זיך טשעפּען... איין טאָג האָב איך איינעם אַזאַ, אַ האַלב־שיכורן, ממש אַרויסגעבריקעט אין דרויסן. ער האָט געהערט צום עקזעקוטיוו פֿון אונדזער קולטור־פֿעדעראַציע; ער האָט פֿאַרביסן די ליפּן און געמאַכט אַ שווײַג. אַ פּאָר יאָר שפּעטער איז ער געשטאָרבן פֿון אַ האַרץ־אַטאַקע.

דעם דאָזיקן פּאַראַזיטישן מיסחר, וואָס האָט געשלונגען דירה־געלט און געמאַכט פֿאַרדראָס, האָבן מיר אין אַרום נײַן חדשים ליקווידירט. אומגעקערט

דאָס ביסל איבערגעבליבענע אַרטיקלען און אויסגעצאָלט ביז אַ פּעני. מיר האָבן פֿרײַער אָפּגעאָטעמט. דעמאָלט האָב איך באַשלאָסן: אויס סוחר, איך וועל ווערן אַ היברו־טיטשער.

נאָך אַ קורצן אָפּרו פֿון דעם עסק, וואָס איז געווען אויף אַ פּראָמינענטער גאַס, פֿליין־סטריט, בײַ אַ קינאָ, האָב איך באַשטעלט אַן „אוידיענץ" בײַם דירעקטאָר פֿון וועד־החינוך, אײַזיק גאָס. ער האָט נאָך געדענקט דעם חסד פֿון מײַן שרײַבן און ער איז געווען זייער סימפּאַטיש. גאָס האָט מיר געזאָגט, אַז פֿון אַ יאָהאַנעסבורג־פּאָסטן קען קיין רייד ניט זײַן. דאָ זענען קאָנצענטרירט אַ מאַסע „טיטשערס" אין אַ צו לאַנגן תּור. בלײַבט נאָר די פּראָווינץ. ער וועט דעם ענין איבערגעבן אין גוטע הענט פֿון יחיאל קלעוואַנסקי, דעם מנהל מחוז טראַנסוואַל. און ווי נאָר ס'וועט זײַן עפּעס קאָנקרעט, וועט ער מיר טעלעפֿאָנירן.

איך האָב רויק געוואַרט. מיט מײַן געווײַנטער סטאָישער רו, ווי אין יענע פֿינצטערע געטאָ־יאָרן, ווען כ'האָב געוואַרט אויף אַ „גוטע בריגאַדע". אין שוועדע צײַטן איז עס תּמיד געווען בײַ מיר געפֿאָרט מיט האָפֿערדיקן גלויבן אַז ס'וועט פּאַסירן. עס מוז קומען! און איין זוניקן טאָג האָט מיר קלעוואַנסקי טעלעפֿאָנירט און געפֿרעגט, צי כ'וואָלט האָבן חשק אויפֿן נײַעם זמן, וואָס הייבט זיך אָן גלײַך נאָך ראָש־השנה און דעם יום־טובֿ סעזאָן, זיך אַריבערקלײַבן קיין קלערקסדאָרפּ, אויף אַ לערער־פּאָסטן. די פֿיזישע געאָגראַפֿיע פֿון דער פּראָווינץ איז מיר געווען ניט צו גוט באַקאַנט. פֿון פּרטים האָב איך זיך דערוווסט, אַז ס'איז אַ קליין שטעטל, אַרום הונדערט קילאָמעטער פֿון יאָהאַנעסבורג, מיט אַן אַפֿריקאַנס־רעדנדיקער באַפֿעלקערונג און אַ קליינע ייִדישע עדה, וואָס האָט אַ רבֿ, אַ שוחט און אַ נײַעם קהילה־בנין: אַ דירה פֿאַרן רבֿ, אַ חדר און שול־צימערן. איך האָב קלעוואַנסקין דערקלערט, אַז פֿאַר אַזאַ צײַטווײַליקן פּאָסטן לחלוטין אָפּ די פּראַגע פֿון אַריבערקלײַבן זיך. אין יאָהאַנעסבורג האָבן מיר געקויפֿט אַ הויז און דאָ האָבן מיר אײַנגעפֿונדעוועט אונדזער רעזידענץ, ווי מע רופֿט עס. בין איך צופֿרידן אָנצונעמען די שטעלע מיטן תּנאַי, אַז יעדע וואָך פֿאָר איך „אויף שבת" אַהיים, און מאָנטיק פֿאַר מיטאָג קום איך צוריק. דאָס לערנען וועט פֿאַרקומען פֿיר טעג אין דער וואָך – פֿון מאָנטיק ביז דאָנערשטיק אַרײַנגערעכנט. יעדן טאָג פֿיר שעה, נאָך מיטאָג, אין פֿיר קלאַסן. אין דרינגנדיקע פֿאַלן אַ שעה צי עפּעס מער. און די בר־ און בת־מיצווה־צוגרייטונגען וועט מאַכן דער ראַבײַ, וואָס איז געווען דער גילגול פֿון היימישן רבֿ.

דאָס איז געווען אַ מין בעל־פּה קאָנטראַקט, וואָס מיר האָבן זיך געמאַכט בעת מײַן ערשטן צוזאַמענטרעף מיט קלעוואַנסקין, אין זײַן אָפֿיס אין וועד־החינוך. און כ'האָב צוגעשטימט צו זײַן בקשה אַז כ'זאָל מיט אים מיטפֿאָרן זונטיק, ווען ער פֿאָרט אַהין אויף אַן אינספּעקציע, כדי מיר פֿאָרצושטעלן פֿאַר דעם קאָמיטעט פֿון די בעלי־בתּים, ווו מען וועט באַהאַנדלען די תּנאים, דעם טערמין און שׂכירות. ער האָט שוין דאָרטן אַרײַנגערעדט אַ גוט וואָרט און ער האָפֿט, אַז ס'וועט זיך ענדיקן פּאָזיטיוו, לטובֿת מיר.

זונטיק אין דער פֿרי, פֿאַרן אַרויספֿאָר, האָבן מיר צוזאַמען געגעסן פֿרישטיק.

זיך אײַנגעמאָשטשעט אויפֿן באַקוועמען הינטערשטן טאָפּל־זיצפּלאַץ, כּדי מיר זאָלן קענען שמועסן פּנים־אל־פּנים. דער אויטאָ האָט זיך געיאָגט אויפֿן אַספֿאַלט. דער שוואַרצער שאָפֿער האָט מיט אַ זיכערער האַנט געטריבן, און דורך די אָפֿענע פֿענצטערלעך האָט פֿון זונקן דרויסן אַרײַנגעפֿלאַטערט אַ זיס פֿרישווינטל. אין יענער צײַט האָב איך ביידן, גאָסן און קלעוואַנסקין, אַדרעסירט מיט „מיסטער". אין אַ פּאָר יאָר אַרום, במשך אַ טור קיין ישׂראל, צוערשט גאָס, נאָך דעם קלעוואַנסקי, האָט יעדער פֿון זיי מיטגעבראַכט, אָדער ווי חבֿרה לצים האָבן געשפּאַסט, „זיך אײַנגעקויפֿט" דעם פּאַר זיי וויכטיקן דאָקומענט פֿון היתר־הוראה: רבֿ. און דער פּרעפֿיקס „ראַבײַ", צום נאָמען האָט זיך צעקלונגען, ווי מוזיק אין זייערע אויפֿגעשפּיצטע אויערן.

זייער פּוסטע גאווה האָט אַרויסגערופֿן בײַ מיר אַן אָפּשטויס־געפֿיל, אַ מין בושה. אין מײַנע אויגן האָט אָט די ראַבײַ־פּראָדוקציע, „מייד אין איזראַעל", אויסגעקוקט נאַרישׂ־רחמנותדיק, אַ מין מאָדערנע קאָפּיע פֿון אַ סוראָגאַט־רבֿ, מיטן צייכן־בלעכל אויף דער ברוסט: ראַבײַ. אין יידישע קולטור־קרײַזן האָט מען מיט חוזק און צינוש געערדט וועגן דער רבנים־בערזע אין תּל־אָבֿיבֿ, צי ירושלים, ווו מען קען זיך אײַנהאַנדלען פֿרײַ אַוואָ סאָרט טיטל, מיט שבֿח־באַזינגענישן לויטן פּרײַז... דאָס איז שוין דעמאָלט געווען פּאָפּולער אין אַמעריקע, ניט נאָר מיט אימפּאָרטירטע ראַבײַ־צערטיפֿיקאַטן, נאָר אויך מיט קויפֿן אַן אַקאַדעמישן טיטל אין אַ באַרימטן אוניווערסיטעט. אָט די אַקטיאָרישע ראַבײַס זענען מיר געווען דערווידער. אויף דעם פּאַר מיר עמאָציאָנעלן גרונט, האָב איך נאָך געשטעקט אין דער אַלט־טראַדיציאָנעלער און צניעותדיק־שיינער היימשאַפֿט. אין אונדזערע היימשטעטלעך האָט מען „רבֿ" גערופֿן נאָר דעם, וואָס איז געזעסן אויפֿן כּסא־הרבנות אין זײַן קהילה. אַפֿילו חשובֿע בעלי־בתים, וואָס האָבן געהאַט סמיכות אויף רבנות, האָט קיינער ניט גערופֿן רבֿ. אַזעלכע זענען זייער גאַנץ לעבן געבליבן אַנאָנים און באַשיידן.

איצט, פֿאָרנדיק, האָט מיר קלעוואַנסקי דערציילט וועגן זײַנע ישׂיבֿה־יאָרן אין שטעטל, און ציטירט רייד און משלים פֿון פּאָפּולערע דרשות פֿון מגידים. טיפֿערע ענינים האָט ער ניט דערמאָנט און כ'האָב פֿון דעם אַרויסגעדרונגען, אַז זײַן אינטעליגענץ און וויסן איז באַגרענעצט צום בית־מדרש און תּפֿילות, די היסטאָרישע יידישע ימים־טובֿים, די געשיכטע פֿון ציוניזם און ארץ־ישׂראל. דאָס איז אונדזער יהדות־פּראָגראַם פֿאַר די קינדער, האָט ער מיר דערקלערט. ער האָט אַפֿילו ניט דערמאָנט דעם לעצטן יידישן חורבן.

דער אויטאָ האָט גיך געיאָגט, דער מאָטאָר האָט שטיל געזשומט און כ'האָב שוין מער קלעוואַנסקיס רייד ניט געהערט. פֿון ריטמישן באַווועג בין איך אײַנגעדרעמלט. „אָט, דאָס איז קלערקסדאָרף," האָב איך ווי אין שלאָף געהערט און געעפֿנט די אויגן. דער אויטאָ איז פֿאַמעלעך געפֿאָרן דורך אַ בריייטער גאַס פֿון דער זויבערער און שטילער אַפֿריקאַנער שטאָט. מיר זענען פֿאַרבײַגעפֿאָרן דעם גרויסן מאַרקפּלאַץ, מיט די געשעפֿטן אַרום און זיך פֿאַרנומען צו אַ נאָענטער געגנט. מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט אויף אַ גאַס, אין אַ מיטן פֿעלד מיט דרײַ

בנינים, איינס בײַ אַנאַנדער: די שול און אַ זאַל פֿאַר מיטינגען און פֿאַרטיעס. דער „חדר", מיט פֿיר צימער־קלאַסן און דעם רבֿס הויז. אין דער ווײַט, ביז צום האָריזאָנט, איז נאָך ניט געווען פֿאַרבויט, און די פּערספּעקטיוו אין גרין און זון האָט אויפֿגעפֿרישט דאָס געמיט. דער עלטערן־קאָמיטעט האָט שוין געוואַרט אויף אונדז אין זאַל, וואָס איז אויך געווען אײַנגעטונקען אין זוניקייט.

מען האָט אונדז פֿרײַנדלעך באַגריסט און מײַן „אונטערפֿירער", קלעוואַנסקי, האָט מיך פֿאָרגעשטעלט. און מאָדנע, גלײַך האָט מיך געזומען אונטער זײַן שוץ דער פֿאָרזיצער, ד״ר קויפֿמאַן. כ׳האָב עס געפֿילט. ער האָט בקיצור רעפּערירט וועגן אַקטועלע חדר־ענינים, וועגן פּראָבלעמען פֿון לערנען מיט די קינדער אין די נאָכמיטאָג־שעהען, נאָך דער אָבליגאַטאָרישער ענגלישער שול. פֿון קלעוואַנסקין האָט ער שוין געווּסט מײַנע תּנאים און ער האָט זיי דאָ איבערגעגעבן, די קאָמיטעט־מיטגלידער זאָלן זיך אַרויסזאָגן. די אַלגעמיינע מיינונג איז געווען גינציק פֿאַר מיר. די עלטערן ווילן ניט פֿרעסן די קינדער מיט צו־פֿיל חדר־לימודים. ד״ר קויפֿמאַן האָט רעזומירט: סײַ ווי האָט מען פֿרײַער אויך ניט געלערנט מער שעהען און פֿרײַטיק ווען זײַן אַ פֿרײַער טאָג, ווײַל די קינדער גייען סײַ ווי ניט מיט חשק אין „חדר". און די צײַטנאָרמע איז באַשטעטיקט געוואָרן. אַ ביסל שווערער איז צוגעגאַנגען מיט דער שכר־הוראה פֿאַר דעם נײַעם „טיטשער". ס׳רובֿ קאָמיטעטשיקעס זענען געווען קרעמער און זיי האָבן זיך טאַקע געדונגען ווי קרעמער. מיך האָט שאָקירט די אַזוי אָפּגענע שקלא־וטריא און כ׳בין געזעסן מיט אַ געבויגענעם קאָפּ. צום סוף, האָט ד״ר קויפֿמאַן געמאַכט אַ קאָמפּראָמיס־פֿאָרשלאָג און אַפּעלירט צו די צדדים מושווה צו ווערן.

אַז כ׳האָב זיך דעמאָלט האַרט געגייטיקט אין אָט דער סומע, ווי אַ לאַטע אויף מײַן לעכערדיקן בודזשעט, איז איבעריק איבערצוחזרן. און ווי בײַם פֿערד־מיסחר אויף אונדזערע מערקן, האָב איך אין געדאַנק צוגעפּאַטשט צום עסק. און ד״ר קויפֿמאַן האָט מיר צוגעוווּנטשן „מזל־טובֿ". קלעוואַנסקי האָט בשמי באַדאַנקט. און כ׳בין מיט איין קלאַפּ פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שפּאָגל נײַעם מלמד. צו דער פּאָזיציע ווי רעדאַקטאָר פֿון „דרום־אַפֿריקע" איז צוגעקומען אַ כּמו בכּבֿודיקער סטאַטוס: „היברו טיטשער" אין דרום־אַפֿריקע.

איך בין דעמאָלט געווען בײַם סאַמע אַריבערשפּרײַזן די שוועל צו מײַן צווייטן „פֿופֿציקער". חוץ פֿאַר מיר און ראָזען, איז עס געבליבן אַ פֿאַרשלאָסענער סוד. נאָך דער „טראַנסאַקציע" האָט אַ בריטער, פֿעטער מאַנצביל מיך באַקענט מיט זײַן פֿרוי און געזאָגט, אַז בײַ זײַנע „פּערענטס־אין־לאָו", עלטערע לײַט, איז פֿאַראַן אַ לייַדיקער שלאָפֿצימער. דער פּרײַז ווען זײַן צוגענגלעך און אויב ס׳וועט מיר געפֿעלן, קען איך עס דינגען פֿאַר די וואָכנטעג, וואָס כ׳וועל זײַן אין קלערקסדאָרף. און ער האָט מיך אַהין געזומען. אַן אַלט פּאָרל, פֿון שטעטלשן טיפּ, האָט מיך פֿרײַנדלעך אויפֿגענומען. דער צימער איז אַ ריינער און אַ גרויסער, מיט אָפֿענע פֿענצטער, אויסגעלופֿטערט, אַלטמאָדישע שווערע מעבל און אַ הילצערנע בעט, אויפֿגעפּוישט־פוכיק און פֿײַן פֿאַרבעט אין היימישן סטיל. כ׳האָב זיי געזאָגט, אַז כ׳וויל נאָך אַהערברענגען מײַן ווײַב אויף מבֿינות, זי זאָל באַשטעטיקן און

באַקענען די מענטשן וווּ איך וווֹין. כ׳האָב נאָך געדאַרפֿט געפֿינען „פּענסיאָן", וווּ איך זאָל קענען עסן וועטשערע, אָדער מאַכן אַן אַנדער פּלאַן...

ס׳איז געווען אַ פֿרײַע נאָכמיטאָג־שעה און קלעוואַנסקי האָט געדאַרפֿט אינספּעקטירן אַ פּאָר קלאַסן און עקזאַמינירן אַ צאָל תּלמידים און תּלמידות. האָט ער מיך ביזן צוריקפֿאָרן אַרײַנגעפֿירט צום רבֿ און אים געבעטן „אַבטונג צו געבן אויף מיר". ער האָט מיר דערלאַנגט אַ ברייטן יידישלעכן: „שלום־עליכם!" זײַן נאָמען האָב איך שוין פֿון פֿרײַער געווווסט, און פֿון דעם טאָג פֿלעג איך אים רופֿן ראַבײַ מעלצער. ער האָט מיך באַקענט מיט זײַן פֿרוי, ווּאָס איך פֿלעג מיטן געהעריקן כּבֿוד און אַ קווינט איראָניע, פֿון דעמאָלט אָן רופֿן „רביצין". ס׳איז געווען דערפֿאַר, ווײַל פֿאַקטיש איז זי געווען מער דאַמע ווי אַ רביצין. מיט געשמאַק און עלעגאַנט זיך געקליידט. זיך צוגעפֿאַרבן און צוגעשמינקט. זי איז געווען שיין און דיסקרעט. פֿאַרמאָגט האָבן זיי אַ בת־יחידה, אין ישׂראל.

דער רבֿ איז געווען אַ פֿעסט־געבויטער מאַנספּאַרשוין, מיט ברייטע פּלייצעס און אַ מאַסיוון געשטעלט, אין מיטל וווּקס. אַ פּאָר בלאָ־פֿינקלדיקע אויגן אין אַ פֿעט קיַילעכיק פּנים, און אונטער דער נאָז אַ דיקע פֿירקאַנטיק־צוגעשניטענע וואָנצע, ווּאָס איז געווען פֿון אַן אומדעפֿינירטן קאָליר – צווישן געל און העל־ברוין. ער האָט געמוזט זײַן אין זײַנע מיטן פֿערציקער. זײַן וויב, מסתּמא אַ פּאָר יאָר יינגער, האָט שוין אויך מער ניט געהאַט די ליניעס פֿון שלאַנקייט. דער רבֿ האָט אויסגעפֿירט אַלע רעליגיעזע פֿונקציעס אין דער קהילה: געווען אַ קאָמבינאַציע פֿון חזן־בעל־תּפֿילה און אַ פֿײַנער בעל־קורא. דער שטעטלשער שוחט האָט זיך אָנגעהויבן עלטערן און אים איז שוואַך געפֿאַלן דאָס גיין אין בוינע, האָט ראַבײַ מעלצער איבערגענומען די שחיטה פֿון די גסות. דער אַלטער שוחט האָט נאָך דערווײַל געשאָבטן די עופֿות. חוץ דעם פֿלעגט ער נאָך האַלטן דרשות און געלערנט מיט אַ קלאַס פֿון עלטערע תּלמידים. בקיצור, ער איז געווען אַ רבֿ אַ כּל־בו, אַ באַלאָדענער מיט אַ סך טוּנגען. קענטיק, אַ פֿיזיש קרעפֿטיקער מאַן, איז אים די אַרבעט ניט געפֿאַלן צו שוועער. מיר פֿלעגן אויך האָבן גענוג צײַט צו שמועסן. פֿלעג איך טאַקע קומען צו ערשט צו אים אין שטוב, אַ שעה און מער איידער דעם אָנהייב פֿון מײַנע לערן־לעקציעס. איך האָב דעם רבֿ געמאָסטן מיט דער זעלביקער אַבטונג און דרך־ארץ, ווי ער מיך: טאָלעראַנץ און רעספּעקט.

אונדזערע שמועסן פֿלעגן זײַן אָפֿענע און צוטרויליקע. ער האָט מיר קיין מאָל ניט בודק־ציצית געווען וועגן מײַן יידישקייט און פֿרומקייט. גאָר אָפֿט פֿלעגן מיר רעדן פֿון וועלטלעכע ענינים און פֿילאָסאָפֿיע, און זיי זענען אים נישט געווען פֿרעמד. כ׳האָב געהאַט געהערט, אַז ער איז געווען אַ זון פֿון גבֿירישע בעלי־בתּים אין אַ שטאָט אין פּוילן און פֿאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה געלערנט מעדיצין אין פֿאַריזער אוניווערסיטעט. דאָרטן טאַקע זאָל ער זיך האָבן געראַטעוועט בעת דעם גרויסן חורבן. ער האָט פֿון יענע יאָרן קיין מאָל ניט גערעדט, און זיי זענען געבליבן פֿאַר מיר ווי פֿאַרנעפּלט. ער איז נישט געווען פֿאַנאַטיש און פֿאַרמאָגט אַ יידיש־מענטשלעכן הומאָר.

כ׳האָב אים תּמיד געלאָזט גיין פֿאָרויס, אַרײַן און אַרויס, אין חדר צי אין

שטוב, און ער האָט קיין מאָל ניט פֿאַרפֿעלט צו קושן די מזוזה. מיר איז עס פֿאַרגעקומען ווי אַ רגילות. איך האָב עס קיין מאָל ניט געטאָן. איין מאָל, אַז כ׳האָב אָן שום כוונה געמאַכט אַ זשעסט מחוץ פֿון דער אָנגענומענער טראַדיציע און זײַן אישה האָט מיך געפרוווט אויסשגצן, האָט ער איר שארף אַ זאָג געטאָן: ס׳איז ניט איר עסק און ער וויל מער ניט הערן איר מוסר. און ער האָט אויך קיינעם ניט געמוסרט. יאָ, ער איז געווען אומצופֿרידן, בייז מיט די באַלעבאַטים. ער האָט בפֿירוש געפֿילט, אַז ער טוט צו פֿיל אַרבעטן און זײַן פראַקטישער שׂכר איז צו וויניק, פשוט: מען עקספלואַטירט אים. כאָטש ער האָט געטאָן זײַן עבֿודה מיט אַ סך אַחריות און בשלמות, האָט ער אָבער געפֿילט אַ גאַליקע ביטערניש קעגן זײַנע „אַרבעטסגעבער". צו מיר זענען דערגאַנגען געוג קלאַנגען וועגן אַרגומענטן און קאָנפֿליקטן, און מײַן האַרץ האָט געווייטיקט פֿאַר דעם דאָזיקן ערלעכן אַרבעטער־רבֿ. כ׳האָב געווּסט, און זײַנע ברויטגעבערס האָבן עס אויך גוט געווּסט, אַז ער בראָדזשעט אין בלוט און שמוץ פֿון די בהמות, וואָס ער שעכט זיי אויף צו האָבן אין די יִדישע היימען בשׂר כּשר. אין דער קאָנטראָווערסיאַלער טאָפּל־פֿיגור פֿון פועל־רבֿ, איז ער אפֿשר מער געווען אויף דער מדרגה פֿון אַ פועל ווי אַ רבֿ. דעמאָלט פֿלעגט פֿון אים אַרויסשפּאַרן דער פּראָטעסט און ער פֿלעגט זיי אָנרופֿן מיט גאָר ניט קיין צו זויבערע נעמען און עפּיטעטן, ווי ער האָט עס געפֿילט אמתדיק. אַז איך פֿלעג אָנקומען אָנהייב וואָך, מאָנטיק פֿאַר מיטאָג, פֿלעגט ער זיך מיט מיר דערפֿרייען. דעריבער טאָקע, ווי נאָר כ׳פֿלעג אָפּלייגן מײַן ביסל מיטגעבראַכט מאָגערן באַגאַזש אין מײַן כמעט פּוסטן צימער, אַזוי פֿלעג איך גלײַך אַוועקאײַלן צו מײַן אומאָפּיציעלער סטאַנציע. איך האָב געהאַט אַ גוט געפֿיל, ווי ער וואָלט מיך דערווארט. פֿאַר מיר האָט ער זיך קיין מאָל ניט באַקלאָגט און ניט דערציילט פֿון די פּאַסירענישן.

פֿאַרן אָנהייבן מײַן חדר־קאַריערע האָב איך געבראַכט קיין קלערקסדאָרף ראָזען, זי זאָל כאַפּן אַ קוק אויף מײַן מלכות־מלמדות: מײַן שלאָפֿקאַמער, וווּ כ׳וועל פֿאַרברענגען ביחידות די נעכט, און מײַנע הויז־באַלעבאַטים, ס׳אַלטע פּאָרל, אַפֿלבוים; מײַן פּרינציפּאַל, ראַבײַ מעלצער און זײַן רביצין, מײַן פֿאָרזיצער, ד״ר קויפֿמאַן און משפחה, און בכלל זען אַן אַפֿריקאַנער קליינע און רויקע שטאָט. און כ׳האָב איר געזאָגט: „טאָמער פּאַסירט מיט מיר דאָ עפּעס – איך וועל פֿאַרלוירן, אָדער איך וועל רײַך – זאָלסטו וויסן וווּ מיך צו זוכן..." אָבער ראָז איז געווען דער טיפּ פֿון אַ מאָדערנעם „פּאָבליק רעליישנס אָפֿיסער" און זי האָט אויסגענומען מער ווי דער שלימזלדיקער מלמד. מען האָט איר אומעטום אויפֿגענומען מיט כּבֿוד און כּיבוד.

ראָזעס בליציק־יונגע פערזענלעכקייט, איר געזעלשאַפֿטלעכער חוש און הומאָר האָבן שטאַרק אויסגענומען. אַ פֿרײַלעך באַלעבעסל, פֿון קאָמיטעט, האָט אַפֿילו געפֿרוווט זיך וויצלען מיט מיר וועגן אַ ביטע: „זאָל אײַער ווײַבל דאָ בלײַבן אויף אײַער אָרט, און איר פֿאָרט אַהיים. איר וועט זיך אָפּרוען אַ ביסל." צו אַ שפּעטיקן לאָנטש, פֿאַרן צוריקפֿאָרן, זענען מיר געווען פֿאַרבעטן צום פֿאָרזיצער, ד״ר קויפֿמאַן. ער האָט אויך פֿאַרשפּעטיקט, ווײַל ער האָט געהאַט צו מאַכן אַן

אָפּערַאציע אין שפּיטאָל, וואָס האָט זיך פֿאַרצויגן. מיר האָבן זיך באַקענט מיט זײַן סימפּאַטישער שטיל־רעדנדיקער פֿרוי און זייערע צוויי זין: דער יינגערער, ערשט נאָך בר־מצווה, און דער עלטערער – אַרום אַ פּאָר יאָר מער. זיי זענען געווען גוט־דערצויגענע און פֿאָלגעוודיקע. די פּנימער פֿון דער משפּחה, צופֿרידענע, און מען האָט געפֿילט אין שטוב אַ רויקע אַטמאָספֿער. בעת מיר האָבן זיי באַדאַנקט פֿאַר זייער גאַסט־פֿרײַנדלעכקייט, איז געקומען די אומגעריכטע איבעררַשונג, וואָס האָט אויף אײַן מאָל געלייזט מײַן פּענסיאָן־פּראָבלעם. ד״ר קויפֿמאַן האָט מיך פֿאַרבעטן, אַז אין די אָוונטן וואָס איך בלײַב אין קלערקסדאָרפֿ זאָל איך זײַן זייער משפּחה־גאַסט צו דער וועטשערע. און ער האָט צוגעגעבן, אַז ס׳וועט זײַן אַ כּבֿוד פֿאַר זיי. אויב דאָס אַליין איז שוין אויך געווען גענוג פֿאַר מיר, האָט ער גלײַך געמאַכט אַ פֿאַרשלאָג, מיט אַן „אויב איך בין מספּים״, קען איך נאָך דער וועטשערע לערנען מיט די יינגלעך עבֿרית און תנ״ך. פֿאַר דעם וועל איך האָנאָרירט ווערן באַזונדער, ווי פֿאַר אַ פּריוואַטער לעקציע. די אָנבאָטן זענען געמאַכט געוואָרן אין אַזאַ אייִדל־פֿײַנער פֿאָרעם, אַז ס׳איז מיר ניט געבליבן אַנדערש ווי צושטימען צו דעם מיט דאַנק. אויך ראָזן האָט אַ צופֿרידענע זיי באַדאַנקט אין איר נאָמען. מיר האָבן זיך געזעגנט און שפּעט נאָך מיטאָג געפֿאָרן צוריק קיין יאָהאַנעסבורג מיט אונדזערע קליינע גליקן.

די קינדער, וואָס האָבן זיך געשפּילט מיט דער שכנהס, טיילאָרס קינדער, האָבן אונדז פֿרײַדיק אויפֿגענומען. און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן בײַ אונדז אַ נײַער לעבן־שטייגער: ראָז, איינע אַליין, אָן אַ מאַן, האָט געהאָדעוועט די יונגע קינדער, געזאָרגט, געמאַכט אײַנקויפֿן, געווען כּסדר פֿאַרטאָן און פֿאַרלאָפֿן, מיט אַרבעט און פּראָבלעמען פֿון שטוביקע ענינים. און דאָס איז געווען אַ שווערע לאַסט אויף אירע פּלייצעס. און איך האָב אויף אַ היפּש מרחק פֿון דער היים, אָנגעהויבן אַ נײַע סדרה פֿון „מאַכן אַ לעבן״ פֿון „טיטשערײַ״ – פֿאַר מיר נאָך אַ פֿרעמד אַרטיקל. די טרויעריקע פּראָבלעם איז געווען די צעשיידנקייט און וויַטקייט.

איך האָב שלום געמאַכט מיטן מצבֿ און זיך געטרייסט, וואָס בלויז פֿיר טעג אַ וואָך ציט זיך עס אָוועק צו אַ וויַטער פֿרעמדשאַפֿט. דאָס אַרײַנפֿאַלן צוריק אַהיים אין די פֿרײַטיקדיקע פֿאַרמיטאָגן, בײַ זעלטענע געלעגנהייטן אויך דאָנערשטיק אָוונט, איז געווען באַגלייט מיט צערודערטער שימחה, קושענישן, מיט ראָזען און קינדער, און צו מאָל אויך אַ ציטעריקע טרער פֿון גליק. אָבער דאָס קריקפֿאָרן מאָנטיק פֿרי, פֿלעגט מיך מאַבן אומעטיק, אַפֿילו אַרײַנווואַרפֿן אין אַ מרה־שחורה־שטימונג, ווי כ׳וואָלט, חלילה, געדאַרפֿט פֿאָרן אָפּצוריכטן אַבֿלות. איך האָב געווווסט, אַז כ׳טאָר עס אַזוי ניט טאָן, איך מוז אַראָפּטרייסלען פֿון זיך דעם וויסטן עלנט־געפֿיל. איך פֿלעג זיך אַליין אַרײַנזאָגן: טאָרסט זיך אַזוי ניט פֿירן. פֿאָרסט לערנען מיט קינדער, דאַרף דײַן געמיט זײַן קלאָר און ריין. ביסט דאָך אַ געווועזענער געטאָ־קאַצעט־יידּ, דערמאָן זיך, באַרעכן אויב דו קענסט, וויפֿל עלנט און שרעק איז דאָרטן געווען, און אַ סעקונדע־וויַטקייט פֿון לעבן צו טויט.

אין איינעם פֿון יענע ערשטע אינדערפֿריען, האָט ראָז באַמערקט מײַן געפֿרעסטע שטימונג. ס׳איז גראָד געווען אַ פּאַסקודנער רעגנדיקער פֿרימאָרגן און

כ׳האָב שוין געהאַלטן בײַם זאָגן, אַז איך וועל הײַנט ניט פֿאָרן. און דאָס וואָלט דענצמאָל געמיינט אַ פּסק־דין: שוין מער קיין מאָל ניט פֿאָרן. איך האָב מיט אַ מאָל דערפֿילט אַ מאָדנע קעלט אין די ביינער; ראָז האָט אויף מיר זײַטיק אַ קוק געטאָן און אפֿשר צום ערשטן מאָל האָב איך דערשפּירט ווי זי גליט מיר אַרײַן אין פּנים אַ באַפֿעלנדיקן שטרענגן שטראַל. מיך האָט עס אַ ברען געטאָן, ווי פֿלאַמפֿײַער און מײַן צונג איז געבליבן געליימט. „דו טאָרסט אַזוי ניט זײַן, דו הערסט. גיי! די קינדער... מיר מוזן מאַכן אַ לעבן!" האָט זי די לעצטע פֿראַזע פֿאַרטײַטשט אין ענגליש. צווישן ווערטער זענען מיר פֿאַרקראָכן אין מוח, ווי ווערעמלעך געגראַבלט: אַ קלאָגעדיק לעבן...

און באַלד האָט זי זיך ווי איבערגעאַנדערשט: איר בליק איז געוואָרן היימלעך פֿאַרשײַט, ווי בעת עס קומט אויף איר דער מאָמענט פֿון הומאָר. אַ לויף געטאָן צו איר בעטשאַפֿקע, אַרויסגענומען אַ זילבער־פּושקעלע, אַרויסגעשאָטן די מטבעות וואָס זי פֿלעגט דאָרטן האַלטן און אַרײַנגעסמאָטשקעט מיט די ליפּן אינעווייניק ווי זי וואָלט זיך מיט עמעצן קושן. גיך עס פֿאַרקלאַפּט און מיר דערלאַנגט: „נאָ, דאָ האָסטו מײַנע קושן. וועז ס׳וועט דיר אומעטיק ווערן, עפּן און מיר וועלן זיך צעקושן . איצט פֿאָר, גיכער!"

און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ נײַער פּרק אין מײַן לעבן – לערערײַ. איך בין ניט געווען געוואָס אויסגעבאַקן פֿאַר דעם, אָבער די לימוד־פּראָדוקטן האָבן מיך גלײַך אַריבערגעטראָגן צו מײַנע חדר־יאָרן, צו מײַנע אַלטע רביס און יונגע מורים. ווי דורך אַ כישוף האָב איך שוין געווּסט וואָס און ווי. וועז מײַן אינספּעקטאָר, קלעוואַנסקי, האָט מיר געגעבן די לערן־פּראָגראַם און אָנגעצייכנט די ליניעס, האָב איך תּיכף דערפֿילט די היימישע לופֿט, און אַ פּאָר שעה פֿרײַער, אײדער מײַן ערשטן חדר־דעביוט, וועז כ׳האָב אין דער לײדיקער שטילקייט פֿון לערן־צימער קאָנטראָלירט די ספֿרים פֿאַר די קינדער, איז עס געווען דער אַמאָליקער יידישער לערן־מאַטעריאַל: חומשים, כרעסטאָמאַטיעס און – מער ווי אַלץ – סידורים. ס׳האָט מיך דערמאָנט דעם אַלטן חדר־מתוקן און דעם שפּעטערדיקן בית־ספֿר און ס׳האָט זיך אויפֿגעוועקט און אויפֿגעצאַפּלט די שוין לאַנג פֿאַרשלעפֿערטע גירסא דינקותא און כ׳האָב זיך דערפֿילט גרייט.

אָבער כ׳האָב געמאַכט אַ טעות. די תּורה איז טאַקע געווען די זעלביקע, נאָר דער דור אַן אַנדערער. ניט געווען מער די יידישע ינגעלעך: משהלעך און שלמהלעך און קאַפּאָטקעלעך, נאָר אַ נײַער נוסח יידישע שקצימלעך: מאַוריציוס און סאָלאָמאָן און אַ זעקל ספֿאָרט־מכשירים, וואָס ער טראָגט מיט זיך, ווי אַ מאָל האָט אַ בחורל געטראָגן די גמרא אונטערן אָרעם. אָט דער אומגעביטענער דור פֿון גירסא ד׳איוואַנקוסע האָט גיך פֿאַרוואַנדלט דעם טראַדיציאָנעלן חינוך־אַנשטאַלט אין אַ חדר מסוכּן. בײַם אָנהייב האָב איך געזען בלויז דעם איינעם אימאַזש – יידישקייט אין אַ יידישער ראָם פֿון נעכטן, יידישקייט, ווי איך האָב עס געקענט און פֿאַרשטאַנען: מיט דרך־ארץ זיך באַצויגן צום שטייגער, ווי צו דער טיפֿסטער פֿאָלקישער ירושה, וואָס אויך מײַן יידיש לשון, אין וועלכן איך לעב און שאַף, איז אַ זאַפּטיק־מאַסיוועך צוויג פֿון יידישן ערשט־נעכטן, וואָס אַ בלוטיק־

טײַוולשע האַנט האָט כּמעט עס אָפּגעהאַקט. און שוין אין חדר, בעת די לימודים, האָב איך אויך געלערנט, פֿון פֿאַקטישן מצבֿ, צו אַנאַליזירן און אַוועקשטעלן איינס קעגן אַנאַנדער די ביידע סצענאַרן: פֿון נעכטן און הײַנט און אויפֿנעמען די פּראָבלעם פֿון אַ היסטאָרישער פערספּעקטיוו. אָט ווי די תּקופֿות האָבן זיך קאָנפֿראָנטירט: פֿאַר דעם חורבן איז מען געגאַנגען אין חדר, וווּ מען איז יידישע קינדער. נאָך דעם חורבן איז מען געקומען אין חדר, עלעהיי אָפּקומען אַ שטראָף, וווּ מען איז יידישע קינדער. און בעת דעם חורבן האָבן די רוצחים אונדז געפֿירט צו די גאַזקאַמערס פֿון טויט, וווּ מען איז יידישע קינדער. און איך, אַ געקומענער פֿון דאָרטן, האָב טיפֿער און שאַרפֿער געפֿילט דעם היסטאָרישן אײַנשניט אין גוף פֿון אונדזער פֿאָלק. אָט דעם מעכטיקן קאָנטאַקליזם – אַרײַנגערעכנט די צווייטע וועלט־מלחמה, איז געווען אוממעגלעך צו באַגעמען מיטן מענטשלעכן פֿאַרשטאַנד און שׂכל. אין די נעכט פֿלעג איך שעהענווײַז ליגן וואַך און טראַכטן. אָבער דער גענײַאַלסטער מוח האָט ניט געקענט עפּעס וויכטיקס און ליכטיקס צוקלערן און גאָרנישט ניט מתקן זײַן.

דער נײַער פֿענאָמען איז געווען: די קינדער. כ׳האָב געפֿילט אַחריות און חובֿ, און אויך געווויסט, אַז בײַם אויספֿירן מײַן פֿונקציע, קען איך לײַכט געשטרויכלט ווערן. און וווּ זיי זענען נאָך אַלע כּמעט בײַם אָנהייב, פֿאַר בר־מיצווה, דאַרף איך נאָך מערער געהיט זײַן, און ס׳איז געווען פֿאַר מיר ווי אַן אַרויסרוף. די קינדער האָבן זיך אָנגעהויבן זאַמלען אין קלאַסצימער. הײַנט איז די אַטראַקציע געווען מײַן אָרעמער איך. און איך בין טאַקע געשטאַנען הינטער די בנינים, ווי פֿאַרבאַהאַלטן און געווארט אויפֿן גלעקלקלונג. אַז ס׳האָט אויפֿגעהערט דאָס קלינגעניש בין איך שוין געגאַנגען מיט געהיטע און געמאָסטענע טריט צו דער טיר, ווי איינער וואָס גייט זיך טרעפֿן מיט זײַן אומבאַשטימטן גורל.

אין קלאַס איז געהאַנגען אַ מין אידילישׂ־פֿאַרגליווערטע שטילקייט. די שטייענדיקע קינדערשע סטאַטוסקעלער אין די שול־בענק, האָבן מיט נײַגעריק־פֿאַרשפּיצטע אייגלעך אָנגעקוקט דאָס אומבאַשײדענע רעטעניש, און געוואָלט עס לייזן. אויך מײַן האַרץ האָט געטיאָנקעט פֿון נײַגעריקייט: אַזוי פֿיל רעטענישלעך. סודעלעך צי שדימלעך? וועל איך קענען פֿאַרענטפֿערן זייערע קשיות? איך בין אַ רגע געשטאַנען ווי פֿאַרלוירן; ס׳האָט זיך מיר געדאַכט, אַז כ׳האָב באַמערקט שמייכלען אויף די פֿאַרוווּנדערטע פּנימלעך. כ׳האָב דערפֿילט מײַן טראַכטעניש און אויסגערופֿן: „שלום, תּלמידים!" און ס׳האָט אָפּגעהילכט: „שלום, מורה!" איך האָב אַ מאַך געטאָן מיט דער האַנט: „לשבֿת!" און מיט אַ מאָל האָט די אַזוי זיס־פֿאַרשטילטע אידיליע געפּלאַצט: די גרופּקע קונדסים איז גלײַך אַרײַן אין קוראַזש און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ טומלדיק געריידט, רוישיק און רעשיק. אַ געפּלעפּטער און אויפֿגעברויזט, האָב איך מיט כּעס אַ געשריי געטאָן: ש־קט!

ווי דורך אַ וווּנדער און שרעק איז אַלץ פֿאַרשטילט געוואָרן, ווי פֿאַרשלאָסן אין אַ הערמעטישער פּוסטעניש. איך בין געבליבן שטיין, ווי אַ שטומער וואָרענונג־צייכן אַנטקעגן די קינדער. און וואָס לענגער איך האָב געשוויגן, אַלץ מער און מער איז זייער אומרו געוואַקסן. מיט אַ מאָל האָט אַ האַנט פֿון אַ מיידעלע זיך

אומזיכער אויפֿגעהויבן. איך האָב זיך דערפֿרייט און איר געמאַכט אַ סימן זי זאָל רעדן. זי האָט זיך אויפֿגעשטעלט און געזאָגט: „מורה", און דאָס איבעריקע – אויף ענגליש: „מיר ווילן זײַן שטיל און פֿאָלגן. די קינדער וואָס שטערן, דאַרפֿסטו אַרויסשיקן, ווי דער פֿרײַערדיקער לערער פֿלעגט עס טאָן." כ'האָב צוריקגעווינען איר עצה: „ניין, טײַערע, דאָס ווילן טאַקע די טומלערס, זײַן פֿרײַ פֿון לערנען. איז אויב דאָס לערנען איז פֿאַר זיי אַ שטראָף, וועלן זיי דאָ מוזן בלײַבן ווי אַלע אַנדערע." און כ'בין צוגעגאַנגען צום טאָוול און מיט גרויסע דרוק־אותיות אויפֿגעשריבן צוויי העברעיִשע ווערטער, וואָס מען נוצט זיי אויך אין יִידיש, און כ'האָב צוגעשטעלט דעם ניקוד. זי האָט אַ לאַך געטאָן: „שור! מלחמה. שלום." און ווי אַ המשך האָב איך דערקלערט: „און דאָס איז עס, תּלמידים, ניט איר און ניט איך ווילן דאָ פֿירן אַ מלחמה. איך בין געקומען, ווי אײַער לערער און פֿאַר דעם באַקום איך באַצאָלט פֿון אײַערע עלטערן. שלום – דאַרף איך אײַך ניט דערציילן – איז גוט פֿאַר אײַך און פֿאַר מיר, און פֿאַר אײַערע עלטערן. דעריבער שטרעק איך אײַך אויס אַ האַנט פֿון שלום. נעמט איר זי אָן? ענטפֿערט: כּן אָדער לא." און מיט איין מאָל האָט אויסגעזעצט אַ קינדערישׂ־שטורעמדיק קול: כּן!

און ס'איז געקומען צו דער אינדענטיפֿיקאַציע פֿון די נעמען און פּנימער פֿון מײַנע תּלמידים. איך האָב אויסגערופֿן די אָפּיציעלע נעמען, ווי זיי זענען רעגיסטרירט אין שול־זשורנאַל, און יעדן פֿון זיי געפֿרעגט צי ער, אָדער זי, וויל צושטעלן דעם יִידישן עקוויוואַלענט צום ערשטן נאָמען. כּמעט אַלע האָבן עס געוואָלט, און ס'זענען אַרויסגעקומען מאָדנע בינדונגען. איך האָב זיי מפֿרש געווען דעם באַטײַט פֿון אַ צאָל נעמען און צו מאָל די סימבאָלן. פֿאַר זיי איז דאָס געווען אַ נײַעס, וואָס האָט זיי פֿאַרכאַפּט.

אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן מײַן באַקאַנטשאַפֿט מיט אַ קלאַס, וואָס אין אים, ווי מ'האָט עס מיר שוין געהאַט פֿאַרטרויט, ווי אַ סוד, זענען פֿאַראַן עטלעכע פֿראָבלעמאַטישע „עלעמענטלעך". דאָ האָבן זיך צוזאַמענגעלייגט צוויי נעגאַטיווע סיבות: די אינזיך־פֿאַרקלעמטע אומווויליקייט פֿון אַ טייל קינדער, און דער אומאינטערעס צווישן גאָר ניט וויניק עלטערן, וואָס האָבן איבערגעלאָזן ס'גאַנצע פּעקל חינוך אויף די פּלייצעס פֿונעם נײַעם סאָרט מלמד. דערפֿאַר צאָלט מען אים דאָך, ער זאָל מאַכן פֿאַרשלינגען זייערע טײַערע קינדער די יִידישקייט־פּילן... אָבער צו דעם האָט געפֿעלט דער פֿאָלקישער הינטערגרונט און דער וואַרעם יִידישער היים־קלימאַט. די שטוב!

מיט אַנדערע קלאַסן איז עס צוגעגאַנגען גרינגער. דאָס זענען געווען יינגערע קינדער, וואָס האָבן זיך צוגעהערט און זיך געלאָזט קנעטן. אין די ערשטע טעג, נאָך מײַן באַקאַנטשאַפֿט מיט די קינדער און זייערע אָרעמע קענטענישן, האָב איך געפֿרוווט זיך אויסצוּרבעטן אַ שליסעלע צו זייערע הערצעלעך. און דאָ האָב איך באַמערקט ווי די טומלערס, די רעבעלישע כאַראַקטערלעך, קוקן אויף מיר מיט בליציק־פֿאָרשערישע אייגעלעך און עקזאַמינירן מיך, מער ווי איך זיי. זיי זוכן דעם שליסל צו מײַנע שוואַכקייטן. ניין, האָב איך געטראַבט, דער פֿאַרמעסט טאָר נישט פֿאָרקומען. און אַן ערשטער פֿונקשפּריץ מוז דערשטיקט ווערן אײַליק און אָן

רחמנות, אַניט קען אויפֿפֿלאַקערן אַ קינדערשע שׂרפֿה־שפּיל און דאָס איז געפֿערלעך.

איך האָב געלערנט מיט די קלאַסן און געפֿרוווט מאַכן די טרוקענע ווערטער זאַפֿטיק, שפּילעוודיק. איך בין אַרײַן מיט אַלע תּלמידים אין שרײַבלעקציעס, אַ שטח וואָס איז געווען פֿאַרוואָרלאָזיקט. דאָס איז געווען אַ מין מאַראַטאָן־געלויף פֿון קוים זעכציק מינוט, איבער לאָנקעלעך פֿון טראַדיציע און לשון, נײַ און פֿרעמד: יום־טובֿים און מינהגים, חומש, עבֿרית, סידור, ועל־הכּל פּתיבֿה – שרײַבן, וואָס האָט אויך געהאַט צו טאָן מיט היימאַרבעט, וואָס זיי האָבן ניט גערן געטאָן. און אַז זיי האָבן געמוזט בלײַבן נאָך דער שעה און אָפּקומען די „שרײַבערישע" שטראָף, איז געווען – הימל עפֿן זיך! חוץ דעם האָב איך געדאַרפֿט האַלטן אַ וואַך אויג אויף די פֿײַער־צינדערלעך, אַז דער דיסציפּלין־קלימאַט אין שולצימער זאָל זײַן שפּירעוודיק, ווי אויך דער אויטאָריטעט פֿון מורה. אָבער די שטיפֿערס און שטערערס האָבן צוגעטראַכט אַלערליי סטוטשקעס און פֿאַרטלען, ווי צו פֿאַרביטערן דעם לערערס לעבן און פֿאַר איינס, שפּילן ווי פֿאַיאַנס וואָס מאַכן פֿרײַלעך דעם קלאַס. און ס'האָט געמיינט: אַ מוסטער פֿון אומפֿאָלגיקייט און ווידערשפּעניקייט מיט דעם ציל – אַנאַרכיע.

אין אָנהייב האָב איך געדולדיק געליטן. געפֿרוווט פֿאַרשטומען די ווילדקייטן מיט ווייכע רײַד, ליבעראַל אַפּעלירט צו זייער קינדישן געוויסן און געטראַבט, אַז די פּאָר „באַנדיטלעך" וועלן זיך דיסציפּלינירן. די מיידלעך און ס'רובֿ ייִנגלעך האָבן פֿאָזיטיוו רעאַגירט. כ'האָב מיט אַ מאָל פֿאַרשטאַנען, אַז די איינציקע שטראָף מוז זײַן אַ באַלערנדיקע און אַ האַרטע, אפֿשר אַפֿילו אַ ווייטיקדיקע, ווי דעם מלמדס קאַנטשיק. אָבער כ'האָב ניט געוואָלט אָנקומען צו דער פֿאַרעלטערטער „פּעדאַגאָגיק" פֿון פֿיזישער שטראָף.

און דאָ זענען שוין אַדורך עטלעכע וואָכן, זינט איך מאַנעווריר די לעקציעס אין דעם פּראָבלעמאַטישן קלאַס צווישן אַ טומלדיקער כּנופֿיהלע און געהאָרכיקע תּלמידים. אויף דעם הויפּטהעצער פֿון די טומלדיקע, עדי, האָב איך שוין לאַנג געהאַט אַן אויג. אָבער ניט געוואָלט אַרויסרופֿן קיין קאָנפֿליקט מיט דעם מיטגליד פֿון קאָמיטעט, שנײַדער, וואָס האָט מיר נאַרײַעט מײַן שלאָפֿצימער בײַ זײַנע שוועסטער־און־שוויגער. איך האָב זיך געמאַכט ניט וויסנדיק וועגן זײַן ניט צוגעגרייטער היימאַרבעט. איך האָב זיך געמאַכט ניט זעענדיק זײַנע פּראָוואָקאַציעלעך. ביז איין טאָג, בעת מײַן רויקייט האָט, מיט אַ טראַסק געפּלאַצט קעגן זײַן אויסגעדוכטער זיכערקייט, ווי עס פּלאַצט־אויף אַן אָנגעבלאָזענע ווייטיקדיקע מכּה. איז עס געווען דער איינציקער ספּעקטאַקל אין מײַנע צוויי יאָר אין „חדר".

און אַזוי האָט עס פּאַסירט: איך האָב געזאָגט דעם קלאַס, אַז איצט וועלן מיר שרײַבן דרײַ שורות עבֿרית פֿון אַ דערציילונג. תּמיד פֿלעגט דאָס שרײַבן זײַן צו לעצט פֿון דער לעקציע. ס'איז געווען שטיל. אַלע האָבן געשריבן. עדי ניט. ס'איז געווען אַרויסרופֿעריש און אָפֿן. כּדי אויפֿצוהיטן מײַן פּרעסטיזש, האָב איך אים רויק געזאָגט: „עדי, שרײַב, הייב גלײַך אָן." ער האָט אויף מיר מיט בייזע אייגעלער אַ קוק געטאָן און געענטפֿערט: „איך קען ניט שרײַבן." כ'האָב זיך צו

אים צוגעבויגן און געפֿרעגט: „וואָס, ביסט קראַנק?" און ער האָט אַ ווילדן געשריי געטאָן: „מאַכסט מיך קראַנק." זײַנע געגנסטערלעך האָבן אויסגעבראָכן מיט אַ געלעכטער און טומל. מײַן געשריי „סטאָפּ!" האָט אָפּגעהילכט אין קלאַס און ס'איז געוואָרן שטיל. אַ צעקאָכטער פֿון כּעס, האָב איך אים אַרײַנגערעדט אין אויער: „דו ווּעסט שרײַבן, עדי, אויב ניט ווּעסטו בלײַבן אין קלאַס און שרײַבן, ווי אַלע. דו הערסט?" ער האָט זיך אַ וואָרף געטאָן מיט פּראָטעסט: „דו ביסט ניט מײַן דעדי!" איך האָב געזאָגט: „דאָ בין איך אַ סך מער ווי דײַן דעד, איך בין דײַן באַפֿעלער: דו ווּעסט בלײַבן נאָכן לימוד און שרײַבן דרײַ פֿולע העפֿטזײַטן..." ער האָט מיט חוצפּה מיר אַ שפּרונג געטאָן אין פּנים און זיך צעשרײַען: „קענסט מיך דאָ ניט פֿאַרהאַלטן, איך גיי!" ער האָט געמאַכט אַ טריט פֿון באַנק אַרויס. איך האָב אים אַ נעם געטאָן בײַם קאָלנער פֿון העמדל און געזאָגט: „ווּעסט גיין דאָרטן ווו איך וויל," האָב איך אים אָנגעוויזן אויף דעם קעמערל אין ווינקל, וואָס איז געשטאַנען אָפֿן. ער האָט זיך אַ ריס געטאָן און איך האָב אים מיט כּוח אַ שלעפּ געטאָן און אַרײַנגעשלײַדערט אין קעמערל. זײַנע קינדיש־גזלנישע אייגעלעך האָבן מיך אַ ברען געטאָן: „מײַן דעד ווּעט זיך שוין מיט דיר אָפּרעכענען". איך האָב פֿאַרשלאָסן דאָס קעמערל מיטן שליסל וואָס האָט געשטעקט אין טיר פֿון אויסנווייניק. און אין דעם מאָמענט האָט איינער פֿון זײַנע בוזעם־חבֿרימלער אים צוגעשרײַען: „בראַווא, עדי!" איך בין צו אים צוגעגאַנגען און געפֿרעגט: „ווילסט זײַן דאָרט מיט אים? אין צווייען איז פֿריילעכער, קום!" ער האָט זיך אַ דערשראָקענער אָפּגעשאָקלט: „ניין, מורה, סליחה!" און כ'האָב געזאָגט צום קלאַס: „איך וויל אײַך לערנען און ניט שטראָפֿן. איך וויל פֿון אײַך איין זאַך: איר זאָלט זײַן געהאָרכיק און שטיל, דאָס אַלץ!"

„כּן, מורה!", האָט דער קלאַס אויסגעזונגען אויף אַ קול.

איך האָב זיך געפֿילט נאָך דעם טראַגי־קאָמישן אַקט, וואָס האָט זיך דאָ אָפּגעשפּילט, מאָדנע און אומעטיק. איך בין געשטאַנען בײַם קלאַסטיש, ווען די קינדער זענען אַרויס. דאָס מאָל זענען זיי געגאַנגען שטיל, און איטלעכער האָט געזאָגט „שלום, מורה", ווי אַ גלעט מיך געטאָן. איך בין געבליבן אַליין, ווי דער שומר פֿון אַ קליין נפֿשל, דאָרטן אין קאַמער; איך ווייס, אַז כ'האָב געמוזט האַנדלען דעטערמינירט, האָרט. אַז כ'וואָלט געוואָרן ווייך, נאָכגעביק, וואָלטן מיר אָט די פֿאַרענגלישטע שקצימלעך נאָך דעם אויפֿן קאָפּ געקראָכן, אין לעבער אַרײַן, און כ'וואָלט געמוזט אַנטלויפֿן. אויס... און אפֿשר וועט איצט שוין זײַן אויס מיט מײַן חדר־קאַריערע און מען וועט מיך אַרויספֿראַווען בכּבֿוד־גדול...

און מיט אַ מאָל טוט זיך די טיר אַ רײַס־אויף און איך צאַפּל־אויף. מיט אַזאַ ראַזמאַך פֿלעגט די געטאָ־פּאָליציי זיך אַרײַנרײַסן אין אַ שטוב, צו זוכן פֿאַרבאַהאַלטענע יידן. עדיס „דעדי" איז געשטאַנען אין טיר און אויסגעפֿילט מיט זײַן בריייטן, מאַסיוון גוף איר ראַם. ער איז געקומען אויסלייזן דעם קליינעם אַרעסטאַנט. האָב איך, אַן אויסגעניכטערטער פֿון מײַנע מחשבֿות, אויפֿגעשלאָסן די טיר פֿון קאַמער. עדי האָט זיך אַרויסגעשאַרט מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ און אָן אַ מורמל אַוועק צום טאַטנס אויטאָ, בײַ דער שול. איצט האָב איך געוואַרט, ער

זאָל מיך אַ צוואָג טאָן. איז ער דאָך דער ברויטגעבער פֿון נעבעכדיקן מלמד...

ער האָט מיט פֿאַרדראָס געזאָגט: „ווען איינער פֿון זײַנע חבֿרים וואָלט מיר ניט אויפֿגעגעבן, אַז דו האָסט מײַן עדין אַרעסטירט"...

איך האָב אים אויפֿגעקלערט: „איך פֿיר דאָ ניט אויס קיין פּאָליציי־פֿונקציע און האָב אים ניט אַרעסטירט. איך האָב געטאָן מײַן לערער־חובֿ"...

ער האָט מיך אָנגעקוקט מיט אַ בייזן בליק, ווי פֿרײַער זײַן תּכשיט. „האָסט עס ניט געטאָרט טאָן מיט מײַן עדין. ער איז אַ גוט קינד, כאָטש ער פֿאָלגט ניט, אַפֿילו מיך ניט."

כ'האָב אים געזאָגט: „דאָס איז דײַן זאַך. אָבער ער מאַכט צרות דאָ אין קלאַס – און דאָס איז מײַן זאַך." געזען, אַז ער האָרכט זיך צו, האָב איך צוגעגעבן: „עס איז געווען מײַן לעגיטימע רעכט אים צו באַשטראָפֿן פֿאַר חוצפּה און אומפֿאָלגעוודיקייט, כדי אויפֿצוהאַלטן די דיסציפּלין. עדי האָט עס דערפֿירט ביז צום קולמינאַציע־פונקט און מער אויסהאַלטן האָב איך ניט געקענט און ניט געטאָרט".

הגם מײַן אויפֿקלערונג איז געווען לאָגיש און ער האָט ניט געהאַט מיט וואָס צו אַרגומענטירן, דאָך איז ער אַוועק אַן אומצופֿרידענער. אויף מאָרגן האָט זיך אין דער יידישער „קאָמוניטי" פֿון קלערקסדאָרפּ שטאַרק געטומלט מיט דער טיטשער־עדי־אַפֿערע, ווי ס'וואָלט געווען אַ וועלט־געשעעניש. „דעדי" שנײַדער האָט עס צעבלאָזן, ווי כ'וואָלט באַגאַנגען אַ קרימינעלן אַקט און צוזאַמענגערופֿן אַ דרינגענדיקע קאָמיטעט־זיצונג. ער האָט געוואָלט, אַז מען זאָל מיר מאַכן אָפּיציעל אַן אויסרייד, אין אַ בריוו פֿון קאָמיטעט. אָבער זײַן פֿאָרשלאָג האָט זיך ניט געהאַט אויף וואָס צו באַזירן און ניט אַרויסגערופֿן קיין סימפּאַטיע און שטיצע בײַ די קאָמיטעט־מיטגלידער.

ד"ר קויפֿמאַן האָט דעם ענין בכלל נעגירט און מיט אַ וואָרט האָט מען עס ניט דערמאָנט בעת דער וועטשערע. נאָר עדיס טאַטע און מאַמע האָבן עס ניט געוואָלט פֿאַרגעסן. זיי זענען אַרומגעגאַנגען אָנגעדרודלט און בייז און מיך מער ניט באַגריסט... מיך האָט עס יאָ געאַרט, וואָס די אַלטע לײַט, די אַפּלבוימס, וווּ איך בין געווען אַ קוואַרטיראַנט, דרייען ברוגזדיק אַוועק די קעפּ און בורטשען. נאָך אַלעמען איז זייער ליבשאַפֿט צום אייניקל נאַטירלעך. אויף קיין שום אופֿן האָב איך ניט געווויסט ווי עס זיי צו דערקלערן. האָב איך זיי בעסער אויסגעמיטן. און אויב כ'האָב געמוזט אויף עפּעס אַרבעטן, האָב איך עס געטאָן הינטער דער פֿאַרמאַכטער טיר.

דער אייניקער וואָס האָט די גאַנצע „קאָמעדיע" אויסגעלאַכט און געלויבט מײַן מוט, איז געווען ראַבײַ מעלצער. כ'האָב אים אָפּגעגעבן אַ פּינקטלעכן דין־וחשבון פֿון דער פֿאָרקומענש, אָבער ניט אָפּיציעל, ווי צום פֿאַקטישן בעל־הבית, נאָר ווי צו אַ פֿרײַנד.

„ווי דען? זיך אונטערגעבן צו די שרצימלעך און זייערע גראָב־יונגערישע טאַטעס, וועלן זיי אײַך אויפֿפֿרעסן מיט די ביינער. איר האָט גוט געטאָן."

עדי האָט בויקאָטירט די שול. ער איז ניט געקומען. איין טאָג, אַ צווייטן, אַ

דריטן. אַזוי אַ גאַנצע וואָך. אַוודאי איז עס געווען מיט דער צושטימונג פֿון די עלטערן. זיי האָבן, אַפּנים, געמיינט, אַז איך וועל קומען זיך איבערבעטן און פֿאַרבעטן זייער זונעלע צו קומען אין קלאַס. אָבער כ׳האָב וועגן דעם אַפֿילו ניט געקלערט. דאָס וואָלט געמיינט זיך אונטערגעבן און פֿאַרבעטן נײַע צרות אויף מײַן קאָפּ.

אַ וואָך שפּעטער האָט ער זיך ווידער באַוויזן. שטיל זיך געזעצט אויף דער שולבאַנק, מיט אַרונטערגעלאָזטע אויגן. אויף מײַנע פֿראַגעס האָט ער איצט געענטפֿערט מיט רעספּעקט, קוים צו הערן. ס׳איז געווען אַ מחיה צו פֿילן די איבעראַנדערשונג, ממש אַן אידיליע. די קינדער האָבן זיך איצטער מער אָנגעשטרענגט אין די לימודים און ס׳האָט געוויזן גוטע רעזולטאַטן. ס׳האָט געווירקט אויך פּאָזיטיוו אויף מײַנע צוויי אַנדערע קלאַסן. ס׳האָט מיר אויסגעזען ווי אַ וווּנדער וואָלט פּאַסירט און ס׳איז מיר געווארן אַ ביסל גרינגער און פֿריידיקער. אָבער דורך דער פֿריידּ האָט זיך תמיד געזיפּט דער אומעט פֿון אומסטאַבילקייט און געפּיצלטקייט פֿון אונדזער לעבן. דאָס נע־ונדעווען צוויישן שטעט, אַרבעטן אויף שטעלעס און שטעלעכלעך, וואָס שטורקעווען קוים צוזאַמען אַ כּמו לײַטישן בודזשעט. דער פּלאָנטער פֿון מײַן לעבן האָט ניט אויפֿגעהערט זיך דרייען אַרום מיר, מיט האָפֿענונגען און נאָך מער מיט אָפּנאַרעריי. מאָדנע, ווי אויף מײַן וועג האָבן דורכגעקרייצט ניט נאָר פֿאַרפֿירערישע אילוזיעס, נאָר אויך אַזעלכע חבֿרים וועמען איך האָב געגלייבט.

איך האָב געהאַט עטלעכע אַלטע און נײַע חבֿרים. מײַן פֿאַרהיט־אינסטינקט, וואָס האָט מיך דורכגעשמוגלט דורך געטאָ־און־קאַצעט־טויטן, האָט מיך געווארנט, סיגנאַליזירט: היט זיך! ס׳איז געווען אמת. אומבאַמערקט און פּאַמעלעך האָט אויפֿגעגליט אַ פֿאַררעטעריש־פֿונקעלע, וואָס האָט שפּעטער אויפֿגעפֿלאַמט אין אַ שׂרפֿה, מיטן ציל מיך צו ליקווידירן און אַוועקנעמען די רעדאַקטאָר־שטעלע. צוויי פֿולע יאָר האָב איך זיך פֿיר טעג פֿון דער וואָך געפֿונען מחוץ דער משפּחה־היים, אין יאָהאַנעסבורג. אין קלערקסדאָרפּ, מײַן אויפֿהאַלט־מקום, פֿלעג איך מיטברענגען די „דרום־אַפֿריקע" מאַטעריאַלן, קאָרעקטור־בויגנס און דאָ האָב איך געטאָן די רעדאַקציע־אַרבעט און געשריבן די עדיטאָריעלס, אַרטיקלען און קאָמענטאַרן. טאָן פֿלעג איך עס פֿאַר מיטאָג, אויב כ׳האָב ניט געהאַט דורכצוקוקן העפֿטן און שרײַבענישן פֿון די קלאַסן. אָבער ס׳רובֿ אַרבעט פֿאַר „דרום־אַפֿריקע" האָב איך געמאַכט שפּעט אין דער נאַכט, ווען כ׳פֿלעג קומען פֿון ד״ר קויפֿמאַן אין מײַן שלאָפֿקוואַרטיר. אויך ראָז האָט אין משך פֿון דער צײַט דורכגעטראָגן איר חלק שווערייקייטן דורך די טעג, און ציטערנישן און שרעקענישן אין די נעכט. איין סוף־וואָך, ווען כ׳בין געקומען אַהיים, האָט זי מיר דערציילט וועגן אַזאַ נאַכט פֿון אומזיסטער שרעק. ווי מיד זי זאָל ניט געווען זײַן, האָט זי ניט געקענט מוותר זײַן אויף איר געווינשאַפֿט צו לייענען אַ בוך ביז אין שלאָף אַרײַן. אַז זי האָט אָנגעצונדן דאָס נאַכט־לעמפּל איבער איר קאָפּ און אַ מיש געטאָן דאָס בוך, האָט זי מיט אַ מאָל דערהערט אַ טיקען, ווי עמעץ וואָלט געקלאַפּט אין דער שויב. דאָס האַרץ איז איר אַנטפֿאַלן און זי איז באַגאַסן געוואָרן מיט קאַלטן שווייס. און ס׳קלאַפּן הערט ניט אויף, ווי אַן אויפֿפֿאָדער, אַ צו להכעיס, און אין דרויסן איז

טינט־חושך. פֿאַר שעהען איז זי געלעגן פֿאַרשטײַפֿט און זיך ניט געטאָן אַ ריר. טעלעפֿאָנירן אין דער פֿאָליציי האָט זי ניט געוואָלט, מחמת ס'וועט אויפֿוועקן די קינדער און ס'וועט ווערן אַ בהלה. איז זי געלעגן אַ פֿאַרקראַמפֿטע און די קלעפּעלעך האָבן אָפּגעהילכט איר אין האַרצן, ווי אַ גלאָק וואָס איז אַראָפּ פֿון זינען. וואָס פֿאַר אַ מטורפֿדיקער טײַוול שפּילט אויס די אַנגסטן אויף אירע נערוון וואָס האַלטן בײַם פּלאַצן. ערשט באַגינען, וועז די גראָע טאָגליכט האָט אָנגעהויבן אַרײַנפֿילטרירן זיך דורך די גאַרדינען, האָט זי זיך געכאַפּט, אַז די קלעפּלעך קומען פֿון קאַנאַריק־שטײַגל בײַם פֿענצטער, וואָס איז פֿאַרדעקט מיט אַ לײַלעך. און זי האָט זיך דערפֿילט אומבאַהאָלפֿן נאַריש און זי האָט אַ ריס אַראָפּ געטאָן דעם לײַלעך פֿונעם שטײַגל און שטיל געזאָגט צום גאָלד־בלאָלעכן פֿייגעלע: „היי, דו ממזר, ווער אַנטשטומט!" און ער האָט געפֿאָלגט.

ס'איז געווען אין מיטן זומער, 1958. זי האָט דעמאָלט שוין עטלעכע חדשים געשוואַנגערט. זי האָט מיר פֿאַרזאָגט וועגן איר נאַכטשערעק קיינעם ניט דערציילן, וויַיל זי שעמט זיך מיט ניט קענען לייזן אַזאַ נאַריש רעטעניש... עטלעכע וואָכן שפּעטער, אַ פּאָר טעג פֿאַרן פֿאָרן אַהיים, מיטוואָך, דעם 20סטן אוגוסט, האָב איך פּלוצלינג דערפֿילט שרעקלעכע ווייטיקן אין רעכטן פֿוס, אונטן, בײַם אַראָפּשטעלן אים אויפֿן טראָטואַר. כ'בין ערשט אַרויס פֿון מײַן צימער, כדי צו גיין צו מײַן וועטשערע און לעקציעס צו ד"ר קויפֿמאַן. די עלעקטרישע ליכטער אויף די גאַסן זענען שוין געווען אָנגעצונדן. כ'האָב אַ טאַפּ געטאָן אונטערן קניבייג, און אַ לײַכטן דריק געטאָן. מיט מאַטערניש האָב איך זיך קוים דערשלעפּט צו די קויפֿמאַנס און אויפֿן ערשטן שטול אין קאָרידאָר זיך אַראָפּגעלאָזט. ד"ר קויפֿמאַן איז שוין געווען געקומען אַהיים, און ער האָט מיך געפֿרעגט: „וואָס האָט פּאַסירט?" כ'האָב קוים אַרויסגערעדט: „מײַן פֿוס, ניט אויסצוהאַלטן!" ער האָט מיך געזונמען אין זײַן קאַבינעט, געמאַכט אַן אויבנאויפֿיקע אונטערזוכונג און געזאָגט: „אַן אָנגעשטרענגטער מוסקל, ס'וועט אַוועק," און מיר געגעבן עטלעכע פּילן צו פֿאַרשטילן דעם ווייטיק. נאָכן פֿאַרשלינגען אַ פּאָר טאַבלעטן, איז דער ווייטיק באמת פֿאַרשוווּנדן.

אויף מאָרגן האָב איך אַ ביסל פֿרי֫ער פֿאַרענדיקט דעם לעצטן קלאַס, כדי צו באַווײַזן צו אַ ספּעציעלן אויטאָבוס קיין יאָהאַנעסבורג. בעתן פֿאָרן האָב איך ווידער דערשפּירט ווייטיקן, אָבער שאַרפֿער ווי נעכטן און אָנקומענדיק צו דער סטאַנציע, האָב איך ממש נישט געקענט אַראָפּשטעלן דעם פֿוס. אַ טאַקסי האָט מיך געבראַכט אַהיים. דער שאָפֿער האָט מיך אונטערן אָרעם אַרײַנגעפֿירט, און ראָז האָט באַלד געחלשט: „וואָס האָט פּאַסירט?" איך האָב זי באַרויקט מיט אַ שמייכל: „גאָרנישט, עפּעס אַ מוסקל..." און ס'איז שוין נישט געקומען צום שמועס און פֿריילעכע נײַעסן פֿון דער וואָך. איין גליק וואָס די קינדער זענען שוין געשלאָפֿן. מײַן באַריכט פֿון ד"ר קויפֿמאַנס אונטערזוכונג, האָט ראָז מאָדנע סקעפּטיש אויפֿגענומען. ס'האָט מיך געמאַכט באַזאָרגט. אַ גאַנצע נאַכט האָב איך זיך געדרייט אין בעט פֿון פֿינעלעכע יסורים, אָבער עס געפֿרווווט פֿאַרבאַהאַלטן. קוים זיך דערוואַרט אויף טאָג און – צו אונדזער הויזדאָקטאָר.

אַ טאַפּ, אַ קוק, און שוין האָט ד״ר ראַבינאָוויטש פֿעסטגעשטעלט דעם דיאַגנאָז: אַ בלוט־פֿאַרהאַרטונג, טראָמבאָז. און ניט פֿאַרלירנדיק קיין רגע האָט ער גלײַך טעלעפֿאָנירט אין שפּיטאָל, ווו ס׳האָט גראָד געאַרבעט מײַנער אַ גוטער פֿרײַנד, אַ שארית־הפּליטה־מענטש, וואָס צוזאַמען האָבן מיר דורכגעשפּרײַזט קאָוונער געטאָ, דאָקטער חיים איפּ, אַן אָפּשטאַמיקער פֿון אַ באַקאַנטער משפּחה אין קאָוונע. איז צו מײַן בידנעם מזל קיין ליידיק בעט ניט געווען און כ׳האָב געמוזט וואַרטן ביז איבער סוף־וואָך. מײַן דאָקטער האָט מיר געגעבן אַ מעדיצין: ווידער פּילן און פֿאַראָרדנט בלײַבן די גאַנצע צײַט אין בעט.

מאָנטיק, דעם 25סטן אויגוסט, לויטן אַלטן קאַלענדאַר, האָב איך „געפֿײַערט" מײַן פֿופֿציקסטן געבוירן־טאָג. מיט ווייטיק און אַ פֿול האַרץ פֿאַרשלונגענע טרערן, האָב איך תּפֿילה געטאָן, אויף יידיש און אין מײַן נוסח, צו מײַן שׂר־החיים, דעם שומר־דוד. בלויז ראָז און פֿיר קינדערלעך האָבן מיך באַגריסט מיטן טרויעריק־פֿרײלעכן יום־טובֿ: דרײַ ליכטיק־שײַנענדיקע אויפֿקומערס, און איינער, אַ נאָך ניט אָנגעקומענער, אין ראָזעס בויך. און כאָטש כ׳האָב געגלייבט, אַז מײַן שׂר־החיים וואַכט איבער מיר, האָב איך יענעם טאָג אַ סך געטראַכט און מעדיטירט וועגן טויט. די שוואַרצע מחשבֿות האָב איך אָפּגעשטופּט מיטן קל־וחומר, אַז וואָס די דרײַטשן האָט זיך ניט אײַנגעגעבן אויסצופֿירן אויף מיר אין זייער טויטנצוואַנג, וועט עס און טאָר עס אַוודאי ניט געשען איצט, אויף דער זוניקער פֿרײַ. ראָז איז שוין געווען אין די הויכע חדשים מיט אונדזער פֿערטן קינד. ווידער האָב איך געפֿילט דעם גרויסן זכות פֿון משפּחה־באַנײַ און דעם ליכטיקן חסד פֿון דורות און לעבן.

אין יענע טעג פֿון אומעט און טראַכטנישן, ווען אין מײַנע געדאַנקען האָט געציטערט, ווי אויף אַ פֿידל, די סטרונע פֿון געוויין און שרעק, האָט אײַן נאַכט אַ פֿינקל געטאָן אַ פֿרישׂ־צאָפֿלדיקער רעזון, ווי אַן התגלות פֿון אַ חלום, וואָס איז געווען אין מיר און פֿאַר מיר ביז איצט. פֿאַרהוילן. איך בין נאָך דעם פֿאַר שעהען געלעגן וואַך, און ווי תּמיד בעת ס׳פֿליט אָן אין האָרצן עפּעס אומגעווײַנלעכס, האָב איך כּסדר געחזרט און אויפֿגעשריבן מיט מחשבֿה־שריפֿט אַ נוסח פֿון אַ נדר, וואָס איך האָב זיך געגעבן. און ס׳איז געווען ווי אַ הבֿטחה צו זיך: אויב מײַן שׂר־החיים וועט מיך ווידער אַ מאָל אַרויספֿירן צום לעבן, וועל איך אָנשרײַבן די מגילה פֿון ביטערקייטן און זיסקייטן פֿון מײַן לעבן, כּדי עס זאָל בלײַבן אַן אמת־פֿאַרקריצטער זכר פֿון מײַן וויניקייט, מײַן משפּחה און מײַן דור־קדוש. אָט די ווייזע, וואָס איז אויפֿגעקומען בײַ מיר אויפֿן שוועל פֿון אַ נײַעם פֿופֿציקער, בעת כ׳בין געלעגן אַ מסוכּן־קראַנקער, האָב איך עטלעכע צענדליק יאָרן נאָך דעם געטראָגן ווי אַ סוד אין האַרץ־און־מוח. און ווי דער מלאך פֿון די גראָזן, וואָס באַפֿעלט זיי: צמח, צמח! אַזוי האָט מײַן אומזעיקער מלאך מיך געטריבן: שרײַב, שרײַב! און הינט, ווען איך שרײַב די דאָזיקע שורות, קוק איך צוריק פֿון דעם ברייטן ווינקל פֿון מײַנע פֿולע יאָרן און איך זע די ווונדערלעכע פּערספּעקטיוו פֿון אַן עבֿר און הווה פֿון אַ לעבן, וואָס האָט זיך צוזאַמענגעפּלאָכטן מיט דער אַלטער היים און באַנײַטע ווונדערס. און אין דער ווײַט צייכענען זיך אָן אַ שיעור

האָריזאָנטן, אין העלע און טונקעלע קאָלירן, מיט צער און שׂימחה, איינער אויפֿן אַנדערן, אַרויף־אַרויף, העכער־העכער, טיפֿער־טיפֿער, ווי די געמאָלטע בילדער פֿון לעבן וואָלטן פֿון אַ בוך אַרויסגעקומען.

אָבער די רעאַלע טאָג־טעגלעבקייט איז ניט געבליבן פֿאַרגליווערט ווי די בילדער, זי האָט געפֿאָדערט אירס: ברויט און זאַלץ און אויך דעליקאַטעסן – פֿאַר די קינדער און פֿאַר זיך, און אויך פֿאַרווײַלונג און פֿאַרגעניגן און באַקוועמלעכקייט, ווי אַנדערע געניסן עס. איך האָב קיין מאָל ניט פֿאַרגליכן אונדזער לעבן מיט אַנדערע. מיר האָבן ניט מקנא געווען פֿרעמדע טישן פֿון גוטס און פֿרעמדע רײַכע מיסטן... מיר זענען געווען גליקלעך מיט די גרויסע מתּנות פֿון ליכטיקע צעלאָבטע קינדער. און איצט האָט אין ראָזען געטיקעט דער אייביקער קלוגער צײַטזײגער, מיטן אָטעם און קלאַנג פֿון באַשאַף. און ער, דער פֿערטער, האָט זיך אַרײַנגעקײַקלט אין דער גאָלד־זוניקער אַפֿריקע קוים צוויי חדשים שפּעטער, דעם 27טן אָקטאָבער. דער ערשטער נאָמען, אַלפֿרעד, איז נאָך מײַן ברודער אַבֿרהם, וועלכער איז דערשאָסן געווארן אין קאָוונע, 1941, דורך די ליטווינער; דער צווייטער, גדעון, איז געווען אַ סימבאָלישער נאָמען, וואָס ראָז האָט געוואָלט. צוזאַמען: אַבֿרהם־גדעון.

און צוריק צו די דאַטעס: די צווייטע וואָך בין איך שוין געווען אין שפּיטאָל, ווו ד״ר איפֿ האָט וואַרעם און מיט זאָרג מיך באַהאַנדלט. אויך דער הויפּט־דאָקטער, אַ יִיד, האָט מיט אינטערעס און זאָרג אַכט געלייגט און קאָנסולטירט מיט ד״ר איפֿ. נאָך בערך אַ פּאָר וואָכן האָבן זיי מיך אַרויסבאַגלייט מיט אינסטרוקציעס און ברכה. פֿון האַלב סעפּטעמבער איז געווען דער לוח־חודש תּשרי, מיט די יום־טובֿים. מיט מײַן קלערקסדאָרפֿ לערערײַ איז געווען פֿיניש.

אין דער היים בין איך וויַטער אָנגעגאַנגען מיט מײַן קוראַציע: ביז נאָך פֿרישטיק בין איך געלעגן אין בעט. נאָך דעם ווידער געלעגן אויף דער סאָפֿע, אַ פּאָר שעה געזעסן בײַ מײַן שרײַבטיש און געאַרבעט. ד״ר ראַבינאָוויטש פֿלעגט מיך רעגולער אונטערזוכן. ער האָט געוואָגט, אַז איך מאַך אַ גיכן פּראָגרעס און האָט מיר שוין דערלויבט שפּאַצירן אין דרויסן, און יעדן טאָג אַ ביסל מער. אויפֿן קראַנקן פֿוס האָב איך בעתן גיין געטראָגן אַן עלאַסטישן זאָק. מיט אַרום צוויי וואָכן שפּעטער בין איך געווען אין שפּיטאָל אויף אַ לעצטער אונטערזוכונג. כ׳האָב געקראָגן פֿון דאָקטער אַן „אָקיי״, נאָר דעם זאָק זאָל איך דערווײַל נאָך טראָגן. מיר האָבן זיך געפֿרייט מיט די גוטע נײַעס, אָבער אין מײַן האַרצן איז געבליבן אַ ציטעריק געפֿיל. טראָמבאָזיס האָט אין יענע יאָרן געלאָזט נאָך זיך אַ שרעק פֿון אומזיכערקייט. ראָז האָט אויף מיר פֿײַן אויפֿגעפּאַסט און מיר געקעכלט. מיר פֿלעגן זיצן מיט די קינדער אויפֿן טעפּער און שפּילן. דאָס נײַ קליינטשיק נפֿשל, אַלפּי, פֿלעגט ליגן דערבײַ, אין זײַן קינדערשטײַג און מיט די נאָקעטע פֿיסלעך טראַמפּלען מיט הנאה די לופֿט, ווי ניט לאַנג צוריק האָט ער עס געטאָן אין בויך פֿון דער מאַמען. דער אַפֿריקאַנער זומער האָט זיך צעהיצט און צעזוניקט מיט זײַנע פֿולע כוחות, און מענטשן האָבן זיך געיאָגט פֿון דער הייס־פֿאַרעדיקער שטאָט צו די ים־פֿלאַזשעס אין דערבן און קייפּטאָן. מיר זענען געזעסן אין דער היים און דאָ

געמאַכט אונדזער „האָלידיי.“ דער ים פֿאַר די קינדער איז געווען אַ פּאָר אָנגעבלאָזענע פּלאַסטיק־רייפֿן, מיט אַ פּלאַסטיק־גרונט, וואָס האָבן ניט געלאָזן דאָס וואַסער אַנטלויפֿן. די קינדער זענען געשפרונגען נאַקעטע אונטער די וואַסער־שפּריצן, וואָס האָבן זיך געדרייט אין גאָרטן און ס'איז געווען לוסטיק און פֿרײַלעך. אַפֿילו דער צוויי־חדשימדיקער אַלפֿרעד האָט געטופּעט מיט די פֿיסלעך אין אַ פּלאַך וואַסער אין אַ באַסיינדל, עקסטרע פֿאַר אים.

די נײַיאָר־נאַכט פֿון 1959 איז אויסגעפֿאַלן אין אַ פּראָסטן מיטוואָך. די קינדער, זאַטע און פֿאַרמאַטערטע פֿון שפּילערײַ און אויך דאָס בייבי, זענען שוין געשלאָפֿן. ס'איז געווען האַלבנאַכט, ווען מיר בײַדע האָבן געפּראָווט אַן אינטימע נײַיאָר־פּאַרטיעלע, ווי מיר פֿלעגן עס טאָן אין כּמעט אַלע יאָרן, זינט מיר האָבן זיך באַגעגנט. ראָז האָט גיך צוזאַמענגעשטעלט אַ סעודהלע, כּיד־המלכּה, ווי איר שטייגער: מיניאַטורנע גוטיקייטן און זיסיקייטן, צו פֿאַרזוכן און פֿילן, און אַ פּאָר גלעזלעך און פֿלעשלעך – פֿאַרן גומען און געמיט. מיר האָבן זיך צעקושט און אָנגעקלאָפּט די גלעזער שאַמפּאַניער – אַ פֿלאַש פֿון דעם מין איז תּמיד געשטאַנען בײַ אונדז, רעזערווירט על כּל שׂימחה שלא תּבוא – און זיך צוגעווונטשן אַלע גוטע ברכות פֿאַר אונדז און די קינדער. אויסגעטרונקען און אַ נאַש געטאָן, האָבן איך דערפֿילט אויף זיך ראָזעס פֿאַראומערטן בליק. שוין לענגערע צײַט ווי איך פֿיל אים, און אַ פֿאַרדראָס האָט מיך אַ קלעם געטאָן. פֿאַר וואָס פֿרעג איך זי ניט: עפּעס קומט דאָך פֿאָר מיט אירע? און מיט אײַנגעהאַלטענע ווערטער פֿרעג איך: „האָט עפּעס פּאַסירט?“

„אַבי דו פֿרעגסט“, האָט איר פּנים אויפֿגעשײַנט, „אויף דעם וואַרט איך שוין טעג.“

כ'האָב איר געזאָגט, אַז איך האָב געפֿילט די לעצטע טעג עפּעס דריקט זי: „דו האָסט דאָך ניט קיין גרונט פֿאַר אָט אַזאַ שטימונג. אָט זענען מיר באַרײַכערט געוואָרן מיט אַ ליכטיק שיין בעבעלע...“

זי האָט מיר איבערגעריסן: „אָט דאָס טאַקע: אָט דאָס טאַקע איז עס. איך בין גלײקלעך אים צו האָבן און ער איז מיר טײַער ניט אַ קאַפּ וויניקער ווי די אַנדערע קינדער. אָבער דו ווייסט דאָך, אַז כ'האָב דיר געבעטן, געבעטן אַ...“

און איך האָב איר אַרויסגעהאָלפֿן: „אַ ראָזעטעלע. אַוודאי ווייס איך עס“.

און מיט איר גוט באַקאַנטן שטיפֿערישן בליק האָט זי מיך זײַטיק אָנגעקוקט: „טאָ פֿאַר וואָס שווײַגסטו? ניט דו דערמאָנסט, ניט דו פֿרעגסט און ניט דו טוסט גאָרנישט.“

האָב איך זיך צעלאַכט: „וואָס זאָל איך טאָן?“

און זי האָט פֿרײַלעך ווי אויסגעזונגען: „ווייסט שוין ניט וואָס מען טוט, בריה מײַנער?“

און כ'האָב זיך מיט אַ מאָל דערמאָנט, ווי אַ יאָר נאָך מאָריס' געבוירן ווערן האָט זי געמאַכט בײַ מיר די „באַשטעלונג“: אַ טאָכטער, כּמעט מיט גוואַלד – און עוועלין איז געקומען. ס'איז געווען ווי אַן איבערחזרונג פֿון יאָרן, און כ'האָב דערפֿילט ווי ס'ווערט מיר גרינג און פֿרײַלעך. „נו, גוט, מיר ווילן פֿרובירן,“ האָב איך געזאָגט.

ווי אַן אויפֿגערייצט קעצל האָט זי צו מיר אויסגעשטרעקט אירע פֿינגער־נעגל: „ניט פֿרובירן, נאָר טאָן!"

איך האָב אַראָפּגעבויגן אין צושטימונג דעם קאָפּ, און זי האָט אָנגעפֿילט צוויי גלאָזבעכערס מיט פֿינקלדיק־רויטן קאָניאַק.

„מיר טרינקען פֿאַר אַ טאָכטער, געדענק וואָס דו האָסט צו טאָן..." האָט זי האַלב פֿאַרשיכורט לוסטיק געלאַכט.

מיר זענען געווען אויפֿגעהיצטערט און צופֿרידן. און שפּעט אין דער נאַכט, האָבן מיר ווי צוויי צעיושעטע קונדסימלער, זיך געקיצלט ווי אַ צוזאַמענגעפֿלאָכטענער קנויל אין בעט, אַ טאַטע און אַ מאַמע פֿון פֿיר קינדער. דעם 23סטן פֿעברואַר 1960 איז געקומען די טאָכטער – דבֿורה־אסתּר – דעבי־עסטעלאַ. דבֿורה – ראָבעס אַ שלום־נאָמען, און אסתּר נאָר מײַן שוועסטער.

די צוויי קליינע פּערסאָנאַזשן אין אונדזער משפּחה זענען געקומען אָפּגערוקט איינס פֿון אַנאַנדער מיט בערך 15 חדשים. ס'איז געווען ווי איין שׂימחה וואָלט אָנגעיאָגט די צווייטע און זיי זענען געוואַקסן כּמעט צוזאַמען, אין דער שטובֿיקער אַטמאָספֿער פֿון די 60ער, מיט די צוויי עלטערע ברידער און שוועסטער. איצט האָב איך געדאַרפֿט פֿאַרזאָרגן מיט פּרנסה און אַלע נייטיקייטן זיבן נפֿשות. אָבער גראָד דאָס איז געקומען ווי אַ נייַער אַרויסרוף. די קינדערשע צעקלונגענע קולות אין און אַרום הויז, האָבן דערמונטערט און אָנגעשפּאַנט דעם אימפּעט פֿון אַרבעט. ס'איז אויפֿגעקומען אַ נאָך שטאַרקערער ווילן, צו דערגרייכן אַ העכערן עקאָנאָמישן גראַד. קיין זאַך זאָל די קינדער ניט פֿעלן און מיר זאָלן לעבן אין באַקוועמלעכקייט ווי ווײַט עס לאָזט זיך. די קינדער האָבן ניט נאָר געשאַפֿן אַ נחתדיק־צופֿרידן געמיט, נאָר אויך פֿאַרפֿלאַנצט אין אונדזערע הערצער אַ מין אינטויִטיוון פֿאָרויסזאָג, אַז ס'וועלן אָנקומען בעסערע און מער גרינגערע יאָרן. מיר האָבן עס בפֿירוש געפֿילט און מיט האָפֿענונג געוואַרט, הגם ס'האָט לאַנג געדויערט.

איך בין אַ גאַנצן אַפֿריקאַנער ווינטער, פֿון פּסח ביז ראָש־השנה, געזעסן אין דער היים און געאַרבעט אויף אַ סך ליטעראַרישע באַשטעלונגען. די קלענערע זענען געמאַכט געוואָרן גיך און כ'האָב געקראָגן מײַן שׂכר. די גרעסערע, ווי כ'האָב עס מער פּרטימדיק באַשריבן אין פֿרימערדיקע קאַפּיטלען, האָבן זיך געצויגן יאָרן. צו דער זעלביקער צײַט האָב איך רעדאַקטירט „דרום־אַפֿריקע". איך האָב אַלץ געטאָן פֿון וואָס איך קען צינען חיונה. פֿון אָט די פֿאַרדינסטן האָבן מיר אַפֿילו צוביסלעך געשפּאָרט און געלעבט אויף אַ ענוג לײַטישן סטאַנדאַרד. שוין עטלעכע יאָר האָבן מיר געצאָלט רעגולער די היפּאָטעק אויף אונדזער הויז. נאָר איין וויכטיקע זאַך האָט אין אונדזער בעל־הבתישקייט געפֿעלט: אַן אויטאָ. אין דער בריי צעשפּרייטער שטאָט איז עס געווען אַן ערשט־ראַנגיקע נייטיקייט אי פֿאַר אונדז און אי פֿאַר די קינדער. ס'איז אונדז נימאס געוואָרן אָנצוקומען צו טובֿות און לאַסקעס פֿון חבֿרים און באַקאַנטע. כּמעט יעדע משפּחה אין שטאָט האָט געהאַט אַ „פֿעמילי קאַר", ווי מען האָט עס גערופֿן. מיר האָבן שוין אַ צײַט פֿרײַער עס פֿלאַנירט און כ'האָב שוין געהאַט ענומען אין פֿרײַע טעג „דרײַווינג־

לעסנס". מײַן אינסטרוקטאָר איז געווען אַ היימישער יידּ, מייערסאָן. כ'האָב אַפֿילו די לעצטע אויטאָ־איבונגען געהאַט אין קלערקסדאָרפֿ. און איצט, ווי מיט זעקס יאָר צוריק בעתן קויפֿן אונדזער הויז, זענען מיר ביידע געפֿאָרן מיטן אויטאָבוס אין שטאָט, און געפּטרט האַלבע טעג אין די גאַראַזשן ווו מען פֿאַרקויפֿט אויטאָס. מיר האָבן געוואָלט אַ נײַע מאַשין, ביליק און גוט. קיין עצה־געבער האָבן מיר ניט געהאַט און קיין אייגענע דערפֿאַרונג – אויך ניט. האָבן מיר זיך פֿאַרלאָזן אויף דער פֿירמע און איר אַגענט, וואָס האָט מיט גלאַטינקע ריידעלעך אונדז פֿאַרזיכערט, אַז מיר קויפֿן די גרעסטע מציאה.

און מיר האָבן אײַנגעהאַנדלט אַ שפּאָגל נײַע קאַר, וואָס אונדז ביידן איז געפֿעלן. איך האָב געזאָלט קומען אָפּנעמען דעם אויטאָ אין עטלעכע טעג אַרום, נאָך דעם ווי כ'וועל פֿאַרן מיט מײַן אינסטרוקטאָר צום לעצטן עקזאַמען און קריגן מײַן „דרײַווערס לײַסנס". אין ביוראָ האָט אַ מיידל אויסגעפֿילט אַ פֿאָרעם מיט אַ קליינע רעדוקציע פֿאַר „קעש". בײַ אונדז איז געווען אַ פּרינציפּ קיין שום זאַך ניט צו קויפֿן אויף קרעדיט. אָדער מזומן, אָדער אין גאַנצן ניט קויפֿן. אַבי ניט האָבן קיין חובֿות אויפֿן קאָפּ. דערצײַלנדיק די קינדער, אַז אויך מיר וועלן באַלד האָבן אַן אייגענע נײַע קאַר, איז די שׂימחה און דער טומל אַזוי גרויס געווען, אַז זיי האָבן שוין גאָרנישט ניט געוואָלט, נאָר וויסן ווען וועט די קאַר אָנקומען. בײַ טאָג איז די אייניציקע טעמע געווען די נײַע קאַר, און אין די נעכט האָבן זיי געחלומט פֿון אַ רײַזע מיט „דעד" און „מאַמי"...

דאָס לעצטע מאָל האָט מיך דער עקזאַמיניר־אָפּיציר נערוועז געמאַכט. כ'בין קוים אַרויס פֿון זײַנע הענט און געזאָגט: מער גיי איך ניט, זאָל זײַן וואָס עס וועט זײַן!

מייערסאָן האָט מיך באַרויקט: „אויס, ניט מער קיין קאָנפֿראָנטאַציע מיט בייזע עקזאַמינירער. איך וועל באַשטעלן אַ דאַטע פֿאַר אַ 'טעסט', מיר וועלן צופֿאָרן אַהין און דו האָלט אין קעשענע גרייט אַ 'פֿײַווער' באַנקנאָט (5 פֿונט) און כ'וועל דיר אין מינוטן ברענגען ס'פּאַפּירל. יאָ, אויך צוויי פֿאָטאָס."

וכך הווה – אַ לײַכטע שפּיל: כ'האָב אים געגעבן דעם באַנקנאָט און ער איז אַוועק אין טראַפֿיק אָפּיס. און אַ צוואַנציק מינוט שפּעטער האָב איך געהאַלטן אין האַנט מײַן „לײַסנס". כ'האָב מײַנע אויגן ניט געגלייבט, נאָר מײַן האַרץ האָט מיך געשראָקן. „דאָס איז דער פּראָפּוסק, אַ צײַגענעש. איצט צום גאַראַזש."

איך האָב געטריבן זײַן לערנער־אויטאָ, מיטן לאַטײַנישן אות „על", און אין טאַש געפֿילט דעם פֿרישׂ־שמעקעדיקן ריח פֿון עפּעס וויכטיקס, אַ דאָקומענט וואָס גיט מיר דאָס רעכט צו טרײַבן אַן אויטאָ אויף אַלע גאַסן און וועגן. אָבער פֿון לאַנג שוין האָב איך געוווסט, אַז אין אָריענטאַציע קלײַב איך זיך פֿונאַנדער צו פֿאַמעלעך. האָב איך גלײַך אָנגעהויבן צו בלאָנדזשען און ניט איין מאָל זיך געדרייט, ווי אין אַ פֿאַרכישופֿטן קרײַז. אַפֿילו די גאַסן־מאַפּע פֿון מײַן אייגענעם ווינקוואַרטאַל האָב איך ניט געקענט. מייערסאָן האָט פֿון די ערשטע פּאָר לעקציעס באַמערקט מײַן צעטומלטקייט און געשפּאַסט: „מען דאַרף דיך פֿירן פֿאַר אַ הענטלע..." איצט, אַז מיר זענען שטיין געבליבן בײַם גאַראַזש, ווו כ'האָב געדאַרפֿט אָפּנעמען די נײַע קאַר, האָב איך געמיינט, אַז ער וועט מיר העלפֿן מיט

די ערשטע אָנווײַזונגען. אָבער ווי נאָר כ׳בין אַרויס און פֿאַרמאַכט ס׳טירל, האָט ער זיך אַריבערגעהאָצקעט אויף מײַן זיצפּלאַץ, בײַם רעדל, און הײַדאַ, אַוועק...

איך בין געבליבן שטיין ווי צעמישט. אַ רגע האָב איך געטראַכט: אפֿשר פֿאָרן אַהיים מיטן טראַמווײַ? איך האָב מיט צעספּוזשעטע אויגן געשטאַרט אין ליכטיקן גאַראַזש, און פּלוצלינג הער איך אַ קול: „איר ווילט אײַער קאַר, סער? קומט אַרײַן, פּליז". הינטער מײַן פּלייצע איז געשטאַנען דער פֿאַרקויפֿער. איך וואַרג אַרויס פֿון האַלדז: יעס, מײַן קאַר..."

אַ פּנים, אַז ער כאַפּט זיך אויף מײַן צעטומלטקייט, און מיט אַ שמייכל באַגריסט ער מיך הויך: „העלאָ, דאַבט, מ״ר וואָלפּע, קומט."

איך גיי הינטער אים צום אָפּיס. אויפֿן טיש, פֿאַר מײַנע אויגן, ליגט שוין די פֿאַקטור. איך נעם אַרויס דאָס טשעקביכל און שרײַב אויס דעם טשעק. דער שמייכל אויף זײַן פּנים ברייטערט זיך אויס און ער דערלאַנגט מיר אַ האַנט און זאָגט: „זאָל זײַן מיט גליק! דאַבט, עס איז די ערשטע קאַר דײַנע אין דרום־אַפֿריקע?"

איך באַשטעטיק עס: „יע", און זאָג אַ דאַנק.

די קאַר שטייט שוין און וואַרט אויפֿן גאַסווינקל. אין אַ לעדער־פֿוטליאַרטשיק דערלאַנגט ער מיר אַ בראָשור פֿון אויטאָ־אָנווײַזן און אַנדערע פּאַפּירלעך. ער פֿירט מיך צום אויטאָ. כ׳טו אַ קוק דאָס ערשטע מאָל אויף דער גאָלדיק־גרויער קאַר און דאָס האַרץ טוט מיר אַ ציטער פֿון פֿרייד. כ׳פֿיל אַ פֿײַכטקייט אין די אויגן. אָט־אָט וועל איך זיך גאָר צעווייינען פֿון גליק: עפּעס אַזוינס דערלעבט! און ווערטער, ווי אין אַ תּפֿילה צאַפּלען אין מוח. איז עס תּפֿילת־הדרך? איך האָב עס קיין מאָל ניט געזאָגט...

ער האָט אויפֿגעשלאָסן ס׳טירל און איך האָב זיך געזעצט בײַם רעדל. ער האָט מיר געגעבן די ערשטע נייטיקסטע אינסטרוקציעס. אָט אַזוי: אַרײַנגעשטעקט דאָס שליסעלע און אַ דרייַ. דער מאָטאָר אַרבעט שוין. אַזוי ווײַזט דער רויטער ווינקער אויף רעכטס, אַזוי – אויף לינקס. דאָס איז דער ערשטער גאַנג, פּאַמעלער, 2טער גאַנג – גיכער, 3טער – גיך. דאָס איז דער פֿוסטאָרמאָז, צו רעגולירן און שטיין בלײַבן. דאָס איז אַ ליכט־רעפֿלעקטאָר פֿאַר נאַכט־נסיעות – ווײַט, נאָענט. דאָס, האָט ער מיר געזאָגט, איז דאָס גאַנצע ווײַסן וואָס מען מוז געדענקען און ניט מאַכן קיין טעות. „יעדער טעות קען פֿירן צו אַן אַקצידענט. טאָ זײַ וואַך און פֿאָרזיכטיק. וועסטו אַלץ געדענקען?" כ׳האָב זיך געשעמט צו זאָגן אַז כ׳בין ניט זיכער. „יעס, שור".

ווי נאָר ער איז אַוועק, האָב איך דערפֿילט אַז צום פֿרײַדציטער האָט זיך צוגעמישט אַ טראָפּן שרעק. איך האָב געלאָזן דעם מאָטאָר אין גאַנג און – זיך געריטן פֿון אָרט. מער פֿון אַלץ האָב איך זיך געהיט צו זײַן אין דער לינקער זײַט, נאָענט צום טראָטואַר. געפֿאָרן פּאַמעלעכקעס. דער מאָטאָר האָט אָנגעהויבן בורטשען. איך האָב געביטן דעם גאַנג און אָנגעדריקט אויפֿן פּעדאַל. גיכער – ווי אַ מאַגנעטיש שפּינדל האָט אין מיר געציטערט די פֿרײַד און די שרעק. דער פֿאַרקער איז גראָד געווען שיטער און כ׳בין געפֿאָרן אין די זײַטיקע געסלער,

געגעבן ליכטסיגנאַלן און געפֿילט אַז ס׳איז טעותדיק. כ׳האָב געמורמלט ברכות און תּפֿילות צו זיך, ווי תּמיד בעת איך בין שטאַרק צערודערט. און מײַן האַרץ האָט זיך צעפּויקט: אָט, אָט־אָט, אָט!

די קינדער זענען אַרויסגעלאָפֿן מיט שׂימחה, ראָז הינטער זיי. זיי האָבן געטאַנצט און מיר האָבן זיך אַלע אַרומגענומען און צעקושט. איצט האָבן מײַנע טערערן פֿרײַ געקאַפּעט, ווי אַ לאַסט וואָלט פֿון מײַן שולטער אַראָפּגעפֿאַלן. זי האָט מיר געווישט די באַקן און געלאַכט. „נאַריש ײינגל,״ האָט זי מיט ליבשאַפֿט געזאָגט.

יענע ערשטע פֿאָר־אַוואַנטורע און דעם קבלת־פּנים האָב איך אַלע יאָרן געדענקט. אַ סך מאָל טראַכט איך, אַז ס׳וואָלט אַרויסגעקומען פֿון דעם עפּיזאָד אַ וווּנדערלעכע קאָמעדיע, וועו ס׳וואָלט רעקאָרדירט אין אַ פֿילם.

אין דער היגער געזעלשאַפֿט איז געווען אָנגענומען ווי אַן אַקסיאָם, אַז יעדע משפּחה דאַרף האָבן אַן אויטאָ, צו פֿאָרן וווּ מען וויל, פּונקט ווי זי דאַרף האָבן בעטן וווּ צו שלאָפֿן. כּמעט אין אַלע ווײַסע פֿאַמיליעס איז עס געווען דער לעבן־סטאַנדאַרד, וואָס לויט די מאָדעלן און צאָל אויטאָס האָט זיך געלאָזט אָפּשאַצן דער גראַד פֿון וווילשטאַנד און עשירות. איצט האָבן מיר אויך אָנגעהערט צו אָט דער קאַטעגאָריע אויטאָ־באַזיצערס. אָבער בײַ אונדז איז עס געווען אַ יום־טובֿ, אַ פֿריידיקער דערגרייך. אונדזער אינטערעס האָט זיך אַ ווײַלע קאָנצענטרירט אַרום דעם אויטאָ. מיר מיט די קינדער זענען געפֿאָרן אויף קליינע רײַזעס, ווי פֿאַרווײַלונגען, צו חבֿרים, ווי אַ סורפֿריז. מען האָט אונדז באַגריסט. איך בין שוין אויך געפֿאָרן אין שטאָט, צום דרוק, צו טאָן מײַנע רעדאַקטאָרישע אַרבעטן פֿאַר „דרום־אַפֿריקע״. דאָ, בײַ „פֿאַסיפֿיק פּרעס״, אין דער פֿאָקסגאַס, אַרויף, פֿלעג איך פֿאַרקירן מײַן אויטאָ און אַרבעטן מיטן זעצער, אייבי קראַסנאָווסקי. ראָז האָט אויך אָנגעהויבן נעמען פֿאָרלעקציעס, מיטן זעלביקן אינסטרוקטאָר, מייערסאָן. אָבער זי איז צו מיד געווען פֿון אַרבעט און צו נערוועז, אויך מיט אַ שרעק־קאָמפּלעקס, און ווי איך האָט זי ניט אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען. איז זי אַוועק צו אַן אַנדער פֿירמע, וווּ דער אינסטרוקטאָר איז געווען אַ דײַטש. און ער האָט איר נאָך מער נערוועז געמאַכט, ביז זי איז ממש אַנטלאָפֿן. ענדלעך האָט זי איר קורס פֿאַרענדיקט ווי איך: מייערסאָן האָט איר געבראַכט אַ פֿאַרטיקן „דרײַווער לײַסנס״. אָבער די איבערלעבעניש האָט אויף איר געווירקט צו שטאַרק טראַוומאַטיש, און זי האָט מער קיין מאָל ניט געמאַכט דעם מינדסטן פֿרווו זיך צו זעצן צום רעדל. דאָס האָט מיר פֿאַרשאַפֿט אַ סך פֿאַרדראָס, ווײַל כ׳האָב געוואָלט, אַז זי זאָל פֿילן די הנאה און דעם טעם פֿון פֿירן אַליין דעם אויטאָ און דורך דעם צוריק פֿאַרפֿעסטיקן איר צעוואַקלטע פּסיכישע אומזיכערקייט. נאָר איר רעאַקציע איז געווען צו שאַרף און פֿאַרעקשנט.

איך האָב ווידער אָנגעהויבן זוכן אַ לערער־שטעלע, מער אין דער נאָענט. יאָהאַנעסבורג איז ניט געקומען אין חשבון. די שטאָט האָט געהאַט מער לערערס ווי פּאָסטנס. אָבער אין דער פֿראָווינץ אַרום, איז זיי ניט אָנגעשטאַנען צו פֿאָרן. אין דער פֿרעסע פֿלעגן קומען אַנאָנסן פֿון שטעטלשע קאָנגרעגיישנס, וואָס זוכן אַ

לערער. איין פֿרײַטיק האָב איך באַמערקט אַזאַ זוכאַנאָנס פֿון בענאַני, וואָס האָט מיר אויסגעזען ווי אָנגעמאָסטן. אַ קליינע, שטילע יִידישע געמיינדע, אין גאַנצן עפּעס 10 קילאָמעטערס אין מרחק. צוויי פֿרויען פֿון די שארית־הפּליטה האָבן דאָרטן געלעבט מיט זייערע משפּחות. חיה זיסקינד און איר מאַן, מאָריס, וואָס איז געווען דער אַקטיוואָר יִידיש־עסקן אין שטעטל און ביידע האָבן געהערט צו דער קולטור־פֿעדעראַציע. די צווייטע איז געווען לאה לייבאָוויטש, וואָס איר מאַן האָט פֿון צײַט צו צײַט געדרוקט אַ דערציילונג אין „דרום־אַפֿריקע". ער איז געקומען אַהער כּמעט דירעקט פֿון ישיבֿה, מיט אַ סך יִדישקייט־וויסן, אָבער דאָ אַדורכגעמאַכט גאָר אַנדערע איבערלעבונגען: אין אַ קאַפּעטעריע און באַדינען די שוואַרצע קונדשאַפֿט פֿון די גאָלדמינעס. ס'האָט אַ פּנים געהאַט אַ טיפּע השפּעה אויף אים, און טאַקע וועגן די שוואַרצע אַרבעטס־מענטשן האָט ער געשריבן מיט אַ סך וואַרעמקייט און אַרײַנדרינג אין זייער פּרימיטיוואָר פּסיכאָלאָגישער מענטאַליטעט און מינהגים. זײַן ברודער איז געווען דער פּאָפּולער־קאָנטראָווערסיאַלער ישׂראל־פּראָפֿעסאָר יהושע לייבאָוויטש. ביידע פֿאַמיליעס האָבן געהאַט קינדער אין חדר.

האָב איך אָנגעשריבן ידידי־בריוועלער צו ביידן און זיי מודיע געווען, אַז איך קלײַב זיך שיקן אַן אַפּליקאַציע וועגן דער שטעלע, אפֿשר קענען זיי מיר מיט עפּעס העלפֿן. אַוודאי האָב איך געקראָגן פּאָזיטיווע אָפּרופֿן: מאָריס האָט צוגעזאָגט איבערצורעדן מיט זײַן ברודער, ראָבערט, וואָס איז אַ מיטגליד פֿון קהילה־קאָמיטעט. און ביידע, אויך די לייבאָוויטשעס, האָבן פֿאַרזיכערט, אַז ס'וועט גיין ווי געשמירט.

וכך־הווה: כ'האָב געקראָגן אַן אָפּיציעלן בריוו, געשריבן פֿון סעקרעטאַר און געחתמעט פֿון יושבֿ־ראָש, אַז מיט צופֿרידנקייט באַווילליקט דער קאָמיטעט מײַן בקשה. און איך האָב אָנגעהויבן אַרבעטן אין בענאַני. צוויי יאָר האָב איך דאָרט געאַרבעט, 1960 און 1961, און זיך באַקענט מיט נײַע קינדערלעך. אַ ביסל פּראַקטיק האָב איך שוין געהאַט און „געלייענט" פֿון אויסנווייניק זייערע פּסיכישע רעאַקציעס. און זיי זענען געווארן צוגעלאָזן און צוטרויִק צו מיר. כ'האָב קיין פּראָבלעמען און קאָנפֿליקטן ניט געהאַט. כ'האָב אַפֿילו געפֿילט אַ ליבשאַפֿט צו די קינדער. קיין רבֿ איז דאָ ניט געווען, נאָר פֿון צײַט צו צײַט פֿלעגט קומען פּראָווויזאָריש אַ לערערין, אַרויסצוהעלפֿן מיט אַ צוגאָבקלאַס. געפֿאָרן בין איך שוין מיטן אויטאָ, דירעקט צום חדר. זעלטענער – אויך מיט דער באַן. פֿאַרן צופֿאַלן פֿון אָוונט פֿלעג איך שוין זײַן אין דער היים.

אין איינעם פֿון די ערשטע טעג אַהין־פֿאָרענישן, האָב איך אַ פֿאַלשן דריי געטאָן דאָס רעדל און דער וועג האָט מיך געפֿירט אויף אַ שטיִק־אַרויפֿיקן באַרג. דער אויטאָ האָט פּאַמעלעכקעס, מיט שוועריקייטן זיך געדראַפּעט אַרויף און געקרעכצט. איך האָב ניט געווסט ווו איך בין פֿאַרקראָכן און ווו איך וועל פֿון דאָ אַרויסקומען. פֿון ביידע זײַטן איז געווען באַוואַלדיקט. פלוצלינג איז פֿון צווישן די נידעריקע גרינע ביימלעך אַרויסגעשפּרונגען אַ יונג הירשל און זיך אָנגעשטויסן אין פֿראָנט פֿון אויטאָ, אַוועקהינקענדיק צו דער צווייטער זײַט וואַלד. כ'האָב זיך

שטאַרק דערשראָקן, וויסנדיק וואָס פֿאַר אַ שטראָף כ׳קען קריגן פֿאַר אַזאַ הפֿקרותדיק פֿאָרן. אַבי קיין אויג פֿון אַ וואַלד־שומר האָט עס ניט באַמערקט, האָב איך געטראַכט. קוים דערקראָכן צום סאַמע שפּיץ, האָט זיך מיר געדאַכט, אַז איך שטיי אויפֿן העכסטן באַרג אין דער וועלט. דאָ איז דאָס וואַלדיקס געווען געענדיקט און ס׳האָבן זיך געעפֿנט האָריזאָנטן צו אַ טיפֿקייט, אָנגעוואַלגערט מיט פינטעלעך שטיבעלעך און שטריכלעך־וועגן. כ׳האָב געוווסט, אַז דאָס איז בענאַני. דער באַרגאַראָפּ האָט מיך געבראַכט צום טאָל. דאָ האָב איך שוין דערקענט די גאַסן און כ׳בין צוגעפֿאָרן צום חדר צו דער ריכטיקער צייט.

דער אויטאָ איז נאָך געווען בלאַנקנײַ, אַזוי ווי כ׳האָב אים דאָ ניט לאַנג צוריק געבראַכט פֿון גאַראַזש. אַפֿילו דער צוזאַמענשטויס מיטן הירשעלע האָט ניט געלאָזן קיין שום צייכן. כ׳האָב זיך פֿאַרזאָגט צו זײַן אויפֿן רעקאָרד פֿון די אַקצידענט־פֿרײַ שאָפֿערן. און איין מאָל האָט עס פּאַסירט, ווען מזל מיט סכנה האָבן זיך צוזאַמענגעפּאָרט און ס׳איז געווען אויס מיטן צאַצקען זיך מיט אונדזער אויטאָ. אַזוי טראַגיש...

אין איינעם אַ פֿרײַען טאָג, עפּעס אַ חגא, האָבן מיר באַשלאָסן אַרויסצופֿאָרן מיט די קינדער ערגעץ, אויף אַ משפּחה־פּיקניק. כ׳האָב אַרויסגעפֿירט די קאַר פֿון גאַראַזש און זי געפּאַרקט בײַם טראָטואַר, אַנטקעגן דער שטובטיר, מיטן פֿראָנט צו דער שטאָטריכטונג. די פּעקלעך איבערבײַסן און דאָס גאַנצע קלאַפּער־געצײַג פֿאַר די קינדער איז שוין געלעגן הינטער די געזעסן און מיר האָבן געמאַכט די לעצטע צוגרייטונגען. ראָז האָט גענומען דאָס עופּעלע, דעבאָראַ, אויף איר אָרעם און איך בין שוין געשטאַנען מיטן שליסל אין האַנט, בײַ דער טיר, און איידער כ׳האָב זי באַווײַזן צו עפֿענען, האָבן מיר דערהערט אַ גוואַלדיקן טראַסק... אַ ווילד קול האָט געזידלט און געשאָלטן. מאָריס, דעמאָלט אַרום צוועלף יאָר אַלט, האָט זיך אַ ריס געטאָן צום דרויסן און מיט אַ רגע שפּעטער אונדז געלאָפֿן אַנטקעגן, מיט געווײַן: „אַוער ביוטיפֿול קאַר!" און די דרײַ ווערטער האָט ער פֿאַרצווייפֿלט כּסדר איבערגעחזרט. ס׳איז געווען אַ רחמנות אָנצוקוקן, ווי טיף ער האָט עס איבערגעלעבט. און ניט וויניקער רחמנות איז געווען אויף דעם יונגן אויטאָ, וואָס איז געשטאַנען אַ שוועך פֿאַרוווּנדעטער און, אפֿשר, געווײַנט אויף זײַן בראָך... און אונדזערע הערצער זענען אויך געווען צעבראָכן, זעענדיק דאָס בילד.

אַזוי האָט עס פאַסירט: אַ שווערצער בעל־עגלה איז אָנגעקומען הינטער דעם פֿאַרקירטן אויטאָ, אויף אַ פּלאַטפֿאָרמע־וואָגן, געשפּאַנט צו צוויי פֿערד. די פֿערד האָבן זיך פּלוצלינג צעספּוזשעט און צעיאָגט און מיט אימפּעט אַרײַן אין אויטאָ. דער לאַנגער דישעל האָט דורכגעבראָכן דעם הינטערשטן פֿענצטער און זיך דורכגעשלאָגן דורכן פֿאָדער־פֿענצטער. די פֿערד האָבן זיך אָפּגעריסן פֿון דישעל און מען האָט זיי קוים פֿאַרהאַלטן אין אַ ווײַטער גאַס. צו שטאַרק פֿאַרקלעמט זענען געווען די קינדער. אַזאַ קאַטאַסטראָפֿע אין אַ העל זוניקן טאָג! דער ווײַסער בעל־הבית פֿון דער פּלאַטפֿאָרמע איז אָנגעקומען מיט אַן אויטאָ. דער בעל־עגלה אַליין איז ערגעץ נעלם געווארן. ער האָט באַדויערט די „אומאַנגענעמלעכקייט", געגעבן זײַן וויזיט־קאַרטל און געזאָגט, אַז זײַן

„אינשורענס" וועט באַצאָלן אַלע קאָסטן. אָבער עס איז געווען אַ קנאַפּע טרייסט. איך האָב טעלעפֿאָנירט מײַנעם אַ חבֿר, פֿון קיידאַן, וואָס האָט געהאַט אַ גאַראַזש, און ער האָט פֿרײַנדלעך צוגעזאָגט צו טאָן וואָס מען דאַרף.

„איך וויל אַז די קאַר זאָל ווידער זײַן ווי נײַ. עס איז מײַן רעכט," האָב איך אים געבעטן.

„זאָרג זיך ניט," האָט ער נאָכלאָזיק געזאָגט און כ'האָב געפֿילט אַז ער קוואַפּעט זיך ניט אויף מײַן קונדשאַפֿט.

דער מאָטאָר האָט געאַרבעט, אָבער אין אַן אויטאָ מיט אויסגעזעצטע פֿענצטער האָט מען ניט געטאָרט פֿאָרן. שפּעטער האָט עמעץ אַוועקגעשלעפּט די קאַר, ווי אַ פּגר... אַז מיר האָבן צוריק געקראָגן די קאַר, האָט זי מיר אויסגעזען ווי פֿאַרלאַטעט און ס'האָט מיך שטאַרק פֿאַרדראָסן. כ'האָב געהאַט אַן איבערריידט מיט מײַן חבֿר, און כ'האָב געפֿילט זײַן אומאינטערעס צו מײַן טענה און ס'איז אויפֿגעקומען אַ מין פֿאַראיבל. אַ צײַט שפּעטער האָב איך אויסגעפֿונען, אַז אַלע גאַראַזשן טוען אַזוי: פֿאַרגלעטן, פֿאַרשמירן, און – באַצאָל, מיט אַ דאַנק. אָט דאָס איז די פּראַקטיק, און זײַ צופֿרידן.

דער גאַראַזש האָט אויך אײַנגעבויט, לויט מײַן בקשה, אַ געהיים־קנעפּל אונטערן געזעס, וואָס האָט אויסגעשלאָסן דעם מאָטאָר. דאָס האָט געזאָלט זײַן אַ פֿאַרהיט־מיטל מען זאָל דעם אויטאָ ניט גנבֿענען. און איך האָב ווידער אָנגעהויבן פֿאָרן מיטן אויטאָ צום חדר. אָפּט פֿלעג איך פֿאַרגעסן וועגן קנעפּל.

איין דאָנערשטיק, נאָכן ענדיקן מײַן לעצטע לעקציע, האָב איך זיך אַ פֿאַרקלערטער געזעצט אין אויטאָ. אַ טעלעפֿאָן האָט מיר דערמאָנט וועגן אַ צוזאַמענטרעף מיט אַ ליטעראַרישן קונד, וואָס קומט אָפּנעמען זײַן באַשטעלונג. מוז איך פֿרײַער זײַן אין דער היים. איך טו אַ דריי דעם שליסל, דער מאָטאָר איז שטום. נאָך אַ דריי און נאָך, אָבער ס'העלפֿט ניט. איך וואַר נערוועז. די זון רוקט זיך צום מערב־ראַנד. איך וועל פֿאַרשפּעטיקן. מײַנע שולקינדער שטייען אַרום אויטאָ און קוקן מיך אָן מיט באַדויער. איך בעט, זיי זאָלן אַ שטופּ טאָן, אפֿשר וועט דער מאָטאָר זיך באַטראַכטן... איך שטעל אָן אויפֿן נייטראַלן גאַנג. זיי שטופּן מיט אַלע כּוחות, אָבער ניט פֿון אָרט. ס'האָט זיך קוים גערירט אויף אַ מעטער צי צוויי. מיט אַ מאָל טוט אַ בליץ אין קאָפּ, ווי אַ פּראָשעקטאָר וואָלט זיך אָנגעצונדן און איך שרײַ אויס: דאָס קנעפּל! דאָס געזעמל קינדער קוקט מיך אָן, ווי כ'וואָלט געווען חסר־דעה. איך בייג זיך אַראָפּ און – מיט אַ מאָל טוט דער מאָטאָר פֿריילעך אַ הודשע, ווי מוזיק וואָלט אויפֿגעשפּילט. די קינדער טאַנצן פֿון שׂימחה און איך יאָג אַוועק אַ גליקלעכער. שפּעט אין דער נאַכט האָב איך ראָזען דערציילט דעם „וויץ" און מיר האָבן געלאַכט.

נאָך דעם האָט עפּעס פּאַסירט, וואָס איז שוין גאָרנישט געווען צום לאַכן. אויב מיר האָבן אויסגעמיידט אַן אומגליק אינעם פֿערד־אַקצידענט, בין איך איצט געווען קוים אויף אַ האָר געהרגעט צו ווערן. און מײַן שׂר־החיים האָט מיך ווידער מציל געווען. כ'האָב געדאַרפֿט בענטשן גומל, אָבער מײַן דאַנק האָב איך, ווי תמיד, אויסגעווען אין חלום, אין מײַן נוסח. ס'איז געווען פֿרײַטיק, איינער פֿון די

טעג פֿון סוף יאָר און כ׳האָב געדאַרפֿט קומען אין חדר, אויף אַ פּאָר שעה לערנען מיט די קלאַסן, ווי אַ יוצא־מן־הכלל. אַרויסגעפֿאָרן אַ ביסל שפּעטלער, האָב איך שוין אָנגעיאָגט ס׳ביסל צייט מיט מײַן טרײַבן איבער דער דערלויבטער גיכקייט־נאָרמע. כ׳האָב געדענקט, אַז די קינדער דאַרפֿן פֿרי גיין אַהיים. און דאָ, ווען איך בין שוין ניט ווײַט פֿון חדר, בלײַב איך ווי פֿאַרבאַריקאַדירט פֿון אַ מאַסיוון פּעטראָלטאַנק, וואָס פֿאַרנעמט כּמעט די גאַנצע ברייט פֿון דער גאַס און קריכט ווי אַ טשערעפּאַכע. איך בין אין כּעס און נערוועז. און בײַ אַ ביזיג פֿון דער גאַס, סיגנאַליזיר איך מיטן אָפּלאָזן מײַן טרובע אויפֿן העכסטן געיאָמער און כ׳פֿרוי ווו זיך דורכרײַסן דורכן פֿאַסיקל גאַס, אַריבערצונעמען דעם טאַנק. נאָר אין דער זעלביקער סעקונדע טוט זיך דער שווערער שטאָלענער ריז אַ דריי אויף עטלעכע סענטימעטער און ס׳טוט מײַן קאַר אַ מאַכטיקן שלײַדער, זי פֿליט אַרויף אין מיטן פֿון דעם גרויסן פֿעלדצירקל און בלײַבט שטיין אויף אַלע פֿיר רעדער.

די ערשטע מחשבֿה: איך בין אַ גראַטעוועטער! כ׳טו זיך אַ זידל: אידיאָט... אַוואַנטוריסט, נעמען אַזאַ שאַנס! איך באַטאַפּ זיך און קוק זיך אַרום. איך קוק און זע – די טירן פֿון דער לינקער זײַט, מיט אויסגעהאַקטע שויבן, אַרײַנגעדריקט אויף אינעווייניק. מײַן זײַט בײַם רעדל, איז גאַנץ. איך עפֿן אויף די טיר און גיי אַרויס. די גומי־רעדער צעקאָדערט. איין האַלבע קאַר איז צעשעדיקט, ווי אַ מענטש מיט אַ האַלב פֿאַרקריפּלט פּנים. ס׳ווערט מיר ביטער־טרויעריק און כ׳פֿיל ווי ערשט איצט הייבט אָן דער שאָק זיך שפּרייטן אין מײַנע גלידער. האַסטיק כאַפּ איך מײַן פּאָרטפֿעל מיט אַלע פּאַפּירן, פֿאַרשליס די קאַר און יאָג זיך צו פֿוס צום חדר. אַרום אַ האַלבע שעה שפּעטער לויפֿט שוין אַ כאָפּטע קינדער אַנטקעגן מיר און זיי קוקן מיך אָן דערשראָקן פֿאַרוווּנדערט. אַנשטאָט אין קלאַסצימער, פֿאַל איך אַרײַן אַ צעשויבערטער אין אָפּיס און די סעקרעטאַרשע פֿרעגט מיך, איבערגעשראָקן: „וואָס האָט פּאַסירט?" איך פרוי ווו זיך באַהערשן:

„אַ, גאָרנישט, אָן אַקצידענט."

זי שטעלט זיך אויף און קוקט אַרויס דורכן פֿענצטער: „און אײַער קאַר, ווו איז זי?" ווײל זי וויסן.

„דאָ ניט ווײַט, אויפֿן גאַס־צירקל, אַ צעהרגטע. ניט צו דערקענען". און איך אײַל זיך צוצוגעבן: „און וועגן דעם בין איך טאַקע גלײַך אַרײַן צו אײַך, איך וויל..."

זי רײַסט מיך איבער: „זעצט זיך און באַרויקט זיך. איך וועל מאַכן אַ הייסע גלאָז טיי".

כ׳בין דערווײַל אַרויס צו די קינדער, וואָס זענען שוין געשטאַנען בײַ דער טיר און געווארט נײַגעריק אויף נײַעס. און ווי נאָר כ׳האָב זיי געזאָגט, אַז הײַנט וועט מען ניט לערנען, האָבן זיי אַוועקגעיאָגט מיט אַ פֿריילעכן טומל.

כ׳האָב געטרונקען די ברײַקע זיסע טיי און זיך דערקוויקט. די סעקרעטאַרשע האָט טעלעפֿאָנירט צום גאַראַזש פֿון אַ טאַטן פֿון איינעם פֿון מײַנע תּלמידים, און די קאַר איז אַוועקגעשלעפּט געוואָרן אויף שבת־רו... און איך בין מיט אַ שפּעט פֿאַרנאַכטיקן צוג געפֿאָרן קיין יאָהאַנעסבורג. אַ טאַקסי האָט מיך געבראַכט אַהיים.

ראָז האָט שוין מיך פֿאַרשפּאָרט איר אָפּגעבן אַ באַריכט פֿון אַקצידענט. זי האָט שוין די געשיכטע געווּסט פֿון דער סעקרעטאַרשע, ווּאָס האָט איר טעלעפֿאָנירט און אָנגעזאָגט, אַז כ'וועל קומען אַהיים מיט דער באַן. די שבת־סעודה איז געווען אַ פֿאַרשפּעטיקטע און ראָז איז געזעסן בײַם טיש אַן אומעטיקע. זי האָט מער ניט געוואָלט הערן מײַן זאָג וועגן מלאך, ווּאָס האָט מיר ווידער אונטערגעלייגט אַ פּוכיק קישעלע... זי האָט ברוגזדיק געזאָגט: „שוין געהערט די נאַרישע חכמה און כ'וויל עס מער ניט הערן." איך האָב זיך געפֿילט שולדיק און מילד געפֿרעגט: „טאָ ווּאָס ווילסטו?" איר קול איז געווואָרן ווייכער: „איך וויל זאָלסט פֿאָרזיכטיק פֿאָרן און מער נישט נעמען אַזעלכע שאַנסן." איך האָב אָנגעגעבן אָסן יש אין די גלעזלעך און געזאָגט : „ביסט גערעכט און פֿאַרגיב מיר. איך וועל דיך פֿאָלגן ווי אַ בראָוו יינגל." אירע אויגן האָבן פֿריידיק אַ שימער געטאָן און זי האָט זיך צעלאַכט: „אָט דאָס וויל איך טאַקע." מיר האָבן אויסגעטרונקען לחיים.

אַז די קאַר איז געקומען צוריק פֿון גאַראַזש, איז זי געווען בלאַנק און פֿריש, ווי דעם טאָג וועט מיר האָבן זי צום ערשטן מאָל געזען. דער רעקאָרד פֿון קילאָמעטערס איז געווען אַ ווינציקער און מיט בענאָי פֿאָרנישן איז שוין געווען פֿאַרענדיקט. איצט האָב איך געקראָגן אַ לערער־שטעלע אין דער קהילה פֿון קרוגערסדאָרפּ. ס'איז געווען אַ ביסל ווײַטער פֿון בענאָי, אָבער כ'בין שוין איצט געפֿאָרן מיט דער באַן פֿאַר מיטאָג אַהין, און פֿאַר נאַכט צוריק. די אַרבעט איז געווען אַנגענעם, און איך בין תמיד געווען אויסגערוט. די תּלמידים זענען געווען אַ ביסל עלטערע און מער פֿאָלגעוודיקע. מײַן באַלעבאָס, דער פֿאָרזיצער פֿון דער קאָנגרעגיישאָן, מ״ר טאַנענבוים, איז געווען אַן איידל סימפּאַטישער מענטש, מיט דרך־ארץ צו מיר. דעם גאַנצן יאָר־טערמין, ווּאָס כ'בין דאָרט געווען קאָנטראַקטירט, איז קיין מינדסטער קאָנפֿליקט ניט אויפֿגעקומען.

נאָר קרוגערסדאָרפּ האָב איך געלערנט אַן אינדערפֿרי־שעה אין אַן ענגלישער שול אין יאָהאַנעסבורג, איידער די נאָרמאַלע טאָג־לימודים הייבן זיך אָן; געהאַט אויך אַ פּאָר לעקציעס מיט קינדער, ווּאָס קומען צו מיר אַהיים. מיט דעם האָט זיך פֿאַרענדיקט מײַן שלעפּערישע תּרתי־משמע, טיטשער־קאַריערע. איך האָב זיך נאָך דעם געוויצלט: אַז איך בין אַרויס פֿון אָט דער סכנה, דאַרף איך אפֿשר יאָ גומל בענטשן... איצט האָב איך זיך באמת געפֿילט גליקלעך און פֿרײַ און זיך געקענט פֿול אָפּגעבן מיט מײַן רעדאַקטאָרשאַפֿט. און נאָך אַ ביסל צײַט, ווען רייזל פֿרידמאַן איז אַוועק פֿון איר פּאָסטן, האָב איך אויך איבערגענומען דעם סעקרעטאַריאָט. איך בין געווען צופֿרידן צו אַרבעטן אויף דער בשותּפֿותדיקער שטעלע, הגם מײַנע באַלעבאָטים זענען געבליבן די זעלביקע קאַרגע שטעטלשע קרעמערלעך. און כאָטש איצט זענען די קולטור־קנאַקערס געווען שטאַרק אַרויפֿגעאַרבעט און פֿאַרמאָגט גרויסע ביזנעס מיט אַ סך משרתים, האָבן זיי פֿאַר זייער יִדיש־קולטור זיך ניט פֿאַרגונען אַרײַנצושטעקן אַ האַנט אין דער אייגענער קעשענע, כּדי צו פֿאַרגרינגערן דעם מצבֿ פֿון זייער אינסטיטוציע. איז לויט דעם דלות־בודזשעט, האָבן זיי זיך ניט איבערגעצאָלט פֿאַר מײַנע צוויי פּאָסטנס. אָבער

מיך האָט עס איצט ניט געאַרט. כ׳האָב זיך האָנאָרירט מיט דער סאַטיספאַקציע פֿון דער קולטור־אַרבעט. איך פֿלעג פֿרי קומען אין ביוראָ און אַ גאַנצן טאָג, ביז די שפּעטע נאָכמיטאָג־שעהען, געווען כסדר פֿאַרנומען. איך פֿלעג שרײַבן בריוו און ענטפֿערן אויף בריוו. אָנגעבונדן לעבעדיקע קאָנטאַקטן, וווּ נאָר ס׳איז געווען אויף דער וועלט אַ ייִדיש ווינקעלע און אַ ייִדישע צײַטשריפֿט, און ייִדישע שרײַבערס. איך האָב אויך אויסגעבראַכט דאָס קולטורפֿעלד דאָ־הי מיט אַנדערע מענטשן: איך פֿלעג אויפֿנעמען דורכן טאָג אַלע ייִדיש־פֿאַראינטערעסירטע, אַלטע און יונגע, וואָס קומען פֿרעגן, הערן אַן עצה, ווײַזן אַ מאַנוסקריפּט. אַזוי אַרום בין איך געוואָרן דער ייִדיש־קולטור־ און ליטעראַטור־קאָנסולטאַנט, און מיט דער וויכטיקער און פֿרײַוויליקער איניציאַטיוו, וואָס איז געווען אַ מין דריטער אַמט מײַנער, האָב איך געווונען אַ סך נײַע אַקטיוויסטן און סימפּאַטיקער פֿאַר דער ייִדיש־מיסיע, ווי כ׳האָב זי דעמאָלט באַטראַכט. און פֿון אַ מין לאַחדים־פֿריידיקער, בין איך מיט אַ מאָל מגולגל געוואָרן אין אַ ליטעראַטור־בעל־מלאָכה.

כ׳האָב זיך גלײַך געבאַפּט, אַז די אײַנגייערס האָבן טויבע אויערן פֿאַר מײַן קולטור־פֿראָפּאַגאַנדע, און קיין ייִדיש־ישועה וועט פֿון דעם ניט אַרויסוואַקסן. נאָר וואָס דען? זיי זענען געווען פֿאַראינטערעסירט, אַז איך זאָל פֿאַר זיי אַרבעטן, פּשוטו־כּמשמעו, אויסבעסערן און צוגרייטן זייערע כּתבים. זיי מאַכן ראוי לדפוס, און פֿאַר דעם וועל איך קריגן מײַן שׂכר, נישט פֿאַר ריידן. די לייענער פֿון ספֿר וויסן שוין, ווי שטאַרק כ׳האָב זיך געגייטיקט אין דעם עלעמענטאַרן פּראָדוקט: פֿינאַנצן. און הגם כ׳האָב זיך לכתּחילה געפֿילט אַ קאַפּעטשקע פּריקרע, און שפּעטער אַפֿילו געהאַט געוג עגמת־נפֿש, האָב איך זיך אונטערגעגעבן.

וועגן די קונדן און זייערע שרײַבענישן, פֿאַר וועמען כ׳האָב „געמאַכט" ביכלעך און ביכער, האָב איך שוין געשריבן אין די פֿריִערדיקע קאַפּיטלען. ס׳וועט נאָך מסתּמא אויסקומען זיך אומצוקערן צו דעם. במשך פֿון פֿופֿצן יאָר – מײַ 1955–יוני 1970 – איז דער זשורנאַל „דרום־אַפֿריקע" געווען מײַן צענטראַלע פֿונקציע. איך האָב די אַרבעט אויסגעפֿירט מיט אַחריות, באַשיידן און אָן געפּויק. ממש פֿון סאַמע ערשטן טאָג האָט בײַ אָט דער אַרבעט דאָמינירט דער גוטער ווילן און מסירות, און קיינער האָט מיך ניט געקענט אָפּוועגדן פֿון דעם. און אָט האָט מיר פֿלוצלינג, בעתן שרײַבן די שורות, אַ בוצקע געטאָן אין מוח אַ משונהדיקע אידעע: נאָכצוקאָנטראָלירן כראָנאָלאָגיש די גאַנצע תּקופֿה, צוזאַמענצײַען דעם גײַסטיקן און פֿאַקטישן סכום און זען דעם אמתדיקן סך־הכל, די וואָגיקייט און ווערטיקייט פֿון מײַן ליטעראַרישן און פּובליציסטישן בײַשטײַער. און דאָ, אין דער ערשטער וואָך פֿון אַפּריל, 1997, ווען כ׳יאָג זיך אַרויס פֿון די כּוחות, צו שרײַבן וויײַטער אָט די בלעטער, האָב איך אָנגעהויבן דורכמישן די 3,750 זײַטן פֿון די 113 נומערן „דרום־אַפֿריקע" פֿון די פֿריִער דערמאָנטע יאָרן. ס׳האָט מיר טאַקע גענומען עטלעכע טעג עס צו סומירן, אָבער כ׳בין אַליין געווען דערשטוינט פֿון דעם באַרג אַרבעט, וואָס האָט זיך אויף ס׳נײַ אָנגעפֿלעקט: אַ קליינער קולטור־היסטאָרישער אוצר; אַ קאָלאָסאַלע כמות פֿון טעמעס אין כּלערליי זשאַנערס, ווי אַ קאָליריקער קאַליידאָסקאָפּ: לידער, דערציילונגען, קריטיק, צײַט־אַרטיקלען,

רעפֿאָרטאַזשן, זכרונות, מעדיטאַציעס און – וואָס ניט! הונדערטער זאַכן מײַנע, דערמונטערנדיקע, מיט הומאַניטאַרן גײַסט און יִידישער מחשבֿה.

ווי און ווען האָב איך עס באַווײַזן צו טאָן, איז מיר אַליין הײַנט אַ ווונדער. אָבער חוץ דעם האָב איך פֿאַראַלעל צום שרײַבן אַזוי פֿיל, זיך נאָך פֿאַרנומען מיט פֿראַקטישע קולטור־מעשׂים: איך פֿלעג זיך אָפּגעבן מיט געסט און שליחים, וואָס זענען יענע יאָרן אָפֿט געקומען צו אונדז: שרײַבערס, טעאַטער־מענטשן, קינסטלער און אַנדערע. איך פֿלעג זיי אויפֿנעמען מיט אַ וואַרעמען קבלת־פּנים־אַרטיקל און צו מאָל מיט אַ צוגאָב – אַן אָפּהאַנדלונג וועגן זייערע ווערק. איך פֿלעג זיי נאָך דעם אַרומפֿירן איבער יאָהאַנעסבורג, זיצן און שמועסן און צו מאָל ברענגען צו אונדז אַהיים אויף לאָנטש צי וועטשערע. נאָך מײַן צאתך־לשלום־אַרטיקל, פֿלעג איך זיי באַגלייטן ווי אַלטע חבֿרים און תּמיד אָנגעהאַלטן נאָך דעם אַ בריוו־קאָנטאַקט.

וועגן יעדן פֿון זיי וואָלט איך געקענט אָנשרײַבן אַ קאַפּיטל און מער, און ס'וואָלט אויסגעפֿילט אַ בוך.

איז על־כן וועל איך דאָ בלויז דערמאָנען נעמען, וואָס צו מאָל וועלן נאָך קומען אינטערעסאַנטע עפּיזאָדן אין פּראָצעס פֿון שרײַבן. די 50ער און אָנהייב 60ער יאָרן זענען געווען מער געבענטשט מיט דעם מין אורחים. דער ערשטער, וועמען כ'האָב באַגעגנט בײַם אָנהייב פֿון מײַן נײַעם קולטורווועג, זענען געווען רפֿאל מאַנדעלצווײַג, יעקבֿ מאַנסדאָרף, חיהלע גראָבער. מײַן אַלטער חבֿר, נאָך פֿון אונדזער קיבוץ אין ארץ־ישׂראל, דער קינסטלער פּנחס אַבראַמאָוויטש, יוסף בולאָוו, יאָנאַס טורקאָוו און דיאַנאַ בלומענפֿעלד. שמואל ראָזשאַנסקי, סידאָר בעלאַרסקי, הערץ גראָסבאַרד. חיים גראַדע, ד"ר חיים שאָשקעס, מענדל מאַן, מרדכי צאַנין, דוד טושינסקי און זײַן פֿרוי. איך האָב זיי געבראַכט און אויך דאָ געהאָלפֿן בײַם אָרגאַניזירן אַן אויסשטעלונג. סאָל ליפּצין און אַנדערע...

אין דער מיט פֿון אָט דער אָנגעשטרענגטער פֿאַרנומענקייט, האָבן מיר שאַרפֿער דערפֿילט ווי ענג ס'וועלט אין אונדזער דירה, מיט פֿינף קליינע קינדער אין צוויי שלאָפֿצימערן. און מיר האָבן זיך אַליין געמוטשעט צו זוכענישן, גריבלען זיך אין אַנאָנסן, טעלעפֿאָנירן. ענדלעך, האָבן מיר געפֿונען אַ גרויס הויז אין אַ שכנותדיקן קוואַרטאַל, עמאַרענציאַ; דער אַדרעס: 257 בערי הערצאָג עוועניו – און אָנהייב 1963 האָבן מיר זיך אַהין אַריבערגעקליבן. דאָס קויפֿן איז צוגעגאַנגען גרינג, אָן איבעריקע הוצאות און אַגענטן. פֿערצן יאָר איז דאָ געווען אונדזער רעזידענץ און מײַן אַדרעס פֿאַר דער יִידישער קולטורווועלט. דאָ זענען די קינדער גוט געוואַקסן, און געלערנט – ניט צו גוט. מיר האָבן עס פֿונאַדערגעבויט, מיט אַ שווימבאַסיין און סטודיאָ. אָבער בײַם אַריבערקלײַבן זיך איז מיטגעקומען מיט אונדז נאָך איין פּערזאָן, וואָס כ'האָב זײַן נאָמען דאָ קיין מאָל פֿרײַער ניט דערמאָנט. דאָס איז געווען דער שוואַרצער אונדזערער, אַ פֿרײַער צוגאָב צו אונדזער משפּחה. אין רעטראָספּעקט רעפֿלעקטירט עס אויף אונדזערע באַציִונגען גופֿא און אויף די באַציִונגען צו די שוואַרצע בכלל, אין יענע אָנהייב און הויכפּונקט־יאָרן פֿון אַפּאַרטהיידישן רעזשים. דאָס איז די אויטענטישע דערציילונג,

אין פֿאַסירונגען און פֿאַקטן, וועגן דעם איטערעסאַנטן פּרימיטיוון כאַראַקטער פֿון אונדזער געטנער. די דאָזיקע דערציילונג גיב איך דאָ אַרײַן אַזוי ווי עס איז פֿרײַער דערשינען אין אָריגינאַל, אונטערן נאָמען „דזשאָן".

דזשאָן איז געווען אונדזער ערשטער 'גאַרדען־באָי', נאָך דעם ווי מיר האָבן זיך אַרײַנגעקליבן אינעם הויז אין פֿאַרקהערסט, וואָס מיר האָבן ערשט געהאַט געקויפֿט. דאָס הויז איז געווען נײַ, נאָר וואָס פֿון דער נאָדל אַרויס. אויך דאָס לאַנד, אירע האָריזאָנטן, איר זון און אויך דזשאָן, אַלץ איז פֿאַר אונדז געווען נײַ, מיט אַ פֿרעגצייכן און מיט באַוווּנדער. ס'איז שווער געווען זיך צוגעווויינען צו דער סבֿיבֿה, צו די נײַע מענטשן, פֿאַרשטיין דעם איבערבײַט און אים אַקצעפּטירן. אָבער שווערער ווי אַלץ איז געווען אויפֿצונעמען דעם קאָמפּלעקס פֿון אַ נײַעם דורכויס אַנדערשדיקן מין מענטש – אין אויסזען, אין הויטפֿאַרב, אין מענטאַליטעט און קולטור, אין שפּראַך און באַנעמונג. און די אָ מענטשן־שפּע האָט פֿול געמאַכט אונדזער נײַע וועלט. ס'איז געווען דאָס פֿאָלק, וואָס האָט געהאַט בלויז דעם איינציקן סימן־מובֿהק: שוואַרץ. און איינער פֿון די מיליאָנען איז געווען דזשאָן, דער שוואַרצער 'גאַרדען־באָי', אָדער ווי מיר וואָלטן אים אין דער היים גערופֿן: דער גערטנער, וואָס טוט די אַרבעט אַרום דער שטוב.

קיין וויסער מענטש האָט ניט געגוצט דעם ספּעציעלן אויסדרוק פֿאָלק פֿאַר דער שוואַרצער מאַסע. אין די אויגן פֿון געווויינלעכן וויסן, אין זײַן טאָג־טעגלעכן פֿאַרקער מיט די שוואַרצע, האָט ער געקענט אויסטיילן זײַן אַנאַ צי זײַן דזשאָן, וואָס האָבן אויסגעפֿירט פֿונקציעס פֿון אַרבעט און דינערשאַפֿט אין הויז, צי אין גאָרטן, צי אין פֿאַבריק, אָבער זייער פּריוואַט לעבן, זייערע זאָרגן, זייער האַרץ האָט אַ ווייסער ניט געוואָלט פֿאַרשטיין. אויף דעם שטח, אַרבעטער און בעל־הבית, האָט מען קיין שום בינדשטריך צווישן די אָ צווויי מענטשלעכע באַשעפֿענישן ניט געקענט אַרײַנשטעלן. דער וויסער האָט טראַקטירט דעם שוואַרצן ווי אַ נוציקן ראָבאָט, נאָר אויב עפּעס איז קאַליע געוואָרן אין זײַן פֿיזישער צי שׂכלדיקער מאַשינעריע, האָט ער אָן אַ פּינטל מיטן אויג, מיט אַ קאַלט־אויטאָמאַטישן איינטראַפֿיקן 'גיי', אים משלח געווען. דאָס איז געווען דער סטאַנדאַרד פֿון וויס־שוואַרץ באַציִונגען, און די שוואַרצע פֿינצטערע מאַסע האָט זיך באַוועגט ווי אָן אַן אייגן פּנים, אַ מין טונקעלער לעבעדיקער פֿלעק.

כ'דערמאָן זיך, אַז אין יענע ערשטע יאָרן פֿון מײַן אָנקום אין דרום־אַפֿריקע, האָב איך טאַקע נישט געקענט אונטערשיידן די ספּעציפֿישקייט פֿון אַ פּנים צי פֿון עלטער. ס'איז געווען אַ פֿאַרשאָטנטע און מאַכטיקע מענטשן־כוואַליע, וואָס האָט זיך באַוועגט פֿאַר דײַן בליק אָן אַ באַזונדערן קענצייכן פֿון אייגנקייט, אָן דעם אינדיווידועלן איך. זיי פֿלעגן אַפֿילו ניט נוצן אין זייערע זוכענישן און אויסקוק אויף אַרבעט און ברויט. אַ לענגערע און ראַפֿינירטע פֿראַזע, וואָס זאָל עפּעס אידענטיפֿיצירן, נאָר אַרויסזײַען פֿון צווישן די וויסע ציין דאָס וואָרט: 'דזשאָב'. דאָס וואָרט פֿלעגט אַרויסקומען אין פֿאַרשיידענע קלאַנג־ניואַנסן, מיט אַ פֿראַגע צי געבעט, געקרעכץ צי געוויין, אָבער דאָס רובֿ איז עס געזאָגט געוואָרן אַפֿאַטיש און פֿאַרבלאָזן, ווי פֿון יוצא וועגן, כּמעט וויסנדיק אין פֿאָרויס, אַז ס'וועט גלײַך

קומען דער באַקאַנטער און אומפֿאַראינטערעסירטער ענטפֿער: 'נאָ דזשאָב'. פֿלעגן זיי זיך ווײַטער אַרומדרייען אָן אַרבעט און הונגערן.

און איין טאָג איז אין דער אײַזן־געפֿלאָכטענער פֿאָרטקע פֿון אונדזער נײַ הויז שטיין געבליבן אַ שוואַרצער יונגער בחור. ער האָט געקוקט צו דער ווערקַנדע, וואָס איז געווען נאָר אַ פּאָר טריט פֿון אים, אָבער ער האָט זיך ניט געטרויט אַרויפֿצוגיין אויף דעם העל־געפֿלאַסטערטן פּירעק און אָנקלינגען אין דער גרויסער גלעזערנער טיר. דורכן שיטערן פֿירהאַנג האָב איך אים אָבסערווירט. זײַן שוואַרץ פּנים איז געווען אָן דעם מינדסטן אויסדרוק, נאָר די גלײַקע ברוינע אויגן זענען נײַגעריק געשפּרונגען פֿון טיר צום פֿענצטער, ווו ער האָט געזוכט דעם אומקלאָרן צייכן פֿאַר אַלע זײַנע האָפֿענונגען. ער האָט געדולדיק געוואַרט אַז עמעצער זאָל אים באַמערקן. געשטאַנען אָן באַוועגונג, ווי צוגעקאָוועט צום אָרט.

עפּעס אַן אומפֿאַרשטענדלעכער ווייטיק האָט מיך פֿלוצלינג אַ קלעם געטאָן. אפֿשר איז עס געווען מײַנע טרויעריקע און צעטומלטע טראַגישע איבערלעבונגען פֿון שטיין הינטער פֿרעמדע טירן און אויסבעטלען אַ חסד, צי בעטן אַ טובֿה, מיט מיטלייד און רחמים, איבער הויפּט אין די מלחמה־יאָרן. מײַן שטאָלץ האָט תּמיד די דאָזיקע מאָמענטן פֿאַררוקט אין די טונקעלע קעמערלעך פֿון זכרון. אָבער איצט האָט עס אַ פֿלאַטער געטאָן צום האַרץ, און פֿון האַרצן אַ שפּאַר געטאָן צום פֿרעמדן פּנים, וואָס האָט אויסגעזען פֿינצטער און פֿאַרצווייפֿלט. מיט אַ האַפּטיקן קוועטש אויפֿן הענטל פֿון טיר, האָב איך זי אַן עפֿן געטאָן. דער שוואַרצער האָט אַ טראָט געטאָן צוריק, ווי ער וואָלט זיך איבערגעשראָקן. אָבער אַז ער האָט באַמערקט דעם שמייכל, מיט וועלכן כ'האָב אים באַגריסט, האָבן זײַנע אויגן ליכטיק אַ פֿינקל געטאָן. אַ ווײַלע זענען מיר געשטאַנען איינער קעגן אַנדערן און מיט שוויגענישן זיך אָנגעקוקט. צום סוף, האָט ער אַרויסגעשטאַמלט, מיט אַ טריב קול: „דזשאָב"...

„יעס!" האָב איך אויסגערופֿן, „זעסט דאָס פֿריש־געפֿלאַנצטע גראָז דאָ. ביסטו אַ גאַרדען־באָי? דאָ וועט וואַקסן אַ גאָרטן – וועט זײַן אַרבעט."

„יעס, באַס, כ'בין אַ גאַרדען־באָי, און כ'קען די אַרבעט", האָט ער אַ פֿריילעכער באַשטעטיקט מײַן פֿראַגע און אונטערגעטאַנצט פֿון שׂימחה.

„און ווי איז דײַן נאָמען? און ווו האָסטו פֿריער געאַרבעט?"

„דזשאָן איז מײַן נאָמען, און איך האָב שוין לאַנג ניט געאַרבעט. נעם מיך, באַס, איך וועל זײַן גוט... איך אַרבעט גוט".

„גוט, דזשאָן, קענסט ברענגען דײַנע זאַכן, אין צימער אין הויף".

און פֿון יענעם טאָג איז דזשאָן געוואָרן מײַן פֿאַרטרויטער און איבערגעגעבענער פֿרײַנד, און ער אַליין האָט געוואָלט כ'זאָל דערציילן וועגן אים.

ס'איז געווען אַ וואַרעמער זוניקער אויגוסט־טאָג, אָנהייב 50ער יאָרן. דזשאָן האָט געבראַכט זײַן הילצערן קעסטל, וואָס אין אים איז געווען אײַנגעפּאַקט זײַן גאַנצער פֿאַרמאָג. כ'האָב אים אויפֿגעשלאָסן די טיר פֿון אַן ענגן קעמערל אין הויף, הינטער דער קיך. די אײַזערנע בעט, מיטן דינעם מאַטראַץ, איז געשטאַנען נאָקעט און פֿאַרנומען כּמעט אַ דריטל פֿון קאַמער. דאָס איז געווען די סטאַנדאַרד־

ווינונג פֿאַר אַ שוואַרצן אין אַלע הײַזער פֿון דער געגנט און כּמעט אין דער גאַנצער שטאָט. דאָס צימערל איז אָבער געווען נײַ און ווײס אויסגעפֿאַרבן. דזשאָן האָט אַראָפּגעשטעלט זײַן לײַכטן און אָרעמען באַגאַזש בײַ דער בעט און מיט צופֿרידענע בליקן זיך אַרומגעקוקט. כ׳האָב געפֿילט, אַז ער איז גליקלעך. „און ווו איז דײַן דעקע, דזשאָן?״ האָב איך מיט חשד געפֿרעגט.

ער האָט פֿאַרזשמורעט די אויגן צום פֿירעקיקן פֿענצטער איבערן בעט, ווו די זון האָט געשלײַדערט סנאָפּעס שטראַליקן גאָלד, און זאָרגלאָז זיך פֿונאַנדערגעלאַבט. „באַס, דאָ איז אַזוי וואַרעם און ליכטיק, אַז איך דאַרף קיין דעקע ניט,״ האָט ער אַ צופֿרידענער געענטפֿערט. ער איז, קענטיק, געווען גוט אויפֿגעלייגט.

„אָבער בײַ נאַבט איז קאַלט און פֿינצטער, ווייסט עס ניט?״

„כ׳ווייס עס, באַס, אָבער זומער שלאָף איך אַנדערע מאָל אין פֿעלד און מיר איז ניט קאַלט,״ האָט ער מיט נאַיִוקייט געזאָגט.

און אַז איך האָב אים, בײַם זעצן זיך פֿון דער זון, דערלאַנגט אַן אַלטע אָפּגענוצטע דעקע, האָט ער אַ שפּרונג געטאָן פֿון איבערראַשונג און אַרויסגעקוויטשעט אַ געשריי פֿון דאַנק. אַזוי האָט אויסגעזען דער אָנהייב.

קיין צו פֿיל אַרבעט איז אויף דעם קליינעם לאָנקע־שטח ניט געווען, אָבער דזשאָן האָט עס אויסגעצויגן צו אַ לאַנגן זומערטאָג, ביז דער שקיעה. ער פֿלעגט שעהענווײַז פֿאַמעלעך זיך גליטשן אויפֿן געזעס, פֿון איין ווינקל צום אַנדערן, און אויסגראָבן מיט אַ שפּיציקן מכשיר די ווילדע גראָזן. אין די הייסע מיטאָג־שעהען פֿלעגט ער זיך פֿאַררוקן אין שאָטן, אונטער די פֿענצטער און מיט מעלאַנכאָלישער מאָנאָטאָנקייט טאָן די אַרבעט, אָדער ער פֿלעגט בלײַבן זיצן, פֿלעגמאַטיש, ביז ער האָט אײַנגעדרעמלט.

אויפֿגעמונטערט פֿלעגט ער ווערן אין די שטאַרק פֿאַרנומענע טעג, ווען מײַן ווײַב האָט אים באַשעפֿטיקט אונטער אִיר קאָמאַנדע, בײַם פֿלאַנצן בלומען און פֿרוכטבײימלער. דאָ פֿלעגט אָנגיין אַ כּסדרדיקע אַרבעט און באַוועג. ער האָט צוגעגרייט בייטן פֿאַר די בלומען, געגראָבן גריבער פֿאַר די בײימער, און אַלץ איז פֿאַרענדיקט געוואָרן דעם זעלבן טאָג. אין די אָ טעג פֿלעגט ער באַזונדער צופֿרידן זײַן פֿון די גוטע סיגאַרעטן, וואָס די 'מעדעם' פֿלעגט אים פֿאַרלייגן, ווי נאָר זי האָט אַליין זיך געגומען פֿאַרריכערן. זי פֿלעגט אים אַפֿילו אונטערקוקן ס׳פֿלעמל פֿון איר צינד־מאַשינקע, און ער האָט מיט נערוועז־ציטערדיקע פֿינגער צוגעהאַלטן דעם סיגאַרעט צווישן די טרוקענע שוואַרצע ליפּן, ווי ער וואָלט געהאַלטן אַ שווערע משׂא. נאָך דעם פֿלעגט ער מיט הנאה אַרײַנצינען אין זיך דעם רויך און לאַנג אים פֿאַרהאַלטן אין מויל, ווי איינער וואָס קוויקט זיך מיט אַ שלוק גוטן ווײַן. די אויגן האָבן אים בשעת־מעשׂה געגלאַנצט ברוין־גאָלדיק און דער רידל האָט זיך לײַכט אַרײַנגעגראָבן אין דער ערד. ער פֿלעגט זיך פֿלינק באַוועגן און האָט זיך געסטאַרעט צו טאָן די אַרבעט מיט התמדה, כּדי די מעדעם זאָל אײַנזען זײַן גינציקייט און טאַקע וויסן, אַז אירע סיגאַרעטן האָבן די ריכטיקע פּעולה. דאָס זענען געווען זײַנע בעסטע טעג.

אין די טעג פֿון וואָכיקער האָרעוואַניע האָב איך אים זעלטן וועז געזען, ווײַל איך אַליין פֿלעג אַרויסגיין צו דער אַרבעט גאַנץ פֿרי און צוריק קומען אין די שפּעטע פֿאַרנאַכטיקע שעהען. אין דער פֿרי פֿלעג איך אים אָבער שוין זען שטיין אין גאָרטן, מיט אַ שער, צי מיט אַ קאַן וואַסער איבער די בלומען. ער פֿלעגט מיר נאָכשרײַען זײַן טעגלעכן געזעגן־רוף: „גוד־בײַ, באַסי!", און איך פֿלעג ענטפֿערן: „גוד־בײַ, דזשאָן, זײַ גוט!" „יעס באַס, נאָ טראָבל!", פֿלעגט ער מיר פֿאַרזיכערן. און ס'איז טאַקע געווען רויק און שטיל.

אין די פֿרײַע טעג, שבת און זונטיק, פֿלעג איך זײַן פֿאַרנומען מיט אייגענע ענינים און שטוביקע דאגות, וואָס האָבן זיך אָנגעקליבן במשך פֿון דער וואָך. שבת, ביז מיטאָג, פֿלעגט דזשאָן ריין מאַכן, אַראָפּקערן פֿון גראָז יעדעס בלעטל און שטרויעלע און אַלץ צופּוצן, ביז די לאָנקע האָט געשײַנט, ווי אַ גרין־סאַמעטענער טעפּעך. נאָך דעם פֿלעגט ער פֿאַרשווינדן, און איך האָב אים שוין ניט געזען ביז מאָנטיק פֿרי, בעת ער פֿלעגט מיר ווידער נאָכרופֿן זײַן „גוד־בײַ, באַס!" וועז כ'האָב אים זײַן ערשטן חודש־לוין געגעבן, האָב איך אים געזאָגט, אַז כ'בין גאָר שטאַרק צופֿרידן וואָס ער טוט זײַן אַרבעט פֿליסיק און מאַכט קיין צרות ניט. „און דאָס," האָב איך אים אַרײַגעשאָטן אין הויפֿן עטלעכע מטבעות, „איז ספּעציעל פֿון דער מעדעם, ווײַל זי איז אויך צופֿרידן."

און דזשאָן איז געווען צופֿרידן נאָך מער ווי מיר ביידע. ער האָט אַ ווילדן שפּרונג געטאָן, אַ פּאַטש געטאָן מיט די דלאָניעס און כ'האָב ממש געפֿילט מיט וואָס פֿאַר אַ גליק ער האָט אַרויסגעשריען זײַן „טהענק יו, באַס!"

ניט ווילנדיק האָט זײַן באַגײַסטערונג אַרויסגערופֿן בײַ מיר אַ כוואַליע אַסאָציאַציעס פֿון מײַן אייגן לעבן און דערפֿאַרונגען. עפּעס אַן אומגעזעענער פֿאָדעם האָט מיך אין דער רגע פֿאַרבונדן מיט דעם פֿרעמדן שוואַרצן אין אַ מאָדנער שותפֿות פֿון גורל. זײַן פֿרייד, וואָס איז געווען אָפֿן און אַרויסגעבראַכט אויף אַ נאַטירלעכן שטייגער, האָט מיך שטאַרק דערדריקט. כ'האָב געווּסט, אַז ס'איז ניט פֿאַראַן קיין לאָגישע שײַכות צווישן מײַן לאָגע און זײַנע, צווישן מײַנע איבערלעבונגען און זײַנע, אָבער דאָך האָב איך זיך מיט אַ מאָל דערזען אין זײַן מצבֿ און עפּעס אַ נאָענטקייט צו אים, וואָס כ'האָב אַליין ניט פֿאַרשטאַנען איר זינען און מיין, האָט אין מיר אָנגעהויבן ציטערן. כ'האָב געהערט זײַנע רייד:

„באַס, דו ביסט גוט צו מיר. דו ביסט דער בעסטער באַס!"

„איך בין ניט דער בעסטער און כ'בין ניט גוט צו דיר, אָבער הער מיך אויס מיט קאָפּ, דזשאָן. מיך האָט מען יאָרן געהאַלטן פֿאַרשפּאַרט הינטער אַ צוים און מ'האָט מיך געגייט צו טאָן אַזאַ אַרבעט וואָס דו טוסט דאָ, און אַפֿילו נאָך שוווערערע, און אָן עסן צו דער זאַט, אָן שלאָף, און געאַרבעט האָב איך צוועלף שעה און מער."

„באַס, דו?!" האָט ער אַ געשריי געטאָן, „דו האָסט געטאָן אַזאַ אַרבעט, אין אַ גאָרטן. דו ביסט דאָך אַ וויסערי!.." און ער האָט זיך הילכיק פֿונאַנדערגעלאַכט, ווי ער וואָלט מיך פּלוצלינג דערזען אין דער סאַמע קאָמישסטער סיטואַציע וואָס ער קען זיך פֿאָרשטעלן – אַרבעטן אַזוי ווי ער...

זײַן געלעכטער האָט מיך אי צעטומלט, אי אין כּעס געמאַכט. כ׳בין געשטאַנען פֿאַרשוויגן און קיין ווערטער ניט געפֿונען ווי אים עס קלאָר צו מאַכן. מיך האָט פֿאַרדראָסן אויף זיך אַליין, וואָס כ׳האָב זיך געמאַכט צום נאַר און אים געפֿרווט דערציילן אינטימע געפֿילן. אין מײַן זכרון זענען געשפֿרונגען בילדער און דערמאָנונגען פֿון יענער עבֿדים־צײַט. און ס׳איז מיר מיט אַ מאָל קלאָר געוואָרן, אַז די אַנאַלאָגיע צווישן אים און מיר איז ניט קיין ריכטיקע, ווײַל מיט זײַן גאַנצער אונטערטעניקייט איז דזשאָן פֿאָרט אַ פֿרײַער מענטש: ווײל ער, הייבט ער זיך אויף און גייט אַוועק. ער איז ניט קיין שקלאַף.

אָבער דזשאָנען האָט די פֿאָרשטעלונג, ווי דער באַס אַרבעט אין גאָרטן, ניט אָפּגעלאָזן. דאָס האָט אַ פּנים געקיצלט זײַן פֿאַנטאַזיע און ער האָט ווידער אויסגעבראָכן אין אַ געלעכטער, ווי פֿון פֿאַרגעניגן. ער האָט געקוקט אויף מיר און פֿון זײַן מויל האָט זיך געקיצלט דאָס געלעכטער, און זײַנע אויגן האָבן חוצפהדיק געפֿינקלט. דאָס האָט מיך שרעקלעך פֿראָווואָצירט:

„הער אויף, אַניט ממית איך דיר!..", האָב איך אַ געשריי געטאָן ווי אומבאַהאָלפֿן, און פֿאַרדראָסיק אַ הייב געטאָן מײַן האַנט מיט אַ סטראַשנדיקן זשעסט.

„יעס, באַס!" האָט ער מיט איין מאָל פֿאַרקלעמט אין זיך דאָס געלעכטער, אָבער אויף זײַנע ליפּן איז געבליבן אַ גליווער פֿון אַ סאַרקאַסטיש שמייכעלע. ס׳האָט אויסגעזען, אַז ער איז זיכער, אַז כ׳האָב מיט אים געמאַכט אַ וויץ, פֿון וועלכן ער מעג לאַכן. האָב איך אים געלאָזן שטיין און גיך אַוועק. די גאַנצע וואָך האָב איך מיט אים געפֿירט אַ ברוגז. אויף זײַן „גוד־בײַ, באַס!", וואָס ער פֿלעגט מיר נאָך אַלץ נאָכשרײַען, פֿלעג איך נאָר אַ מורמל טאָן און געוואָלט אַז ער זאָל זיך פֿילן שולדיק, כ׳בין געווען באַלייידיקט, ווי אַ קינד...

זונטיק, נאָך דעם לאַך־אינצידענט, האָב איך זיך שוין אַ שפּראָך אויף טאָג געפּאָרעט אין גאָרטן. דער האָריזאָנט איז נאָך געווען בלאַס־ראָזלעך. אין מיזרח האָבן טאַנצנדיקע שפּיזלעך אויסגעוועבט אַ פּײַערזוים פֿאַר דעם צעבלויטן הימל־טעפּעך. מיט אַ מאָל האָט אַ שפּרונג געטאָן פֿון הינטער די פֿאָרשטאָטישע הײַזער אַ צעפֿלאַקערטער זונקנויל און געבליבן הענגען אויף זײַנע גליטשיק־צעשטראַלטע פֿעדעם. אָבער לאַנג זיך זעטיקן מיט דעם בילד איז איצט ניט געווען די פּאַסיקע צײַט. עטלעכע טעג האָב איך זיך אַרומגעטראָגן מיטן גערעדט צו ווײַזן דעם שוואַרצן, אַז דער באַס איז גאָר ניט אַזאַ טויגעניש ווי ער מיינט. זונטיק איז געווען אונדזער ביידנס פֿרײַער טאָג, און דזשאָן פֿלעגט אין די זונטיקס שלאָפֿן ביז אַ שטיק אין טאָג אַרײַן. איז לאָמיר ווײַזן וואָס דער באַס קען. די פֿרישקייט פֿון פֿרימאָרגן האָט מיך לאַשטשענדיק געגלעט. אַ מונטערער, האָב איך זיך געגומען צו דער אַרבעט. אויף מײַן אײַנגעבויגענעם קאָפּ האָבן פֿון די זאַפֿטיקע בלעטער געקאַפּעט טראָפּנס קילער טוי. מיר איז געווען גוט פֿון דעם און כ׳האָב זיך מיט מײַנע מחשבֿות געטראָגן ווײַט צוריק, בעתן צעגראָבן די ערד אונטער די יונגע ביימלער. בילדער פֿון אַרבעט אין אַ פּרדס זענען געלאָפֿן אין מײַנע געדאַנקען, ווי אין אַ פֿילם. ווי שווער דאָס איז דעמאָלט געווען, עבֿודת־פּרך, און ווי יונג און

שוואַך מ׳איז געווען, האָט אָבער תמיד געריזלט אין די בלוטן אַ מין עקשנות צו טאָן די אַרבעט מיט התמדה, און ניט אָפּשטיין, כאָטש ס׳וועט אויסשעפּן דעם לעצטן טראָפּן כּוח.

אַזאַ טאָג איז דעמאָלט אויך געווען, וועג כ׳האָב מיט אַ שווערער טוריה (אַ מין גראָבאײַזן) געמאַכט טיפּע „טעלער" אַרום די אתרוגים־ביימער אין בנימינה, וואָס מיט זייערע האַרט־שפּיציקע דערנער האָבן זיי געשטאָכן אין דאַרן הינטן. ווי דאָרטן, איז אויך דאָ, איצט, געפֿלאָסן אַ קלאָר אין זון צעבלינצלט וואַסערל, איבער מײַנע באָרווועסע פּיס. פֿון וויַיט האָבן זיך אָנגעטראָגן דערמאָנונגען.

ווי אין אַ געיעג מיט די אויפֿגעוועקטע בילדער, האָב איך שנעל און אויטאָמאַטיש געאַרבעט. דער גרינער צוים איז שוין געווען אַרומגעשוירן אין אַ גלײַכער שאַרפֿער ליניע, די בלומענבייטן אויסגעגלײַכט, און די קוסטעס אַרומגעקײַלעכיקט. אַז דאָס לעצטע ביימל איז שוין געווען באַוואַסערט, האָב איך באַמערקט, אַז די זון שטייט שוין הויך איבערן קאָפּ. און וועג כ׳האָב זיך אומגעדרייט, האָב איך נאָך עפּעס באַמערקט: דזשאָן איז געשטאַנען בײַם וויגקל פֿון הויז און געקוקט אויף מיר מיט גרויסע פֿאַרחידושטע אויגן. ניט גאָר זיכער האָט ער געמאַכט אַ פּאָר טריט און געבליבן שטיין קעגנאיבער מיר.

„באַס, סאָרי!.." ער האָט געזאָגט די פּאָר ווערטער אַזוי ערנסט, אַז איך האָב זיך פֿונאַנדערגעלאַכט. אָבער די באַוווּנדערונג אין זײַנע בליקן האָט מיר הנאה געטאָן מער פֿון אַלץ, ווי כ׳וואָלט געזיגט אין אַ געווען מיט אים, מײַן „גאַרדען־באָי". כ׳האָב זיך געפֿילט ווי אַ טשעמפּיאָן:

„נו, דזשאָן, גלייבסטו איצט, אַז אויך אַ ווײַסער, ווי איך, קען אַרבעטן?"

„יעס, באַס, נאָך בעסער פֿון מיר," האָט ער גענאָגט אַפּאָלאָגעטיש און שטיל.

„זעסט, דזשאָן, אַרבעט איז ניט בלויז פֿאַר שוואַרצע, אַלע דאַרפֿן אַרבעטן. דעריבער איז אויך ניט קיין אונטערשייד צווישן די מענטשן – ווײַסע צי שוואַרצע, אַלע מענטשן זענען גלײַך." אַזוי האָב איך אין אים אַרײַנגעהאַקט אַ פּאָרציע אַפּיקורסישע תורה, וואָס אין יענע 50ער יאָרן האָט מען עס באַטראַכט ווי געפֿערלעך פֿאַר דער פּערזענלעכער זיכערקייט. דזשאָן האָט מיך אָנגעקוקט מיט דערשטוינונג, ווי כ׳וואָלט אים געזאָגט עפּעס אומגלייבלעכס.

„און מיר האָט דער פּריסטער געזאָגט, אַז דער ווײַסער איז געלערנט און קלוג, איז דערפֿאַר האָט גאָט אויסגעקליבן אונדז, שוואַרצע, מיר זאָלן אים באַדינען."

„ווי קומסטו צום פּריסטער?" האָב איך אים געפֿרעגט מיט חשד, און זיך דערמאָנט אַ געשיכטע: מיט אַ פּאָר וואָכן צוריק, אַ זונטיק בײַטאָג, האָט מען געקלונגען אין אונדזער טיר. אַז כ׳האָב געעפֿנט די טיר, איז געשטאַנען פֿאַר מיר אַ מיטליעריקער שוואַרץ־געקלײדטער מאַן מיט אַ פּעקל בראָשורקעלעך אונטערן אָרעם. ער האָט מיר איינס אונטערגעטראָגן מיט אַ שעפּטש: „גאָטט ווארט, סער, לייענט." כ׳האָב געזען, אַז ער איז אַ מיסיאָנער און איידל אים געגעבן אַן אָנצוהערעניש, אַז מיך אינטערעסירט עס ניט. ער איז אָבער געווען אײַנגעשפּאַרט: „ס׳איז דאָס וואָרט פֿון אונדזער האַר יעזוס, וואָס דערלייזט און פֿאַרגיט". כ׳האָב

אים אָפֿן געזאָגט, אַז דער פֿרק איז מיר צו גוט באַקאַנט פֿון אייגענער פֿראַקטיק. „ווילסטו ניט דערלייזט ווערן פֿון זינד?" האָט ער האַלב בייז און מיט פֿירוואַרף אַ ברום געטאָן. „ניין, ניט פֿון די יעזוס־דערלייזער!" האָב איך קאַטעגאָריש אָפּגעשניטן דעם שמועס. „מיר זענען מתפלל פֿאַר די ווידערשפּעניקע" האָט ער אַ זאָג געטאָן און אין אײַלעניש זיך אָפּגעטראָגן. און אַ פֿאַרגעפֿיל האָט מיך אונטערגעזאָגט, אַז ס'איז דער זעלבער פֿריסטער.

„ער קומט דאָ יעדן זונטיק נאָך מיטאָג", האָט דזשאָן געענטפֿערט און צוגעגעבן, נאָך אַ רגע נאָכטראַכטן, „אָבער ער האָט געבעטן אַז דיר זאָל איך ניט דערציילן וועגן דעם, ווײַל דו געהערסט צו די מענטשן פֿון טײַוול".

„און וואָס וויל ער פֿון דיר?" האָב איך געפֿרעגט.

„ער וויל, אַז איך זאָל גיין יעדן זונטיק אין קירך. דאָרטן בעט מען צו גאָט."

„און וואָס האָט ער דיר דערציילט וועגן גאָט?" האָב איך וויַטער געפֿאָרשט.

„ער זאָגט, אַז דער יונגער גאָט איז אַ מאָל געווען אַ מענטש, נאָר זײַן פֿאָטער, דער אַלטער גאָט, האָט אים אַרויפֿגענומען צו זיך, אין הימל, און אויך געמאַכט פֿאַר אַ גאָט. און ווער עס בעט צו אים, איז ער מוחל אַלע שלעכטע זאַכן וואָס ער טוט. די קירך איז דאָס אָרט צו אים צו בעטן."

„טאָ פֿאַר וואָס גייסטו טאַקע ניט אין קירך, אים צו בעטן?", האָב איך געפֿרעגט.

„כ'ווייס ניט..." האָט דזשאָן געשטאַמלט. „כ'גלייב אין די נשמות פֿון מײַנע אייגענע... זיידעס. מײַנע... נאָר דער פֿריסטער טענהט, אַז יעזוס איז דער ריכטיקער גאָט... ער זאָגט, אַז קיין אַנדער גאָט איז ניטאָ".

„וואָס הייסט ער זאָגט?" האָב איך אים איבערגעריסן מיט כּעס.

„ער ווײַזט עס מיר אין ביכלע וואָס ער האָט מיר געגעבן. דאָרטן איז דאָ גאָטס בילד. הייסט ער מיר קוקן, בײַם אויפֿשטיין און בײַם שלאָפֿן גיין, אויפֿן בילד און בעטן, אַז ער זאָל מיר מוחל זײַן אַלע שלעכטע זאַכן וואָס איך טו. און גאָט וועט מיר באַצאָלן פֿאַר דעם וואָס איך גלייב אין אים, אַזוי זאָגט ער, דער פֿריסטער. גאָט צאָלט פֿאַר גוטס, וואָס אַ מענטש טוט."

„ווי אַזוי וועט ער דיר באַצאָלן?" האָב איך געפֿרעגט אַ ביסל סאַרקאַסטיש.

„ווען איך וועל שטאַרבן, זאָגט ער, וועל איך זיצן לעבן יעזוסן, ווי זײַן קינד. און ס'וועט מיר זײַן גוט און כ'וועל זײַן זאָט... ווילסט זען דאָס ביכלע?"

כ'האָב אַ שאָקל געטאָן מיטן קאָפּ אויף יאָ און אין איין הרף־עין איז דזשאָן געווען אין זײַן צימער און מיר געבראַכט ס'ביכלע. ס'איז געווען אַ דין העפֿטל, געדרוקט אויף ביליקן פּאַפּיר, מיט פֿאַרקירצטע פֿרקים פֿון דער עוואַנגעליע וועגן געבוירן ווערן פֿון יעזוסן און די וווּנדער וואָס ער האָט באַוויזן. צווישן די קאַפּיטלען זענען געווען אילוסטראַציעס, געמאַכט אין פֿעדער־שטריכן און זייער פּרימיטיוו, ווי אין אָנווערטיקע קינדער־כּרעסטאָמאַטיעס. כ'האָב אומגעדולדיק איבערגעמישט די עטלעכע בלעטלער. דזשאָן האָט נײַגעריק און ערנסט נאָכגעפֿאָלגט וואָס איך טו, ווי ער וואָלט געוואָלט אַרויסדרינגען ווי באַאײַנדרוקט

איך בין. צום סוף האָט ער געפֿרעגט:

„ווילסט עס לייענען, באַס? נעם עס. איך דאַרף עס ניט מער".

„איך האָב עס שוין אַמאָל געלייענט", און כ'האָב אים צוריקגעגעבן ס'ביכעלע. „און דער באַס גלייבט דאָך אויך אין דעם גאָט, יעזוס..." האָט דזשאָן געזאָגט מיט רעספּעקט און אין דריטער פערזאָן, וואָס אַזוינס האָב איך געהערט פֿון אים צום ערשטן מאָל. מסתמא האָט עס דער פֿריסטער אים געלערנט אַזוי אַדרעסירן אַ חשובֿן ווײַסן, האָב איך געטראַכט.

„ניין, ניין, דזשאָן, איך גלייב ניט אין יעזוסן!" האָב איך שאַרף באַטאָנט דעם ניין, ווי איך וואָלט זיך אָפּגעטרייסלט פֿון אַ מיאוסער באַשולדיקונג. צום ערשטן מאָל האָט מיך עמעצער אין אַזאַ זאַך פֿאַרדעכטיקט...

דזשאָן האָט מיך פֿאַרוווּנדערט אָנגעקוקט. כ'האָב געטאָן אַ שמייכל, ווי כ'וואָלט מיט דעם געווּאָלט פֿאַרגיטיקן זײַן אַנטוישונג. אָבער אין מײַן האַרץ האָבן געציטערט זײַנע ווערטער פֿון פֿרִיער: „די מענטשן פֿון טײַוול..."

„ווי אַזוי?" האָט דזשאָן אויסגעשרִיען, „דער פֿריסטער האָט מיר געזאָגט, אַז אַלע ווײַסע גלייבן אין יעזוסן, און ווי נאָר אַלע שוואַרצע וועלן אים אָננעמען פֿאַר אַ גאָט, וועט ער אַראָפּקומען פֿון הימל און אַלעמען וועט זײַן גוט."

„איך בין אַ ייִד, און מיר ייִדן גלייבן ניט אין אַזאַ גאָט. זעסטו, ניט אַלע ווײַסע גלייבן אין אים. און עס זענען נאָך דאָ אַנדערע פֿעלקער מיט אַנדערע געטער..."

דזשאָנס בליק האָט עדות געזאָגט, אַז ער איז פֿאַרצווייפֿלט. אין זײַן מוח האָט קענטיק זיך עפּעס אַ מיש געטאָן און ער האָט געפֿרעגט:

„און דו, באַס, גלייבסטו ניט אין גאַנצן אין גאָט?"

„ס'איז מיר שווער דאָס צו דערקלערן, פּערזענלעך, וועגן זיך, אָבער מיר ייִדן גלייבן אין איין גאָט, וואָס מען זעט אים ניט, און ער איז אַ גאָט פֿאַר אַלע מענטשן!"

„איין גאָט פֿאַר אַלע מענטשן", האָט דזשאָן איבערגעחזרט מײַנע ווערטער, „ער מוז זײַן גרויס ווי דער גאַנצער הימל..."

כ'האָב דערפֿילט, אַז אונדזער „טעאָלאָגישער" שמועס גייט אַרײַן אין דעם מין ספּעקולאַציעס, וואָס ווערן געפֿערלעך און קינדיש־אומאינטערעסאַנט, האָב איך געטאָן אַ זאָג, כדי אָפּצושניידן די טעמע איין מאָל פֿאַר אַלע מאָל:

„גענוג, דזשאָן, לאָמיר איבערלאָזן דעם ענין גאָט פֿאַרן פּריסטער, דאָס איז זײַן דזשאָב, און איך וועל בעסער ברענגען אַ פֿלאַש 'קאָלד דרינק' און מיר וועלן זיך אָפּפֿרישן. צוזאַמען מאַכן אַ לחיים..."

שפּעטער נאָך מיטאָג האָב איך דורכן קיכפֿענצטער באַמערקט, ווי דער מיסיאָנער – דער זעלבער טאַקע, וועלכער האָט אָנגעקלאַפּט לענגער צו אונדז אין טיר – שטייט מיט דזשאָנען אין קליינעם קוואַדראַטיקן הייפֿל און ביידע זענען שטאַרק פֿאַרטאָן אין אַ שמועס. מסתמא איז עס געווען אַ המשך פֿון מײַן הײַנטיקן גערייד מיט דזשאָנען. און אַוודאי האָט ער איצט אַ סך פֿראַגעס, אויף וועלכע ער וויל אַן ענטפֿער. חוץ דעם האָט אים דזשאָן מסתמא דערציילט דאָס און יענץ, און

מײַן גאַנצע יעזוס־אַפּיקורסות פֿאַר אים אויפֿגעדעקט. דאָס דערקען איך פֿון די צעקאָכטע בליקן, וואָס דער טונקעלער קליינער מאַן וואַרפֿט צו דער זײַט פֿון קיך. ער וואָלט מיך איצט דורס זײַן, טראַכט איך, און רוק זיך אָפּ פֿון פֿענצטער. נאָר אין גאַנצן זיך אָפּריַסן פֿון דעם בילד קען איך ניט. אָבסערווירן איך זיי פֿון אַווינקל. איצט זע איך ווי דער פּריסטער היצט זיך, זשעסטיקולירט, צום סוף נעמט ער אַרויס פֿון זײַן טאַש אַ שנירל ברוינלעכע קרעלן און אויף דעם אַ צלם, טייטלט מיטן ווײַזפֿינגער אויפֿן צלם און רעדט, רעדט, רעדט...

דזשאָן הערט זיך צו מיט דרך־ארץ. ער איז העכער, דינער און אַ סך יינגער ווי דער פּריסטער. דזשאָנס ברוינע אויגן קוקן דעם פּריסטער אין מויל אַרײַן און ווערן גרויס. מסתּמא האָבן די רייד אים דערוואַרעמט, הייבן אָן צו ווירקן. ער נעמט דעם צלם פֿון מיסיאָנערס האַנט און טוט אים אַ קוש. דער מיסיאָנער טוט עס אים אָן אויפֿן האַלדז, ווי מ'טוט עס אָן אַ געליבטער...

דער שפּיל איז מיר ניט צום האַרצן און ווידערוויליק. מיך פֿאַרדריסט, וואָס כ'האָב זיך אַרײַנגעלאָזן מיט דזשאָנען אין גאָט־זאַכן, ער פֿאַרשטייט עס סײַ ווי סײַ ניט. דער צלם און די קאַרטינקעס פֿון גאָט און די מלאכים אין ביכל, איז געוואָג אָנצורעגן זײַן קינדישע פֿאַנטאַזיע. אָבער הגם ער קען ניט לייענען און שרײַבן, איז ער אינטעליגענט אויף זײַן אופֿן און ער קען פֿלוצעם איבערראַשן מיט אַ גאַנץ אינטערעסאַנטער און טיפֿער שאלה. איך גיי אַרויס פֿון קיך און בין צופֿרידן, וואָס קיינער האָט מיך ניט געזען זיי אָבסערווירן. אין הויז איז שטיל, ווי תּמיד אין אַ זונטיק. מײַן ווײַב איז פֿאַרבעטן צו די שכנים אויף אַ גלעזל טיי. די קינדער שפּילן זיך מיט אַנדערע קינדער אין אַ דערבייַקן הויף. כ'דריי זיך אַרום אַ נערוועזער אין שמאָלן קאָרידאָרל און געפֿין זיך קיין אָרט ניט. צו אַל די רוחות, טראַכט איך אַ ברוגזער אויף זיך אַליין, וואָס האָב איך צו טאָן מיט דעם קלעפּיקן מיסיאָנערל? איך גריבל זיך אין מײַן אונטערבאַוווסטזײַן און וויל אויסגעפֿינען די סיבה פֿון מײַן אויפֿרעגונג. מסתּמא איז עס, קום איך צו דער מסקנא, וואָס דזשאָן האָט געוומען בײַם פּריסטער דעם צלם... אָבער וואָס דאַרף עס מיך אָנגיין, מוסר איך זיך, יעזוס, גלחים און צלמים!..

די גאַנצע וואָך האָט זיך דזשאָן געפֿלײַסט צו טאָן אַ סך און גוטע אַרבעט. גאָר פֿרי איז ער שוין געווען אין גאָרטן, מיטן רידל אָדער מיט דער שער אין האַנט, און צעגראָבן די ערד אַרום די ביימעלער אָדער אַרומגעשניטן דעם בושצוים. ווידער פֿלעגן מיר זיך וואַרעם באַגריסן בײַ מײַן אַוועקגיין, און בײַם צוריקקומען האָב איך אים נאָך געטראָפֿן בײַ דער אַרבעט. ס'איז געווען ווי כ'וואָלט אים אַרויסגערופֿן אויף אַ געוועט. אָבער כ'האָב זיך געהיט אָפּצושטעלן לעבן אים און זאָגן אַ וואָרט, כדי ניט אַרײַנגעצויגן צו ווערן אין אַ שמועס. זײַנע בליקן האָבן געזוכט מיך צו פֿאַרטשעפּען, פֿאַרהאַלטן, פֿרעגן עפּעס...

כ'האָב מער ניט געוואָלט זײַן זײַן פּוסק אין גאָט־שאלות. חוץ דעם האָב איך אויסגעפֿונען, אַז דזשאָן האָט ליב צו פֿרעגן קשיות...

זונטיק נאָך מיטאָג האָט מיך ווידער אַ צי געטאָן צום קיכפֿענצטער, ווי דעם

שיכור צום שענק... אומדערוואַרט האָט מיר אין אויג אַ שלאָג געטאָן אַן אויסטערליש בילד: אין הייפֿל איז געשטאַנען דזשאָן, אויסגעפוצט אין אַ העלבלוי העמדל, אויף וועלכן ס'איז געווען אַרויפֿגעגייט, פֿאַרנט און אויפֿן רוקן, אַ גרויסער שתי־וערב פֿון טונקל־בלויע בריייטע פֿאַסן. אין האַנט האָט ער געהאַלטן אַ דינעם לאַנגן שטעקן און זײַן פנים איז געווען צעשײַנט. לעבן אים איז געשטאַנען אַ חבֿר זײַנער, אויך אַזוי געקליידט, און ביידע האָבן זיך געקליבן צו גיין צו דער תפֿילה פֿאַר די שוואַרצע. כ'פֿלעג זיי זען יעדן זונטיק, אייניציקווײַז און כאָפּטעווײַז, אויף דער גאַס פֿון אונדזער פֿאָרשטאָט. איצט בין איך שוין געווען צופֿרידן פֿון דזשאָנס זיך חבֿרן מיט עמעצן און אָנגעהערן צו עפּעס אַ קאָמפּאַניע, ווײַל כ'האָב געווּסט, אַז ער איז עלנט און אַליין. נאָר גלײַך די זעלבע נאַכט פֿון זײַן אָנשליסן זיך אין דער קירך־געמיינשאַפֿט איז געקומען אַ פּלוצעמדיקער אומבײַט אין דזשאָנס לעבן. איך האָב געהערט אַ טומל הינטער דער וואַנט. כ'האָב אַ דריק געטאָן דאָס עלעקטרישע קנעפּל און געכאַפּט אַ בליק אויפֿן זייגער: ס'איז געווען איינס בײַ נאַכט. אַ דריק אויף נאָך אַ קנעפּל און ס'הייפֿל הינטער דער קיך איז פֿאַרגאָסן געוואָרן מיט ליכט. ווי נאָר כ'האָב געעפֿנט די טיר, האָב איך דערזען אַ סצענע וואָס האָט מיך צעטרייסלט: אין מיטן פֿירעק, אין גראָז, איז דזשאָן געלעגן אין זײַן קירכלער אָנטוועכץ און געמאַכט גוואַלדן, געריטשעט און געווײַנט און געשאָלטן אויף זײַן לשון, וואָס איך האָב ניט פֿאַרשטאַנען. כ'בין צוגעקומען נאָענט. ער האָט מיך ניט געזען. איך האָב זיך אָנגעבויגן צו אים, אים רעכט אַ טרייסל געטאָן און אַרײַנגעשרײַען אין פּנים, מיט אַ צעריייצט רציחה־קול:

„דזשאָן, ביסט שיכור! גיי שלאָפֿן, שוין, די מינוט!"

דזשאָן האָט זיך נאָך שטאַרקער צערעוועט, מיט באַנומענע קולות. אויף זײַנע שוואַרצע ליפּן האָבן אַרויסגעשלאָגן ברוינע בלעזלעך, וואָס האָבן געשמעקט מיט ביליקן בראָנפֿן. כ'בין געשטאַנען איבערגעבויגן איבער אים און ביז חלשות געפֿילט דעם ריח פֿון ביר און טאַבאַק, וואָס ער האָט אַרויסגעאָטעמט מיט יעדן געשריי. כ'האָב אים אַ טאָרע געטאָן מיטן גאַנצן כּוח און אַ שלעפּ געטאָן בײַם העמדל, וואָס האָט זיך אויפֿגעריסן בײַם צוגעזייטן צלם. ער האָט זיך אַ צאַפּל געטאָן און צעגלאָצט זיך אויף מיר מיט פֿאַרנעפּלטע אויגן, וואָס האָבן אויסגעזען ווי צוויי טויפֿאַרצויגענע ברוינע קנעפּ.

„דזשאָן, זײַ אַ גוטער 'באָי' און גיי שלאָפֿן, ביסט שיכור", האָב איך געריידט צו אים. ס'האָט אַ ווײַלע געדויערט, ביז ער האָט זיך געכאַפּט וועך עס רעדט צו אים.

„באַס, דו... דעם ערשטן מאָל האָב איך עס פֿאַרזוכט... זיי האָבן געזאָגט ס'איז גוט," האָט דזשאָן זיך פֿאַרענטפֿערט.

„ניין, דזשאָן, ס'איז ניט גוט, דאָס איז סם, פֿאַרשטייסט. און איצט גיי שלאָפֿן. האָב איך אים געפֿרוווט אײַנצומען מיט פֿאַרשטילטע וועך.

מיט האַלב־ניכטערע בליקן האָט ער מיך אָנגעקוקט און כ'האָב באַמערקט אין זײַנע אויגן אַ מאָדנעם גלאַנץ, וואָס האָט מיך געמאַכט אויפֿשוידערן.

„שוין אין צימער, הערסט!" האָב איך פּחד אויסגעשריגן.

ער האָט זיך ראַפּטעם אויפֿגעזעצט און זיך געזומען בעטן: „באַס, טרייב מיך ניט, כ׳האָב מורא, באַס", האָט ער גערעדט אַ צעחושטער.

„פֿאַר וועמען האָסטו מורא, אַז דאָ איז קיינער ניטאָ. און זע ווי ליכטיק דאָ איז," האָב איך שטרענג געזאָגט. „גיי שלאָפֿן, מאָרגן וועלן מיר ריידן."

„באַס, די טאָקאָלאָש! זיי האָבן מיך געיאָגט... ווען כ׳בין געגאַנגען אַהער דורכן פֿעלד," האָט ער געזאָגט מיט פּחד.

כ׳האָב נאָך ביז דעמאָלט ניט געהאַט געהערט פֿון אַזעלכע ברואים, נאָר שפּעטער האָב איך זיך דערווּוסט, אַז דאָס זענען קליינע שדים און רוחות, וואָס וואַרפֿן אָן אַ שרעק און קענען אָנטאָן אַ סך צרות...

„וואָס פֿאַר אַ טאָקאָלאָש? וואָס פֿלאַפֿלסטו? גיי אין צימער, ס׳וועט מיט דיר גאָר ניט פּאַסירן. איך וועל זיי דאָ ניט אַרײַנלאָזן..."

„באַס, מ׳טאָר אַזוי ניט ריידן", האָט ער מיך געוואָרנט. „די טאָקאָלאָשן זענען בייז און ווילן מיך דערשטיקן... כ׳האָב ניט געטאָרט גיין אין קירך דאָרטן, צו יעזוסן... זיי ווילן ניט כ׳זאָל תּפֿילה טאָן צו אים..."

כ׳האָב אָנגעהויבן פֿאַרשטיין וואָס ער איז אויסן, און ס׳איז מיר געוואָרן איבער דער טבֿע די פֿלוידערײַ זײַנע, איצט, אין מיטן דער נאַכט.

„דזשאָן, צום לעצטן מאָל זאָג איך דיר, גיי צו זיך אין צימער!" האָב איך געזאָגט באַפֿעלעריש. „אַז דו וועסט זיך אויסניכטערן, וועט אַלץ אויסזען אַנדערש."

„באַס, כ׳האָב מורא צו זײַן אַליין. קען איך אַרײַננעמען ליידין אין צימער?"

„נעם אַרײַן ליידין, אויב זי קען דיר העלפֿן", און כ׳האָב אים אַ פֿעסטן צי געטאָן. ער האָט זיך אויפֿגעשטעלט און געוואָלט מיך אַרומנעמען, נאָר איך בין שנעל אָפּגעטראָטן און ער האָט זיך אויסגעצויגן אויפֿן גראָז אין זײַן גאַנצער לענג.

„פֿאַר מיר איז די שפּיל געענדיקט", האָב איך געזאָגט דעצידירט, „מאָרגן וועלן מיר ריידן, וועסט אפֿשר מוזן גיין". כ׳האָב אים געלאָזן ליגן און אַרײַן אין הויז. ס׳איז געווען שטיל. גוט וואָס די קינדער שלאָפֿן אַזוי שטאַרק, האָב איך געטראַכט. זיי האָבן ליב געהאַט זיך צו שפּילן מיט דזשאָנען, און דזשאָן האָט ליב געהאַט זייערע נאַשערײַען, וואָס זי פֿלעגן אים אונטערטראָגן.

אַ ווײַלע שפּעטער האָב איך געהערט דזשאָנס באַקאַנטן פֿײַף און זײַן רוף, „ליידי". „לאָרד" און „ליידי" זענען געווען אַ ברודער און אַ שוועסטער: צוויי יונגע פֿעסטע הינט מיט ברוין־גאָלדיקע און געדיכט־האָריקע פֿעלן, וואָס האָבן שטענדיק געגלאַנצט. זיי זענען געווען ראַסאָווע וואָלפֿהינט, פֿון בעסטן מין און זעקס וואָכן אַלט, ווען מיר האָבן זיי געקויפֿט. מײַן ווײַב איז געווען גליקלעך, זי האָט זיך מיט זיי אַרומגעכאַפּט (זי האָט ליב שטוב־חיות) און, צערטלענדיק זייערע פֿעלן, געזאָגט: „זיי זענען שיין ווי אַן אַדלדיקע פּאָר", און מיר האָבן זיי באַנאָמענט: „לאָרד" און „ליידי", אויף צו באַצירן זייער הינטישן סטאַטוס...

אָבער די צוויי אַדל־טיטולירטע הינט זענען געווען גאָר ווײַט פֿון צו זײַן איידל. ווי נאָר זיי זענען אונטערגעוואָקסן האָבן זיי זיך פֿאַרוואַנדלט אין צוויי מורא־אָנווואַרפֿנדיקע ברוטוסן. דזשאָן איז ערשט געווען געקומען צו אונדז און

מ׳קען זאָגן, אַז ער האָט זיך געהאָדעוועט צוזאַמען מיט די הינט. זיי זענען אים נאָכגעגאַנגען אויף טריט און שריט און אויסגעפֿאָלגט זײַן יעדן באַפֿעל. נאָך מער: זיי האָבן אים פֿאַרשטאַנען אויפֿן ווונק. דעם אמת געזאָגט, האָב איך אַליין געציטערט פֿאַר די צוויי „גימלען" – געבעלס און געהינג – ווי כ׳האָב זיי אין געדאַנק געהערט, אימת־מוות. ווי נאָר אַ פֿרעמדע האַנט פֿלעגט זיך צוריהרן צום טירהענטל פֿון גאָרטן, פֿלעגן זיי שוין דאָרטן וואַרטן אויף זייער קרבן מיט אַ שנוק אויסגעשטשירעטע גרויסע ציינער און בלוט־אָנגעגאָסענע אויגן. מ׳האָט זיי געדאַרפֿט היטן מיט טויזנט אויגן, כדי צו פֿאַרמײַדן צרות מיט דער פּאָליציי. איין מאָל איז אַן אינספּעקטאָר פֿון דער שטאָט־פֿאַרוואַלטונג געקומען דורכפֿירן עפּעס אַ קאָנטראָל אין דער געגנט, און ער האָט זיך, ניט לייגדיק אַבט אויפֿן בלעכל, וואָס וואָרנט קעגן בייזע הינט, רויק אַרײַנגעשפּאַצירט אין גאָרטן. און איידער ער האָט באַווײַזן אָפּציען דעם אָטעם, האָבן אים די כּלבֿים מקבל־פּנים געווען אַזוי, אַז אין אַ רגע איז ער שוין געלעגן אַ צעקאָדערטער, מיט צעפֿליקטע פּיס און אַ צעביסענעם הינטן. אויף זײַנע קולות איז אָנגעלאָפֿן אונדזער זון, וואָס האָט אים ממש געראַטעוועט פֿון דעם הינטישן צאָרן. דער הינטישער איבערפֿאַל האָט אונדז געקאָסט אַ מאַיאָנטעק – אין געלט און פֿאַרדראָס. די דאָזיקע מעשׂה־נורא האָט זיך צעטראָגן אין דער גאַנצער שכנהשאַפֿט און אַלע, ווײַסע און שוואַרצע, פֿלעגן גיין אַ מײַל אַרום אונדזער הויז. איין שיינעם טאָג איז „לאָרד", אויף אַ מיסטעריעזן אופֿן, נעלם געוואָרן און ס׳איז געבליבן אַן איינזאַמע „לייִדי". דער דאָזיקער ברודער־פֿאַרראַט האָט זי נאָך בייזער און ווילדער געמאַכט, אַז ס׳איז פּשוט געווען אַ סכּנה צוצוקומען נאָענט צו איר. נאָר דזשאָן איז געווען פֿאַרליבט אין איר, און זי אין אים. זיי פֿלעגן זיך שפּילן און קײַקלען אויפֿן גראָז, ווי קינדער. כ׳האָב אַפֿילו באַמערקט, ווי אין הייסע זומערטעג ווען דזשאָן פֿלעגט זיך פֿוילן צו גיין נעמען זײַן קענדל, האָט ער פֿול געמאַכט די כּלי פֿון „לייִדי" מיט וואַסער, עס טרינקען און זיך קווייקן.

אויף מאָרגן האָבן מיר זיך באַגריסט, ווי ס׳וואָלט גאָר ניט פּאַסירט. דזשאָן האָט אָבער אַוועקגעקוקט פֿון מיר, אַ סימן אַז ער פֿילט זיך שולדיק. איך האָב באַשלאָסן, אַז כ׳וועל די זאַך מיט אים ניט איבערריידן, ס׳וועט אים במילא זײַן אַ לעקציע מער ניט צו שיכורן. מה־דאָך, ווי כ׳האָב געדענקט, אַז בײַם אָננעמען אים אויף דער אַרבעט האָב איך אים שטרענג מתּרה געווען: אויב כ׳וועל אים זען שיכור, וועל איך אים גלײַך משלח זײַן, און ס׳לאָזט זיך ניט שיקן אַז אַזאַ פֿאַרזאָג זאָל ער האָבן פֿאַרגעסן. דאַרף מען נאָך צוווּאַרטן אַ ביסל.

דעם קומענדיקן זונטיק האָב איך אים שוין ניט געזען אינעם קלויסטער־אָנטוען, האָב איך פֿאַרשטאַנען, אַז ער האָט מורא צו גיין צו די תּפֿילות און עס אויסגעטײַטשט ווי אַ סופֿיקע לייזונג פֿון קריזיס... כאָטש כ׳האָב געווּסט, אַז דזשאָן קוואַפּעט זיך ניט אויף די פּאָר ביסקוויטן און צוקערלעך, וואָס מ׳טיילט אויס אין קירך, האָט מיך דאָך שטאַרק געאַרט וואָס ער וועט ווידער בלײַבן אָן פֿרײַנד. כ׳האָב זיך געבראָכן דעם קאָפּ ווי אַזוי מ׳פֿילט אויס זײַן פֿרײַנד צײַט, כדי ער זאָל ניט זײַן אַזוי פֿאַרלאָזן און דערשלאָגן. כ׳האָב געווּסט, אַז דאָס איז די סיבה, וואָס

פֿירט די שוואַרצע צו שיכּרות, אָבער כ׳בין אויף קיין פּראַקטישן פֿלאַן ניט געקומען. חוץ דעם, האָב איך צו יענער צייט געהאַט ענוג אייגענע פּראָבלעמען און פֿאַרדראָסן, האָב איך עס געמוזט דערווייל לאָזן אויף גאָטס באַראָט. כ׳האָב אַפֿילו ניט געהאַט אַ פּרייַע מינוט אויף זיך אָפּצושטעלן און כאַפּן אַ וואָרט מיט אים. אונדזער איינציקער קאָנטאַקט איז געבליבן דער „גודבעי", פֿון מאָנטיק פֿרי ביז שבת, וואָס ער פֿלעגט מיר נאָך אַלץ אַנטקעגנטראָגן מיט אַן אויסגעניכטערטן ברייטן שמייכל.

דזשאָן אַליין האָט געלייזט די פּראָבלעם, וואָס האָט מיר אַזוי פֿיל עגמת־נפֿש געמאַכט. און געטאָן האָט ער עס אַזוי, אַז איך זאָל עס ניט מערקן און ניט פֿילן. ער האָט צו גוט געווווסט, אַז זיין אָנשיכורן זיך אין יענער זונטיק־נאַכט האָט מיך אַרויסגעבראַכט פֿון געדולד און איך וועל עס מער ניט דערלאָזן. האָט ער זיך, אין באַהעלטעניש, צונויפֿגעשמעקט מיט חבֿרה טרינקערס און יעדן שבת נאָך מיטאָג, ווען אַלע אַנדערע פֿלעגן גיין אין קלויסטערל, האָט ער זיין עלנטקייט פֿאַרגאָסן מיט אַ ביטערער און בילליקער היים־געמאַכטער פֿליסיקייט. ווי אַ גנבֿ פֿלעגט ער שפּעט אין דער נאַכט זיך אַרײַנשלײַכן אין זיין קאַנורע און אויף מאָרגן שלאָפֿן ביז אַ שטיק אין טאָג אַרײַן.

ער האָט עס געטאָן מיט אַ כיטרער אויסגערעכנטקייט. די ערשטע צייט האָט ער געשיכורט בלויז שבת, נאָך דעם אויך אין די זונטיקס. ביידע טעג זענען געווען טרינקטעג, און די נאַכט אויף מאָנטיק – זיך אויסצוניכטערן. אַזוי זענען אַוועק וואָכן און חדשים. מסתמא האָט ער ניט איין מאָל, בײַ זיך אין האַרצן, אָדער מיט זיין חבֿרה זויפֿערס, געחוזקט פֿון נאַרישן באַס, וואָס ווייסט אַפֿילו ניט אַז ער הוליעט און זשליאָקעט דעם היים־פּראָדוצירטן קאָפֿירביר און סקאָקיאַן, וואָס פֿאַרגיפֿטן ניט בלויז דעם גוף, נאָר אויך די נשמה. און כאָטש ער האָט קיין איידעלע ווינען און ליקערן ניט פֿאַרזוכט, איז אָבער באַקבוס געווען גענעדיק צו אים און אים ניט אויסגעגעבן. פֿלעגט ער שוין אַפֿילו אין די אָוונטן פֿון וואָכיקע טעג אויך כאַפּן אַ שלוק בראָנפֿן. ער האָט אָבער געהיט ווי אַן אויג אין קאָפּ זיין איינציקן שוץ, דעם גאָרטן. דאָ טאָר אים קיינער ניט כאַפּן אַ שיכורן.

די מעדעם פֿלעגט אים נאָך אַלץ האַלטן פֿון צייט צו צייט „ביזי", ווען זי האָט ערגעץ אַנטדעקט אַ זעלטענעם פֿלאַנץ (חוץ הויז־חיות האָט זי ליב געהאַט דאָס קולטיווירן פֿון בלומען און ביימער), און פֿלעגט אים מכבד זיין מיט אירע שמעקעדיקע סיגאַרעטן. דאָס זענען נאָך אַלץ געווען דזשאָנס בעסטע טעג, ווײַל אין געווײַנלעכע טעג פֿלעגט דזשאָן, אין אַ שמאָל פּאַסיקל צייטונג־פּאַפּיר, אַרײַנלייגן אַ שמץ טאַבאַק, וואָס ער פֿלעגט אַרויסנעמען מיט צווויי גראָבע פֿינגער פֿון זיין פּלאַסטיק־בייטעלע, עס פֿלינק פֿאַררייכערן און פֿאַרקלעפּן מיט ניכטערן, אָדער ס׳רובֿ שיכורן שפּייַעכץ און פֿאַרדרייען. דאָס סיגאַרעטל פֿלעגט ער שוין האַלטן צווישן די ליפּן ביז עס האָט זיך אויסגעלאָשן. ס׳רעשטל פֿלעגט ער קונציק אַ שפּײַ טאָן אויפֿן גראָז, צי אין הייפֿל, אויפֿן לאַנגן פּאַס בעטאָן צום אַרײַנגאַנג צו זיין צימער. און אין די זונטיקס פֿלעג איך דאָרטן געפֿינען אַ גאַנצע מאָזאַיק פֿון

שוועבעלעך און סיגאַרעט־רעשטלעך. שעהען פֿלעג איך אײַנטענהן מיט אים, ביז וואַנען ער האָט פֿאַרשטאַנען, אַז ער דאַרף עס ניט טאָן, און ער האָט זיך מיט מאַטערניש אָפּגעווויגט פֿון דעם.

אַזוי האָט זיך ביסלעכווײַז דערנענטערט דער סוף יאָר. פֿון עטלעכע יאָר דערפֿאַרונגען האָב איך שוין געווווסט, אַז דער קריסטמעס־סעזאָן קומט דאָ פֿאָר אויף אַן אַנדער אופֿן ווי אין דער אַלטער היים. אַנשטאָט ברענענדיקע פֿרעסט האָבן דאָ געפֿלאַקערט הייסע טעג. אָנהייב דעצעמבער האָבן די פֿאַבריקן זיך אָנגעהויבן שליסן, ביז אין טיפֿן יאַנואַר, און די ווײַסע באַפֿעלקערונג האָט געזומען שטראָמען אין אַ מאַסן־עקזאָדוס צו די באַרימטע צוויי שטעט, דערבן און קייפּטאָן, וואָס געפֿינען זיך אויף די ברעגן פֿון צוויי אָקעאַנען. טויזנטער אויטאָס האָבן פֿאַרפֿלייצט די וועגן, וואָס פֿירן פֿון יאָהאַנעסבורג, אָבער אין דער זעלבער צײַט האָבן טויזנטער שוואַרצע פֿאַרטרונקען, ווי אַ מבול, דעם האַלב־אויסגעליידיקטן כּרך און זײַנע פֿאָרשטאָט־קוואַרטאַלן. זיי האָבן זיך ווי אַ היישעריק אַ לאָז געטאָן איבער די הײַזער, געשעפֿטן און ביוראָען, כּדי אויסצובעטלען אַ „קריסטמעס־באָקס", וואָס זיי האָבן באַטראַכט ווי זייער פֿריווילעגיע. די זיכערסטע „קריסטמעס־באָקס" איז אָבער געווען פֿון אייגענעם בעל־הבית. די הויז־ און פֿאַבריק־אַרבעטער האָבן תּמיד דערוואַרט וואָס בעסערע מתּנות פֿון די בעלי־בתּים, און חדשים־לאַנג האָבן די פֿאַרהאָרעוועטע שוואַרצע אויסגעקוקט אויף דעם טאָג. דזשאָן האָט אויך געוואַרט, ווײַל חוץ אַלעם איז אין די טעג מוּתר דאָס טרינקען און ער וועט זיך ניט דאַרפֿן היטן. ער מעג טרינקען וויפֿל זײַן האַרץ גלוסט און דער באַס וועט עס מוזן פֿאַרקוקן. און אפֿשר וועט אים גאָר דער באַס מכבד זײַן מיט אַ קעלישיקל וויסקי, ווי די מעדעם פֿאַרטיילט אים אירע סיגאַרעטן. דאָס איז אפֿשר געווען זײַן חלום...

איך האָב אָבער צוגעגרייט פֿאַר דזשאָנען אַן אַנדער סורפּריז פֿאַר דעם טאָג. אויף מײַן שטעלע אין דער קליידער־פֿאַבריק, האָב איך געהאַט אַ מעגלעכקייט צו קריגן זאַכן פֿאַר שפּאָט ביליק, טיילווײַז, ווי מוסטערן, אַפֿילו אומזיסט. האָב איך פֿאַר אים אײַנגעקויפֿט אַ גאַנצן אויסשטײַער פֿון גוטע און שיינע קליידער, פֿון קאָפּ ביז די פֿיס. כ'האָב געווווסט, אַז אַזעלכע זאַכן האָט ער אַפֿילו אין זײַן באָבעס חלום ניט געזען. חוץ דעם האָב איך, אויף מײַן ווײַבס בקשה, ניט פֿאַרגעסן אים צוצולייגן אַ „באָנוס" פֿון נאָך צוויי וואָכן לוין. אָבער דזשאָן איז ניט געווען צופֿרידן מיט עפּעס. יע, פֿון דעם אַלץ וואָס כ'האָב אים געגעבן, האָט ער ממש געטאַנצט פֿון שׂימחה, נאָר פֿון מײַן פֿאָרשלאָג, אַז ער מוז צופֿאָרן אויף עטלעכע טעג אַהיים, האָט ער געקראָגן אַ זויער פּנים.

„באַס, איך האָב ניט נאָך וואָס צו פֿאָרן, אַ הייסער זומער הײַיאָר, אָן רעגנס, און וואָס וועל איך דאָרטן טאָן? כ'וועל בעסער דאָ אויפֿפאַסן אויפֿן גאָרטן. באַס, כ'וויל דאָ בלײַבן," האָט ער געזוכט זיך אָפּצובעטן.

„ניטאָ דאָ וואָס אויפֿצופֿאַסן. און חוץ דעם, האָסט דאָך אַ מאַמע, אַ ווײַב, אַ ברודער, איז גוט זיך צו זען אין אַ יום־טובֿ, איין מאָל אין יאָרן, דאַבט מיר."

„ניין, באַס," האָט ער זיך פֿאַרעקשנט, „כ'וועל ניט פֿאָרן, כ'קען ניט..."

„וואָס הייסט דו קענסט ניט?" האָב איך ניט נאָכגעגעבן זײַן קאַפריז, „כ'וועל דיך אַפֿילו צופֿירן צו דער באַן און קויפֿן אַ בילעט."

„ניין, באַס," האָט ער זיך אײַנגעשפּאַרט, „כ'האָב דאָרטן ניט וואָס צו טאָן".

„ווי וויל דאָס אַ מאַן ניט זײַן מיט זײַן ווײַב נאָך אַזאַ לאַנגער צײַט?" האָב איך געפרוווט אַפּעלירן צו זײַן מענערישקייט...

ער האָט אַראָפּגעלאָזן דעם קאָפּ און געזאָגט: „מײַן ווײַב ווייל מיך ניט האָבן..."

„רעדסט נאַרישקייטן, דזשאָן. וואָס הייסט, זי ווייל דיך ניט האָבן?"

„פֿאַרשטייסט, באַס," האָט ער געפלאָנטערט מיט דער צונג, „די טאָקאָלאָש... זיי האָבן מיר אָפּגענומען אַ שפּיצל... כ'קען ניט... כ'וועל ניט פֿאָרן..."

ס'איז מיר שווער געווען צו כאַפּן וואָס ער מיינט, נאָר כ'האָב זיך אָנגעשטויסן, אַז עפּעס איז מיט אים פֿאַרקערט, האָב איך געזוכט ווי אים גרינגער צו מאַכן:

„וואָס פֿלוידערסטו, דזשאָן, קיינער גלייבט הײַנטיקע צײַטן ניט אין אַזעלכע זאַכן ווי גײַסטער, טאָקאָלאָש. און דו שיקסט דאָך געלט דײַן ווײַב און מאַמען יעדן חודש, איז פֿײַן צו קומען אויף אַ „האָלידיי" און זיי ברענגען מתנות," האָב איך אײַנגעטענהט, „און וועסט נאָך מיטברענגען עטלעכע פֿונט, וועלן זיי זיך געוויס פֿרייען. מיר וועלן אויך מיטגעבן אַ מתנה."

„ניין, באַס, כ'וועל ניט פֿאָרן!" האָט ער אַנטשלאָסן געזאָגט, „מײַן ווײַב און מײַן מאַמע האָבן זיך אָנגעזעצט אויף מיר איך זאָל האָבן אַ קינד... זיי לאַכן..."

„צוליב דעם טאַקע דאַרפֿסטו פֿאָרן, און גלײַך!" האָב איך געפּסקנט, „ווילסט דאָך אויך מסתמא האָבן אַ קינד, ניט אַזוי?"

„ע, באַס..", האָט ער ווידער אָנגעהויבן שטאַמלען און בשעת־מעשׂה אויפֿגעדעקט דעם סוד, „ס'איז ניט גוט... ווען כ'קום צו מײַן ווײַב, ווער איך שוואַך... אין דער פֿרי לאַכן זיי..." ער האָט אַראָפּגעלאָזן די אויגן, ווי ער וואָלט זיך ניט געוואָלט באַגעגענען מיט מײַן בליק, און כּמעט ווײַנענדיק צוגעגעבן „די טאָקאָלאָש... זיי האָבן מיך פֿאַרשאָלטן..."

כ'האָב זיך דערמאָנט וועגן אַזעלכע רפֿואות, וואָס זיי גלייבן אַז עס העלפֿט:

„נו, און מוטי? דאָס מאַכט דאָך שטאַרק, דאָס מאַכט אַ מאַן!.."

„ניין, באַס, קיגן די טאָקאָלאָש קען קיין מוטי אויך ניט העלפֿן", האָט ער געזאָגט.

„דאָס איז אַן אײַנרעדעניש, דזשאָן. טראַכט בעסער, אַז דו ביסט אַ מאַן, אַז דו קענסט האָבן אַ קינד, און דאָס וועט העלפֿן, כ'ווייס עס אויף געוויס!"

אָבער אַלע מײַנע טענות האָבן אים ניט באַווירקט. אַז איך האָב געזען, אַז אַלע ריידענישן זענען אַרויסגעווארפֿן, האָב איך אים פֿאַר כּעס אַרײַנגעשריען אין פּנים: „אַ שיינער מאַנצביל ביסטו, דזשאָן..." און גלײַך האָט עס מיך פֿאַרדראָסן. אָבער אַנשטאָט אים טרויעריק צו מאַכן, האָבן זײַנע אויגן פֿרייליך אַ פֿינקל געטאָן און ער האָט זיך פֿונאַנדערגעלאַכט מיט אַ הילכיקער הירשערײַ.

איצט האָט ער געלאַכט מער ווי יענעם טאָג, ווען כ'האָב אים געזאָגט, אַז

איך קען טאָן די גאָרטן־אַרבעט אַזוי ווי ער. קיינטיק, אַז איצט האָט אים זיין פּאַנטאַזיע אויסגעמאָלט אַ בילד ווי ער איז אַ מאַנצביל... איצט האָט ער שוין אויך געוווסט, אַז ער איז דער זיגער אין דעם פּאַרק־אַהיים־דועל. דאָס געלעבטער האָט מיט אַן אומנאַטירלעכער היסטעריישקייט פֿון אים אַרויסגעשטורעמט און כ׳האָב געוואַרט, אַז דער אָנפֿאַל זאָל זיך אײַנשטילן. נאָר ווי ער האָט אויפֿגעהויבן זײַנע אויגן און דערזען מײַן דערשטוינטן בליק, האָט עס נאָך מער צערייצט זיין לאַך־משוגעת. ס׳האָט זיך געדאַכט אַז זיין לאַגע פֿאַרשאַפֿט אים ניט קיין זאָרג. כ׳האָב זיך אויסגעדרייט און אַוועק. הינטער זיך האָב איך געהערט זיין געלעבטער, ווי עס וואָלט אומזיניק און פֿינצטער מיך נאָכגעיאָגט.

די נאַכט פֿון קריסמעס האָט זיך געטומלט אין אונדזער פּאָרשטאָט. כּנופֿיות שוואַרצע שיכורע יונגען האָבן זיך געטראָגן איבער דער בריק פֿון די גאַסן. זיי האָבן אין אַ כאָר געשריען „העפּי, העפּי"; געפּויקט אין בלעכן, געקלאַפּט אין טירן און געמאָנט אַ „קריסמעס באָקס". זעלטן וועט ס׳האָט געעפֿנט אַ טיר און זיי צוגעווואָרפֿן עטלעכע מטבעות, און פֿון הינטער די פֿאַרמאַכטע פֿענצטער האָט מען זיי געיאָגט מיט זידלעריַען. שפּעט אין דער נאַכט האָט זיך דער האַרמידער אײַגעשטילט.

פֿון שלאָף האָב איך פּלוצלינג דערהערט ווילדע קולות פֿון גאַס, בײַם גאָרטנצוים. אַ שפּרונג צום פֿענצטער, האָב איך, אין ליכט פֿון עלעקטרישן לאַמטערן אַנטקעגן הויז, דערזען דעם סילועט פֿון דזשאָנען, אָנגעשפּאַרט אָן דער וואַנט. ער האָט געוואָרפֿן מיט די הענט און געשריען מיט קללות, ווי ער וואָלט אָפּגעיאָגט פֿון זיך די טאָקאָלאָש־רוחות. די פֿענצטער, בײַ די שכנים אַנטקעגן, זענען מיט אַ מאָל פֿאַרגאָסן געוואָרן מיט ליכט, און כ׳האָב געוווסט, אַז מיר וועלן זיך מיט זיי ניט אויסצאָלן פֿאַרן שטערן זייער שלאָף.

אין אײַלעניש האָב איך אַרויפֿגעצויגן אַ כאַלאַט און שוין געשטאַנען לעבן דזשאָנען. כ׳האָב אים אַ טרייסל געטאָן און אים אַרײַנגעשריען אין אויער אַרײַן:

„דו וועקסט אויף דעם גאַנצן אַרום, שוין, גיי שלאָפֿן! וועסט זיך אָנמאַכן צרות..."

„באַס", האָט ער זיך אַ וואַקל געטאָן און אָנגעלענט מיט דער גאַנצער שווערקייט אָן מיר, „די טאָקאָלאָש האָבן מיך געיאָגט, געוואָלט דערשטיקן, ראַטעווע מיך. כ׳האָב מורא." זײַנע ברוינע אויגן האָבן געגליט מיט משוגענער שרעק.

„ביסט שיכור, דזשאָן, און דערפֿאַר דאַכט זיך עס דיר. וועסט מוזן אויפֿהערן טרינקען, אַניט וועסטו זיך קלײַבן אַהיים. איצט אָבער גיי שלאָפֿן!"

„ניין, באַס, ניט אַהיים!", האָט דזשאָן אָנגעהויבן ווײַנען, „הײַנט איז קריסמעס..."

כ׳האָב אים געוואָלט אַוועקפֿירן, אָבער ער האָט זיך ניט געקענט האַלטן אויף די פֿיס. בײַם ערשטן טראָט האָט ער זיך אויסגעצויגן און געבליבן ליגן. כ׳האָב אים געפּרוווט אויפֿהייבן, שלעפּן, אָבער ער איז געלעגן צונויפֿגעקאָרטשעט, ווי אַ

שוועֶרער שטיין, און זיך ניט געירט פֿון אָרט. ער האָט נאָר אַרויסגעקרעכצט איין פֿראַזע: „די טאָקאָלאָש, ראַטעוועט! זיי ווילן מיך דערוואַרגן..."

בײַ די שכנים קעגנאיבער זענען אַלע פֿענצטער געווען באַלויכטן. דורך די טיולענע גאַרדינען האָב איך געזען ווי אַ יונגע פֿרוי מאַרשירט אין צימער, אַרויף און אַראָפּ. דאָרטן האָט געווווינט אַ יונג פּאָרל. דער מאַן – אַ טשעמפּיאָן פֿון גאָלף, די פֿרוי – אַן אויסגעפּיעשטשעטע טאָכטער פֿון אַן ענגלישער מיטלקלאַס־פֿאַמיליע, און ביידע גרויסע סנאָבן. כ'האָב געדענקט, אַז ווי נאָר זיי האָבן זיך דערווויסט, אַז מיר, די נײַע אַנטקעגן זיי, זענען יידן־אימיגראַנטן, געקומענע פֿון אַ לאַגער אין דײַטשלאַנד, האָבן זיי אונדז געמאַכט איגנאָרירן. איך האָב ניט געזוכט דעם כּבֿוד פֿון באַגריסן זיך מיט זיי, נאָר איצט האָב איך געפֿילט מיט אַ מאָדנער זיכערקייט, אַז די פֿרוי האָט עפּעס דאָרטן צוגעטראַכט. און אַזוי איז טאַקע געווען. מיט אַ מאָל האָט אָנגעיאָגט אַ פּאָליציי־אויטאָ מיט בליציקע רעפֿלעקטאָרן, וואָס האָבן מיך אין גאַנצן פֿאַרבלענדט. ער איז שטיין געבליבן בײַם ברעג טראָטואַר. אַ יונגער פּאָליציסט האָט דורכן פֿענצטערל אונדז אָנגעקוקט און געזאָגט:

„מיר האָבן ערשט געהאַט אַן אָנקלאַגע, אַז אַ שיכּורער שוואַרצער שטערט די רו."

דזשאָן האָט זיך מיט אַ מאָל אויסגעניכטערט. דער פּאָליציסט איז מיט איין שפּרונג אַרויס פֿון אויטאָ און שוין געשטאַנען איבער דזשאָנען, וואָס האָט אים אָנגעקוקט מיט פֿאַרלאָפֿענע אויגן. דער פּאָליציסט האָט אים אַ רײַב געטאָן מיט אַ פֿויסט אין זײַט און דזשאָן האָט אויפֿגעטאַנצט אויף די וואַקלדיקע פֿיס, צו מיר געוואָרפֿן אַ רחמנות־בליק און אַרויסגעווויינט:

„באַס, כ'וויל ניט מ'זאָל מיך אַרעסטירן. כ'וויל דאָ בלײַבן מיט דיר..."

„ניין," האָט דער פּאָליציסט שטרענג באַפֿוילן, „וועסט גיין מיט אונדז."

„אָבער ער איז דאָך איצט שטיל. איך בין פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר אים, אַז ער וועט שוין ניט טומלען מער," האָב איך געפּרוווט אַפּעלירן.

„כ'קען דאָ גאָר ניט העלפֿן, כ'מוז אים אַרעסטירן. אַזוי איז דאָס געזעץ," האָט דער פּאָליציסט טרוקן געזאָגט און געמאַכט דזשאָנען צום אויטאָ מיט די פֿאַרקראַטעווועטע פֿענצטער. דאָ האָב איך אים שוין ניט געקענט העלפֿן.

אַ פּאָר טעג שפּעטער האָב איך געקראָגן אויפֿן טעלעפֿאָן אַ מעלדונג, אַז די שטראָף פֿאַר דזשאָנען איז פֿינף פֿונט. אויב ס'וועט גלײַך באַצאָלט ווערן, וועט מען אים אַרויסלאָזן פֿרײַ, אויב ניט – וועט ער מאָרגן אָפּגעשיקט ווערן צו אַרבעטן אין אַ פֿאַרם. „כ'קום גלײַך!" האָב איך אַרײַנגעשריען אין טרײַבל.

כ'בין תּיכף אַוועק און באַצאָלט דאָס אויסלייזגעלט. ווי נאָר מיר זענען אַרויסגעגאַנגען פֿון דער פּאָליציי־שמירה, איז דזשאָן מיר באַפֿאַלן קושן די הענט און דאַנקען: „אַ דאַנק, באַס, ביסט אַ גוטער... איך בין שולדיק! און דאָס געלט וועסטו מיר אָפּרעכענען..." אין זײַנע אויגן האָבן געפֿינקלט טרערן.

„הער, דזשאָן, כ'וויל ניט זאָלסט מיר קושן און דאַנקען, כ'וויל נאָר אַז מער זאָל עס ניט פּאַסירן, ווײַל אַ צווייטן מאָל וועל איך שוין ניט קומען דיך באַפֿרײַען!"

„יאָ, באַס, כ'זאָג דיר צו, אַז מער וועל איך ניט טרינקען און ניט סקאַנדאַלעווען". שוין איצט האָב איך געספּקט צי זײַן צוזאָג האָט אַ האַפּט. נאָר כ'האָב ניט געהאַט קיין אַנדער ברירה, ווי אים צו וויזן, אַז איך טרוי זײַן וואָרט: „גוט דזשאָן, געדענק! דאָס איז געווען אַ לעצט מאָל!"

חדשים זענען אַדורך און ס'האָט מיר אויסגעזען ווי דזשאָן וואָלט געהאַלטן וואָרט. אין דער אמתן האָט ער אָבער ווידער זיך געשפּילט מיט מיר אין באַהעלטערלעך – געטרונקען אין דער שטיל און זיך ניט געוויזן אין די סוף־וואָך טעג. איך בין כּמעט זיכער געווען, אַז ער זופט פֿון ביטערן טראָפּן, ווי קיין מאָל נאָרנישט, אָבער כ'האָב אַליין זיך געהיט אים ניט צו כאַפּן בײַ דער האַנט און אָנהייבן פֿון דאָס נײַ די אַלטע חד־גדיא. כ'האָב געשוויגן און געוואַרט.

און ווידער האָט זיך דערנענטערט דזשאָנס פֿולער יאָר פֿון אַרבעט. די וועטערס האָבן זיך כּסדר געביטן פֿון זון אויף רעגן, ביז דער רעגן האָט געזיגט. טעג און וואָכן האָט געפֿליכעט. אַלע טײַכן און וואַסער־רעזערוואַרן זענען איבערפֿלייצט געווארן. די שטאָט איז געווען פֿאַרוויקלט אין אַ שוואַרצן בלײַענעם צודעק. אין די גאַסן איז געהאַנגען אַ טונקעלער פֿײַכטער נעפּל, וואָס האָט זיך געלייגט אויפֿן געמיט. די עלעקטרישע לאָמפּן האָבן טאָג און נאַכט געברענט און ס'איז ווי פֿאַרוווישט געווארן די מחיצה פֿון צײַטן. וועו די זון פֿלעגט זיך אויף אַ וויילע דורכרײַסן דורך די כמאַרעס, האָבן מענטשן אָפּגעאָטעמט פֿרײַער, אָבער באַלד איז ווידער אַלץ געווען מיט חושך פֿאַרדעקט. אין די טעג האָט דזשאָן ניט געקענט אַרבעטן אין גאָרטן, און נאָך מיטאָג פֿלעגט ער שוין נעלם ווערן. כ'האָב געווּסט אַז ער גייט ווידער צו זײַנע טרינקאָרגיעס, ווײַל אין מיטן דער נאַכט, און אַ מאָל אַפֿילו שוין אין באַגינען, פֿלעגט ער זיך אַרײַנוואַקלען, קוים האַלטנדיק זיך אויף די פֿיס, אין זײַן קאָמער. ביז שפּעט אין טאָג איז ער געשלאָפֿן און זיך מער ניט געווויזן, אַפֿילו פֿון יוצא וועגן, אויף צו זאָגן „גוד־בײַ". כ'האָב באַשלאָסן, אַז כ'וועל מער ניט וואַרטן ביז דער טאָקאָלאָש וועט אים ווידער אָנכאַפּן בײַם האַלדז. צום סוף חודש וועל איך אים געבן זײַן לוין צוזאַמען מיט זײַנע האַלידיי־געלט און זאָל ער גיין ווו ער וויל. האָסט דאָך מיט אים קיין קאָנטראַקט ניט געמאַכט, האָב איך זיך אַליין צוגעגעבן מוט, אַז דו מוזסט אים האַלטן און לײַדן.

סוף חודש האָט זיך דער הימל העל צעבלויט און די זון האָט ווידער אָנגעהויבן שיטן איר ליכטיקן גאָלד איבער דער שטאָט. דזשאָן האָט זיך געגומען צו דער אַרבעט מיט ברען. מיר איז אָבער געוואָרן אומעטיק און שווער פֿון דעם. כ'האָב ניט געהאַט קיין אמתדיק־גילטיקע סיבה אים אָפּצוזאָגן איצט, אָבער כ'האָב געווּסט, אַז אויב כ'וועל עס גלײַך ניט טאָן, וועל איך שוין אים קיין מאָל ניט קענען קאָנטראָלירן. האָב איך זיך געמאַכט האַרץ און צוגעקומען צו אים, בעת ער איז געשטאַנען אויפֿן לייטער און געשניטן צווײַגלעך פֿון צוים. ער איז געווען פֿאַרטאָן אין דער אַרבעט און האָט מיך אַפֿילו ניט באַמערקט. כ'האָב אין הויפֿן צוזאַמענגעדרייט זײַן בינטל געלט און אים אַ רוף געטאָן. ער האָט זיך דערשראָקן און איז שיער ניט אַראָפּגעפֿאַלן פֿון לייטער:

„האָסט מיך איבערגעשראָקן, באַס", האָט ער אַ שמייכל געטאָן.

„כ'האָב ניט געוואָלט דיך איבערשרעקן, אַנטשולדיק. וואָס איך ווייל, איז געבן דיר דיין געלט. דו קענסט גיין זיך זוכן אַ נייעם פּאָסטן, אָדער פֿאָרן אַהיים. כ'קען דיך מער ניט האַלטן. מיר האָבן שוין ביידע געהאַט גענוג צרות איינער פֿון אַנדערן. איז בעסער פֿרײַער ווי צו שפּעט..."

כ'האָב געפֿילט, אַז דזשאָן איז צעטרייסלט פֿון מײַנע ווערטער. ער האָט אויף מיר געטאָן אַ בלינצל מיט גלאַנציק־פֿײַכטע אויגן. כ'האָב אָפּגעפֿירט מײַן בליק אין אַ זײַט.

„באַס", האָב איך געהערט ווי ער רעדט, „כ'וועל דיר עפּעס דערצײלן, אָבער טרײַב מיך ניט אַרויס. מײַן ווײַב און מײַן מאַמע ווילן קומען אַהער... צו גאַסט...", האָט ער געשטאַמלט, ווי תמיד, ווען ער וויל עפּעס זאָגן וואָס איז נישט אַזוי פּשוט. „זיי ווילן זען, שרײַבן זיי, דעם גוטן באַס... כ'האָב אַליין געוואָלט אַנטלויפֿן... נאָר איצט באַס, ווען איך דאָ בלײַבן... כ'וועל זײַן גוט... דאַרפֿסט מיך האַלטן, באַס... זאָלן זיי טאַקע זען..."

זײַנע רייד האָבן מיך דורכגענומען, נאָר כ'בין ניט געווען זיכער, צי ס'איז טאַקע אמת וואָס ער דערציילט, אָדער דאָס איז אים פלוצלינג אײַנגעפֿאַלן ווי אַ ראַטונעק.

„ניין, דזשאָן, איך קען מער ניט!" האָב איך געזאָגט האַרט און שאַרף.

„באַס, זײַ גוט צו מיר... האָסט דאָך געוואָלט איך זאָל פֿאָרן אַהיים, ווען זיי איצט קומען צו מיר... וועסטו זיי זען..." און ער האָט זיך פֿונאַנדערגעווויינט.

איך האָב געזען דעם ערשטן מאָל אים ווײַנען און מײַן האַרץ איז פּלוצלינג געוואָרן ווייך און פֿול מיט רחמנות. איך בין דאָך ניט איין מאָל אויך געווען אין אַזאַ לאַגע, האָט מיך אַ צופּ געטאָן אין מוח. כ'האָב אַרויפֿגעלייגט אַ וואַרעמע האַנט אויף זײַן אַקסל, ווי אַ צייכן פֿון מחילה:

„גוט, דזשאָן, זאָלן זיי קומען." און די צושטימונג האָט שוין במילא באַשטעטיקט, אַז אַלץ בלײַבט ווי געווען. איך בין אָבער איצט ווידער געווען רויק.

עטלעכע טעג שפּעטער, אַ זונטיק אין דער פֿרי, זענען זיי אָנגעקומען. כ'האָב זיך ניט געוואָלט ווײַזן ביז זייער צוזאַמענטרעף מיט דזשאָנען. ווען כ'בין שפּעט נאָך מיטאָג אַרויס אין הייפֿל זיי באַגריסן, האָב איך זיי געפֿונען, זיצנדיק אויפֿן גראָז. דזשאָן איז שוין געווען אַוועק. מיר האָבן זיי אַרויסגעבראַכט אָנבײַסן מיט טיי, ווי דעם ערשטן קבלת־פּנים; זיי האָבן געשמייכלט מיט דאַנק.

דזשאָנס מוטער איז געווען אָנגעטאָן אין טונקעלע, ביליקע קלייד־דער. ס'איז געווען קענטיק, אַז זי איז פֿאַר דער צײַט אַלט געוואָרן. זי האָט אויסגעזען טרויעריק און פֿאַרצרהט. דזשאָנס ווײַב איז געווען אויסגעפּוצט אין אַ טראַכט פֿון ליכטיק־שפּילעוודיקע קאָלירן. אויפֿן קאָפּ האָט זי געטראָגן אַזאַ מין הויבע, קײַלעכדיקע און האַרטע הויב, און אויף די אָרעמס און די פֿיס – צו טוץ אָדער מער מעטאַלענע רינגען. איר פּנים איז געווען יונג און צאַרט, מיט אַ שיין־געשניצט נאָמבעלע און אַ קורץ נעזל, און די אויגן – מיט אַ ברייקן גלאַנץ פֿון טונקעלן בורשטין. אין יאָהאַנעסבורגער גאַסן וואָלט אַזאַ בליענדיקע יפֿהפֿיה צוגעציונגן די

בליקן פֿון די פֿאַרבײַגייערס, אַפֿילו אין יענע יאָרן וועלן אַ שוואַרץ פּנים איז ניט געווען אַזאַ געהייבענער אַרטיקל... מיט דער מאַמען האָט מען זיך אין גאַנצן ניט געקענט צונויפֿריידן, ווײַל זי האָט נאָר פֿאַרשטאַנען דאָס לשון פֿון איר שבֿט. די יונגע האָט געווווסט די נייטיקסטע ענגלישע ווערטער, אָבער זי האָט מער געשמייכלט ווי גערעדט, און איר גוטמוטיקער בליק האָט עפּעס דערציילט, וואָס אַ פֿרעמדן איז שווער צו פֿאַרשטיין...

אונדזער פֿאָרשטאָט־קוואַרטאַל איז געווען פֿאַרצויגן מיט אַ בלוי־טונקעלן הימל, און אין הימל איז געהאַנגען אַ זילבערנע לבֿנה מיט צעקראַמפּלטע ברעגעס, ווי מ'וואָלט אַ שטיק פֿון איר קנײַלעביקייט אָפּגעפּליקט. „ליידי" האָט געמרוקעט און געבילט פֿון צײַט צו צײַט, ווער ווייסט, צי אויף דער לבֿנה, צי אויף די אומגעבעטענע גענסט, וואָס האָבן זיך אין אַזאַ שפּעטער שעה אין הויף פֿאַרקליבן. כ'האָב געהערט ווי דזשאָן נעמט אײַן דעם כּלב, און נאָך דעם – דאָס געדיכטע ריידעניש פֿון די ווײַבער, וואָס האָבן אים מסתּמא אַרײַנגעפּעקלט אַ פּאָרציע מוסר. האַלבע נאַכט האָב איך געזען דורכן קיכפֿענצטער, ווי דזשאָן פֿירט אַוועק זײַן מאַמען צו אַ שכן, ווו די שוואַרצע דינסט האָט איר דערלויבט צו שלאָפֿן. ליגנדיק שוין אין בעט, האָב איך געהערט ווי דזשאָן קומט צוריק, און „ליידי" באַגריסט אים מיט אַ בילערײַ. נאָך דעם איז שטיל געוואָרן.

איך בין געווען אומרויק און נישט געקענט אײַנשלאָפֿן, ווי כ'וואָלט עפּעס פֿאָרויסגעפֿילט. די לבֿנה האָט זיך אַוועקגערוקט פֿון דער אַנדערער זײַט דאָך און מ'האָט זי מער ניט געזען. אַ באַזילבערטע וויסקייט האָט געגלאַנצט אויף די שויבן. כ'האָב געזומען אײַנדרעמלען און מיט אַ מאָל האָבן מיך אַ הייב געטאָן פֿון בעט גוואַלדן און געשרייען, וואָס האָבן צעשניטן די שטילקייט פֿון דער נאַכט. מײַן ווײַב איז געזעסן אין בעט אַן איבערגעשראָקענע און געמורמלט אומצופֿרידן: „דײַנע געשעפֿטן... געסט האָט זיך דיר פֿאַרוועלט. איצט וועסטו האָבן אַ נאַכט..."

„וואַרט אַ רגע, כ'וועל אַ קוק טאָן", און כ'האָב האַסטיק אַרויפֿגעצויגן דעם כאַלאַט.

„כ'וויל פֿון גאָר ניט וויסן, כ'בין פֿאַרמאַטערט." און זי איז צוריקגעפֿאַלן אויפֿן קישן. כ'האָב זיך געפֿילט פֿאַרשולדיקט און געשוויגן.

די קולות זענען שטאַרקער געוואָרן. כ'בין צוגעפֿאַלן צום קיכפֿענצטער און דערזען ווי דזשאָנס וויב ליגט אויפֿן גראָז, בײַ זײַנע פֿיס, און ער שטייט איבער איר מיט דער גאָרטנשער. אין אַ סעקונדע בין איך געווען לעבן זיי. זי האָט געקוויטשעט אין טויטשרעק. כ'האָב זיך אַ ווארף געטאָן צו אים:

„דזשאָן, ביסט משוגע", האָב איך אַרויסגענומען פֿון זײַן האַנט די שער, „ווילסט הרגענען דײַן ווײַב, מ'וועט דיך דאָך הענגען דערפֿאַר."

זי איז שטיל געוואָרן. ס'האָט איר געשוידערט און אירע אימהפֿולע אויגן האָבן שטאַרק געקוקט צו מיר. דזשאָן איז נאָך אַלץ געשטאַנען לעבן מיר און פֿון זײַן אָטעם האָט זיך געטראָגן אַן איבלדיקער ריח פֿון ביר און בראַנפֿן. ער האָט מיר אַרײַנגערעדט אין אויער סודותדיק־שטאַמלדיקע ווערטער:

„באַס, איך קען ניט זײַן מיט אײַר... איך קען ניט..."

„כ'בין אויף דיר בייז, דזשאָן. נאָר טאָמער קומט איצט די פּאָליציי, וועסטו דאָס מאָל ניט אָפּקומען מיט אַ געלטשטראָף".

„כ'מוז איצט גיין, באַס, אַניט וועלן זיי מיך אַרעסטירן", האָט ער געזאָגט אַ צעציטערטער, ווי ער וואָלט צוריקגעקומען צום שׂכל. ער האָט זיך אַרויסגעשלײַכט דורכן שמאָלן הינטער־טירל. איך האָב שנעל פֿאַרריגלט דעם פֿאַררוקער און געזען עס זאָל זײַן פֿעסט. אויב די פּאָליציי קומט, וועל איך זיי ניט עפֿענען.

איך האָב זיך צוגעבויגן צו זײַן ווײַב און איר געהאָלפֿן אויפֿשטיין. זי האָט זיך צוגעטוליעט צו מיר און פֿון איר לײַב האָט געשטראָמט אַ בריזקע וואַרעמקייט. איר ציטער האָט זיך איבערגעטראָגן צו מיר און מאָדנע גערייצט. איך האָב געזאָגט: „איצט גיי שלאָפֿן און פֿאַרשליס זיך. טאָמער קומט ווער, לאָז ניט אַרײַן."

„כ'וויל צוריק אַהיים," האָט זי געזאָגט שטיל און זיך געדריקט צו מיר. איך האָב געפֿילט די שטײַפֿקייט פֿון אירע הייסע בריסטן.

„מאָרגן פֿרי וועלן מיר אַלץ דערלײדיקן", האָב איך געזאָגט און געפֿילט, אַז איך קען זי ניט אָפּלאָזן. זי האָט מיך אויך ניט אָפּגעלאָזן. כ'בין געגאַנגען צום צימער, וואָס איך האָב ניט געקענט פֿאַרטראָגן זײַן ריח און פֿלעג אויסמײַדן דאָרטן אַרײַנצוגיין. איצט האָב איך ניט געשפּירט דעם דיקן ריח – „דזשאָנס ריח", ווי איך פֿלעג עס רופֿן – אַ ריח פֿון טאַבאַק און בראָנפֿן...

איצט בין איך אַליין געווען שיכור.

אויף מאָרגן זענען ביידע פֿרויען אַוועקגעפֿאָרן אַהיים. פֿון דזשאָנען איז אָבער פֿאַרלוירן געוואָרן יעדער שפּור. צי ער האָט מורא געהאַט אָדער זיך געשעמט, צי אפֿשר ביידע זאַכן צוזאַמען. כ'האָב געוואַרט אַ טאָג, צוויי, אַ וואָך, אָבער ער האָט זיך ניט געווײַזן. כ'האָב אָנגעהויבן זיך נאָכצופֿרעגן, פֿאָרשן, אַפֿילו צו דער פּאָליציי געגאַנגען, אפֿשר איז ער אַרעסטירט, אָבער אין ערגעץ האָב איך קיין צייכן פֿון אים ניט געפֿונען. כ'האָב אים יעדן טאָג דערוואַרט, מ'קען זאָגן אויסגעקוקט די אויגן, און אין האַרצן אַפֿילו געפֿילט אַ צופּ פֿון אַ מין בענקשאַפֿט. צו אַלדי טײַוולאָנים, האָב איך זיך געטראַכט, זאָל ער קומען און טרינקען וויפֿל זײַן האַרץ גלוסט, כ'וועל אים אַפֿילו אַליין געבן שנאַפּס, נאָר זאָל ער קומען! אָבער ער איז ניט געקומען...

פֿון חדשים איז געוואָרן אַ יאָר. כ'האָב שוין וויניקער אים געדענקט און וויניקער געבענקט נאָך אים. פֿלוצלינג, צום יאָר פֿון זײַן ויבֿרה, האָט ער זיך געיאַוועט. מײַן ווײַב האָט מיר ספּעציעל טעלעפֿאָנירט צו דער אַרבעט, אָנצוזאָגן די בשׂורה: „רײַן 'חבֿר' דזשאָן האָט זיך אָפּגעפֿונען. ער וויל מיט דיר רעדן".

פֿון איר קול, כאָטש מיט אַ שטעכעלע, האָב איך געמערקט, אַז אויך זי איז איבערגענומען מיט זײַן פֿלוצעמדיקן צוריקקום. איך האָב אַרײַנגעשריען אין טרײַבל: „זאָל ער וואַרטן ביז כ'וועל קומען. האָסט אים כאָטש געגעבן אַ גוטן מיטאָג?"

„אַוודאי. ער זעט אויס – אַ חורבן. ער איז צוגעפּאַלן צום עסן און עס פֿאַרשלונגען, ווי אַ הונגעריקער וואָלף...", האָט זי מיר ראַפּאָרטירט מיט אַ געלעכטער.

אַ פּאָר שעה שפּעטער בין איך שוין געזעסן מיט דזשאָנען אויף אונדזער וועראַנדע און אים באַשאָטן מיט פֿראַגעס: פֿאַר וואָס איז ער אַנטלאָפֿן? וווּ איז ער געווען? וואָס האָט ער געטאָן? ווי איז אים געגאַנגען און צי ער האָט עפּעס געהערט פֿון דער היים און זײַן משפּחה? דזשאָן האָט מיך אָנגעקוקט און געזאָגט מיט אַ פֿלעגמאַטיש־רעזיגנירט קול:

„באַס, פֿרעג גאָר ניט מער. כ'האָב דעמאָלט געוואָלט צוריקקומען, נאָר די טאָקאָלאָש האָבן מיך געהאַלטן געפֿאַנגען... כ'האָב מורא צו רײַדן וועגן דעם."

אַז כ'האָב געהערט, אַז ער הייבט ווידער אָן מיט זײַנע טאָקאָלאָש, האָב איך געזאָגט:

„דזשאָן, פֿאַרגעס אַלץ וואָס איז געווען און קום ווידער אַרבעטן."

און דזשאָן האָט זיך ווידער געשטעלט צו דער אַרבעט, אָבער ס'איז ניט געווען דער זעלבער דזשאָן. ער איז געווען דערשלאָגן און אומעטיק, ווי אַ כמאַרע וואָלט געהאַנגען איבער זײַן קאָפּ. ער האָט וויניקער געגעסן, אַלץ מער געשאָלטן די טאָקאָלאָש און נאָך מערער געטרונקען. איך האָב געפֿרוווט רײַדן צו אים, אים אויפֿמונטערן, נאָר ס'האָט ניט געהאָלפֿן. זײַן מוט איז געווען ווי אַ זינקענדיקע שיף און כ'האָב קיין עצה ניט געהאַט צו דעם. כ'האָב זיך דערמאָנט, אַז פֿאַר דער צײַט זענען אָנגעקומען עטלעכע בריוו פֿון זײַן משפּחה און כ'האָב זיך געקליבן זיי אָפּשיקן צוריק, נאָר די קינדער האָבן זיי ערגעץ פֿאַרלייגט. איך האָב זיי בשום־אופֿן ניט געקענט געפֿינען. האָב איך אַרומגעזוכט די בריוו און געטראַכט, אפֿשר וועט אַ גרוס פֿון דער היים אים דערפֿרייען. כ'האָב זיי סוף־כּל־סוף אַנטדעקט אין פֿאַרשיידענע קינדערשע באַהעלטענישן, צווישן העפֿטן און ביכער. מיט אַ שׂימחה האָב איך דערלאַנגט דזשאָנען דאָס פּעקעלע און געזאָגט: „אָט שוין זאָלסטו גיין און בעטן דיר איבערלייענען די בריוו, ווארט ניט." זײַנע בריוו זענען געווען געשריבן אין לשון פֿון שבּט און ער האָט געדאַרפֿט האָבן אַ מאַן, וואָס זאָל זיי קענען לייענען און פֿאַרשטיין. כ'האָב געזען אַ פּינקל פֿון פֿרייד אין דזשאָנס אויגן, אַ סימן, אַז ער איז יאָ צופֿרידן צו הערן פֿון דער היים. אַ שעה שפּעטער איז דזשאָן געקומען אַן אויפֿגעלייגטער און אַרויסגעשאָסן די גרויסע נײַעס, ווי ער וואָלט אָנגעזאָגט אַ גוטע בשׂורה:

„מײַן ווײַב האָט געהאַט אַ ייִנגל. מײַן מאַמע פֿרייט זיך, כאָטש זי האָט געוואָלט בעסער אַ מיידל. זעסט, באַס, די טאָקאָלאָש האָבן ניט געקענט פֿאַרשילטן מײַן ווײַב." ס'האָט געקלונגען ווי זײַן אייגענער נצחון.

„ניין, דזשאָן, די טאָקאָלאָש זענען צו שוואַך..." – האָב איך געזאָגט, קומענדיק צו זיך פֿון דער פֿלוצלינגדיקער איבערראַשונג. „ביסטו פֿאַר דער צײַט געווען אין דער היים? האָסט דאָך מיר נאָך קיין זאַך ניט דערציילט."

„ניין, באַס, די גאַנצע צײַט ניט געווען אין דער היים."

ווידער האָבן זיך חדשים געקנּיקלט אין יאָרן. דזשאָן האָט ניט אויפֿגעהערט

זיך צו קוויקן מיט דעם סם־המוות, ווי איך פֿלעג רופֿן זײַן טרינקעבץ. נאָך מײַנע אַלע שטראָפֿרייד און מוסרן אים, ווָאס האָט זיך אָנגעשלאָגן ווי אָן אַן אײַזערנער וואַנט, האָב איך אויפֿגעגעבן די האָפֿענונג אַז ס'קען אים נאָך עפּעס העלפֿן. מיט דער צײַט האָב איך באַמערקט, אַז דזשאָן שלעפּט די פֿיס ווי פֿון אַ בלאָטע און ניט זעלטן כאָפּט ער גאָר לײַטיש אונטערהינקען. כ'האָב אים געפֿרעגט, צי עס טוען אים וויי די פֿיס, אָדער אפֿשר איז ער סתּם קראַנק. און ערשט איצט איז דזשאָן אַרויסגעקומען מיט דער געשיכטע פֿון זײַן פֿאַראַלן ווערן מיט אַ פּאָר יאָר צוריק. די פּאָליציי האָט אים יענע נאַכט, בעתן אַנטלויפֿן פֿון זײַן ווײַב, אַרעסטירט און גלײַך אויף מאָרגן דעפּאָרטירט אויף אַרבעט אין אַ פֿאַרם. די אַרבעט איז געווען זייער שווער, פֿון איידער זונאויפֿגאַנג ביז נאָך זונפֿאַרגאַנג. דאָס עסן איז געווען שלעכט, אָבער ער־גער נאָך איז געווען דער פֿאָרמאַן ווָאס פֿלעגט מיט אַ פֿלאָקן אים אונטערהאַקן די פֿיס, ווײַל ער באַווײַזט זיך צו פּאַמעלעך. אַלע אַרבעטער דאָרטן זענען געווען שוואַך, ווײַל מ'האָט כסדר געהונגערט. נאָר ספּעציעל אויף אים האָט דער פֿאָרמאַן זיך אָנגעזעצט.

„פֿאַר וואָס האָסטו מיר דאָס אַלץ גלײַך ניט דערצײַלט?" האָב איך געפֿרעגט.

„ווײַל זיי האָבן מיר געגעבן אַ צעטל צו פֿאָרן אַהיים און אָנגעזאָגט, אַז אויב מ'וועט מיך געפֿינען אין יאָהאַנעסבורג, וועל איך שוין פֿון פֿאַרם קיין מאָל ניט אַרויס. און איך האָב געוואָלט בלײַבן דאָ, מיט מײַן באַס."

„יאָ, איך פֿאַרשטיי שוין," האָב איך געזאָגט, „אָבער איצט וועסטו מוזן גיין זען אַ דאָקטער." די מעשׂה איז מיר געווען אַ ביסל קשה: ווי קומט עס, אַז ער איז שוין אַ גוטע פּאָר יאָר צוריק פֿון פֿאַרם און כ'האָב קיין מאָל ניט באַמערקט עפּעס פֿאַרקערט מיט אים. האָב איך טאַקע געוואָלט וויסן די סיבה.

דזשאָן איז ניט געווען צופֿרידן מיט מײַן עצה צו גיין צו אַ דאָקטער. ער האָט מורא געהאַט פֿאַר די גרויסע קאָבינעטן, וווּ עס זיצן וויסע בעלי־בתּים און פֿרעגן פֿראַגעס. דאָס האָט אים דערמאָנט די פּאָליציי. פֿאַר זיי האָט ער נאָך מערער מורא געהאַט. איז עס געוואָרן מײַן ענין: צוטראַכטן אַ פֿאָרטל.

צו אונדז איז אָבער דזשאָן געווען איבערגעגעבן מיט לײַב און לעבן, און מיר האָט ער אין אַלץ געטרויט. ער האָט געווּסט, אַז כ'מיין נאָר זײַן טובֿה. און אין יענע טעג איז מיר אויפֿגעקומען אַ האַרבע פֿראָבלעם: מיר האָבן זיך געהאַלטן בײַם איבערקלײַבן אין אַ נײַ הויז מיט אַ סך אַ גרעסערן גראָז־שטח און פֿיל מער ביימער. אין זײַן מצבֿ האָב איך פֿשוט מורא געהאַט אים אָנצוטאָן אַזאַ יאָך. ערבֿ אונדזער איבערקלײַבעניש, אַז כ'האָב שוין קיין ברירה ניט געהאַט און אים עס דערציילט, איז ער מיט אַ מאָל געוואָרן אויפֿגעהיצטערט און געמומען טאַנצן פֿון שׂימחה. ס'איז געקומען ווי אַן איבערבראַך אין דער מאָנאָטאָנקייט פֿון יאָרן. און ער איז געוואָרן פֿאַרנומען צוזאַמען מיט אונדז. ער האָט געפּאַקט, געטראָגן, געשלעפּט קעסטלעך און פּעק אַרײַן און אַרויס. איין טאָג, ווען ער האָט מיר געהאָלפֿן פּאַקן מײַנע ביכער און פּאַפּירן, איבער וועלכע איך האָב געציטערט, אַז ער זאָל פֿון זיי ניט מאַכן אַ קאַשע, האָט ער מיר געפֿרעגט:

„באַס, וואָס שרײַבסטו אָן אַזוי פֿיל פּאַפּירן? וועגן וואָס שרײַבסטו?"

„דאָס זענען מעשׂיות, סטאָריס אַזעלכע, וועגן זיך, וועגן אַנדערע מענטשן."

„ווי די סטאָריס אין בײַבל, וואָס דער פּריסט האָט מיר געגעבן," האָט ער זיך דערמאָנט, „וועגן יעזוס, דעם גאָט..."

„ניין, דזשאָן, ניט ווי אין בײַבל. דאָרטן איז וועגן גאָט, איך שרײַב וועגן מענטשן."

„אויך וועגן שוואַרצע?" האָט דזשאָן תּמימותדיק געפֿרעגט.

„יאָ, אויך וועגן שוואַרצע. שוואַרצע זענען אויך מענטשן, פונקט ווי ווײַסע."

דזשאָן האָט פֿלוצלינג אַרויסגעשאָסן מיט אַ געלעכטער. איצט האָב איך שוין געוווּסט, אַז איטלעך מאָל ווען זײַן פֿאַנטאַזיע מאָלט אים עפּעס קאָמיש אויס, פֿאַרוואַנדלט זיך עס אויטאָמאַטיש אין געלעכטער, ווי ער וואָלט עס זען אין אַ טעאַטער, צי אַ פֿילם וואָס דרייט זיך אין זײַן מוח. אַ היפּשע ווײַלע האָט געדויערט, ביז ער האָט אויפֿגעהערט. איך האָב געשווויגן.

„און וועגן מיר קענסטו אויך שרײַבן?" האָט ער געפֿרעגט מיט אַ שמייכל.

„אַוודאי! וועגן דיר אפֿשר בעסער ווי וועגן אַנדערע."

„ניין, באַס, ניט וועגן מיר, אַלע וועלן פֿון מיר לאַכן," און ער האָט זיך נערוועז פֿאַרקײַכט. כ'האָב מורא געהאַט פֿאַר אַן היסטעריק.

„ניין, דזשאָן, ניט וועגן דיר," האָב איך אים קוים באַרויקט.

דזשאָן האָט זיך צו מײַנע פּאַפּירן מער ניט צוגעריט, ווי דאָרטן וואָלט געשטעקט אַ כישוף. און כ'האָב זיך געהיט ניט אַרויפֿצוגיין מער אויף דער טעמע, ווי אויף אַ געפֿערלעכער מינע. כ'האָב אַפֿילו אַליין אַרויסגעטראָגן די קאַרטאָן־קעסטלעך מיט די פּאַפּירן. און ער האָט מער ניט געפֿרעגט וועגן שרײַבן.

אַז מיר זענען שוין געווען עטלעכע חדשים אין דער נײַער ווויִנונג, האָב איך באַמערקט, אַז דזשאָן אַרבעט אַ סך מער ווי פֿריִער. מײַן ווײַב האָט געהאַלטן אין איין פֿלאַנצן נײַע ביימער, אַרויסרײַסן אַלטע בלומען־קוסטעס. דאָ איז אויך געווען אַ שווימבאַסיין, וואָס מ'האָט געדאַרפֿט אַבטונג געבן און ריין האַלטן. חוץ דעם, האָט מען געבויט אַ סטודיאָ פֿון 2 צימערן – און דזשאָן האָט זיך מיט אַלץ געספּראָווען, געווען פֿאַרטאָן מיט לײַב און לעבן.

די קינדער זענען אונטערגעוואַקסן. מ'קען זאָגן, אַז זיי האָבן זיך אויפֿגעהאָדעוועט פֿאַר דזשאָנס אויגן און ער האָט געגאָלטן פֿאַר אַ שטוביקן, ווי איינער פֿון דער פֿאַמיליע. זיי האָבן זיך פֿאַרטרויט פֿאַר אים מיט זייערע סודות, אים געלײַען קליינגעלט, און ער האָט פֿריִער די עלטערע, נאָך דעם די יינגערע געלערנט פֿאָרן אויף זייערע וועלאָסיפּעדן. ער איז געווען געטרײַ און אָרנטלעך.

איצט האָבן זיך אָנגעהויבן צרות מיט זײַנע פֿיס. דאָס גיין איז אים שווערער געוואָרן און ער האָט שוין אַליין צוגעשטימט צו גיין צום דאָקטער. כ'האָב אים געזומען צו ערשט צו אונדזער הויז־דאָקטער, וועמען ער האָט געקענט פֿון זײַן קומען צו די קינדער. נאָר אַ פּאָר טעג נאָכן וויזיט איז דזשאָן פֿאַרשוווּנדן, ווי אין וואַסער אַרײַן. דאָס מאָל האָט עס אָבער געדויערט בלויז עטלעכע טעג, און די סיבה – אַ פּשוטע: דזשאָן האָט ערגעץ וווּ געהערט, אַז מ'וועט אין יאָהאַנעסבורג

רעגיסטרירן אַלע וויסע, און אויך די שוואַרצע וואָס אַרבעטן בײַ זיי. האָט ער זיך דערשראָקן טאָמער געפֿינט מען אויס, אַז ער איז ניט געפֿאָרן אַהיים און מ'וועט אים אַרויסשיקן – האָט ער זיך באַהאַלטן. אין יענעם דעקאַדע־יאָר האָט דזשאָנס נאָמען געפֿעלט אין צענזוס פֿון דרום־אַפֿריקע...

כ'האָב אים געזומען צו אַן אַנדער דאָקטער, אָבער ער האָט אויך ניט געקענט אויסגעפֿינען וואָס אים איז און ער האָט אים פֿאַרשריבן וויטאַמין־פּילן. דזשאָן האָט געשלונגען די פּילן און זיך געפֿילט אַ ביסל שטאַרקער, אָבער די פֿיס – שוואַכער. כ'האָב געזען, אַז ער קען זיך קוים באַוועגן אויף דעם גרויסן שטח אַרום הויז, און מײַן וויב האָט פֿאַרגעלייגט, אַז מיר זאָלן אים מיטנעמען אין געשעפֿט, וואָס מיר האָבן ערשט געהאַט געפֿונט. דאָרטן דאַרף ער נישט אַזוי פֿיל נוצן די פֿיס און ער וועט אַרויסהעלפֿן מיט וואָס ער קען. ער האָט געאַרבעט, זיצנדיק אויפֿן דיל, נאָר מיט יעדן טאָג איז זײַן פּנים מער אײַנגעצערט און טרויעריקער געוואָרן. איין טאָג האָט מײַן ברודער, דער מאָלער, אונדז באַזוכט אין געשעפֿט. דזשאָנס פּראָפֿיל איז אים אַזוי שטאַרק געפֿעלן געוואָרן, אַז אין אַ מינוט האָט ער אָנגעצייכנט מיט שוואַרצן טוש אויף אַ בלעטל ווײַס פּאַפּיר דזשאָנס קאָפּ מיטן פֿלאַכן היטל. דזשאָנען איז די צייכענונג פֿאַרגעקומען וווּנדערלעך און ער האָט זי, מיט מײַן דערלויבעניש, אויפֿגעהאָנגען אויף אַ דין טשוועקל אין קליינעם ביוראָ־צימערל. אים האָט דאָס קליין בילדעלע אָנגעפֿילט מיט הנאה און ער פֿלעגט בײַ יעדער געלעגנהייט אַרײַנקומען און אָנקוועלן פֿון זיך...

אַז דזשאָן האָט אָנגעהויבן אַרומגיין מיט אַ שטעקן, האָב איך עס געהאַלטן פֿאַר ניט קיין גוטן סימן. אָבער ער האָט מורא געהאַט צו גיין אין גרויסן שפּיטאָל, ווו דער דאָקטער האָט אים געשיקט אויף אונטערזוכונגען און רענטגען־בילדער. אין סוף־וואָך פֿלעגט ער זיך נאָך מיט די לעצטע כּוחות שלעפּן צו זײַנע אַלטע טרינק־חבֿרים אויף אַ גלעזל ביטערניש. כ'האָב פֿאַרשטאַנען, אַז ער וויל פֿאַרטרינקען זײַן וויי און וווייטיק. איך האָב אים מיט אַ ציטער אין האַרצן נאָכגעקוקט און יעדן טאָג געוואָלט פֿעסטשטעלן, צי ער באַוועגט זיך לײַכטער. אַז כ'פֿלעג אים פֿרעגן ווי ער פֿילט זיך, פֿלעגט ער מיר ענטפֿערן, אַז ווי נאָר די טאָקאָלאָש וועלן פֿאַרלירן די מאַכט איבער אים, וועט אַלץ צוריק זײַן ווי געווען. איך האָב אים שוין מער ניט געזאָגט, ווי אַ מאָל, אַז ער פֿלוידערט נאַרישקייטן. זײַן לאַגע האָט זיך דערנענטערט צו אַ מסוכנדיק־פֿאַטאַלער סטאַדיע.

טעג און וואָכן זענען געלאָפֿן גיך, און דזשאָן – אַלץ פֿאַמעלעכער. איין טאָג, ווען מיר האָבן דערוואַרט, ווי תּמיד, אַז ער זאָל זײַן דער ערשטער בײַם אויטאָ, כדי צו פֿאָרן צו געשעפֿט, האָט ער זיך ניט געווײַזן. כ'בין אַרײַן צו אים אין צימער און אים געפֿונען אין בעט קרעכצנדיק. דאָס ערשטע מאָל אין די אַלע יאָרן האָב איך געהערט דזשאָנען קרעכצן. ס'איז געווען אַ מין געמיש פֿון מענטשלעך געווײַן און חיש געברום און אומבאַהאָלפֿנקייט. כ'האָב אים לײַכט אָנגערירט און שטיל געפֿרעגט: „דזשאָן, וואָס האָט פֿאַסירט?"

„באַס", האָט ער געזאָגט מיט אַ שוואַך קול, „די טאָקאָלאָש... מײַנע פֿיס..."

ער האָט זיך געוואָלט טאָן אַ ריר, נאָר ער איז געבליבן ליגן פֿאַראַליזירט און זײַנע ברוינע אויגן האָבן פֿײַכט געשטאַרט, ווי אָן לעבן.

מײַן ווײַב איז אַליין אַוועקגעפֿאָרן אין געשעפֿט, און איך בין געבליבן וואַרטן אויפֿן אַמבולאַנס, וואָס איך האָב טעלעפֿאָניש אַרויסגערופֿן. דערווײַל האָב איך אים געבראַכט אַ הייסע גלאָז טיי, אים אונטערגעהאַלטן דעם קאָפּ און ער האָט אַ פּאָר שלוק געטאָן. זײַנע אויגן זענען געווען גלאָזיק פֿאַרגליווערט.

„נעם נאָך אַ זופּ טיי, ס'וועט דיך דערפֿרישן", האָב איך אונטערגערוקט ס'גלאָז.

„ניין, באַס, כ'וויל דיר עפּעס דערציילן. נעכטן האָט מיר דערגרייכט די ידיעה פֿון דער היים, אַז מײַן ברודער האָט זיך פֿאַרסמט. איצט האָבן די טאָקאָלאָש זיך געוומען צו מיר. נאָך דעם וועלן זיי טייטן מײַן ווײַב..."

כ'בין געשטאַנען בײַ זײַן בעט, דורכגענומען פֿון די טרויעריקע נײַעס. זײַן בליק האָט מיך פֿאַרקאַלייעט און כ'האָב ניט געקענט אַרויסברענגען אַ וואָרט פֿון טרייסט. אין קאָפּ האָבן זיך געמישט געדאַנקען. כ'האָב זיך דערמאָנט אָן אַרטיקלען און סטאַטיסטיק, וואָס איך האָב גלעזייעט וועגן דער מענטאַליטעט און פּסיכיק פֿון שוואַרצע, אַז ער איז ניט אונטערגעוואָרפֿן די זעלבע דערשיטנונגען וואָס דער מערבֿדיקער ווײַסער מענטש אין דער גרויסשטאָט־ציוויליזאַציע. כ'האָב געדענקט, אַז מעדיצינישע פֿאָרשונגען האָבן כּמעט אויסגעשלאָסן די שוואַרצע פֿון דער האַרץ־טראָמבאָזיס ליסטע, וואָס ליקווידירט יערלעך טויזנטער ווײַסע אין זייער אַקטיוווסטן עלטער. אָבער נאָך מער קענטיק איז עס אין דער זעלבסטמאָרד־טאַבעלע, ווי דער מוח פֿון שוואַרצן מענטש וואָלט געהאַט אינגעבויט אין זײַנע קעמערלעך די אימוניטעט קעגן זיך אַליין אומברענגען. אַזוי איז דאָך געווען אויך בײַ יידן און אַזוי איז אַוודאי יעדער מענטש פֿון אַ פֿאַרשקלאַפּט פֿאָלק, וואָס איז גרייט צו טראָגן זײַן גורל ביז אין קבֿר אַרײַן. די איובֿס קענען נעמען אויף זיך איבערמענטשלעכע פּײַנען, פֿראָטעסטירן, קלאָגן, אָבער ניט זיך נעמען דאָס לעבן. אַזוי אויך די שוואַרצע איובֿס...

דער באַקאַנטער סירענע־געיאָמער פֿון אַמבולאַנס האָט מיך אויפֿגעוועקט פֿון מײַנע מחשבֿות. צוויי שוואַרצע אין ווײַסע קיטלען האָבן אַרויפֿגעלייגט דזשאָנען אויף אָ טראָגבעטל און אים אַרײַנגעראָלט אין דער אָפּענער טיר פֿון ווײַסן קאַסטן. מיר האָבן זיי געזאָגט, אַז אויב כ'וויל וויסן וואָס מיט אים איז, זאָל איך מאָרגן טעלעפֿאָנירן אין שפּיטאָל. און דאָס איז געגאַנגען אַזוי שנעל, אַז כ'האָב אַפֿילו ניט באַווײַזן צו זאָגן צו דזשאָנען אַ געהעריק אָפּשיידוואָרט. דער אַמבולאַנס האָט זיך אַ יאָג געטאָן מיט אַ פֿײַפֿערײַ און פֿאַרשוווונדן געוואָרן.

אויף מאָרגן האָב איך טעלעפֿאָנירט אין שפּיטאָל. כ'האָב געטראָפֿן גראָד אויפֿן דאָקטער, וואָס האָט מיר קורץ איבערגעגעבן וועגן דזשאָנס לאַגע. זיי קענען נאָך ניט פֿעסטשטעלן אַ גענויעם דיאַגנאָז, נאָר די ערשטע אונטערזוכונגען און אַנאַליזן ווײַזן ניט קיין גוטע סימפּטאָמען. אַ גרויסע אַרמיי פֿון גיפֿט־באַקטעריעס האָבן אָקופּירט דעם אונטערשטן טייל קערפּער און ס'איז אַ פֿראַגע, צי ס'וועט מעגלעך זײַן דעם דאָזיקן פּראָגרעסירנדיקן פֿאַראַליז אָפּצוהאַלטן. אין עטלעכע טעג אַרום וועט מען עס שוין בעסער וויסן.

אַ פּאָר טעג שפּעטער האָט די הויפּטשוועסטער טעלעפֿאָנירט, אין נאָמען פֿון דאָקטער, אַז אויב מיר וועלן גלײַך ניט קומען אָפּנעמען דזשאָנען, וועלן זיי אים נאָך היינט צוריקשיקן מיט אַן אַמבולאַנס, ווײַל ער איז אַ כראָנישׂ־קראַנקער און זיי קענען אים ניט האַלטן מער אין שפּיטאָל.

כ׳האָב זיך קוים אײַנגעבעטן, אַז זיי זאָלן וואַרטן ביז איך קום, כ׳וויל אַליין רײַדן מיטן דאָקטער. „וואָן איז ער דאָ?" די שוועסטער האָט געזאָגט, אַז ער איז גראָד איצט אַרײַנגעקומען. „קום איך גלײַך!" און כ׳בין אין אײַלעניש אַוועקגעפֿאָרן צום שפּיטאָל, מיטן געדאַנק: מע מוז אים ראַטעווען!

דער דאָקטער האָט מיר קורץ און קלאָר דערקלערט, אַז דזשאָנס פֿאַל איז אַ ספּעציעלער און זיי קענען ניט וויסן אויף זיכער אין וואָס די קראַנקייט באַשטייט. מער קענען זיי ניט טאָן. כ׳האָב דעם דאָקטער געזאָגט, אַז מײַן פֿרוי און איך זענען באַשעפֿטיקט און ס׳איז ניטאָ וואָר עס זאָל אויף אים אויפֿפאַסן.

„איז פֿאַראַן דער אײַנציקער אַלטערנאַטיוו", האָט דער דאָקטער געגעבן אַן עצה, „אים שיקן אַהיים און זאָל זײַן משפּחה אויף אים אַכטונג געבן."

כ׳האָב קיין אַנדער ברירה ניט געהאַט ווי צושטימען צום דאָקטערס פֿאָרשלאָג. ער האָט מיר געהאָלפֿן מאַכן דעם פלאַן פֿון דזשאָנס טראַנספֿאָרט. ס׳איז ניט מעגלעך געווען אים צו שיקן אַזאַ ווײַטן מרחק מיט אַן אַמבולאַנס. איז געבליבן, אַז איך וועל אים נעמען צו דער נאָענטסטער שטאָט פֿון זײַן קראַל. פֿון דאָרטן וועט דער דאָקטער באַזאָרגן, אַז דאָס דאָרטיקע שפּיטאָל זאָל דזשאָנען טראַנספֿאָרטירן מיט אַן אַמבולאַנס צו זײַן היים. מאָרגן גאַנץ פֿרי וועל איך דאַרפֿן קומען אין שפּיטאָל אים נעמען. ער וועט פֿאַרן אַרויספֿאָרן קריגן די נייטיקע אײַנשפּריצונגען, כדי עס זאָל אים גרינגער זײַן די רײַזע.

אין פֿרי֯ען באַגינען בין איך שוין געווען אין שפּיטאָל. ס׳איז געווען אַ שיינער טאָג. „ס׳וועט זײַן הייס," האָב איך געזאָגט צו דזשאָנען, אים העלפֿנדיק זיך אײַנמאָסטן אויפֿן הינטערשטן טאָפּלטן געזעס פֿון אויטאָ, כדי עס זאָל אים זײַן באַקוועמער. „און דאָ האָב איך אַ ספּעציעלע מתּנה פֿאַר דיר – פֿון מיר!" און כ׳האָב אים דערלאַנגט אַ פּאָלירטן העלבערינעם שפּאַציר־שטעקן. „זעסט, אויף דעם גאָלדענעם בלעכעלע איז אויסגעקריצט דײַן נאָמען: דזשאָן, און אַנטקעגן: דייווידס, מײַן נאָמען. דאָס וועט דיך געזונט מאַכן."

„דער באַס און איך... דער באַס און איך צוזאַמען..." איז ער געווען דערשטוינט.

„ניין, פונקט פֿאַרקערט: דזשאָן און איך – אַזוי איז ריכטיקער!"

דזשאָנס אויגן זענען פֿײַכט געוואָרן. כ׳האָב אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ, ער זאָל קענען אַראָפּשלינגען די טרערן. דזשאָן האָט געגלעט דעם ברוין־שפּיגלדיקן גליווער פֿון שטעקן, ווי ער האָט אַ מאָל געצערטלט די גלאַנציקע פֿעלן פֿון די בייזע וואָלפֿהינט, נאָך דעם ווי ער האָט זיי אויסגעבאָדן. „לײַדי", איז מיר אײַנגעפֿאַלן, וואָלט אפֿשר געווען אַ בעסערע מתּנה. „דערווײַל האָסטו אַ שטעקן," האָב איך געזאָגט.

„אַ דאַנק, באַס," האָט ער געענטפֿערט מיט אַ הוילן קלאַנג און קול, „אָבער כ'ווייס ניט, צי כ'וועל אים נאָך קענען נוצן. די טאָקאָלאָש לאָזן מיך ניט אָפּ, כ'וועל שוין לאַנג ניט לעבן..." און זײַן קוק איז געווען פֿינצטער.

„נאַרישקייטן, דזשאָן, וועסט נאָך לאַנג לעבן, ביסט יונג!"

„כ'בין ניט יונג, באַס, כ'בין שוין באַלד... וואַרט, דאַכט מיר 36."

„דאָס איז יונג, דזשאָן, וועסט זײַן באַלד געזונט. און דאָ, זע, האָב איך נאָך אַ מתּנה: אַ קלייד פֿאַר דײַן מאַמען, אַ רויטע בלוזע פֿאַר דײַן ווײַב, און אַ קאָסטיום פֿאַרן זון, און דאָ איז אַ גאַנצער פּאַק זאַכן פֿאַר דיר. אַלע וועלן זיך פֿרייען מיט די מתּנות," האָב איך אים געפֿרווועט אויפֿמונטערן.

מיר האָבן זיך גערירט אין וועג אַרײַן. די פֿענצטער פֿון אויטאָ זענען געווען אָפֿן. פֿאַרן אויג האָבן פֿאַרבײַגעשווינדלט גרינע לאָנקעס, פֿעלדער מיט געל־גאָלדענע מיליס, נאָך דעם גרויסע שטחים פֿון איבערגעברענטער גרוי־דורכזיכטיקער ערד. דזשאָן איז געזעסן אַרײַנגעזונקען אין זיך, אַ שוויגנדיקער. איך בין געווען פֿאַרנומען מיט „היטן דעם וועג" און מיט מײַנע מחשבֿות. כ'האָב געקלערט ווי דער אומדערקלערלעכער גורל האָט מיך געפֿירט דורך דעם פֿינצטערן לאַבירינט פֿון גאָלע ספֿנות, אַז איך זאָל איצט דאַרפֿן פֿירן אַ קראַנקן שוואַרצן אין דער פֿלאַמיקער סוב־טראָפּישער אַפֿריקע צו זײַן היים. מיט בענקשאַפֿט האָב איך זיך איצט דערמאָנט אָן אַ ווײַטער היים, ווו כ'קען מער ניט קומען. און ס'האָבן זיך געמישט די היימען, אי גרויע, אי זוניקע. און ס'האָבן זיך געמישט די פּנימער, אי ווײַסע, אי שוואַרצע; אי לאַבנדיקע, אי טרויעריקע.

אַ פּאַרעדיקע חמימה האָט געבלאָזן דורכן פֿענצטערל מיט הייסן אָטעם. די לופֿט איז געווען קלעפּיק און שטיקנדיק. מיר זענען שוין געווען אָפּגעפֿאָרן אַ העלפֿט וועג און כ'האָב געזוכט אָן אָפּרופֿלאַץ, ווו מ'זאָל זיך קענען אָפּפּרישן. אונטער אַ בריט־צוויגיקן בוים, בײַ דער זײַט פֿון וועג, האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט. אין דער שרפֿהדיקער היץ, ווען אַפֿילו די פֿייגל האָבן זיך אויסבאַהאַלטן און ניט געזונגען, איז גוט געווען אינעם שאָטן פֿון בוים. דזשאָן האָט זיך ניט געקענט רירן. איז ער געזעסן אין אויטאָ און געקוקט ווי כ'לייג אויס דעם פֿרישטיק אויפֿן טישל, וואָס איז אַרום בוים. איך האָב אים דערלאַנגט אויף אַ ווײַסער סערוועטע זײַן חלק. צום עסן האָט ער זיך כּמעט ניט צוגערירט, אָבער ער האָט אין דאָרשטיקייט אַראָפּגעזופֿט זײַן קאַלט געטראַנק.

„באַס, דו האָסט אַ סך סטאָריס אָנגעשריבן...", האָט ער פֿלוצלינג געזאָגט.

„גראָד גאָר ווייניק, אָבער וואָס איז וויכטיק וויפֿל, אַבי געשריבן..."

„דו האָסט מיר אַ מאָל דערציילט ווי דו האָסט געאַרבעט און געהונגערט, האָסטו וועגן דעם אַ סך סטאָריס אָנגעשריבן, ניט אַזוי, באַס?"

„ניט וועגן אַלץ לאָזט זיך אַזוי לײַכט שרײַבן, דזשאָן, און ס'איז אַ מאָל גרינגער צו שרײַבן וועגן יענעם ווי וועגן זיך."

„איז שרײַב אָן אַ 'סטאָרי' וועגן מיר, נאָך מײַן טויט", האָט ער געזאָגט און אין זײַנע אויגן האָט אַ בלינצל געטאָן אַ שאָטן פֿון יענער פֿאַרשײַטקייט, וואָס פֿלעגט אים מאַכן עקספּלאָדירן מיט געלעכטער. איצט האָט ער בלויז אַ כיכיקע

געטאָן און פֿון דעם איז מיר שטאַרק אומעטיק געווארן.

„וועסטו שרײַבן אַ סטאָרי וועגן מיר?" האָט ער געמאָנט.

„געוויס וועל איך שרײַבן, דזשאָן," האָב איך אים פֿאַרזיכערט, „אָבער בײַ דײַן לעבן נאָר. איך וועל עס דיר נאָר דעם לייענען."

מיט אַ מאָל האָט זיך דזשאָן פֿונאַנדערגעצאַפּלט מיט געלעכטער, זײַנע גלידער האָבן פֿון אויפֿרעגונג געצוקט. ער האָט אַ גלאָץ געטאָן מיט זײַנע ברוין־גלאָזיקע אויגן און דאָס געלעכטער האָט זיך פלוצלינג אָפּגעהאַקט. אַ דערשראָקענער, האָב איך אים אַ טרייסל געטאָן: „דזשאָן, וואָס האָט פאַסירט?"

„די טאָקאָלאָש, באַס...", האָט ער אַ קרעכץ געטאָן. „זיי וועלן מיך הײַנט טייטן..."

אַ קוים לעבעדיקן האָב איך אים געבראַכט אין שפּיטאָל. כ'האָב געוואַרט צו וויסן וואָס מיט אים איז. ס'האָט לאַנג געדויערט ביז די שוועסטער איז אַרויסגעקומען. זי האָט געזאָגט איין וואָרט, מיט אַ געפֿרוירן קול: „טויט..."

אַ רגע בין איך געבליבן ווי פֿאַראײַזט, נאָך דעם אַ פֿרעג געטאָן:

„ווי אַזוי?! ער האָט דאָך ערשט געלעבט... וועך כ'האָב אים אַהער געבראַכט..."

„און אפֿשר האָט ער שוין ניט געלעבט..." האָט אַ שמייכל אַ פֿלאַטער געטאָן אויף איר ליפּ, „אַ פּאָסט מאָרטעם וועט אַלץ אויפֿקלערן."

„איך וואָלט וועלן מ'זאָל מיר צושיקן אַ קאָפּיע," האָב איך געבעטן.

כ'האָב דזשאָנס זאַכן און מתנות אָפּגעגעבן אין דער אָרטיקער פּאָליציי, איבערצושיקן דער משפחה. נאָך דעם אונטערגעשריבן נייטיקע פּאָרמעס.

אַהיים צוריק בין איך געפֿאָרן אַ צעפּײַניקטער. אין די אויערן האָט געזשומט אַ קאַקאָפֿאָניע פֿון געלעכטער און קרעכצן. דאָס וואָרט טויט האָט זיך געדרייט אין אַ צירקל פֿאַר מײַנע אויגן. די טאָקאָלאָש האָבן אים סוף־כּל־סוף געטייט, אַזוי ווי ער האָט עס פֿאָרויסגעזאָגט, אָט ערשט, בעתן פֿאָרן.

ס'איז געווען אַ זון־צעפֿלייצטער אויגוסט־טאָג, אָנהייב די זיבעציקער. דער אויטאָ איז שטיין געבליבן אין גרויסן פּאַרקפּלאַץ פֿון אונדזער הויז, מײַן זון האָט מיך פֿאַרהאַלטן אין אַרײַנגאַנג: „דעד, וואָס האָט פאַסירט?"

„פֿאַר וואָס דאַרף עפּעס פאַסירן?", האָב איך צוריקגעפֿרעגט.

„ניין, מיר האָט זיך געדאַכט...", האָט ער זיך ווי פֿאַרענטפֿערט.

„יאָ", האָב איך געזאָגט, „נעם אַרויס די לײַדיקע פֿלעשער און גלעזער פֿון אויטאָ." אַ פּאָר מינוט שפּעטער איז ער געקומען צולויפֿן:

„זע וואָס איך האָב געפֿונען אין אויטאָ – דזשאָן האָט פֿאַרגעסן זײַן שטעקן."

„ער האָט אים ניט פֿאַרגעסן", האָב איך געזאָגט, „ער האָט אים מיר איבערגעלאָזן – אַז איך זאָל אים געדענקען!"

...און דער שטעקן האָט מיך קיין מאָל ניט געלאָזט פֿאַרגעסן מײַן צוזאָג – אַ „סטאָרי" וועגן אים – און הײַנט האָב איך עס מקיים געווען.

דעם נײַעם קאַפּיטל דאָ, וויל איך אָנהייבן פֿון יענעם לעצטן טאָג אין מײַ,

דעם 31סטן, וואָס האָט זיך ספּעציעל פֿאַרקריצט אין מײַן זכרון. מיטוואָך אָוונט, האָב איך אין דער היים אָנגעשריבן, אויף דער שרײַבמאַשין, מײַן לייט־אַרטיקל, דעם אַ״ג עדיטאָריאַל, פֿאַר „דרום־אַפֿריקע". ביז אויף דעם פֿראָנט־מאמר איז דער יוני־נומער, 1956, געווען אָפּגעשלאָסן. כ׳האָב צוגעזאָגט דעם זעצער, אייבי קראַסנאָווסקי, אַז דאָנערשטיק ביז 10 אַ זייגער אינדערפֿרי, ברענג איך אים צום דרוק, דעם אַרטיקל, כדי דעם זעלביקן טאָג נאָך באַווײַזן אָפּצודרוקן דעם זשורנאַל און פֿרײַטיק, דעם ערשטן יוני, אים איבערשיקן צו דער ק״פּ.

כ׳האָב זיך געסטאַרעט, אַז די נומערן זאָלן געדרוקט ווערן אין חודש פֿון זייער פּובליקאַציע, און אייבי פֿלעגט מיר דערבײַ העלפֿן און צוזאָגן, ווען ס׳איז געווען נייטיק. בין איך טאַקע דעם דאָנערשטיק אַרויסגעפֿאָרן אין שטאָט פֿרײַער, ווי תמיד. אײדער כ׳בין אַוועק צום שטאָטישן אויטאָבוס, האָב איך אַ גיכן שפּרונג געטאָן צום אָפּײַס, כדי צו זען די אָנגעקומענע קאָרעספּאָנדענץ – אפֿשר עפּעס?

וכך־הווה: צווישן די בריוו אַ גרויסער קאָליריקער בויגן, פֿון קולטור־קאָנגרעס, אין ניו־יאָרק, דורך ייט״אַ (ייִדישע טעלעגראַפֿן־אַגענטור) מיט אַ קורצער טרויעריקער ידיעה פֿון עטלעכע שורות, וועגן סוד־אויפֿדעק פֿון די דערמאָרדעטע ייִדישע שרײַבערס און ליטעראַטור־פֿאָרשערס, וואָס זענען אַרעסטירט געוואָרן אין די פֿרײַערדיקע עטלעכע יאָר. זיי זענען אַלע דערשאָסן געוואָרן אין 1952 אין מאָסקווער לוביאַנקע־טורמע. מען דערוואַרט מער פּרטים.

דער אימפּאַקט פֿון די נײַעס האָט אויף מיר שטאַרק געווירקט און כ׳בין אַזוי געבליבן זיצן אַ דערשלאָגענער. געלייענט עטלעכע מאָל די פּאָר פּאַראַגראַפֿן, ווי כ׳וואָלט וועלן באַנעמען דורך זיי דעם אויסמעסט פֿון דעם מענטשן־ און קולטור־חורבן. אַ ווײַלע שפּעטער האָב איך זיך אַ מונטער געטאָן: אָט דאָס דאַרף ווערן דער לייט־אַרטיקל פֿון דעם חודש. כ׳האָב שוין די בריוו, מיט די צוגעשיקטע מאַטעריאַלן ניט געלייענט, נאָר זיך געאײַלט צום אויטאָבוס, צוריק אַהיים, כדי אָנצושרײַבן דעם נײַעם אַרטיקל. אין מײַן קאָפּ זענען שוין געלאָפֿן אומגעשריבענע שורות וועגן אַ סך־הכּל פֿון אויסמאָרד פֿון ייִדישן לעבן און קולטור אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד. דערבײַ אַקצענטירן דעם ליכטיקן סאָציאַליסטישן חלום, וואָס איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ בלוטיק־געצנדינערישן קולט צום פֿעלקער־רוצח... איך בין אָנגעלאָפֿן אויף אונדזער ווערַנדע, מיט כמעט אַ פֿאַרטיקן אַרטיקל; אין שטוב האָט געקלונגען דער טעלעפֿאָן.

אַן עפֿן געטאָן די טיר, האָט ראָז שוין געהאַלטן דאָס טעלעפֿאָן־טרײַבל: „אָט, אָט קומט ער טאַקע!" און צו מיר: „אייבי. ער קלינגט שוין צום דריטן מאָל." און אייבי, ווי זײַן שטייגער, האָט מיר אין אויער אַרײַנגעשרײַען, מיט געמאַכטער רוגזה:

„אַרומלויפֿער, ביסט פֿאַרנומען מיט ליבעס, און מע קען דיך ניט כאַפּן! און איך זיץ דאָ, ווי אויף שפּילקעס, און ווארט."

איך האָב אים שטיל געענטפֿערט: „ניין, אייבי, ניט ליבע, נאָר טויט. וועסט מוזן ווארטן."

ער האָט זיך אויף אַן אמת דערשראָקן און געפֿרעגט: „זאָג, וואָס מיינסטו? וואָס האָט פּאַסירט?"

איך האָב אים גיך באַרויקט: „ניט בײַ אונדז, אייבי. נאָר אין רוסלאַנד האָבן די רויטע באַנדיטן אויסגעשאָסן אַלע אַרעסטירטע יידישע שרײַבערס."

אייבי האָט שטיל איבערגעחזרט דאָס וואָרט „אויסגעשאָסן" און האַלב אין כּעס, האַלב אין שפּאַס, צוגעגעבן: „איך האָב עס געווויסט... דײַן סטאַלינקע..." און שטילער: „דער בעל־הבית קנורעט שוין דאָרט אַרום," און געענדיקט.

איצט בין איך געבליבן מיט דער האַרבער פּראָבלעם: וואָס טוט מען? נעמען דעם אַרטיקל און אָפּדרוקן אויף אייגענער אַחריות, וועט אויסברעכן אַ גוואַלדיקער סקאַנדאַל פֿון לינקס; אָדער דער נומער וועט בכלל ניט דערזען די ליכטיקע שײַן. זיי וועלן אים פֿאַרברענען, און דער ענין וועט פֿאַרשטומט ווערן. נאָכן אַנאַליזירן דעם מצבֿ, בין איך געקומען צו דער מסקנא, אַז דרינגנד־שנעל מוז עס געבראַכט ווערן צו אַן עקזעקוטיוו־רעדאַקציע־זיצונג און דאָרטן פֿירן אַ קאַמף, אַז עס זאָל געדרוקט ווערן אָן שינויים. כ'האָב געווויסט, אַז עס וועט זײַן אַ שווערער געראַנגל. מיטאָגצײַט האָב איך טעלעפֿאָנירט צו לייבל גודמאַן, אַן אַקטיוואַר מיטגלידפֿון רעדאַקציע־קאָלעגיע און אים קלאָר געמאַכט די קאָמפּליצירטע לאַגע, מיט אַ בקשה, אַז ער זאָל צוזאַמענרופֿן די מענטשן צו אַ זיצונג. אויף זײַן בקשה, האָב איך אים פֿירגעלייענט אויפֿן טעלעפֿאָן מײַן אַרטיקל. זײַן אימינענטע רעאַקציע, נאָכן פֿאַרענדיקן מײַן לעצטע שורה, איז געווען: „איר זײַט משוגע. אונדזערע רויטע יידעלעך וועלן אײַך דאָך לינטשן! האָט רחמנות אויף זיך..." כ'האָב אים ווידער דערמאָנט ווי דרינגלעך די זאַך איז, און ער האָט מיר פֿאַרזיכערט, אַז אָט שוין הייבט ער אָן מיט דעם. האָב איך אומרויק געוואָרט.

און איך האָב זיך דערוואַרט – אויף אַ סורפּריז. שפּעטלעך אין אָוונט קלינגט דער טעלעפֿאָן. כ'האָב אַ כאַפּ געטאָן דאָס טרײַבל און טראַכטנדיק, אַז דאָס איז גודמאַן, האָב איך מיט דערלײַכטערונג אָפּגעאָטעמט: „סוף־סוף זיך דערוואַרט." נאָר אַ באַקאַנט קול האָט מאָדנע אַרויסגעפּיפּסעט: „דוד, דאָס בין איך, זלמן, הער." אין האַלדז איז מיר מיט אַ מאָל ענג געוואָרן און כ'האָב ניט געוואָלט הערן, אָבער ער האָט וויטער גערעדט:

„גודמאַן האָט מיר טעלעפֿאָנירט הײַנט פֿאַר מיטאָג און איבערגעגעבן וועגן דער זיצונג. האָב איך אים געזאָגט, אַז איך וועל שוין אַלץ אָרגאַניזירן, כּדי אים צו פֿאַרשפּאָרן די אַרבעט. אַלע ווייסן שוין: ס'וועט פֿאָרקומען אין ביוראָ פֿון דער קולטור־פֿעדעראַציע, זונטיק, 3 אַ זייגער נאָכמיטאָג. אָבער כ'וואָלט געוואָלט דעם אַרטיקל לייענען פֿריער, ווײַל אַזאַ אַרטיקל..." זײַן אַקצענטירן דעם „אַזאַ" האָט מיך אָפּגעבריט און כ'האָב מיט אײַנגעהאַלטענעם כּעס אים איבערגעריסן: „וואָס מיינסטו מיט דעם אַזאַ, ס'איז ווי אַלע אַרטיקלען ביז הײַנט. איך רעאַגיר אויף אַ בלוטיק־טראַגישער געשעענישׂ, וואָס רופֿט אַרויס פּײַן און צער."

ער האָט אָנגעהויבן שטאַמלען: „אָבער ס'איז אַ וועלטמאַכט... אַ סאָציאַליסטישע... און אונדזערע מענטשן...

ווידער האָב איך אים איבערגעריסן: „וואָס באָלבעסטו? כ'וויל עס מער ניט הערן!" און כ'האָב אָפּגעהאַקט.

אין אויער האָט מיר געזשומט, ווי אַ זלידנע פּליג ,דער „אַזאַ". ס'מיינט, אַז

ער קומט מיט אַ פּאָרויס אָפּגעמאַכטער מיינונג, און וועט מסתמא אַרויסשפּרינגען אין פּראָנט און ווערן דער פֿאַרטיידיקער פֿון דער קרומער ליניע. לעצטנס, נאָך זײַן צוריקקומען פֿון מאַרגייט, ווו ער איז געווען עטלעבע חדשים, האָב איך זיך אַ סך זאַבעלער אָנגעהערט וועגן אים, זיך נענטער צוגעקוקט צו זײַנע געגנ און ער איז מיר געוואָרן חשודיק. מײַן אַרטיקל איז עלול צו ווערן אַ הייס געווער, וועט עס טרעפֿן אינעם מחבר?

די געדאַנקען האָבן מיך געמוטשעט און ניט געלאָזט שלאָפֿן. ס׳האָט מיך פֿאַרדראָסן, וואָס זייער „שמש", ווי כ׳האָב אים אין מײַנע מחשבֿות באַטיטלט, האָט צוזאַמענגערופֿן די זיצונג. מסתמא האָט ער שוין מיט יעדערן פֿון זיי באַהאַנדלט דעם „אַזאַ" אַרטיקל און מע האָט זיך שוין סטראַטעגיש צוגעגרייט... אין מײַן שלעפֿעריקן מוח האָבן זיך צעזונגען די שורות פֿון סאָוועטישן מיליטער־לידל: „אויב מאָרגן אַ שלאַכט..." און – אַז אין קאַמף וועט פֿירן חבֿר סטאַלין... כ׳האָב געדרעמלט און געטראַכט פֿאַרדראָסיק, פֿאַר וואָס האָט גודמאַן מיר ניט טעלעפֿאָנירט? איך האָב געוואָלט הערן אַן אַנדער קול, און ס׳וואָלט מיר לײַכטער געוואָרן.

אויפֿגעשטאַנען בין איך שפּעט, אַ פֿאַרשלאָפֿענער. כ׳האָב געטראַכט, אַז גודמאַן וועט שוין ניט קלינגען. הײַנט איז שבת. דאָך האָב איך עפּעס ווי געוואַרט, און אַ פּאָר שעה שפּעטער, איז ער געווען אויפֿן טעלעפֿאָן. און נאָך איידער כ׳האָב אים געפֿרעגט, האָט ער געמאַכט אַ דערקלערונג:

„איך האָב ניט געקענט אויספֿירן אײַער בקשה, ווײַל זלמן האָט זיך אַרויפֿגעוואָרפֿן אויף דעם, ווי אויף אַ ווילדער מציאה. „לאָז עס צו מיר!" האָט ער געזאָגט. און געהאַט אַ טענה: „וואָס האָט ער זיך געאײַלט מיטן שרײַבן? ס׳איז ניט ריכטיק. פֿרײַער האָט מען געדאַרפֿט אָננעמען אַ באַשלוס. איך פֿיל, אַז ס׳וועט זײַן אַ שווערע לייענש מיט דער חבֿרה..."

איך האָב אַ זאָג געטאָן: „מיר מוזן עס דורכשטופּן, ליאָוואַ." אַזוי פֿלעג איך אים חבֿריש רופֿן. און ער האָט אויסגעשרײַען: „אָט טאַקע וועגן דעם קלינג איך טאַקע. מאָרגן, אַרום איינס אַ זייגער, ווילן מיר, אַחרון און איך זיך טרעפֿן מיט אײַך אין ביוראָ פֿון צ״ס־פּאַרטיי. בלויז מיר דרײַ. מיר וועלן לייענען דעם מאמר און אויסאַרבעטן אונדזער פֿאַרטיידיקונג־פּלאַן. זיי האָבן טאַקע אַ גרעסערע מענטשן־פּאָזיציע, אָבער מיר טאָרן ניט קאַפּיטולירן." גודמאַן האָט זיך געאײַלט צו אַ בר־מיצווה: „געדענקט, איינס אַ זייגער".

כ׳האָב געפֿילט דעם זיס־סודותדיקן טעם פֿון אַ פֿאַרשווערונג, ווי אין די יונגע יאָרן, און ס׳האָט מיר פֿאַרשאַפֿט הנאה און צוגעגעבן מוט. פֿאַר מיר איז עס אָבער ניט געווען קיין פּאָליטישע, צי פּאַרטייישע אַקציע, נאָר אַ טיף־ווייטיקדיקער קולטור־חובֿ, וואָס מוז פֿאַרצייכנט און בכבֿודיק קאָמענטירט ווערן. און כ׳האָב גוט געדענקט: איינס אַ זייגער בין איך שוין געווען אין צ״ס־פּאַרטיי אָפּיס, אין שעקספּיר־הויז. ביידע, אַחרון און גודמאַן האָבן שוין געוואַרט. ווי נאָר כ׳האָב זיך צוגעזעצט צום טיש, איז די ערשטע פֿראַגע פֿון אַחריותדיקן און ערנסטן פּאַרטיי־מענטש אַחרון, געווען צו מיר: „וואָלפּע, איך וויל אײַך וואָרענען און זאָל עס

בלייבן אַ סוד דערווײַל: אויף אַ זיצונג פֿונעם עקזעקוטיוו האָט זלמן לעווי עפּעס מאָדנע גערעדט וועגן אײַער אַרבעט. איך מיין, אַז ער פֿאַרלייגט זיך אויף אײַך. היט די ביינער!" איך האָב אים געזאָגט, אַז איך ווייס עס שוין פֿון אַן אַנדער מקור, און חוץ דעם האָב איך עס שוין מיט מײַן פֿאַרהיט־חוש געפֿילט און דערמאָנט, אַז אין נומער גייט אַרײַן זלמנס אַ מאמר וועגן לייבל פֿעלדמאַן, צום וועלן אַ ששים.

גודמאַן האָט געזאָגט: „מסתמא ווייסט דוד ניט, אַז זינט זלמן איז צוריקגעקומען פֿון מאַרגייט, איז ער אַ באַאַמטער אין דער קאָמפּאַניע ל. פֿעלדמאַן. זיך אַרײַנגעחנפּעט אַהין – און אַזאַ אַרטיקל צום בעל־הבית."

איך האָב געזאָגט: „ניין, גראָד ניט. דער אַרטיקל איז אַנטחנפּעט. אָבער כ'האָב ניט געווּוסט, אַז ער איז אָנגעשטעלט אין דער פֿירמע..." גודמאַן האָט מיר איבערגעריסן: „אָנגעשטעלטער? זאָגט בעסער אַן עבֿד־נרצע."

אַחרון האָט אַ קלעפּל געטאָן אין טיש: „געגוג! לאָמיר זיך נעמען צו אונדזער ענין: לייענט אײַער מאמר."

איך האָב געמאָלדן, אַז קודם וויל איך מאַכן אַ דערקלערונג, און איך האָב געזאָגט אָט די דורכגעטראַכטע ווערטער: „איך וויל באַצייכענען, אַז אונדזער צוזאַמענטרעף דאָ איז ניט נאָר וויכטיק, נאָר טראָגט אויך אַ היסטאָרישן כאַראַקטער. און אויב די יִדישע קולטור־געשיכטע וועט עס אפֿשר קיין מאָל ניט רעקאָרדירן, וויל איך אַז איר, די עדות, זאָלט פֿאַרנאָטירן מײַן גילוי־דעת אין אײַער האַרץ־און־זכּרון: מיר איז קלאָר, אַז לויט דער פּראָפֿעסיאָנעלער עטיק טאָר איך זיך דאָ ניט געפֿינען. אָבער על־פּי אַ העכערער הומאַנער מאָראַל, בין איך אַהער געקומען מיט אַ ריינעם געוויסן, צו טאָן אַ הייליקן יִדיש־נאַציאָנאַלן חובֿ און צו פֿאַרהיטן, ער זאָל ניט פֿאַרשוועבט ווערן. איך פֿיל, אַז מיר טאָרן זיך ניט אונטערגעבן דעם דרוק פֿון די באַרעכטיקער און פֿאַרטיידיקער פֿון דעם בלוטיקן הריגה־אַקט קעגן די יִדישע שרײַבערס און קולטור־מענטשן אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד. און כּדי ניט צו בלײַבן אומאַקטיוו שולד־שותּפֿים צום פֿאַרדעקן און פֿאַרשווײַגן אַזאַ באַרבאַרישן פֿאַרברעכן". כ'האָב די דאָזיקע עמאָציאָנעלע רייד געזאָגט, כּדי זיך אַליין, און אויך מײַנע „מיטפֿאַרשוווערערס", צו שטאַרקן אין באַווּוסטזײַן פֿון דער גערעכטער זאַך. נאָך מײַנע ווערטער איז צוגעפֿאַלן אַ שטילקייט, ווי זיי וואָלטן זיך וועלן אײַנזאַפּן אין די מוחות פֿון די צוויי צוהערערס. און איצט האָב איך זיי פֿירגעלייענט דעם אָריגינעלן לייט־אַרטיקל און אַוודאי האָבן זיי אים אַקצעפּטירט ווי אַ גאַנצן.

נאָר איצט האָבן מיר דיסקוטירט די סכּנה־שטעלעס. די הויפּטגעפֿאַר איז געווען אין איינעם פֿון די ערשטע פּאַראַגראַפֿן, ווו איך האָב קורץ אַנאַליזירט די מערדעריש, צענטראַלע ראָלע פֿון דעם קאָמוניסטישן גערץ, סטאַלין, אין דער בלוטבאָד. גודמאַן האָט געעצהט: אפֿשר אויסלאָזן דעם נאָמען. נאָר אַחרון און איך זענען געווען קעגן. אונדזער אַרגומענט: מיט צי אָן דעם נאָמען, וועט עס ניט מאַכן קיין אונטערשייד. בין איך באַשטאַנען אויף דעם, אַז דער אַרטיקל זאָל געדרוקט ווערן אין זײַן אָריגינעלער פֿאָרעם. אָבער צום סוף איז געקומען דער פֿאָרשלאָג, אַז מיר וועלן דאָ ניט אָננעמען אַ פֿאַרפֿליכטנדיקן באַשלוס; זאָל עס

איבערגעלאָזט ווערן צו אַחרון און גודמאַן, וואָס מיטן אָפּפֿילן די אַטמאָספֿער אויף אַן אָרט, וועלן זיי עס טאָן טאַקטישער און בעסער. איך מעג זיך באַטייליקן אין געראַנגל און פֿאַרטיידיקן מײַן אַרטיקל, וויל מײַן וואָרט איז אָפּט איבערצײַגנדיק און וויטקעוודיק. דער עיקר: ניט שאַפֿן אַ רושם פֿון אַ פֿראָנט.

ס'איז שוין געווען נאָענט צו דרײַ אַ זייגער, וועט מיר האָבן פֿאַרענדיקט. אָנגעקומען אין ק"פּ ביוראָ זענען מיר באַזונדער... איך – דער לעצטער. דער צימער איז שוין געווען פֿול מיט באַקאַנטע פנימער. דורך די פֿענצטער האָט אַרײַנגעבליאַסקעט אַן אַפֿריקאַנער ווינטערטאָג, אַ טאָג פֿון זוניק אַלטגאָלד. און מיר האָט זיך אויסגעדאַבט, אין מײַן פֿאַרזאָרגטער שטימונג, אַז די פנימער פֿון די פֿאַרזאַמלטע זענען אומעטיק. די אויגן, וואָס האָבן מיך דורכגענומען, זענען געווען ערנסט און פֿאָרשערעריש־שפּיזיק, ווי זיי וואָלטן זיך געגרייט צו מײַן עקזעקוציע. און מחמת עפּעס האָט אין מיר אויפֿגעצאַפּלט דאָס געפֿיל, אַז דער פּסק־דין פֿון טויט איז שוין אויסגעפֿירט געוואָרן דאָרטן, אין טורמע פֿון דער סאָוועטישער מאָסקווע מיט מער ווי פֿיר יאָר צוריק. נאָר דאָ ווען פֿאָרקומען אַ רעפּעטיציע, מיט ווערטער, און איך וועל, צוליב דעם וואָס כ'בין דאָרטן דעמאָלט ניט געווען, דאָ אויף אַן אָרט עקזעקוטירט ווערן... די מענטשן, דאָ אין צימער, האָבן אַוודאי ניט געווּסט וואָס אין מיר קומט פֿאָר; זיי האָט אויך ניט אינטערעסירט מײַן עקזעקוציע, אויב אַפֿילו זיי אַליין דאַרפֿן עס אויספֿירן. אָט די מענטשן דאָ, טראָגן אין זייער זכרון די אַלע יאָרן פֿון פֿאַרלייקענונג און שטומקייט – און זיי וועלן עס ווײַטער טראָגן, נאָך מײַן עקזעקוציע. ווי דורך אַ טומאָן האָבן זיך צו מײַן מוח דורכגעבליצט ווערטער, זיי האָבן זיך געבויערט שפּיזיק, ווי אָנגעבראַנטע שפּילקעלעך, מיט שטעכעניש דורכן האַרץ.

מײַן פֿרײַנד, שור, וועמען כ'האָב געטרויט מיט אויפֿריכטיקייט, האָט גערעדט וועגן ריינעם אמת און מענטשלעכן גלויבן, וואָס וועט קומען פֿון סאָציאַליסטישן גן־עדן. מיר טאָרן ניט מאַכן קיין קאָנקלוזיעס, איידער מיר האָבן געהערט דעם אמת. מיר טאָרן נישט מאַכן דעם פֿריצײַטיקן היסטאָרישן טעות. איך האָב געווּסט: דאָס גרייט ער צו מײַן עקזעקוציע...

איך האָב געהערט די רייד מיטן שאַרפֿן רוסישן „ריש". זיי האָבן זיך איבערגעפֿלאַנטערט מיט מײַנע צעשויבערטע געדאַנקען. און איך בין געווען פֿאַרטראָגן אין אַ וויטקייט, ערגעץ ווו ס'האָבן שוין געקנאַקט פֿײַערדיקע בײַטשן און די לופֿט איז געווען אָנגעגליט. אַ קול, אין אַ האַרטן, שווערן אָקצענט רופֿט אויס מײַן נאָמען און אַ האַנט טוט מיך אַ טרייסל. ס'טוט מיך אַ הייב און אַ יאָג צוריק, צו דער וואָר. אויגן זענען אָנגעשטעלט אויף מיר, שור חזרט איבער: „וואָלפּע, איר וועט לייענען איצט." און ער גיט צו: „איך בעט זיך פֿאַרהאַלטן רויק און טאָלעראַנט." לעבן אים אַ געשלאָסענע ריי, פֿראָנטאָווניקעס.

איך לייען צו ערשט די טעלעגראַפֿישע ידיעה פֿון יט"א. די אַלגעמיינע רעוואָלאַציעס פֿון סטאַלינס מאַסן־מערדערײַען, און ווי אַ פּועל־יוצא, אויך דאָס ווילדע אויסמאָרדן די יִדישע שרײַבערס און קולטור, הגם נאָך ניט אויסגעטיילט און באַשטעטיקט אָפּיציעל. די צוהערערס פֿאַרהאַלטן דעם אָטעם. ניט קיין פּיפּס.

אין דער טיפֿער שטילקייט לייגן איך יעדעס וואָרט באַזונדער און קלאָר, און איך פֿיל ווי צו די אויגן שפּאַרן מיר טרערן. כ׳פֿיל ווי מײַן קול ציטערט נערוועז און איך קען די אויפֿרעגונג ניט קאָנטראָלירן, סײַדן אויפֿהערן לייענען. און אָט, אָט, איך טרעט אַרויף אויף דער מינע – און ווי נאָר איך דערמאָן דעם נאָמען סטאַלין, און זײַנע מאָרדאַקטן, רײַסט זיך אויף אַ צעבורבלט קול: „ניין! ניין. דאָס ניט!!" ס׳איז זלמן לעווי. נאָך אים שפּרינגט אויף לייבל פֿעלדמאַן. דער רוישיקער כאָר פֿון „ניין" עקספּלאָדירט. שור קלאַפּט מיט די ביינערדיקע פֿינגער אין טיש, בעט זיך און זײַן קול ווערט קוויטשיק:

„שטיל זאָל זײַן! לאָזט פֿאַרענדיקן, רוזק. שטיל!"

דער טומל איז פֿאַרשטילט געוואָרן. נאָר איך בין אין גאַנצן אויפֿגעטרייסלט און פֿיל אַ וואַרעם־פֿײַכט שנירעלע אויף מײַן באַק. איך פֿאַרדעק מײַן פּנים מיט די בויגנס פּאַפּיר און וויש מײַן באַק. איך פֿיל כּעס און שאַנדע. שור זאָגט מיט אַ ווייך קול: „וואָלפּע, לייענט ווײַטער." איך לייען ווײַטער און פרוווו באַהערשן מײַן ציטערדיק קול. מיטן לייענען ווערט מיר בעסער, איך פֿיל זיך זיכערער, ווי די שורות וואָלטן מיך פֿאַרהיטן. אַ באַרויקטער פֿאַרענדיק איך.

שור פֿרעגט: „ווער וויל זיך באַטיליקן אין דער דיסקוסיע וועגן אַרטיקל?" כּמעט אַלע פֿונעם „אויסגעלינקטן פֿליגל" מעלדן זיך, און זלמן אויך. ס׳איז קלאָר: זיי ווילן זיך כּשרן, זיך כּשרן מיט אַ וואָרט „קעגן" אין די אויגן פֿון די בעלי־דעות, און במילא צובאָמקען צו טריף מאַכן. דער ערשטער, וואָס וועט אָנפֿירן מיטן דערשטיקן די „קאָנטערערוואָלוציע" איז, פֿאַרשטייט זיך, זלמן לעווי. אַחרון און גודמאַן זיצן שטיל, ווי ניט זייער זאַך. פֿעלדמאַן דרייט אויס צו מיר דעם קאָפּ. זײַן בלאָ־אָנגעשאַרפּטער בליק איז צעטומלט. איך פֿיל, אַז ער ווייל מיר עפּעס זאָגן. איך בייג זיך אַריבער צו אים און ער סודעט מיר אַרײַן אין אויער: „קריגט זיך ניט, וואָלפּע, זײַט רוזק." איך האָב געווּסט, אַז דער אימפּולסיווער, פּאָליטיש־צעיושעטער לייבל זאָגט עס ווי אַ שליח פֿון מײַן סימפּאַטיקער, „חבֿר" שור, הגם זיי זענען ביידע פֿון זעלביקן חדר. שורס בלאָער קוק איז מאַט, ווי אויסגעלאָשן. מאָדנע, כ׳האָב אַ רחמנות־געפֿיל פֿאַר זיי ביידן.

און דער אַטאַק הייבט זיך אָן. דער קאָמאַנדיר פֿון „רויטן פֿראָנט" איז זלמן לעווי. ער רעדט היציק, כדי זײַן בעל־טובֿה און די „חבֿרים" זאָלן זען ווי געטרײַ ער פֿאַרהיט זייער פּאָזיציע, וואָס ווערט באַדראָט פֿון אַ שׂונא. און דער שׂונא בין איך. און ער קומט צו ראַטעווען דעם כּבֿוד פֿון גרויסן סאָציאַליסטישן לאַנד.

אָנגעהויבן האָט ער פֿון סאַמע אויבן, פֿון טיטל, ווי כ׳האָב עס פֿירגעלייענט און ער האָט עס בײַ זיך פֿאַרצייכנט. קיינער וואָלט עס אַפֿילו ניט באַמערקט, נאָר ער יאָ: „מיר טאָרן עס ניט רופֿן, ווי אין קעפּל, מאָרד־טראַגעדיע, ווײַל מיר האָבן נאָך ניט קיין אָפּיציעלע באַשטעטיקונג וועגן אַזאַ זאַך: מאָרד."

אַ ווילדער כּעס האָט אין מיר אויפֿגעריסן און ספּאָנטאַן האָב איך אַ טראָט געטאָן אַנטקעגן אים און מיטן גאַנצן כּוח אים אַרײַנגעשריען אין פּנים: „ביסט אַ טעלער־לעקער און אַ צינקיקער! וואָס איז עס דען אויב ניט מאָרד?! זאָג!" די פֿאַרב פֿון פּנים איז אים אַוועק. קענטיק, אַז ער האָט זיך דערשראָקן. מסתּמא האָט ער

זיך דערמאָנט, ווי כ׳האָב צעבראָכן אַ שטול אין אַ „דועל" מיט אים אין אָפּיס. איך בין געשטאַנען מיט אַ פּאַרבײַלטער פּויסט, און זײַן בלאַסקייט האָט מיר הנאה געטאָן. וועג ער שוויגט ניט, וואָלט עפּעס געשען.

ס׳איז געווען טויטשטיל, ווי אין דערוואַרטונג. די מענטשן דאָ וואָלטן מער גערן אויפֿגענומען אַ דראַקע צווישן אונדז, ווי די צעהיצטע פּאָלעמיק. שור האָט געזאָגט: „זעצט זיך און רעגט זיך ניט אויף. כ׳האָב אַ תּיקון, וואָס איז אַ גוטער פּאַרבײַט: אַנשטאָט מאָרד־טראַגעדיע זאָל זײַן קולטור־טראַגעדיע." און נאָך איידער כ׳האָב געוואָלט זאָגן ניין, האָט שוין אַחרון געגעבן זײַן הסכמה: „יע, ס׳איז קיין חילוק ניט."

אויף איין מאָל האָב איך זיך געפֿילט ווי אַרויסגעשטויסן פֿון דער קאַמף־אַרענע. כ׳האָב ניט געוואָלט, אַז מיר זאָלן אַזוי גרינג נאָכגעבן. איך האָב אַלץ איבערגעלאָזט צו אונדזער גרופּקע: אַחרון, גודמאַן, בן־משה און נאָך אַ פּאָר. איך האָב שוין דאָס מײַניקע אָפּגעטאָן, אָנגעשריבן. איצט האָב איך פּאַסיוו אָבסערווירט דעם ביליקן שאַכער־מאַכער, ווי אין אַ מאַרק־מיסחר: דאָ און דאָרט געביטן אַ ווארט, אויסגעמעקט אַ זאַץ, ביז מע איז צוגעקומען צום אויפֿרײַספונקט: דער פּאַראַגראַף מיטן אומבאַרירלעכן נאָמען... ווידער האָט זלמן לעווי געשטורעמט: מיר וועלן עס ניט דערלאָזן! און לייבל פּעלדמאַן, מיט אַרויסשטאַרטשנדיקע רוגזה־אויגן האָט נאָכגעהאַלטן: „יע, יע! עס איז אומדערלאָזבאַר!" און דער כאָר האָט ווי פֿרײַער אויסגעברומט: „ניין! ניין!", און שור האָט ווידער געקלאַפּט אין טיש און קוים אײַנגעשטילט די געמיטער. ענדלעך האָט ער געזאָגט: „עס ווערט שפּעט און דאָ זענען נאָך פּאַרשריבן צום ווארט אַ סך חבֿרים. איז כּדי צו פּאַרשפּאָרן אומזיסטע רייד און צײַט און טומלדיקע אַרגומענטן, וועלכע וועלן שוין קיינעם ניט איבערצײַגן ווי די בײַ אים אָפּגעמאַכטע מיינונג, דעריבער שלאָג איך פּאָר, אַז מיר זאָלן עס טאָן אויף אַ דעמאָקראַטישן וועג: שטעלן דעם גאַנצן פּאַראַגראַף צו אָפּשטימונג: יע און ניין."

אַוודאי האָט עס שור צוגעקלערט, ווי אַ מיטל און ניט ווי אַ טריק. וויל ס׳איז דאָך במילא קלאָר געווען, אַז די לינקיסטישע מערהייט וועט געווינען. דער מאָדוס, איז באַשלאָסן געווארן, צו מאַכן עס געהיים: יעדער וועט קריגן צוויי צעטעלער: יע דרוקן און ניט דרוקן. וועג מע האָט אויסגעצײַלט די אין קעסטל אַרײַנגעוואָרפֿענע צעטעלער האָבן די „ניט דרוקן" געהאַט אַ היפֿשן רובֿ. צופֿרידענע האָבן זיי געיובֿלט. אין דרויסן איז שוין געווען טונקל, און אין די פּאָר צימערן פֿון דער קולטור־פֿעדעראַציע האָבן געברענט די עלעקטרישע לאָמפּן.

נאָך אײַדער ס׳האָט זיך געשלאָסן די אַסיפֿה, האָבן די מענטשן זיך אָנגעהויבן צעגיין. ס׳איז געבליבן קוים אַ הײַפֿל פֿונעם אַקטיוון קערן. איך בין געווען בייז און דעפּרימירט. מײַן לייט־אַרטיקל איז געלעגן אין מײַן טעקע מיטן בלעטל אויסבעסערונגען און דעם אויסגעמעקטן פּאַראַגראַף. דער טומלדיקער ספּעקטאַקל, וואָס האָט זיך דאָ ערשט אָפּגעשפּילט, האָט מיך געמאַטערט, געמאַנגלט. איך בין געבליבן שטיין בײַ דער טיר אַ פּאַרקלערטער. דער טריומוויראַט: לעווי, פּעלדמאַן און שור, זענען געזעסן אין מיטן צימער און געווען

פֿאַרטאָן אין רייד. זיי האָבן מיך, אַפּנים, ניט באַמערקט, ווײַל כ׳האָב זיי געקענט הערן קלאָר.

שור האָט געזאָגט: „גוט אַז ס׳האָט זיך אַזוי געענדיקט. טאַקע אַ דאַנק דעם, וואָס אונדזער רעדאַקטאָר האָט רעזיגנירט, אַניט וואָלט זיך געטאָן חושך." פֿעלדמאַן האָט עס דערקלערט: „ער איז אַ שרעקלעך נערוועזער." און לעווי האָט גלײַך געשטעלט דעם דיאַגנאָז: „ער איז אַ משוגענער." מיך האָט עס אָפּגעבריט און כ׳האָב צו אים אַ שפּרונג געטאָן. אַלע דרײַ האָבן זיך דערשראָקן, און שור האָט אויסגערופֿן: „וואָלפע! איר..."

אָבער איך האָב שוין געשריִען, ווי פֿריִער, אים אין פּנים: „דו, טעלערלעקער! מאַניפּולאַטאָר! פֿאַרקויפֿטע נשמה!" און מיט אַ מאָל איז מיר געוואָרן שוואַרץ. אַזוי שוואַרץ. און איך האָב זיך אַ קער געטאָן צו שורן: „און איר, חבֿר שור, אויף אײַך וווּנדערט מיך, ווי איר, טאַקע איר אויך, לייבל, קענט פֿאַרטראָגן אָט דעם עיפּוש. זאָגט מיר, וואָס האָט דאָ פּאַסירט? בין איך פֿאַר אײַך אַ משוגענער? האַ, זאָגט!" און כ׳האָב זיך מיט אַ מאָל צעווײַנט, שטיל, באַלײַדיקט און טרויעריק.

כ׳האָב זיך געשעמט פֿאַר מײַן שוואַבקייט און זיך ניט געקענט באַהערשן. אין קאַצעט, אין ערגסטן גסיסה־מצבֿ, האָב איך ניט געקענט ווײַנען. די טערן זענען געווען פֿאַרגליווערט, ווי די טראָפּנס בלוטיקער אייטער פֿון די געשוואָלענע פֿיס.

שור האָט שטיל צו מיר געריידט, ווי אין אַ געבעט: „וואָלפע, הערט אויף. איך מיין אַז איר זײַט ניט שולדיק, איר האָט געטאָן אײַער חובֿ, מיט כּבֿוד, ווי עס דאַרף צו זײַן. און חלוקי־דעות איז נאָרמאַל."

איך האָב אַ טײַטל געטאָן אויף לעווין: „נאָרמאַלע מאַניפּולאַציעס, אין אַ רויטן טלית... אָט דעם ממזר האָב איך דאָך שיִער ניט געפֿונט זײַן שאַרבן, אָבער אַנשטאָט דעם, צעבראָכן אַ שטול. איר ווייסט עס דאָך." געריידט האָב איך צו שורן און באַמערקט אויף זײַנע ליפּן אַן אײַנגעהאַלטענעם שמייכל, וואָס האָט שוין מיר אַלץ געזאָגט... וועג כ׳האָב געפֿונט די טיר, האָט מיר שור דערמאָנט: „וואָלפע, פֿאַרגעסט ניט מאָרגן דעם אַרטיקל אַרײַנצוגעבן, ס׳איז שוין יוני."

שורס אויפֿמערקזאַמקייט האָט מיך דערמונטערט. ראָז האָט שוין געוואַרט. די קינדער זענען שוין געשלאָפֿן. זי האָט געפֿרעגט: „נו, ווי איז עס געווען?" און כ׳האָב געווויסט, אַז זי וויל האָבן אַ פֿולן רעפּאָרט. „לאָמיר עס אָפּלייגן אויף שפּעטער. כ׳וועל פֿריִער איבערשרײַבן דעם אַרטיקל." זי האָט אומרויִק געפֿרעגט: „זיי האָבן באַשטעטיקט?" כ׳האָב איר געזאָגט: „נאָר אַ פּאָר קליניקייטן, ס׳וועט לאַנג ניט דויערן."

די עטלעכע קורצע שורות נײַעס, זענען געווארן דער טראַגישער פּראָלאָג צו אַ לאַנגער, קאָמפּליצירטער דראַמע. זי האָט זיך אָפּגעשפּילט גאַנצע פֿערצן יאָר און איר טיטל איז געווען „דרום־אַפֿריקע". דעם סצענאַר האָט געשריבן די פּען פֿון יענער צײַט און די פּערסאָנאַזשן זענען געווען אמתע. און אָט דער טראַגישער קאָפּיטל האָט ווי אַ שאָטן באַגלייט מיך און מײַן אַרבעט אין אָט דער אינסטיטוציע פֿאַר די אַלע יאָרן. דער שוואַרצער בלאַט, וואָס האָט זיך געעפֿנט

מיט דער ידיעה, פֿיר יאָר שפּעטער, וועגן אויסמאָרדן די יידישע שרײַבערס אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד, האָט זיך אָפּגעוויקלט ביז מײַן קלאַפּ טאָן מיט דער טיר און אַנטלויפֿן פֿון „דרום־אַפֿריקע", און ער איז טאָטאַל געבליבן ליידיק און פּוסט און מיט קיין איין שורה אין ערגעץ ניט פֿאַרצייכנט געוואָרן. אָט דעם בלויז וויל איך און מוז דאָ איצט אויספֿילן, שוין צוליב דעם, אַז דער קולטור־היסטאָריישער כראָנאָלאָגיע־לוח פֿון יידיש אויפֿלעב און אַקטיוויטעטן אין דרום־אַפֿריקע נאָך דעם גרויסן חורבן זאָל זײַן פֿאַרפֿולט; און פֿאַרשטייט זיך, מײַן חובֿ לגבי זיך אַליין, ווי דער וואָס גייט אין די אייגענע וועגן און שטעגן פֿון זײַן צײַט. פֿאַר מיר וואָלט עס געמיינט, אַ שפּרונג־אַריבער איבער די בלעטער פֿון מײַן לעבן און זיי לאָזן פּוסט. דער אומאינטערעס פֿון די „לינקיסטן" אין דער דאָטע, וואָס דערמאָנט דעם גרויסן פֿאַרברעכן, האָט זי געוואָלט אויסמעקן און פֿאַרגעסן.

איך וויל דעם פּראָצעס פֿון שרײַבן בשלמות אָט דעם ספֿר, ניט איבערריסן, כאָטש כ'קען ניט דערקלערן – ניט פֿאַר זיך און ניט פֿאַר מײַן לייענער – וואָס האָט דאָ מיט מיר פֿאַסירט. ווי קומט עס, אַז גלײַך נאָך דעם האָב איך ווידער נאָרמאַל און רעגולער ממשיך געווען מיט דער אַרבעט. אפֿשר האָט דאָ געווירקט דער פּסיכישער קאָמפּלעקס פֿון מורא: בלײַבן אָן אַרבעט, דער עיקר, אומפּראָדוקטיוו, אָן אויסצופֿירן אַ קולטור־פֿונקציע. דער וווייטיקדיקער קאָנפֿליקט האָט מיך דערשיטערט און צעטומלט, אַ סימן, אַז גלײַך נאָך דעם, אין חודש יולי, האָב איך קיין לייט־אַרטיקל, ווי תמיד, ניט געשריבן. איך האָב זיך אַליין באַשולדיקט, וואָס איך האָב מיט אָט די לײַט וויטער מיטגעאַרבעט. כ'האָב עס געזען ווי מײַן מענטשלעכע שוואַכקייט.

און מאָדנע. ווידער בין איך געזעסן בײַם אַרבעטסטיש, אין דער קולטור־פֿעדעראַציע, און זלמן לעווי פֿלעגט זיך צוזעצן האַרט בײַ מײַן זײַט און אין מיר אַרײַנפּאָמפּען ריידן, אָן אַ שיעור רייד. איך האָב עס גערופֿן „בלעזלעך". אָבער ס'איז געווען אַ סך מער ווי סתם בלעזלעך. אין דעם איז געווען פֿון דעם אַלץ, וואָס אַ מויל קען זאָגן: בילבול, חניפֿה, פֿלוידערײַ און רכילות. איך פֿלעג הערן און ס'האָט מיך אַמוזירט. כ'האָב פֿון דער נאָענט נאָכגעפֿאָלגט אים און זײַנע ריידן, געפֿרווווט זיך דערקלײַבן צום כאַראַקטער פֿון אָט דעם סוביעקט. ער איז מיר געווען ביז גאָר אינטערעסאַנט און ער האָט אַפֿילו געהאַט אַ געוויסע השפּעה אויף מיר. אַזוי ווײַט, אַז ניט געקוקט וואָס כ'האָב אים ניט פֿאַרטראָגן, האָב איך אָנגעשריבן אַ פּאָזיטיוו אַרטיקעלע צו זײַן געבוירן־טאָג – און שפּעטער אויף דעם חרטה געהאַט. און ס'האָט לאַנג ניט געדויערט, ווי כ'האָב אויסגעפֿונען דעם ספּעציפֿישן כאַראַקטער זײַנעם. ס'איז געווען אַ מין כאַמעלעאָן־כאַראַקטער, וואָס קען זיך אין זײַנע מיינונגען בײַטן לויטן קאָליר פֿון דער צײַט און די מענטשן צו ווען ער רינט און האָט נייטיק זייערע חסדים. דעמאָלט האָב איך זיך אויך געכאַפּט, אַז די פֿרײַנדלעכע ריידן פֿאַר מײַנעטוועגן זענען ניט ערלעך, און אַנשטאָט קושן וויל ער מיך בײַסן. און כ'האָב זיך דערמאָנט אַחרונס וואָרענונג, אַז זלמן לעווי האָט זיך פֿאַרלייגט אויף מיר און כ'זאָל היטן די ביינער.

ער האָט עס באַמערקט אַ לאַנגע צײַט פֿריִער פֿון מיר. איצט האָב איך

געווּוסט, בפֿירוש און קלאָר, אַז ער וויל איבערנעמען מײַן פּאָסטן פֿון רעדאַקטאָר. אָבער קענטיק, אַז די אייגענע חבֿרה זײַנע האָבן צו אים קיין גרויסן צוטרוי ניט געהאַט. און אַ צײַט שפּעטער האָב איך פֿאַרשטאַנען, אַז שור, וואָס האָט געהאַט אַ בכּבֿודיק גרויסן אָנזען בײַ אַלעמען, האָט אים פֿאַרשטעלט דעם וועג צו דער קאַריערע. לוי שאַליט האָט מיר אין יענער צײַט דערציילט, אַז וען ער האָט דערמאָנט דעם נאָמען זלמן לעווי צו שורן, בשײַכות מיט אַן אויפֿנעם פֿון אַ חשובֿער פּערזענלעכקייט, האָט זיך שור אָפּגעשאָקלט און מיט עקל זיך פֿאַרקרימט. און טאַקע דעמאָלט, איז צו מיר דערגאַנגען אַ קלאַנג, אַז שאַליט וויל פֿאַרקויפֿן זײַן צײַטונג. איך האָב געטראַכט וועגן דעם, אפֿשר מיט אַ ביסל שפּאַס, אַז כ'וועל עס גאָר דורכפֿירן דעם שידוך מיט זלמן לעווי, און ס'וועט זײַן אַ טאָפּל־געווינס: אי פּטור ווערן פֿון קאָנקורענט, אי באַפֿרידיקן זײַן תאווה. שאַליט האָט מיך אויפֿגענומען חבֿרישׁ־וואַרעם. ווי תמיד, האָבן מיר געהאַט וועגן אַ סך ענינים צו שמועסן. ראשית, האָט ער מיך באַגריסט צום נצחון: דעם רעאַגיר־אַרטיקל אויפֿן מאָרד... „ס'איז ניט קיין נצחון, לוי, עס איז מײַן מפּלה", האָב איך אים איבערגעריסן. און ער האָט נײַגעריק אויסגעהערט מײַן פּרטימדיקן באַריכט.

נאָך דעם האָט ער געזאָגט: „איך האָב עס שוין געווּוסט, אָבער אין אַ זלמן לעווי־נוסח. איצט ווייס איך דעם אמת." און דאָ דערווויס איך זיך, אַז גלײַך אויף מאָרגן האָט לעווי באַזוכט שאַליטן אין רעדאַקציע און, קענטיק געוואָלט אָפּוואָשן פֿון זיך די פֿלעקן, אײדער מיר ביידע וועלן זיך טרעפֿן; און לוי דערציילט ווײַטער: „נאָר געקומען איז ער, ווײַזט אויס, וועגן אַן אַנדער ענין: אָנטאָפּן דעם דפֿק וועגן אַ קלאַנג, אַז איך פֿאַרקויף די צײַטונג. ער האָט געזאָגט: 'איך בין פֿאַראינטערעסירט'..." איך רײַס איבער שאַליטן: „וועגן דעם טאָקע בין איך אויך געקומען". שאַליט צעלאַכט זיך: „ביסטו אויך פֿאַראינטערעסירט?" פֿרעגט שאַליט, „דו וואָלטסט געווען אַ מער פּאַסיקער קונה." אומצופֿרידן פֿון זײַן וויצלען זיך, פֿרעג איך: „און ער?" שאַליט ווערט ערנסט: „ער – על כּסאי לא ישׁב... אָבער איך וויײס, אַז בעסער וויל ער עס האָבן אומזיסט." איך בין צעטומלט פֿון שאַליטס שפּילערײַ: „אומזיסט? דײַן 'אַפֿריקאַנער יידישע צײַטונג'?"

„ניין. דײַן 'דרום־אַפֿריקע'." און ווידער לאַכט ער. „וואָס מיינסטו? 'דרום־אַפֿריקע' איז ניט מײַנס." און ער טוט מיר אַ וויז מיטן פֿינגער צום שטערן: „קאָפֿ־גאָלאַוואַ! אָט טאַקע דעריבער וויל ער עס האָבן. עס וועט אים קיין גראָשן ניט קאָסטן און ער וועט זײַן אַ רעדאַקטאָר. אָט דאָס וואָס ער וויל." איך זאָג שאַליטן, אַז איך פֿיל עס שוין פֿון לאַנג, „אָבער איך וויל זיך ניט פֿאַרפּלאָנטערן אין אַ קאָנפֿליקט."

און שאַליט הייבט מיר אָן אויפֿקלערן דעם ענין. ער האָט תמיד געווּוסט, וואָס עס גייט אָן הינטער די קוליסן: „צי דו ווילסט, צי דו ווילסט ניט, וועט עס מוזן פֿרײַער צי שפּעטער אַרויספֿלאַצן, ווי אַ מכּה. דיך האַלטן זיי אויפֿן פּאָסטן, ניט מאַהבֿת־דוד; זיי זעען, אַז דו טוסט אַ גוטע אַרבעט. און אים געטרויען זיי ניט, ניט נאָר שור, נאָר אַפֿילו ניט פֿעלדמאַן און זייערע נאָכשלעפּערס. ער דרייט אָבער מיטן צינגל ווי זיי ווילן, אַ מין 'ספּיקער' זייערער און ס'מאַכט זיי באַקוועם. איינער

פֿון זייערע קולטור־טוערס, וואָס וועט עס אַקצעפּטירן און אים שטיצן, וועט זײַן, דאַכט מיר, נחום וויניק." און ווי שאַליט וואָלט דעמאָלט, יאָרן פֿריִער פֿאַרויסגעזאָגט, אַזוי איז עס טאַקע געווען. אַז כ'האָב שאַליטן דערמאָנט זײַן נבֿיאות יאָרן שפּעטער, בעת דער צעפּלאַקערטער מחלוקת צווישן מיר און מײַנע ברויטגעבערס, האָט ער מיט באַדויער געזאָגט: „הלוואַי וואָלט עס ניט מקוים געווארן." אָבער וועגן דעם פרק שפּעטער.

ווי געזאָגט, נאָך פֿערצן יאָר האָב איך אָנגעהאַלטן דעם פּאָסטן פֿון רעדאַקטאָר, געגנט ביטערע פילן אַראָפּגעשלונגען. אָבער די סאַטיספֿאַקציע פֿון דער קולטור־אַרבעט האָט עס פֿאַרגרינגערט און פֿאַרזיסט. כ'האָב די גאַנצע צײַט געפֿילט, אַז אונטער מיר גראָבן פֿאַרשווערערישע הענט אַ גרוב און געווּוסט וואָס דאָס מיינט. ניט געקוקט אויף אַלע דיסקרימינאַציעס און העצערײַען קעגן מיר, וואָס זענען אָנגעגאַנגען אָפֿן און פֿאַרשלייערט, האָב איך עפֿעקטיוועך אָרגאַניזירט די אַרבעט פֿאַר „דרום־אַפֿריקע" און דעם סעקרעטאַריאַט. דער קולטור־קאָנטאַקט איז אויסגעבריטערט געוואָרן ביז די ווײַטסטע פונקטן פֿון יידיש־גלאָבוס. אָבער דאָ, אַרום מיר, האָב איך דערפֿילט ווי ס'ווערט אַלץ ענגער, די אַטמאָספֿער אַלץ הייסער און שווער צום אָטעמען.

אין די סוף־זעכציקער יאָרן איז די היץ געשטיגן ביז ניט אויסצוהאַלטן מער. כ'האָב געפֿילט, אַז איך וועל שנעל אַרײַנגעטריבן אין זערקָ־פונקט: אויס! אָדער כ'וועל מוזן אַנטלויפֿן, אָדער מע וועט מיך אַרויסבריקען. איך האָב ניט געזאָרגט וועגן מײַן אַזוי מיזערנער „זשאַלאָוואַניע" פֿאַר צוויי וויכטיקע פּאָסטנס, נאָר וועגן דער אינסטיטוציע, וואָס כ'האָב מיט מסירות און אין שווערע תנאים געהאָלפֿן אויפֿבויען. און דאָ, אומדערוואַרט, געפֿין איך אַ בריוו אויף מײַן אַרבעטסטיש אין קולטור־פֿעדעראַציע. די דאַטע: 28/8/1970, האַנט־געשריבן אויף צוויי פּראָסטע, צעקנייטשטע בייגעלעך פּאַפּיר און געחתמעט „פֿאַר דער עקזעקוטיווע, ז. לעווי". דאָס איז געווען אַן אויסגערעכנט־פֿאַטאַלער בריוו אויף מײַן סופֿיקער ליקווידאַציע. ס'האָט מיך געלאָזט אַבסאָלוט רויק – ניט אין פּאַניק און ניט פֿאַרצווייפֿלט. נאָר ס'האָט מײַן האַרץ אָנגעפֿילט, ווי אַ פּרעסטאַנק, מיט פֿאַרדראָס און צאָרן. פֿאַרדראָס אויף אַלץ וואָס כ'האָב געטאָן און אויפֿגעטאָן, און צאָרן אויף דעם בייזן שליח, וואָס האָט זיך פֿאַרלייגט אויף מיר, ווי אַחרון האָט מיר בײַם בראשית געוואָרנט. איך וועל דעם פּרײַז, וואָס איז דאָ געשטעלט געוואָרן אויף מײַן קולטור־אומקום ניט צאָלן אַזוי לײַכט, איז געווען דער ערשטער רעאַקטיווער רעפֿלעקס אויף אָט דעם בריוו. און כ'האָב דעם בריוו, וואָס איז געווען געשריבן אומפֿרײַנדלעך און קענטיק מיטן שאָדנפֿריידיקן ווילן מיך צו שאָקירן, אַרײַנגעלייגט צו זיך אין טעקע. איך האָב קלאָר געווּוסט, אַז דאָס איז אַ סאָרט צײַטבאָמבע, וואָס וועט אָט־אָט מוזן עקספּלאָדירן, און מיט דעם טערמאָקט וועט זײַן פֿאַרענדיקט מײַן קאַריערע, אָבער אויך די גלאָריע פֿון יידיש אויף דעם קאָנטינענט.

אָט די מיאוסע מאַכינאַציע האָט טאַקע דעם אינציקן ציל, מיך מאַכן אומאַקטיוו, און ווי אַ פּועל־יוצא דערפֿירן צו רעזיגנירן. דער שרײַבער פֿון בריוו

האָט מיר מודיע געווען, זיך פֿאַרפּנדיק „אויף אַ זיצונג" און „אַ באַשלוס, אַז דער עקזעקוטיוו פֿון דער דרום־אַפֿריקאַנער יידישער קולטור־פֿעדעראַציע באַפֿרייט אײַך פֿון פּאָסטן אַלס סעקרעטאַר פֿון דער ד. אַ. יידישער קולטור־פֿעדעראַציע פֿון ערשטן יוני, 1970." וויטער ווען „שכירות אַלס רעדאַקטאָר" און אַנדערע תנאים. איך האָב געפֿילט, אַז אַזאַ באַצוּנג צו מיר, וואָס פֿופֿצן יאָר האָב איך מיט ליב און לעבן געדינט דער יידישער קולטור און זי געבראַכט צו איר בכּבֿודיקן סטאַטוס, איז אומדערלאָזיק און אומפֿאַרשעמט. איך האָב ביידע פּאָסטנס, סעקרעטאַר און רעדאַקטאָר, צונויפֿגעהאָפֿטן און צונויפֿקאָנדענסירט צו אַ מוסטערדיקן איינס און ס'איז מײַן אייגן־געבויטער אינסטרומענט. ניין, איך וועל עס ניט איבערלאָזן פֿרײַוויליק צו דעם, צי צו די, וואָס ווילן עס צערײַסן. די קולטור־פֿעדעראַציע איז שוין געווען אויסגעמאָגערט. זאָרגעוודיקע עסקנים, די וועטעראַנען: פֿעלדמאַן, שור און אַנדערע, האָבן זיך דערווײַטערט, מחמת פֿערזענלעכע דאגות. געבליבן איז נאָר איין וויניק, מיט נאָך עטלעכע אומוויכטיקע און אומפֿאַראינטערעסירטע מיטגלידער, וואָס לעווי, איצט דער פֿאָרזיצער, האָט מיט זיי מאַניפּולירט.

די נײַע וועגדונג איז גראָד געקומען אין אַ צײַט פֿון אַ פֿינאַנציעלן קריזיס בײַ אונדז. מיר האָבן דעמאָלט פֿאַרלוירן אַ לא־יוצלחדיקע ביזנעס, וואָס איז געווען פֿלאַנירט ווי אַ רעטונג און האָט אויפֿגעגעסן אַלע אונדזערע אָפּשפּאָרונגען. וועגן דעם וועל איך שפּעטער שרײַבן. דעם זעלביקן אָוונט האָב איך ראָזען אויסגעמאָלן די קאָמפּליצירטע לאַגע, וואָס האָט זיך געשאַפֿן. איך האָב איר אַפֿילו פֿירגעלייענט דעם בריוו. ווי תמיד, האָב איך דערווארט דעם נייטיקן וואָרט דערמוטיקונג, וואָס פֿלעגט מיך שטאַרקן אין אַלע שווערע סיטואַציעס. זי האָט געזאָגט:

„זאָרג זיך ניט. מיר וועלן אויך דאָס מאָל ניט פֿאַרלירן גיין. און איך מיין אויך, אַז דו זאָלסט בײַ זיי ניט בלײַבן אויף אַ האַלבן פּאָסטן. גיב זיי אַן אולטימאַטום: ביידע פּאָסטנס און אויף די פֿרײַערדיקע באַדינגונגען. און אויב זיי שטימען ניט אײַן, גייסטו אַוועק. מיר וועלן זיך אַן עצה געבן אָן זיי", און דערפֿרייט פֿון איר בראַווקייט, האָבן מיר זיך צעקושט.

ווי שוין דערמאָנט, פֿלעגן מיר אויסמײַדן צו רופֿן די קולטור־פֿעדעראַציע בײַ די נעמען, מיר האָבן די גרופּע באַצייכנט ווי „זיי". אַ ביסל צײַט שפּעטער, האָבן מיר זלמן לעווי מער ניט געדופֿן בײַם נאָמען, נאָר „דער טעלער־לעקער". און אויף מאָרגן, נאָך אונדזער שמועס, האָט מיר ראָזן מיט שימחה דערקלערט: „פֿון הײַנט רופֿן מיר דײַן קולטור־באַנדע ניט מער 'זיי', און דײַן קולטור־באַנדיט ניט מער 'טעלער־לעקער', נאָר דעם נײַעם 'ערן־טיטל', וואָס איך האָב צוגעטראַכט: 'קאַלטשער־וואַלטשערס', און אים – דער וואַלטשער, אַפֿילו אָן קולטור..." און זי באַלעקט זיך ממש פֿון געשמאַקייט, ווי זי וואָלט אַנטדעקט אַמעריקע.

„וואָס עפּעס פֿלוצלינג אַזאַ בײַט?" פֿרעג איך איבערראַשט, קוקנדיק אין אירע גליקלעך־שײַנענדיקע אויגן.

„פֿאַרוואָס!" עפּנט זי אַ העפּטל און טײַטלט אויף אַ זײַטל, געשריבן מיט אירע

האַנטשריפֿט. איך זע, אַז דאָס זענען פֿיר־שורהדיקע פֿערזן, אויף ענגליש. „נו, לייען, וועסטו דערקענען דײַנע קולטור־פֿאַרזאָרגערס".

איך ווייס, אַז ראָז האָט געמאַכט פֿרוווון צו שרײַבן, אָבער ס'איז אַלץ געווען צופֿעליק און אויף דײַטש. איך האָב זי געוואָלט דערמוטיקן, העלפֿן, אָבער אומזיסט. איך לייען איבער אַ פּאָר סטראָפֿעס און בין פֿאַרוווונדערט. „אויף ענגליש גאָרנישט?"

זי זאָגט: „אויב שרײַבן, איז ניט דײַטש, ניט ייִדיש, נאָר ענגליש. איך טו עס צום ערשטן מאָל, ווי אַן עקספּערימענט." און פֿלוצלינג זאָגט זי: „סײַ ווי טויג עס אויף כּפֿרות..." און וויל די בלעטלער אַרויסרײַסן. כ'טו אַ כאַפּ דאָס העפֿטל און קוים וואָס איך ראַטעוע עס אָפּ. זי בעט זיך: „וויזו עס קיינעם ניט. ס'איז בלויז אַ נאַריש שפּילכל." איך פֿרעג: „און איך מעג עס לייענען?" „דו – יע!"

אַז כ'האָב עס שפּעט אין דער נאַכט געלייענט, פֿאַר זיך אַליין, איז עס מיר גאָר שטאַרק געפֿעלן. די אַטמאָספֿער און די גאַנצע שטימונג פֿון יענער צײַט און די אָנגרײַפֿערישע סבֿיבֿה איז געקומען צום אויסדרוק אין די שמאָלע שורות און האָט מיך הנאה געטאָן. אויף מאָרגן האָב איך איר גראַטולירט צום דעביוט: „אָבער האָסט דאָך אויך מיך אַרײַנגענומען, ווי זיי ווילן מיך צעפּיקן, צערײַסן. די גאַנצע דראַמע..."

זי זאָגט: „דאָס האָב איך טאַקע געוואָלט, אַרויסברענגען דעם גאַנצן אמת אין אַ סאָרט אַלעגאָריע. סאַטירישׂ."

כ'זאָג איר, אַז ס'איז מער ווי סאַטירישׂ, עס האָט מיך גערייצט צום לאַכן. ראָז איז צופֿרידן פֿון מײַן אָפּשאַץ:

„זאָלן מענטשן לאַכן, און מיר אויך. געזונ געווויינט."

כ'וויל אויסנוצן איר גוטע שטימונג. „לאָמיר עס גאָר אָפּדרוקן."

„ניין, איך וויל ניט דרוקן. גיב עס מיר צוריק!" זאָגט זי באַפֿעלעריש.

צוריקגעגעבן איר האָב איך עס ניט. מיט שפּעטערדיקע געשריבענע לידער און פּראָזע, דינע העפֿטלעך און דיקערע פּעקלעך בויגנס, ליגט עס שוין איבער פֿערציק יאָר אין מײַן אַרכיוו. ניט אָנגערירט און ניט סאָרטירט. איך האָב גוט געוווסט ראָזעס באַשיידנקייט און צוריקגעהאַלטנקייט. דער קלענסטער פּרווו עס צו פּובליקירן, וואָלט אַרויסגערופֿן דעם גרעסטן סקאַנדאַל. זי האָט ניט פֿאַרטראָגן די ווײַבער, וואָס דרוקן אָפּ אין ערגעץ אַ ווינקל פֿון אַ צײַטונג אַן אומווערטיק לידל און טראָגן זיך אַרום מיט דעם, ווי מיט אַ מאָדעל, „נאַ פּאָקאַז". אָבער בתּכלית־השׂינאה האָט זי פֿײַנט געהאַט די נודנע קליינע באַרימערלער.

איך האָב געפֿילט, אַז ראָז האָט פֿאָקוסירט אויף די אמתע און דעם אמתן קולטור־וואָלטשורס: פֿאַרשוינדלעך בצורת רויבפֿויגל, יאָגן זיך נאָך אַנדערע און צעפֿליקן די קרבנות זייערע אומברחמנותדיק־זשעדנע. דעם גאַנצן טאָג האָבן מיר עס געלייענט אַ סך מאָל, און מיט יעדן מאָל אַלץ מער און צופֿרידענער געלאַכט. ראָז האָט ניט געוואָלט עס אויסבעסערן, פֿאַראַנדערשן, שלײַפֿן: „אַזוי געבוירן, טאָ זאָל עס שוין אַזוי בלײַבן. אַריגינעל."

ביידע זענען מיר געווען עקשנים און ניט־נאָכגעבערס. אפֿשר איז עס, טיילווײַז, געווען מײַן השפּעה. אַ ביסל צײַט נאָך אונדזער באַגעגעניש, האָט זי

באַמערקט, אַז איך קאָנפֿאָרמיר ניט מיט מײַנע חבֿרים אין אַ סך זאַכן: פֿרינציפּיעלע, פּראָגראַמאַטישע און סתּם טעגלעכע. מיט נײַגער פֿלעגט זי זיך צוקוקן ווי מיר רײַסן זיך אַרום, ווי צו פֿאַרווײַלערישע קאָמישע אַקטן. זי פֿלעגט עס קענען נאָך דעם אימיטירן און ביידע פֿלעגן מיר לאַכן. אָבער שפּעטער האָט זי דערפֿילט, אַז ניט פֿון אַלץ מעג מען לאַכן. אַז מיר אַרגומענטירן אָפֿט אויף ערנסטע טעמעס, און די חבֿרה זאָגן אַרויס אינטערעסאַנטע און באַלערנדיקע מיינונגען. זי האָט אויך אָנגעהויבן אַרײַנערעדן אַ וואָרט, מיט דורכגעטראַכטע געדאַנקען, לאָגיש און שאַרפֿזיניק. און אויף אירע עיקרים און רייד איז זי באַשטאַנען, ווי יעדער פֿון אונדז. און ס'איז אויסגעוואַקסן אַ קליינער מין קלוב, וואָס מיר האָבן גערופֿן „די האַרטע קעפּ". ער האָט געטראָגן אַ צופֿעליקן כאַראַקטער פֿון אימפּראָוויזירטע שמועסן, בעת חבֿרה שרײַבערס זענען זיך צוזאַמענגעקומען.

די אָרגאַניזירטע ברייטערע באַזע פֿון אַן אַנדער סאָרט רייַדן, און אויף געוויסע טעמעס, מיט דיסקוסיעס, איז געווען די „פֿאָלק־אוידיטאָריע" בײַ דער קולטור־פֿעדעראַציע. אָבער מאָדנע, פֿאַר אונדזער סאָרט פֿרײַע וויכוחים איז זי ניט געווען אַטראַקטיוו און מיר פֿלעגן זי זעלטן באַזוכן. דאָרטן פֿלעגן „לעקטשורן" די זעלביקע עטלעכע מענטשן, ווי אין אַ צירקל, און זעלטן אַ נײַ פּנים; ווײניק שעפּעריש און מער ריידעריש. די אוידיציעס זענען אויך געווען תּמיד די זעלבע, נאָר פֿון מאָל צו מאָל אײַנגעצערט. די עלטערע יִדן פֿון יִדיש, האָבן זיך נאָך געקוויקט מיט אונדזער „דרום־אַפֿריקע" און „אַפֿריקאַנער יִדישע צײַטונג", אין דער באַקוועמער וואַרעמער היים, בעת טאָגליכט. אָבער ס'איז זיי שווער געווען זיך צו שלעפּן אין אָוונט, ערגעץ אין שטאָט, צו הערן אַ רעדנער, וואָס זיי קענען זײַן נאָמען. פֿאַר אַ גאַסט פֿון אויסלאַנד, פֿלעגט מען מאַכן אַן אָנשטרענג. „דרום־אַפֿריקע" האָט געהאַט אַ סטאַבילע צאָל אַבאָנענטן און לייענערס. און, כאָטש ס'האָט געמעגט זײַן מער, האָב איך מיט אַ געוויסן מעטאָד פֿון פּערזענלעכע צוזאַמענטרעפֿן, געפֿרווט זיי צוהאַלטן נענטער און צוציִען נאָך מער. איך פֿלעג זיי וואַרעם אויפֿנעמען, פֿאַרענטפֿערן זייערע קשיות. כ'האָב געהאַט געדולד און צײַט פֿאַר יעדן איינעם. און ניט איין מאָל האָט זיך מיר געדאַכט, אַז ס'איז אַ מין „שטאַם־קאַפּע", אָבער טרוקן, אָן טיי צי קאַווע. אַזאַ „לוקסוס" האָב איך זיך אַליין אויך ניט געקענט פֿאַרגינען. איך בין דאָ געווען, ווי אַן אַנטרונענער אויף אַן אינדזל, און דאָס טייגעשיר האָט שוין לאַנג עמעץ פֿון דאָ אַוועקגענומען. מײַנע באַלעבאַטים, די קולטור־גבאָים פֿון יִדיש, וואָס פֿלעגן אויך אין די אַזוי געפֿענע גוטע יאָרן קומען בלויז צו זיצונגען, כדי אָפּצוקומען אַ חוב, האָבן בכלל אויפֿגעהערט זיך צו ווײַזן. „דרום־אַפֿריקע" איז געבליבן ווי אַ פֿראָנטשילד איבער אַ לײַדיק געשעפֿט מיט נאַקעטע פּאָליצעס.

דער אײַניציקער וואָס פֿלעגט אַרויפֿקומען כּמעט יעדן טאָג איז געווען זלמן לעווי. ער האָט כלומרשט רעווידירט די אַרבעט און פֿאַר איינס אויסגעשמעקט מײַנע פֿאַרבאָרגענישן... איין טאָג האָט ער מיר אַ זאָג געטאָן: „אַזוי פֿיל מענטשן קומען צו דיר, טוסט מסתּמא גוטע ביזנעס." כ'האָב זיך קוים אײַנגעהאַלטן און

שטיל געזאָגט: „און וואָס נאָך פֿאַר אַ ביזנעס! מיר גייען אַרויסגעבן אַ נײַעם זשורנאַל!"

„אַ גוואַלדיקער אויפֿטו!" האָט ער איבערראַשט אויסגערופֿן. „און איך וואָלט געווארן דער רעדאַקטאָר פֿון דרום־אַפֿריקע...", האָט ער אומזיכער אַ פֿלאָנטער געטאָן גיך מיט דער צונג, ווי איינס פֿון זײַנע בלעזלער.

„אָט האָב איך דיך געכאַפּט בײַ דער האַנט, אַרויסגעבלעזלט דעם אמת. אָבער כ'ווייס שוין לאַנג, אַז דו קוואַפּעסט זיך אויף מײַן בידנער חיונה, ווילסט פּטור ווערן פֿון מיר". און צום ערשטן מאָל אַ זאָג געטאָן: „ביסט אַ קאָלטשטשור־וואָלטשטשור." תּמיד, ווען ער פֿלעגט מיך אַרײַנברענגען אין כעס און כ'פֿלעג אים אָנרופֿן מיט אַ נאָמען, האָט ער ניט רעאַגירט. דאָס מאָל האָט ער זיך אַ כאַפּ געטאָן:

„וואָס? וואָס איז דאָס?"

„דאָס איז דער בייזער גײַסט וואָס פֿאַרפֿאָלגט מיך, קענסט אים צו גוט." ער האָט געמאַכט אַ לאַך־גרימאַסע, וואָס האָט מיך אויפֿגערעגט. כ'האָב געווווסט, אַז ער וויל מיך שטעלן אין אַ פֿאַרלעגנהייט, אפֿשר אַרויסרופֿן אַן אַרגומענט, אַ קריגערײַ. און דאָס האָב איך ניט געוואָלט. די מכּה איז נאָך ניט געווען צײַטיק.

פֿון מײַ 1955, פֿון סאַמע אָנהייב פֿון מײַן רעדאַקטירן „דרום־אַפֿריקע", האָב איך אַרײַנגעטראָגן אַ סך טעכנישע און שעפֿערישע אויסבעסערונגען אין זשורנאַל. ס'איז געווען דאָס בעסטע, וואָס מע האָט בײַ די געגעבענע באַדינגונגען געקענט דערגרייכן. דאָס האָט פֿאַרלאַנגט אַ ברייטע קאָרעספּאָנדענץ מיט צענדליקער יידישע שרײַבערס פֿון ישׂראל און די תּפֿוצות. מיט די היגע שרײַבערס, האָב איך זיך געטראָפֿן, אײַנציקווײַז, דאָ אויפֿן אָרט. צו מיר פֿלעגן קומען אויך סתּם יידן, מיט כּתבֿים, וואָס ווילן זײַן שרײַבער. אין מײַן קולטור־אַרבעט האָט זיך צוזאַמענגעפֿלאָכטן מײַן פערזענלעך לעבן מיט די קולטור־פֿונקציעס, וועלכע כ'האָב אויסגעפֿירט פֿרײַוויליק, ווי אַ צולאָג צום „דרום־אַפֿריקע"־טועכץ. אין יענעם בראשית האָב איך ענטוזיאַסטיש פֿאַנטאַזירט פֿון אַן אויפֿלעב פֿון יידיש־און היים־טעמפּעראַטור, וואָס איך וועל דאָ העלפֿן אויפֿריכטן און צעווואַרעמען. ס'איז געווען אַן אומפּראַקטיש־נאַיווער חלום פֿון אַ יידיש־ישועה.

איינצײַטיק האָב איך געטראַכט צו נוצן די צײַטשריפֿט ווי אַן אָרגאַניזיר־אינסטרומענט און אַ ראַם פֿאַר די וויניקע פּען־מענטשן אין דער גרויסער מדינה. און אַזוי פֿרי ווי אין פֿעברואַר 1956, דעם 10טן נומער וואָס כ'האָב רעדאַקטירט, האָב איך אָנגעשריבן אַן עדיטאָריאַל „'דרום־אַפֿריקע' און די היגע יידישע שרײַבערס." איך האָב אַנאַליזירט דעם קולטור־מצבֿ און אויך געזאָגט אויפֿמונטערנדיק פּאָזיטיוו ווערטער צו די חבֿרים שרײַבערס. און טאַקע פֿון אייגענער איניציאַטיוו, מודיע געווען וועגן אַ צוזאַמענטרעף פֿון אַלע אונדזערע היגע מיטאַרבעטער, פּאָטענציעלע שרײַבער וכל דיכפֿין. איך האָב טעלעפֿאָנירט, פֿונאַנדערגעשיקט פֿאַרבעטונגען און אַ פֿאַרכאַפּטער פֿון מײַן אידעע, האָט זיך מיר געדוכט אַז אַ נײַ יידיש־פֿלאָנעטל הייבט זיך אָן דרייען אין לאַנד, ווו כ'בין נאָך ניט קיין פֿולע פֿינף יאָר אַ תושבֿ. איך האָב באַגריסט דעם צוזאַמענקום, וואָס איז אַדורך מיט הצלחה, אין אַ גוט קאָלעגיאַלער אַטמאָספֿער. און גלײַך אין מאַרץ־

נומער האָב איך געשריבן אַן עדיטאָריאַל: „אין שעפֿערישן אויפֿקום צו אייגנס". אינעם זעלביקן נומער איז געווען אַ באַריכט פֿון דער שרייבער־אַסיפֿה אויף גאַנצע דרײַ געדיכטע טעקסטזײַטן. דער סיגנאַל האָט קורץ אָפּגעהילכט אין ענגן קרײַזל, אָבער ס'האָט ניט סטימולירט צו אַן אמתן אויפֿוואַך, ווי איך האָב דערוואַרט. דער אַקט אַליין איז געווען לעבעדיק, אַפֿילו ענטוזיאַסטיש צו מאָל, אָבער הינטער דעם איז שוין געווען די פּוסטקייט; די גאַנצע יידישע באַפֿעלקערונג – פֿון שטעטל־עמיגראַציע און דער אימפּאַקט פֿון היים־חורבן ביזן יידיש־רעדנדיקן טייל – איז אָפּגעשוואַכט געוואָרן. די אַפּאַטיע צו יידיש איז זיך אַלץ מער צעוואַקסן. ס'האָט געפֿעלט אַן אידעאַל, אַ גלויבן, אַ שליחות, וואָס זאָל אָנצינדן די הערצער. די נאָך־טלי׳יענדיקע פֿונקען האָבן זיך געלאָשן. איך האָב ניט געקענט מונטערן אַנדערע, און צו מאָל אַפֿילו ניט זיך אַליין. איך האָב עס אָפּגעפֿילט גרונטיקער און טיפֿער, טאָג־טעגלעך, ווײַל איך בין געווען אין סאַמע צענטער פֿון די יידיש־שפּירונגען, פֿון קולטור־אַקטיוויטעטן און שעפֿערישער אַרבעט. דורך אַ לאַנגן פּעריאָד האָב איך געזען, ווי ס'לעשן זיך פֿאַמעלער די יידיש־פֿונקען. כ'האָב אָבסערווירט ווי די קולטור זינקט, די נעבטיקע יוסטע בעלי־בתים פֿאַרלירן דעם אינטערעס; מידע, פֿאַרעלטערטע דערווײַטערן זיי זיך. אַפֿילו צו מיר האָבן כּמעט ווי אויפֿגעהערט קומען די פֿאַראינטערעסירטע אין יידיש יידן. איך פֿלעג זיצן טעג, שעהען אַליין, ווי אַן עלנט־פֿאַרבלאָנדזשעטער אין אַ פּוסטער קרעטשמע און דער אומעט פֿלעגט מיך בויערן. די אײַנציקע טרייסט און ליכט פֿאַר מיר אין דעם אויסקגעלייַדיקטן צימער איז געווען מײַן אַרבעט, ווי דער סעקרעטאַר און דאָס אָנהאַלטן אַ קאָנטאַקט מיט דער נאָך לעבעדיקער יידישוועלט און, דער עיקר, ווי דער רעדאַקטאָר פֿון „דרום־אַפֿריקע", וואָס איז אַרײַנגעטאָן מיט מסירות אין דער אַרבעט, להכעיס די בייזע גײַסטער...

אָבער ביידע פּאָסטנס – רעדאַקטאָר פֿון „דרום־אַפֿריקע", און סעקרעטאַר אין דער „קולטור־פֿעדעראַציע", זענען וויַט ניט געווען קיין געמיגדיקע פּרנסה־קוואַלן. לכן האָב איך געטאָן כּלערליי זײַטיקע אַרבעטן, און אין 1956 געפֿינט אַ קראָם פֿון מתנות און שפּילצײַג אויף פּליין־גאַס, לעבן קינאָ „סאַוווי". אָבער קיין קונים זענען ניט געווען און אין עטלעכע חדשים האָט די ביזנעס קוים אויסגעזשיפּעט איר לעצטן אָטעם. גוט, אַז מיר האָבן זיך געאײַלט מיטן צומאַכן די טירן, איז דער שאָדן געווען קליין. נאָך דעם האָב איך זיך געמומען צו מלמדות, און פֿאַראַלעל מיט דעם נאָך אַלץ געטאָן מײַן ליטעראַרישע אַרבעט פֿאַר אַנדערע, ווי איך באַשרײַב עס דאָ, פֿרײַער און שפּעטער, מיט אַלע אַנטוישונגען און שטערונגען. צו אָפֿט פֿלעג איך פֿילן ווי דער בייזער שאָטן טרעט מיר אויף די פּיאַטעס. די מיטמאַכערין און שותפֿטע צו אָט די שווערע איבערלעבונגען, און אויך די טרייסטערין און עצה־געבערין איז געווען די געטרײַע ראָז.

אַ בריוו, אפֿשר ריכטיקער, אַ דאָקומענט, וואָס האָט זיך אויסגעהיט בײַ מיר, ווי אַ צאָל אַנדערע אַזעלכע שרײַבענישן, איז דאָטירט „10טער מערץ, 1964". און דאָ איז, צום ערשטן מאָל, דערמאָנט דער נאָמען: „פֿ' מ. טאַבאַטשניק (וואָס) האָט איבערגענומען די פֿינאַנציעלע לייטונג". און צום ערשטן מאָל איז

מען מיר מודיע, אַז „אויף אַ זיצונג פֿון עקזעקוטיוו" האָט מען באַשלאָסן „וועגן די באַדינגונגען", אויף וועלכע איך בלײַב ווי „דער רעדאַקטאָר פֿון זשורנאַל 'דרום אַפֿריקע'": „אײַערע שכירות וועט זײַן 70 ראַנד אַ חודש." אין יענע יאָרן איז עס געווען דאָס קלענסטע פֿאַרדינסט, וואָס מע וואָלט זיך געטרויט אָנצובאָטן צו עפּעס אַ מינדסט סעקרעטאַרל. און צו לעצט אַזאַ מין חנעוודיק צוגאָבל: „מיר רעזערווירן זיך דאָס רעכט אײַך צו געבן קינדיקונג צוויי חדשים". אונטערגעשריבן: „פֿאַרן סעקרעטאַר, ז. לעווי."

איין זאַך איז מיר געווען אַ רעטענישׂ: ווי אַזוי האָט עס מענדל טאַבאַטשניק דערלאָזט? פֿאַר אים האָב איך זיך דאָך פֿאַרטרויט, אַז מײַן לוין איז אונטער יעדער ליטעראַרישער נאָרמע און איך קוק אויס אויף אַ העכערונג. פֿאַר מײַנע שעפּערישע אַרבעטן: אַרטיקלען, דערציילונגען, לידער, עסייען און אַנדערע, האָט מען מיר אין גאַנצן ניט האָנאָרירט. ס'איז געווען איין כנופֿיא, וואָס האָט מיך אַרײַנגעדריקט אין אַן ענג ווינקעלע און אויסגענוצט מײַן שווײַגן, ווי אַ צושטימונג.

ס'איז געווען גלײַך נאָך דעם ווי עס האָט זיך באַווײַזן דאָס לידערבוך פֿון מענדל טאַבאַטשניק, ווו כ'האָב אַרײַנגעלייגט אַ סך מי און צוגאָבן. אויך שפּעטער, בעת מײַנע אַלע אַרבעטן פֿאַר אים, האָט ער מיר קיין מאָל ניט געגעבן דעם מינדסטן אָנווײַנק, אַז ער וועט מיר העלפֿן אַרויסגעבן אַ בוך. ער האָט מיר געצאָלט אַ פֿון פֿרײַער באַדונגענעם פּרײַז, ניט קיין איין פּעני איבעריק. אָבער מײַן אַרבעט איז אַוודאי וועגן אַ סך מער. און אָט, אַזאַ בריוו. איך האָב אַראָפּגעשלונגען דעם ביטערן פּיל און אַלץ פֿאַרשוויגן. זיך געשעמט צו דערציילן אַפֿילו פֿאַר ראָזען. און וויטער געאַרבעט ווי קיין מאָל נאָרנישט. איך בין געווען באַזעסן פֿון אַ מין כישוף: הנאה געהאַט פֿון מײַן קולטור־אַרבעט. דאָס איז געווען אַ פּאָזיטיווער פֿאַקטאָר, וואָס האָט מיך געמאַכט גיין אין אָפּיס.

און נאָך מער ווי פֿינף יאָר טראָגן מיט גײַסטיקער צופֿרידנקייט דעם עול פֿון ייִדיש־קולטור, האָט אַ שוועכערע פֿויסט אין מיר אַ זעץ געטאָן מיט אַזאַ אימפּאַקט, וואָס האָט צעשמעטערט אויף איין מאָל אַלע מײַנע האָפֿענונגען און חלומות. די וועטעראַנען פֿון דער קולטור־פֿעדעראַציע זענען שוין געווען אַוועק. בראָש איז געשטאַנען נחום וויניק, פֿאַרזיצער, און זלמן לעווי, ווי דער אויספֿירער פֿון זײַנע אייגענע פּלענער.

דאָס יאָר 1969: איך האָב געפֿילט פֿאַרויס די סכּנה וואָס קומט, און געזוכט אַ מיטל פֿאַר אונדזער מאָרגנדיקן קיום. ראָז איז געקומען מיט אַן אידעע: עפֿענען אַ ביזנעס. די פֿרײַערדיקע קורצע עקספּירײַנץ איז געווען פֿאַרגעסן, צי בכוונה פֿאַרשטעקט אין אונטערבאַוווסטזײַן. געריידט און געטאָן: מיר זענען געפֿאָרן איבער יאָהאַנעסבורגער קוואַרטאַלן זוכן אַ פּאַסיק אָרט פֿאַר אַ „פּעטשאָפּ", וואָס איז אַ גוטער און פֿײַנער עסק און קען געבן הכנסה. אַזוי האָבן מיר געמיינט. פֿאַר וואָס דווקא דאָס איז אונדז געפֿעלן, ווייס איך ניט. ביידע זענען מיר געווען אומגעניט אין מיסחר און ניט געפּרווועט אַנאַליזירן די רעאַלע לאַגע און ניט די מעגלעכקייטן. קיין גוטע פֿרײַנד, וואָס קענען געבן אַן עצה האָבן מיר ניט געהאַט. אין סירלדין, אַ היפּש ווײַטע געגנט פֿון אונדזער דירה, האָבן מיר געדונגען אַ

גרויסן לאָקאַל, ווו עס איז געווען אַ ספּאָרטקלוב און – עס איז געוואָרן אונדזער ביזנעס. אָן קאַלקולאַציעס האָבן מיר באַשטעלט אַ גאַנצע וואַגט, ביז צום הויכן סופּיט, גלאָזטאַנקען פֿאַר פֿיש, און איינעם אַ קאָלאָסאַלן טאַנק, אויף אַ שטאָלענעם געשטעל, פֿאַר דער וויטרינע, בײַם אַרײַנגאַנג. מיטן עלעקטרישן אויספּראַווען אַלץ, האָט עס אָפּגעקאָסט אַן אייגנס.

מיר האָבן אײַנגעהאַנדלט שטײַגן, הילצערנע און בלעכענע קעסטלעך. באַשטעלט כל־המינים פֿיש, ס׳רובֿ די וואַרעם־וואַסער טראָפּישע קאָליריקע פֿישעלעך. די טאַנקען האָבן געדאַרפֿט עלעקטריש געהייצט ווערן און די וואַסער־טעמפּעראַטור האָט געמוזט זײַן אויף אַ געוויסן גראַד. ראָז האָט זיך גיך אויסגעלערנט די אַרבעט־סטרוקטור, אָנגעפֿירט און געטאָן אַלץ, אַפֿילו געהיילט די קראַנקע פֿישעלעך, די פֿייגל און חיהלעך. אין אַלע אַרבעטן האָט צוגעהאָלפֿן אונדזער זון, הערבערט, 16 יאָר אַלט. דאָ האָט ער אָנגעהויבן אַרויסוויזן זײַנע ספּעציעלע פֿעיִקייטן און זײַן שטאַרקן ווילן. ער האָט אַליין אויסגעאַרבעט פּראָיעקטן און פּלענער, און אויסגעפֿירט באַשטעלונגען פֿון בויען פֿישטאַנקען אין פּריוואָטע הײַזער. די אַלע לעבעדיקע ברואים, האָט מען יעדן טאָג געדאַרפֿט קאָרמען, האַלטן ריין, בײַטן די וואַסערן אין די טאַנקען און היטן פֿון פּלאָגן. דאָס איז געווען אַ קאָלאָסאַל אָנשטרענגענדיקע האָרעוואָניע, וואָס איז געוואָרן אַלץ שווערער און פּײַנלעכער. אונדזער אַלטער גערטנער, דזשאָן, וואָס איז נאָך קוים געשטאַנען אויף די פֿיס, האָט ניט אַנדערש ווי געוואָלט מיטקומען און העלפֿן. מיר האָבן אים מיטגענומען און ער איז ממש געווען גליקלעך. ער פֿלעגט זיצן אויפֿן גלאַט־זויבערן דיל און רייניקן די קעסטלעך פֿון די חיהלעך. מיטן אינסטינקט פֿון צוטרוי פֿלעגן זיך די קליינע באַשעפֿענישן טוליען צו אים, עסן פֿון זײַן האַנט און אים באַלעקן מיט הנאה.

אַרבעט איז געווען גאָר־גאָר אַ סך, אָבער קונים צו־צו ווייניק. צו מאָל פֿלעגט אָנקומען אַ כאַליאַסטרע טומלדיקע שולקינדער, וואָס פֿלעגן קויפֿן אַ גאָלדן פֿישעלע, צי עפּעס אַ מײַזעלע. זעלטן – אַ קאַנאַריקל. די הכנסה – אַ נישטיקע. אָבער דערפֿאַר די הוצאה מיט אַ שפּע: קראָמגעלט, טעלעפֿאָן, עלעקטריע, קאָרמע און אַנדערע. דערצו דעבעט־צאָלונגען פֿאַר נײַע קניות און שאָדנס. די געשעפֿט־הוצאות האָבן נישט בלויז אויפֿגעגעסן דאָס ביסעלע הכנסה וואָס איז אַרײַנגעקומען נאָר אויך פֿאַרשלונגען אונדזערע שפּאָרונגען ביז צום לעצטן גראָשן!

איך פֿלעג נאָך פֿאָרן פֿיר טעג אַ וואָך אויף דער לערער־שטעלע, אין קרוגערסדאָרפּ, וואָס האָט געהאַלטן בײַ זיך ענדיקן. די פֿאַרמיטאָגן און פֿרײַע טעג, פֿלעג איך זיצן אין דעם צוגעבויטן הילצערנעם אָפּיס, בײַ דער וואַגט, אַרבעטן פֿאַר „דרום־אַפֿריקע", פֿאַר מײַנע ליטעראַרישע קליענטן און אַ ביסל צוהעלפֿן אין שאָפּ. צוליב דער מענגע אַרבעט, פֿלעגט מען די טירן צומאַכן שפּעט אין דער נאַכט און איך האָב געפֿירט די משפּחה אַהיים. ניט זעלטן פֿלעגן קומען אויך די אַנדערע קינדער, און אין אויטאָ איז געווען אַן ענגשאַפֿט. מידע פֿלעגט מען עסן אַ פּראָוויזאָריש צוגעפּראָוועטן אָוונטברויט, אָן אַפּעטיט, און גלײַך גיין שלאָפֿן.

אין די צעריסענע שלאָפֿויזעס האָב איך געמאַכט דעם חשבון אוך טראַכטעט: זאָל שוין נעמען אַ סוף צום ביזנעס. אין יענע נעכט פֿלעג איך אָבער טיפֿער אוך פֿיינפֿולער פֿילן דעם מענטאַלן אוך פֿיזישן חשבון־הנפֿש פֿון אַ לעבן, וואָס דריקט מיט אַ רישעותדיקן כוח. איך פֿלעג ליגן וואַך אוך שפּירן ראָזעס פֿאַרמאַטערטן אָטעם אוך צו מאָל אויפֿכאַפֿן אַזאַ דין געוויש פֿון אַ קרעכץ, אוך אין האַרצן זענען מיר אָנגעלאָפֿן טרערן, טרערן פֿון צער. אוך כ׳האָב מיט ליבשאַפֿט געמאָסטן די קוואַנטומס מי אוך ענערגיע, וואָס זי, אוך אויך הערבערט, האָבן דורכן טאָג אַרײַנגעלייגט אין אַ פֿאַרמעסט אָן אַ זינען. ס׳איז אָבער געווען דער ווילן צום לעבן. מיט אָט דעם אומבאַרעכנטן אוך אומזיניקן פֿאַרמעסט האָבן מיר זיך דאָך דערווײַל אויפֿגעהאַלטן צוזאַמען.

אוך אין איינער אַזאַ נאַכט האָב איך באַשלאָסן: געגוג! אָבער די מאָס איז שוין סײַ ווי געווען פֿאַרפֿולט. מער צײַען איז שוין געווען אוממעגלעך – אוך ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די ליקווידאַציע פֿון אונדזער צווייטער אומהצלחהדיקן מיסחר־פרוווו. מיר האָבן אויף אַן אָנשטענדיק־בכּבֿודיקן אופֿן זיך צערעכנט מיט אַלעמען אוך אָפּגעצאָלט אַלע חובֿות. אונדזער איינציקער נצחון איז געווען, וואָס מיר זענען אַרויס נקי, מיט אַ ריין געוויסן!..

אוך גראָד דעמאָלט האָט עפּעס פּאַסירט, וואָס האָט אַ זעץ געטאָן מיט אַ ווילדן ראַזמאַך אין מײַן צוטרוי צום מין מענטש אוך מיך מיט אַ מאָל אין גאַנצן צעוואַקלט. וועג עמעץ קומט מיט אַ טאָג פֿרײַער אוך זאָגט מיר אַז עפּעס אַזוינס קען פּאַסירן, וואָלט איך אים אָנגענומען פֿאַר אַ פֿאַלשן נבֿיא. עס האָט אָבער פּאַסירט. צו אָט־דעם יידּ האָב איך זיך דווקא באַצויגן מיט אַ סך רעספּעקט אוך אים געמאַכט ער זאָל זיך פֿילן זיכער אוך משפּחהדיק אין אונדזער הויז. אוך דאָ קומט ער אַרײַן צו אונדז, אין אַ שטילן פֿרימאָרגן: ס׳איז געווען אין דעצעמבער 1969 אוך, ווי תּמיד, נעם איך אים אויף מיטן ליבלעכן „ברוך־הבא, מענדל!" נאָר ער טוט זיך אויף מיר אַ וואָרף מיט צאָרנדיקע געשרייען, ווי אַ שטורעם וואָלט זיך אַרײַנגעריסן דורך דער אָפּענער טיר. אַ צעשוידערטער קוק איך אָן זענע בייזע אויגן אוך דאָס רויט־פֿאַרגאָסענע פּנים פֿון כּעס. איך טראַכט: נאָך גוט וואָס איך בין אַליין אין שטוב אוך קיינער הערט ניט זענע גוואַלדן. אַ קאָשמאַר אין מיטן העלן טאָג. אָן איבערפֿאַל צי אָן אָנפֿאַל. אין אַזאַ מצבֿ קען מען עס אויף זיכער ניט וויסן. האָב איך אים אַ נעם געטאָן פֿאַר די צעפֿאָכעטע פֿויסטן אוך אַ געשריי געטאָן: „וואָס האָט פּאַסירט?!"

„די גראַפֿאָמאָנקע, די טענטלערקע, טײַבע סענאַל, האָט מיר געזאָגט, אַז זי מיטן מאָן קלײַבן זיך צו אײַך, אַז איר זאָלט אַרבעטן פֿאַר איר. איבערשרײַבן אירע נאַרישע מאַכערײַקעס. זי קען דאָך קיין וואָרט ריכטיק ניט אָנשרײַבן. איר מאָן, מיט זײַנע כיטרע שפּיצלעך, וויל אײַך אָפּקויפֿן. איך צאָל אײַך אַ גענוג און איר דאַרפֿט פֿאַר זיי גאָרנישט ניט טאָן. איר מוזט עס מיר צוזאָגן". איצט האָט ער געריידט אַ ביסל רויקער און איך האָב פֿאַרשטאַנען, אַז ער וויל מיך בינדן, מאַכן פֿאַר זײַן הויפֿזינגער. כ׳האָב געזאָגט מיט פֿאַרדראָס:

„ניין, מענדל, אַזעלכע ספּעציפֿישע גאַראַנטיעס וועל איך קיינעם ניט געבן.

איך בין מײַן אייגענער בעל־הבית און קיין שום מענטש קען מיר ניט געבן קיין באַפֿעלן." ווידער האָט ער זיך אַ וואָרף געטאָן מיט כּעס:

„איך מעג עס אײַך זאָגן און האָב רעכט פֿון אײַך צו פֿאַרלאַנגען." און כ'האָב געענטפֿערט, ציילנדיק די ווערטער, כּדי זיי שטאַרקער צו אַקצענטירן: „איר מעגט זאָגן, און איך מוז אײַך ניט הערן, ווײַל אײַער פֿאַרלאַנג איז כּולו אַבסורד." און ווידער האָט ער אַרויסגעשריען די זעלביקע טענה: „איך צאָל אײַך!"

זײַנע היסטעריש געשרייען האָבן געהאַט אַ פֿאַרקערטע פּעולה, זיי האָבן מיך באַרויקט און כ'האָב געזאָגט:

„אַוודאי צאָלט איר מיר פֿאַר מײַן אַרבעט. איר ווייסט אַליין, אַז איך טו עס ניט פֿאַר מיצוות. און איך אַליין וועל באַשליסן פֿאַר וועמען איך אַרבעט." זײַנע אויגן האָבן אַ פֿלאַקער געטאָן מיט בלאָע פֿונקען.

איך האָב קיין מאָל אים אַזוי ניט געזען, און ס'האָט מיך באמת ווײ געטאָן פֿאַר דעם גּבֿירישן תקיף. ער האָט געמאַכט קולות: „פֿאַר מיר וועט איר מער ניט אַרבעטן, אויס מיט אונדזער שותפֿות. גיט מיר צוריק מײַנע אַלע כּתבֿ־ידן, אָט שוין!" איך האָב אים געזאָגט, אַז כ'וועל זײַנע בויגנס אַרויסזוכן פֿון די פּאַפּיר־שטויסן. ער וועט מוזן ווארטן. זײַן צעריצטקייט האָט אים אומגעדולדיק אַ טראָג געטאָן צום אַרויסגאַנג און מיך – נאָך אים. איך האָב אים געזאָגט: „איך וועל אײַערע אַלע שרײַבענישן צוגרייטן מיט אַ סדר, און בײַם איבערגעבן וויל איך גלײַך קריגן וואָס מיר קומט נאָך." ער האָט אַ געשריי געטאָן: „קיין פּעני ניט!" און אַ זעץ געטאָן מיט דער טיר. איך בין אַרויס נאָך אים אין גאָרטן. ער האָט זיך אַ ווײַלע פֿאַרהאַלטן און כ'האָב אים געזאָגט: „מענדל, זאָל עס זײַן אַ סוף, ס'וועט זײַן אַ בושה פֿאַר לײַטן." ער האָט שטיל, אָבער מיט פֿאַרקראַמפּטע ליפּן, געענטפֿערט: „איר וועט נאָך פֿילן וואָס איך קען אײַך טאָן..."

ער האָט זיך אַרײַנגעזעצט אין אויטאָ, וואָס איז געשטאַנען בײַם קאַנט פֿון טראָטוואַר, און שנעל אָפּגעפֿאָרן. ס'האָט אויסגעזען ווי תּמיד, ווען איך באַגלייט אים אַרויס נאָך אַ באַזוך. אָבער עס איז געווען דאָס לעצטע מאָל.

אַ צעשויבערטער פֿון דעם אומגעריכטן בהלהדיקן ספּעקטאַקל, האָב איך זיך אַראָפּגעלאָזן אין שטול בײַ מײַן שרײַבטיש. אין מוח האָבן זיך געמישט די אָקערשטיקע קולות מיט די פֿרישׂ־נעכטיקע זכרונות. וויפֿל יאָר קען איך אָט דעם מענדלען? אַזוי פֿשוט פֿלעגט זיך דער נאָמען אַראָפּגליטשן פֿון צונג. איך האָב ביז הײַנט נאָר איין מענדלען געקענט, און הײַנט האָט זיך אַנטפּלעקט אַן אַנדערער, ווי דער אַלעגאָרישער כאַראַקטער בײַ אָסקאַר ווײַלד. נאָך גוט וואָס ראָז איז דערבײַ ניט געווען. זי וואָלט זיך דערשראָקן פֿונעם בײַט.

מיך האָט די גאַנצע וואַקכאַנאַליע גראָד רויק געלאָזט. אָט קוק איך דורכן אָפּענעם פֿענצטער צום זוניק־גאָלדיקן זומערטאָג און קען רויק טראַבטן. אַ טראַגישע פֿיגור אָט דער „צווייטער" מענדל, דער גּבֿירישער תקיף. אים האָט ממש צעשמעטערט מײַן אַזוי רויקע קעגנערישקייט. ווי אַזוי דערוועג איך זיך עס? זײַן אַמביציע, זײַן עגאָ, האָבן זיך עס צעשרײַבן פֿון הילפֿלאָזיקייט. און מחמת אָט דער זעלביקער אומזיכערקייט און אייגענער שוואַכקייט איז געקומען זײַן

קאַפּריזנער, קינדישער סטראַשוניק. ער האָט זיך אײַנגעבילדעט, אַז ער איז אונדזער ברויטגעבער, מײַן פּילאַנטראָפּ־מעצענאַט. אָט פֿון וואַנעט עס קומט צו דעם באַשיידענעם קלעצקער מענדלען אַזאַ גאווה!

דעם פּסיכאָ פֿון מעגאַלאָמאַניע האָב איך שוין געהאַט אָבסערווירט בײַ אַ סך פֿון אונדזערע קליינשטעטלדיקע אויפֿגעקומענע „מיליאָנערן", און ס'איז שווער געווען זיך אָפּצודינגען בײַ זיי פֿאַר וויניקער. חוץ וועג זיי האָבן געמאַכט אַ נעבעכדיק פּנימל, קומענדיק צום הכנסה־באַאַמטן (רעסיוועך אָף רעוועניו).

איך בין צופֿרידן געווען פֿון מײַן פּסיכאָ־דיאַגנאָז פֿון צוויי־פּנימדיקן מענדלען. ראָז וועט זײַן איבערראַשט און פֿאַרוווּנדערט, און מסתּמא אויך דערשראָקן, וועג איך וועל איר אָפּמאָלן דעם טראַגי־קאָמישן אַקט, וואָס האָט זיך דאָ ערשט אָפּגעשפּילט. זי פֿלעגט אים דאָך אויפֿנעמען מיט איר אויפֿריכטיקער פֿרײַנדשאַפֿט. און איך, זײַן ליטעראַרישער „דינער", פֿלעג מיט אים פֿאַרברענגען שעהען אין ס'רובֿ פּוסטע רייד. אים, מענדלען, האָב איך אײַנגעקאָלקולירט אין מײַן ליסטע פֿון „קליענטן", ווי איך דערצייל עס אין די פֿרימערדיקע בלעטער. ער איז אָבער געווען פֿון די מער חשובֿע און פֿעיקע און כ'האָב אים געהאַלטן אין כּבֿוד. ער איז שוין געווען אַ רעגולערער גאַסט, וואָס איך האָב געמוזט אויסהערן זײַנע מעשׂיות.

ווי שוין דערציילט, איז אונדזער ערשטע באַגעגעניש געווען ווי אַ כּמו־אידיליע. ער האָט מיר דעמאָלט אויסגעמאָלט זײַנע הצלחות און אָנגערופֿן גרויסע ציפֿערן, וואָס איך האָב זיי תּיכף פֿאַרגעסן. פֿאַר אים האָט עס געזאָלט מיינען אָנקניפּן אַן אינטימע חבֿרשאַפֿט, ער איז שוין געווען באַזעסן פֿון זײַן נגידישן סטאַטוס און זיך געסטאַרעט, אַז איך זאָל פֿון דעם נתפּעל ווערן. אָבער מיך האָט עס ניט באַאײַנדרוקט, חוץ וואָס איך פֿלעג, צו מאָל פֿון העפֿלעכקייט וועגן, אַ סמאָטשקע טאָן: „אַהאַ, אַזאַ באַרג מיט געלט!" און ער פֿלעגט זיך צעשמעלצן פֿון הנאה. נאָך מיט מער ענטוזיאַזם פֿלעגט ער רעדן פֿון זײַן זון, דוד, וואָס איז שוין אַ פֿאַרטיקער מיליאָנער. אַ מולטי־מיליאָנער... ער פֿלעגט מיר אויסדערציילן פֿון קאָמערציעלע טראַנזאַקציעס, אין שפּיטאָלן, פֿאַבריקן פֿון מעדיקאַמענטן, וווּ עס פֿלײַען מיליאָנען ווי זייפֿנבלאָזן... אויך וועגן דעם זונס דערפֿאָלגן און קלוגשאַפֿט אין מיליאָנען־מאַנעווערעס אויפֿן „סטאָק־עקסטשיינדזש". ער האָט מיר אויך פֿאַרטרויט, אַז דוד ברענגט אים, פֿון צײַט צו צײַט, נאָך אַ פּעטן „כאַפּ", אַ גרויסן טשעק. צוליב וואָס אַזאַ רײַכער יִד, ווי מענדל טאַבאַטשניק, דאַרף „אַ גרויסן טשעק", האָב איך ניט געפֿרעגט.

איך האָב געווּסט און געזען, אַז ער פֿאַרמאָגט גרויסע בלאָקהײַזער אין רײַכע קוואַרטאַלן. ער און זײַן פֿרוי, פֿייגל, האָבן געלעבט אין איינעם פֿון די דעפּאַרטמענט־דירות. זײַן יינגערער זון איז געווען אַ באַרימטער האַרץ־ספּעציאַליסט אין ניו־יאָרק, האָט ער מיר דערציילט, און אויך די קאָמפּליקאַציעס פֿון אַ חתונה. ער האָט אין ניו־יאָרק אויך געהאַט אַ שוועסטער, וואָס האָט געהערט צום יִדישן לינקן לאַגער.

די טאַבאַטשניקס פֿלעגן אָפּט פֿלײַען איבער דער וועלט: אַמעריקע, אַרגענטינע, ישׂראל און די טורס פֿלעגן לאַנג דויערן.

איך האָב דעמאָלט שוין געקענט אַבא שאַבאַן און ער איז מיר דווקא געווען סימפּאַטיש, ניט געקוקט אויף ריידערײַען און רכילותן, וואָס כ'האָב זיך אָנגעהערט; ער, ווי אַלע אַנדערע זײַנע ייִדן פֿון ליטע, האָט אויך געוואָלט ווערן אַ „מיליאָנער". האָט זיך דער שלימזל אונטערגערוקט און ער האָט זיך אויסגעגליטשט. ער האָט אָבער ניט געוואָלט זיך אונטערגעבן, געקניפּן די באַקן און געפֿירט אַ געזעלשאַפֿטלעכן גאָר לײַטישן סטאַטוס, אין אַ קאָלאָסאַל גרויס הויז, שיין דעקאָרירט, מיט גלאָזשאַפֿקעס פֿון היסטאָרישע ייִדישע אַנטיקן און קונסטבילדער פֿון באַרימטע ייִדישע מאָלערס. ער איז געווען פֿרעזידענט פֿון „אָרט־אָזע" אין דרום־אַפֿריקע און געווען פֿאַרטראָטן אין אַ סך ייִדישע אינסטיטוציעס. שאַבאַן האָט זיך גערעכנט אין היגן סאָציאַלן מצב פֿאַר אַ „פֿילאַנטראָפּ". אויב ער איז עס ניט געווען אין פֿולן זינען פֿון דעם באַגריף, האָט ער אָבער מיט אַ ברייטער האַנט און אָפֿן האַרץ געשטיצט ייִדישע מוסדות און פֿערזאָנען איבער דער וועלט און אין דעם לאַנד. ער האָט אַראָפּגעבראַכט באַקאַנטע ייִדישע פֿערזענלעכקייטן אויף קאַמפּיינס און זײַן הויז איז געווען אַ באַקאַנטער אַדרעס מיט אָפֿענע טירן פֿאַר ייִדישע קינסטלער און שרײַבער. אין דעם אַלץ האָט אַקטיוו־משפּחהדיק מיטגעהאָלפֿן זײַן ווײַב, שׂרה, וואָס האָט געהאָט אַ שם מיט אירע קולינאַרע ייִדישע פּאָטראָווען. די קבלת־פּנים פֿאַרטיעס בײַ די שאַבאַנס זענען מפֿורסם געווען אין אַלע ייִדישע קרײַזן.

אויך איך און ראָזי האָבן געהאַט דעם כּבֿוד צו געניסן פֿון אַזאַ אומפֿאַרגעסיקן אויפֿנעם בײַ די שאַבאַנס. אין 1952, אַ יאָר נאָך אונדזער קומען, האָט שאַבאַן אויפֿגענומען דעם ייִדישן קינסטלער רפֿאל מאַנדעלצווײַג און געקויפֿט בײַ אים בילדער אויף ייִדישע טעמעס. די און אַנדערע ווערטיקע בילדער אַנטיקן, אויב איך מאַך קיין טעות ניט, האָט ער פֿאַרן פֿאַרקויפֿן זײַן הויז, אַוועקגעשאָנקען דעם ייִדישן מוזיי, בײַם בּאָרד אָף דעפּיוטיס (קהילה) אין יאָהאַנעסבורג. אַבא שאַבאַן האָט געהאַט אַ סך שׂונאים, ריכטיקער, ניט־פֿאַרגינערס אין דער ייִדישער אימיגראַנטישער סביבֿה, וואָס די קינאה האָט זיי געפֿרעסן; זיי האָבן ניט געקענט פֿאַרלײַדן די צעפּויקטע רעפּוטאַציע פֿון קראַקינאָווער בחורל, וואָס האָט פֿונעם זאַמדיק־מאָנטשינקן שטעטעלע מיטגעבראַכט מיט זײַנע נײַנצן יאָר אַן אַמביציעזן שטאַרקן ווילן צו שטײַגן הויך און ווערן אַ פּראָמינענטע פֿיגור אין זײַן נײַער היים. אָבער אים איז ניט באַשערט געווען ס'גליק פֿון דערגרייך – אפֿשר האָט ער איבערגעצויגן די סטרונע פֿון זײַן מזלדיקן אָנהייב – ער איז געפֿאַלן און ניזוק געוואָרן.

איך האָב געוווסט, אַז טאַבאַטשניק טראָגט אַן אומגעשטילטן כעס אויף אַבא שאַבאַן. איין טאָג האָט עמעץ אין מײַן בײַזײַן דערמאָנט דעם נאָמען שאַבאַן, און מענדל האָט אָנגעהויבן שפּײַען מיט גאַליקער שׂינאה. מיר האָט עס פֿאַרדראָסן, אָבער כ'האָב מיט קיין אײַן וואָרט זיך ניט געוואָלט אַרויסשטעלן ווי זײַן סניגור. געקומען זענען בײדע אין דרום־אַפֿריקע אין יאָר 1927. טאַבאַטשניק איז „געווען אַ לערער פֿון ייִדיש און געזאַנג אין דער (יאָהאַנעסבורגער) פֿאָלקשול". איצט, אין די זעכציקער יאָרן, איז ער געווען אַ גרויסער פּאָדריאַטשיק

אין פֿאַרבן די פֿיל־גאָרנדיקע בנינים אין דער זײַך־בויענדיקער שטאָט.

שאַבאַן האָט געשריבן אַרטיקלען און רעפּאָרטאַזשן. רעדאַקטירט און אַרויסגעגעבן... „אַפֿריקאַנער אידישע צײַטונג" און דער עקספּרעס... די „יִדישע שטימע". אין 1934 איז דערשינען זײַן בוך „היימלאָזע טעג". אין סעפּטעמבער 1960, וועלן איך בין געקומען מיטן באַקאַנטן יִדישן שרײַבער מענדל מאַן מיט אַ ניט באַשטעלטן באַזוך צו אַבא שאַבאַן אין אָפּיס, האָט ער אויפֿגענומען דעם גאַסט מיט גרויס פֿרייד. און בעת דער געזעגענונג האָט ער אים אַרויסבאַגלייט מיט אַ היפּשן טשעק און אַלע דרײַ האָבן מיר צופֿרידן געשמייכלט. נאָכן אַרויסקומען אויף דער גאַס האָט מיר מענדל מאַן געזאָגט: „זײַן שם פֿון בריטהאַרציקייט האָב איך געהערט פֿון יִדיש־שרײַבערס אין ישׂראל, וואָס זענען דאָ פֿרײַער געווען אויף באַזוכן" און צוגעגעבן: „אָט דאָס איז שאַבאַן." איך האָב געווּסט, אַז דוד טאַבאַטשניק האָט אין זײַנע ערשטע יאָרן געאַרבעט בײַ אַבא שאַבאַן אין אָפּיס און ער איז עס געווען דעם יונגן טאַבאַטשניקס צוגרייטער און „מחנך" צום אַרײַנקומען אין „סטאָק עקסטשיינדזש".

ס'איז געווען אַרום מיטן זעכציקער, וועלן מענדל האָט מיר אַ ווײַז געטאָן אַ סטייטמענט, מיט גרויסע ציפֿערן, פֿון שאַבאַנס אָפּיס, אַז דער זשוליק האָט נאָך די חוצפּה צו מאָנען פֿאַר „שערס", וואָס ער האָט בײַ אים געקויפֿט און די פֿירמע איז געגאַנגען מכולה. כ'האָב געפֿרווט געפֿינען אַ זכות: וואָס איז ער שולדיק? ער איז דאָך בלויז אַ פֿאַרמיטלער. האָט זיך מענדל צעקאָכט: „אַ פֿאַרמיטלער? אַן אַפֿעריסט איז ער, אַ גנבֿ! ער האָט הונדערטער אָרעמע און רײַכע יִדן אומגליקלעך געמאַכט און זיך אָנגעשטאָפּט מיט זייערע פֿונטן. קיין פּעני וועט ער בײַ מיר נישט קריגן." איצט, פֿינף יאָר שפּעטער, האָט זיך מיט מיר איבערגעחזרט די זעלביקע טומלדיקע שפּיל: קיין פּעני ניט! און כ'האָב זיך דערמאָנט, ווי מענדל האָט דעמאָלט געשריען: „אָט דער שווינדלער, דער שאַבאַנקע, וועט נאָך גיין געשמידט אין קייטן, אין קאַטאָרגע." אָט די בייזע נבֿיאות איז טאַקע מקוים געוואָרן. איך געדענק נאָך דעם פֿעטן קאָפּ אין דער אָוונט־צײַטונג נאָכן מישפּט.

ס'האָט מיר אויסגעוויזן, אַז אויך דער קאָרעספּאָנדענט קוויקט זיך מיט שאָדנפֿרייד, ווי מײַן „ברויטגעבער", וואָס האָט דערלעבט די דערוואַרטע נקמה. אָט דאָס, דער טויט פֿון אַ יונגן זון אין אַן אויטאָ־קאַטאַסטראָפֿע און שווערע ביינעסקלעפּ, האָבן מסתּמא אים פֿאַרקירצט די יאָרן. פֿון טורמע, דאַכט מיר, האָט מען אים געזומען מיט אַ האַרצאַטאַק אין שפּיטאָל. אַ קורצע צײַט שפּעטער איז ער, אין עלטער פֿון 70 יאָר, געשטאָרבן. אַ פּאָר יאָר פֿאַר זײַן אַוועקגיין, אין מיטן פֿון די 70ער, וועלן ער האָט שוין געהאַט ליקווידירט זײַן אָפּיס, פֿלעג איך זיך מיט אים טרעפֿן כּמעט יעדע וואָך.

איך פֿלעג קומען מיט מײַן אויטאָ און אים לאָזן שטיין אין אַ זײַטיקער שטילער גאַס. ער פֿלעגט אָנקומען צום קאַרלטאָן האָטעל, אין צענטער שטאָט, מיט זײַן עלעגאַנטער קאַר, געטריבן פֿון אַ שאָפֿער, אין אַ ספּעציעלן מונדיר און מיט ווײַסע הענטשקעס. בײַם הויפּט־אַרײַנגאַנג צום האָטעל, האָט דער שאָפֿער געעפֿנט פֿאַרן באַלעבאָס דאָס אויטאָ־טירל און שאַבאַן פֿלעגט אַרויסשטײַגן.

מסתמא האָט ער זיך פסיכיש געגייטיקט אין אָט דער „פאַראַדנער מעדיצין", און טאָמער אַ שׂונא באַמערקט אים, זאָל ער זען אַז „אָט דאָס איז שאַבאַן" – ער קומט נאָך צו לאָנטש מיט אַ פֿרײַנד אין קאַרלטאָן האָטעל. ס'האָט געמיינט סטאַטוס. איך האָב שוין געוואַרט אין פֿאָיע, און מיר פֿלעגן ביידע אַרײַנגיין אין רעסטאָראַן, מיט די רויטע אוזערירטע טעפּעכער. בדרך־כלל איז אונדזער טישל געווען ליידיק. דער שוואַרצער קעלנער פֿלעגט זיך פֿאַרנייגן מיט אַ שמייכל און אַרויסרוקן די שטולן, מיר זאָלן זיך זעצן. ער האָט שוין געווּסט, אַז עס קומט שפּעטער אַ לײַטישער טיפּ. מיר פֿלעגן טרינקען קאַוווע, צו מאָל אויך נעמען אַ סענדוויטש צי אַ פּיראָג.

תּמיד אין דער צײַט פֿלעגן זיך דאָ אַראָפּלאָזן פּאָרלעך צי גרופּקעס סוחרים און אָנגעשטעלטע פֿון די דערבײַקע פֿירמעס. אַ סך פֿון זיי האָבן געקענט אייבל שאַבאַן, און פֿלעגן אים פֿרײַנדלעך באַגריסן. דאָס פֿלעגט אים דערפֿרייען און ער פֿלעגט זיך אָנסטרויען אין אַן ערנסטער פּאָזע: זאָל הייסן, אַז מיר באַהאַנדלען דאָ אַ וויכטיקן ליטעראַרישן ענין. איך פֿלעג שטענדיק מיטברענגען ביכער און זשורנאַלן, וואָס זענען ערשט געווען אַרויס, און זיי מישן, קוקן און שמועסן. שאַבאַן האָט געקענט די נעמען, מיט אַ סך פֿון זיי געווען פּערזענלעך באַקאַנט און אַרויסגעוויזן אינטערעס צו זייערע שאַפֿונגען.

אַוודאי האָט דער מיליאָן־מיקראָב אַ ביס געטאָן אָט דעם היימישן יידּ, אָבער אים ניט טאָטאַל פֿאַרסמט. אין 1969 איז אַרויס אַ פּרעבטיק בוך פֿון זײַן ווײַב, שׂרה, צי סערא שאַבאַן, אין ענגליש: אַ גרויס־פֿאַרמאַטיקער קאָכבוך פֿון 335 זײַטן, מיט פֿאַרביקע פֿולע בלעטער, אילוסטראַציעס און טאַבעלעס. דער טיטל: „פּאַוווע און ברויט". אַ יאָר שפּעטער, 1970, איז אַרויס איר בוך, אין ענגליש: „גאָלדענער קאָרן", זכרונות פֿון איר משפּחה און היימשטעטל, פּרען. אין 1974 איז אַרויס אַ בוך, אויך אויף ענגליש, פֿון אַבא שאַבאַן: „פּאָרטרעט פֿון אַ פֿאָלקסמענטש". דאָס בוך האָט, אַפּנים, געזאָלט פּסיכיש אויפֿשטעלן זײַן פֿאָלקישן אימאַזש, וואָס אין תּוך איז ער אַזאַ פֿאַרבליבן. בעת אונדזערע צוזאַמענטרעפֿן, האָב איך געפֿילט זײַן גערעַנגל מיטן סנאָבישן, פֿרעמדן עלעמענט, וואָס איז אַרײַן אין אים ווי אַ גילגול. אין דער דימענסיע, ווי ער האָט די ראָלע געשפּילט, האָט מען באמת געדאַרפֿט זײַן אַ מיליאָנער, אַז יעדער אויפֿטריט אויף דער געזעלשאַפֿטלעכער בינע זאָל זיך אָפּשפּילן מיט אַלע עפֿעקטן. ווי נאָר ער האָט זײַן אָרעם־יידיש פֿאַרוואָרפֿן, אין אָנהייב פֿון די פֿערציקער יאָרן, האָט ער אָנגעהויבן אַ נײַ לעבן. וועג איך בין געקומען אין יאָהאַנעסבורג, אָנהייב 50ער, איז ער שוין געווען אַרויפֿגעשטיגן צו אַ הויך עקאָנאָמישער פּאָזיציע. ער האָט שוין דעמאָלט געלעבט אין אַ שיין־פּריציש צוויי־עטאַזשיקן הויז, אויף אַ גרויסן גרונט, אין דער רײַכסטער געגנט פֿון שטאָט. דער נאָמען שאַבאַן איז שוין געווען בריית באַקאַנט. איך האָב יענע יאָרן געהאַט מײַנע אייגענע שווערע דאגות און ס'האָבן אַבסאָלוט מיך ניט אינטערעסירט די סענסאַציאָנעלע שאַבאַן־נײַעס. מע האָט דערציילט ווונדערלעכע זאַכן, לעגענדעס און רכילות, ווי ער דרייט אַ גאָלדענעם ראָד, מיט אַקציעס, מײַנס, מיליאָנען – און איז שוין אַליין פֿאַרדרייט. און בײַם

שפּיץ פֿון זײַן קאַריערע, וועלן ער האָט מיט אַזאַרט געזומען אויסשפּילן די ראָלע פֿון קאַפּיטאַליסט, האָט ער אָנגעהויבן פֿאַרשפּילן.

איך האָב וועגן די דערמאָנטע ביכער געשריבן מיט סימפּאַטיע און פֿאַרשטענדעניש, ניט אָנרירנדיק די רויע וווּנדן. שאַבאַנס בוך, דאַבט מיר, האָט ניט דערגרייכט זײַן ציל: עס האָט אים ניט צוריקגעשטעלט די רעפּוטאַציע פֿון אַ „פֿאָלקסמענטש". די וויניקע לייענערס, זײַנע פֿרײַנד, וואָס ער איז צו זיי דערגאַנגען, האָבן אים אין בעסטן פֿאַל אונטערגעטראָגן רחמנותדיק ווערטער, כדי צו פֿאַרגינגערן דעם אימפּאַקט פֿון ירידה, וואָס איז שוין ניט געווען צו פֿאַרמײַדן. צו זײַנע יידיש־יידן דאָ און אין דער וועלט איז דאָס בוך בכלל ניט דערגאַנגען. ס'וואָלט געווען אַ וויץ: אַ פֿאָלקסמענטש אויף ענגליש.

ביידע, מענדל טאַבאַטשניק און אַבא שאַבאַן, האָבן געליטן פֿון זעלביקן סימפּטאָם: מעגאַלאָמאַניע. אָבער בײַ יעדן פֿון זיי האָט זיך דער קאָמפּלעקס מאַניפֿעסטירט אויף אַן אַנדער אופֿן. דער מיט יאָרן יינגערער שאַבאַן, וואָס האָט שוין אַ נאַש געטאָן פֿון פּראָגרעסיוון מאָדערניזם, האָט עס אַנטוויקלט צו גראַנדיאָזע פֿאָרמען, מיט גלאָבאַלע יידישע אַרגאַניזאַציעס, וווּ ער האָט פֿאַרנומען בכּבֿודיק אַמטן פֿון פֿירערשאַפֿט, פֿאָרזיצער און פֿרעזידענט, און געהאָלפֿן פֿירן קאַמפּיינס אין די גרעסטע וועלטצענטערס, מיט מי און ענערגיע. מענדל טאַבאַטשניק האָט זיך בכלל ניט פֿאַרנומען מיט געזעלשאַפֿטלעכער עסקנות. ער איז געווען אַרײַנגעטאָן אין זײַן פֿירמע פֿון הויז־מאַליערײַ און געפֿירט זײַן פּריוואַט לעבן. זײַן הויז איז געווען ווי אָפּגעשלאָסן.

מיט די ביידע קאָנטראָווערסיאַלע כאַראַקטערן בין איך געווען אין פֿאָרמעלער פֿרײַנדשאַפֿט, אָבער קיין מאָל ניט קיין שטובגאַסט. דאָס איינציקע מאָל בײַ די שאַבאַנס, בין איך געווען לויט אַ רעקאָמענדאַציע פֿון לוי שאַליט, און עס האָט געזאָלט זײַן אי אַ קבלת־פּנים, אי אַ שטויס צו אַ פֿאָנד אַרויסצוגעבן אַ בוך. דאָס לעצטע איז ערשט רעאַליזירט געווארן אַרום אַ פֿערטל יאָרהונדערט שפּעטער, אין 1978, וועלן כ'בין געווארן „באַפֿרײַט" פֿון מײַנע קולטור־פּאָסטנס.

בײַ מענדל טאַבאַטשניק אין הויז בין איך אויך געווען נאָר איין מאָל, און אויך דורך אַ צופֿאַל: ס'איז געווען אַ פֿרײַטיק, אין אָנהייב נאָוועמבער 1962, אַ פּאָר וואָכן נאָך די ימים־טובֿים, און כ'האָב מיטגעבראַכט אַ פּאַק זײַטן פֿון דרוק. איצט, אַז די אײַליקע יידישע אַרבעטן האָבן זיך פֿאַרענדיקט, האָב איך געוואָלט צויגן מיטן פֿאַרענדיקן דאָס בוך לידער פֿון מענדל טאַבאַטשניק. כ'האָב אים געוואָלט ווײַזן די פֿאַרטיקע זײַטן, זונטיק, בעת זײַן ווײַזיט בײַ אונדז. זונטיק פֿרי טעלעפֿאָנירט ער מיר. ער ליגט קראַנק. אַ גריפּע. און ער וואָלט וועלן זען די זײַטן. אויב איך קען אַריבערקומען און זיי מיטברענגען.

„אַוודאי קען איך. און פֿאַר איינס וועל איך מקיים זײַן די מיצווה פֿון ביקור־חולים," האָב איך געזאָגט.

די פֿאַרבעטונג איז בעצם געווען אַ מין ביזנעס־באַזוך, ניט ווי אַ גאַסט. פֿייגל, זײַן ווײַב, האָט מיר אָנגעווײַזן אויפֿן שלאָפֿצימער. דאָרטן איז געווען אַ יונגער מענטש, וועמען איך האָב באַגריסט, און מענדל האָט געזאָגט: „דאָס איז מײַן זון,

דייוויד." איך האָב אים אויסגעשטרעקט אַ שלום־עליכם־האַנט:

„מיך פֿרייט אײַך צו קענען, אַ זון פֿון אַ טאָלאַנטירטן פֿאָטער."

דער יונגער טאַבאַטשניק האָט געמאַכט אַן אומצופֿרידענע גרימאַסע, ווי מײַן קאָמפּלימענט וואָלט אים ניט געווען צום האַרצן. אַרויסגעמורמלט אַ דאַנק. זיך אויף גיך געזעגנט מיטן טאַטן און גלײַך אַוועק.

עטלעכע יאָר שפּעטער, ווען איך בין געקומען צו דייוויד טאַבאַטשניק אין אָפֿיס, און ער איז שוין דעמאָלט געווען מפֿורסם ווי אַ מיליאָנער, האָט מיך פֿאַרכאַפּט זײַן ענינוותדיקייט. ער האָט גערעדט מיט אַ שטיל קול און זיך באַנומען פּשוט און פֿרײַנדלעך. ס'איז געווען דער עקסטרעמער היפוך פֿון גאווה און תקיפֿות, וואָס האָט געוועקט דרך־ארץ און סימפּאַטיע.

יענעם יאָר איז גראָד אָנגעקומען, ווי אַ גאַסט און קולטור־שליח, חיים גראַדע. די שׂימחה אין היגן יִשׂוב, בפֿרט בײַם יידיש־רעדנדיקן עולם, איז געווען אין־לשער. ס'איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ קולטור־פֿעסטיוואַל, און ער האָט גערעדט בײַ איבערפֿולטע זאַלן. מע האָט אים ממש געטראָגן אויף די הענט. דעם זונטיק נאָך זײַן אָנקום איז גראַדע אויפֿגענומען געוואָרן מיט אַ פֿײַערלעכן קבלת־פּנים, בעת וועלכן הונדערטער יידן האָבן מיט הנאה און שפּאַנונג אויסגעהערט זײַן גלענצנדיק־פֿײַנעם רעפֿעראַט „נוסח מיזרח־איראָפּע". אין דער געהויבענער יום־טובֿדיקער אַטמאָספֿער האָט ער פֿאַרקויפֿט און געחתמעט זײַנע ביכער.

צוויי טעג שפּעטער, דינסטיק, האָט גראַדע ווידער געהאַט אַ לעקציע. נאָך דעם איז ער געשטאַנען, ענלעך צו אַ רבין, אַרומגערינגלט מיט זײַנע חסידים, וואָס קוקן אים אין מויל, כדי צו כאַפּן זײַנעם אַ זאָג, אַ חידוש. איך בין אויך געווען צווישן זיי, ווען כ'האָב דערפֿילט, ווי אַ האַנט האָט מיך אַ צי געטאָן בײַם אַרבל. כ'האָב זיך אומגעקוקט: דאָס איז געווען מענדל טאַבאַטשניק. איך בין מיט אים אַוועק עטלעכע טריט ווײַטער פֿון טומלדיקן עולם און ער האָט מיר געזאָגט, עפּעס ווי אַ סוד: „איך וויל אײַך מאָרגן זען." איך האָב פֿאַרשטאַנען, אַז דאָס האָט עפּעס אַ שׂיכות מיט גראַדען, אָבער בשום־אופֿן ניט געקענט זיך פֿאָרשטעלן וואָס אַזוינס. וועמען מיר האָבן זיך אויף מאָרגן געטראָפֿן, האָט מיר מענדל געזאָגט: ער וואָלט פֿאַר גראַדען עפּעס געטאָן, אויב ער, גראַדע, וועט פֿאַר אים אויך עפּעס טאָן. כאָטש דער אָנווונק איז געווען קלאָר, האָב איך געפֿרעגט: „וואָס אַ שטייגער?" מענדל האָט מיר געזאָגט, אַז ער האָט באַמערקט מײַן גוט־חבֿרשאַפֿט מיט גראַדען, וואָלט אפֿשר געווען אַ פּלאַן, כ'זאָל אים פֿרעגן, צי וואָלט ער ניט געקאָנט אָנשרײַבן עפּעס וועגן מענדלס לידער. איך האָב אים גלײַך געזאָגט, אַז איך ספֿק שטאַרק אין דעם. ראשית, גראַדע פֿאַרנעמט זיך ניט מיט קריטיק. מענדל האָט מיר אומגעדולדיק איבערגעריסן: „מיינט איר אַז ניט..." איך האָב אים געזאָגט: „איך מיין גאָר ניט. טוט ווי איר ווילט, און אויב יע קען איך רעדן מיט אים."

מסתמא איז די אידעע שוין געווען פֿאַרטיק בײַ אים אין מוח: „גוט, לאָמיר פֿרובירן", האָט ער מיך אויך אַרײַנגענומען אין דער פּראָבע. ס'איז געווען מיטן נאָווועמבער און דער דרוק האָט אַרויסגעענדיקט אַלע אײַליקע אַרבעטן, כדי זיך

שליסן אין דעצעמבער צו דער גרויסער וואַקאַציע. איך בין אַוועקגעלאָפֿן צום דרוקער און קוים מיט צרות געפֿועלט, אַז ער זאָל מיר צונויפֿהעפֿטן די לויזע איבער 300 זײַטן: איך מוז עס נייטיק האָבן ביז שבת. זונטיק האָב איך עס מיטגענומען צום פֿריוואַטן קבלת־פּנים, וואָס איז געפֿראַווען געווארן אין הויז פֿון רחמיאל פֿעלדמאַן. נאָכן צובײַסן און משקה האָב איך גראַדען גענומען צו אַ שטילן ווינקל און אים בקיצור געזאָגט וועגן ענין טאַבאַטשניק. גראַדע האָט אַ קלוגן שמייכל געטאָן און געפֿרעגט, ווי אויף טשיקאַווען: „וויל ער מיך אָפּקויפֿן? און וואָס איז דער פּרײַז?" איך האָב אים איבערגעגעבן מיט דער פֿראַזע פֿון מענדלען: ער וועט גראַדען אַרויסבאַגלייטן מיט אַ שיינער מתּנה. חיים האָט געלאַכט. ניט קיין צו אַטראַקטיווער אָנבאָט, נאָר ער וועט אַרײַנקוקן אין בוך און געבן אַ תּשובֿה.

אַ פּאָר טעג שפּעטער האָט ער מיר געזאָגט: ניין, ער וועט עס ניט טאָן. וועגן אַזאַ פּאָעזיע־זשאַנער איז ניט פֿאַר אים צו שרײַבן. נאָר אויב טאַבאַטשניק וויל אים צוטראָגן אַ ביסל הילף אַרויסצוגעבן אַ בוך, וועט ער זײַן נאָמען מיט דאַנק דערמאָנען, צוזאַמען מיט די אַנדערע ספּאָנסאָרס פֿון בוך.

מיר איז גוואַלדיק געפֿעלן געווארן זײַן שטאָלצע האַלטונג און זעלבסטווערדע און כ'האָב אים באַדאַנקט פֿאַר נעמען זיך די טירחה עס צו לייענען. אָבער וען כ'האָב איבערגעגעבן טאַבאַטשניקן גראַדעס פֿאָרשלאָג, האָט ער זיך אָנגעבלאָזן אומצופֿרידן: „דאַרף מען ניט..." פֿאַר מיר איז אַזאַ אַראָגאַנץ און גרויסהאַלטערײַ ניט געווען מער קיין נאָווינע. כ'האָב עס אומעטום געפֿילט.

אָנהייב 1963 איז אַרויס דאָס בוך פֿון מענדל טאַבאַטשניק, אין אַ פֿראַבטאַינבונד און מיט צייכענונגען. גראַדע איז שוין געווען צוריק אין אַמעריקע. און דאָ האָט מען געצאַצקעט זיך מיטן בוך און זײַן מחבר. געמאַכט אויפֿנאַמעס, געשריבן און געלויבט זײַן אַרויסקום אויף דער פּאָעזיע־אַרענע קרובֿ צו זײַנע 70.

איך האָב אויך געשריבן און זיך געמאַכט גלייבן אין דעם וואָס איך זאָג. איך האָב ניט דערוואַרט קיין „שיינע מתּנה", ווי ער האָט אָנגעבאָטן גראַדען, בלויז מײַן אַרבעט־שׂכר, נעטאָ. דאָס איז געווען די מאָס. אָבער יענעם שׂינאה־אַרויספֿלאַץ אויף אַבא שאַבאַן האָב איך ניט פֿאַרגעסן. ס'האָט מיך געמאַכט אומרויק און מײַן ברויטגעבער איז מיר געווארן חשודיק און ריזיקאַליש. כ'האָב זיך שוין געהיט מיט ווערטער.

און הײַנט, אַ פּאָר יאָר שפּעטער, ווידער אַ וווּלקאַנישער אַרויספֿלאַץ, מיט פֿײַערדיקע פֿײַלן, געצילט דירעקט אין מיר. איך האָב באמת ניט געווּסט מיט וואָס אַזוינס האָב איך זיך פֿאַרזינדיקט. זײַן אויפֿגערודערטע פֿאַנטאַזיע האָט אַ פּנים מענדלען אויסגעמאָלן אַ בילד, אַז מײַן אַרבעט פֿאַר דער טײַבע סעגאַל, וועלכע כ'האָב קיין מאָל ניט געזען, איז אַ פֿאַרראַט קעגן אים. ער וועט איר פֿאַרלויפֿן דעם וועג און ווײַזן ווער שטאַרקער איז. און איך האָב באַשײַמפּערלעך געפֿילט, וואָס עס גרייט זיך פֿאַר מיר: דער באַליידיקט צעקאָבטער מענדל טאַבאַטשניק, זיצט איצט בײַ זלמן לעווי, אין אָפּיס פֿון דער קולטור־פֿעדעראַציע און מען גרייט צו דעם פּלאַן פֿון מײַן סוף: אַ טראַסק מיט צוויי בולאַוועס מיר איבערן שאַרבן...

אין מיר האָט זיך געשפרייט די רויקייט פֿון אַ זומערדיק צעזוניקטן טאָג, וואָס האָט בלוי און גרין אַרײַנגעקוקט אין גרויסן פֿענצטער פֿון מײַן נײַער פֿרישׂ־שמעקעדיקער סטודיאָ, ווי מיר האָבן עס גערופֿן. אַ שטיל ווינטל האָט געבראַכט אַ חלום. ס׳איז געווען ווי אַן אידיליע. און אַ שורה צו אַ ליד האָט מיר אַ פֿינקל געטאָן אין מוח, ווי ס׳בליצל פֿון גאָלדיקן שטראַל אין גלאָז פֿון מײַן שרײַבטיש, און כ׳האָב אויסגעשטרעקט אַ האַנט צו דער שטומער פֿען. אין דעם מאָמענט האָט זיך דורך דער אָפֿענער טיר אַרײַנגעוואַקלט ראָז און איז גלײַך אַרויף צו מיר אויפֿן שויס, מיך אַרומגענומען און זיך הויך צעווײַנט. אין מײַן גוף האָבן אַלע פֿאַרשטילטע נערוון אויפֿגעיאָמערט אין אימה־אַלאַרעם, ווי די סירענעס בעת די ערשטע מלחמה־טעג.

„וואָס האָט פֿאַסירט? וואָס? דערצייל.״

די שטילקייט אין מיר איז מיט אַ מאָל צעשפּליטערט געוואָרן און געשוומען אין מוח, ווי צעפּיצלט שטעבעדיק גלאָז. ס׳האָט געדויערט אַ ביסל, ביז מיר האָבן זיך ביידע באַרוּקט; איך האָב זי פֿעסטער צוגעדריקט צו זיך, אַ קוש געטאָן און געזאָגט: „איצט דערצייל.״

ראָז האָט אויסגעווישט די טערערן, זיך איבערגעזעצט אויף דער סאָפֿע דערבײַ און מיט אַן אויפֿגערעגט קול דערציילט: זי איז געווען בײַם פֿריזירער. נאָר דעם אין סופֿערמאַרק געקויפֿט אַ פּאָר נייטיקע זאַכן און רויק זיך געשפּאַצירט אַהיים. פּלוצלינג איז איר אַנטקעגן אָנגעלאָפֿן אַ מענטש מיט בייז־פֿאַרלאָפֿענע אויגן, וועלכן זי האָט אויפֿן ערשטן קוק ניט דערקענט. ער האָט אַ פֿאָך געטאָן מיט אַ האַנט, ווי ער וואָלט וועלן זי שלאָגן. זי האָט אַ געשריי געטאָן: „מענדל, וואָס טוט זיך מיט אײַך?״ און ער האָט געמומען שרײַען צו איר: „אײַער מאַן זוכט אויף זיך צרות! איר וועט זען וואָס איך קען... איך וועל אײַך פֿאַרהונגערן, די קינדער...אים... אין טורמע אַרײַנזעצן...״ זי האָט זיך געשעמט און מורא געהאַט, טאָמער לויפֿט מען זיך צונויף אויף זײַנע קולות. זי האָט זיך אַרומגעקוקט, אָבער אַרום איז גראָד געווען שטיל, בלויז אַ פּאָר נײַגעריקע אויגן. האָט זי אָן אָטעם זיך פֿון אים אַוועקגעיאָגט אַהיים... און איך האָב געמיינט עס איר צו דערציילן, אָבער איצט ווייסט זי שוין אַלץ אַליין. ס׳איז געווען אַן אומדערוואַרט שווערער שאָק, וואָס האָט אונדז ביידן צעטרייסלט ביז טיף אין דער נשמה.

דער פֿאַל האָט מיר דערמאָנט אַ געשיכטע פֿון אַן ענלעכער איבערלעבונג, בעת אונדזערע ערשטע טריט אין דעם לאַנד: דעמאָלט האָט איינע פֿון אונדזער אייגענער משפּחה געוואָלט אונדז דעפּאָרטירן... דאָס איז געווען אַ שאָק נומער איינס. איצט, דאָס סטראַשען מיט פֿאַרהונגערן – שאָק נומער צוויי. און ווי צוגעקייטלט, איז גלײַך אונטערגעקומען שאָק נומער דרײַ – „אַרײַנזעצן אין טורמע״ און דערשלאָגן מיט אַ קולטורפֿויסט. אַז ראָז האָט מיט קענטיקער שרעק געזאָגט: „ער קען נאָך קומען,״ האָב איך איר באַוואָרנט: „ניין, מעגסט רויק שלאָפֿן,״ און כ׳האָב איר דערמאָנט: „גדענקסט, ווי כ׳האָב דיר פֿאַרזיכערט דעמאָלט, מיט אַ צוואַנציק יאָר צוריק, אַז פֿון דאָ וועט זי אונדז ניט פֿאַרשיקן. און הײַנט פֿאַרזיכער איך דיר, אַז ער וועט אונדז ניט פֿאַרהונגערן. און וועסט זען, אין

צוואַנציק יאָר אַרום, אַז דאָס איז געווען דער אמת."

און די זון האָט דעם טאָג געשײַנט ווײַטער. פֿאַרשאָטן מיט שוועבנדיקן דורכזעיקן גאָלד אונדזער הויז, דעם גאָרטן, וואָס דזשאָן האָט מיט די לעצטע כּוחות אָנגעטרונקען מיט זילבער־קילן וואַסער. די סטודיאָ מײַנע איז געווען פֿאַרפֿלייצט פֿונעם זומער־זוניקן ליכט, פֿון לעבן און פֿריידן. און מיר ביידע זענען צוריק געווען אין נאָרמאַלן מצבֿ און שטימונג, בלויז אין די אויגן איז פֿאַרבליבן אַ שאָטן פֿון דעם וואָס ס'האָט הײַנט פּאַסירט. אָבער וועגן דעם האָבן מיר מער ניט גערעדט. די קינדער זענען געקומען פֿון שול. געזונגען, געטאַנצט, געלאַכט. געגעסן מיט אַפּעטיט. איך האָב געטראַכט וועגן ברויט און זון, מעדיטירט ווי אין אַ תּפֿילה. און ס'איז מיר געווען גוט. ראָזעס אויגן האָבן ווידער פֿריילעך געבלינצלט און מיר האָבן זיך צונויפֿגעקוקט מיט די בליקן. די זון האָט אונדז געקושט מיט מאַמישער ווארעמקייט. זי איז דער מקור פֿון קיום, וואָס שפּײַזט אונדז מיט ברויט און לעבן – און כ'האָב געמאַכט אַ ברכה אויף זון...

אונדזער „פּעטשאַפּ" איז געווען אין אַ לעצטער סטאַדיע פֿון ליקווידאַציע און, אויב מעגלעך, פֿאַרקויף. קיין בעלנים האָבן זיך ניט איינגעפֿונען. מיר זענען געווען גרייט זי אָפּצוגעבן בזיל־הזול, אַפֿילו מיט אָנווער. ס'איז געווען דער חודש פֿון האָלידייס, דעצעמבער, און הערבערט איז אַוועק אַרבעטן אין אַ קאַפּעטעריע. ער האָט גלײַך זיך אַרויסגערוקט אין פֿאַרויס, אַרויסגעוויזן בריהשאַפּט און געקראָגן גוט באַצאָלט. עוועלין איז אויך אַוועק אַרבעטן אין אַ גרויס געשעפֿט, אין צענטער פֿון שטאָט. מאָריס האָט פֿאַרענדיקט זײַן הײַסקול און געמאַכט די מאַטריק־עקזאַמענס. דערווײַל האָט ער געאַרבעט אין אַ טעבנאָ־מעכאַנישן געשעפֿט, אָבער דאָרט האָט ער ניט געוואָלט בלײַבן. האָט ער געמאַכט אַן אַפּליקאַציע אויף פֿרײַוויליקן מיליטער־דינסט אין דער ישׂראל־אַרמיי, צה"ל, און געווארט. מיר ביידע און די צוויי קלענערע קינדער, פֿלעגן יעדן טאָג, אין אַ שפּעטע שעה, אַרויספֿאָרן צו אונדזער כּמעט ליידיקן געשעפֿט. עפֿענען די טירן, כּדי אָנצוקאָרמען די חיהלער, די פֿייגל, די פֿיש, וואָס זענען נאָך דאָ געבליבן. צו מאָל פֿלעגט אַ קונה זיך אַרײַנכאַפּן און קויפֿן עפּעס. זעלטן פֿלעגט אונדז באַזוכן אַ חבֿר, צי אַ פֿרײַנד.

דעם טאָג זענען מיר אָנגעקומען אַהיים גאָר שפּעט, באַוויזן נאָר אַרײַנצוגיין אינעווייניק, ווו עס קלינגט דער טעלעפֿאָן. ראָז ענטפֿערט און גלײַך שטרעקט זי מיר אויס דאָס טרײַבל: „פֿאַר דיר." „ווער רעדט?" אַ פֿרעמד קול זאָגט: „מיסטער וואָלפּע, איך בין ראובֿן סעגאַל, מסתּמא קענט איר מיך ניט." איך ענטפֿער: „איך קען אײַך יע, אַוודאי, איר זײַט דער פֿאַרזיצער פֿון דער ווילנער לאַנדסמאַנשאַפֿט דאָ." ער דערפֿרייט זיך: „יאָ, יאָ, אָבער מסתּמא האָט שוין אַ בייזע צונג אויף אונדז געררעדט." ס'ווערט מיר גלײַך קלאָר וועגן וואָס ער מיינט. ערשט הײַנט אין דער פֿרי האָט מענדל געפֿרווט מיר דיקטירן, פֿאַרשטעלן פֿאַר זיי דעם וועג. „איז מיט וואָס קען איך אײַך העלפֿן, מיסטער סעגאַל?" ער רעדט געשעפֿטלער, שטיל: „מיר ווילן אײַך און אײַער פֿרוי פֿאַרבעטן אָוונט צו אונדז אויף אַ גלעזל

טיי. מײַן טײַבע וויל איר זאָלט פֿאַר איר עפּעס טאָן... אין שרײַבערײַ... איך בין איר אַגענט... אויב איר נעמט אָן די אײַנלאַדונג, וועל איך אײַך קומען אָפּנעמען." כ'האָב אים געזאָגט, אַז ער זאָל אַ רגע צוווארטן, איך וועל פֿרעגן מײַן פֿרוי. ראָזע האָט זיך אַ ביסל געקוועלט און צום סוף צוגעשטימט.

די נאַכט בין איך געשלאָפֿן אומרויק. אין קאָפּ האָבן מיר זיך געמישט געשרייען, קאָשמאַריקע פּנימער און עפּעס אַ חשבון, וואָס האָט געמאָנט און ניט געוואָלט פֿאַרשווינדן. צום סוף, האָב איך זיך דערמאָנט, אַז דאָס איז אַוודאי דער חשבון מיט מענדלען. אַ פֿאַרדראָס האָט מיך געגריזשעט אין מאַרך: פֿאַר וואָס זאָל איך אים געבן אומזיסט מײַן אַרבעט? איך האָב ערלעך שווער געהאָרעוועט, און ס'איז געווען גענוי באַדונגען.

ניין, דאָס ניט. ניט אַזאַ פֿײַנע מתּנה... און ווי נאָר דאָס רויטע שנעבעלע פֿון דער זון האָט אַ פּיק געטאָן אין פֿענצטער, האָב איך זיך אָנגעטאָן, אָפּגעוואַשן און שטיל אַראָפּ מיט די טרעפּ פֿון שלאָפֿצימער אין מײַן סטודיאָ. צו ערשט, האָב איך צוזאַמענגעזוכט אַלע כּתבֿ־ידן פֿון מענדל טאַבאַטשניק, זיי אויסגעסדרט און קאָנטראָלירט, אַז קיין איין בויגן זאָל ניט פֿעלן, כּדי אויסצומײַדן וועלכע ניט איז אַרגומענטן. כ'האָב באַשלאָסן עס צו מאַכן פּשוט און קורץ: אים תּיכף רופֿן צו אַ מישפּט. אויב ער ווייל, אַ בוררות.

נאָך דעם האָב איך זיך געזעצט און געזומען מיט אַ רויקן קאָפּ פֿאַרצייכענען די כראָניק פֿון אָט דעם ענין. די באַגלייבטסטע עדות זענען געווען די ביכער: „מענטש און זײַן אַרום", „קלמן בולאַן" און קלענערע אַרבעטן. אפֿשר וואָלט אים קיינער ניט אַרײַנגעפֿירט אַזוי פּאַראַדנע אין דער יידישער ליטעראַטור, ווי איך האָב עס געטאָן. ס'ערשטע בוך איז אַרויס אין 1963, ווען מענדל איז געווען 69 יאָר אַלט. און מען האָט זיך דאָ מיט אים געצאַצקעט, ווי מיט אַ וווּנדערקינד. אַ יאָר שפּעטער, 1964, האָט ער פֿאַר זיך געפּראַווען זײַן 70סטן געבוירן־יאָר, אין אַ גרויסן זאַל, מיט אַ פֿײַערלעכער מאָלצײַט, משקה וכל־טוב. בײַם לאַנגן הויפּטטיש איז ער געזעסן אַרומגערינגלט מיט משפּחה און נאָענטע פֿרײַנד. און ס'האָבן זיך אָנגעהויבן די שמאַלציקע באַגריסונגען און ברכות. מע האָט זיך צעשפּילט אויף דער באַסאָוער סטרונע: דער פּאָעט און זײַנע לידער.

איך און ראָזע זענען געזעסן ערגעץ בײַ אַווינקל־טישל. מיך האָט מען ניט פֿאַרבעטן צו אַ ווארט, ווי ניט קיין אָנגעהעריקער צום גאַנצן טאַראַראַם. אַזוי איז עס געווען: איך בין דאָ געזעסן אַ פֿרעמדער, אַ באַצאָלטער פֿאַר שעפֿערישן דינסט, אָט אַזוי ווי די סאַרווער, וואָס טראָגן די טעלערס צו די טישן.

נאָך די גראַטולאַציעס און נאָך דעם געשמאַקן סאַפּער, כּטוב לבֿ המלך, האָט אונדז טאַבאַטשניק געזאָגט זײַן דאַנקווארט, דווקא אויף ענגליש. ס'וואָלט געווען מער נאַטירלעך, ווען ער טוט עס אין לשון פֿון זײַן היימישן יידיש, אין וועלכן ער שרײַבט זײַן פּאָעזיע און פּראָזע.

דעם זעלביקן טאָג, נאָך וועטשערע, האָט ראובֿן סעגאַל אונדז געבראַכט אין זייער דירה, אין קילאַרני. טײַבע, זײַן ווײַב, האָט אונדז געפֿונט די טיר. אַ קליינע, טונקעלע פֿיגור, מיט שווארצע אומעטיקע אויגן און אַ שווארצער פֿריזור,

אַרויפֿגעקאַמט נאָך הינטן. בשעת מיר האָבן זיך באַגריסט, האָט זי זיך אונטערגעאײַלט צו זאָגן, מיט אַ פֿרײַנדלעכן שמייכל: „עס איז אַ כּבֿוד פֿאַר אונדז אײַך אויפֿצונעמען". און כ'האָב געטראַכט, אַז זי האָט לאַנג רעפּעטירט אויף די עטלעכע ווערטער. פֿון קאָרידאָר זענען מיר אַרײַן אין זאַל. אַן עלעקטרישער קאַנדעלאַבער פֿון סופֿיט האָט דעם זאַל פֿאַרגאָסן מיט ליכט, און דער כּיבוד האָט אַפּעטיטלעך און בונט רעפֿלעקטירט. מיר האָבן זיך געזעצט אויף דער סאָפֿע, ווי ס'איז אונדז מיט אַ זשעסט אָנגעוויזן געוואָרן. טײַבע האָט זיך געזעצט בײַ דער זײַט פֿון טיש, נאָענט צו אונדז, און ראובֿן האָט געפֿרעגט, כּלומרשט אין שפּאַס: „וואָס וועט איר באַשטעלן, קאַפֿע צי טיי?" מיר האָבן זיי גלײַך גערופֿן מיט די ערשטע נעמען, היימיש, אַנדערש וואָלט עס געווען משונהדיק. „אַ דאַנק, ביידע זאַכן ניט. בעסער, לאָמיר אָנהייבן פֿון תּכלית, וועגן ענין וואָס איר האָט אונדז דאָ פֿאַרבעטן. איך שטויס זיך אָן, אַז ס'האַנדלט זיך וועגן אַרבעט פֿאַר מיר." מײַן דירעקטקייט האָט, אַ פּנים, טײַבען אויפֿגעמוטיקט און זי האָט געזאָגט: „מיר ווילן מאַכן אַ בוך, מיט אײַער הילף". „אַ בוך פֿון וואָס?" האָב איך געפֿרעגט. „פֿון לידער", האָט זי געזאָגט. „וועמענס לידער?" און זי האָט ניט דרייסט געענטפֿערט: „מײַנע"... דעמאָלט האָב איך געפֿרעגט אין אַ שפּאַס: „טאָ פֿאַר וואָס מיר?"

זי האָט מיך אָנגעקוקט מיט אַן אָפּן מויל, אין פֿאַרלעגנהייט, און דער מאַן איז גלײַך אונטערגעקומען איר אַרויסהעלפֿן: „איר פֿאַרשטייט, ס'איז אַזאַ שותּפֿות בײַ אונדז: די לידער זענען פֿאַר איר, און איך בין דער געשעפֿט-פֿירער, וואָס איז פֿאַראַנטוואָרטלעך, און אויך דער קאַסירער וואָס צאָלט." און ער האָט געפֿרעגט: „נעמט איר זיך אונטער?" „וואָס מיינט איר מיט דעם?" „פּשוט, מיר מיינען אַז עמעצער האָט אײַך אָנגעהעצט אויף אונדז." כ'האָב מודה געווען: „דאָס איז אמת. ערשט מיט אַ פּאָר טעג צוריק האָט דער עמעצער מיך געסטראָשעט און מיר האָבן געהאַט אַ קאָנפֿליקט. אָבער איך טו ווי איך ווייל מײַן אַרבעט." זי האָט זיך דערפֿרייט: „ווילט איר טאָן פֿאַר מירן?" „איך טו אַלץ פֿאַר אַלעמען. נאָר קודם מוז איך זען די סחורה. פֿון בלינדע מיסחרים קומען אַרויס צרות. איז וויפֿל לידער האָט אירן?" האָב איך זי געפֿרעגט. נאָזוו און וועלנדיק מיך איבערראַשן האָט זי אויסגערופֿן: „גאַנצע פּעק! אין העפֿטן, אַלע נומערירט." „איז אײדער איך קען אײַך געבן אַ קאָנקרעטן ענטפֿער, וואָלט איך געווען אַ בעלן עס אָנצוקוקן." און דאָ האָט זיך מיט אַ מאָל צעקלונגען דער טעלעפֿאָן אין קאָרידאָר, צי אין שלאָפֿצימער, און ראובֿן איז אַוועק ענטפֿערן. טײַבע, ניט געפֿרעגטערהייט הייבט פֿלוצלינג אָן אַרויסצופֿלאַפֿלען פֿון דער שבת צונאַכט קאָרטן־פֿאַרטיע בײַ די טאַבאַטשניקס. דאָס איז עס, האָב איך געטראַכט, אָט וועל איך וויסן די גאַנצע מעשׂה.

און זי דערציילט: „בעת דער טיי־הפֿסקה איז געקומען צו רייד וועגן אײַך. און טאַבאַטשניק האָט געזאָגט, אַז איר זײַט אַ גוטער דיכטער. האָב איך זיך נאָר געדאַרפֿט אַרויסכאַפּן, אַז איר מאַכט פֿאַר אים גוטע לידער, האָט ער זיך צעקאָכט און מיט כּעס אָנגעהויבן שרײַען: נאַרישע יענטע, פֿאַר מיר מאַכט ער ניט. אײַערע פּאַטשקערײַען וואָלט ער געדאַרפֿט מאַכן, נאָר ער וועט עס ניט טאָן. האָב איך

אים געזאָגט, אַז מיר קלײבן זיך טאַקע מיט אײַך צו רעדן און מסתמא וועט איר יע טאָן. האָט ער מיך געסטראַשעט, אַז איך זאָל זיך אַזאַ זאַך ניט דערוועגן צו טאָן, וויַל איר אַרבעט בלויז פֿאַר אים און ער צאָלט אײַך אַ גוטן פּרײז. ער וועט שוין מיט אײַך איבערערדן, אַז איר זאָלט מײַנע זאַכן אַפֿילו אין האַנט ניט נעמען."

ראובֿן איז צוריקגעקומען און זי האָט איבערגעריסן איר באַריכט. „יאָ, איר ווילט דאָך זען די העפֿטן. אָט שוין ברענג איך אַלץ מיט אַנאַדער", האָט ער געזאָגט. און אַ מינוט שפּעטער איז אויף דער סאָפֿע, לעבן מיר, שוין געלעגן אַ גאַנצער שטויס העפֿטן, ס'רובֿ דינע, פֿאַרביקע, ווי קינדער נוצן אין שול. איך האָב געוומען אַ פּעקל, אַ מיש געטאָן און דורכגעלאָפֿן מיטן בליק איבער די שורות, נאָך אַ פּעקל און שוין געווּסט, אַז דאָס איז אַ קאָלאָסאַלע אַרבעט: אויסרייניקן אַ געדיכטעניש פֿון ווילדקרויט־גרײזן און אַלץ איבערבויען. טאַבאַטשניק איז געווען גערעכט: „מאַכן לידער". אָבער דאָס איז דאָך מײַן אַרבעט, האָב איך געטראַכט ערלעך און פֿשוט, אָן פֿאַררײסנקייט. קיין ענטוזיאַזם האָט דער עסק בײַ מיר ניט געווען. עס איז מיר געווען פֿאַרדראָסיק דער ריס מיט טאַבאַטשניקן. אָבער אים נאָכגעבן האָב איך ניט געטאָרט, ניין! איך האָב אויפֿגעהויבן די אויגן און זיך צוזאַמענגעטראָפֿן מיט די ווארטנדיקע בליקן פֿון די סעגאַלס, אַזוי מסתמא ווארט אַ באַשולדיקטער אויפֿן פּסק־דין פֿון שופֿט...

און כ'האָב זיך דערפֿילט ווי אין אַ צוואַנג. איך בין גאָר דער באַשטראָפֿטער, און די שטראָף איז מײַן אַרבעט, און דאָס פֿאַרדינסט פֿאַרשעמענדיק, צו מאָל מיט טרערן. אַפֿילו פֿאַר ראָזען מוז איך עס פֿאַרדעקן. איז וואָס איז שוין דער חילוק פֿאַר וועמען איך אַרבעט, צי חיים, צי טײַבע, צי מענדל, צי גאָר די משפּחה. איך האָב ממש געשפּירט, אַז זייער וואַרטן אויף מײַן באַשלוס מאַכט זיי אומרויִק, נערוועז. צום סוף האָב איך געזאָגט, אַז איך וויס וואָס זייער פֿאַרלאַנג איז: מאַכן אַ בוך לידער פֿון סאַמע טיטל ביז צו דער לעצטער שורה, און אויסנוצן אָט דעם מאַטעריאַל און די טעמעס, וואָס אין די העפֿטן. „וועל איך דאָס אַלץ מיטנעמען, אויססאָרטירן און מאַכן דעם פּלאַן פֿון אַ בוך. אין עטלעכע טעג אַרום וועל איך עס האָבן צוגעגרייט און אײַך געוני אויסלייגן, אויך דעם פּרײז. אויב איר וועט צושטימען, וועט עס זײַן אַ מין קאָנטראַקט אויפֿן וואָרט, ווי כ'האָב עס ביז הײַנט געטאָן פֿאַר טאַבאַטשניקן און אַנדערע." טײַבע האָט אַ טאַנץ געטאָן פֿון פֿרייד: „יע, יע, מיסטער וואָלפע. מײַן מאַן וועט ערלעך באַצאָלן." ראובֿן האָט, קענטיק, ניט געוואָלט הערן אירע צעיאַכמערטע רייד: „גוט, מיש זיך ניט אין די זאַכן. וואָלפע ווייסט עס אַליין." איצט איז געקומען דער זיסער צובײַס. נאָך דעם האָט ראובֿן אונדז נאָכגעטראָגן דעם פּאַק העפֿטן צום אויטאָ, און טײַבע איז אויך מיטגעפֿאָרן אונדז באַגלייטן, ווי נאָך אַ היימישער שׂימחה. ס'איז שוין געווען אַ שפּעטע נאָכט־שעה. און אַראָפּאָזנדיק דעם פּאַק העפֿטן בײַ די טרעפּ פֿון סטודיאָ, האָב איך אויפֿגעכאַפּט דעם איין־טראָפּיקן פֿרעג „נו?" ווי אַ זיפֿץ, און כ'האָב געענטפֿערט: „זאָרג נישט, ס'איז ניט מענדל־גאַטוניק"...

דינסטיק, דער 23סטער דעצעמבער. מענטשן זענען זיך צעפֿאָרן אויף האָלידייס, מיר האָבן געהערט צום קלאַס פֿון ניט־פֿאָרערס. אַ פּאָר טעג שפּעטער

טעלעפֿאָנירט סענאַל, און זײַן קול איז אויפֿגערעגט: „וואָס זאָגט איר צו דעם מענדל, אַזאַ נאַכאַלסטוועו?" און דערציילט מיר, אַז „ער האָט זיך דערווויסט, אַז מיר זענען געווען בײַ אײַך און ער זאָגט, אַז איר האָט אונדז געוויזן זײַנע שרײַבערײַען. זיי פֿאָרן אָפּ אויף האָלידיי, נאָר ווי ער קומט צוריק, גייט ער אײַך נעמען אין געריכט." און מאָדנע, איך האָב זיך פֿונאַנדערגעלאַכט: „ער – מיך? ער וועט זײַן איבערראַשט, אַז איך וועל עס טאָן פֿרײַער נאָך. אָבער פֿון וואַנען קומט צו אים אַזאַ גיכע פֿאָסט? שפּיאָנירט ער מיך?" סענאַל האָט זיך פֿאַרענטפֿערט, אַז טעלעפֿאָנירט האָט ער צו זיי, זאָגן 'גוד בײַ'." זיי פֿאָרן אויך הײַנט אויף האָלידיי. האָב איך אים געזאָגט, אַז ווען זיי וועלן זײַן צוריק, וועט ער מיר דאַרפֿן געבן אַ געשריבענע באַשטעטיקונג, אַז דאָס איז ניט אמת, ווײַל איך וויל אויפֿמאַנען פֿון טאַבאַטשניקן אַ חובֿ פֿאַר אַרבעט. דאָס איז געווען אַ סיגנאַל, אַז איך מוז תּיכף, ווי מען הייבט נאָר אָן צוריק זיך יאָווען פֿון די האָלידייס, זיך צואײַלן מיט ענין, אַניט וועט עס זײַן פֿאַרפֿאַלן. און 1970 איז טאַקע געווארן דאָס יאָר פֿון אַנטשיידונג, באַשלוסן און דער סוף פֿון מײַנע קולטור־אַרבעטן און רעדאַקטאָרשאַפֿט.

אָנגעהויבן האָט זיך עס מיטן מענדל־סקאַנדאַל און גיך, אין קוים אַ פּאָר חדשים, זיך איבערגעטראָגן צו דער קולטור־פֿעדעראַציע און זיך פֿאַרוועבט אין אַ גאַנצן העץ־סיכסוך מיט מיר און קעגן מיר, וואָס וועגן זײַן אַרויסוואַקס און מקור האָב איך שוין דערציילט פֿריִער. ביידע אַטאַקעס זענען געקומען אײַנס נאָכן אַנדערן, מיט באַליידיקונגען און סטראַשונקעס, וואָס זענען געווען אויסן מיך אַרײַנצומאַנעווירירן אין אַ קלעם. אין טאַבאַטשניקס פֿאַל איז מיר נישט געבליבן קיין ברירה, ווי אים אָנבאָטן, ער זאָל מיר באַצאָלן פֿאַר דער אַרבעט, אָדער דער אַלטערנאַטיוו – אַ מישפּט.

מײַן שליח איז צוריקגעקומען מיט ליידיקע הענט, אָבער מיט זײַן צושטימונג צו גיין צו מענטשן. און דער ענין איז איבערגעגעבן געוואָרן, מיט דער ווילקייט פֿון ביידע צדדים, צו דעם דיכטער מיכאל בן־משה און הרב ישׂראל חסדן. ביידע פֿראָמינענטע קולטור־מענטשן; חסדן אויך אַ יִידישער זשורנאַליסט. זײַן נאָמען געפֿינט זיך אין „לעקסיקאָן פֿון דער נײַער יִידישער ליטעראַטור". דעם 29סטן יאַנואַר האָב איך געקראָגן אַ באַשטעטיקונג פֿון די סענאַלס, אין ענגליש, אַז בעת זייער צוזאַמענטרעף מיט אונדז, האָב איך זיי נישט געוויזן קיינע מאַנוסקריפּטן פֿון מענדל טאַבאַטשניק. דעם דאָקומענט און מײַן תּביעה, האָב איך איבערגעגעבן די צווויי בוררים. ביידע זענען מיר געראָטן געוואָרן באַזונדער, אויסצוהערן און מאַכן דערקלערונגען.

וויל איך דאָ מײַן דערקלערונג און געלט־תּביעה איבערגעבן, ווי עס איז אָריגינעל געקומען פֿאַרן בוררות. דעם 10טן אַפּריל, קורץ פֿאַר פּסח, האָב איך געקראָגן אַ בריוו, אין יִידיש, מיט דעם פּסק־דין, אין ענגליש, פֿון דער בוררים־קאָמיסיע. אין מיטן זומער האָב איך אַרײַנגעגעבן אַן אָפּיציעלע דערקלערונג צום בית־דין אין יאָהאַנעסבורג, אין שײַכות מיט מײַן תּביעה צו דער קולטור־פֿעדעראַציע. און אויך דעם דאָקומענט וועל איך ברענגען אין פֿולן טעקסט, מחמת דעם פּשוטן טעם: אַן אַרומנעמענדיק כראָניקאַל בילד. אָט איז עס:

דערקלערונג און געלט־תּבֿיעה: אַזוי ווי די זאַך וועגן וועלכער עס האַנדלט זיך דאָ, איז פֿיל מער ווי בלויז אַ געלט־תּבֿיעה צו אַ פּערזאָן – מענדל טאַבאַטשניק (אַדרעס), געפֿין איך פֿאַר נייטיק צו מאַכן אַ דעטאַליזירטע דערקלערונג וועגן דעם דאָזיקן ענין. און איך גיב מײַן ערנוואָרט, אַז פֿון דער ערשטער ביז דער לעצטער שורה וועל איך דערציילן דעם ריינעם אמת, זיך שטרענג האַלטנדיק בײַ די פּינקטלעכע פֿאַקטן. אויב ס'וועט פֿאַרלאַנגט ווערן, בין איך גרייט צו געבן אַ שבֿועה אויף אַלץ וואָס איך וועל דאָ פֿעסטשטעלן. און טאַקע וויל די גאַנצע זאַך זעט אויס צו זײַן מער קאָמפּליצירט, ווי בלויז טרוקענע פֿאַקטן, שטעל איך אַרויס מײַן תּבֿיעה צו מענדל טאַבאַטשניק ריין פֿאַרמעל. אַנדערש מוז מען עס באַהאַנדלען אויף אַ שטח, וואָס דאַרף געפֿרוווט ווערן פֿון עקספּערטן ביכולת אָפּצושאַצן די ווערט פֿון גײַסטיק־שעפֿערישער אַרבעט. איך מיין, אַז ניט מענדל טאַבאַטשניק און ניט איך זענען אין דעם פֿאַל פֿאַראינטערעסירט אַרײַנצוגיין אין תּוך פֿון דער קוואַליטעט פֿון דער אַרבעט וואָס איך האָב געטאָן, אירע אייגנשאַפֿטן און סטאַנדאַרט. דעריבער וועל איך זיך האַלטן אין די גרענעצן פֿון דער קאָנקרעטער געלט־תּבֿיעה, כדי אויסצומײַדן אַ בריטערע פּערזענלעכע אויספֿאָרשונג פֿון די קעגנזײַטיקע באַציונגען, וואָס איז אַוודאי געווען דער גורם זי צו דערפֿירן צו אָט דער סטאַדיע. די פֿעסטשטעלונג, האָב איך געפֿילט, מוז איך מאַכן איידער איך גיי אַריבער צו די טעכנישע פֿאַקטן, ווײַל זייער מאָראַליש־פּסיכאָלאָגישע אויסווירקונג גרונטיקט אַ סך טיפֿער. אַן איבעריק מאָל וויל איך אַקצענטירן, אַז פֿאַר מיר איז עס פֿיל מער ווי אַ בוכהאַלטערישער ציפֿער פֿון אַ חוב; ס'האָט געהאַט גײַסטיקע און שעפֿערישע רעזולטאַטן פֿון היזק אויף מײַן אייגענער אַרבעט. און לסוף האָט מיך די „דראַמע" טיף באַלײַדיקט און שטאַרק וויי געטאָן.

פֿאַקטן: אין 1963 איז אַרויס דאָס ערשטע בוך פֿון מענדל טאַבאַטשניק, וואָס איז צוגעגרייט און רעדאַקטירט געוואָרן דורך מיר. נאָך צוויי ביכער, אין 1965, בײַ וועלכע איך האָב אויך געאַרבעט. שפּעטער איז טאַבאַטשניק געקומען צו מיר מיט אַ באַשטעלונג: איבערקוקן זײַן מאַנוסקריפּט פֿון אַ ראָמאַן. מיר האָבן די זאַך אַרומגערעדט און כ'האָב אָנגעהויבן אַרבעטן אויפֿן כתּב־יד, וואָס פֿראַגמענטן און קאַפּיטלען פֿון אים זענען שוין געווען געדרוקט פֿרײַער. און דאָ מוז איך ברענגען עטלעכע זײַטיקע פּרטים, כדי אָפּצוווענדן די קלאַנגען וואָס ווערן פֿאַרשפּרייט, אַז מענדל טאַבאַטשניק האָט מיר געהאָלפֿן מיט אַלץ...

אין יאָר 1966 האָב איך געאַרבעט ווי אַ העברעיִשער לערער אין בענאַני. נאָענט צום סוף־יאָר האָב איך באַשלאָסן צו בויען אַ שווימבאַסיין בײַ אונדזער הויז. אַזוי ווי מיר פֿאָרן ניט אויף האָלידייס, זאָלן כאָטש די קינדער גענײַסן פֿון דעם לוקסוס. האָב איך טאַבאַטשניקן געפֿרעגט, צי ער קען מיר געבן אַן אַוואַנס על חשבון הספֿר, וואָס איך גרייט צו פֿאַר אים, ווײַל תּמיד פֿלעגט ער מיר צאָלן נאָך דער פּובליקאַציע. ער האָט מיר געזאָגט, אַז איצט קען ער עס ניט טאָן. האָב איך געמוטמעט אַן הלוואה פֿון מײַן בויִ־געזעלשאַפֿט (500 ראַנד) און פֿון מײַפֿער גמילות־חסד (1000 ראַנד). גלײַך נאָך דעם איז מיר אָנגעקומען אַ ידיעה וועגן אַ געוויסער

סומע געלט, וואָס איך וועל קריגן פֿון דײַטשלאַנד. אויף דעם סמך האָב איך באַשלאָסן איבערצובויען דעם קעלערריום, וואָס איז געווען אונטערן הויז, און אַ סטודיאָ פֿאַר מײַן אַרבעט. איך האָב אויסגערעכנט, אַז צוזאַמען מיטן האָנאָראַר פֿאַרן בוך וועט עס מיר קלעקן, אַפֿילו באַשיידן אויסצומעבלירן. ווי נאָר מע האָט אָנגעהויבן בויען און כ'האָב געדאַרפֿט באַצאָלן יעדע וואָך דעם בויער פֿאַר מאַטעריאַל און אַרבעט, איז מיר ענג געוואָרן פֿינאַנציעל. און ס'געלט פֿון דײַטשלאַנד, האָב איך זיך דערוווּסט, וועט אויך אַזוי גיך נישט קומען. האָב איך אָנגעגעבן אין מײַן בויי־געזעלשאַפֿט אַן אַפּליקאַציע צו קריגן נאָך אַן הלוואה פֿון 3,000 ראַנד. צו מײַן פֿאַרדראָס האָב איך געקראָגן אַן אָפּזאָג.

צו יענער צײַט האָב איך שוין געהאַט היפש אַרײַנגעאַרבעט אין בוך און כ'האָב טאַבאַטשניקן געוויזן דעם בריוו. און ערשט איצט האָט טאַבאַטשניק צוגעשטימט מיר צו באַצאָלן אין ראַטעס: איטלעך מאָל ווען כ'דאַרף צאָלן דעם בויי־אונטערנעמער. אין הסכם מיט דעם איז די אַרבעט פֿון ביידע סעקטאָרן – בויען און דרוקן, פֿאַרגיכערט געוואָרן.

דאָס בוך איז אַרויס אין 1968. אַזוי ווי דאָס האָט געזאָלט זײַן אַ טרילאָגיע, האָט טאַבאַטשניק מיר געבראַכט דעם נײַעם מאַטעריאַל און אָנגעהויבן צואײַלן מיטן צוגרייטן דעם 2טן טייל. 1969 האָב איך כסדר געאַרבעט, אויך אין די זונטיקס און האָלידייס, און די בויגנס פֿאַרן דרוקער זענען געוואַקסן אַלץ העכער. איך האָב אין דעם אַרײַנגעלייגט אַ מאַסע גײַסטיק־שעפֿערישע אַרבעט און געפֿילט, אַז איך בין באַרעכטיקט אויף אַ גרעסערן שׂכר. פֿאַר אָט די צוויי ביכער האָב איך אים קיין פּרײַז נאָך ניט געהאַט געגעבן. ווען כ'האָב אים געזאָגט, אַז איך וויל 3,600 ראַנד פֿאַר יעדן, איז ער אויפֿגעשפּרונגען פֿאַרוווּנדערט. צום ערשטן מאָל, זינט כ'האָב אָנגעהויבן אַרבעטן פֿאַר אים, האָט ער זיך אָנגעהויבן מיט מיר דינגען. איך האָב שוין דעמאָלט געוווּסט וויפֿל מע נעמט פֿאַר אַזאַ סאָרט אַרבעט אין ישׂראל, און איך האָב אים גערעכנט אַ העלפֿט, צי אפֿשר אַ דריטל וויניקער. ער האָט מיר אָנגעבאָטן אַ חוזק־פּרײַז, ווי פֿון די פֿרײַערדיקע יאָרן, אָדער איך זאָל אַרבעטן פֿון מאָנשין־בויגן. איך האָב אים געזאָגט, אַז אין פֿאַרגלײַך מיט ישׂראל־פּרײַזן, האָנדלט ער בײַ מיר אַ מציאה. אפֿשר האָט ער עס אויך געווּוסט, און ער האָט צוגעשטימט צו מײַן פּרײַז.

ווי נאָר כ'האָב פֿאַרענדיקט אָט דעם צווייטן בוך־מאַנוסקריפּט, האָט ער מיך אָנגעהויבן יאָגן איך זאָל מאַכן דעם דריטן. דאָס זענען געווען די לעצטע חדשים פֿון יאָר און כ'האָב געאַרבעט ביז שפּעט אין די נעכט און פֿולע וואָכן־ענדעס. ער האָט אָנגעהויבן זיך באַקלאָגן, אַז עס פֿאַרציט זיך צו לאַנג און כ'האָב אים צוגעזאָגט: ווי נאָר איך קריג מײַן דעצעמבער־יאָנואַר־האָלידיי – 6 וואָכן פֿאַר צוויי יאָר וואָס ס'קומט מיר – וועל איך 3 וואָכן בלײַבן אין דער היים ביז כ'וועל האָבן פֿאַרענדיקט די אַרבעט – און אַזוי איז טאַקע געווען. און אָט: איין טאָג טעלעפֿאָנירט מיר דער זעצער, אַז טאַבאַטשניק האָט אים געבראַכט די קאָפּיטלען פֿון 2טן טייל און געזאָגט, אַז איך וועל קומען העלפֿן מאַכן אַ סדר אין די קאָפּיטלען און „אויסגלעטן" דעם סוף. איך בין אַ שעה שפּעטער געווען אין דרוק

און אויסגעפֿונען, אַז עס פֿעלן זײַטן. איך האָב טעלעפֿאָנירט טאַבאַטשניקן און געפֿרעגט, וואָס עס האָט פּאַסירט מיט די לעצטע זײַטן פֿון מאַנוסקריפּט. האָט ער מיר געזאָגט, אַז ער וויל זיי אַריבערטראָגן צום דריטן בוך, וויַל דאָס צווייטע האָט שוין מער זײַטן ווי דאָס דריטע, און דאָס שרײַבן גייט אים ניט לעצטנס אַזוי לײַכט, וואָלט ער עס וועלן מאַכן בקיצור. דאָס אַלץ איז פֿאַר מיר געווען נײַ. לויט אונדזער ניט־געשריבענעם אָפּמאַך, האָט ער מיר געזאָלט צושטעלן מאַטעריאַל, איך זאָל קענען ווײַטער אַרבעטן. דער פּרײַז איז אויסדריקלעך געווען פֿאַר ביכער, ניט פֿאַר זײַטן, און מחמת דאָס פֿרימערדיקע דינגעניש און איצטיקן נײַעם פּלאַן האָט מיר די זאַך אויסגעזען מאָדנע, כאָטש איך האָב געהאַט צוטרוי צו טאַבאַטשניקן, וואָס איז תמיד געווען ערלעך און פּינקטלעך. דעריבער האָב איך געאַרבעט די ערשטע דרײַ וואָכן פֿון מײַן האָלידיי, ווי צוגעזאָגט, און פֿאַרענדיקט דעם כּתבֿ־יד ביזן סוף.

אין די לעצטע טעג פֿאַר טאַבאַטשניקס אָפּפֿאָר אויף האָלידיי אין מיוזנבערג, האָב איך אים איבערגעגעבן די פֿאַרענדיקטע שרײַבמאַשין־בויגנס. פּלוצעם האָט ער מיך איבערראַשט מיט אַ פֿאָדערונג: תיכף אים אומקערן זײַנע אָריגינעלע כּתבֿ־ידן. ער פֿלעגט עס פֿרימער קיין מאָל ניט טאָן, און נאָכן פֿאַרענדיקן די אַרבעט זענען זיי געבליבן בײַ מיר, אָן אַ סדר, ווי מײַן אייגענער כאַאָטישער אַרכיוו. ער האָט פֿאַרלאַנגט אַלץ, אויך די בלעטער פֿון ערשטן בוך, וואָס ער האָט מיר געבראַכט מיט אַבט יאָר צוריק. כ׳האָב אים צוגעזאָגט אַלץ צונויפֿזוכן און אָפּגעבן ביזן לעצטן בויגן, אָבער ס׳וועט אַ ביסל דויערן. דאָס איז געווען זונטיק. האָט ער מיר צוגעווארפֿן אַן אולטימאַטום: „ביז דינסטיק וויל איך אַלץ האָבן!" און איז אַ בייזער אַנטלאָפֿן. דינסטיק, האָט ער זיך אַרײַנגעריסן צו מיר, ווי אַ ווילדער שטורעם און זיך צעשרײַען, ווי ס׳וואָלט פֿלוצלינג אין אים אַרײַן אַ רוח־רעה: זאָל איך אים שוין אָפּגעבן אַלע זײַנע אָריגינעלע כּתבֿ־ידן. כ׳האָב אים געזאָגט, אַז כ׳וועל עס אים געבן, ווי נאָר איך וועל קריגן דאָס רעשט געצאָלט פֿאַר דער אַרבעט. „קיין פּעני ניט!" און ער איז אַוועקגעלאָפֿן צו זײַן אויטאָ און שנעל אָפּגעפֿאָרן.

איך וויל דאָ צוגעבן, אַז אויף מאָרגן האָט ער דערציילט דעם בעל־הבית פֿון דרוקערײַ „פּאַסיפֿיק פּרעס", אַז איך שאַנטאַזשיר אים. דאָס רכילות אויף מיר וועגן „בלעקמייל" איז, מיט דער הילף פֿון נאָך אַ מויל צי מײַלער, צעטראָגן געווארן ניט נאָר אין יאָהאַנעסבורג, נאָר אויך ביז אין קייפּטאָן, ווו בעת די האָלידייס האָט מען אין אַ קולטורקרײַז אין מיוזנבערג באַהאַנדלט אַ „וואָלפּע־פּראָבלעם". די סיבה? איך גיב ניט צוריק זײַנע כּתבֿ־ידן, נאָר כ׳טראָג זיך אַרום מיט זיי און ווײַז זיי אַלע באַקאַנטע, קולטור־מענטשן און שרײַבער, כּדי אים צו פֿאַרשווארצן דאָס פּנים. כ׳האָב געווּסט וער ס׳האָט פּראָדוצירט אָט די קלאַנגען און זיי אונטערגעטראָגן מענדלען. מיט דעם סם איז ניט שווער געווען אים צו פֿאַרגיפֿטן, ביז דער סטאַדיע פֿון משוגענע אָנפֿאַלן אויף מיר און אויף מײַן פֿרוי...

וועג איך האָב אים דערמאָנט, אַז ער זאָל מיר אָפּצאָלן דעם באַלאַנס, וואָס קומט מיר נאָך פֿאַר די ביכער, איז זײַן ענטפֿער געווען „קיין פּעני ניט!" האָב איך געענטפֿערט: „וועל איך קלאָגן פֿאַר דעם חובֿ" – און דאָס טו איך איצט. איך וויל

צוגעבן, אַז קיין אַוואַנסן צי באָנוסן האָב איך קיין מאָל ניט באַקומען.

תּבֿיעה: פֿאַר דעם דריטן בוך־צוגרייט האָב איך געקראָגן ביז איצט 2,000 ראָנד. באַדונגען געווען, ווי פֿאַר די פֿרימערדיקע צוויי ביכער, 3,600 ראָנד. קומט מיר נאָך 1,600 ראָנד און איך פֿאַרלאַנג פֿון דעם ניתּבע, אַז די דאָזיקע סומע זאָל מיר תּיכף אויסגעצאָלט ווערן. און דאָ קומט מײַן אונטערשריפֿט.

קיין ספֿק ניט, אַז די בוררים האָבן זיך באַצויגן אָביעקטיוו און דיסקרעט צו ביידע צדדים, און זיי האָבן מײַן שריפֿטלעכע תּבֿיעה ניט געווײַזן טאַבאַטשניקן, פֿונקט ווי זיי האָבן ניט געווײַזן מיר קיין דאָקומענט פֿון אים. זיי האָבן בלויז געפֿאָרשט די קאָנקרעטע פֿאַקטן, יעדן באַזונדער, אָן קאָנספּיראַציעס, כדי צו פֿאַרמײַדן אַ בייזע מחלוקת. אַ בריוו, דאַטירט „יאָהאַנעסבורג, פֿרײַטאָג. 70-4-10", געשריבן אויף יידיש און געחתמעט פֿון מיכאל בן־משה, איז מיר צוגעשיקט געוואָרן, מיט דעם בײַגעלייגטן פּסק־דין, אין ענגליש. ס'איז געווען דער „אויספֿיר און באַשלוס פֿון דער בוררים־קאָמיסיע פֿון 6טן ד. מ., וועלכע זײַנען איינהייטלעך אָנגענומען געוואָרן." דער פּסק איז געווען, אַז מענדל טאַבאַטשניק דאַרף מיר באַצאָלן די 1,600 ראָנד פֿאַר דער אַרבעט.

הײַנט, אין רעטראָספּעקטיוו פֿון מער ווי אַ פֿערטל יאָרהונדערט, ווערט מיר קלאָר דער העצערישער עלעמענט, וואָס האָט אומקאָנטראָלירט און באַדויערלעך אַרײַנגעצויגן מענדלען אין דעם קריגערישן אויסבראָך. מיר האָבן אים געקענט אין זײַן פּשוטקייט, בעת ער האָט אָנגעהויבן זײַנע רעגולערע זונטיק־באַזוכן בײַ אונדז, אָבער מיט אַכט יאָר שפּעטער, האָט עס אויסגעזען, ווי אַן אומגעזעענע האַנט וואָלט מיט איין מאָל לויז געמאַכט די פֿאַרקרימטע פּסיכישע נייגונגען אין זײַן נאַטור און פֿאַראַנדערשט זײַן פּנים. מיט אַ מאָל האָבן מיר אים ניט דערקענט; מיר האָבן אים תּמיד געהאַלטן אין כּבֿוד, און ס'איז בײַ אים בכלל קיין גרונט ניט געווען מיך צו באַשולדיקן. איך האָב דעמאָלט קיינעם ניט געווײַזן זײַנע שרײַבענישן, און כ'האָב עס נאָך דעם אויך ניט געטאָן. אָבער פֿאַרשווײַגן עס אין דער כראָניק פֿון מײַן קולטור־אַקטיוויטעט, אין יענע יאָרן, האָב איך געפֿילט, טאָר איך בשום־אופֿן ניט.

און גלײַך נאָך דעם טאַבאַטשניק־סיכסוך האָט זיך אָנגעהויבן וויקלען, משונהדיק־שנעל, די צווייטע אַפֿערע קעגן מיר און מײַן קולטור־אַרבעט, וואָס אין איר צענטער האָט זיך אַרויסגערוקט זלמן לעווי. ער איז געווען אַ קולטור־טוער, געשריבן אַרטיקלען אין „דרום־אַפֿריקע" און געגאָלטן ווי מײַן פֿרײַנד. גיך איז געקומען די אויסניכטערונג און ביטערניש. פֿאַלשע קלאַנגען און רכילותן אויף מיר האָבן זיך געשפּרייט ברייט און ווײַט. פּאַשקווילן זענען געשיקט געוואָרן און כ'האָב געקראָגן אָנפֿראַגעס: וואָס קומט דאָ פֿאָר? פֿון קייפּטאָן האָב איך געקראָגן אַ בריוו פֿון היגן דיכטער דוד ווילקין, וואָס איז געווען סעקרעטאַר פֿון דאָרטיקן אָפּטייל. ער האָט געשריבן, אַז ס'איז בײַ זיי געווען לעווי און ער „האָט אויף אַ ספּעציעלער זיצונג, דערציילט וועגן די שוועריקייטן וואָס זיי האָבן פֿון אײַך... האָב איך אים ניט געגלייבט... איך האָב אויף יענער זיצונג גאָנץ אָפֿן דערקלערט, אַז מען טאָר ניט אורטיילן, איידער מען הערט ניט אויס ביידע צדדים."

איך האָב זיך ניט געאײַלט צו מאַכן אַ ראַדיקאַלן קער, כאָטש כ׳האָב געפֿילט, אַז דער קריזיס ווערט שאַרפֿער. נאָך אַלעמען איז עס דאָך אַ קולטור־אינסטיטוציע, ווו איך האָב אָפּגעאַרבעט פֿופֿצן יאָר. האָב איך באַשלאָסן זיך שואל־עצה זײַן מיט אַ נייטראַלער פּערזאָן צו וועמען איך האָב צוטרוי. אַזאַ פּערזאָן איז געווען לוי שאַליט. מ׳האָט אים געקענט ווי אַ לאָגיש־פֿאַרשטענדיקער מענטש, און זײַן סטאַטוס איז געווען רעספּעקטירט אויך אין די ענגליש־רעדנדיקע יידיש־קרײַזן. מיר האָבן געהאַט די טרויעריק־שותפֿישע חורבן־באַזע און נאָך דעם די יאָרן פֿון קולטור־שעפֿערישקייט אין דײַטשלאַנד.

אָבער ניט מחמת דער נאָענט־וואַרעמער חברשאַפֿט איז שאַליט גרייט געווען מיר העלפֿן. ער האָט טאַקע געזען ווו דער אמת רוט. „יאָג זיך ניט, נעמען זיי צו אַ מישפּט וועסטו תּמיד באַווײַזן. איך וועל קודם פּרווון אָנשרײַבן אַ בריוו צום פֿאָרזיצער פֿון דער קולטור־פֿעדעראַציע, נחום וויניק.“ ער און אויך איך, האָבן נאָך ניט געווּסט, אַז דער פֿאָרזיצער איז שוין אונטער דער השפּעה פֿון דער אַנטי־וואָלפע פּראָפּאַגאַנדע. וויניק האָט אויפֿן בריוו אַפֿילו ניט רעאַגירט. שפּעטער האָט לעווי געשריבן אַ גיפֿטיקן אָנפֿאַל.

ביידע בריוו זענען צוויי מוסטערן: וואַרעמע פֿרײַנדשאַפֿט און בלינדע שׂינאה. שאַליטס אַפּעלבריוו איז געשריבן דעם 14טן אויגוסט. הגם ער האָט שוין געווּסט, אַז כ׳האָב דעם 5טן אויגוסט אַרײַנגעגעבן דעם סיכסוך אין בית־דין, מיט דער צושטימונג פֿון דעם צד שכּנגד, האָט ער „זייער געוואָלט פֿאַרמײַדן נאָך מער חילול יידיש.“ „מײַן אַפּעלירונג צו אײַך“ – שרײַבט ער צו נחום וויניקן – „דערלייזיקט דעם ענין, אָן בוררים און אָן דין־תּורות. ווי יידישע מענטשן, ווי סאָציאַליסטן, ווי רעפֿרעזענטאַנטן פֿון אַ קולטור־אינסטיטוציע“... און שאַליט גיט אָן די מאָטיוון פֿאַר זײַן וועגדונג.

דער בריוו איז אַדרעסירט טאַקע צו „גוטער פֿרײַנד, נחום וויניק... אָבער געמיינט... אויך צו אַלע חבֿרים פֿון דער קולטור־פֿעדעראַציע“. די תּשובֿה איז דאַטירט „12.8.1970“, אויף 31/2 געדיכט־שורהדיקע בלאַנקען פֿון „דרום־אַפֿריקאַנער יידישע קולטור־פֿעדעראַציע“ און אונטערגעשריבן פֿון רעגירנדיקן טריומוויראַט: איניציאַלן „ז/ט“ (זיסלע טאַבאַכאָוויטש), „ז. לעווי“ און אונטן: „נ. וויניק“. אַנאַליזירן, צי ציטירן אָט דעם בריוו, וואָלט נאָר אויפֿגעבראַכט מײַן פֿאַרביטערונג, און דאָס איז לגמרי איבעריק. אַ קאָפּיע פֿון לוי שאַליטס שרײַבן, און דער אָריגינאַל פֿון דער קולטור־פֿעדעראַציע, וואָס לוי האָט מיר איבערגעגעבן, געפֿינען זיך אין מײַן אַרכיוו.

אָבער כּדי בעסער צו פֿאַרשטיין און מישפּטן וועגן דעם דעמאָלט טומלדיקן ענין, וואָס איז געקומען פֿאַרן בית־דין, מוז איך דאָ ברענגען דעם כראָניקאַלן קאַלענדאַר פֿון פֿאַקטן, וואָס איך האָב אַרײַנגעגעבן אין בית־דין סעקרעטאַריאַט, צו הרב ד״ר ד. אײַזיקס, ערבֿ דעם אָנהייב פֿון דעם מישפּט. די צוויי דיינים זענען געווען: דער רבֿ הראשי פֿון דרום־אַפֿריקע, בערנאַרד ד. קאַספּער און הרבֿ ירמיהו אַלאי, בית־מדרש הגדול.

אָפּיציעלע דערקלערונג: ● דערמיט גיב איך איבער צו דעם בית־דין פֿון

יאָהאַנעסבורג די דאָזיקע דערקלערונג, וואָס איך בעט נוצן בלויז פֿאַר מײַן תּביעה אין סיכסוך צווישן מיר און דער „דרום־אַפֿריקאַנער יידישע קולטור־פֿעדעראַציע". קיין פֿולע אָדער טיילווײַזע קאָפּיע צי אָפּשריפֿט דאַרף ניט קיינעם געגעבן ווערן אָן מײַן דערלויבעניש. ● מיט דעם פֿולן באַווּוסטזײַן פֿון מײַן אַחריות שטעל איך זיך פֿאַר דעם בית־דין און גיב מײַן הן צדק, אַז יעדער פֿאַקט אין מײַן דערקלערונג איז נאָר דער ריינער אמת. אויב נייטיק, בין איך גרייט צו געבן אַ שבֿועה, אָדער מאַכן די דאָזיקע דערקלערונג ווי אַ געשוואָרענעם אַפֿידייוויט. איך האָב דאָ פֿאַרצייכנט די טרוקענע פֿאַקטן, לויט זייער כראָנאָלאָגישן סדר, צוגעבנדיק בלויז די נייטיקסטע און קירצסטע באַמערקונגען.

פֿאַקט 1: 26סטער מײַ (דינסטיק) – איז פֿאָרגעקומען אַן עקזעקוטיוו־זיצונג פֿון דער קולטור־פֿעדעראַציע אין הויז פֿון פֿרוי פ. קראַמער. ז. לעווי האָט פֿאָרגעלייענט אַ בריוו פֿון קייפּטאָנער אָפּטיילונג (דאָקומענט נומער 1). נאָכן איבערלייענען דעם בריוו האָב איך אויפֿגעקלערט מײַן שטאַנדפונקט, אַז דעם פּאָסטן פֿון סעקרעטאַר און רעדאַקטאָר זע איך ווי אומצעטיליק. איך האָב צוגעגעבן, אַז מײַן כּבֿוד דערלויבט מיר ניט צו רעזיגנירן אויף באַדינגונגען פֿון צוואַנג, באַפֿעלעריש, ווײַל עס גיט ניט קיין מעגלעכקייט ניט צו פֿאַרטיידיקן זיך און ניט צו פֿאַרהאַנדלען. איך האָב נאָך אַקצענטירט, אַז מײַן מאָראַלישע געווישנהאַפֿטיקייט ווי אַ יידישער שרײַבער און מײַן געזעלשאַפֿטלעכע קולטור־אחריות פֿאַרלאַנגען פֿון מיר צו האַנדלען לפֿנים משורת הדין: על־כּן שטרעק איך אויס אַ האַנט פֿון שלום און האָף, אַז זי וועט אָנגענומען ווערן. פֿאַר מײַן פֿאַרלאָזן די זיצונג, כּדי צו געבן אַ מעגלעכקייט צו דיסקוטירן ניט אין מײַן בײַזײַן, האָב איך געבעטן צו נעמען מײַן שטעלונג אין אַכט.

פֿאַקט 2: 29סטער מײַ (פֿרײַטיק) – איז מיר איבערגעגעבן געוואָרן אַ בריוו דורך פֿרוי ז. טאַבאַכאָוויטש, געשריבן מיט דער האַנט (דאָקומענט נומער 2). אַ חודש שפּעטער – אין יולי – האָט שוין ז. טאַבאַכאָוויטש געאַרבעט אויף דעם סעקרעטאַר־פּאָסטן, וואָס איך האָב פֿאַרנומען, מיט אַ מאָנאַטלעכער שכירות. ז. לעווי איז בײַגעווען בײַם איבערגעבן מיר דעם בריוו. פֿון דעם אופֿן, ווי מע האָט מיר אָפּגעזאָגט, אין בריוו: „באַפֿרײַט", ניט געבנדיק מיר אַפֿילו איין טאָג אויף צו איבערגעבן דעם פּאָסטן און בכלל נישט נעמענדיק אין אַכט מײַן אָנבאָט פֿון אַ שלום, בין איך געווען טיף באַליידיקט און דערדריקט. איך האָב אויף דער הייסער מינוט געזאָגט, אַז בײַ אַזעלכע באַדינגונגען וועל איך „דרום־אַפֿריקע" ניט מאַכן. אין מײַן אויפֿגערעגטער לאָגע האָב איך זיך ניט געקענט קאָנטראָלירן, ווײַל מיט איין מאָל האָט מיר מײַן אינסטינקט־חוש סיגנאַליזירט, אַז דאָ און מיט דעם האָט זיך אָנגעהויבן שפּינען די נעץ פּטור צו ווערן פֿון מיר אין גאַנצן, נאָך פֿולע 15 יאָר אַרבעט אין „דרום־אַפֿריקע" (דאָקומענט 3) און 3 יאָר ווי סעקרעטאַר פֿון דער דרום־אַפֿריקאַנער קולטור־פֿעדעראַציע.

פֿאַקט 3: 2טער יוני (דינסטיק) – ז. לעווי איז צו מיר געקומען און געפֿרעגט, צי איך וועל צוגרייטן „דרום־אַפֿריקע". זײַענדיק אונטערן שאָק פֿון בריוו, האָב איך אים געענטפֿערט, אַז בײַ די באַדינגונגען קען איך עס ניט טאָן.

פַּאַקט 4: 3טער יוני ((מיטוואָך) – איך בין געקומען צו ז. לעווי און אים מודיע געווען, אַז נאָך אַ יִשובֿ־הדעת האָב איך באַשלאָסן מסכים צו זײַן צו זייערע תנאים און ווײַטער אויספֿירן די אַרבעט נאָר פֿון רעדאַקטאָר. כ׳האָב אים געוואָלט געבן אַ בריוו, אַן ענטפֿער אויף זייער בריוו פֿון 28סטן מײַ, האָט ער געזאָגט, אַז נעכטן איז צו מיר אַרויס אַ בריוו, זאָל איך צוואַרטן ביז כ׳וועל אים קריגן און ענטפֿערן אויף ביידע.

פַּאַקט 5: 5טער יוני (פֿרײַטיק) – געהאַט אַן אָפּענעם שמועס מיט ז. לעווי און אים געזאָגט, אַז כ׳האָב געקראָגן אַ בריוו פֿון קייפּטאָן, וואָס דער שרײַבער פֿאַרבאָט מיר עס צו ווײַזן. ער גיט איבער אַז ז. לעווי, בעת זײַן באַזוך אין קייפּטאָן, איז געווען אינסטרומענטאַל אין צוגרייטן די שטימונג פֿון זייער עקזעקוטיוו קעגן מיר. און ס׳איז פֿאַראַן אַ חשד, אַז ער וויל איבערנעמען מײַן פּאָסטן. ז. לעווי האָט מיר גלײַך פֿאַרזיכערט, און קען אָפּילו שוווערן, אַז ער רעפּלעקטירט ניט אויפֿן רעדאַקטאָר־פּאָסטן פֿון „דרום־אַפֿריקע" מחמת צוויי טעמים: ניט ער וויל עס און ניט ער קען טאָן די אַרבעט.

פַּאַקט 6: 9טער יוני (דינסטיק) – ביז אָט דעם טאָג האָט מיר ז. לעווי אָפּגעהאַלטן פֿון שרײַבן אַ תּשובֿה, אַז כ׳בין מסכים צו זייער פֿאָרשלאָג. איך האָב מער ניט געוואָלט וואַרטן און אים איבערגעגעבן אַ בריוו (דאָקומענט 4). ער האָט מיר געבעטן אַרויסנעמען דעם פּאַראַגראַף, אַז ער האָט מיר געבעטן וואַרטן מיטן בריוו – איך האָב עס געטאָן (דאָקומענט 5). ער האָט מיר דעם זעלבן טאָג אָפּגעשיקט מײַן אַרבעט־ביכל פֿון רעגירונג־ביוראָ, וווּ ער איז געחתמעט פֿאַר דער קולטור־פֿעדעראַציע ווי מײַן אַרבעט־גענער (דאָקומענט 6).

פַּאַקט 7: 11טער יוני (דאָנערשטיק) – מיר איז אָנגעקומען דער לאַנג־דערוואַרטער בריוו פֿון דער קולטור־פֿעדעראַציע, רעגיסטרירט. (דאָקומענט 7).

פַּאַקט 8: 12טער יוני (פֿרײַטיק) – עס איז פֿאָרגעקומען אַ רעדאַקציע־זיצונג פֿון „דרום־אַפֿריקע", אויף וועלכער איך האָב זיך באַטייליקט ווי דער רעדאַקטאָר. מיט דעם פֿאַקט האָב איך געהאַלטן דעם ענין פֿאַר דערליידיקט. דעם פּראָטאָקאָל האָט געשריבן פֿרוי ז. טאַבאַכאָוויטש (דאָקומענט 8). סוף יוני איז אַרויס דער מײַ־יוני־נומער „דרום־אַפֿריקע" (דאָקומענט 9).

פַּאַקט 9: 30סטער יוני (דינסטיק) – חיים זאַקס האָט מיר איבערגעגעבן, אַז ער האָט זיך געטראָפֿן מיט ז. לעווי, וואָס האָט אים געזאָגט, אַז די ק״פּ האַלט זיך בײַ זייער אָפּזאָגן מיר פֿון דער אַרבעט, ניט געקוקט אויף דעם וואָס כ׳האָב נאָך געמאַכט דעם „דרום־אַפֿריקע". פֿאַרוווּנדערט בין איך, וואָס זיי האָבן עס מיר פֿאַרשווײַגן און ניט געגעבן אַ תּשובֿה אויף מײַן בריוו פֿון 9טן יוני.

פַּאַקט 10: 2טער יולי (דאָנערשטיק) – אַרויפֿגעקומען צו ח. זאַקס אין האָטעל זיך געזעגענען פֿאַר זײַן האָלידיי־נסיעה. ער האָט מיר אויסגעמוסרט פֿאַר מײַן נאַיִוקייט און וואָס כ׳מאַך זיך אילוזיעס וועגן „דרום־אַפֿריקע". לשם־תוקף האָט ער גלײַך טעלעפֿאָנירט צו ז. לעווי, אַז ס׳איז ניט ריכטיק וואָס זיי לאָזן מיר ניט וויסן וווּ איך האַלט מיט דער אַרבעט. האָט אים לעווי דערקלערט: עס איז געענדיקט.

פּאַקט 11: 3טער יולי (פֿרײַטיק) – איך בין געווען אין „פּאַסיפֿיק פּרעס", ווו מע דרוקט „דרום־אַפֿריקע" און גערעדט מיטן בעל־הדפֿוס נ. בערגער. כ'האָב אים געפֿרעגט, צי ס'וואָלט זיך געלוינט אַליין עפּעס מאַכן, ביז מײַן ענין אין דער ק״פּ ווערט זיך אויסקלאָרן, וויַל ס'איז נאָך כּמעט 3 חדשים ביז ראָש־השנה און כ'וויל דערווײַל ניט אַרומגיין אָן אַרבעט. האָט ער מיר געזאָגט, אַז כ'זאָל זיך ניט זאָרגן. זיי וועלן מוזן דורכקומען מיט מיר. ער האָט אַ גוטן דרוקמיטל. און שפּעטער האָט מיר אייבי קראַסנאָווסקי דערציילט, אַז דער בעל־הבית – ער האָט געאַרבעט ווי אַ זעצער – האָט אים דערציילט, אַז ער וועט ניט דרוקן „דרום־אַפֿריקע", אויב איך וועל ניט זײַן דער רעדאַקטאָר. כ'האָב געווּסט, אַז די אַלע זאָגענישן זענען ניט פֿאַרלאָזלעך. בין איך ווידער אַוועק צו לוי שאַליט און געוואָלט אַרײַנגעבן אין זײַן „אידישע אַפֿריקאַנער צײַטונג" אַ מודעה ברבים, אַז כּל־זמן דער סיכסוך צווישן מיר און „דרום־אַפֿריקע" איז ניט פֿאַרענדיקט, בעט איך קיינעם ניט טאָן די אַרבעט פֿון רעדאַקטאָר. האָט מיר לוי שאַליט פֿאַרזיכערט, אַז אַזאַ זאַך דאַרף איך ניט האָבן. ער האָט שוין געריכט מיט נייטי בערגער, פֿון „פּאַסיפֿיק־פּרעס", אין בײַזײַן פֿון דעם ייִדיש־זעצער קראַסנאָווסקי, און מע איז געקומען צו אַ באַשלוס אַז מען דאַרף ניט נאָכגעבן. און נ. בערגער האָט צוגעזאָגט, אַז ער וועט ניט דרוקן „דרום־אַפֿריקע" כּל־זמן זיי וועלן מיט מיר ניט דורכקומען אויף אַן אָנשטענדיקן אופֿן.

פּאַקט: 12: 7טער יולי (דינסטיק) – איך האָב באַשלאָסן גיין צום בּאָרד אָוו דעפּיוטיס, אפֿשר וועט פֿון דער ייִדישער אינסטיטוציע, ווו איך בין אַמאָל געווען אַ דעלעגאַט, קומען אַ שטיקל ישועה און צואיילן מײַן ענין. איך בין אַרײַן צום גענעראַל־סעקרעטאַר, גאַס סאַראָן, און אים געוואָלט אינפֿאָרמירן וועגן דעם סיכסוך. האָט ער מיר געזאָגט, אַז ער האָט שוין געהאַט אַ רעפּאָרט און ווייסט אַלץ. כ'האָב אים נאָר קלאָר געמאַכט אַ וויכטיקן פונקט און אַקצענטירט זייער חובֿ ווי אַ געזעלשאַפֿטלעכע אינסטיטוציע, צו וועלכער די קולטור־פֿעדעראַציע איז אַפֿיליִירט און געניסט פֿון אירע פֿאָנדן. על־כּן בעט איך ער זאָל העלפֿן צואיילן די זאַך אויף אַ געזעלשאַפֿטלעכן באַזיס און איך בין גרייט צו קאָאָפּערירן. ער האָט מיר צוגעזאָגט צו טאָן עפּעס וועגן דעם.

פּאַקט 13: 13טער יולי (מאָנטיק) – סאַראָן האָט מיר טעלעפֿאָנירט: מאָרגן קומען. ער האָט זייער פֿאַרשלאָגן.

פּאַקט 14: 14טער יולי (דינסטיק) – סאַראָן האָט מיר געגעבן זייער אָנבאָט: 150 ראַנד אַ חודש. איך האָב אים דערקלערט, אַז איך קען בשום־אופֿן עס ניט אַקצעפּטירן. אָבער כּדי זיי אַנטקעגנצוקומען האָב איך פֿאָרגעלייגט: אַזוי ווי מײַן חיונה קומט פֿון דער אַרבעט און איך האָב ניט קיין נאָענטן אויסקוק צו בלײַבן אין דער קולטור־פֿעדעראַציע, ווו איך האָב געאַרבעט 15 יאָר, מיך לאָזן צו פֿאַרענדיקן דעם האַלבן יאָר, ביז 1970, אויף זייער אָריגינעלן אָנבאָט פֿון 300 ראַנד אַ חודש.

פּאַקט 15: 16טער יולי (דאָנערשטיק) – סאַראָן האָט מיר ווידער טעלעפֿאָנירט: קומען צו אים מאָרגן.

פֿאַקט 16: 17טער יולי (פֿרײַטיק) – סאַראָן האָט מיר געגעבן אַ דאָקומענט, געשריבן אויף ענגלישׁ, צווישן גרויסע שרײַבמאַשין־בויגנס, איך זאָל אונטערחתמענען. קיין שום בריוו איז ניט געווען בײַגעלייגט. דער דאָזיקער „סטייטמענט", מיט מײַן אַדרעס און נאָמען, איז געווען ניט ווי־ניקער ווי אַן אָפֿיציעלער דאָקומענט, ווו אויך „פֿאַרקויף זיך" דער קולטור־פֿעדעראַציע אויף זייערע מאַניפּולאַטאָרישע תּנאים. איך בין געווען דערשטוינט פֿונעם באָרדס צושטימען צו אַזאַ אומדעמאָקראַטישן מאַנעוור: געבן חתמענען פֿאַרטיק־צוגעגרייטע טעקסטן, וואָס דערמאָנט די סיסטעם פֿון אַ געווײַסן טאָטאַליטאַרן רעזשים. האָב איך געמאַכט אַ דערקלערונג צום געגנעראַל־סעקרעטאַר: אַז ווי אַ פֿרײַער מענטש מיט זעלבסטרעספּעקט, וועל איך אַזאַ מין דאָקומענט, וואָס זײַנע פונקטן זענען מיט מיר קודם ניט דיסקוטירט און באַהאַנדלט געווארן, אַפֿילו מיט צוואַנג ניט חתמענען. ס'איז אונטער מײַן מענטשלעכער ווירדע. איך בין אַבסאָלוט צעטרייסלט געווען פֿון דער בייזער כוונה מיך גײַסטיק און שרײַבעריש צו פֿאַראַליזירן. און כ'האָב אים געפֿרעגט, צי ער זעט ניט דעם שמוציקן טריק פֿון דער מאַכטרײַקע. ער איז דאָך אַ יורידישע פּערזאָן, אַ דיפּלאָמירטער. ער איז געווען זשענירט, אָבער סימפּאַטיש זיך מודה געווען, אַז איך בין גערעכט. ער קען מײַן שטאַנדפּונקט גוט פֿאַרשטיין. און ס'וואָלט געווען ריכטיק, אַז דער דאָקומענט זאָל געבראַכט ווערן צום בית־דין, כדי צו רעפֿלעקטירן אויף מײַנע אמתן אין דעם משונהדיקן קאָנפֿליקט, וואָס ווערט אָן אַ גוטלעכשאַפֿטלעכע מורא.

פֿאַקט 17: 5טער אויגוסט (מיטוואָך) – זיך געטראָפֿן מיט זלמן לעווי, אין בײַזײַן פֿון בערל לעווינסקי, אַ לאַנג־יאָריקער קולטור־וואָלונטיר, וואָס האָט מיטגעאַרבעט אין דער קולטור־פֿעדעראַציע ווי איר גענעראַל־סעקרעטאַר, און איז לעצטנס אַוועק פֿון דעם פּאָסטן צוליב ניט מסכּים זײַן מיט דער „פּאָליסי" פֿון ק"פּ. לעווינסקי האָט קאַטעגאָריש פֿאַרלאַנגט איך זאָל צוריקגעשטעלט ווערן אין מײַן רעדאַקטאָרישער רעכט. ער האָט עס מאָטיווירט מיט דעם, אַז נאָך 15 יאָר אַרבעט בין איך באַרעכטיקט אויף אַ הומאַניטאַרער, יושרדיקער קולטור־באַצאָונג. און טאַקע ער, לעווי, דאַרף חבֿריש מיטהעלפֿן עס דורכצופֿירן. ווי נאַיוו ער איז געווען. לעווי זיך אַרויסגעדרייט מיט אַ תּירוץ, אַז ער איז ניט אויטאָריזירט צו רעדן אין נאָמען פֿון דער עקזעקוטיוו, און לעווינסקי האָט געזאָגט, אַז דאָס איז דער דעת־הקהל פֿון אַלע יידישע קרײַזן אין שטאָט.

פֿאַקט 18: 7טער אויגוסט (פֿרײַטיק) – געטראָפֿן בערל לעווינסקי, וואָס האָט מיר געזאָלט איבערגעבן אַ ידיעה וועגן זײַנע פֿאַרהאַנדלונגען אין מײַן ענין, אָבער דערווײַל קיינע נײַעס. זלמן לעווי האָט זיך נאָך אַלץ געהאַלטן מיטן אויסרייד, אַז ער איז ניט באַפֿולמעכטיקט צו זאָגן עפּעס קאָנקרעט. איך האָב געזאָגט לעווינסקין, אַז איך וויל מער ניט דיסקוטירן דעם ענין סתּם אין דער וועלט. נאָך דעם האָבן מיר צופֿעליק באַגעגנט אידאַ כּוהן, וואָס האָט אַ לאַנגע צײַט געאַרבעט ווי די סעקרעטאַרין פֿון דער קולטור־פֿעדעראַציע און איך האָב מיט דרײַ יאָר פֿריִער איבערגענומען פֿון איר דעם פּאָסטן. זי איז גראָד געגאַנגען פֿון דער ביורא פֿון דער קולטור־פֿעדעראַציע. זי האָט זיך דערווּוסט, אַז איך בין מער

דאָרטן ניט דער סעקרעטאַר, איז זי אַרויף פֿרעגן צי זי קען קריגן דעם פּאָסטן. בײַם שרײַבטיש איז שוין געזעסן ז. טאַבאַכאָוויטש. זי האָט געזאָגט פֿרוי כוהן, אַז דער פּאָסטן איז נאָך ניט פֿרײַ און זי פֿירט אויס צײַטווײַליק די אַרבעט פֿון סעקרעטאַר, כּל־זמן מען פֿאַרהאַנדלט מיט דוד וואָלפֿע. זי ווײל גאָרניט דעם פּאָסטן און וועט עס פֿון מיר ניט צונעמען. פּונקט דאָס זעלבע, ווי צוניפֿגערעדט, האָט אויך געטענהט לעווי, ווען ער האָט שוין פֿאַקטיש געהאַלטן אין צוגרייטן אַ נײַעם נומער „דרום־אַפֿריקע". מיר זענען גלײַך אַוועק צום בעל־הבית פֿון „פּאַסיפֿיק פּרעס", נייטי בערגער, צו הערן וועגן אַ מעגלעכקייט פֿון עפּעס העלפֿן אין דעם ענין. ער האָט אונדז געזאָגט, אַז מאָרגן דאַרף לעווי ברענגען מאַטעריאַל פֿאַר אַ נײַעם נומער. מיט דעם „סוד" איז שוין די שפּיל הינטער מײַן רוקן געווען קלאָר, נאָר ער האָט אונדז פֿאַרזיכערט, אַז ער וועט קיין מאַטעריאַל ניט אָננעמען כּל־זמן דער סיכסוך איז ניט דערליידיקט. דעם זעלבן צוזאָג האָט ער אויך געמאַכט לוי שאַליטן. שאַליט האָט מיר נאָך דעם איבערגעגעבן די צוזאָגן פֿון בערגערן, און ער דערקלערט אַז ער האָט געברענט זײַן וואָרט.

פֿאַקט 19: 8טער אויגוסט (שבת) – לעווי האָט געבראַכט אין דרוק מאַטעריאַל פֿאַר דעם נײַעם נומער „דרום־אַפֿריקע", ניט געקוקט אויף אַלע זײַנע צוזאָגענישן, אַז ער וועט די אַרבעט בשום־אופֿן ניט טאָן.

פֿאַקט 20: 12טער אויגוסט (מיטוואָך) – ישיבת בית־דין, אויף וועלכער ס'איז געקומען ז. לעווי. עס איז אָפּגעלייגט געוואָרן אויף אַ וואָך שפּעטער, נאָך דעם ווי ער האָט מודיע געווען, אַז ער קען ניט חתמענען קיין התחייבות אויסצופֿירן דעם פּסק־דין, ווײל ער האָט ניט קיין מאַנדאַט פֿון עקזעקוטיוו.

פֿאַקט 21: 14טער אויגוסט (פֿרײַטיק) – לוי שאַליט האָט מיר דערצײלט, אַז ער האָט לאַנג פֿאַרהאַנדלט מיט נ. נאָוויק (פֿאַרזיצער פֿון ק"פּ) און צוגעגעבן מאָטיוון וועגן קומען צו אַן אויסגלײַך און באַפֿרידיקן מײַנע פֿאַרלאַנגען. זעענדיק זייערע פֿאַרשלעפּענישן, האָט ער זיי אָנגעשריבן אַ בריוו און ער האָפּט, אַז ס'גייט אויף אַ דרך: וויניק האָט אים געזאָגט, אַז כ'וועל קענען אַרבעטן ביז סוף יאָר, לויט מײַן פֿאַרשלאָג און וויַטער וועט מען זען. שאַליט האָט געפֿרעגט צי כ'בין מסכּים. כ'האָב צוגעשטימט: ער קען עס איבערגעבן וויניקן. שפּעטער האָט מיר טעלעפֿאָנירט דער פֿאָרזיצער פֿון שארית־הפּליטה פֿאַרבאַנד, יצחק נטר (ראַטנער). אויך ער האָט געריידט מיט וויניקן. זיי ווילן אַלץ דערליידיקן, ווי שאַליט האָט מיר ערשט געהאַט אינפֿאָרמירט. איך בין געווען צופֿרידן פֿון דעם.

פֿאַקט 22: 16טער אויגוסט (זונטיק) – לוי שאַליט האָט מיר טעלעפֿאָנירט: ער האָט מיט צער מיר איבערצוגעבן די ידיעה, אַז וויניק זיט צוריק זײַן פֿאַרשלאָג. אַנשטאָט דעם האָט ער גאַנצע דרײַ אַנדערע. ראשית, 1,000 ראַנד קאָמפּענסאַציע. ער האָט אים געזאָגט, אַז ס'איז ניט שיין, אַז אַ יידישע קולטור־אַרגאַניזאַציע זאָל זיך דינגען ווי קליינע קרעמערלעך, און ער האָט זיך אַנטזאָגט וויַטער צו פֿאַרהאַנדלען וועגן דעם.

פֿאַקט 23: 19טער אויגוסט (מיטוואָך) – אַז כ'בין געקומען צום בית־דין, האָט מיר ראַבײַ ד. אײַזיקס, צו מײַן פֿאַרוווונדערונג איבערגעגעבן, אַז לעווי האָט

נעכטן טעלעפֿאָנירט: זיי וועלן אַלץ דערליידיקן מיט מיר פֿערזענלעך. און אויך ער האָט זיך געווונדערט, וואָס זיי האָבן מיר וועגן דעם ניט קאָנטאַקטירט.

פֿאַקט 24: 21סטער אויגוסט (פֿרײַטיק) – איך האָב איבערגעגעבן אַ בריוו צום בית־דין קעגן ווײַטער פֿאַרשלעפּן דעם ענין. ראַבײַ י. אַלאָי האָט תּיכף זיך פֿאַרבונדן מיט ז. לעווי. ראַבײַ אַלאָי האָט מיר געזאָגט, אַז זיי זענען מסכּים אויף מײַנע באַדינגונגען און געפֿרעגט, צי איך וויל ווײַטער אַרבעטן. איך האָב געענטפֿערט, אַז איך בין מסכּים צו דעם, נאָר אויב מיר קומען ניט דורך, מוזן זיי מיר פֿאַרזיכערן צו קומען אין בית־דין און עס מער ניט פֿאַרצײַען. ער האָט געזאָגט: מאָנטיק איז אַ זיצונג און אויב מע וועט באַשליסן פּאָזיטיוו, וועט ער דינסטיק זיך פֿאַרבינדן מיטן בית־דין און געבן אַן התחייבות פֿון דער קולטור־פֿעדעראַציע אויף מײַנע באַדינגונגען. כ'האָב נאָך געגלייבט אין שלום.

פֿאַקט 25: 27סטער אויגוסט (דאָנערשטיק) – איך האָב גערעדט מיט ראַבײַ י. אַלאָי און געבעטן צואײַלן דעם ענין, ווײַל נאָך מיט צוויי טעג צוריק, דינסטיק, האָט לעווי געדאַרפֿט מעלדן די רעזולטאַטן פֿון דער זיצונג.

פֿאַקט 26: 30טער אויגוסט (זונטיק) – גערעדט מיט ראַבײַ אַלאָי און ער האָט געזאָגט: דאָס בעסטע וועט זײַן זיי געבן מײַנע באַדינגונגען, ווײַל לעווי עס אָנגעגעבן ווי אַ תּנאי מוקדם צו זייער קומען צום בית־דין. איך האָב צוגעזאָגט עס צו ברענגען, ניט געקוקט וואָס זיי האָבן עס שוין געקראָגן.

פֿאַקט 27: 6טער סעפּטעמבער (זונטיק) – מען האָט מיר איבערגעגעבן אַ ידיעה: „דרום־אַפֿריקע" איז שוין אַרויס. מיט איין מאָל איז מיר קלאָר געווארן, אַז דער גאַנצער ספּעקטאַקל איז פֿון זיי פֿלאַנירט און פֿאַרשלעפּט געווארן פֿאַר מער ווי דרײַ חדשים אונטער פֿאַלשע פּרעטענזיעס פֿון דורכקומען, ניט דערמאָנענדיק די גאַנצע צײַט מיט איין וואָרט, אַז די אַרבעט וועט שוין געטאָן אָן מײַן וויסן און אָן מײַן הילף.

איך האָב אַן ערנסטן גרונט צו גלייבן, אַז לעווי און פֿרוי טאַבאַכאָוויטש האָבן אויסגענוצט מײַן נאַיוון טרויען זייערע כסדרדיקע הבטחות, אין וועלכע זיי זענען ניט געווען פֿאַראינטערעסירט, און וועלכע האָבן זיך אַרויסגעוויזן אומבאַגרינדעט. פֿון לעצטן פֿאַקט איז לחלוטין קלאָר, אַז „דרום־אַפֿריקע" האָט מען פֿאַרפֿירעריש אַרויסגעגעבן אָן מײַן וויסן, ניט האָבנדיק אַן עלעמענטאַרן טאַקט און דעם מוט מיר עס מודיע צו זײַן. נאָך 15 יאָר קולטור־ און רעדאַקציע־אַרבעט טוט עס וויי און ס'איז שטאַרק פֿאַרדראָסיק. אין דער דאָזיקער לעצטער פֿאַזע איז מיר ניט געבליבן קיין אַנדער אַלטערנאַטיוו, נאָר צו ברענגען מײַן קאָמפּענסאַציע־תּביעה צום בית־דין. דערמיט גיב איך איבער צום חשובן בית־דין דעם ענין בלויז אין גדר פֿון דיני־ממונות. איך האָב די תּביעה פֿאַרזיכטיק דורכגעטראַכט, ווי דעם לאָגישן אויספֿיר פֿון די געבראַכטע פֿאַקטן, ניט זענענדיק קיין אַרבעט־מעגלעכקייטן אין דער נאָענטסטער און אפֿשר אויך ניט אין דער ווײַטערער צוקונפֿט. איך וויל דאָ נאָר לסוף אָנצייכענען די מאָראַליש־גיסטיקע אַספּעקטן: מײַנע פּינעניקונגען און די ליידן פֿון מײַן פֿרוי, און אומדירעקט, אונדזערע קינדער אונטער די חדשים צײַענישן. פֿאַר דעם איז בכלל ניטאָ קיין מאַטעריעלער

עקוויוואַלענט, וואָס זאָל דעם שאָדן מכפר זײַן. בלײַבט מיר נאָר אָנצוגעבן די קאָנקרעטע געלט־תּביעה – אַן איינמאָליקע קאָמפּענסאַציע פֿון 3,600 ראַנד. ובזה באתי על החתום – מײַן אונטערשריפֿט.

אָט די טרוקענע פֿאַקטן זענען גענוג מער ווי די כראָניק פֿון מײַנע אומנאָרמאַלע אַרבעט־שוועריקייטן. כ'האָב אָבער געפֿילט, אַז איך מוז אויך רעפֿלעקטירן אויף דער כלל־באַציונג פֿון די אַרבעט־גענעראָס: זייער מאַנעווירן די פּאָר אַרבעט־שטעלעס און פּראָטעזשירן די אַזוי־גערופֿענע „אייגענע". האָב איך נאָך דעם צוגעשריבן אַן „אויפֿקלערונג", אין פֿיר פונקטן. דאָס אַלץ איז געטאָן געוואָרן מיט דער כוונה, אַז מײַן קאַפּיטל אין דער קולטור־געשיכטע אין קורצן פּעריאָד פֿון אויפֿלעבונג, אַקטיוויטעטן און שאַפֿונג פֿון יידיש אין דרום־אַפֿריקע, פֿון נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה – אָנהייב 50ער ביז אָנהייב 70ער – זאָל ניט פֿאַרטונקלט און ניט פֿאַלסיפֿיצירט ווערן. איז עס דאָך אַ וויכטיקער רינג אין דער קייט פֿון מײַן איכוועלט.

און צו די פֿרײַערדיקע 27 פֿאַקטן האָב איך דעמאָלט צוגעגעבן אָט דעם אויפֿקלערונג־קאָמענטאַר (קאָפּירט): כדי צו פֿאַרשטיין אַזאַ סיכסוך ווי מײַנעם מיט דער קולטור־פֿעדעראַציע און קענען אָביעקטיוו מישפּטן, דאַרף באַליבטיקט ווערן דער הינטערגרונט פֿון דער דאָזיקער אינסטיטוציע און איר באַציונג צו די פּאָר אָנגעשטעלטע. די באַלעבאָטים האָבן איבערגעפֿאָנצט זייער אייגענעם קליין־קרעמעריש „קוק" אויף דער אָרגאַניזאַציע. די אַרבעט־פּאָליסי איז געווען באַלײַדיקנדיק און דיסקרימינירנדיק: צוליב פּערזענלעכע, צום טייל, פּאָליטישע מאָטיוון, האָט מען געצוווונגען צו רעזיגנירן, אָדער בגוואַלד אַרויסגעפֿרעסט ניט געווונטשענע אָנגעשטעלטע. די, וואָס זענען ניט געווען געוג הכנעהדיק, צי ניט אין הסכם מיט דער „ליניע", האָט מען אַרום זיי געשאַפֿן אַן אומצוטרוי־אַטמאָספֿער, איזאָלירט און אַפֿילו משלח געווען. מיט דער צײַט האָבן זיך געמומען אַרויסרוקן פּערזענלעכע אינטערעסן און אינטריגעס. געוויסע מיטגלידער פֿון עקזעקוטיוו, וואָס האָבן ניט געוואָלט, צי ניט געקענט מיטאַרבעטן, האָבן זיך צוריקגעצויגן. איך וויל עס דאָ אילוסטרירן.

פֿונקט 1: עס איז געווען אַ דבֿר ידוע אין יידישע קרײַזן, אַז דער פּעדאַגאָג, דער פֿאַרוואַלטער פֿון דער יידישער פֿאָלקשול אין יאָהאַנעסבורג און רעדאַקטאָר פֿון „דרום־אַפֿריקע", מלך באַקאַלטשוק־פֿעלין, ווערט גערופֿט פֿון זײַנע גבֿאים, די ממונים איבער יידיש־קולטור, ביז עס האָט דערגרייכט אַזאַ סקאַנדאַליעזן הויכפּונקט, אַז ער האָט געמוזט ממש אַנטלויפֿן פֿון זײַנע ביידע שטעלעס. דער עפּיזאָד איז פֿאַרשוויגן געוואָרן.

אין אַפּריל 1955, ווען מע האָט מיר אָנגעבאָטן איבערצונעמען די רעדאַקטאָרשאַפֿט פֿון „דרום אַפֿריקע", האָב איך זיך אינקאָגניטאָ געטראָפֿן מיט מלך באַקאַלטשוק. דעמאָלט האָט ער מיר אויסדערציילט, מיט אַ סך פֿאַרביטערונג, וועגן די שיקאַנעס וואָס ער איז אויסגעשטאַנען פֿון אָט די קולטור־רשעים און מיך געוואָרנט, אַז איך זאָל זיך היטן פֿון יעדן פֿון זיי, ווײַל ניטאָ אין

זייערע הערצער אַ פּיצל רחמנות אויף מענטשן.

פונקט 2: זומער 1960 האָט מיר זלמן לעווי פֿאַרבעטן אויף אַ שמועס מיט אים און יונה גלאַזער. דער לעצטער איז געווען אַ מיטגליד פֿון עקזעקוטיוו, אַן אומצופֿרידענער און בייזער מענטש. דער שמועס איז פֿאָרגעקומען אין גלאַזערס אויטאָ, אויף אַ רוישיקער גאַס אין שטאָט. ביידע האָבן זיי מיר פֿאָרגעלייגט איבערצונעמען דעם סעקרעטאַר־פּאָסטן פֿון פֿרוי פֿרידמאַן. איך האָב געווּסט, אַז גלאַזער האָט דערבראַכט זײַנע אינזידענטן מיט פֿרוי פֿרידמאַן ביז אַ קלימאַקס און מע וויל מיך מיט דעם אָנבאָטן אַרײַנצוּזיען אין דער מיאוסער כּנופֿיה. אָן אַ רגע איבערקלערעניש האָב איך זיי תּיכף געזאָגט, אַז איך וויל ניט פֿאַרהאַנדלען וועגן דער אַרבעט פֿון אַ פערזאָן וואָס פֿאַרנעמט די שטעלע. די דאָזיקע שמוציקע פֿאַרשווערונג אויף אַן אומשולדיקן אָנגעשטעלטן האָט מיך דעמאָלט דערדריקט און געלאָזן אין מײַן האַרצן אַ שוואַר געפֿיל. ס'איז געווען ערשט פֿינף יאָר, ווי איך האָב געהאַט געאַרבעט אויפֿן רעדאַקטאָר־פּאָסטן, און אין אַלע שפּעטערדיקע אַטאַקעס אויף מײַן שטעלע, איז מיר תּמיד געשטאַנען פֿאַר די אויגן דאָס בילד אין אויטאָ. די טרויעריקע אונטערגראָב־פּאָליטיק האָט אָבער געזיגט אויך אין דעם פֿאַל. פֿרוי פֿרידמאַן איז אַן אומצופֿרידענע אַוועק. דעם פּאָסטן האָט צײַטווייליק איבערגענומען אַ קוזינע פֿון זלמן לעווי. נאָך דעם האָט דעם פּאָסטן פֿאַרנומען לעוויס פֿרוי.

פונקט 3: חווה שרירא, וואָס איז געווען פֿאַרוואַלטערין פֿון דער פֿאָלקשול, נאָך באַקאָלטשוקן, האָט אויך געאַרבעט ווי אַ סעקרעטאַרשע פֿון די פֿרויען־לייענקרײַזן. זיסלע טאַבאַכאָוויטש האָט זי כּסדר קריטיקירט און אַרויסגעזוכט פֿעלערן. שפּעטער איז עס איבערגעגאַנגען אין אַ פּערמאַנענטער העצערײַ הינטער די קוליסן און נאָך דעם אַפֿילו אָפֿן, אויף זיצונגען, ביז פֿרוי שרירא איז געצוווּנגען געווען די אַרבעט צו פֿאַרלאָזן. די אַרבעט האָט שפּעטער איבערגענומען טאַבאַכאָוויטש און דערבראַכט די לייענקרײַזן צו ליקווידאַציע.

פונקט 4: בערל לעווינסקי האָט מיר דערציילט, אַז עס זענען פֿאָרגעקומען געהיימע זיצונגען וווּ מען האָט פֿלאַנירט ווי אַזוי פּטור צו ווערן פֿון מיר. אין צוויי אַזעלכע זיצונגען האָט ער זיך באַטייליקט – איינע אין הויז פֿון פֿרוי ז. טאַבאַכאָוויטש, די צווייטע – אין הויז פֿון ז. לעווי. די ערשטע זיצונג, סוף 1969, די צווייטע – אָנהייב 1970. ער האָט די באַטייליקטע זייער שאַרף געוואָרנט און אַפּעלירט, זיי זאָלן אויפֿהערן מאַכן פּלענער קעגן דוד וואָלפע, נאָר אַנשטאָט דעם זיך פֿאַרנעמען מיט קאָנסטרוקטיוויער קולטור־אַרבעט. אַ קורצע צײַט שפּעטער איז ער, ווי אַ פּראָטעסט קעגן מײַן באַהאַנדלונג, אַוועק פֿון דער קולטור־פֿעדעראַציע. און מיט דעם איז דער וועג פֿאַר די פֿאַרשווערער קעגן מיר געבליבן אין גאַנצן אָפֿן. די זעלביקע לײַט האָבן אויך געפֿירט אַ קאַמפּיין אין קייפּטאָן קעגן מיר, און איצט פֿאַרנעמען זיי מײַנע פּאָסטנס.

גלײַך נאָך דעם האָבן די צוויי – דאָס דאָ ערשט־באַהאַנדלטע פּאָרל – אָנגעהויבן פֿונאַנדערוויקלען דאָס העצערישע מחלוקת און מיך געצוווּנגען זיי צו רופֿן צום בית־דין. זיי האָבן אויסגענוצט מײַן גײַסטיק־דעפּרימירטן מצב און מיט

איין מאָל געוואָלט איבערהאַקן די שנור, וואָס האָט מיך אַזוי לאַנג פֿאַרקניפּט מיט דער דאָזיקער קולטור־אינסטיטוציע, טיילווײַז אויך מאַטעריעל. איך האָב זיך געפֿילט טערריזירט, באַשמוצט און פֿאַרראַטן פֿון די, מיט וועמען כ'בין יאָרן געזעסן בײַ איין טיש און זיי ניט זעלטן חבֿריש געהאָלפֿן. זייערע אַכזריותדיקע תקיפֿות האָבן שטאַרק ווײַ געטאָן און ניט איין מאָל דערפֿירט ממש ביז אומבאַהאָלפֿענע טרערן. ס'איז מיר געווען ביטער און שווער פֿאַר וועלן באַרויבן מײַן מענטשלעכן כּבֿוד און אַוועקשטעלן מיך אויף די קני. אַפֿילו אויף אַזוי וויַיט ביז וועלן אויספֿירן אַ פֿיזישן נקמה־אַקט – פֿאַרהונגערן; נאָך מער, ווי דער צאָרנדיקער ייִד, וועמען כ'האָב ביז דעמאָלט רעספּעקטירט – טאַבאַטשניק – האָט עס אָפֿן געטראַשעט, אַפֿילו מיט טורמע. איך האָב זיך דעמאָלט אויסגעלאַבט און – געקעמפֿט פֿאַר מײַן כּבֿוד און רעכט. כ'האָב געזאָגט מײַן ראָזען: ווי קענען זיי מיר אײַנברעכן, אַז אַפֿילו די דײַטשישע נאַצי־עסעס מיט זייער אײַזערנער פֿאַרשאָלטענער פֿויסט האָבן עס ניט געקענט טאָן אין פֿיר יאָר געטאָ און דאַכאַו־קאַצעט.

אין מײַנע אויגן איז דער קאָנפֿליקט אויסגעוואַקסן אין אַ מלחמה פֿאַר מײַן מענטשלעכער ווערדע און לעבן־ווערטיקייט. ס'איז שוין מער, אַ סך מער ווי מײַן געלט־קאָמפּענסאַציע און פֿיזישע עוולה, נאָר אַ מלחמה פֿאַר מײַן מאָראַלישער און עטישער רעהאַביליטאַציע. ווי אַ מענטש פֿון פּרינציפּן און דעם קרעדאָ פֿון אמת, האָב איך אויסגעגראָבן פֿון מײַן האַרצן אין מוח די כּוחות אויסצוהאַלטן און ניט קאַפּיטולירן. דאָס איז געווען דער גײַסטיקער ריזן־אָנשטרענג, ווען כ'האָב זיך געפֿילט דערדריקט עד חרמה.

אויפֿמערקזאַם און אַחריותדיק האָב איך די דאָזיקע פֿאַקטן און פֿונקטן צוזאַמענגעשטעלט, כראָניקאַל דאַטירט און דאָקומענטירט, אַזוי אַז דער בית־דין זאָל אָן שום שוועריקייטן קענען פֿעסטשטעלן דעם אמת. די דיינים זענען געווען באַקאַנטע רעליגיעזע פֿערזענלכקייטן אין היגן קהל: הרב הראשי קאַספּער און הרב אַלאַי. צו דער ערשטער זיצונג פֿון בית־דין זענען געקומען פֿון דער קולטור־פֿעדעראַציע גאַנצע צוויי פֿאַרטרעטער: נחום וויניק און זלמן לעווי. צו שפּעטערדיקע זיצונגען איז געקומען לעווי אַליין. אָבער ס'איז ניט געווען קיין סך פּרטים וועגן וואָס צו פֿאַרהאַנדלען, חוץ מאַנעוורעס פֿון אָפּשלעפּענישן, פֿאַרצײַענישן און תּירוצים, וואָס כ'האָב כסדר געמוזט באַקעמפֿן. און מיט אַ מאָל איז אַרויסגעשפּרונגען דער פֿאַקט, וואָס האָט ווי אַ בומעראַנג אַ שלאָג געטאָן זלמן לעווי אין פּנים: דער אמת וואָס ער האָט פֿאַרלייקנט.

„דרום־אַפֿריקע" איז אַרויס: מײַן אמת און זייער ליגן איז באַשטעטיקט געוואָרן פֿון די ליגנערס אַליין.

דעם 17טן סעפּטעמבער 1970 האָב איך געקראָגן דעם פּסק־דין פֿון בית־דין, מיט אַ געהעריקער קאָמפּענסאַציע. אָבער צוזאַמען מיט דעם, ווידער אַ בייז־אויסגערעכנטע דיסקרימינאַציע – אַ טשעק אויף אַ נישטיקער סומע פֿון 50 ראַנד, מיט אַ בײַגעלייגט נאָטיץ־צעטעלע, אַז זיי וועלן מיר אויסצאָלן אין ראַטעס. דאָס האָט פֿאַקטיש געמיינט – אין משך פֿון דרײַ יאָר. ס'איז געווען אומדערהערט

באַליידיקנדיק און איך בין געווען אויסער זיך. איך האָב תּיכף צוריקדערלאַנגט צו הרבּ אייזיקס, דעם סעקרעטאַר פֿון בית־דין, דעם טשעק און אים דערקלערט, אַז איך וועל ניט אַקצעפּטירן וויניקער ווי דעם פֿולן סכום אולטימאַטיוו, אויסגעצאָלט מאָרגן, פֿרייטיק. אויב ניט נעם איך די קולטור־פּעדעראַציע צו אַ ציווילן געריכט. הרבּ אייזיקס האָט מיר געזאָגט, אַז נאָך הײַנט וועט ער איבערגעבן מײַן פּאָדערונג צום יושבֿ־ראָש פֿון בית־דין, הרבּ קאַספּער. שפּעטער, שוין אַ באַרויקטער, ווען איך האָב דערציילט ראָזען וועגן דער דאָזיקער שענדלעכער באַצויונג, האָט זי אויף איר שטייגער זיך געוויצלט: „אויב דו קריגסט אַרויס אויף איין מאָל דאָס גאַנצע געלט, וועט שוין די קאָלטשור־וואָלטשור־קאָמפּאַניע לאַנג ניט אויסהאַלטן. ס'וועט זײַן איר סוף". און אַזוי איז עס טאַקע געווען: מײַן סוף איז געקומען גיך, מיט איין קלאַפּ. זייער סוף האָט זיך נאָך געצויגן מיט מאַטערניש, אָפּגעשוואַכט, לאַנג, און קוים געצויגן דעם אָטעם ביז צום פֿולן אויסגיי...

אויף מאָרגן, נײַן אין דער פֿרי, אַ טעלעפֿאָן: הרבּ אייזיקס זאָגט מיר, אַז הרבּ קאַספּער וויל מיך זען אין אַ שעה אַרום, און ער גיט צו מיט באַטאָנונג: „איר מוזט זײַן פּינקטלעך, איר ווייסט דאָך, הײַנט איז ערבֿ־שבת!" צו דער מינוט בין איך געווען אין אָפּיס פֿון בית־דין, און הרבּ אייזיקס האָט מיך געזומען צו דער לשכת־הרבֿי הראשי. הרבּ קאַספּער האָט שוין אויף מיר געוואַרט. מיך אויפֿגענומען מיט אַ פֿרײַנדלעכן שמייכל, און איידער כ'האָב נאָך באַוויזן אַרויסצוברענגען אַ וואָרט, האָט ער מיר מודיע געווען, אַז אַלץ איז בסדר. ער האָט מיר דערלאַנגט אַ קאָנווערט, אָפֿן און כ'האָב אַרויסגענומען אַ טשעק אויף דער פֿולער סומע. נאָר דאָ האָט מיך אומגעריכט עפּעס צעטומלט: ס'איז געווען אַ טשעק אונטערגעשריבן און געשטעמפּלט פֿון בית־דין. ניט באַטראַכטנדיק זיך, האָב איך ספּאָנטאַן רעאַגירט: „איך האָב פֿון אײַך ניט געמאָנט און וויל ניט אײַער טשעק." הרבּ קאַספּער האָט אַוודאי געמערקט מײַן פֿרוסטראַציע און ער האָט לײַכט אַ לאַך געטאָן: „איר זײַט גערעכט, מיסטער וואָלפע, זיי וועלן באַצאָלן און, זאָרגט זיך ניט, מיר וועלן שוין פֿון זיי אויפֿמאָנען. מיר טוען עס צוליב שלום וועגן. אָט־אָט קומט דאָך אַ נײַ־יאָר, אַ שנה טובֿה פֿאַר עם־ישׂראל." און אַזוי, מיטן פֿולן קאָנווערט אין האַנט, האָט ער מיך אַרויסבאַגלייט מיט „אַ כתיבֿה וחתימה טובֿה" צו דער טיר.

איך בין געשטאַנען אין אַ האַרבסט־שמעקעדיקן דרויסן. די זון האָט ווי אַ גוט־מאַמישע האַנט געגלעט צאַרט, געוואַרעמט, און אויפֿן האַרצן איז מיר געווען עפּעס באַנג און מאָדנע אומעטיק. איך בין אויף אַ רגע צוריק געווען מגולגל אין מײַן קיידאַן, אין מײַן היים, וואָס איז אָפּגעמעקט געוואָרן פֿון פּנים פֿון דער יידישער וועלט מיט דרײַסיק יאָר צוריק. איך שטיי אויף אַ גאַס אין יאָהאַנעסבורג. אַרום מיר און אין מיר אַזאַ שוידערלעכע שטילקייט, שרעק, און פֿון מײַנע אויגן רינען טרערן, אַזעלכע גרויסע און הייסע און ריינע, און זיי טריפֿן מיר אין פּוסטן האַרצן אַרײַן, אין חורבן־קוואַל פֿון לעבן.

אַז כ'האָב זיך אויסגעטשובעט, האָב איך געפֿילט, אַז איך דאַרף וואָס גיכער פּטור ווערן פֿון דעם טשעק, אַרויסגעריסן מיט ווייען און מאַטערנישן פֿון די נעגל פֿון קאָלטשור־וואָלטשור. איך בין געלאָפֿן צו דער באַנק און דעפּאָנירט אים. און

מיט אַ מאָל איז מיר אַזוי גרינג געוואָרן. איך בין געגאַנגען דעם לאַנגן וועג צו פֿוס, דורך שטאָטישע גאַסן, כדי צו קענען בעסער דורכטראַכטן וואָס האָט דאָ ערשט פּאַסירט מיט מיר. איז עס מײַן לעצטע מלחמה פֿאַר אונדזער בידנעם קיום? פֿאַר וואָס האָט מיך מײַן שׂר־החיים געפֿירט גראָד אַהער, פֿון דײַטש־פֿאַרלענדלאַנד און אַמעריקאַנישער אונראַ־סטרוקטור צו דער שטאָט פֿון גאָלד אין אַפֿריקע? און איך האָב דאָך נישט געזוכט קיין רײַכקייט, נאָר אַ רויִק אייגן ווינקעלע און אַ גליקלעך־שטיל משפּחה־לעבן. און איצט, אויף די גאַסן פֿון דער גאָלד־צעזוניקטער יאָהאַנעסבורג, נאָך צוויי אויסהאַלט־דעקאַדעס דאָ, איז מיר מיט אַ מאָל קלאָר געוואָרן דער גאַנצער קאָמפּלעקס פֿון שטערונגען און שטרויכלונגען, וואָס האָבן זיך אויסגעלייגט אויף מײַן וועג. רעטראָספּעקטיוו איז עס געווען וויַיטער ווי די צאָל 20 יאָר. ס׳האָט געגרייכט אַהינטער צו די יונגע היימישע טעג, וועו די יידן זענען געווען פֿון מײַן זגאַל און פּסיכיק אין זייער אויפֿנעם און באַצוּונג צו וועלט און מענטש. ס׳איז געווען דער היימיש־שטעטלשער טיפּ יידּ.

מיט די זעלבע שטעטלשע יידן האָב איך זיך איצט ווידער געטראָפֿן, אָבער זיי זענען געווען איבערגעאַנדערשט, ביז נישט צו דערקענען. זיי, די אימיגראַנטישע יונגע מענטשן פֿון די 20ער יאָרן ביז כמעט צו דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָבן אין די 50ער יאָרן געקוקט אויף די אַלטע זאַכן פֿון נעכטן מיט נײַ־אַראָפּטירטע קוקערס. און איך, אַ חורבן־יידּ, האָב זיי אויסגעזען פֿרעמד. זיי האָבן געטראַכט, און געצײלטע האָבן עס אָפֿן געזאָגט, אַז איך דאַרף דורכמאַכן, ווי זיי, די סטאַדיע פֿון זיך אַקלימאַטיזירן; ס׳מיינט, זיך אויסגרינען און אַפֿריקאַניזירן. וועלן אַ מענטש. און אַ „מענטש" בין איך טאַקע געוואָרן – פֿריִער בײַ דער משפּחה, נאָך דעם בײַ די יידיש קולטור־גבאים. נאָר אין בייַדע פֿאַלן האָב איך ניט קאָנפֿאָרמירט. אין מײַן אָרעם־באַצאָלטער פּאָזיציע האָבן זיי דערוואַרט צו הערן פֿון מיר אויף אַלץ וואָס זיי זאָגן און טוען אַן אונטערטעניקן אָמן. אין קולטור־סעקטאָר בין איך פֿון סאַמע אָנהייב, וועו כ׳האָב איבערגענומען די אַחריותדיקע פֿונקציעס, געווען אַ סך מער ווי בלויז טעכנישער אויספֿירער – איך בין געווען דער וואָרטזאָגער און וועגווײַזער, פֿלאַנירער און פּראָגראַמירער פֿון כמעט אַלע קולטור־אונטערנעמונגען און שליחותן במשך די 50ער און 60ער, וואָס זענען געווען די פֿרוכטיקע יאָרן פֿון יידיש־אויפֿלעב. און אַלץ האָט באַשטעטיקט מײַן צענטראַלע פּאָזיציע אין אויפֿהאַלט און אויפֿהיט פֿון דער יידיש־קולטור אין דרום־אַפֿריקאַנער יישובֿ אין יענעם פּעריאָד.

איך האָב געווען, געמונטערט, גערופֿן צו יידיש לעבן און שאַפֿן. דער באַגלייביקסטער עדות איז דער שלל פֿון צענדליקער גרויסע און אמונה־אָנגעקוואָלענע אַרטיקלען אין יידיש, אויף יידיש־געזעלשאַפֿטלעבע טעמעס און אַקטועלע פּראָבלעמען, וואָס איך האָב אין יענע יאָרן געשריבן. זיי זענען געווען גײַסטיקע אינספּיראַציעס, וואָס האָבן סטימולירט וויַיטע און נאָענטע. די אַרטיקלען האָב איך רעגולער געדרוקט און כסדר פֿלעגן קומען אָפּרופֿן. דאָס איז געווען אַ סאַטיספֿאַקציע פֿאַר די גרויסע־קליינע יידיש־מעשׂים. און דאָ – איז מיט אַ מאָל אָפּגעשניטן געוואָרן מײַן קולטור־אַרבעט, וואָס כ׳האָב געטאָן מיט אַזוי ליל ליבע

און מסירת־נפֿשדיק. איצט האָב איך געוואַנדערט איבער די יאָהאַנעסבורגער גאַסן מיטן קאַלטן פסק פֿון בית־דין אין קעשענע און געמאַכט מײַן חשבון־הנפֿש־והקולטור. איך בין ניט געווען גליקלעך. ייִדיש־קולטור און שאַפֿן איז געווען דער חלום, וואָס איך האָב מײַנע אַלע יאָרן געצערטלט. איצט האָב איך געטראָגן מיט זיך די שרעק פֿון דער שאַרפֿער האַק, וואָס האָט דעם חלום אָפּגעהאַקט און אין האַרצן האָבן גערייכערט האָלעווועשקעס פֿון אַן אויסגעברענטער תקופֿה. אַזוי, ווי פֿאַרטשאַדעט, בין איך אָנגעקומען צום אויטאָ, אַ צעפֿרעגלטער אויף דער זון. איך האָב אויפֿגעמאַכט אַלע פֿיר טירן. די לופֿט אינעווייניק האָט געבריט. דאָס שוווּנגרעדל האָט געגליט.

נאָך שעהען אַרומשלעפּן זיך אין דרויסן, בין איך נאָך אַלץ געשטאַנען אין דער סמאַליעדיקער היץ און זיך קוים דערוואַרט דאָס רעדל זאָל זיך אָנהייבן אָפּקילן. סוף־סוף בין איך אַן אויסגעשפּטער אַרײַנגעפֿאַלן אַהיים. ראָז האָט שוין מיך דערוואַרט. אויפֿן טיש אַ קאַלט געטראַנק. אין איין אָטעם עס אַראָפּגעזופט. שפּעטער האָב איך איר געוויזן דעם פסק־דין און דערציילט וועגן דער לעצטער אַוואַנטורע – דעם טשעק. ראָז האָט געקוקט אויף מיר מיט איר וואַרעם־פֿינקלדיקן בליק, מיר האָבן ביידע געשוויגן. אָבער אין די געדאַנקען האָבן מיר זיך איצט קאָמוניקירט, געשמועסט איינער מיטן אַנדערן און געמאָלן במחשבֿה דעם עתיד.

אָט ווערט באַלד צוואַנציק יאָר פֿון אונדזער לעבן אויף דעם קאָנטינענט. די ערשטע צעפּלאָנטערטע שווערע יאָרן מיט דער משפּחה. און איצט פֿאַרענדיקט אַנדערטהאַלבן צענדליק מיט און פֿאַר ייִדיש קולטור. ס'איז געווען ווי אַ מאַסיווער פֿעלדזיקער באַרג, אויף וועלכן מיר האָבן געקלעטערט, מיט אַזוי פֿיל אומרחמנותדיקן אָנשטרענג און שווערקייטן, מיט מאַטערנישן, פּײַן און טרערן. און די טרערן האָבן ווײַטער געגליווערט אין האַרצן. פֿון די אויגן האָבן מיר זיי געקענט אָפּווישן, אָבער ניט פֿון האַרצן. דאָרטן איז זייער גלי און זכרון פֿאַרבליבן אויף אַלע ווײַטערדיקע יאָרן אויף ניט מער אויסצומעקן. אַ בייזער יאָרהונדערט, בפֿרט פֿון די פֿערציקער יאָרן האָט אַרויפֿגעצוווּנגען אויף מיר, אויף אונדז, דעם פֿאַרמעסט צו לעבן; לעבן און קיום קעגן שוואַרצן תהום פֿון אומקום און רציחה־שנײַדנדיקן טויט. מיר האָבן, ווי דערמאָנט, אָפּגעווישט די טרערן פֿון אויג, זיך אַרומגענומען, צעקושט און אָן ווערטער זיך געטרוימען צום ווײַטערדיקן זײַן: שרײַבן דעם המשך־פּרק פֿון אונדזער לעבן. ביאָלאָגיש־דורותדיק האָבן מיר שוין פֿאַרמאָגט פֿינף לעבנס, מיט ליכטיקע אויגן צו גענעסן, און אויסגעווואַרעמטע נשמות צו פֿילן. און איצט דאָ, דעם 18טן סעפּטעמבער 1970, פֿרײַטיק שפּעט נאָכמיטאָג, אין אונדזער היים אויף בערי הערצאָג־גאַס 257, בין איך געשטאַנען אויפֿן שיידוועג, מיטן פּנים צו אַן אייגן באַנײַט לעבן.

אין אָט דעם טאָג האָב איך אוטערגעצויגן בעל־פּה מײַן מאָראַלישן און פֿיזישן סך־הכל. אַלץ האָט מיר אויסגעזען באַלאַנסירט. איך האָב זיך ניט געפֿילט שולדיק קעגנאיבער קיין שום חבֿר און מענטש. איך בין קיינעם ניט געווען שולדיק קיין פּרוטה. מײַן געזונט און שׂכל זענען געווען קאָמפּרדינירט. הינטער זיך האָב איך געלאָזן בערג מיט כעס, פּחד און צער. און ווי מע שרײַבט אויף אויף אַ מישפּט־

טעקע, מיט רויטן טינט, בטל, אַזוי האָב איך פֿאַרחתמעט אין דעם טאָג מײַן נעבטן – אויס! אָבער ס'איז נאָך אַלץ ניט געווען גענוג. דער נעבטן איז טאַקע ווי אַווען, נאָר גענוג הײַנט־ענינים זענען נאָך געבליבן. זיי האָבן מיך באַזאָרגט און ניט דערלאָזט אין גאַנצן זיך אויסטאָן פֿון עול־החיים. אין דעם פּראָצעס פֿון היים־דאגות און משפּחה־חובֿות, האָב איך באַשײַמפּערלעך און אָן אויפֿהער געפֿילט, אַז דאָ, אין דער סאַמע נאָענטקייט איז פֿאַראַן אַ מענטש, וואָס איז מיר ליבלעך־אייגן: מײַן ברודער סאָלי. אין דעם דולן פּרנסה־געיעג און טומלעניש פֿון מישפּט, האָב איך צו ווייניק צײַט געהאַט זיך מיט אים צו טרעפֿן, כאָטש איך האָב געווּסט, אַז ער מצֿדט אויס די משפּחה־מענטשן. אפֿשר ווײַל עס דערמאָנט אים זײַן אומגליקלעכע און טרויעריקע עלנטקייט. כ'האָב געווּסט, אַז ער טראָגט זיך אַרום מיט מסופּנדיקע מחשבֿות, אָבער ניט געהאַט די מינדסטע אידעע מיט וואָס און ווי אים צו העלפֿן. ער האָט וועגן זיך גאָרנישט ניט געוואָלט הערן. קוים אָן אָנדײַט, איז ער אַנטלאָפֿן און זיך מער ניט געווּזן. קיינע בעטענישן און וואַרעמע רייד האָבן ניט געהאָלפֿן, ס'האָט נאָך שאַרפֿער געמאַכט זײַן אומווילקייט. אויף טעלעפֿאָנען האָט ער בכלל ניט געענטפֿערט.

אין די נײַן חדשים פֿון אונדזער „פּעט שאָפּ" „נאָאַס אַרק" – נוחס תּבֿה, ווען מיר זענען אַלע טעג פֿון וואָך ניט געווען אין דער היים, איז ער איין אייניציקן מאָל געקומען אין קראָם און גלײַך האָבן מיר אים אויפֿגענומען מיט שׂימחה און ליבשאַפֿט. געוואָלט אים אויפֿמונטערן. ראָ האָט אים געוויזן אויסנעמיקע חידלעך, טרילנדיקע פֿייגעלעך, קאָליריקע פֿישעלעך. ער האָט געקוקט מיט פֿרעמדע אויגן און קיין שום זאַך האָט אים ניט אינטערעסירט. ער האָט זיך אַרומגעדרייט אַ דעפּרימירטער, מיט צערודערטע געדאַנקען, אַפֿילו זײַן טעפּל טיי געלאָזט שטיין, ניט באַרירט. און אין מיר האָט אַ סירענע געיאָמערט מיט אַלאַרעם לאַנג נאָך זײַן אַוועקגיין, און אין דער נאַכט מיך אויפֿגעריסן פֿון שלאָף: עס טויג ניט! איז ער דאָך געווען מײַן איינציק־געבליבענער ברודער נאָך אונדזער היים־ און משפּחה־חורבן.

די גרויס־אויסגעוואַקסענע פּראָספּערירנדיקע קלייַדער־פֿאַבריק, ווו ער האָט, זינט פֿופֿצן, „פֿאַרבראַכט" זײַנע יונג־צאַרטסטע יאָרן, איז שוין געווען געשלאָסן. ער איז געוואָרן פּרײַ, אָבער ניט קיין פּרײַער פֿויגל. ער איז געבליבן פֿאַרשפּאַרט אין זײַן גופֿיקער שטײַג פֿון צעשוידערטע נערוון און קאָמפּלעקסן. די צײַט האָט אים צעשעדיקט, און איצט, אין זײַנע מיט־פֿופֿציקער, איז ער געווען אַ צעבראָכענער מענטש. אין מיר האָט אָן אויפֿהער געזשומט אַ לעצטע וואָרענונג, נאָר כ'האָב זיך געפֿילט הילפֿלאָז. גראָד ראָ האָט געפּרווּוט אים אַרײַנצונעמען אין אונדזער סבֿיבֿה, דערנענטערן, שאַפֿן אַ וואַרעמע אַטמאָספֿער. צוערשט, האָט ער פֿאָזיטיוו רעאַגירט. געקומען אויף עטלעכע שעה אין טאָג און זיך פֿאַרנומען מיט מאָלן די בילדער פֿון די קינדער. זיי האָבן פֿאָזירט. געפֿאָלגט. אים געלערנט, אַפֿילו די שוין דערוואַקסענע. איין נאַכט איז ער אַפֿילו איבערגעשלאָפֿן בײַ אונדז, וואָס מיר האָבן געזען ווי אַ זעלטנקייט און געמיינט, אַז ס'איז אַ גוטער סימן. ראָ איז געווען צופֿרידן אָן אַ מאָס פֿון איר טעראַפּישער הצלחה איבער סאָלין, וואָס איז געווען מיט וואַרעמער ליבשאַפֿט.

די לאַגע האָט אָנגעהאַלטן אַזוי אַ קורצע צײַט, און פלוצלינג, ווי ער וואָלט דערשפּירט אַ געפֿאַר, איז ער נעלם געוואָרן. קענטיק, אַז די פֿרײַע איבערלעבונגען אין דער יאָהאַנעסבורגער משפּחה, האָבן אין זײַן מוח, אומבאַוווּסט צי באַווּסט, אויסגעבויט אַן אומצוטרוי־בלאָק קעגן די נאָענטע, ווי אַ שוץ פֿאַר זײַן זיכערקייט. דאָס איז ניט געווען סתּם אַ טעאָריע, נאָר כ'האָב אָט דעם אַנאַליטישן דיאַגנאָזעמאַבט אויפֿן סמך פֿון סאָליס ביטערע און שווערע עקספּיריענצן, וואָס איך האָב במשך פֿון די יאָרן זיך אָנגעהערט און אָנגעזאַמלט. און אַז סאָלי האָט אויפֿגעהערט קומען צו אונדז, האָב איך אָנגעהויבן גיין צו אים, אים אויפֿזוכן. איך פֿלעג זיך אַריבערכאַפּן פֿון מײַן ווײַטן קוואַרטאַל, עמאַרענטשיאַ, צום רוישיק־שטאָטישן הילבראָו, ווו ער האָט געווווינט אין אַן איין־צימער־דירהלע, וואָס איז געווען אָפּגעלאָזן, מאַט און ווײַט פֿון וועלכן ס'ניט איז ראָסקאָש. כ'האָב געווּסט, אַז ס'איז נישט קיין לעבן, נאָר אַן אָפּקומעניש. צו זײַן דאָ אַ שעה, האָט געמיינט אַ שעה פּײַן. פֿלעג איך אים טאַקע ס'רובֿ ניט געפֿינען אין דער היים, האָב איך זיך געלאָזט צו די דערבײַקע גאַסן, פֿאַרפֿלייצטע מיט נעאָן־רעקלאַמעס, ליכט און רעש. דאָ, אויף די בריייטע טראָטוּאַרן, האָבן געשליאָנדערט העלע און שאָטנדיקע פֿיגורן, ווײַסע און שוואַרצע, באָהעמיאַנס און קינסטלער, ניט ווייניק מיט וואַקלדיק־אומזיכערן גאַנג. אויף די גאַס־ווינקלען איז אָנגעגאַנגען אַ האַנדל מיט גיפֿטיק־פֿאַרטויבנדיקע פּילכלער, גיך־גיך...

„דראַגס" און אַנדערע טריפֿהנע און געגנבֿעטע סחורות ווערן דאָ פֿאַרשאַכערט אין אַ פּינטל מיטן אויג און אויס... דאָ קאָכט מיט נאַכטיקן לעבן. זנות. פֿון די טונקעלע וואַנטראַנדן, ווי פֿון נישעס, ווינקען פֿאַרשיכורט־פֿריילעכע אויגן פֿון יונגע, שוואַרצע מיידלעך צו די ווײַסע קליענטן אין גלאַנציק־עלעגאַנטע אויטאָס. אָט שפּרינגט איינע אַרײַן, ווי אַ גליטשיק־דין שלענגל דורך אַן אָפֿן טירל, און די מאַשין יאָגט אַוועק. און דאָ, אינעם צעמישענישׂ פֿון אויסגעדוכטן וווילטאָג, האָט מײַן ברודער, אויף זײַן שטייגער, געפֿונען אַ קאַפּעטשקע פֿאַרגעסענישׂ. איך האָב שוין געווּסט די פּאָר קאַפּעטעריעס, ווו אים צו טרעפֿן. פּלוצעם פֿלעג איך אים דערזען, זיצנדיק צווישן די צעקנוידערטע קיבעצער בײַ שעלעכלעך קאַווע. אין קאַפּעהויז, צווישן זײַנע חבֿרה פּוסט־און־פּאַסניקעס, אַלטע און יונגע, איז ער געווען גאָר פּאָפּולער. און דאָ פֿלעגט ער אויפֿגעהײַטערט ווערן, אויפֿלעבן מיט שמייכל און שפּאַס, ווי אומגעביטן, און זײַן הומאָר האָט געשפּרודלט. בײַם שווערן טיש, אינעם האַלבטונקל, פֿלעגט ער מאַכן זײַנע צייכענונגען פֿון איינעם צי צוויי פֿון די בײַזיצערס. דאָ איז געווען זײַן אַטעליע, ביז שפּעט אין דער נאַכט. זײַנע פּען־בילדער און פּאָרטרעט־מאָלעניש זענען געווען באַקאַנט און גלויבט, אָבער אָט די מענטשן אָן אײַנגעשטעלטע היימען האָבן עס ניט געהאַט ווו אַהינצוטאָן. האָט זיך טאַקע בײַ סאָלין אָנגעקליבן אַ בארג פֿון אַזעלכע אוניקאַלע כאַראַקטער־צייכענונגען פֿון קעפּ און גאַנצע פֿיגורן, צו מאָל ניט פֿאַרענדיקטע. פֿאַר קינסטלער און אויך פֿאַר פּסיכאָלאָגן שטעלט עס פֿאָר אינטערעסאַנטע און וויכטיקע שטודיר־אָביעקטן. דאָס זענען געווען אויסדרוויילטע און געצייילטע מינוטן, זעלטן שעהען,

וועלן סאָלי האָט זיך געפֿילט פֿרײַ און ער פֿלעגט קענען האַרציק לאַכן. אָבער די אַלע אַרום האָבן ניט געקענט דעם אמתן סאָלין, דעם באַהאַלטענעם אין זײַן טיפֿענישן, אין דער שאָל פֿון אײנזאַמקייט און טרויער.

אָט דעם איידעלן און שטילן ברודער מײַנעם האָב איך גוט געקענט. מײַן ברודער ישׂראל־סראָלקע, וואָס טראָגט אין זײַן פֿאַרכמורעט געמיט פֿחדים־פֿינצטערע טראַבטונגען, ווי צעקאָדערטע צויטן פֿון זײַן צעריסן לעבן. זײַן האַרץ, זײַן לעבּ, זײַן קאָפּ האָבן געבענקט נאָך דעם צאַרטן גלעט פֿון אַ וואַרעמער האַנט. אָבער דאָ איז קיין מאַמע מער ניט געווען. דאָ זענען געווען קאַלטע הענט פֿון ראָבאָטן, וואָס ציילן מטבעות, פֿונטן, אויך זײַן ביטער־פֿאַרדינטן לוין, און באַהאַלטן עס ערגעץ. אָט איצט, נאָך צוואַנציק יאָר ציטערדיקער אָבסערוואַציע, איז מיר קלאָר געווארן די פֿאַקטישע לאַגע: בײַ סאָלין האָט זיך אויפֿגעבויט אַן אַפּאַטיע־באַצוּנג, צי ריכטיקער, אַן עקלדיקער אומווילן צו קומען אין באַריר מיט זײַנע כּשר־פֿאַרדינטע פֿונטן און ס'האָט אים שוין ניט געאַרט ווער עס קלײַבט זיי פֿאַר אים.

אַז איך בין אָנגעקומען אין יאָהאַנעסבורג, 1951, איז עס שוין געווען זײַן סטאַטוס, נאָך דעם ווי ער האָט אַ יאָר פֿרײַער, צו זײַנע קוים 36 יאָר, אונטערגעשריבן בײַ אַן אַדוואָקאַט־נאָטאַר זײַן אָפּיציעלע צוואה (ווייל). פֿון דעמאָלט אָן איז זײַן שׂכר און פֿינאַנצן מער ניט געגאַנגען אין זײַן קעשענע. עס איז געגאַנגען אין באַנק, צו אַ „טראַסט" חשבון, צי אַ פּקדון־פֿאָנד (אָבער לאָמיר עס דערווײַל לאָזן). אַז כ'פֿלעג סאָלין אין ערגעץ ניט געפֿינען, האָב איך זיך פֿאַרנומען צו גיין צום דיכטער מיכאל־בן־משה. ער האָט געווויינט אין אַ צימער, אין אַ יידישן האָטעל, ניט ווײַט, אויף אַ בערגל פֿון הילבראָן־געגנט. אין איינעם אַ פֿרײַטיק נאָך מיטאָג, זונבדיק סאָלין, האָב איך פֿאַרבלאָנדזשעט צום חדר פֿון בן־משה. ער איז געווען אַ רעדאַקציע־מיטגליד פֿון „דרום־אַפֿריקע" און מײַנער אַ פֿאַרטרוילעכער חבֿר. דעמאָלט טאַקע האָט ער מיר בסוד דערציילט, אַז די „קולטור־פֿעדעראַציע" גבאָים און ספּעציעל „איינער" קלײַבן זיך מיך צו אַטאַקירן. ווי אַ ירושה פֿון פּאָליאָ, אין דער יוגנט, איז בן־משה פֿאַרבליבן אַ קריפּל: ער האָט געהונקען אויף אַ פֿוס און געהאַט אַן אויסגעקרימטע האַנט, און ווי אַ רעזולטאַט פֿון דעם האָט ער געפֿילט אַן אומצוטרוי צו מענטשן. אין מיר האָט ער געפֿונען אַזאַ, וואָס מיינט באמת חבֿרשאַפֿט און כ'בין מיט אים געווען גוט און פֿשוט, אָן דעם באַקאַנטן רחמנות־געפֿיל. אַז כ'האָב זיך געקליבן אַרויסצוגיין, איז ער מיטגעקומען מיך באַגלייטן. אויף דער בריטער, מיט נעאָן־רעקלאַמעס צעבלענדיקטער גאַס, האָב איך באַמערקט ווי סאָלי איז געקומען און כ'האָב זיך דערפֿרייט.

„איך זוך דיך שוין אַרום אַ גאַנצן אָוונט," האָב איך מיט אָפּענע אָרעמס זיך אַ לאָז געטאָן צו אים. נאָר ער האָט זיך האַסטיק אַ דריי געטאָן און ווי פֿון אַ בייזן גייסט זיך אַוועקגעיאָגט אין אַ דערבײַק געסל. איך האָב דעמאָלט געטראַכט, אַז אפֿשר אַנטלויפֿט ער עס מער פֿון זיך, פֿון זײַנע שרעקיקע געדאַנקען, ווי פֿון מיר. דאָס איז עס! האָט אין מיר אַ שלאָג געטאָן, ווי אַ שוואַרצער דונער און כ'האָב געפֿרוווט נאָכצולויפֿן: „סאָלי, ווארט. וואָס האָט פאַסירט?" האָב איך אים

נאָכגעשריבן. אָבער ער איז שוין ניט געווען. איך האָב זיך געזעגנט מיט בן־משה און שוין מער ניט געקענט געפֿינען קיין רו. ווו איז ער געלאָפֿן? ווו?..

ס'איז געווען סוף־יאָר 1968. איצט האָט מיך סאָליס פֿאַרציטערט לויפֿן צעטרייסלט. איך בין געווען אומרויק, אַלאַרמירט. ראָז האָט אין טאָג געזאָגט: „מאָדנע, סאָלי האָט פלוצלינג אויפֿגעהערט קומען. דאַרפֿסט אַרויפֿגיין צו אים". כ'האָב איר דערציילט, אַז מיט אַ פּאָר טעג צוריק האָב איך אים געזען, אָבער מער נישט. די נאַכט האָט זיך מיר געחלומט, אַז סאָלי לויפֿט און איך יאָג אים. מיט אַ מאָל גיט ער אַ פֿאַל אַראָפּ אין אַ פֿינצטערער גרוב און איך בלייב שטיין בײַם ראַנד... כ'האָב זיך אויפֿגעכאַפּט מיט גוואַלדיקע קולות. ראָז האָט מיך געטוליעט און געזאָגט: „ווידער אַ קאָשמאַר," און איך האָב געשווויגן. דורכן טאָג האָט מיך אומהיימלעך געמאַטערט אַ שוואַרצע זעונג: עס האָט זיך שוין אָנגעהויבן... עפּעס... ס'האָט מיך געשראָקן. איך האָב פֿאַרויסגעפֿילט שלעכטס. מיינע טראַכטעניש – אַבסטראַקטע. כ'האָב מורא געהאַט אָנצורופֿן דאָס הינטער־באַווּוסטזיניקע בײַם נאָמען. כ'האָב באַשלאָסן: מאָרגן פֿרי גיין אים באַזוכן.

פֿאַרנאַכטלעך, דער טעלעפֿאָן קלינגט: סאָלי, מיט אַ פֿראַגע: „קענסט קומען צו מיר זונטיק פֿאַרמיטאָג?" אַ דערפֿרייטער רוף איך אויס: „אַוודאי! עפּעס נייעס?" ער ענטפֿערט שוין ניט. אָפּגעשניטן. ווידער איז מײַן האַרץ אָנגעפֿילט מיט זאָרג. דאָס ערשטע מאָל וואָס ער פֿאַרבעט מיך. אַזוי אָפֿן, דירעקט. עס איז ניט זײַן נאָרמע. די גאַנצע סיטואַציע, פֿון אַנטלויפֿן ביז פֿאַרבעטן, איז געווען פֿאַר מיר אַ רעטענish, וואָס האָט מיך געמוטשעט. איך האָב נישט געקענט געפֿינען די לייזונג. עס איז געווען אומנאָרמאַל, מיסטיש... און אָט־פֿלוצעם קומט מיר אויף אַן אידעע: אָנשרײַבן אַ בריוו צו סאָלין וועגן זײַן אַנטלויפֿן און עס גלײַך מאָרגן אים געבן. איך ווייס, אַז מײַן קאָנטאַקט דורך וואָרט איז תמיד מער אימפּרעסיוו און עס קען, דאַכט זיך מיר, וירקן ווי אַ וווּנדער־מעדיצין, אַן אַנטיביאָטיק וואָס וועט אָפּסמען די מיקראָבן פֿון טאָן זיך שלעכטס. אָבער נאָך מער, האָב איך געוואָלט שלום מיט אים. זײַן אַרומטראָגן זיך מיט אַ פֿאַרכמורעט פּנים, ווי ער וואָלט געווען בייז אויף מיר, האָט מיר שטאַרק וויי געטאָן. ווי ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן איז אַלץ געווען אַ טעות.

איך האָב אַ ביסל פֿאַרשפּעטיקט. סאָלי האָט שוין געוואָרט, ניט אין זײַן צימער, נאָר אין דרויסן, בײַם אַרײַנגאַנג. און איידער כ'האָב אַרויסגעזאָגט אַ וואָרט, האָט ער מיך געבעטן מיטקומען מיט אים צום עסזאַל, אויף מיטאָג. עס איז געווען אויף דער אַנטקעגנאיבערדיקער זײַט פֿון דער זעלביקער גאַס, אייבל ראָוד, אַ פּאָר הונדערט מעטער ווײַטער. און די גאַס־אַטמאָספֿער האָט שוין צו נישט געמאַכט מײַן בריוו־פּלאַן. ער האָט מיר דערקלערט, אַז אין זײַן „בּאָרדינג הויז" איז שוין באַצאָלט אויך פֿאַר פֿאַנסיאָן, ס'מיינט אויך פֿאַר עסן. דער מיטאָג איז געווען פֿשוט און געשמאַק. אין סאָליס צימער זענען מיר אַרויף אין אַ שפּעטער נאָכמיטאָג־שעה. איך בין אַרײַנגעזונקען אין איינציקן אַלטן פֿאָטעל, סאָלי האָט זיך געזעצט אויפֿן בעט. תמיד, בעת אונדזערע ניט צו אָפֿטע טרעפֿענישן, פֿלעג איך אים פֿרוווּן אויפֿמונטערן מיט מעשׂהלעך און נייעסן, וואָס האָבן אַ היימלעכע

לײַבטע נאָטע, כדי אים אַרויסצוקריגן פֿון זײַנע אומעטיקע שטימונגען. בעתן מיטאָג־עסן האָט ער מיר אַ סך געבעטן וועגן זיך און זײַן דאָקטער, וואָס קען אים ניט העלפֿן...

„געדענקסט דאָך, ד״ר פֿריד, וואָס דו ביסט בײַגעווען בעת מײַנעם אַ וויזיט בײַ אים.״ איך האָב עס באַשטעטיקט: „איך געדענק.״ און געמערקט, אַז ער צילט צו עפּעס. דאָס דאַרף זײַן ווי אַ מין אויפֿטאַקט. ס׳איז מיר געווען קלאָר, אַז עפּעס דריקט אים, אַ שווערעניש, וואָס ער וויל זיך אַראָפּרעדן פֿון האַרצן. און די פּסיכישע איבערלעבונג בעת־מעשׂה האָט אים געשטערט זיך צו מאַכן פֿאַרשטענדיק, ווי אַזוי זײַנע רייד אַרויסצוויקלען פֿון קאָמפּלעקסירטן פּלאָנטער. איך האָב געוואַרט אויף אויסגעקלאָרטע ווערטער, און אין מוח האָט מיך כסדר געגריזשעט די מחשבֿה: די גרויסע טראַגעדיע האָט זיך אָנגעהויבן. איך האָב דאָ באַשײַמפּערלעך געפֿילט דעם אָנהייב און געווּסט, אַז עס וועט זיך פֿאַרענדיקן שלעכט. אין געדאַנק האָב איך געזוכט זיך אָנצוכאַפּן אָן עפּעס פֿון מײַן אַלטן אָפּטימיזם, נאָר ער איז געווען ווי אַ צעבראָכענער רודער. סאָלי איז מיט אַ מאָל פֿאַרשוויגן געוואָרן און פֿאַרזונקען אין אַ מרה־שחורה. אין מיר האָט אַ קול געדונערט: זײַ מציל! אים! זיך! פֿלוצעם האָבן סאָליס שטילע ווערטער זיך אַרײַנגעזעצט אין מײַן שׂראָבן: „ווייסט, איך האָב געמאַכט, איידער דו ביסט דאָ געקומען, אַ וויל, ווי רופֿט מען עס אויף ייִדיש, אַ צוואה. פֿאַרשטייסט?״ זײַנע ווערטער האָבן מיך געברענט און, קוים זיך באַהערשנדיק, האָב איך שטיל געשרײַען: „איך וויל עס ניט הערן. ניט ווייסן. ניט פֿאַרשטיין!״ און אַ רגע שפּעטער: „וואָס? דו חכמהסט זיך מיט מיר? איז עס אַ נאַרישער שפּאַס? מער וויל איך ניט רעדן וועגן דעם!״ און ער, ווי צו להכעסדיק, האָט ווײַטער געבויערט: „אַלע מײַנע אָפּשפּאָרונגען זענען פֿאַרשריבן פֿאַר דזשאָ... מיר האָבן געמיינט, אַז קיינער איז שוין ניט געבליבן... און איך בין געווען נאַריש...״ און איך האָב זיך געבעטן: „הער אויף מיט דעם, הער אויף״.

אָבער ער האָט נישט אויפֿגעהערט. קענטיק, אַז זינט איך בין אַהער געקומען מיט 20 יאָר צוריק, האָט ער געזוכט די געלעגנהייט מיר עס צו זאָגן. ער האָט געפֿילט די עוולה און ס׳האָט אים געדריקט. און איצט, נאָך אַ טראַגישן און לעצטן חשבון־הנפֿש, האָט ער אַרויסגערעדט די פֿראַזע: „אויב דו ווילסט, קען איך אַלץ איבערשרײַבן פֿאַר דיר.״ ס׳איז מיר מיט אַ מאָל קאַלט געוואָרן און אין האַרצן האָט זיך עפּעס אַ ריס געטאָן. מיט אָנשטרענג און שטיל האָב איך געערעדט. און מיר האָט זיך געדאַבט, אַז איך ווײַן די ווערטער אַרויס: „סאָלי, איך בעט דיר, רייד ניט מער וועגן דעם. איך, דער עלטערער ברודער, וואַרט ניט אויף אַ ירושה פֿון דיר. פֿאַרגעס עס און קלאַפּ זיך אַרויס די משוגענע אידעע פֿון קאָפּ.״ ער איז געבליבן זיצן אַ פֿאַרשוויגענער און מיך אָנגעקוקט טרויעריק, מיט אַזאַ מין גרויליקן טרויער, אַז כ׳האָב געמוזט אָפּקערן מײַנע אויגן פֿון אים. כ׳האָב געפֿילט, אַז אויב ער וועט מער ניט רעדן, וועל איך אָנהייבן היסטעריש שרײַען.

אין מוח זענען מיר געשפּרונגען ווערטער, איינציקע, משונהדיקע, אָבער כ׳האָב זיי ניט געקענט אַרויסרעדן. איך האָב געפֿילט, אַז די סכנה וואָס שוועבט

איבער מײַן ברודער איז נאָענט, מיט דער האַנט אָנצורירן. „זאָל איך דיר איבערשרײַבן אפֿשר אַ העלפֿט?" האָט ער פֿלוצלינג געפֿרעגט. איך האָב זיך דערפֿרייט, הערנדיק זײַן לעבעדיקן קול. „ניין, סאָלי, איך וויל ניט. מאַטער מיך מער ניט מיט דעם. גענוג!"

ווידער אַ שווײַגענישׂ. פֿאַרצווייפֿלטע געדאַנקען רודערן מיר אין מוח: וואָס טוט מען? ווי העלפֿט מען? איך האָב איצט געקענט לייענען די שרעקמאַפֿע, וואָס איז אויסגעגראָווירט אויף זײַן מאַרך: זען די סם־שוואַרצע אייעלעך אין זײַן האַרץ, וואָס פֿון זיי האָט זיך אויסגעפּיקט דער טויטבאַשלוס. פֿאַקטיש איז די טײַוולאָנישע עקזעקוציע אינדערהיים, וואָס איז געקומען שפּעטער, אויסגעוועבט געוואָרן פֿון אומזיקע בייזע פֿינגער, און סאָלי האָט אויסגעשפּילט דעם אַקט. אין אונדזער משפּחה האָט עפּעס אַווינס קיין מאָל ניט פּאַסירט. איז אפֿשר וועט עס ניט פּאַסירן... ניט פּאַסירן... האָב איך געבעטן ווי אין אַ תּפֿילה. ער האָט מיך פֿלוצעם אַרויסגערישן פֿון מײַנע טראַכטענישן: „ווו איז געפֿאַרקט דײַן קאָר?" האָט ער געפֿרעגט. „אונטן, אין גאַס, בײַם אַרײַנגאַנג. וואָס? ווילסט איך זאָל דיר ערגעץ צופֿירן? אפֿשר צו אונדז? ס'וועט זײַן אַ שׂימחה פֿאַר ראָזען." ער האָט זיך אַ רגע פֿאַרטראַכט: „ניין, ניט מיך. נאָר כ'וויל זאָלסט נעמען מײַנע אַלע צייכן־העפֿטן צו דיר אַהיים." אַ מאָמענט איז מיר ווידער אויפֿגעקומען דער פֿריִערדיקער חשד. „וואָס עפּעס אין מיטן דרינען?" האָב איך געפֿרעגט מיט זאָרג. ער איז גלײַך אַרויסגעקומען מיט אַ תּירוץ, וואָס כ'האָב אָנגענומען ווי אַן אמת: „זעסט דאָך ווי ענג דאָ איז, וועט ווערן אַ ביסל גערעמער, לופֿטיקער."

מיך וווּנדערט ווי כ'האָב ניט פֿאַרשטאַנען דעמאָלט, אַז דאָס איז דער אָנהייב. ער געזעגנט זיך מיט אַלץ.

„אפֿשר בעסער, אַז כ'זאָל קומען מאָרגן, מיטאָגצײַט. עס איז שוין שפּעט."

ער האָט געזאָגט: „ניט צו שפּעט. טו עס, זאָל זײַן אָפּגעפּטרט."

און מיר האָבן געגומען אַראָפּטראָגן פֿון די טרעפּ גאַנצע פּעק. מײַן פֿורגאָן־אויטאָ איז געוואָרן פֿול. איך האָב זיך מער ניט געקענט אײַנהאַלטן און אין איין אָטעם אַנטפּלעקט דעם סוד:

„ווייסט, סאָלי, איך האָב שוין אַ פּלאַן פֿאַר דײַנער אַן אויסשטעלונג. ס'גייט אויף אַ דרך."

איך האָב געמיינט, אַז עס וועט אים דערפֿרייען. נאָר ער האָט זיך פֿלוצלינג אַ וואָרף געטאָן, שוין מיט כּעס:

„זאָלסט עס ניט טאָן! איך וויל ניט! מײַנע מאָלערײַען טויגן ניט, פֿאַרשטייסט, זיי טויגן אויף כּפֿרות!"

אַ צעטומלטער פֿון זײַנע געשרייען, האָב איך זיך געבעטן: „הער אויף מאַכן גוואַלדן, מע וועט זיך דאָ באַלד צונויפֿלויפֿן. איך וועל עס ניט טאָן, ניין!" ס'האָט מיך פֿאַרדראָסן, וואָס איך האָב עס דערמאָנט און געפֿרווט אים פֿאַררעדן מיט סתּם פֿלאַפֿלערײַ. ער האָט מיר ברוגזדיק אָנגעקוקט און געזאָגט: „נו, פֿאָר."

אויף מאָרגן, מישנדיק די ביכער וועגן קונסט און קינסטלער, וואָס ער האָט מיר מיטגעגעבן, איז מיט אַ מאָל אַרויסגעפֿאַלן פֿון צווישן די בלעטער אַ בויגן

פֿאַפּיר, געשריבן מיט סאָליס כתבֿ, אין ענגליש. עס איז געווען אַ סכעמע פֿון אַ נײַער צוואה, וואָס ער האָט געמאַכט. אַ באַטײַטנדיקע סומע פֿאַר מיר. איך האָב גלײַך באַשלאָסן, אַז כ'וועל עס אים צוריקגעבן, טאַקע צוזאַמען מיטן בריוו, וואָס כ'האָב נאָך בײַ זיך. און אַ פּאָר אײַנגעראַמטע בילדער זײַנען, ווי אַ סימן אַז כ'האָב באמת פֿלאַנירט אַן אויסשטעלונג פֿאַר אים.

אַז כ'בין דעם זעלביקן פֿאַרנאַכט געקומען צו אים, איז זײַן צימער געווען פֿאַרשלאָסן. מער ווי אַ שעה בין איך געזעסן אין אויטאָ און אויסגעקוקט זיך די אויגן, טאָמער קומט ער. נאָך אַ מינוט. נאָך אַ רגע. צום סוף, האָב איך נאָר דעם בריוו אַרונטערגעשטעקט אונטער דער טיר און אַ פֿאַרדראָסיקער צוריקגעפֿאָרן. סאָלי האָט זיך ניט אָפּגערופֿן. האָב איך עטלעכע טעג שפּעטער ווידער, בײַם דילשפּאַלט אונטערן טיר, אַרײַנגעשטופּט נאָך אַ קורץ בריוול. און אָט זענען די טעקסט־קאָפּיעס:

(ערשטער בריוו): מײַן אײַנציקער ברודער! וואָס אַזוינס שרעקלעך האָט פּאַסירט, אַז דו ביסט יענעם פֿרײַטיק נאָכמיטאָג פֿון מיר אַנטלאָפֿן? גלײַך בײַ מײַן קומען אַהער האָט אַ בייזער רוח זיך אַרײַנגעכאַפּט צו אונדזער עלטסטן ברודער. הלוואַי וואָלט ער נאָך געלעבט, וואָלט זיך אפֿשר אַלץ געביטן. פֿאַר וואָס איז אונדזער משפּחה ווי פֿאַרשאָלטן, ווען די אַנדערע משפּחות גייט עס גוט. זיי זענען פֿרײַלעך, צופֿרידן, בעת דו פּײַניקסט זיך אין עלנט און קראַנקייט. דיר קומט אַוודאי מער גליק און מזל. האָסט עס פֿאַרדינט.

אויך איך, סאָלי, מאַטער זיך איבערגענוג און צרות פֿעלן ניט, שוין גאַנצע 20 יאָר! אָבער איך קום ניט צו קיינעם באַקלאָגן זיך, בעטן, דערציילן. דערפֿאַר טאַקע וויל איך ניט האַלטן בײַ זיך דײַן „וויל". עס איז ניט מאָראַליש, ניט פֿײַן און ניט ריכטיק, אַז אַן עלטערער ברודער זאָל זיך מיט אַזאַ פּאַפּיר אַרומטראָגן ווי ער וואָלט, חלילה, ווארטן אויף עפּעס... ניין, סאָלי, איך קוק ניט אַרויס אויף דיר צו ירשענען. טאָ מיט וואָס האָב איך זיך פֿאַרזינדיקט, און מיט וואָס בין איך אַזוי שלעכט, אַז מײַן אייגענער ברודער זאָל פֿון מיר אַנטלויפֿן, און איך זאָל אים דאַרפֿן נאָכיאָגן? דער שאָק איז נאָך אין מיר און כ'קען עס ניט פֿאַרגעסן. עס האָט מיך אַזוי שטאַרק ווי גענאָמען, אַז איך האָב אין דער נאַכט געווײַנט און זיך געפֿרעגט פֿאַר וואָס קומט עס מיר. פֿאַר וואָס קומט מיר די שטראָף? האָב איך ווײניק געליטן? אויף מײַנע אַלע ווייטיקדיקע פֿראַגעס קומט קיין ענטפֿער ניט. פֿרעג איך דיך: האָסטו רעכט אַרויסצוווישן אומצופֿרידנקייט צו מיר? בין איך מיט עפּעס שולדיק אין דײַן לאַגע? דו ווייסט מסתּמא בעסער בײַ וועמען צו זוכן די שולד!

איך ווייס ניט, אפֿשר האָט גאָר עמעצער אָנגעהעצט און אָנגעפֿרעדט שלעכטס אויף מיר. פֿרעג דעם חבֿר מײַנעם, מיכאל בן־משה, מיט וועמען כ'בין אָנגעקומען קענען דיר, צי כ'האָב ווען אויסגערעדט אַ ניט גוט וואָרט אויף דיר. ער ווייסט ווי איך האָב דיך אַרומגעזוכט גאַנצע וואָכן, ווי מיט ליכט. די סיבה האָט מיר אויסגעזען זייער וויכטיק – די אויסשטעלונג, וואָס כ'האָב זיך געקליבן מאַכן פֿון דײַנע מאָלעריײַען. איך האָב זיך שוין אַפֿילו געהאַט פֿאַרבונדן מיט אַ קונסט־גאַלעריע. וועגן דעם האָב איך זיך געקליבן רעדן מיט דיר. פֿאַר דעם צוועק האָב

איך געגעבן אײנראַמען דײַנע עטלעכע לײַוונטן בײַ מײַן פֿרײַנד איזי אַלטער. איצט נאָך דײַן קעגנערשאַפֿט, איז מיר ניט געבליבן קיין אַנדער ברירה ווי אויפֿהערן מיט דעם אַלעם.

אויספֿאַקנדיק דײַנע צייכן־העפֿטן, האָב איך באַמערקט די אַלע מאָלערײַען, גרויסע און קליינע לײַוונטן, וואָס דו האָסט דעמאָלט אַרײַנגעפֿאַקט אין מײַן „סטיישן־אויטאָ. איך וויל עס דיר אַלץ צוריקגעבן, כ'וועל עס אָבער טאָן, זײַענדיק זיכער, אַז דו ביסט אין דער היים. דײַנע אַרבעטן, וואָס דו האָסט אין זיי אַרײַנגעטאָן טאַלאַנט און מי, געהערן דיר און מוזן זײַן מיט דיר. אפֿשר וועט עס אויךווירקן אויף צו מאַכן דיך מונטערער און צופֿרידענער. זאָג, מיט וואָס קען איך העלפֿן? איך בין גרייט צו טאָן אַלץ. אַלץ! דוד.

(צווייטער בריוו): ליבער סאָלי! ניט לאַנג צוריק האָב איך דאָ אַרײַנגעוואָרפֿן אַ בריוו צו דיר. מסתּמא האָסטו אים געלייענט און דײַן כּעס האָט זיך שוין אָפּגעקילט. אָבער, בנאמנות, כ'ווייס ניט פֿאַר וואָס דו ביסט אין כּעס. איז עס אפֿשר מײַן „חטא" צי „טעות", וואָס איך בין לעבן געבליבן, בעת אַלע פֿון אונדזער משפּחה זענען פֿאַרשניטן געוואָרן. מיר האָבן ערלעך און שווער צו „מאַכן אַ לעבן" און ניט דאַרפֿן אָנקומען צו קיינעם – איז דאָס אַ זינד? 20 יאָר ווי מיר לעבן אין דעם לאַנד און קיין מאָל ניט געהאַט אַ האָלידיי, ניט געפֿאָרן ערגעץ זיך אָפּרוען – איז דאָס אויך אַ זינד? מיר ווילן גאָרנישט ניט פֿון דער גבֿירישער משפּחה, און אַוודאי ניט פֿון דיר – פֿאַרזינדיק איך זיך מיט דעם? איז פֿאַר וואָס אַנטלויפֿסטו פֿון מיר? פֿאַר וואָס?! מיך טוט עס גאָר שטאַרק וויי. טראַכט וועגן דעם. זײַ געזונט! דוד.

די צוויי בריוו געשריבן אין אַ געדריקטער שטימונג, זענען ניט דאַטירט. דאָס איז געווען בערך אַ יאָר צי מער נאָכן ליקווידירן אונדזער „פּעט שאָפּ", אַרום סוף־יאָר 1971. די עטלעכע חדשים פֿאַר דעם פֿלעגט אונדז סאָלי אָפֿט באַזוכן און מיר האָבן שוין געמיינט, אַז זײַן לעבן שטעלט זיך אײַן. נאָך זײַן לעצט אַנטלויפֿן פֿון מיר, איז קלאָר געווען אַז סאָלי לעבט ווידער דורך אַ שווערן פּסיכישן קריזיס. איך האָב עס באַצייכנט מיט דער פֿראַזע „עס האָט זיך שוין ווידער אָנגעהויבן" און ס'האָט מיך שטאַרק געשראָקן. דעמאָלט האָב איך געשריבן די דאָזיקע ברירו, אין נאַזוון גלויבן, אַז זיי וועלן האָבן אַ טראַפֿישע ווירקונג. מיט אַ מאָל איז ער נעלם געוואָרן, און אַפֿילו אין זײַן „בּאָרדינג הויז" האָט מען ניט געווּסט ווו ער איז.

איין טאָג, אין יאַנואַר, 1972, קומט ער פלוצלינג אַרײַן צו אונדז. מיר דערפֿריַען זיך מיט אים. רינגלען אים אַרום. „ווו ביסטו פלוצלינג פֿאַרפֿאַלן געוואָרן?" פֿרעג איך. „פֿאַרשלעפּט געוואָרן אין דערבן אויף אַ האָלידיי..." מורמלט ער קוים, און איך פֿיל, אַז ער איז שוין גרייט זיך צו „ראַטעוון", אַנטלויפֿן.

ראָז פֿרווווט אים אָנבאָטן זיך צו זעצן צום טיש און זי וועט אונדז סערווירן אַ גוטן צובײַס. נאָך דעם וועט ער זיך אַביסל אָפּרוען. ער טוט אומצופֿרידן אַ זאָג: „איך וויל קיין זאַך ניט." און ווי ער וואָלט זיך דערמאָנט, גיט ער צו: „איך האָב אַ מתּנה"..." ער ציט אַרויס פֿון ברוינעם טוט אונטער זײַן אָרעם אַ לאַנגן זשיראַף,

געשניצט פֿון האָלץ און פֿײַן העלברוין פּאָלירט. און גלײַך פֿאַרענטפֿערט ער זיך, נאָר ניט ווי זײַן טבֿע: „איך וואָלט געבראַכט נאָך, נאָר מער קיין געלט ניט געהאַט.“ מאָדנע קומט מיר פֿאָר זײַן רעדן אַזוי אָפֿן און איך פּרוּוו עס פֿאַרטײַטשן אין אַ שפּאַס: „מע האָט דיר צוגעגבֿעט דעם טײַסטער.“ און איך באַמערק אַ שמייכל־גרימאַס אויף זײַן פֿאַראומערט פּנים. און איך גיב צו: „אויב דו דאַרפֿסט געלט, קען איך דיר לײַען אויף פּראָצענט, ווי אין באַנק.“ ער וועט אַ רגע אויפֿגעהײַטערט און וויל מיטהאַלטן דעם מונטערן טאָן: „איך האָב איבערגענונג געלט, אָבער איך האָב עס ניט...“ איך פֿיל, אַז מיט דעם סאָפֿיסטישן זאָג, איז ער אויסן עפּעס באַוווסטזיניק, וואָס טוט אים ווי און ער וויל עס אַנטפּלעקן.

איך זאָג: „סאָלי, דײַן רעטעניש איז מיר באַקאַנט פֿון ערגעץ, נאָר איך קען זיך ניט דערמאָנען וואָס איז עס.“

און ער טוט בייזלעך אַ זאָג: „ווייסט עס גאַנץ גוט. דו אַליין האָסט דאָך דיסקוטירט מיט ד״ר פֿריד דײַנע און מײַנע פֿינאַנצן.“

און מיט אַ מאָל בליצט מיר דורך אין געדעכטעניש דאָס בילד פֿון יענעם זומערדיקן טאָג, אַ פּאָר יאָר נאָך איציקס פּטירה. איך פֿלעג דעמאָלט סאָלין אָפּט באַזוכן און מיטגעלעבט, ווי געהיים, דעם פּראָצעס פֿון זײַן אַראָפּ־באַרג. אין אַ געווישן טאָג האָט ער זיך באַקלאָגט פֿאַר מיר וועגן זײַן געזונט. איך האָב אים געגעבן דעם סטערעאָטיפּישן ענטפֿער: „גיי אַרײַן צו אַ דאָקטער.“ ער האָט איראָניש געזאָגט: „חכם, דאָס טו איך דאָך, רעגולער, אָבער עס העלפֿט ווי אַ טויטן באַנקעס. וואַרט,“ האָט ער זיך ווי דערמאָנט. „מאָרגן פֿאַרמיטאָג גיי איך זען מײַן דאָקטער, אפֿשר ווילסטו מיטקומען?“ ס׳האָט מיר ניט געקלונגען ווי אַ פֿראָגע, נאָר ווי אַ פֿאַרבעט. „יע, איך וויל. דײַן געזונט אינטערעסירט מיך.“ און דאָס האָט אים געפֿרייט.

אויף מאָרגן, פֿאַר פֿרישטיק, בין איך אַראָפּגעקומען צו סאָלין. ער איז ערשט געווען אויפֿגעשטאַנען, אָנגעטאָן אין אַ פֿאַרביקן כאַלאַט. די פֿאַרבן האָבן מיך עפּעס דערמאָנט, און כ׳האָב געפֿרעגט: „ווו קויפֿסטו אַזעלכע געפּאַסיקטע כאַלאַטן, מיט קאָלירן ווי די ליטווישע פֿאָן, געדענקסט?“ ספּאָנטאַן האָט ער אַרויסגעשאָסן: „ניט איך, טויבע קויפֿט עס פֿאַר מיר. זי האַלט דאָך מײַן געלט.“ איך האָב דערשטוינט אויסגערופֿן: „און דו?!“ און ווי ער וואָלט חרטה געהאַט אויף זײַן אַרויסכאַפּ, האָט ער עס געפּרוּווט פֿאַרווישן: „איך האָב גענוג געלט, מער ווי דו...“ זײַן כלומרשטער וויץ האָט אַרויסגערופֿן אַ פֿאַרקערטע וויר־קונג און נאָך מער געגריזשעט.

אַרויפֿקומענדיק צום דאָקטער, אויפֿן צווייטן גאָרן, אין פּרעזידענט־גאַס, אַנטקעגן מוניציפּאַליטעט־בנין, האָב איך אויף דער טיר באַמערקט דעם נאָמען לויס פֿרענקלין פֿריד און גלײַך געווויסט דעם יחוס פֿון דאָקטער. מײַן קומען אין דרום־אַפֿריקע, אין 1951, איז אויסגעפֿאַלן אין דעם יידישן יום־טובֿ־סעזאָן. דעמאָלט האָב איך געדרוקט אַ דערציילונג אין „אַפֿריקאַנער אידישע צײַטונג“ און דאָרטן זיך אָנגעטראָפֿן אויף אָט די ענגליש־שרײַבקע נעמען, ווי אַ יוד פֿון מײַן זגאַל האָט זיי געפֿילט. מיך האָט דער פֿענאָמען אינטריגירט און כ׳האָב געפֿרעגט דעם

טעכנישן כּל־יכול און בימקום־רעדאַקטאָר, שמערל לעווין, צי אָט דער דאָקטער שרייבט די אַרטיקלען אויף יידיש. האָט ער זיך צעלאַבט: „עס איז מײַן איבערזעצונג." און ער האָט עס מיר ברייטער דערקלערט, מיט זײַן ספּעציפֿישן הומאָר: „ער איז אַזאַ דאָקטער ווי איך אַ רעדאַקטאָר... ער איז מער אַ קאָלעקציאָנער פֿון אַקאַדעמישע טיטלען פֿאַר זײַן פּערזענלעכן וויזיט־קאַרטל." איך האָב אַן איבערראַשטער געפֿרעגט: „אָבער ער איז דאָך אַ דאָקטער, ניין?" שמערל האָט אָנגעהאַלטן זײַן לײַכטן הומאָר: „אַוודאי איז ער אַ דאָקטער, קיינער וועט עס ניט פֿאַרלייקענען. און אונדזערע צײַטונגען, אויך די ענגלישׁ־יידישע, זענען דאָס פּובליסיטי־געוועך, פֿון וועלכע ער שיסט מיט אַקאַדעמישע קוילן אין יידישן עולם. ער דאַרף עס האָבן, ווי אַ סגולה צו פּרנסה, אויף צו פֿאַנגען יידישע פּאַציענטן, פֿאַרשיפֿורטע פֿון אינטעליגענץ..."

און שמערל וויצלט זיך גוטמוטיק, אויף מײַן חשבון: „דוד, אויב איר האָט נאָך ניט קיין קליעפּקע אין קאָפּ, וועל איך פֿאַר אײַך אַראַנזשירן אַ וויזיט צום דאָקטער, און ער וועט עס אײַך גלײַך אַרײַנשרויבן. ס'וועט זײַן אַזאַ מין רעפּאָרטאַזש פֿאַר דער צײַטונג און מיר וועלן דעקן די הוצאות. זײַט איר מסכּים?"

און אַזוי, שטייענדיק פֿאַר דער טיר פֿון דאָקטער און זיך דערמאָנענדיק די קורצע כּמו־הומאָרעסקע פֿון אַן אויסטערלישן כאַראַקטער, באַפֿאַלט מיך אַ ביטערער רחמנות אויף מײַן ברודער, וואָס איז אַרײַנגעקלעמט מיט אַזאַ קאָמפּלעקס בײַ אַזאַ דאָקטער. מיר זענען ביידע געשטאַנען אין האַלב פֿאַרטונקלטן קאָרידאָר און איך האָב זיך ניט געטרויט אָנצונעמען די קליאַמקע און אַ שטופּ טאָן די טיר. סוף־כּל־סוף זענען מיר אַרײַן אין אָפּיס.

אויך דאָ, אינעווייניק, איז דאָס ליכט געווען מוטנע. ס'האָט געשמעקט מיט אַלטקייט, אָפּגעלאָזנקייט, דומפּיק. דעם דאָקטערס גלאַט־ראַזירט פּנים פֿאַרעלטערט. און אַ טרויער האָט מיך געצופּט בײַם האַרצן. ער, סאָליס דאָקטער, האָט ווי פֿאַרגעסן אין זײַן פּאַציענט. ער האָט אים ניט אונטערזוכט און גאָרנישט ניט געפֿרעגט; ער האָט גלײַך אָנגעהויבן אַ שמועס מיט מיר, ווי איך וואָלט עס געווען דער פּאַציענט. ער האָט שוין געהערט פֿון מיר: געווען אין געטאָ, קאָנצענטראַציע־לאַגער. אַ שרײַבער. און שוין, זאָגט ער מיר, באַמערקט ער אַ שײַכותדיקע פּסיכאָלאָגישע פּראָבלעם. מיט איין קלאַפּ וווייסט ער אַלץ און איז גרייט מיר צו באַהאַנדלען. ער קען די קאָמפּלעקסן און וועט מיר העלפֿן... העפֿלעך האָב איך אים באַדאַנקט פֿאַר זײַן אינטערעס, און דערקלערט, האַלב־שפּאַסיק, אַז איך קען זיך ניט דערלויבן אַזאַ לוקסוס, ווײַל מײַנע פֿינאַנציעלע מיטלען זענען ניט גענוגדיק. און דאָ האָט ער מיר אַ ווינק געטאָן אויף סאָלין: „ער צאָלט מיר אויך ניט, איך קריג מײַן האָנאָראַר פֿון דער וואָלפע־פֿאַמיליע. ס'וועט זיך געפֿינען אַ וועג."

איך האָב געטאָן אַ שניט, פֿאַרדראָסיק: „ניין, דאָקטער, דערוואַקסענע מענטשן מוזן האָבן דאָס געלט אין זייער אייגענער קעשענע און אַליין צאָלן. אַפֿילו פּסיכיש איז עס געזינטער." דער דאָקטער האָט מיך אַ רגע אָנגעקוקט, ווי כ'וואָלט פֿאַרכאַפּט זײַן טעריטאָריע. און איך האָב געזאָגט: „לאָמיר עס אויסלאָזן."

אַרויסקומענדיק אויף דער רוישיקער גאַס, האָט מיר סאָלי געזאָגט, צופֿרידן: „האָסט עס גוט געמאַכט, זאָל ער וויסן. איך גיי שוין יאָרן און ער ציט, ווי גומי. ער האָט שוין מיר הײַנט געמאַכט אַ נײַעם וויזיט."

סאָלי האָט געווּסט, אַז ער העלפֿט אים ניט. איך האָב געטראַכט: ער מאַכט ערגער. און סאָלי האָט אויפֿגעהערט מיט די וויזיטן. איצט, וועַן סאָלי איז געשטאַנען אויפֿן טראַגישן שיידוועג, איז די געשיכטע מיר אָנגעלאָפֿן אין זכרון. און סאָלי האָט זיך מער ניט געווּיזן, וואָכן, חדשים. זײַן מתּנה פֿון לעצטן מאָל זײַן בײַ אונדז, דער הילצערנער שלאַנקער זשיראַף, איז געשטאַנען אויף מײַן ענגער ביכער־פּאָליצע און כּסדר מיר דערמאָנט אין סאָלין. איך פֿלעג קוקן אויף אים און טראַכטן טרויעריקע מחשבֿות. איין טאָג האָב איך אים פֿאַרטשעפּעט מיט אַ בוך. ער איז אַראָפּגעפֿאַלן און זיך אָפּגעהאַקט אַן אויער. איך האָב זיך דערשראָקן און עס געזען ווי אַ שלעכטן סימן. און כאָטש איך האַלט ניט פֿון נאַרישע גלייבעכצן, פֿלעג איך שוין יעדן טאָג באַטראַכטן דעם באַשעדיקטן אויער און געווּאַרט, ווי פֿון דאָרט דאַרף קומען אַ באַשייד. און דער זשיראַף איז מיר געווּאָרן ווי דאָס ווערטיקסטע איבערבליבֿ פֿון סאָלין, אַ מין קמיע, ביז הײַנט. דעמאָלט איז עס געווען דער ריזיקאַלישסטער פּעריאָד אין סאָליס צערודערט לעבן, וועַן דער זעלבסטמאָרד־קאָמפּלעקס איז אויפֿגעשטיגן צום העכסטן קלימאַקספונקט – און דעם 14טן אָקטאָבער 1972 האָט ער געטאָן דעם פֿאַטאַלן שפּרונג. סאָלי איז מער ניט געווען. זײַן אויסגעפּלאַנירטער שפּרונג אין דער אייביקער וועלט, ווו קיין עלנט און פּײַן איז מער ניטאָ, האָט מיך צעטרייסלט. אַ בלינדע סאָווע האָט אויסגעפּיקט דאָס ליכט פֿון מײַנע טעג, און אין די נעכט האָבן אירע קיילעכדיקע אויגן אַרײַנגעפֿינצטערט שוואַרצן טרויער אין מײַן האַרץ.

און סאָליס פֿאַרשלאָסנקייט אין זיך האָט זיך איצטער פֿאַר מיר געעפֿנט: זײַן שטומע פּײַן און געלויף צו ראַטעוועז זיך, אין שלווה פֿון אומזײַן. סאָלי, מײַן אָרעמער, לעצטער, קליינער ברודער, איז אַזוי ווי אַ שטראָף – אַ שטראָף פֿאַר הכנעה און שווײַגיקייט – פֿאַרמישפּט געווען צו לויפֿן, אַנטלויפֿן פֿון אַלעמען און אַלץ; פֿון בייזע פּנימער וואָס זענען געגאַנגען אויף אים, פֿון דער לעבעדיקער וועלט וואָס ער האָט ליב געהאַט. ער איז געלאָפֿן זיך באַפֿרײַען פֿון אַ שווערער משׂא, וואָס ער האָט געטראָגן אויף זײַנע שוואַבע פֿלייצעס, און ניט געטראַכט וווּהין ער לויפֿט. וואָלט ער פֿון דעם געטראַכט, וואָלט בײַ אים אויפֿגעקומען די שרעק פֿון אַקט.

סאָלי, מײַן לעצטער ברודער, איז געלאָפֿן אַהין פֿון וואַנען איך בין אַנטלאָפֿן. בין איך דאָך געשטאַנען אויף דער זעלביקער טויטשוועל און זיך אויסגעהיט פֿון אַראָפּקײַקלען זיך צו דער גרוב, ווו ער איז איצט אַרײַנגעשפּרונגען. אַלע טײַוולשע לאַפּעס האָבן געשטופּט מיך אַהין און איך האָב זיך באַשיצט, באַשיצט מײַן הונגעריקן גוף און פֿאַרפֿײַניקטע נשמה. אפֿשר איז דאָס דערפֿאַר, וואָס איך האָב זיך געראַנגלט מיטן שׂר פֿון שאול־תּחתּיה מיט נאָך, נאָך טויזנטער קרבנות ווי איך. איז עס ניט צו לאַכן? איך, אַ פּיצל קוים לעבעדיק יידעלע ראַנגלט זיך פֿאַר אַן אָטעם לעבן מיטן באַוואָפֿנטן מיט גאַז־און־שטאָל גערמאַנישן מלאך־המות. אָבער

זײַ מיר מוחל, ברודער, פֿאַר די קרומע אַנאַלאָגישע געדאַנקען. ניטאָ קיין פֿאַרגלײַך. ניין. אפֿשר ביסטו שטאַרקער פֿון מײַן לעבן־גבֿורה. דו האָסט מיטן טויט באַזיגט דעם טויט...

צו דער לוויה, אויפֿן וועסטפֿאַרק בית־עולם, איז געקומען די משפּחה פֿון מײַן פֿאַרשטאָרבענעם ברודער, יצחק, און מײַן משפּחה. אָפּצוריכטן די תּפֿילות האָב איך פֿאַרבעטן אונדזער רבֿ ירמיהו אַלאַי, אָבער איך בין געווען איבערראַשט, אַז צוזאַמען מיט אַלאַי איז אָנגעקומען הרבֿ פֿאָגעל, פֿאַר וועמען כ'האָב געאַרבעט אין זײַן שול, פֿאַר דער „יד־ושם" אינסטיטוציע, וואָס ער האָט אויסגעבויט. איך האָב עס געפֿילט ווי אַ כּבֿוד־אויסדרוק צו מיר. ביידע רבנים האָבן זיך געטיילט מיטן אָנפֿירן דעם צערעמאָניאַל; אַ קורצע צײַט שפּעטער האָב איך זיי אָפּגעשיקט דאַנק. און לויב־בריוו פֿאַר זייער דינסט, פֿאַר נחמה און רייד. אָט די צוויי רבנים האָבן געווווסט פֿון די מאַטערנישן און עוולות, וואָס איך האָב דורכגעמאַכט. ראָז האָט געלאָזן וואַרעמע טרערן, און איך בין געשטאַנען אין דער צעגליטער נאָכמיטאָג־הײַץ אַ צעבראָכענער פֿון טרויער.

די זון האָט געפֿלייצט מיט ליכט אין אָפּענעם קבֿר. באַשטראַלט דעם אָרון. טרוקן־ליימיקע ערד האָט זיך געשאָטן אַראָפּצו. נאָך דעם האָב איך געהערט דעם היימיש־סקאַרבאָוון קדיש און ניט געווווסט וואר איז דער זאָגער. סאָלי איז געבליבן אַליין, פֿאַרלאָזן, ווי געווען אויף דער וועלט, און מיר זענען געפֿאָרן צו אַ לעבעדיקער היים. אויפֿן וועג צוריק, האָבן זיך שוין אין מײַן האַרצן געווען שורות פֿון אַ יידיש־קדיש. איך האָב זיי בדממה ובקדושה אײַנגעחזרט, און אין דער מיטנאַכטיקער שטילקייט האָב איך די עלעגישע סטראָפֿעס פֿון מײַן צעווייטיקטער נשמה אַרויסגעשריבן. און דער מצבֿה־סאָנעט איז יאָרן שפּעטער אַרײַן אין מײַן לידערבוך „אַ וואָלקן און אַ וועג", און וועט דאָרטן שטיין לעולם־ועד לזכר מײַן ברודערס ליכטיקן נאָמען.

סאָלי האָט מיר איבערגעלאָזט זײַנע אײַלגעמעלן און שטויסן העפֿטן, מיט פֿעדער־ און קאָליר־צייכענונגען. די לעצטע 25 יאָר היט איך זיי, אין דער האָפֿענונג אויף עפּעס נסימדיק: אַ קונסט־אויסשטעלונג, פֿאַר אים לזכר. אָבער סאָלי האָט אויך געשריבן: יידיש און ענגליש. איך געדענק ווי ער האָט פֿאַר ראָזען און מיר פֿאָרגעלייענט זײַנע אַ פֿאַנטאַסטישע פֿיקציע־דערציילונג, דאַכט מיר וועגן אַ צײַטמאַשין. דער תּוכן איז געווען פֿאַרכאַפּנדיק, און דער סטיל – ליטעראַריש געשליפֿן. וועגן פּובליקירן עס האָט ער ניט געוואָלט הערן. בלויז עטלעכע נאָכלאָזיק־אָנגעווארפֿענע לידער, אויף יידיש, זענען בײַ מיר פֿאַרבליבן. בײַ מיר איז עס ווי אַ מיניאַטור־שפּיגעלע פֿון זײַן אימאַזש און געזאַנג – און דאָס איז מיר געווג. די לידער זענען ניט דאַטירט; לפּי מײַן השערה, זענען זיי אָנגעשריבן סוף 40ער און אָנהייב 50ער. און דאָ האָב איך געפֿונען שורות מיט אַ פּאָזיטיוון אויפֿקלאַנג צום לעבן. איך וויל זיי ניט אַנאַליזירן פּסיכאָלאָגיש, נאָר זיי בלויז פֿאַרצייכענען:

„רופֿט די שטים פֿון לעבן: איך בין דער גערעכטער, / דו האָסט ניט געלעבט נאָך, ביסט געווען גענאַרט. / ווערט מײַן איך צעשוידערט און איך פּרווו

באַגרײַפֿן / וואָס ס׳הייסט מײַן דאָ־זײַן, אין פּלאָנטער פֿון געוועב. / טוט אַן אַנדער ניגון זיך אין האַרצן שלײַפֿן, / די שטים פֿון מײַן באַוווּסטזײַן דערמאָנט מיר אַז איך לעב...״ מײַן ברודער ישׂראל האָט פֿאַרמאָגט אַ שטיל־שעפֿעריש פֿײַער, וואָס אומגינציקע הענט האָבן געוואָלט פֿאַרברענען מיט פֿײַער. אָבער ליכטיקע פֿונקען, בעיקר אין זײַן מאָלעריישער קונסט, האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט, און זיי האָט ער מיר יענעם פֿרימאָר־דערמאָנטן אָוונט מיט זײַנע אייגענע הענט איבערגעגעבן. ער האָט לאַנג שוין געווּסט, אַז די משפּחה מיט ווּעמען און פֿאַר ווּעמען ער האָט במשך 58 יאָר געאַרבעט ווי אַ משרת, האָט ניט קיין אויג און ניט קיין האַרץ פֿאַר זײַן באַשיידן־שעפֿערישער ירושה. דאָס אין פֿאָרויס זיך פֿאַרזיכערן מיט זײַן מאַטעריעלער ירושה איז שוין געווען אַ קלאָרער סימן, אַז איך שטעל פֿאָר מיט זיך אַ סכנה פֿון רעפֿלעקטירן אויף דער ירושה – קיין אַנדערער איז דאָך ניט געווען. מיט אַנדערע ווערטער: נאָך מײַן אויפֿטויכן אַ לעבן־געבליבענער, ווערנדיק אַ בעל־משפּחה און מיטן פּנים צו דרום־אַפֿריקע, בין איך געוואָרן אַ דירעקטער יורש וואָס מען דאַרף אים פֿאַרצאַמען און עלימינירן. און איך האָב באמת ניט געטראַכט וועגן פֿירן אַ נייַעם קאַמף מיט דער משפּחה. נאָר אַלץ איז געקומען און זיך אַנטוויקלט, לכתּחילה, אָן מײַן איניציאַטיוו. אַנדערע, וואָס האָבן באַמערקט דעם אומיושר און די עוולה אין דעם ירושה־אַקט, האָבן אַ דריי געטאָן דאָס ראָד און מיך אַ שטופּ געטאָן. און איך האָב זיך אין דעם אַנגאַזשירט, ווײַל ס׳איז אויך געווען מײַן אייגענער ירושה־אינטערעס.

אויף מאָרגן נאָך דער לוויה, פֿרײַטיק, האָט מיר אַ חבֿר, וואָס האָט זיך געשלעפּט דעם לאַנגן וועג צו מיר, ספּעציעל געבראַכט אַ טרייסטוואָרט און אַרײַנגעפֿלאָכטן ווי אַ סוד, אַז עמעצער סטאַרעווועט זיך, איך זאָל קריגן אַ „מאַסיווערע סומע״ פֿון סאָליס געלט־ירושה פֿאַר די וואָלפּעס. און ווי פֿרײַער אַנדערע, האָט ער געזאָגט: „נישקשה, פֿאַר זיי וועט עס ניט זײַן קיין אָפּקומעניש. זיי זענען שטיין רײַך!״ דאָס האָט געמיינט אַן אָנמוטיקונג און צורוף, אַז איך דאַרף אָן רעזערוואַציעס, זיך נעמען קעמפֿן פֿאַר מײַן רעכט.

ס׳איז געווען צוויי יאָר ווי איך האָב געקראָגן מײַן געלט־קאָמפּענסאַציע דורכן בית־דין. במשך אָט די יאָרן, און נאָך פֿרײַער, האָב איך געמאַכט אַפּליקאַציעס און וועגונגען צו די דייטשישע אַ״ג „ווידערגוטמאַכונג״־אינסטיטוציעס וועגן מײַנע באַראַכטיקטע תּביעות. געגאַנגען איז עס דורכן יורידישן אָפּטייל פֿון „באַרד״ פֿאַר „קליים״־פֿאָדערונגען. רעפּרעזענטירט בין איך געווען, אויך מײַן פֿרוי, דורך ד״ר מונטער. איך פֿלעג זי קומען זען נאָך די אָפּזאָגן און שוועריקייטן, ווידער און אָבער חתמענען נייַע פּאַפּירן און פֿאָרמולאַרן. אַלע יאָרן זינט מײַן אָנקום אין יאָהאַנעסבורג, בין איך געווען אַן אָפּטער באַזוכער אין „באַרד אָוו דעפּיוטיס״. אַלע סעקטאָר־פֿאַרוואַלטערס און באַאַמטע האָבן מיך געקענט, און איך זיי. חוץ די פּריוואַטע באַזוכן, ווי „קליים״־תּביעות, פֿלעג איך קומען מיט כלערליי געזעלשאַפֿטלעכע און קולטור־ענינים. צום אָנהייב, פֿון דער נײַ־אויפֿגעקומענער שארית־הפּליטה־אָרגאַניזאַציע; נאָך דעם, פֿון דער ד״אַ יידישער קולטור־פֿעדעראַציע, ווי דער רעדאַקטאָר פֿון חודש־שריפֿט „דרום־

אַפֿריקע" און סעקרעטאַר. איך האָב גערן געהאַט צו פֿאַרברענגען אַ פּאָר שעה אין אַן אינטעלעקטועלן שמועס, צי אַנדערע טאָג־פּראָבלעמען.

פֿון צייט צו צייט פֿלעג איך אַרײַנקומען צו דער רעדאַקטאָרין פֿון מאָנאַטלעכן שריפֿט „דזשוּיש אַפֿערס", מר״ס עמילי ליווי. זי איז געווען אַ העכסט־אינטערעסאַנטע פּערזאָן, מיט אַ וואַרעמען כאַראַקטער. זי האָט איבערגעזעצט אויף ענגליש מײַנע ערשטע לידער אויף היגע טעמעס. שעהען פֿלעגן מיר זיצן אין איר אָפּיס און איך פֿלעג איר לייענען מײַנע אַרטיקלען, אויף יידיש, און זי פֿלעגט עס באותו רגע איבערשרײַבן אין ענגליש און נאָך דעם זיי דרוקן אין דעם דערמאָנטן זשורנאַל. אונדזער פֿרײַנדשאַפֿט האָט אָנגעהאַלטן ביז זי איז געווארן פּענסיאָנירט און אָפּגעפֿאָרן צו איר טאָכטער און איידעם אין קיבוץ דגניה. פֿון מײַן סאַמע אָנקום אין לאַנד, האָב איך געהאַט אַ נאָענטן קאָנטאַקט מיטן קולטור־דירעקטאָר פֿון „בארד", ד״ר אַבט, פֿון די דײַטשישע פֿאַרמלחמה־פּליטים. ער האָט אָרגאַניזירט מײַן ערשטע לעקציע אויף יידיש, וועגן אומקום פֿון ליטווישן יידנטום און קאָוונער געטאָ. איך פֿלעג אויך אַרויפֿקומען צום געניראַל־סעקרעטאַר פֿון „בארד", גאַס סאַראָן. מיר פֿלעגן שמועסן ס׳רובֿ וועגן לאָקאַלע און נאַציאָנאַלע ענינים. נאָך איינער פֿון די 2־יאָריקע קאָנפֿערענצן פֿון „בארד", האָב איך געהאַט מיט אים אַן אינטערוויו און נאָך דעם עס פּובליקירט אין „דרום־אַפֿריקע". איך בין געווען אַ דעלעגאַט צו איין קאָנפֿערענץ און אויך אַ לאַנגע צייט אַ דעלעגאַט צו די חודש־פֿלענומס. אין ביידע פֿאָרומס האָב איך אַרײַנגעגעבן ניט וויניק פּראָיעקטן און פֿאָרשלאָגן, ספּעציעל וועגן יידיש לשון און קריטיק אויף זייער באַצויונג, אָבער תּמיד איז עס איגנאָרירט געוואָרן. איך פֿלעג קיין מאָל ניט פֿאַרגעסן, בעת מײַנע באַזוכן, אָפּשטאַטן אַ וויזיט צו לייבל מלמד (מעלאַמעד), פֿאַרוואַלטער פֿון סאָציאַלן־ און פֿאַרזאָרג־אַמט פֿון „בארד". ער האָט געערעדט יידיש, מיט אַ היימישן אַקצענט. ער האָט געהאַט אַן אַקאַדעמישן טיטל, געווען תּמיד הילפֿסגרייט און גאָר פֿרײַנדלעך. צו אים פֿלעג איך קומען מיט בקשות און פֿרעגן אינפֿאָרמאַציעס וועגן יידישע מענטשן און ענינים, בעת איך פֿלעג שרײַבן מײַנע עדיטאָריעלס אין „דרום־אַפֿריקע". כ׳פֿלעג אויך צו אים קומען מיט אָנפֿראָגעס פֿון חבֿרים־שרײַבערס און פֿון שארית־הפּליטה־יידן. ס׳רובֿ פֿון ישׂראל, וואָס זוכן „פֿאַרלוירענע" קרובֿים, און אויך אַזעלכע וואָס ווילן קומען אויף אַ לעקציעטור, צי גאָר ווי אימיגראַנטן קיין דרום־אַפֿריקע. ס׳איז נאָך אָנגעגאַנגען דעמאָלט דער וואַנדער און זוכעניש פֿון היימלאָזע און עלנטע יידן. קיין צו פֿיל פֿראַקטישע הילף האָט ער ניט געקענט טאָן, אָבער תּמיד האָב איך געהאַט פֿאַר די מענטשן אַ גוטע עצה און אַן אָנווײַז.

אַ געוויסן טאָג, איידער כ׳האָב געדאַרפֿט אָפּפֿאָרן קיין בולאַוואַיאָ, ראָדעסיע, צו אַ יום־הזכרון פֿון דעם דאָרטיקן „בארד", צו האַלטן די יידישע רעדע, איז מיר מײַן אויסלאַנדפּאַס נעלם געוואָרן. ניטאָ און אויס! מיט אַ מאָל האָט מיר אויפֿגעבליצט די ישועה: לייבל מלמד. איך בין אַרײַנגעפֿאַלן צו אים אין דער פֿרי, און הערנדיק אין וואָס עס גייט, האָט ער גלײַך טעלעפֿאָנירט צום שעף פֿון פּאַספּאָרטן־ביורא, אין נאָמען פֿון דער „בארד", און אויפֿגעקלערט דעם ענין.

ער האָט געפּועלט אַז אויב כ׳וועל ברענגען אַן אָפּיציעלן בריוו פֿון דעם „באָרד״־אָפּיס, מיט צוויי פֿאַסאָפּאָרטאָס, וועל איך גלײַך אויפֿן אָרט קריגן אַ פּאַס מיט אַ וויזע. מלמד האָט מיר געגעבן דעם נייטיקן בריוו, און אַנווײַזונגען: דאָ אונטן, בײַם אַרויסגאַנג, איז פֿאַראַן אַ קיאָסק, וווּ מען מאַכט פֿאַספֿאָרטאָס. אַרויף־גאַס שטייען טאַקסיס, און ער האָט געפֿרעגט: „דאַרפֿסטו געלטן?״ כ׳האָב געענטפֿערט: „אַ דאַנק. איך האָב גענוג.״ און אַרויס ווי אַ וויכער. אָנגעקומען דאָרטן בין איך נאָך פֿאַר מיטאָג. און מײַן המלצה־פּאַפּיר האָט „געאַרבעט״ ווי אַ כישוף: די טיר פֿון שעף האָט זיך ברייט געעפֿנט און ער, בכּבֿודו נעצמו האָט זיך אָנגעהויבן עוסקן מיט דער זאַך, און וויניקער ווי אַ שעה שפּעטער האָב איך אַרויסגעשפּאַצירט מיט אַ פּאַספּאָרט אין קעשענע.

אַ פּאָר יאָר שפּעטער האָט שוין אויפֿן זעלביקן אַמט געאַרבעט אַ פֿרוי, מיס ראָזענבערג. איך פֿלעג נאָך אַלץ אַרויפֿקומען אַהין מיט פֿאַרשיידענע געזעלשאַפֿטלעכע ענינים. דעם לעצטן יאָר, נאָך מײַן געזעגענען זיך מיט קהל־ און קולטור־טוענישן, בין איך שוין זעלטן געקומען אין דער אינסטיטוציע. איך בין געוואָרן אַ יושבֿ־אוהל און אָפּגעגעבן מער צײַט דער משפּחה, וווּ קיין דאגות און פֿאַרנעמענישן האָבן ניט געפֿעלט. און בעת איך האָב פֿון סאָלין געקראָגן די ידיעה וועגן דער צוואה, האָט עס אויף מיר געווירקט ווי אַ שאָק. ס׳האָט מיך געראָפּעט, כ׳האָב געוואָלט וויסן און זען אָט דעם דאָזיקן דאָקומענט. האָב איך אַ טאָג טעלעפֿאָנירט צו מיס ראָזענבערג מיט דער בקשה: קריגן פֿאַר מיר אַ קאָפּיע. זי האָט מיר צוגעזאָגט, און איך האָב לאַנג געוואַרט. איצט, נאָכן אַרויסבאַגלייטן סאָלין אויף זײַן לעצטן וועג, האָב איך עס איר ווידער טעלעפֿאָניש דערמאָנט. אַרום דרײַ וואָכן נאָך סאָליס טראַגישן אַקט, האָב איך געקראָגן אַ בריוו פֿון מיס ראָזענבערג, דאַטירט 30סטער אָקטאָבער. זי וועט זיך באַמײַען צו קריגן די קאָפּיע. דערווײַל וויזט זי אָן פֿיר נעמען פֿון „טשאַריטי״ ענניסערס פֿון דער צוואה.

דער ערשטער איז דניאל וואָלפּע. דניאל איז איינער פֿון די צוויי נעמען פֿון אָט דעם פֿלימעניק, יוסף (דזשאָ), וואָס פֿאַר אים און זײַן שוועסטער לאה האָט סאָלי איבערגעלאָזן די גאַנצע סומע פֿון 40 טויזנט ראַנד. אַלץ וואָס ער האָט אָפּגעשפּאָרט איז געגאַנגען צוריק צו די קינדער פֿון זײַנע באַלעבאַטים. אין די כּמעט 40 יאָר איז זײַן אַרבעטסלוין געקליבן געוואָרן אין אַ „טראַסט״ און ער האָט קיין הנאה ניט געהאַט פֿון זײַן האָרעוואָניע. קיין מאָל ניט אַרויסגעפֿאָרן פֿון דעם לאַנד אַ קוק צו טאָן אויף דער וועלט. חוץ זײַנע מאָגערע צוגעציילטע הוצאות און האָנאָראַר פֿאַר דאָקטוירים, איז אַלץ אַוועק צו דער שפּאָרקאַסע. אַ פּאָר וואָכן שפּעטער האָב איך געקראָגן פֿון מיס ראָזענבערג אַ קאָפּיע פֿון סאָליס „וויל״. און דאָ איז מיר קלאָר געוואָרן דער „טעות״, ס׳איז געשריבן „מײַן ברודער דניאל וואָלפּע״. אָט דער אומגערן פּסיכאָלאָגישער נאָמען־פֿאַרבײַט האָט מיך אַ שלאָג געטאָן מיט באַליידיקונג און דערמאָנט די צרות וואָס כ׳בין בײַ זיי אויסגעשטאַנען די ערשטע פּאָר יאָר. און כ׳האָב באַשלאָסן מאָנען אַ גלײַכן חלק.

און דאָ איז מיר ווידער אונטערגעקומען ווי אַ שטיין, לוי שאַליט. זײַן גוטע חבֿרשאַפֿט און סאָלידאַריטעט האָט מיר געמונטערט. ס׳איז געווען אַ סימן פֿון

שותפֿותדיקע ווייַען און לײַדן פֿון לעצטן חורבן, וואָס בינדן אונדז און לייגן אַרויף אַן אַחריות־חובֿ צו זאָרגן און טאָן אײַנער פֿאַרן אַנדערן. אין די פֿראָנטרייַען פֿון דעם ווידעראויפֿקום פֿון ייִדיש־קולטור האָבן מיר געאַרבעט צוזאַמען – פֿרײַער אין דײַטשלאַנד, איצט אין דרום־אַפֿריקע. אַ פּאָר יאָר פֿרײַער האָט ער זיך אָנגענומען מײַן קריוודע, בעת איך האָב פֿאַרנומען אַ קולטור־פּאָזיציע, איצט איז עס געווען דורכויס אַ משפּחה־ענין, ווו ער האָט געוואָלט בלײַבן הינטער די קוליסן. ער האָט מיר דירעקטירט און געשאַפֿן אַ קאָנטאַקט פֿון וויכטיקער ווערט, מיט איינעם פֿון די גרעסטע פּראָפֿעסיאָנאַלן אין דער לעגאַלער פּראַקטיק, מײַזעלס, וואָס האָט געפֿירט ספּעציעלע פּראָצעסן. און איידער נאָך שאַליט האָט באַווײַזן מיר מודיע זײַן, האָט יענער מיר טעלעפֿאָנירט און איבערראַשט:

„מ״ר וואָלפע, דאָס רעדט אַדוואָקאַט מײַזעלס. מ״ר שאַליט האָט מיר געבעטן פֿאַר אײַך טאָן וואָס מעגלעך. איר האָט אָבער ניט געדאַרפֿט די פּראָטעקציע, ווײַל איך ווייס ווער איר זײַט און וועל עס בכּבֿוד טאָן. נאָר איר דאַרפֿט זיך פֿאַרבינדן מיט אַן אָפֿיס, וואָס זאָל מיר צושטעלן אַלע דאָקומענטן און אַפֿידייוויט".

אַ גערירטער האָב איך אים באַדאַנקט און צוגעזאָגט אויסצופֿירן זײַן דירעקטיוו. אַז שאַליט האָט מיר אויף מאָרגן טעלעפֿאָנירט, איז ער געווען פֿאַרוווּנדערט פֿון דעם, אַז דער תּמיד פֿאַרנומענער מײַזעלס אַליין זאָל עס האָבן געטאָן, און ער האָט זיך געוויצלט: „מסתּמא אונטער מײַן השפּעה זוכט ער צו פֿאַרדינען, חוץ געלט אויך מיצוות..." און מיט כּלומרשט פֿאַראיבל צוגעגעבן: „ווו ביסטו פֿאַרפֿאַלן געוואָרן? איך וואַרט שוין חדשים זאָלסט זיך באַווײַזן, טו אַ שפּרונג אַריַין, גיך!" דאָס איז געווען ריכטיק. זינט יענעם פֿאַר ראָש־השנה־טאָג, נאָכן פּסק־דין, אין 1970, ווי אויבן דערציילט, האָב איך כּמעט אויפֿגעהערט צו פֿאָרן אין שטאָט. און שאַליט, האָב איך געוווסט, איז שוין פֿאַרנומען מיט זײַן ביזנעס־ליקווידאַציע און צוגרייטונגען זיך איבערצוקלײַבן קיין ישׂראל, און בכּלל איז ער אָפּט אויף נסיעות הין און הער. איין מאָל, אין יענער צײַט, ווען ער איז ניט געקומען צו אַ צוזאַמענטרעף, האָט ער זיך פֿאַרענטפֿערט: „דו דערפֿילסט ווי די צײַט ווערט דיר צו קורץ, ווען דו האַלטסט בײַם פֿאַרקניפּן דײַנע חיזעך און בריוו־זעך און זיך אַריבערפֿעקלען אין דײַן אויסגעחלומט לעבדל. דאָרטן איז אַ האַרט לעבן, און אויף צו מאַכן עס ווייכער דאַרף מען האָבן אַ היים, אַ קישן און צוקאָפּנס אַ זעקל האַרטע ווואַליוטע..." און שאַליט האָט עס מיט חכמה און מזל מקיים געווען: ער האָט זיך אויסגעבויט אַ רײַכע שיינע היים אין תּל־אָבֿיבֿ, אָבער דער פֿינצטערער גורל האָט אים, דעם טויט־געפּײַניקטן דאַכאַו־חבֿר, פֿריצײַטיק פֿאַרשניטן.

און ווי ער האָט מיך אונטערגעאײַלט, „גיך!", האָב איך טאַקע דעם זעלביקן טאָג, נאָך מיטאָג, אַן עפּן געטאָן די טיר פֿון זײַן „אַפֿריקאַנער יידישע צײַטונג" און אָט איז ער, בײַם רעדאַקטאָר־טיש. ער גייט מיר אַנטקעגן מיט אַ שמייכל: „כ'האָב געפֿילט, אַז דו וועסט קומען, בין איך עקסטרע געבליבן וואַרטן." מיך טוט הנאה אָט די ווערעמע נאָענטשאַפֿט. איך האָב ניט אין דרום־אַפֿריקע נאָך איינעם פֿון אַזאַ גראַד אינטערעס און צובונד, און דער עיקר, דער ווילן אויסצושטרעקן אַ

וואַרעמע האַנט אוז אַ גוט וואָרט אין דײַן נויט. זיצן מיר איינער קעגן אַנדערן אוז קוקן זיך אָן, ווי תמיד, אוז ווי פֿון אַ ווײַטקייט קומט פֿאָר צווישן אונדז אַ טעלעפּאַטיש־שטומער דיאַלאָג. פֿלוצלינג טוט שאַליט ספּאָראַדיש־פֿיבערדיק אַ זאָג: „איך קום דיר נאָך אַ לאַנג־פֿאַרגעסענעם חובֿ: אַ מזל־טובֿ־ברכה צו דײַן טאָבטערס חתונה. איך געדענק ווי דו האָסט זיך אַליין מטריח געווען אַהער: געקומען מיך פֿאַרבעטן אוז איך בין שוין געווען צו פֿיל פֿאַרנומען מיט אייגענע עסקים אוז מיט אַ פֿוס אויפֿן טרעפּל פֿון ערָאָפּלאַן. אוז גרעסער ווי דײַן שׂימחה איז דעמאָלט געווָארן דײַן צער אוז אַלייַנקייט. דו האָסט געווויינט. טאַקע געווויינט, מיט טרערן. די משפּחה האָט ניט אָנגענומען דײַן הזמנה צו דער חתונה. איך האָב נאָך דעם לאַנג געטראַכט וועגן דעם, אָבער מער האָב איך ניט געהערט. דערצייל, דוד, ווי איז עס נאָך דעם געווען. מיך אינטערעסירט עס, טאַקע ווי אַ חבֿר." שאַליט האָט צעריבט אַ פֿאַרדרעמלטן ווייטיק אוז ווידער איז מײַן האַרץ געווָארן אָנגעפֿילט מיט טרערן.

איך האָב געשוויגן, געזוכט ווערטער ווי אָנצוקניפּן דעם סוף פֿון יענער ביטערער פֿאַרקומענישׂ. פֿלוצעם האָט שאַליט אַ זאָג געטאָן: „פֿיניק זיך ניט צוליב מיר, לאָמיר עס אויסלאָזן. מסתּמא וועט שוין באַלד זײַן אַ צוגאָב מזל־טובֿ, אַ ברית," האָט ער געוואָלט פֿאַרווישן דאָס פֿריִערדיקע. איך האָב שאַרף רעאַגירט: „ניין, איך וויל דיר אַלץ דערציילן, איך מוז!" מײַן קול איז געווען ציטערדיק. שאַליט האָט געשוויגן. ער איז געווען דער איינציקער, וואָס האָט געווּסט אַלץ וואָס עס גייט אָן בײַ מיר אוז מיט מיר. אין דער אינדיפֿערענט קאַלטער סבֿיבֿה, האָב איך געמוזט האָבן עמעצן פֿאַר וועמען זיך אַראָפּצורעדן פֿון האַרצן. איך האָב געדענקט ווי כ'האָב אים בעת יענעם צוזאַמענטרעף דערציילט מיט פֿאַרדראָס, כמעט מיט טרערן, אַז די משפּחה האָט ניט רעאַגירט אויף אונדזער פֿאַרבעטונג אוז כ'ווייס ניט צי זיי ווּעלן קומען. שאַליט האָט געזאָגט: „אַ דאגה האָסטו, ווּעלן זיי ניט, קומען. וואָלטן זיי געווען גוטע פֿרײַנד, וואָלטן זיי געקומען. לאָז זיי אָפּ." און זײַנע ווערטער האָבן מיר פּלוצלינג דערמאָנט, אַז זי טאַקע, איציקס ווײַב, האָט מיט צוואַנציק יאָר צוריק געוואָלט די איין־יאָריקע עוועלין, מיט אונדז, „דעפּאַרטירן" פֿון דרום־אַפֿריקע. אוז כ'האָב געזאָגט: „וואָלט מײַן ברודער געלעבט, וואָלט עס אפֿשר ניט געווען מיט אַזאַ אָפּענעם, גיפֿטיקן אַנטאַגאָניזם." אוז מיט דעם האָט זיך דעמאָלט געענדיקט אונדזער שמועס.

איצט האָב איך זיך פֿאַר אים מודה געווען: „הלוואי וואָלט איך דיך דעמאָלט געפֿאָלגט אוז אָפּגעלאָזן מיט זיי. נאָר אַ משוגענער טײַוול האָט מיר אונטערגעשטעלט אַ פּיסל... איין טאָג בין איך אַליין אַוועק צו אירן, צו איציקס ווײַב, אוז זי פֿאַרבעטן, כאָטש ראָז האָט מיר געזאָגט איך זאָל ניט גיין. איך האָב געזאָגט: „משפּחה..." אוז געבליבן שטעקן מיטן וואָרט אין האַלדז, ווי אויף צו דערשטיקן זיך. זי האָט אויסגעשרִיען: „משפּחה?! דו האָסט אַלץ פֿאַרגעסן!" איך האָב געענטפֿערט: „ניין, איך האָב גאָרנישט ניט פֿאַרגעסן." זי איז געווען אויסער זיך: „איז אויב דו האָסט ניט פֿאַרגעסן, איז עס מײַן לעצטע וואָרענונג צו דיר: זוך פֿאַר אונדז קיין צרות ניט."

און איך זאָג צו לוין: „דו און ראָז, ביידע זײַט איר געווען געראַטן. אַ בייזער רוח האָט מיך צו דער משפּחה געיאָגט. אפֿשר דער זעלביקער ווָאָס האָט מיך פֿון דײַטשלאַנד געטריבן קיין דרום־אַפֿריקע."

סאָלי האָט נאָך דעמאָלט געלעבט. ס'איז געווען יאַנואַר 1972. ער פֿלעגט זיך פֿלוצלינג יאַוונען צו אונדז. מיט פֿרייד און ציטער פֿלעגן מיר אים אויפֿנעמען, און אים געקוקט אין מויל, אויסצופֿירן זײַנע פֿאַרלאַנגען. אין יענע טעג האָב איך אים כּסדר דערמאָנט: ער זאָל געדענקען, אַז דעם 21סטן פֿעברואַר קומט פֿאָר אונדזער עוועלינס חתונה און ער וועט זײַן פֿון די הויפּט־אונטערפֿירער. אין דער שטיל, ווי אַ סוד, האָט ער מיר געזאָגט, אַז ער ווייס ניט צי ער וועט קענען קומען, נאָר ער וועט שיקן אַ מתּנה: 2,000־3,000 ראַנד. צו די חתונה־הוצאות וואָלט עס געווען אַ גוואַלדיקע הילף. נאָר ניט איך האָב געבעטן לכתּחילה אַ וועלכע ניט איז מתּנה, ניט איך האָב געדריקט אויף אים. ער אַליין פֿלעגט עס כּסדר דערמאָנען און מיט אַ מין צוזאָג, אַז ער האָט שוין געבעטן טויבען, די שוועגערין, „אויסצומאַכן" אַ טשעק. איצט האָב איך דערפֿילט זײַן סובאַרדינירטן מצבֿ און אַז ער האָט קיין דעה ניט אויף זײַנע אָפּשפּאָרונגען. אין מאַרץ און אַפּריל האָט ער נאָך, ווי פֿאַרשעמט, געפֿרעגט, צי אַ טשעק איז געקומען. קיין מאָל איז אַזאַ טשעק ניט אָנגעקומען.

דער מצבֿ איז געווען קלאָגעדיק־קלאָר: צו דער חתונה איז קיינער פֿון דער משפּחה ניט געקומען. דעם פֿון סאָלין צוגעזאָגטן טשעק האָט קיינער ניט אויסגעשטעלט – עס וואָלט געמאַכט אַ לעכל אין דער ירושה־סומע. דערצײַלנדיק דאָס אַלץ שאַליטן האָב איך רעזומירט מײַן געשיכטע: „און וועסט זיך וווּנדערן, לוי, איך בין געווען גליקלעך אַז אַזוי האָט פּאַסירט. טיפֿער זיך אַרײַנקלערנדיק אין אָט דעם גאַנצן קאָמפּלעקס, האָב איך עס געזען ווי אַ נס ווָאָס האָט מיך ממש געראַטעוועט פֿון ניט ניזוק ווערן אין אַ נסיון פֿון געלט־כאַפּעניש בײַ אַן אייגענעם ברודער, אַ פֿון זיך אַליין פֿאַרמישפּטער צום טויט, דער אייגעניק־לעצטער אויפֿן סאַמע ראַנד פֿון קבֿר. איין טאָג, ווען כ'האָב זיך מיט חרטה מודה געווען פֿאַר ראָזען אויף מײַן אומפֿאָלגעוודיקייט און טעות, האָב איך געזאָגט, און זאָג עס איצט צו דיר: זײַ מיר מוחל! ס'איז פּשוט מוראדיק צו טראַכטן, הגם כ'בין ניט אײַנגעגלייבט אין זאַבאָבאָנעס, אַז אפֿשר איז עס געווען אונדזער דאָברע מזל אויסגעהיט צו ווערן פֿון פֿאַרקלהטע, פֿאַרבלוטיקטע געלטער." און כ'האָב גלײַך אַפּאָלאָגעטיש צוגעגעבן: „ווייסט, לוי, פֿאַר אַזאַ איינעם ווי איך, ווָאָס האָט אַ מאָל שטודירט די מאַטעריאַליסטישע און ראַציאָנאַלע לערעס, און באמונה שלמה געגלייבט אין זיי, זעט עס אויס מאָדנע ווילד: איך בין געווען איבערגליקלעך ווָאָס עוועלין האָט די מתּנה ניט געקראָגן."

שאַליט האָט זיך אָנגעכאַפּט אין מײַנע רייד: „און איך, ווָאָס האָב געלערנט אונדזער תּורה אין אַ ישיבֿה, זאָג דיר, אַז דו מוזסט קריגן דײַן חלק אין ירושה. פֿאַר דיר איז עס ניט קיין מתּנה און דו דאַרפֿסט עס. מיר זענען חורבן־יידן, ניט קיין מלאכים, און האָבן ווי אַלע מענטשן מאַטעריעלע באַדערפֿענישן. דאָ גילטן קיין חכמות ניט. נעם די תּביעה צום גערעכט, אויב נייטיק צום בית־דין און איך וועל העלפֿן."

שאַליטס דרוק און מײַן געדריקטע לאַגע האָבן מיך אַ שטויס געטאָן זיך צו נעמען צו דער זאַך. וועג איך בין אָנגעקומען אין יאָהאַנעסבורג, איז אַ פּאָר מאָל געקומען צו מײַן ברודער איציק, דער רעוועראנד פֿון דער דזשעפּער־שול, ווו איציק איז געווען איינער פֿון די גבאָים. האָב איך איצט זיך דערמאָנט, אַז איך האָב אַן „אייגענעם אַטוירני", זײַן זון. ער איז געווען אַ שותף אין דער פֿירמע „קראַמער און קראַמער". בין איך צו אים אַוועק און דערציילט מײַן ענין. און אַז כ'האָב אָנגערופֿן דעם נאָמען מײַזעלס, האָט עס אים אַ נעם געטאָן: „יע, מיר וועלן זיך מיט אים פֿאַרבינדן און טאָן אַלץ וואָס מעגלעך." נאָר אַז כ'האָב אים דערלאַנגט מײַן אייניציקן דאָקומענט, די האַנט־געשריבענע צוואה פֿון סאָלין, האָט ער אַרײַנגעקוקט דרין און געזאָגט: „אַ גאָר שוואַכער וואָפֿן." איך האָב עס אַליין געווּוסט: אַ פּאַפּיר קעגן אַן אָפּיציעלן „וויל", ווי אַ פּורים־ביקסל קעגן אַ קאַנאָן. אָבער וואָס טוט מען, וועג דער שוך קוועטשט אין גאַנג – מע גייט ווײַטער. אָט אַזוי האָט דער ענין אויסגעזען. און מײַן אַטוירני, מ״ר רײַכענבערג, האָט זיך פֿאַרטראַכט, און פֿלוצלינג אַרויסגעקומען מיט אַן אידעע: „ווייסט איר גאָר וואָס, שרײַבט אָן די כראָניק פֿון פֿאַקטן, וואָס איר מיינט אַז ס'קען העלפֿן אויפֿצוקלערן דעם אָריגין פֿון אָט דעם וויל. און מיר וועלן עס בײַלייגן ווי אַ געשוואָרענעם אַפֿידייוויט." איך האָב אין דער „נויט־רפֿואה" ניט געגלייבט. מסתמא ער אויך ניט. נאָר כ'האָב אים צוגעזאָגט עס צוצוגרייטן. די דאָקומענטן און דאַטעס פֿון פֿאַקטן האָב איך געהאַט אונטער דער האַנט, האָב איך זיך אַוועקגעזעצט פֿאַר אַ פּאָר שעה און עס גלײַך געמאַכט.

און ס'איז געבליבן ליגן בײַ מיר אין טישקעסטל. אין מיטן און סוף יולי, 1973, האָב איך געקראָגן בריוו־דערמאָנונגען פֿון מ״ר רײַכענבערג, אַז ער וואַרט אויף מײַנע וויַטערדיקע אָנווײַזונגען און איך זאָל אים קומען זען. אַנשטאָט צו גיין צו אים, האָב איך אים טעלעפֿאָנירט און געזאָגט: דערווײַל איז עס ווי ס'איז געווען.

אַרום מיטן אויגוסט האָב איך זיך געטראָפֿן מיט לוי שאַליט. זײַן ערשטע פֿראַגע איז געווען: „ווי גייט מײַן דיעלע?" איך האָב אים אויסגעמאָלט די האָפֿענונגסלאָזיקייט, און אַז איך וויל אומזיסט ניט פּטרן קיין צײַט, יענעמס און מײַנע. „טאָ נעם זיי גלײַך צום בית־דין, דאָרטן איז נאָך פֿאַראַן דער חשבון פֿון עוולות און אומעטישע האַנדלונגען," האָט ער מיך געפֿרווט איבערצײַגן דאָס צו טאָן. איך האָב אים געזאָגט, אַז איך זע עס אַנדערש: דער בית־דין וועט מוזן נעמען אין אַכט דעם אָפּיציעלן „וויל", און ער וועט ניט שאַפֿן אַ קאָנפֿליקט מיט אַ לעגאַלן סעקטאָר פֿון דער רעגירונג. „אָבער פֿרובירן קען מען," איז לוי באַשטאַנען אויף זײַן עצה. „גוט, איך וועל עס טאָן." און דעם 19טן אויגוסט האָב איך אַרײַנגעגעבן אַ תּביעה קעגן מײַן פּלימעניק, יוסף־דניאל, אין דער ירושה פֿון מײַן ברודער ישׂראל (סאָלי). איצט זענען געווען, פֿאַראַלעל, צוויי אָנקלאָגעס: אייגע, בײַ רײַכענבערגן, וואָס איז נאָך געווען אין באַאַרבעטונג; די צווייטע, צום בית־דין. און אין בית־דין, האָב איך געקענט טענהן אויפֿן גרונט פֿון די יידישע מאָראַלישע פּרינציפּן, ווי שאַליט האָט עס געמיינט און געטראַכט: עס דאַרף האָבן פֿאָזיטיווע רעזולטאַטן.

אין אַ בריוו פֿון 27סטן אויגוסט פֿרעגט מיך רײַכענבערג וועגן „ווײַטערדיקע אינסטרוקציעס", און דעם 31סטן איז מיר דער סעקרעטאַר פֿון בית־דין, הרבֿ ד״ר אײַזיקס, מודיע וועגן אַ צוזאַמענטרעף מיט מײַן פּילימעניק דעם 11טן סעפּטעמבער פֿאַר מיטאָג. פֿאַר וואָס נאָר אַ צוזאַמענטרעף? די צווייטע וואָך נאָך מײַן אַרײַנגעבן די תּביעה צו דזשאָ וואָלפע, האָט הרבֿ קאַספּער מיך פֿאַרבעטן, אומאָפֿיציעל, קומען אים זען. די ערשטע שאלה איז געווען, צי איך וויל באמת האָבן אַ דין־תּורה מיט מײַן פּילימעניק? וויַל אין דעם ענין, האָט ער מיר אויפֿגעקלערט, איז פֿאַראַן אַ פֿאַקטישע צוואה, באַשטעטיקט און רעגיסטרירט אין פרעטאָריע פֿון „מאַסטער אָוו סופּרים קאָורט", מיט דער חתימה פֿון מײַן ברודער און עדות. דער בית־דין וועט ניט האָבן קיין אַנדער ברירה, ווי האַנדלען אין גדר פֿון די בפֿירושע פֿאַקטן. ס׳איז געווען דער זעלביקער מאָטיוו, ווי כ׳האָב עס דאָ ערשט געזאָגט שאַליטן. איך האָב געזאָגט דעם אויפֿריכטיקן איידעלן ראַבײַ קאַספּער, וועלכער איז געווען אַ זעלטן ליבער מענטש און מײַנער אַ פֿרײַנד, אַז די סיבה איז מיר גוט פֿאַרשטענדלעך ועל־כּן מאַך איך בטל מײַן תּביעה. אָבער דאָך, ער זאָל פֿון אַלץ ענינסן בלא כּלום, אין אַ צײַט ווען איך מאַטער זיך מיט אַ משפּחה, און פֿאַר זיי איז עס בלויז מותרות. איז וואָס איז זײַן עצה? האָט מיר הרבֿ קאַספּער געזאָגט, אַז ער האָט שוין געטראַכט וועגן דעם: געבליבן איז איין וועג, אַפּעלירן צו מײַן פּילימעניקס גוטוויליקייט און געפֿילן, דאָס מיינט: מושווה ווערן און ביידע צדדים וועלן מוזן אײַנגיין אויף פּשרות. אויב איך בין מסכּים, און אויך דער אַנדערער צד, קען ער דאָ זײַן דער פֿאַרמיטלער. און אַזוי ווי כ׳האָב דאָ בפֿה־מלא בטל געמאַכט מײַן תּביעה, וועט ער האָבן אַ פֿרײַע מעגלעכקייט.

מיט דאַנק האָב איך אויפֿגענומען זײַן פֿאַרשלאָג. דזשאָ אויך. און דאָס איז געווען די הזמנה אין בית־דין. נאָך אַ פּאָר טעג פֿאַר דעם צוזאַמענטרעף, האָט הרבֿ אַלאַי שוין געפֿרוווט אַ מין פּרעלימינאַר וואָרט מיט דזשאָ, מסתמא אויף צוגרייטן דעם באָדן פֿאַר דעם שמועס מיט ראַבײַ קאַספּער. ווי מע האָט מיר שפּעטער איבערגעגעבן, איז „דזשאָ וואָלפע געווען האַרט ווי אַ שטיין. ער וועט קיין איין סענט ניט נאָכגעבן." און אַזוי איז עס טאַקע געווען. אַ טאָג פֿאַר דער טרעפֿונג איז צו מיר דערגאַנגען די עצה פֿון בית־דין, אַז ס׳איז בעסער איך זאָל זיך דאָרטן ניט יאַוונען: „ער קאָכט..." הרבֿ הראָשי קאַספּער האָט צוויי שעה אײַנגעטענהט מיט מײַן פּילימעניק, געוואָלט אים בייגן כאָטש צו אַ קליין פּשרהלע, אָבער ס׳האָט ניט געהאָלפֿן. דער רבֿ איז געבליבן אומצופֿרידן און אַנטוישט. צום ערשטן מאָל האָט ער זיך אָנגעשטויסן אויף אַזאַ האַרטנעקיקייט, אויף אַזאַ עגאָצענטרישקייט. און איך? מיך האָט שוין ניט געאַרט אויף אַ האָר. איך בין שוין געווען לאַחר יאָוש, אין דער סטאַדיע פֿון בעסער ניט ענינסן פֿון אָט דער טרויעריקער ירושה.

דרײַ וואָכן שפּעטער איז מיר אונטערגעקומען דאָס לעצטע נאָכווייענש פֿון דער לאַנגער משפּחה־דראַמע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין 1951 און איצט, 1973, האָט זיך אָפּגעשפּילט דער עפּילאָג: עס איז אָנגעקומען אַ טשעק אויף 2,000 ראַנד, וואָס איז געווען אַרײַנגעשריבן צווישן די „טשאַריטי"־נדבֿה־סומעס

אין „וויל" פֿון סאָלין. מחמת דיסאָריענטאַציע, צי סתּם אַ פֿאַרבלענדעניש, אַ מין מיראַזש וואָס איז מיר באַפֿאַלן, האָב איך ניט טראַכטנדיק אונטערגעשריבן די קוויטאַנציע, און אַז איך האָב זיך געכאַפּט אויף דעם כּמו־שווינדל, איז שוין געווען צו שפּעט עס צוריקצודרייען. אָט דאָס געלט האָב איך אָן אַ חשבון און אָן הנאה צעטרענצלט, ווי אַוועקגעלאָזן מיטן ווינט. ניט איך, ניט ראָז און ניט די קינדער האָבן פֿון דעם געגאָסן. געלט פֿון טײַוול זאָל גיין צום טײַוול. און איצט בין איך געווען קוויט מיט אַלע מינים כּלבֿים, וואָס האָבן אַזוי פֿיל יאָרן אויף מיר געבילט, מיט אויסגעשטשירעטע ציין, אין חלום און אויף דער וואָך.

איצט בין איך אַרײַנגעזונקען אין צענטער פֿון דער משפּחה: ראָז, קינדער, גרויס און קליין, און אין 1974 האָט זיך אַנטפּלעקט דער ערשטער בשׂורה־אָנזאָגער פֿון דורותדיקייט: בײַ אונדזער טאָכטער איז געבוירן געוואָרן דאָס ערשטע זונעלע און פֿאַר אונדז דאָס ערשטע אייניקל: אַלען־סײַמאָן. געבליבן איז פֿריידיק און קלאַנגיק, נאָר דער ערשטער נאָמען. אַלען איז געוואַקסן גיך, שיין, שלאַנק, ווי אַ יונגע פֿלאַנץ אין דער זון. פֿול מיט ויבערירנדיק לעבן, מיט געלעכטער און הומאָר, מיט כּוח און ליכטיקן שׂכל. וועג איך שרײַב די שורות איז ער שוין אַ מאַן אַריבער די 20ער, מיט לויב־אויסצייכענונגען און בליציקע דערגרייכונגען. ער איז פּאָפּולער אין געזעלשאַפֿט און נאָך מער אין דער משפּחה, און אַלע זענען שטאָלץ מיט אים.

אונדזערע 70ער יאָרן, מיין איך, זענען געווען די סאַמע רירעוודיקסטע און אַקטיוווסטע. מיר זענען אַ סך אַרומגעפֿאָרן, צו ערשט, מיט אונדזער זון, הערבערטן, אין די אַפֿריקע־מקומות, ראָדעזיע און דערבײַקע לענדער. נאָך דעם האָבן מיר זיך אַרויסגעדראַפּעט צו דער אויסערלעכער וועלט: אומעטום...

קינדער. נאָך דעם אייניקלער. דאָס איז געוואָרן דער מער וואַרעמער, זוניק־זיכערער גרונט פֿון אונדזער לעבן. מיט פֿרייד און ציטער האָבן מיר אָבסערווירט זייערע ערשטע וואַקלדיקע טריטלער, זיך צוגעהערט צו די צעפּלאַנטערטע טראַפּן פֿון זייער פּלאַפֿלדיק לשון. און מיט אַמאָל איז אונדזער היים פֿול געוואָרן מיט געלעכטער און געשריי, מיט ליכט און שפּיל. זיי האָבן זיך אַנטדעקט פֿאַר אונדז אין אַ שפּאָגל נײַער וועלט פֿון קליינע וווּנדערס, און די וווּנדערס זענען געוואַקסן צוזאַמען מיט די געבוירן־טעג, וואָס האָבן געשטופּט איינע די אַנדערע, יאָר נאָך יאָר: גיכער! פֿאָרויס! און שוין, אַ טאַנץ אַרײַן אין אַ ברויזיק, צאַפּלדיק לעבן, כוואַטסקע און מיט לוסט, ווי מען שפּרינגט אַרײַן אין די שוימיקע כוואַליעס פֿון ים, אָדער אין הימלבלוי־פֿאַרקוקטן שווימבאַסיין. ווי יונגיטשקע פֿייגעלער האָבן זיי געמאַכט ערשטע פּרווון צום פֿלי – צו דערגרייך, צו ברייטע האָריזאָנטן, צום אויסשפּיר פֿון וואָר און חלום. און מיט אַ מאָל זענען זיי אויסגעוואַקסן, מיט זיכערע טריט, און האָבן געזוכט דעם וועג פֿאַר זיך, אָן הילף, אָן עצות, אָן דירעקטיוון. אַליין, סוווערען. נײַגעריק האָבן מיר זיך אָפּגעקוקט אָן אַ זײַט: זיך ניט מישן אין זייערע באַשלוסן און ווילן. אויף יעדן אָנווײַז, וואָס מיר האָבן באַטראַכט ווי לאָגיש און פּראַקטיש, האָבן זיי רעאַגירט אומצופֿרידן, מיט רוגזה, מיט רעוואָלט, יעדער לויט זײַן כאַראַקטער און טעמפּעראַמענט.

מיר, מיט אונדזער טאַטע־מאַמע דערפֿאַרונג, זענען פֿלוצלינג געבליבן מחוץ אונדזערע קינדערס וועלטן. זיי האָבן געהאַט זייערע אייגענע וועלטן, אַוואַנטורעס, פֿאַנטאַזיעס, שפּילן. זיי האָבן געוואָלט זײַן פֿרײַ. אין פּראָצעס פֿון דער טעכנאָלאָגישער אַנטוויקלונג פֿון אונדזער צײַט, זענען זיי געוואָרן „מאָטאָר־הונגעריק". יעדער פֿון זיי האָט זיך ניט געקענט דערוואַרטן צו זיצן הינטערן רעדל און טרײַבן אַ קאָר.

אונדזער מאָריס, דער בכור, איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט רעפֿלעקטירט אויף זײַן זכות צו „דרייען דאָס רעדל". ס'איז געווען סוף יאָר, 1966. ער איז אין יוני געוואָרן 18 יאָר. ער האָט שוין געהאַט געמאַכט „מאַטריק". האָט ער אַרויסגענומען אַ לערן־ליצענץ צו טרײַבן אַ קאָר. געהאַט אַ פּאָר לעקציעס און די איבעריקע, מיט אונדזער אויטאָ, און איך בײַ דער זײַט, ווי דער אינסטרוקטאָר. ס'וואָלט געווען צום לאַכן, ווײַל מיר בײידע זענען געווען ווי אַ מויז מיט אַ קאַץ אין אַ פֿאַסטקע. מיינע באַמערקונגען האָבן אים נערוועז געמאַכט, מיט שרײַקן פּראָטעסט און יעדע לעקציע האָט זיך געענדיקט מיט בייזן ברוגז.

וועגן אַ האָלידיי, ווי בײַ לײַטן, האָבן מיר דעמאָלט ניט געחלומט. איז פֿלוצלינג אָנגעקומען אַ פֿאַרשלאָג פֿון לייבל פֿעלדמאַן: אונדזער משפּחה זאָל פֿראַווען דעם הײַיאָריקן האָלידיי אויף זייער פֿאַרם אין מאַרגייט. גוטע לופֿט און שפּײַז וועט אונדז דאָרטן ניט פֿעלן. ס'איז געווען אַ צוקעראָרן־פֿלאַנטאַציע, ווי אַ סך אַנדערע, ביז כּמעט אַראָפּ צום זאַמדבערג בײַם ים. ס'האָט קיין ספֿק ניט געקענט זײַן, אַז עס איז אַ מין פֿאַרגיטיקונג פֿאַר דעם וואַרעמען מאמר צו זײַן 70סטן געבוירן־טאָג, וואָס איך האָב ניט לאַנג צוריק געשריבן. די אומפֿאַרהאָפֿטע נײַעס, וואָס איז געקומען ווי אַ סורפּריז, האָט אונדז אַלעמען פֿאַרכאַפּט, די קינדער האָבן פֿון שׂימחה געטאַנצט און אויסגעזונגען דאָס מאַגישע וואָרט: האָלידיי! האָלידיי!

מאָריס האָט שוין קענטיק געמאַכט אַ פּלאַן, ווי אַזוי ער וועט טרײַבן די קאָר צוריק אַהיים. אַזאַ שאַנס! ראָז האָט צוגעגרייט געטראַנקען און סענדוויטשעס פֿאַר דעם לאַנגן מהלך. פֿאַר אונדז האָבן די נעמען, דערבן, מאַרגייט, געקלונגען פֿאַנטאַסטיש. אַן אָפּבײַט נאָך פֿופֿצן יאָר אין יאָהאַנעסבורג. ס'איז געווען ווי גוליווערס רײַזע אין ווונדערלאַנד. און דער מרחק, מער ווי 500 קילאָמעטער, ביז צום אינדישן אָקעאַן, אַזאַ ווײַטקייט האָט נאָך אונדזער קאָר קיין מאָל ניט פֿאַרשלונגען. איך פֿלעג פֿאָרן צו מײַנע נענטערע חדר־שטעלעס, בענאַני קרוגערסדאָרפּ, אַרום 30 קילאָמעטער, אָבער קיין מאָל ניט ווײַטער. איצט האָב איך דורכגעשטודירט די וועגן, זיך געמאַכט אַ פֿאַרפּלאַן, מיט די גענויסטע פּרטים. מיר האָבן באַשלאָסן צו פֿאָרן אָן אָפּשטעל, נאָר מיט נייטיקע הפֿסקות אויסצוזיען די גלידער און כאַפּן אַ ביסן. אַזאַ יאַזדע האָט בײַ אַ געניטן שאָפֿער געדאַרפֿט דויערן זעקס, מיט סטאַנציעס ביז זיבן שעה. אַז ס'איז געקומען דער אויסגעבענקטער פֿרימאָרגן, האָבן מיר שנעל אָפּגעגעסן פֿרישטיק, פֿאַרשלאָסן די טירן. די פּעקלעך כאַרטש זענען שוין געווען בײַ די פֿיס פֿון די צוויי פּאַסאַזשירן, ראָז און דעבי, וואָס איז געווען זעקס יאָר. זיי האָבן פֿאַרנומען דעם פֿראָנטגעזעס.

איצט, זענען די פֿיר גרעסערע קינדער, מיט אַ משפחה־צוגאָב, די יונגע שטוב־העלפֿערין, אַרײַן הינטן, אין פֿורגאָן־אויטאָ, און זיך אײַנגעמאָשטשיעט אין ענגשאַפֿט אויף דעם קוואַדראַטיק־קליינעם שטח. איך בין בײַם רעדל. דער מאָטאָר האָט אַ זשום געטאָן און שוין זענען מיר געווען אַרײַנגעשנירלט אין דעם טראַפֿיק.

דער וואַקאַציע־סעזאָן האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַ טרויעריקן רעקאָרד פֿון אַקצידענטן און טויטפֿאַלן. בפֿרט אויף די אויטאָסטראַדעס פֿון יאָהאַנעסבורג צו די האָלידיי־רעסאָרטן: קייפּטאָן און דערבן. איך פֿלעג יעדעס יאָר זען די טראַגישע בילדער אין טעלעוויזיע און לייענען די נעמען און ציפֿערן אין די צײַטונגען. איך האָב באַדויערט די אומזיסטע קרבנות. און איצט זענען מיר, די גאַנצע משפחה, אַרײַנגעפֿלאָכטן געוואָרן אין דער סכנה־זאָנע. איך בין געווען וואַך צו דער ווילד־משוגענער יאָגעניש. איך האָב זיך געהאַלטן בײַם ראַנד פֿון ברייטן וועג, אין דער פּאַמעלעכער פֿאַרקער־ליניע. אַ קיל ווינטל האָט געווייעט דורך די אָפּענע פֿענצטערלעך. דורכגעפֿאָרן אַ יישובֿ, אַ שטעטל, אויף אַ ווײַל זיך אָפּגעשטעלט. אין אַ שפּעטער פֿאַרנאַכט־שעה זענען מיר פֿאַרבײַגעפֿאָרן דערבן און זיך פֿאַרנומען אויפֿן וועג צו מאַרגייט. מיר האָבן געוואָלט באַווײַזן אָנצוקומען צו דער פֿאַרם איידער ס'וועט טונקל. און דאָ האָט מאָריס אָנגעהויבן אַ ספּעקטאַקל: ער וויל טרײַבן די קאַר די לעצטע עטלעכע קילאָמעטער. דאָ איז שוין דער טראַפֿיק ניט אַזאַ רעשיקער. זײַנע אַלע בעטענישן זענען געווען אומזיסט. מיר טאָרן ניט ריזיקירן מיט דער גאַנצע משפחה צוליב אַ קאַפּריז זײַנעם. און ער האָט נאָך ניט קיין פֿול־גילטיקע ליצענץ. מײַן אָפּזאָג האָט ער אָנגענומען ווי אַ דיסקרימינאַציע אויף זײַן רעכט. בייז און שווײַגיק האָט ער זיך צוזאַמענגעראָלט אין זײַן ווינקל. איך בין שוין געווען מיד. זײַן ווידערשפּעניקייט האָט מיך פֿאַרדראָסן. איך האָב דערפֿילט, אַז איך בין פֿאַרפֿאָרן אויף אַ זײַטיק שטילן וועג. קוים וואָס מיר האָבן עמעצן געפֿונען אויף צו פֿרעגן דעם וועג, און ער האָט אונדז געזאָגט: דאָס איז די פֿאַרקערטע ריכטונג. מיר מוזן זיך אומקערן. מיר זענען שוין געווען דורכגעפֿאָרן דורך מאַרגייט. די נאַכט איז צוגעפֿאַלן און דער חושך איז דאָ געווען געדיכט. איך האָב אָנגעהויבן מאַנעווירירן די קאַר אויף צוריק, כדי צו מאַכן דעם דריי. מיט אַ מאָל האָבן אַלע אָנגעהויבן שרײַען, ווי אין אַ פּאַניק: סטאָפּ! סטאָפּ!! אַז כ'האָב געמאַכט דעם „סטאָפּ" און אַרויס פֿון קאַר צו זען וואָס אַזוינס האָט פּאַסירט, איז די קאַר געווען אַרויפֿגעדריקט אויף אַ געדיכט־באַוואַקסענעם בוש און די הינטערשטע רעדער זענען געהאָנגען כמעט אין דער לופֿטן. און אונטן – אַ פֿינצטערע ראָווינע, וואַר וווייסט ווי טיף. מײַן האַרץ האָט זיך צעפּויקט מיט שרעק. איך בין שוין געווען בײַם רעדל און אַ דריי געטאָן און אַרויס אויף דער קעגנאיבערדיקער זײַט פֿון וועג. וואַר האָט אונדז געראַטעוועט? אַ נס! האָט אין מײַן צעטומלטן מוח וויבערירט אַ געדאַנק. קוים אַ דריק אויפֿן צוריק־פֿעדאַל און מיר וואָלטן אַלע זיך שוין געצאַפּלט אונטן, אין טויט־יסורים. מיך האָט געדאַכט, אַז דער מאָטאָר בורטשעט איצט מיט כּעס, מיט פּראָטעסט.

און אין אויטאָ איז געווען אַ טיפּע פֿאַרשטומטקייט, ווי פֿאַרגליווערט פֿון שרעק. מײַן האַרץ האָט געפּויקט האַסטיקער ווי דער אויטאָ איז געלאָפֿן. איך בין

געפֿאָרן סתּם אין דער וועלט, ווי אויף גאָטס באַראָט. פֿלוצלינג האָט ראָז געזאָגט: „וווּ פֿאָרסטו, ווי אַ בלינדער? מיר דאַבט אַז דאָ ערגעץ דאַרף זײַן די פֿעלדמאַן־פֿאַרם." די ווערטער זענען געקומען צו מיר ווי אַ דערלײַכטערונג. „יע, יע... דאָ מסתּמא." האָב איך מיט פֿרייד געשטאַמלט. אַ ביסל ווײַטער האָט אונדזער אויטאָ־רעפּלעקטאָר אויפֿגעזוכט דאָס שילדל: „נײַ לעבן". מיר זענען אָנגעקומען. ס'איז געווען אַ שפּעטע נאַבט־שעה. די קינדער הונגעריק און מיד. דער פֿאַרוואַלטער האָט אונדז אָנגעווויזן אויף די פֿאָר צימערן אין דעם בנין. דאָרטן איז אויך דאָ אַ קיך. און צו מיר האָט ער געזאָגט: „דײַן קאַר האָט מיך אויפֿגעוועקט. זי גרילצט און מאַבט אַ גרויסן טומל. מיט אַזאַ קאַר קענסטו צוריק ניט פֿאָרן. נעם זי מאָרגן צום גאַראַדזש." און ער איז אַוועק. מיר האָבן די פּעקלעך אַרײַנגעטראָגן אין די שלאָפֿצימערן. די בעטן האָבן אויסגעזען צעקאָדערט, ווי מען וואָלט פֿון זיי ערשט אַרויסגעקראָכן. ראָז האָט זיי אָבער גיך געמאַבט צום שלאָפֿן. יעדער האָט אַרויסגענומען פֿון אָפּענעם טשעמאָדאַן זײַנע פּיזשאַמעס און אין מינוטן זענען זיי שוין געלעגן אונטער די דינע דעקעס. דורך די אָפּענע פֿענצטער האָט אַ קילבלעך ים־ווינטל געבלאָזן. די לופֿט האָט געשמעקט מיט זאַלציק־זיסער פֿרישקייט.

ראָז איז אַרײַן אין קיך, געעפֿנט דעם גרויסן פֿרידזשידער, צוצוגרייטן אַ גיכן ביסן, אָבער אינעווייניק איז געווען אַ גאָלע ליידיקייט. כ'האָב ראָזען דערמאָנט לייבלס פֿראַזע: „דער פֿרידזש וועט זײַן פֿול, איר דאַרפֿט גאָר ניט מיטנעמען." און מיר האָבן ביידע געלאַבט. אויף מאָרגן פֿאָר פֿרישטיק, זענען שוין אַלע ווידער געווען אין אונדזער אויטאָ און מיר זענען געפֿאָרן קיין מאַרגייט. דאָרטן האָבן מיר שוין אַלע, אויך אונדזער יאָהאַנעסבורגער מיטהעלפֿערין, געגעסן טאָפּלט – פֿרישטיק און לאָנטש צוזאַמען. נאָך דעם האָבן מיר זיך אײַנגעקויפֿט אַ היפּשן שפּײַזורעזרוו, אַז מיר זאָלן אַזוי גיך ווידער ניט דאַרפֿן פֿאָרן.

מיר האָבן זיך אָפּגערוט עטלעכע טעג. פֿאָר אונדז איז דאָ קיין זאַך ניט געווען מיט וואָס זיך צו פֿאַרנעמען, חוץ צו באַוווּנדערן די בריייטקייט און גרינקייט פֿון פּייסאַזש, ביז צום פֿינקלדיק־צעשוימטן וואַסער אַראָפּ, און ווײַטער דער האָריזאָנט, וואָס זײַן ליניע שנײַדט זיך אַרײַן אין אָקעאַן. און דאָ איז אַ גאָרטן געווען, מיט כישופֿדיק־קאָליריקע בלומען־קוסטן, וואָס פֿאַרכאַפֿן דאָס אויג. די קינדער זענען זיך דורכן טאָג אָנגעלאָפֿן, זיך אָנגעשפּילט מיט אַנטדעקטע נײַקייטן און פֿאַרנאַבט שוין געווען איבערגעמאַטערט. מיט אַפּעטיט געגעסן און גוט געשלאָפֿן. פֿרוי פֿעלדמאַן האָבן מיר די גאַנצע צײַט ניט געזען. זי פֿלעגט אויפֿטויכן אויף אַ סעקונדע פֿון דער געדיכטקייט פֿון די צוקערראָרן, אָדער פֿאַרבײַשווינדלען אַ פֿאַרשמײַעטע אין גאָרטן. זי האָב ליב געהאַט די דאָזיקע אַרבעט און הנאה געהאַט פֿון אירע אויפֿטוען. זאַליע, איר ברודער, האָט מיר דערציילט, אַז אין דער היים, אין ליטע, האָבן זיי געהאַט אַ מין פֿאָלוואַרק, דאָס מיינט: געווען יִשובֿניקעס. מיר זענען אַ פּאָר מאָל געפֿאָרן צו דער פֿלאַשע, און גאָר גיך איז געקומען דער סוף צו דער אידיליע. אונדזער קאַר האָבן מיר אַוועקגעשיקט צום גאַראַזש אויף אַ קאָנטראָל און פֿול מאַכן דעם פּעטראָלטאַנק. מאָרגן פֿרי פֿאָרן מיר צוריק. אַהיים! האָבן די קינדער זיך געפֿרייט. זיי און מיר אויך האָבן געהאַט

געגוג די גוטע פֿרעמד. און דאָ האָט מיט אַ מאָל אויפֿגעטויכט דער „פֿאַרגעסענער" מאָריס. אולטימאַטיוו האָט ער געפֿאָדערט צוריקשטעלן זײַן אים באַרויבטע רעכט: ער האָט געוואָלט וויסן – יע אָדער נײַן. מיר האָבן געפרוווט אַרגומענטירן, אָבער ער האָט ניט געוואָלט הערן. ער וויל מאָרגן טרײַבן די קאַר! אַניט... און ווען ס'איז געקומען פֿון ראָז און מיר דער אומדערוואַרטער אײַנשטימיקער „אוממיגלעך", האָט עס געפֿלאַצט ווי אַ קליינע באָמבע: ער האָט אַ נעם געטאָן זײַן פּעקל, וואָס ער האָט שוין געהאַט גרייט, מיט ראַזמאַך אַן עפּן געטאָן די טיר און אַרויס. מיר האָבן אַפֿילו קיין צײַט ניט געהאַט זיך צו אָריענטירן אין דער בליציקער פֿאַרקומענישׂ, צי דאָס איז נאָר אַזאַ דעמאָנסטראַטיוור פּראָטעסט, און ער וועט פֿאַרנאַכט צוריקקומען. מיר האָבן געזען פֿון דער וויַטן ווי ער גייט שוין אויפֿן שאָסיי, וואָס פֿירט צו מאַרגייט. ער האָט ניט געפּראָווט סתּם אַ שפּילערײַ, דאָס איז אַ גרונטשטריך פֿון זײַן פֿאַרביסענער עקשנות. מיר זענען געפֿאָרן אַהיים צוריק אָן אים, און ס'האָט אונדז ווייטיקדיק געאַרט. אַ פּאָר יאָר שפּעטער האָט ער זיך מער ניט געקוואַפּעט אויף צו פֿירן אַן אויטאָ; ער האָט שוין געפֿירט אַ קאַמפּסטאַנק אין דער ישׂראל־אַרמיי. מער וועגן דעם וועלן מיר דערציילן אַ ביסל שפּעטער...

אויפֿן וועג האָט ער געקראָגן אַ „ליפֿט", וואָס האָט אים געבראַכט אין יאָהאַנעסבורג. מיר זענען אָנגעקומען אויף מאָרגן, שפּעט אין אָוונט. מאָריס האָט אונדז געעפֿנט די פֿראָנטטיר. ער האָט דערציילט, אַז דאָ איז געווען אַן אַרײַנברעך. אַ שכן פֿון קעגנאיבער דער גאַס האָט טעלעפֿאָנירט דער פּאָליציי, אַז עפּעס קומט דאָ פּאָר, אָבער ווען דער פּאָליציי־אויטאָ איז אָנגעפֿאָרן, זענען די אַרײַנברעכער זיך צעלאָפֿן. איצט האָבן מיר געזען די אויפֿגעריסענע טירן פֿון די אײַנגעבויטע קליידערשרענק און די אינעווייניקסטע פּוסטקייט. פֿאַרמאַטערטע האָבן מיר עפּעס גיך צוגעביסן, און די קינדער זענען גלײַך אַרײַנגעפֿאַלן אין שלאָף, אַ ביסל שפּעטער – מיר אויך. ערשט אויף מאָרגן האָבן מיר געזען דאָס בילד: דער גרויסער פֿענצטער פֿון אונדזער שלאָפֿצימער, וואָס האָט אַרויסגעקוקט צום פּעלד און וויַטער צו דער גאַס, איז געווען אויפֿגעבראָכן, און די אײַזערנע קראָטעס פֿאַרבויגן צו די זײַטן. כּדי אַרויפֿצוקומען צום פֿענצטער, האָט מען געדאַרפֿט אַ לייטער, וויַל ער איז געווען איבער מײַן סטודיאָ, אַ היפּש ביסל העכער פֿון גרונט. ס'איז געווען צום לאַכן, ווי אומגעניט און נאַריש דאָס איז געטאָן געווארן. דאָ זענען געווען געגוג גרינגערע און שטילערע וועגן ווי אַרײַנצוקומען דורך דער גלאָז־טיר פֿון סטודיאָ, אָדער אויפֿברעכן אַ פֿענצטער אָן קראָטעס. אויפֿן פּעלד האָט די פּאָליציי נאָך דעם געפֿונען אַ פּאָר זעק מיט אונדזערע זאַכן, מיר האָבן שפּעטער אויך געפֿונען אַ זאַק מיט קליידער. די פֿאַרזיכערונג־קאָמפּאַניע האָט געשיקט איר אַגענט און ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ שרײַבענישׂ, ליסטעס, פֿאָרמען. ס'האָט היפּש געדויערט ביז אַלץ האָט זיך אײַנגעשטעלט צום נאָרמאַלן סדר.

מאָריס האָט איצט געאַרבעט אין אַ געשעפֿט פֿון זייגערס, ראַדיאָס און אַנדערע טעכנישע אַרטיקלען אויף קרייס גאַס, אַ פּאָר מעטער פֿון אַרײַנגאַנג צום באָרד אָוו דעפּיוטיס. ער איז געוואָרן אַקטיוו אין „הבונים" און אַ קורצע צײַט

שפּעטער געפֿאָרן קיין ישׂראל מיט דעם מנהיגים־קורס, אָרגאַניזירט דורך דעם בּאָרד אָוו דעפּיוטיס, און דאָרטן פֿאַרבליבן זעקס וואָכן. וועלן ער איז צוריקגעקומען, האָט ער געהאָלפֿן פֿאָרמירן די יוגנט־קלובן בײַם יוגנט־דעפּאַרטמענט פֿון „באָרד".

אַרום סוף 1966, צו זײַנע אַכצן יאָר, האָט ער זיך מאָביליזירט אין דער ישׂראל־אַרמיי. ער איז שוין דעמאָלט געווען מער געזעצט, צופֿרידן פֿון זײַן באַשלוס און אַ סך רויקער. פֿאַר זײַן אָפּפֿאָר האָט ער מיך איבערראַשט מיט אַ מתּנה. צי ס'איז געווען סתּם אַ טאָג, צי גאָר מײַן געבוירן־טאָג, נאָר ער האָט מיר געגעבן אַ האַנטזייגערל און מיך געמאַכט גליקלעך־רירנדיק. אין ישׂראל איז ער אַרײַנגעגלידערט געוואָרן אין אַ טאַנקקאָרפּוס ערגעץ בײַ דער פֿראָנטליניע, אין רמת־הגולן. אין די מלחמה־טעג פֿלעגן מיר מיט אַ ציטער טעלעפֿאָנירן, לויטן נומער וואָס ער האָט אונדז געשיקט. ער איז געווען אין דער זאָנע פֿון סכּנה, אָבער כּמעט תּמיד האָבן מיר אים געקראָגן, און מיר פֿלעגן הערן אין הינטערגרונט פֿון אונדזער שמועס די דומפּע אויפֿרײַסן און געפֿילט ווי נאָענט איז דאָרטן דער קאַמפֿפּלאַץ. אַ פּאָר מאָל האָט מען געענטפֿערט: „הוא, בפּעולה". פֿלעגן מיר זיך קוים דערוואַרטן ביז אַלץ איז אַריבער, און זיך דערפֿרייען הערנדיק זײַן קול: שלום!

און ניט לאַנג האָט געדויערט, קוים זעקס טעג, און ס'איז טאַקע געקומען דער געגאַרטער שלום נאָכן נצחון. און אַ שטיקל צײַט שפּעטער, האָט ער אונדז געשריבן פֿון קיבוץ, שניר, טאַקע אין דער דאָרטיקער געגנט, אין גליל־העליון, וואָס ער איז געווען איינער פֿון זײַנע מיטגרינדער. ער איז אַפּנים ניט געווען פֿון דעם קערנדיקן קיבוץ־מאַטעריאַל און ניט לאַנג אויסגעהאַלטן דעם נסיון. עס איז געווען ווי, אַנאַלאָגיש, בײַ מיר, וועלן כ'האָב מיט 35 יאָר צוריק, מחמת אַנדערע סיבות, פֿאַרלאָזט דעם קיבוץ (איך דערצייל עס אין בוך איינס). אָבער נאָך זײַענדיק אין קיבוץ, איז ער אַראָפּגעקומען צו אונדז צו גאַסט אין זײַנע ימי־חופּש, און מיטגעבראַכט זײַנע אַ חבֿרטע, אַ בליִענדיק־חנעוודיק מיידל, וואָס מיר וואָלטן צופֿרידן געווען ער זאָל מיט איר אויפֿשטעלן אַ משפּחה. און כ'האָב זיי איבערגעגעבן מײַן סטודיאָ, עלעהיי אַ קליין, אָבער באַקוועם האָטעלכל מיט פֿולן פּאַנסיאָן. מיר האָבן דאָך ניט געפּראָווט סתּם הלכה־אָנשטעל, ניט פּוריטאַניזם, ניט פֿאַר זיך און ניט פֿאַר דער וועלט. אונדז איז אָבער געווען פֿאַרדראָסיק נאָך דעם, ווי לײַכט עס איז געקומען און אַוועק: אַ מין מיניאַטור־פֿלירטל פֿון דער מאָדערנער צײַט. זײַענדיק אין דער אַרמיי, האָט מאָריס געקראָגן, ווי דער מינהג אין יענער תּקופֿה, אַ בימקום טאַטן, אַ חבֿר פֿון אַ קיבוץ, מפֿרץ חיפֿה, זייער אַ סימפּאַטישער און פֿאַרשטענדיקער מענטש. ער איז געקומען מיט דער קינדער־עליה פֿון דײַטשלאַנד אין די סוף 30ער יאָרן. עס איז געוואָרן פֿאַר מאָריסן ווי אַ וואַרעמע היים, וווּ ער פֿלעגט פֿאַרברענגען אין די חופֿש־טעג. בעת מײַנעם אַ ביקור אין ישׂראל, אַרום מיטן 70ער, האָב איך די משפּחה באַזוכט אין קיבוץ און די סובסטיטוט־עלטערן האָבן געמאַכט אויף מיר אַ גוטן רושם מיט זייער אינטעליגענץ און פֿרײַנדלעכקייט. שפּעטער האָט דער פֿאָטער מיט זײַן עלטערן

זון, וואָס איז שוין אויך געווען נאָך זײַן מיליטער־דינסט, מיך באַזוכט אין מײַן האָטעל אין ירושלים. מאָריס איז שוין געווען צוריק אין דער היים און זיך ניט געקענט געפֿינען זײַן פּלאַץ. נאָך דעם האָט ער געאַרבעט מיטן יינגערן ברודער, הערבערט, וואָס איז צו זײַנע ניט פֿולע צוואַנציק, געווען אַן אויפֿטוער און עקספּערימענטירער מיט אַלערליי געשעפֿטן. ער האָט דעמאָלט אויפֿגעשטעלט אָן אַ פּעני, בלויז מיט פֿאַנטאַזיע און שוווּנג, צוויי גרויסע ביזנעס־פּרוּוון. אַן אַגענטור פֿון הײַזער־פֿאַרקויף און בוי. בעת דעם פּעריאָד האָט מאָריס אויסגעבויט אַ מאָדערנע הויז, ס'האָט געזאָלט הייסן פֿאַר זיך, אויף אַ גרונט וואָס הערבערט האָט פֿאַר אים געקויפֿט. דאָס הויז האָט פֿאַרמאָגט די סאַמע אולטרא־מאָדערנסטע אײַנריכטונגען און באַקוועמלעכקייטן. מאָריס האָט דאָרט אַ קורצע צײַט געווווינט. אין יענער צײַט איז אָנגעקומען צו מאָריסן דער זון פֿון „קיבוץ־טאַטע" מיט זײַן יונג ווײַבל. מיר האָט עס דעמאָלט אויסגעזען מאָדנע: דער געבוירענער און אויפֿגעאָדעוועטער אין קיבוץ האָט גענומען זוכן אַרבעט, און מיט איניציאַטיוו האָט ער אויפֿגעשטעלט אַן אייגענע אונטערנעמונג, וואָס האָט פֿײַן פֿראָספּערירט. איין טאָג, ווען זײַן קאָמפּאַניע האָט געמאַכט אַן אַרבעט פֿאַר אונדזער הויז, און ער איז געקומען אויף אַ מין אינספּעקציע – דאָס איז געווען עטלעכע יאָר שפּעטער, – האָב איך אים אין אַן על־רגל־אַחת־שמועס געפֿרעגט: ווי קומט עס, אַז ער, אַ געבוירענער און דערצויגענער אין קיבוץ, אויף פּרינציפּן פֿון גלײַכהייט און סאָציאַליזם (אַגב, זײַן אַבא איז געווען אַן אַקטיוויסט מפּ"ם־חבֿר און טויער), זאָל קומען ערגעץ אין די מרחקים פֿון אַפֿריקע־קאָנטינענט, אויפֿבויען אַ ביזנעס און עקספּלואָטירן פֿרעמדע אַרבעטער? ער האָט אויסגעשאָסן נאָך איידער כ'האָב באַווײַזן צו פֿאַרענדיקן מײַן פֿראַזע: „איך בין ניט קיין סאָציאַליסט. איך בין אַ קאַפּיטאַליסט! איך בוי פֿאַר זיך און מער קיין זאָך אינטערעסירט מיך ניט!" איך בין געווען געפֿלעפֿט פֿון דעם אַראָגאַנטן, אין זיך פֿאַרגלייבטן „קאַפּיטאַליסט" און זײַן קינדיש זײַן אַזוי זיכער בײַ זיך.

מאָריס האָט דאָ מער ניט געקענט אײַנזיצן. אפֿשר איז עס געווען אַזאַ סאָרט פֿרעדיקציע פֿון וואָס יאָרן שפּעטער, ווען איך שרײַב אָט די שורות, 1997, וועט דאָ פֿאָרקומען; ווען רויבערײַ און מאָרד איז דאָס טעגלעכע ברויט אין דרום־אַפֿריקע, ספּעציעל אין יאָהאַנעסבורג. אין סוף פֿון די 70ער יאָרן האָט מאָריס פֿאַרקויפֿט זײַן הויז פֿאַר בערך אַ האַלבן מיליאָן ראַנד, וואָס איז דעמאָלט געווען עקוויוואַלענט צו דעם אַמעריקאַנער דאָלאַר. מיר האָבן זיך ערשט געהאַט אַרײַנגעקליבן אין נײַעם הויז, וואָס ער און הערבערט האָבן אויסגעבויט, ווו מיר ווווינען נאָך איצט. מאָריס האָט אונדז אַ געווּיסן טאָג מודיע געווען מיט שׂימחה, אַז ער האָט געקראָגן אַ וויזע מיט אַן אַרבעט־דערלויבעניש פֿאַר אויסטראַליע. אַ קורצע צײַט שפּעטער איז ער זיך געקומען געזעגענען. ער האָט געמאַכט זײַן רעזידענץ אין פּערט און געאַרבעט אויף אַ רעגירונג־שטעלע מיט קאָמפּיוטערס. נאָך עטלעכע יאָר האָט ער די אַרבעט פֿאַרלוירן, אָבער שוין געווען אַ בירגער.

צו לעצט, וויל איך פֿאַרצייכענען דעם פֿאַקט, אַז קורץ פֿאַר זײַן אָפּפֿלי קיין אויסטראַליע, האָט מאָריס חתונה געהאַט. צו אונדז איז די נײַעס, וואָס האָט

געזאָלט דערפֿרייען, אָנגעקומען אומדערוואַרט, ווי ס'וואָלט געטאָן געוואָרן בסוד. פֿון די פּרטים וועגן צווייטן צד, זענען מיר בכלל ניט געווען באַגיטערט פֿון דעם „שידוך", ריכטיקער: אַנטוישט. מיט איר און איר משפּחה איז גאָר ניט פֿאַרקערט געווען. אַדרבא, זי האָט געשטאַמט פֿון אַ יידישער ליטישער הייַם, אין בענאַני. געווען יונג און שיין און אינטעליגענט – אַ יונגע אַלמנה נאָך אַ מאַן אַ דאָקטער, מיט צוויי קליינע טעכטערלעך. איך האָב אַלץ געהאָפֿט, אַז אונדזער בכור וועט ממשיך זיין די ביאָלאָגישע קייט פֿון זיין זיידע, דעם קדוש, משה, וואָס נאָך אים טראָגט ער זיין נאָמען, און פֿון זיין טאַטן דוד, וואָס איז פֿון פֿאַרלענד ניצול געוואָרן און זוכה געווען אויפֿצושטעלן נייַע וואָלפע־דורות. און אָט – אַזאַ קלאַפּ אויף מיין הערלעכן חלום: ניט דערלעבן זיידע־נחת פֿון מיין מאָריסן, פֿון דעם משהלע אין מיין ליד, וואָס כ'האָב געשריבן צו זיין געבוירן, 1948.

מאָריס האָט עס אָבער ניט געווּסט און ניט געפֿילט. ער איז געווען אין זיינע לעצטע 20ער און קענטיק, שוין אויסגעשטורעמט פֿון אַלע זיינע ליבע־אילוזיעס און, אפֿשר געגאָרט נאָך עפּעס אַנדערשדיק און נייַק. דאָס איינציקע מאָל וואָס ער האָט זי מיט די קינדער געבראַכט צו אונדז, איז געווען נאָענט פֿאַר זיין אָפּפֿאָר. אירע טעכטערלעך האָבן אַרומגעשטיפֿט, זיך געקוויקט מיטן זיסוואַרג, אָבער זי האָט זיך ניט געקענט אַרויסשפּאַלטן פֿון דער אייזיק־פֿראָסטיקער רעם, אין וועלכער זי איז געווען אַריינגעקלעמט. אמת, זי האָט זיך אָנגעשטרענגט צו מאַכן אַ וואַרעמע מינע, זיין פֿריינדלעך, אָבער ס'איז אַרויסגעקומען באַדויערלעך אומעכט, ווי פֿון אַ מאַסקע. נאָר אויפֿן ערשטן בליק, בעי דער שוועל נאָך, וועט כ'האָב זי באַגריסט מיט אַ מזל־טובֿ, האָט איר יונגשאַפֿט צו מיר אַ שטראַל געטאָן מיט אַ פֿונק האָפֿענונג: אַזאַ קען באַגליקן מאָריסן און אונדז מיט אַ משפּחה־נאָכקום. מאָריס האָט אונדז געזאָגט, אַז זי וועט אונדז באַזוכן און שרייבן צו אונדז, איידער זי וועט שפּעטער צו אים קומען אין אויסטראַליע. זי האָט טאַקע איין מאָל אָנגעשריבן, אָבער דאָס איז געווען אַ בריוול פֿון יוצא זיין, אַנשטאָט צו קומען זיך געזעגענען פֿאַר איר אַרויספֿאָר. דעמאָלט האָט זיך דער ערשטער פֿונק פֿון האָפֿענונג לגמרי אויסגעלאָשן. איך געדענק אַפֿילו איר נאָמען ניט, און קיין מאָל דערמאָנען מיר זי ניט, און ניט מיר רעדן וועגן איר. ס'מאַכט טרויעריק.

מאָריס איז מיר טייַער און ליב, און איך געדענק די גוטע זאַכן וועגן אים. כ'וויים צו גוט, אַז אין זיין האַרץ קוואַלט אַ סך ליבשאַפֿט צו אונדז, צו דער גאַנצער משפּחה. אָבער זיין פֿאַרשלאָסענע נאַטור, ווי זיין עקשנות, איז דער פֿעלדז וואָס פֿאַרשטעלט עס אַרויסצוקוואַלן. מאָריס וועט אין אַ יאָר אַרום זיין 50, איך 90. וויל איך אָט די אָפּענע רייד וועגן זיין לעבן, איבערלאָזן ווי מיין טאַטעשע מתנה פֿאַר אים. איך האָף און מיין, אַז מיינע אויפֿריכטיקע און דירעקטע וועכטער וועלן אים ניט שאָקירן. איך זע ניט אין זיי קיין באַלייַדיקונג און קיין פֿאַרשעמונג. דער היפּוך גאָר: דאָס איז די גראָדליניקע נאַטור פֿון אונדזער זון, מאָריס, און מיט איר, ווי מיט אַ קאָמפּאַס, דאַרף ער גיין וויַטער און מיט אַ שטאָלצן קאָפּ דורך דער וועלט זיינער און ניט בלאָנדזשען. דער חומש דערציילט אונדז, ווי דער אַלטער יעקבֿ אבֿינו האָט געטיילט ברכות צו זיינע צוועלף זין, וואָס

זענען שפּעטער געווָארן דער צונויפֿגאָס פֿון עם־ישׂראל. און שוין איבער 3000 יאָר ווי אַלע יעקבֿ־מענטשן, פֿון אַלע פֿעלקער גייען דורך דעם פּראָצעס פֿון בענטשן זייערע קינדער, דור נאָך דור. טו איך עס דאָ אין נײַ־מאָדישן עבֿרי־טײַטש: איך בענטש מײַנע קינדער.

עוועלין, אונדזער נס־קינד, וואָס איר מאַמע האָט עס מיט צען יאָר קריק, מיט האַרץ־און־טרערן־טעראַפּיע געבראַכט צום ווידעראויפֿקום, האָט פֿרי פֿאַרלאָזן די שול. אפֿשר האָט זי געפֿילט, ווי איך אין מײַנע יונגע יאָרן, אַז זי איז איבערגעוואַקסן די לערערס און זייער לערע. און זי איז ניט געבליבן הינטערשטעליק: זי האָט אַנטוויקלט אַ גאָר פֿײַנעם גראַד פֿון אײַנגעבוירענער אינטעליגענץ און אַ גוטן חוש פֿון אַנאַליז. מיר האָבן אויף די קינדער ניט געדריקט און זיי ניט געטריבן צו טאָן און לערנען קעגן זייערווילן. און זי איז, טאַקע אייגנוויליק, אַוועק אַרבעטן. ס'איז געווען פֿאַר זיך קעשענע־גלט און די סאַטיספֿאַקציע פֿון אייגן פֿאַרדינסט. זי איז געווען בײַם סוף פֿון אירע צענער־יאָרן, ווען זי האָט אָנגעהויבן אַרבעטן אין אַ סופּערמאַרקעט־מאַגאַזין. קורץ נאָך דעם האָט עס פּאַסירט: דאָרטן האָט זי זיך באַקענט מיט איינעם פֿון די יונגע אָנגעשטעלטע, אַ יידישן בחור, וואָס איז שוין געווען אויף אַ הויכן פּאָסטן: דער אויסלאַנד־אײַנקויפֿער פֿון ספּעציעלע אַרטיקלען, לען לעווי. און מען האָט אָנגעהויבן אַרויסגיין צוזאַמען. ס'איז מסתמא געווען אין בלי פֿון ליבע־פּרעלוד, ווען זי האָט אים געבראַכט צו אונדז, זיך באַקענען מיט איר „באָי פֿרענד". מיר האָבן דעמאָלט געוווינט אויף בערי הערצאָג עוועניו, און עס איז געווען אַ זוניקער זומערטאָג. זיי האָבן זיך פֿאַרבראַכט בײַם שווימבאַסיין, געשוווּמען און געשטיפֿט. זיי זענען געקומען אומגעריכט און געבעטן, אַז מיר זאָלן גאָר ניט צוגרייטן, זיי האָבן שוין געגעסן. מיר האָבן אַרויסגעקוקט דורכן אָפֿענעם קיכפֿענצטער און זיך מיטגעפֿרייט מיט זייער פֿריידיקער יונגשאַפֿט.

נאָך דעם האָט זיך שוין אַלץ באַוועגט גיך און נאָרמאַל. ס'איז געווען אַ דאַנק איר אָפֿענער נאַטור, וואָס איז געווען דער היפּוך פֿון מאָריס' כּמעט הערמעטיש־פֿאַרשלאָסענעם כאַראַקטער. זי איז מיט ליבשאַפֿט צוגעבונדן געווען צו היים און צו אונדז, הגם זי איז שוין געווען דורכגעווענט מיט עקשנות־פֿעדעם. זי האָט אָבער געקענט מישפּטן זאַכן און סיטואַציעס מיט אַ רויקן שׂכל־הישר. און פֿון דעם אַ פּנים האָט זיך שפּעטער אַנטוויקלט די מאָדנע, אפֿשר גליקלעכע קאָמבינאַציע פֿון אַ מין פֿרומקייט מיט סימבאָלישע אַטריבוטן פֿון יידישן לעבנס־שטייגער, ווי כּמו־מיצוות, און זי נוצט טאַקע, בעת רעדן און שרײַבן, ניט ווייניק סינאָנימען פֿון דעם זגאַל. איר הילף און ליבע צו מענטשן מוז האָבן אַ ספּעציעלע באַשרײַבונג.

דעם 21סטן פֿעברואַר, 1972, ווען זי איז געווָארן פֿוליעריק – 21, איז פֿאָרגעקומען זייער חתונה און זי איז געווָארן אַ לעווי – דער ערשטער אָפּצווײַג פֿון אונדזער וואָלפּע־משפּחה, דוד־ראָז אָריגין. און מיט אָפּגעציטערטער זאָרגעוודיקייט האָט זי, פֿון סאַמע ערשטן טאָג, אונדזערע משפּחות צוזאַמענגעקניפּט מיט די האַרצפּעדעם פֿון ליבשאַפֿט און נאָענטשאַפֿט. און פֿון סאַמע אָנהייב האָט זי

אײנגעפֿירט אַזאַ טראַדיציע: איין טאָג אין וואָך ווידמען פֿאַר אונדז. ביז אָנהייב 90ער איז עס געווען דאָנערשטיק, ווען זי פֿלעגט אָנפֿאָרן אַרום פֿרישטיקצײַט און אַרויסנעמען. די ערשטע צײַט אונדז ביידן, און אַלע יאָרן ביז אויף הײַנט – די מאַמען, אויף פֿאַרבראַנגען, האָבן לאָנטש, שפּאַצירן און צו מאָל קויפֿן אַ מתּנה. זי האָט ליב צו געבן מתּנות, בפֿרט אונדז, און מע קען זיך בשום־אופֿן ניט אָפּווערן, זי זאָל ניט ווערן ברוגז. און נאָך דעם, אַ גאַנצן אָוונט, בלײַבט זי זיצן בײַ אונדז. גאָר אָפֿט קומען אויך די קינדער זייערע. איצט, שוין גרויסע, קומט יעדער מיט זײַן קאַר. דעם בכור, אַלען, האָב איך שוין דאָ דערמאָנט. ער פֿאַרמאָגט זעלטענע מעלות, וואָס מאַכן אים באַליבט בײַ אייגענע און פֿרעמדע. מיט התּמדה שטודירט ער עקאָנאָמיע־וויסנשאַפֿט און צייכנט זיך אויס.

דער צווייטער זון, בריאַן, געבוירן אין 1976, איז שטאַרק באַוווּלט געוואָרן פֿון דער נאַטור: די צאָל פֿון זײַנע געוויכטיקע כראָמאָסאָמס האָבן זיך פֿאַרצייגלט און ווי אַ רעזולטאַט איז ער פֿאַרבליבן כּמעט אָן לשון און אָן שׂכל. אָבער ער גייט און פֿאַרשטייט און רעאַגירט מיט אויסרופֿן פֿון פֿרייד אויף פֿרייד, ווי אין זײַנע געבוירן־טעג, ווען ער עפֿנט זײַנע מתּנות. די עלטערן, קינדער – מיר האָבן אים אַלע ליב.

די מיזינקע, זשיל, איז איצט איר מאַמעס עלטער, ווען זי האָט חתּונה געהאַט. זי איז אַ סטודענטקע אין אוניווערסיטעט פֿון יאָהאַנעסבורג. זי האָט ליב צו באַהאַנדלען פֿאַרשיידענע פּראָבלעמען, פֿאָרשן און פּרווון באַשיידן די רעטענישן פֿון אונדזער צײַט. איר אינטערעסירט אַלץ און זי איז גוט און ליב צו אַלעמען.

לען און עוועלין פֿירן אַ רויק שטיל לעבן. און כאָטש זיי האָבן אַ סך חבֿרים און פֿרײַנד, זענען מיר, ראָז און איך, כּמעט די איינציקע וואָס קומען צו אינטימערע משפּחה־ און געבוירן־טעג. לען קוקט מיט אַפּראָבירונג און צושטים צו עוועלינס אַלע אַקטיוויטעטן און מעשׂים. אויך די קינדער, ווי אַ מאָל בײַ אונדז, זענען פֿרײַ אין זייערע טוונגען. און לען שטרעקט אויס צו יעדן אַ בײַהילפֿיקע האַנט.

הערבערט, וואָלט איך געזאָגט, איז אַנטלאָפֿן פֿון שול. אפֿשר ניט מחמת אומחשק צום לערנען, נאָר עס איז אים דאָרטן ענג געוואָרן. אַ סאָרט פֿענאָמענאַלער אומרו האָט אים באַוועגט צו אַקטיוויטעטן, צו טאָן, צו אַרבעט. שוין אין שול האָט ער געמאַכט אַזאַ שול־מאַגאַזין. אין מײַן אַרכיוו האָבן זיך אפֿשר פֿאַרהיט עקזעמפּלאַרן. אין אים איז געווען אײַנגעקאַרבט אַ ספּעציפֿישער כאַראַקטער־שטריך: גוטסקייט. און וואָס האָט געקענט זײַן אין יענע יאָרן אַ גרעסערע גוטהאַרציקייט פֿון אַ יונג קינד ווי העלפֿן די היים, די עלטערן. אַ פּנים, אַז ער האָט געפֿילט, אפֿשר מער ווי געזען, דעם געדריקטן מצבֿ און אונדזערע ראַנגלענישן, האָט ער געוואָלט אונדז מיט עפּעס דערפֿרייען. ס'איז געווען ביים סוף פֿון די 60ער. הערבערט איז געווען 16 יאָר אַלט. און גלײַך אויף מאָרגן נאָכן שליסן די שול, ווען עלטערן און קינדער קלײַבן זיך צו פֿאָרן אויף וואַקאַציע, האָט ער זיך אַוועקגעלאָזן זוכן אַ „דזשאָב". ער איז געפֿאָרן אויף זײַן וועלאָסיפּעד, אין אונדזער גאַס, און עטלעכע קילאָמעטער ווײַטער. אויפֿן וועג צווישן אונדזער היים

און שטאָט, האָט ער געקראָגן אַ סאַרוועראָפּאָסטן אין אַ גרויסן־עספּלאַץ, ווו מע פֿלעגט צופֿאָרן מיט אויטאָס און קריגן אַ גיכן צובײַס. ס׳איז גראָד געווען דער האָלידיי־סעזאָן, האָט ער גלײַך אויף אַן אָרט אָנגעהויבן אַרבעטן. פֿון יענעם סאַמע ערשטן טאָג אָן הערט ער עס ניט אויף צו טאָן, און אַלץ מיט אַ גרעסערן טעמפּאָ און פֿאַרנעם, ביזן הײַנטיקן טאָג – אָט־אָט שוין דרײַסיק יאָר. טאַקע יענעם ערשטן טאָג, נאָענט צו האַלבער נאַכט, ווען מיר האָבן אַלאַרמירטע און פֿאַרזאָרגטע געהאַלטן בײַם טעלעפֿאָנירן פֿאָליציי, איז ער אַ מידער און צופֿרידענער אַרײַנגעפֿאַלן אין שטוב און מיט שימחה אויסגערופֿן: „איך אַרבעט שוין!״ אַ גליקלעכער האָט ער דערציילט ווי שטאַרק פֿאַרנומען ער איז געווען און וואָס ער טוט. אין די קומענדיקע יאָרן, פֿלעגט ער יעדן נײַעם אויפֿטו און פֿלאַן גלײַך פֿאַרטרויען אונדז. אַז מיר פֿלעגן באַגיטיקן זײַנעם אַ פּרווו, איז ער געוואָרן באַגײַסטערט און דערמוטיקט. ער האָט פֿון דער יינגלשער דינסטשטעלע זיך אַריבערגעוואָרפֿן אויף עפּעס גרויס. און אַזוי, אָן פּראַקטיק, אַ רויער, געוואָרן אין זײַנע סוף צענער־יאָרן איינער פֿון די דערפֿאָלגרײַכסטע אַגענטן פֿון דער הײַזער־בוי און פֿאַרקויף־פֿירמע „קאָרלעט דרײַוו״. זײַן רעקאָרד איז מיט אַ פֿאַנטאַסטישער גיכקייט געשטיגן פֿון חודש צו חודש; אין וויניקער וויי אַ יאָר איז עס דערגאַנגען צום מיליאָן, נאָך דעם מיליאָנען... סוף־יאָר איז אין אַ בולעטין פֿון דער פֿירמע געקומען אַ גרעסערער רעפּאָרט, מיט אַ בילד און דיאַגראַם, וועגן דעם יינגסטן אַגענט־טשעמפּיאָן פֿון דער קאָמפּאַניע. אַז ער האָט אונדז נאָך דעם געוויזן זײַן טשעק און באָנוס מיט אַ טויזנטיקער סומע, זענען מיר געווען גערירט ביז טרערן. ער איז געווען באַשיידן און שטיל, אָבער געפֿילט האָט ער זיך שטאָלץ און דערמוטיקט. און כ׳האָב זיך דערמאָנט, ווי מיט אַ פּאָר יאָר צוריק האָט ער געבראַכט די ערשטע וואָך שכירות פֿון זײַן סאַרווער־שטעלע און מיר דערלאַנגט דעם נאָך ניט געפֿונטן קאָנווערטל מיט די פּאָר באַנקנאָטלעך און מטבעות, וואָס האָבן זיך געבאָמבלט אין אים. ציטערנדיק, האָב איך עס אים צוריקגעגעבן: „דו האָסט עס פֿאַרדינט פֿאַר אַרבעט, הערבערט. עס איז דײַנס.״ ער איז געווען אַ רגע צעטומלט און ניט געוווסט וואָס צו טאָן, און ער האָט געזאָגט: „ניין, דעדי, איר האָט מיר געגעבן ביז איצט אַלץ, און איך לעב דאָ און האָב אַלע באַקוועמלעכקייטן, דאַרף איך אויך געבן מײַן חלק. איך ווייס, אַז דאָס איז סײַ ווי וויניק.״ כ׳האָב אים דערקלערט, אַז זײַן בוכהאַלטעריע איז אַ פֿאַלשע, וויל מיר פֿירן ניט קיין חשבון מיט אונדזערע קינדער. לסוף האָב איך געמוזט נעמען אַ העלפֿט. און ס׳האָט אים געמאַכט גליקלעך. פֿון דעמאָלט אָן פֿלעגט ער אונדז צאָלן, און מיטן ווערן דער רײַכער לאָקאַטאָר, האָט ער שוין אויך מער ניט געפֿירט קיין חשבון. אָבער מער ווי דאָס געלט איז געווען דער נחת.

הערבערט האָט ליב אַלץ אין גרויס אין מיט פֿולן שוווּנג. און ער נעמט זיך צו יעדן געשעפֿטלעכן פֿלאַן זײַנעם פֿון סאַמע גרונט: אויפֿבויען און בויען, שיכט אויף שיכט, עס זאָל וואַקסן און פֿאַרכאַפּן דאָס אויג. ס׳איז בײַ אים אַ מין שפּיל אין געווינען און פֿאַרלירן. ער האָט אַ סך פֿאַרלוירן. און יעדן פֿאַרליר נעמט ער אויף ספּאָרטלעריש, רויק, מיט אַ שמייכל. דאָס זענען די כללים פֿון מיסחר־שפּיל.

מע דאַרף שפּילן פֿון ס'נעי, גרעסער און מיט מער קוראַזש. איך פֿלעג דערדריקט ווערן פֿון אַזאַ ריזיקן אָנווער. און ער, – וואָס פֿאַר אַן איראָניע, – דער פֿאַרלירער, פֿלעגט מיך מונטערן, ווי ס'וואָלט געווען אַ שפּאַס. ער איז אַלע יאָרן און איז וויַיטער אַזאַ סאָרט קאָמערציעלער האָרעפּאַשניק, ווי מען רופֿט עס אין ענגליש, אַ „וואָרקאָהאָליק". אַרבעט איז פֿאַר אים אַזאַ שיכרות, ווו ער פֿאַרלירט דעם חוש פֿון טאָג און נאַכט און שלאָף. אַז איך זאָג אים, ער איז איבערגעאַרבעט, מוז האָבן מער רו און שלאָף, לאַכט ער זיך אויס.

הערבערט איז אַוועק פֿון „קאָרלעט־דריַיוו", ווען ס'איז באַקאַנט געוואָרן וועגן גרויסע פֿינאַנציעלע שווערִיקייטן אין דער פֿירמע. קענטיק, אַז זי האָט פֿאַרשלונגען צו גרויסע ביסנס, וואָס זי האָט ניט געקענט פֿאַרדייען און געקראַכט. הערבערט האָט דערווייל אָנגעהויבן אַרבעטן פֿריוואַט, פֿון שטוב, ביז ס'וועט זיך אײַנשטעלן עפּעס און ער וועט האָבן אַ פֿונדאַמענטאַלע באַזע עס אַ שטויס צו טאָן צו גרויס. ער האָט געקויפֿט בוי־פֿלעצער אויף דער גרענעץ פֿון פֿאַרקהערסט, ווו מיר האָבן פֿריִער געווווינט. אויסגעבויט צוויי הײַזער און זיי גלײַך פֿאַרקויפֿט. זײַן נאָמען איז שוין געווען באַווויסט און קונדן האָבן זיך אָפּגעפֿונען. דעמאָלט האָט ער געקויפֿט אַ מאַטאָציקל, ער זאָל זיך קענען גיכער באַוועגן, כדי עפּעקטיוווער אויספֿירן די געשעפֿט־טראַנזאַקציעס. איין נאָכמיטאָג, ווען ער איז ערשט געהאַט אַרויסגעפֿאָרן פֿון אונדזער הויז, קריגן מיר אַ ידיעה, אַז אויפֿן וועג, וואָס פֿאַרבינדט עמאַרענטשיאַ, דער ווינקל פֿון אונדזער שטוב, מיט פֿאַרקהערסט, האָט פּאַסירט אַן אַקצידענט מיט אַ יונגן־מאַן אויף אַ מאָטאָציקל. די שרעק האָט אַ טיאָבקע געטאָן אין האַרצן. אַ וויַילע שפּעטער זענען מיר שוין געווען אויף דעם אָרט, אָבער דער אַמבולאַנס האָט שוין הערבערטן געהאַט אַוועקגענומען אין שפּיטאָל. אין דער זײַט איז געווען אַ גראָזיק־גרויסע שפּילפֿעלד פֿון אָ ספּאָרטקלוב. דער אויפֿזיכטער האָט אונדז דערציילט, אַז אַן אויטאָ האָט אים פֿון הינטן אַ שלײַדער געטאָן צו דער זײַט פֿון וועג און איז אַנטלאָפֿן. ווען דער אַמבולאַנס איז אָנגעקומען, איז הערבערט געווען אין אַ קאָמאַטאָז־צושטאַנד. עס האָט דערמאָנט אָן עוועלין־פֿאַל און אונדזער פּחד איז געוואַקסן.

ווען מיר זענען אין אָוונט געקומען אים באַזוכן, איז ער שוין געווען מיט פֿולן באַווויסטזײַן און דער דאָקטער האָט געזאָגט, אַז עס וועט ניט דויערן לאַנג און ער וועט קענען גיין אַהיים. ער האָט דערציילט, מיט אַ שמייכל, אַז הערבערט האָט אים שוין געגעבן „נאָטיס", אַז ער האָט ניט קיין צײַט דאָ צו ליגן, ווײַל ער האָט אַ סך אַרבעט. און דער דאָקטער האָט אים געזאָגט, אַז די אַרבעט קען רויִק ווארטן...

אָבער הערבערט איז געווען אומרויִק, ווי ער וואָלט געווען ניט קיין פּאַציענט, נאָר אַן אַרעסטאַנט, וואָס קומט אָפּ אַ ניט־פֿאַרדינטע שטראָף. און בײַ אונדזער אַוועקגיין, האָט ער זיך באַקלאָגט: „מע קען מיך ניט האַלטן איבער גוואַלד." עטלעכע טעג אַרום איז ער שוין ווידער געווען אײַנגעשפּאַנט אין דער אַרבעט. ער האָט אָבער איצט געפֿונען צײַט פֿאַר זיך, צו פֿאָרן מיט מיר, אין אונדזער קאַר, אויף „דריַווינג־לעסנס". אַרומפֿאָרן מיט „טיטשערס", האָט ער געזאָגט, איז פּטרן צײַט. ער איז ניט געווען נערוועז און גאָר גיך באַנומען די

„רעדל־תּורה", און ניט פֿאַרלירנדיק קיין צײַט, האָט ער געמאַכט דעם פֿאָר־עקזאַמען. גלײַך נאָך דעם זענען מיר אַוועק קויפֿן אַן אויטאָ. ער האָט זיך אין מיר מער פֿאַרטרויט, ווי אין דעם גאַראַזש־אַגענט, הגם איך האָב אין דעם מאָטאָר־אַרטיקל פֿאַרשטאַנען ניט מער ווי אַ קו פֿון זונטיק. אין אַ פּאָר טעג אַרום האָט שוין הערבערט געטריבן זײַן אייגענע קאַר. הערבערט און די צײַט האָבן זיך דעמאָלט געיאָגט אין אַ גיכן טעמפּאָ, ווי ביידע וואָלטן קיין צײַט ניט געהאַט. אָבער פֿאַר זײַנע קליענטן האָט ער איבערגענונג צײַט געהאַט: זיי אַרומפֿירן, איבערדרעדן און איבערצײַגן אַז ביליקער און בעסער וועלן זיי ניט קריגן, ביז די קניה האָט זיך אויסגעפּיקט. יאָרן שפּעטער האָב איך באַגעגנט זײַנע צופֿרידענע קונדן, וואָס האָבן מיט כּבֿוד דערמאָנט זײַן נאָמען און ערלעבקייט. און איך פֿלעג שעפּן נחת פֿון סוחר, וואָס איז קוים 20 יאָר אַלט געווען.

איך האָב געזוכט אַ באַשייד צום רעטעניש פֿון אַ קינד, פֿון ווו, פֿון וועמען און ווען האָט ער עס געלערנט: די פּלענער, מיסחר־פּראָגנאָזן און קאַלקולאַציעס, וואָס זענען לאָגיש און פֿײַן אויסגעארבעט.

ס'איז געווען מיטן 57ער, וועו בײַ הערבערטן איז אויפֿגעקומען די אידעע פֿון אַ בוי און פֿאַרקויף־פֿירמע, וואָס ארבעט אויף אַ קאָמפּיוטער־סיסטעם. אין דרום־אַפֿריקע איז נאָך אַזאַ פרווו ניט געמאַכט געוואָרן פֿריִער. גערעדט, און געטאָן, און אין גאָר אַ קורצער צײַט איז אין דעם סאַמע האַנדל־צענטער פֿון שטאָט אויפֿגעוואַקסן אַ קאָלאָסאַלע רײַך־אויסגעשטאַטע ביזנעס, מיט קאָמפּיוטערס. ער האָט אַרײַנגעבראָקט אַ מאַיאָנטעק מיט געלט און אָנגעשטעלט אַגענטן, אָבער ס'איז געווען איבער דער נאָרמע: דער נאָכפֿרעג און פֿאַרקויף איז געווען צו וויניק פֿאַר אַ קאָמפּיוטעריזירטן געשעפֿט פֿון אַזאַ פֿאַרנעם. אַ פּאָר יאָר האָט זיך עס געצויגן, צו לעצט מיט מאַטערניש, און אויך געקראַכט, ווי די מער־פֿאַרפֿונדעוועטע און שטאַרקערע „קאָרלעט דרײַוו" פֿריִער.

דער קלאַפּ האָט אָבער הערבערטן ניט אַנטמוטיקט, און אַפֿילו זיך ניט אָפּרוענדיק, האָט ער זיך גלײַך אַ נעם געטאָן צו עפּעס נײַ: ער האָט איינגעהאַנדלט בוי־פּלעצער אין דעם גיך־פֿראָספּערירנדיקן קוואַרטאַל ברומאַ און דאָרטן אויסגעבויט עטלעכע הײַזער, אַ קליינע הערבערט־קאָלאָניע. אין דער זעלבער צײַט האָט ער געפֿירט אַנדערע געשעפֿטן און געמאַכט פֿאַרקויף־טראַנזאַקציעס.

די 57ער זענען געווען פֿאַר אונדז די עלטערן־קינדער־עקזאַמען־יאָרן. מיר זענען געשטאַנען אויפֿן שיידוועג. ווי מיט אַ מאָל, זענען אַלע אויפֿגעוואַקסן, אומגעדולדיק און גרייט אַרויסצופֿליִען פֿון דער היימנעסט. ס'האָט טאַקע געזאָלט זײַן מער פֿלי ווי גאַנג, ווײַל קיין גרונטיקע באַזע אויף אַראָפּצושטעלן די פֿיס האָבן זיי ניט געהאַט. פּראַקטיש האָבן זיי עס געדאַרפֿט אויפֿבויען מיט די אייגענע הענט. אַלפֿרעד, ווי די פֿרִיערדיקע, האָט פֿאַרלאָזן די שול. מאָריס איז געווען אין דער ישׂראל־אַרמיי, אויפֿן פֿראָנט, נאָך דעם אַ קורצע צײַט אין קיבוץ, און פֿון דאָ אין חיפֿה. ער האָט געוואָלט זיך דערגאַנצן אין עבֿרית און גיין שטודירן אין אוניווערסיטעט. מײַן פֿרײַנד, פּראָפֿ' סאָל ליפּצין האָט מיר דעמאָלט געשריבן, אַז

ער וועט אים גערן אָננעמען אין זײַן קאָלעדזש, אין ירושלים. אָבער פֿון אַלץ האָט זיך אויסגעלאָזט אַ בוידעם, מחמת מאָריס' אומסטאַבילקייט, פּסיכיש און פּראַקטיש. עוועלין איז שוין געווען אין איר נײַעם סטאַטוס ווי אַ לעווי און מחוץ דער וואָלפע־משפּחה. הערבערט, וואָס אַרום אים און מיט אים האָט זיך איצט געדרייט אונדזער לעבן, איז איצט ער געווארן דער הויפּטנערוו און שטיצפונקט פֿון דעם משפּחה־רעשט. חוץ מיט זײַן ביזנעס, איז ער אויך געווען פֿאַרנומען מיט אונדז. אין די ערשטע 5ער יאָרן האָט ער אונדז געזומען בעת די גרויסע סעזאָן־האָלידייס, דעצעמבער־יאַנואַר, מיט זײַן קאַר קיין ראָדעזיע, הײַנט זימבאַוועע, צו די באַרימטע און וווּנדערלעבע וואַסערפֿאַלן. אונדזער פֿינף־שטערן־האָטעל, מיט די מאָדערנסטע באַקוועמלעכקייטן איז געווען ניט וויַט פֿון אַ סובטראָפּיש גרין־כישופֿדיק וועלדל, וואָס האָט געטריפֿט מיט קרישטאָליקע דורכזעיקע טראָפּנס. מיר פֿלעגן דאָרטן, נאָך אַ זיסן שלאָף און אַ גוט־באַצאָלטן פֿרישטיק, שעהען שפּאַצירן. די פֿרייד, ספּעציעל פֿון די קינדער, איז געווען גוואַלדיק. הערבערט און איך פֿלעגן מאַכן פֿאָטאָס. מיטאָגצײַט האָט ראָז אויסגעשפּרייט אַ פּלאַסטיק־טישטעך אויף אַ גראָזיק טרוקן־שאָטנדיקן אָרט אונטער די גרין־בלעטערדיקע ביימער, און מיר פֿלעגן האָבן אַ לאָנטש־פּיקניק. אַ סך עסן און טרינקען פֿלעגן מיר מיטנעמען, כּדי צו זעטיקן דעם דאָ אויסגעוואַקסענעם אַפּעטיט. נאָך דעם, מיט דערפֿרישטער ענערגיע, פֿלעגט הערבערט אונדז צוזאַמענגעפּאַקן אין זײַן אויטאָ, און ניט קוקנדיק, צי מיר זענען מיד, אַנהייבן פֿאָרן צענדליקער־צענדליקער קילאָמעטערס אויף צו באַזוכן היסטאָרישע און אינטערעסאַנטע טוריסטישע פּונקטן. ער האָט געהאַט אַזאַ געגנט־מאַפּע, וואָס ער האָט פֿרײַער אויסגעשטודירט און כּמעט קיין מאָל קיין טעות ניט געמאַכט. ער איז געווארן דער „גײַד" פֿון אונדזער קאָמפּאַניעלע. מיר פֿלעגן זיך הינטער אים נאָכשלעפּן אויף די זוניק־אָנגעגליטע זאַמדיק־אײַנגעטראָטענע וועגן אַרום די וועלט פֿון קונציק־אויפֿגעלייגטע שטיינער. ס'איז געווען צו באַוווּנדערן אָט די געניאַל־פּרימיטיווע אַרכיטעקטור פֿון הונדערטער יאָרן, וואָס מיר האָט זיך געדוכט, אַז מיט אַ ליאַדע שטויס קען מען עס אומווואַרפֿן. נאָך דעם זענען מיר געפֿאָרן זען די לאָקיישן־דערפֿלעך פֿון שוואַרצע שבּטים. דאָ זענען שוין די „מאָדערנע" ווווינהײַזלעך געווען געפֿלאָכטן פֿון באַמבו־שטעקלעך און שטרוי, צוזאַמענגעפּאַסטיקט מיט ספּעציעלע גראָזשטריק. אויף דער לאַנגער זאַמדיקער גאַס פֿון די קײַלעביקע „בנינים", זענען געווען עטלעכע פֿאַרקויף־שטעלעס. די הענדלערס זענען געזעסן בײַ די נידעריקע לאָך־טירן און אויסגעקוקט דאָס גרופּקלעלע „טוריסטן". מיט אַ קבלת־פּנים־קוויטש האָט מען אונדז באַגריסט, געקנאַקט מיט דער צונג און גערעדט צו אונדז זייער מאָדנע לשון. זיי האָבן, אַ פּנים, געלויבט זייער סחורה און מיט פֿלינקע זשעסטיקולאַציעס דעמאָנסטרירט זייערע מאָדעלן. די קינדער זענען אָט די ביינערנע, הילצערנע און שטיינערנע צאַצקעס גראָד געפֿעלן געווארן. זיי האָבן זיך אויסגעקליבן וואָס זיי האָבן געוואָלט. הערבערט, ראָז און איך האָבן אויך עפּעס געפֿונען און מיר האָבן אײַנגעהאַנדלט אַ גאַנצן אוצר. דער פּרײַז איז געווען שפּאָט ביליק. הערבערט האָט שוין געפֿירט, ווי ביז הײַנט, דעם גרויסן מיליאָנערסקן

שטאַט פֿון פֿרײַגיביקייט. בײַ אים איז עס געווען ניט באַרימעריש און ניט געמאַכט, נאָר אַ נאַטירלעכע ברייטהאַרציקייט. ער האָט אַרויסגענומען אַ באַנקנאָט און דערלאַנגט דעם האַלב־נאַקעטן קרעמער. אַ צעטומלטער האָט יענער אָנגעקוקט הערבערטן און געמאַכט אַ זשעסט, וואָס האָט געמיינט, אַז ער האָט נישט קיין אויסגאָב, און ווי אַ סימן, האָט ער אים געוויזן די בלעכענע פושקע, ווו עס זענען געלעגן עטלעכע מעטאַל־מטבעות. הערבערט האָט געזאָגט: „פֿאָר יו" און אים מיט אַ פֿינגער אַ שפּאַסיקן שטאָך געטאָן אין ברוסט. דער שוואַרצער סוחר האָט עס פֿאַרשטאַנען און אַן אויפֿגעצאַפלטער פֿון שׂימחה, האָט ער זיך אַ וואָרף געטאָן אַ קוש טאָן הערבערטס האַנט.

דעם קומענדיקן יאָר האָט אונדז הערבערט געמומען אויף אַ האָלידיי אין מאָזאַמביק. מיר זענען אַרײַנגעפֿאָרן אין אייניציקן עלעגאַנטן 5־שטערן־האָטעל, אויפֿן שטראַנד אין מאַפּוטאָ. אַ פּאָר טעג האָבן מיר געהאַט ווי אַ מין פֿרעלודיע, אַן אַרײַנפֿיר צו לאַנגע פֿאַרענישן, אָן אַ שיעור זעענישן און קויפֿענישן פֿון די דאָרטיקע נייטיוו־אַנטיקן, און פֿאָטאָס פֿון אונדז אויפֿן הינטערגרונט פֿון פֿרעכטיקע לאַנדשאַפֿטן. עס איז געווען ווי אַ קאָפּיע, אין אַ נײַער וואַריאַציע, פֿון פֿאַר אַ יאָרן אין ראָדעזיע.

אָבער אין די פּאָר טעג דאָרטן, האָבן מיר באָרוועס שפּאַצירט אויף די זאַמדיקע ברעגן פֿון אינדישן אָקעאַן, זיך געלאָזט באַלעקן די פֿיס פֿון די כוואַלקעס און געבאָדן זיך ניט אַזוי אינעם אָקעאַן, ווי אין ווילטאָג. מיר זענען געלעגן בײַם גרויסן שווימבאַסיין, זיך געלאָזט באַדינען מיט זיסקייטן און קאַלטע געטראַנקען. נאָך דער זאַטער וועטשערע פֿלעגן מיר, לויט אַ הערבערט־דעקרעט, זיך נאָך לאָזן גיין אין אַ דערבײַקער קאַפּע.

געקומען צוריק אַהיים, איז הערבערט ווידער אַרײַן אין זײַן אַרבעטס־ריטעם. מיר האָבן זיך צוגעווויזינט אים ניט צו זען פֿאַר גאַנצע טעג, צו מאָל פֿאַר וואָכן. קומען פֿלעגט ער שפּעט און אַרויסגיין פֿרי.

איין טאָג, אַרום מיטאָגצײַט, איז ער אומדערוואַרט אָנגעפֿאָרן און אַ זאָג געטאָן: „קומט, איך וועל אײַך עפּעס ווײַזן." מיר האָבן שוין געווויסט פֿון פֿראַקטיק, אַז דאָס מיינט אַ סורפּריז. ס'האָט לאַנג געדויערט און מיר זענען אָנגעקומען צו אַ גאַס, וואָס איז מיר געווען אומבאַקאַנט. דאָ זענען מיר שטיין געבליבן אין דער מיט גאַס, ווו פֿון ביידע זײַטן זענען געווען ליידיקע פּלעצער. אין דער זײַט פֿון אונדזער אָפּשטעל איז דער פּלאַץ געווען פֿאַרוואָקסן מיט ווילדגראָז און אָנגעוואָרפֿן מיט אָפּפֿאַל און מיסט. ער האָט געזאָגט: „זעט, אָט דעם פּלאַץ, צוויי „סטענדס", האָב איך הײַנט אָפּגעקויפֿט. דאָס איז טײַערער פֿון גאָלד, ווײַל אין דער געגנט קען מען שוין מער אַ סענטימעטער גרונט ניט קריגן. דאָ וועל איך בויען אַ הויז פֿאַר אונדז." איך האָב פֿאַרשטאַנען דעם „אונדז", אַז דאָ וועט ער מאַכן אַ רעזידענץ פֿאַר זיך און בויען זײַן צוקונפֿט, און מײַן האַרץ האָט אַ צאַפּל געטאָן מיט דערפֿרײַ: צוזאַמען!

הערבערט איז געווען איבערגעגעבן צו אונדז; געזאָרגט, געזוכט מיטלען ווי גרינגער מאַכן דאָס לעבן. מיר אַליין האָבן עס אויך פֿרובירט, ווי שוין דערציילט,

אָבער תּמיד אָן הצלחה. און דאָ קומט הערבערט פֿלוצלינג צו אונדז מיט אַ געשעפֿט־פֿאַרשלאָג: אַ קראָם פֿון פֿיש אין דעם באַלעבט־רוישיקסטן צענטער אין הילבראָו, קאָנטצע־גאַס: און „קומט, וועט איר אַליין זען." אַ האַלבע שעה שפּעטער זענען מיר געשטאַנען אין שאָפּ. אויפֿן ברייטן טראָטואַר האָבן זיך באַוועגט מענטשן, הין און צוריק, אָבער אין קרעמל איז געווען בלויז איין פֿרוי, די באַלעבאָסטע. דער שאָפּ איז געווען אַ שמאָלער און לענגלעכער, מיט פּאָליצעס, כּמעט ליידיקע, פֿון ביידע זײַטן. אַ פֿענצטער און אַ טיר, אייַנע לעבן די אַנדערע, און טיף אַראָפּצו אַ טאָמבאַנק, און הינטער דעם אַ סאָרט אַלקערל, ווו אַ שוואַרצער העלפֿער האָט געריניקט און צוגעגרייט די פֿיש פֿאַר קונים. די לופֿט איז געווען אָנגענאַפּט מיט אַ זאַלציק־פֿײַכטן ריח פֿון ים־פֿיש.

איך בין ניט געווען באַגײַסטערט, אָבער כ'האָב ניט געוואָלט קאַליע מאַכן אַ געשעפֿט, וואָס הערבערט מיינט אַז ס'איז אַ גוטע געלעגנהייט. און סײַ ווי זיצט מען אין דער היים אָן אַרבעט, וועט מען פֿרובירן.

און אָט דער נײַער עקספּערימענט, דער לעצטער, האָט זיך געצויגן מער ווי אַ פּאָר יאָר. דאָ, בײַ די פֿיש, נאָך מער ווי בײַ די גאָלדענע פֿישעלעך אין פּעטשאָפּ, האָט ראָז ווידער געהאָרעוועט פֿולע טעג. די קונים און די לייזונג גאָר ווינציק, אָבער תּמיד איז געווען אַ מאַסע אַרבעט. נאָר די וואָך פֿאַר די יידישע, צי די אַלגעמיינע, ימים־טובֿים, איז געוואָרן אַ ביסל לעבעדיקער. אין יענע טעג פֿלעגט ראָז קומען אַהיים נערוועז, פֿאַרמאַטערט, קראַנק פֿון די „אַלטע יענטעס", ווי זי האָט זיי גערופֿן, וואָס קויפֿן אַ פֿישל, דינגען זיך פֿאַר אַ גראָשן, און נאָך דעם ווילן זיי אַ צולאָג, נאָך איינס... די דאָזיקע קאָמישע אַנעקדאָטן פֿלעגט זי מיר אין די פֿרײַע רוטעג דערציילן און אָפּמאָלן די כאַראַקטער־קאַריקאַטורן. דאָס איז געווען דער בעסטער לאַבשטאָף פֿון אונדזערע פֿאַרדינסטן. דער אמתער באַלאַנס איז תּמיד געבליבן פּאַסיוו.

אין דעם קרעמל איז שוין ראָזעס אַסיסטענט געווען אַלפֿרעד. ער פֿלעגט כּמעט שטענדיק מיטברענגען זײַן חבֿר, וואָס ביידע האָבן זיי אויפֿגעהערט לערנען, ווי אין סאָלידאַריטעט. דער חבֿר איז געווען הויך און בריייט, ווי ער וואָלט איבערגעוואַקסן זײַנע יונגע יאָרן. אָפּגעשטאָמט האָט ער פֿון אַ גריכישער משפּחה. זײַן פֿאָטער איז געווען דער באַלעבאָס פֿון אַ קאַפֿע און שפּײַז־אַרטיקלען. דער בחור האָט געהייסן מיק. ער פֿלעגט קומען צו אונדז און אָפּזיצן גאַנצע אָוונטן, ביז שפּעט. און אַלפֿרעד פֿלעגט גיין צו אים און דאָרטן פֿאַרבלײַבן ביז שפּעט אין דער נאַכט.

מיר האָבן זיך קוים אַרומגעזען אַז די צײַט ראָלט שוין אין דער צווייטער העלפֿט פֿון די 70ער. אַלפֿרעד, ווי די פֿרײַערדיקע, שטייט שוין אין דער ריי צו קריגן זײַן „דרײַווינג לײַסענס". אים זעט עס אויס ווי אַ שפּילכל. מיר העלפֿן אים אײַנהאַנדלען אַ מיניקאַר, אַ געוצטע, ווי מע רופֿט עס „סעקאָנד העגד". און ער פֿאָרט שוין אַרום, ווי אַ פּריץ, און איז גליקלעך. אָבער ניט צו לאַנג האָט עס געדויערט. ער עפֿנט יעדן טאָג די פֿישקראָם. ראָז און איך קומען אַביסל שפּעטער. זעלטן טרעפֿט אַז ער דאַרף ערגעץ אָפּפֿירן אַ באַשטעלונג, איז פֿאַר מיטאָג זעצט

ער זיך אַרײַן אין זײַן אויטאָלע און הײַדאַ. עפּעס בין איך תּמיד אומרויִק און באַזאָרגט ביז איך זע אים ניט ווידער. און אָט, איין טאָג, אין אַ שפּעטלעכער נאָכמיטאָג־שעה קריגן מיר די אַלאַרמירנדיקע ידיעה: אַן אַקציידענט. ער איז אין שפּיטאָל, מיט צעבראָכענע פֿיס און אין אַ קאָמאַ. מיר האָבן טעלעפֿאָנירט דער פּאָליציי און זיך דערוווּסט אַ פּאָר פּרטים: די קאַר איז אַרײַנגעפֿאָרן אין אַ בוים, בײַ אַ וועגן־צירקל, און זי האָט ווי „אַרומגעוויקלט זיך" אַרום דעם בוים און מע האָט אַלפֿרעדן מיט שווערקייטן אַרויסגעקראָגן פֿון הינטערן רעדל. און אָט זענען מיר שוין אין שפּיטאָל, בײַ זײַן בעט. דאָס פּנים איז באַנדאַזשירט. ער ליגט אומבאַוועגלעך, שטיל. גראָד איז דער דאָקטער אין דער פּאַלאַטע און ער קלערט אונדז אויף זײַן מצבֿ. ער איז אונטער אַ נאַרקאָטישער אײַנשפּריצונג און וועט אַזוי שלאָפֿן אַ גאַנצע נאַכט, אָבער ער קומט שוין צום באַוווסטזײַן. ער האָט געהאַט אַ קליינע הויט־אָפּפֿאַציע אויף אַ באַק, ווו מע האָט אַרויסגענומען גלאָזשפּליטערס. די רענטגען־בילדער ווײַזן ניט קיין אינעווייניקסטע באַשעדיקונגען נאָר די פֿיס וועט מען מוזן אָפּרירן און אַרײַנמאָנטירן שטאָלפּלאַטן צוזאַמענצוהאַלטן די צעבראָכענע ביינער, זיי זאָלן צוזאַמענוואַקסן אין דער נאָרמאַלער פֿאָרעם. און ער האָט צוגעגעבן, ווי אַ כּמו־טרייסט:

„ניט תּמיד קומט מען אַרויס פֿון אַזאַ אַקציידענט מיטן לעבן."

אויפֿן וועג אַהיים האָט ראָז געזאָגט, ווי אַן עכא צום דאָקטערס רייד: „אַבי ער לעבט." און פֿאַר שעהען האָבן זיך נאָך דעם געחזרט די דאָזיקע דרײַ ווערטער אין מײַן מוח. די אָפּעראַציעס פֿלעגן דויערן לאַנג. ער האָט שטאַרק געליטן און מיר האָבן עס געפֿילט. אין שטוב איז געווען אַ טרויער. מיר האָבן געוואַרט צו הערן, אַז ס'גייט שוין בעסער. און דאָ מיט אַ מאָל: ווידער „ברעכן". ס'איז ניט צוזאַמענגעוואַקסן ווי ס'באַדאַרף צו זײַן. ווידער פּײַן און פֿאַרדראָס. נאָך דעם באַקלאָגט ער זיך אויף ווייטיקן אין אַן אויג. דער דאָקטער „אַנטדעקט" אַ געבליבענעם גלאָזשפּליטער צווישן ברעם און ווּיִע. סוף־כּל־סוף מעג ער אַראָפּשטעלן די פֿיס. ער קומט צוריק אַהיים מיט צוויי קוליעס. ער דאַרף מער ליגן ווי אַרומגיין. קוים וואָס ער שטעלט אַ טראָט. ראָז קעבלט אים.

אָפּט דאַרף ער קומען אין שפּיטאָל אויף אונטערזוכונגען און באַהאַנדלונג. מײַקל קומט כּמעט יעדן טאָג. און עס שלעפּט זיך אונדז נאָך אַלץ די צרה פֿון דער פֿישקראָם. מיר ווילן פֿון איר פּטור ווערן און זוכן אַזאַ וואָס זאָל עס איבערנעמען אומזיסט. עס איז אין ליקווידאַציע. מיר עפֿענען שפּעט, און אַפֿילו אין גאַנצן ניט. מיר פֿאַרקויפֿן די לעצטע רעשטלעך. און אָט איז פֿלוצלינג ווי פֿון הימל אַראָפּגעפֿאַלן איינער, וואָס האָט אונדז אויסגעזען ווי אַ מין משיח. מיר האָבן אים געגעבן דעם שליסל און אַרויס...

ס'איז געווען ווי אַ נײַער יום־טובֿ: די היים און פֿרײַהייט. הערבערט האָט נאָך אַלץ אָן אָפּרו און מיט אַ באַנײַטן אַרבעטלוסט געזומען זיך מאַכן נײַע פֿלענער, צײַטווײַליק געפֿירט געשעפֿטן פֿון אונדזער הויז. זײַנע קליינע אַנאָנסעלעך אין די צײַטונגען וועגן ביליקע קויפֿענישן, זענען געווען אַטראַקטיוו און קונדן פֿלעגן כּסדר קומען – יונגע פּאָרלעך און עלטערע לײַט. איין זוניקן פֿאַרמיטאָג

האָב איך אַרויסגעקוקט פֿון אונדזער פֿענצטער, איבער דער וועראַנדע: הערבערט האָט שפּאַצירט מיט אַ בלאָנדער יונגער פֿרוי, וואָס איז צוזאַמען מיט איר מאַן, מיט אַ פּאָר טעג צוריק געקומען צו הערבעטן אין שיכות מיט אַ הויז. און אָט דער שפּאַציר אין גאָרטן, הין און צוריק, איז מיר מיט אַ מאָל פֿאַרגעקומען אַנדערש, ניט ווי געווייגנטלעך. עפּעס האָב איך דערפֿילט אַ מאָדנעם ציטער, ווי אין מײַן ווײַטער יוגנט. הערבערט איז שוין אַ מאַן! – האָב איך געטראַכט מיט הנאה, און ווי דאָס פֿאָלק זאָגט, אַ טאַטנס צי אַ מאַמעס האַרץ איז אַ נבֿיא. עפּעס האָב איך אין יענער אַנטפּלעקונג־רגע אומקלאָרס געאָנט, און כ'האָב די זעונג פֿאַרחתמעט אין האַרצן.

אַ ביסל צײַט שפּעטער האָט אונדז הערבערט באַקענט מיטן פּאָרל. איין פֿרײַטיק צו נאַכט האָבן זיי אַפֿילו אונדז פֿאַרבעטן צו אַ שבתדיקער וועטשערע, און אַ שבת צו נאַכט נאָך דעם, צו אַ פֿילם אין שטוב, וווּ מיר האָבן זיך באַקענט מיט אירע עלטערן. און גאָר גיך איז אַלץ געוואָרן אויס סוד: שרון – אַזוי האָט געהייסן די פֿרוי – פֿאַרלאַנגט אַ גט, און דער מאַן וויל ניט געבן. עס ברענט ממש: זי און הערבערט ווילן שוין שטיין אונטער דער חופּה... אַ רעפֿאָרם־רבֿ אין זײַן שול איז געקומען און „גערעטעוועט פֿון אַ ספּנה": ער האָט דורכגעפֿירט די „חתונה".

דער אַקט איז פֿאָרגעקומען אין אַ פֿרײַטיקדיקער שפּעטער נאָכמיטאָג־שעה אין הערבערטס אייגן הויז. איז דאָ דאַרף טאַקע דערציילט ווערן, ווי קומט הערבערט צו זײַן אַ בעל־הבית פֿון אַ הויז. אַ לענגערע צײַט פֿריער נאָך, האָט ער געקראָגן פֿון אַ מאַן, אַ בחור נאָך, צו פֿאַרקויפֿן אויף דער גיך זײַן מעבלירט הויז, מאָדערן און נײַ געבויט, מיט קונסטבילדער און אַנדערע חפֿצים. ער איז שוין געשטאַנען מיט אַ פֿוס אין ערשָׂפֿלאַן, אָפּצופֿלײַען קיין אויסלאַנד, און געוואַרט אויפֿן טשעק. הערבערט האָט עס תיכף אַנאָנסירט, ווי די גרעסטע געלעגנהייט – אַ מציאה – אָבער אויפֿן מאָמענט האָבן זיך ניט אײַנגעפֿונען קיין קונים און הערבערט האָט אים אויסגעצאָלט דאָס געלט און ס'איז געבליבן זײַן הויז. צו יענער צײַט איז אָנגעקומען פֿון ישׂראל מאָריס, און האָט זיך אַרײַנגעקוואַרטירט בײַ הערבערטן. דעמאָלט טאַקע האָבן זיי געבויט דאָס הויז אויפֿן פּלאַץ וואָס הערבערט האָט געקויפֿט. ס'איז געווען בלויז אַ פּאָר הונדערט מעטער פֿון גאַסווינקל וווּ הערבערטס הויז שטייט. צו אים פֿלעגט שוין דאָרטן קומען אָט דאָס צוקונפֿטיקע ווײַב, און צו מאָריסן – אַ יאָהאַנעסבורגער מיידל, וואָס האָט געהאַלטן בײַם שרײַבן אירע מאַטריק־עקזאַמענס. מיר וואָלטן געווען צופֿרידן, אַז זיי זאָלן חתונה האָבן, אָבער אויסגעלאָזט האָט זיך אַנדערש, ווי שוין דערציילט.

וועג הערבערט און שרון האָבן חתונה געהאַט, איז שוין מאָריס געווען אין אויסטראַליע, און מיר האָבן זיך ערשט אַרײַנגעקליבן אין נײַעם הויז וואָס זיי האָבן אויפֿגעבויט. אַזוי האָט הערבערט געוואָלט: נאָענט!

צו דער פֿרײַטיק פֿאַרנאַכטיקער חתונה זענען שרונס עלטערן ניט געקומען. מיר האָבן עס געפֿילט ווי אַ כּמו אומצופֿרידענעם פּראָטעסט. דער תּירוץ איז געווען, אַז ער דאַרף אַריבערפֿירן אויטאָס – ער האָט געאַרבעט ווי אַן אַגענט אין

אַ גאַראַזש־פֿאַרקויף־פֿירמע – אין אַ צווייטן פלאַץ, און זײַן ווײַב דאַרף אים העלפֿן. ווי אַזוי זי דאַרף בײַ דעם העלפֿן, איז ניט געווען צו פֿאַרשטיין, ווײַל זי איז שוין דעמאָלט געווען כראַניש קראַנק און קוים זיך באַוועגט, מיט אַ שטעקן. אונדז האָט עס דעמאָלט שטאַרק פֿאַרדראָסן. מיר האָבן נאָר געוואָלט, אַז די יונגע זאָלן זיך פֿילן גליקלעך און האָבן אַ גוט מזל. דעם פֿרײַטיק צו נאַכט איז אין טעמפּל פֿאָרגעקומען אַ ספּעציעלע תּפֿילה לכבֿוד אונדז, און דער ראַבײַ האָט געווידמעט די דרשה, מיט ברכות און לויב צום פּאָרל און צו די עלטערן. פֿון דעמאָלט אָן לעבן זיי אין דעם זעלביקן הויז, וואָס הערבערט האָט שפּעטער צוגעבויט נאָך אַ גרויסן צימער און שרון האָט עס גרויסאַרטיק דעקאָרירט. זי איז אַן עקספּערט אויף דעם געביט. דאָרטן זענען אויפֿגעוואַקסן ביידע זין זייערע, יהונתן און דילאָן, און דער יינגערער איז שוין אויך געוואָרן, אָט ערשט איצט, 1997, בר־מיצווה.

אין אָט די מער ווי צוואַנציק יאָר זענען פֿאָרגעקומען אַ סך פֿאַסירונגען, וואָס אייניקע פֿון זיי וועל איך אפֿשר דערמאָנען. איך וויל דעם קאַפּיטל „קינדער" פֿאַרענדיקן מיט אונדזער מיזינקע, וואָס כ'האָב שוין פֿריִער דערמאָנט. און דאָ שטויס איך זיך אָן אויף גרויסע שווערישקייטן, כדי ניט צו פֿאַרלירן מײַן באַלאַנס און גראָדיקייט, וואָס איך סטאַרעווע זיך מער־ווייניקער אויפֿצוהיטן, ווײַל כסדר פֿאַרפֿאַלגט מיך דאָ אַ צווייקער שׂטן: טעמפּעראַמענט און פֿאַלשקייט. איז, כדי ניט געשטרויכלט צו ווערן, וועל איך עס מאַכן גאָר בקיצור. זי, דעבי (דבֿורה) האָט אויך פֿאַרלאָזט די שול פֿרי, אָבער שפּעטער פֿאַרענדיקט אַ קאָלעדזש. דעמאָלט האָבן מיר אויפֿגעדעקט אַ געהיימניש: איר חבֿרשאַפֿט מיט אַ ניט־יידישן און ניט היגן בחורעץ, ווי מע רופֿט עס אויף יידיש, אַ שייגעץ. מיר זענען געווען געפּלעפֿט, און באַשלאָסן איר שיקן אויף אַ לענגערן ביקור אין ישׂראל – אפֿשר איז עס אויך אַ רפֿואה. זי איז געפֿאָרן מיט אַ „בני־ברית" גרופּע, ווו זי איז לעצטנס געווען אַן אַקטיווער מיטגלידּ. זי איז אָבער געווען צו געניט אין זיך מאַסקירן. זי איז צוריקגעקומען מיט קליינע מתּנות פֿאַר אונדז, אָבער דאָס אַלץ האָט איר געדינט ווי אַ קאַמופֿלאַש. גיך נאָך דעם איז זי געפֿאָרן אויף אַ טור, כלומרשט, קיין ענגלאַנד, אַ שפּרונג צו שאָטלאַנד און דאָרטן אים געטראָפֿן. אַ ריין־ראַסיקער סקאָט, זײַן נאָמען גאָרדאָן מאַקלין, פֿון שטעטל סטאָנהאַוון. קורץ נאָך דעם אַ ידיעה: זיי האָבן חתונה געהאַט. זי בליבט שוין דאָרטן. מיר האָבן רעאַגירט מיט פֿראָטעסט און רוגזה.

אַ פּאָר וואָכן שפּעטער, אַ בריוו: פֿאַר אים איז עס ניט קיין רעליגיע־פֿראָבלעם. און ניט וויסנדיק די הלכה־דינים און ניט פֿרעגנדיק קיין עצה, זענען ביידע געפֿאָרן קיין דובלין אויף אַ פֿון פֿריִער־אַראַנזשירטן פֿאַרהער בײַם בית־דין. דער אָרטאָדאָקסישער הויפּט־רבֿ און ראש־בית־דין האָט אים געפֿרעגט, די ערשטע שאלה:

וואָס איז די סיבה וואָס ער וויל ווערן אַ יִיד? און ער האָט ערלעך, אָן קונצן געענטפֿערט: ווײַל ער האָט ליב זײַן ווײַב און וויל אויך צופֿרידנשטעלן אירע עלטערן. און דאָס האָט שוין געפּטרט דעם גאַנצן עסק. ווי אַזוי האָט דער פּויערישער קאָפּ געזאָלט וויסן, אַז אַזאַ תּירוץ איז קעגן דער שטרענגער הלכה.

וועָן ער וואָלט געזאָגט, אַז ער האָט ליב די יִדישע תורה און וויל עס טאָן פֿאַר גאָט, וואָלט ער באותו רגע כּשר געווָארן און אַלץ וואָלט אַוועק ווי אַ מיזמור. און ער האָט זיך נאָך דעם געבראָכן דעם קאָפּ, פֿאַר וואָס האָט אים דער ראַבּיי געפּסלט. האָט ער שוין צו פֿיל יִדן און וויל ניט מער? אַזאַ מזל: גוי בלייבט גוי. און כ'האָב געזאָגט צו ראָזען: „דאָס איז די קרומע לאָגיק פֿון דער יִדישער רעליגיע. וועָן אַ יִד קומט צום גלח, וואָלט אַזאַ ליבע אים גאָר דערהויבן און מע וואָלט אים מיט שׂימחה אויפֿגעכאַפּט און דעקאָרירט מיט אַ גאָלדענעם צלם." אָבער דאָס איז געווען פֿאַר אונדז ביידנס ריינע ערלעכקייט און זײַן נסיון ווי אַ מענטש.

אַ גוטע פּאָר יאָר שפּעטער איז געבוירן געווָארן בײַ זיי אַ טאָכטער, נאָך דעם אַ זון. און אונדזער טאָכטער דאָ, איר שוועסטער עוועלין, איז ווי פֿון אַ פּלוצעמדיקן טראַנס אַרײַנגעיאָגט געווָארן אין אַן אַמביציעזן קוראַזש: דאָס קינד מוז געמלט ווערן ווי אַ יִד. זי האָט געשריבן אַ לאַנגן בריוו צום בית־דין אין דובלין. זיי דערמאָנט דעם אָפּזאָג זייערן פֿאַר דעם גיור פֿון מאָן, און פֿאַרלאַנגט דורכפֿירן אַ באַלדיקן ברית, אָנגעבנדיק די מאָטיוון, אויך הלכהשע. אײַליק איז געקומען די תשובֿה: דער בית־דין האָט באַשלאָסן עס צו טאָן, און טאַקע אין בית־דין גופֿא. דער בריוו, אַ לאַנגער, איז געווען אונטערגעשריבן פֿון אַב־בית־דין און טשיף־ראַבּיי, און ער האָט ווָארעם געלויבט עוועלינס קענטשאַפֿט אין דין־פֿירושים.

דעם זעלביקן יאָר איז דעבי מיט די קינדער געקומען צו אונדז אויף אַ לענגערן וויזיט. ראָז און עוועלין זענען שוין געווען מיט אַ פּאָר יאָר צוריק צו גאַסט בײַ זיי אין שאָטלאַנד און מע איז צוזאַמען געפֿאָרן איבער אייראָפּע. איצט האָבן מיר איר אויפֿגענומען מיט שׂימחה, און עוועלין האָט זיי אַרומגעפֿירט אומעטום און אָפּגעגעבן אַ סך צײַט פֿאַר די אורחים. קיינער האָט קיינעם נאָרנישט ניט דערמאָנט, און מיר האָבן זיי אַרויסבאַגלייט מיט ליבשאַפֿט און מתּנות. מיט איר איז פֿאַרענדיקט מײַן מיני־פּרשה קינדער.

איצט, געווײַנטלעך, דאַרף איך דערמאָנען חבֿרים און פֿרײַנד. זיי זענען געווען אַ היפּשע מאַסע. דורך די יאָרן, ווי די צײַט־סעזאָנען, געקומען און פֿאַרשוווּנדן. אָבער אויך דאָס הײַפֿל מער אינטימע און נאָענטע, וואָלט געווען איבערגענונג פֿאַר דער נאָרמע פֿון די מעמואָרן. ס'רובֿ זענען עס געווען שרײַבערס און קולטור־מענטשן, אויך פֿון טעאַטער און מאָלער. כּמעט וועגן אַלע די האָב איך געשריבן קריטישע מאמרים, וועגן זייערע ווערק, מעשׂים און שאַפֿונגען. די דאָזיקע חבֿרים־קייט ציט זיך נאָך פֿון דײַטשלאַנד, פֿון די מיטן פֿערציקער, שוין מער ווי אַ יובֿל. די צײַט האָט זיי פֿאַרשלונגען און איבערגעלאָזן בלויז אין זכרון זייער אימאַזש און נאָענטשאַפֿט.

איינער מיט וועמען כ'האָב זיך נאָענט פֿאַרחבֿרט, שוין זײַענדיק אַ פּאָר יאָר אין יאָהאַנעסבורג, און ער – אין תל־אָבֿיבֿ, איז געווען אַבֿרהם סוצקעווער. ער האָט מיר צוגעשיקט זײַן „סיבּיר"־פּאָעמע מיט אַ ווידמונג: „דעם דיכטער דוד וואָלפע מיט פֿרײַנדשאַפֿט, א. סוצקעווער, סעפּטעמבער 1953". דעם זעלביקן יאָר, אין דעצעמבער, האָב איך אָפּגעדרוקט אַ רעצענזיע וועגן בוך און גלײַך געקראָגן אַ וואַרעמען דאַנקבריוו. און פֿון דעמאָלט אָן האָבן מיר זיך רעגולער

איבערגעשריבן, און ער האָט מיר צוגעשיקט זײַנע ביכער: אויסן נאָך אויסן. און איך האָב וועגן יעדן באַזונדער געשריבן. ביז כ'האָב אָנגעשריבן, אין די אָנהייב 80ער, מײַן מאַנאָגראַפֿיע וועגן אים, אַרויסגעגעבן אין 1985. וועלן ראָז אוך איך פֿלעגן קומען אויף אַ ביקור קיין ישׂראל, זענען מיר תמיד געווען די געסט פֿון אַבֿרהם און פֿריידקען. אײַן מאָל, וועלן כ'בין געקומען אַליין קיין ישׂראל, אויפֿן יום־השואה וועלט־צוזאַמענטרעף, האָבן מיר ביידע לאַנג פֿאַרבראַכט און שפּאַצירט. מיר האָבן געהאַט אַ סך וואָס צו שמועסן. אויפֿן שׂפֿת־הים האָב איך געמומען פֿאָטאָגראַפֿיעס פֿון אים און געדרייט אַזאַ מיני־פֿילם, וואָס איך היט אים נאָך אין מײַן בלי־סדר פֿאָטאָ־אַרכיוו. איך האָף נאָך אים צו אַנטוויקלען און פֿאַרגרעסערן און צושיקן סוצקעווערן די מתּנה.

נאָך אַ גוטער און געטרייַער חבֿר, אויך אין תּל־אָבֿיבֿ, איז מרדכי צאַנין. מיט אים האָב איך זיך צונויפֿגעחבֿרט בעת מײַן ערשטן באַזוך אין ישׂראל, אין 1949. אָבער אויסגעוואַקסן צו גרויס־חבֿרשאַפֿט איז עס בעת זײַן גאַסט לעקציע־טור אין יאָהאַנעסבורג. ראָז און איך, בעת אונדזערע קורצע ביקורים אין ישׂראל, האָבן ניט פֿאַרפֿעלט אים צו טרעפֿן, כאָטש אויף אַ קורצן שפּאַציר אין די זוניקע גאַסן און דערציילן נײַעס.

פֿאַרשטייט זיך, אַז גאָר דער אינטימסטער חבֿר פֿון אונדז ביידן, ראָז און מיר, איז געווען דער האַרציק־פֿאָלקישער ישׂראל קאַפּלאַן. און וועגן אים האָב איך שוין אַ סך געשריבן, אויך אין טייל איינס.

אין ישׂראל דאַרפֿן דערמאָנט ווערן די נעמען פֿון דרײַ גוטע חבֿרים, וואָס כ'האָב אָנגעהאַלטן מיט זיי אַ קאָנטאַקט: הירש אָשעראָוויטש און מאיר יעלין – ליטווישע, און שלמה וואַרזאָגער – אַ פּוילישער, פֿון כעלם. קאַפּלאַן האָט זיך מער געהאַלטן מיט די ערשטע צוויי אַלטע חבֿרים, און ער האָט קיין מאָל ניט פֿאַרגעסן צו אַראַנזשירן אַ באַגעגעניש פֿאַר מיר און ראָזען, און מע פֿלעגט אונדז אויפֿנעמען בכּבֿוד, תּמיד מיט אַ היימישן כיבוד.

אין יאָהאַנעסבורג האָב איך אָפּגעשפּאָרט עטלעכע חבֿרים, וואָס האָבן זיך אין די שפּעטערדיקע יאָרן אַריבערגעקליבן קיין ישׂראל. כ'האָב שוין ערטערווײַז מסתּמא דערמאָנט זייערע נעמען, אָבער איך וויל דאָ איצט, לשם געדענקשאַפֿט, די נעמען געבן בחבֿרותא: מיכאל בן־משה, דער יידישער דיכטער, וואָס איז געווען אַ לעקטאָר אין העברעיִשן לערער־סעמינאַר. זײַן אַריגינעלער נאָמען, גראָסמאַן, איז צווישן אונדז געווען ווי פֿאַרגעסן.

פֿון די דרײַ זיגלבוים־ברידער, ישׂראל־סרולקע, פֿײַוול און ראובֿן, איז דער מיטלסטער געווען פֿון די נענטערע חבֿרים. ווען ער איז געווען אין ישׂראל, האָבן מיר געפֿירט אַ רעגולערע קאָרעספּאָנדענץ וועגן אַלץ אין דער וועלט. ווען מע שטודירט די בריוו, באַמערקט מען אַ סך אינטערעסאַנטע פּסיכאָלאָגישע „אַנטפּלעקונגען".

זאַליע און אַרלין מילער זענען געווען אונדזערע שטוביקע פֿרײַנד הי, און די חבֿרשאַפֿט האָט אָנגעהאַלטן פֿאַר אַלע יאָרן אויך פֿון דער ווײַטנס, אין ירושלים. און בעת באַזוכן דאָ צי דאָרט, באַגעגענען מיר זיך.

מיט די נאַטאַס־ברידער, משה און עליק, איז די נאָענטשאַפֿט לויז געוואָרן און פֿאַרלוירן געגאַנגען. משה, אַ פּאָר יאָר עלטער פֿון מיר, איז אויך געווען אין ליטע אַ חבֿר פֿון השומר־הצעיר, און צוזאַמען האָבן מיר געהאַט קאָנטאַקטן מיט דער אַלטער גוואַרדיע פֿון דער תנועה אין בית־זרע. דאָ האָבן מיר פֿאַרשפּרייט דאָס בוך „מראשית עד אַחרית", די היסטאָריע פֿון דער השומר־הצעיר באַווענגונג אין ליטע. מיט עליקן בין איך געווען באַפֿרײַנדט אויף אַ מין ליטעראַטור־שטח; איך האָב אים געדרוקט אין „דרום־אַפֿריקע".

און לוי שאַליט, אַ געטרײַער, ליבער חבֿר, וואָס כ'האָב שוין מערערע מאָל דערמאָנט. זײַן פּלוצימדיקער אַוועקגיין האָט אָנגעווואָרפֿן אויף מיר אַ טיפֿן טרויער און אָפּט טראַכט איך וועגן אים מיט אַ סך גוטע דערמאָנונגען.

און דער פּאָעט דוד פֿראַם – מיט אים האָב איך געהאַט אַ נאָענטע, אפֿשר ליטעראַרישע חבֿרשאַפֿט, וואָס איז אין די לעצטע יאָרן זיך פֿונאַנדערגעוואַקסן אין טיפֿן צוטרוי. שעהען פֿלעג איך בײַ אים זיצן און שמועסן, אין די 70ער אין הילבראָו, קאָנטעץ־גאַס, אַנטקעגן אונדזער פֿישקראָם, און שפּעטער אין זײַן פּענסיאָן־צימער, ביז צום סוף פֿון זײַן לעבן.

איינע פֿון די חבֿרטעס איז אויך געווען שׂרה אײַזן, אַ יידיש־העברעיִשע דיכטערין און אַן עקסצענטרישע פּערזאָן, וואָס איך האָב געווונען איר צוטרוי ווי אַן אָרנטלעכער גוטער חבֿר. זי האָט געהאַט חשדים און טענות צו יעדן אײַנעם, און צו יידישע רעדאַקטאָרן בפֿרט, אַ לאַנגע צײַט אויך צו מיר.

חוץ דעם האָב איך געהאַט אַ סך חבֿרים און פֿרײַנד: שרײַבערס אין אַמעריקע, אַרגענטינע, אויסטראַליע און אַנדערע לענדער, ווו יידיש־שאַפֿונג און יידיש־קולטור האָט נאָך דעמאָלט געשפּרודלט מיט אויפֿגעלעבטן אָטעם. און געווען נאָך געזונ טיגט־חבֿרים, איבער הויפּט אין ישׂראל. וועג דער „איגוד יוצאי ליטא" האָט לכבֿוד מיר געמאַכט דעם קבלת־פּנים צום קריגן דעם מאַנגער־פּרײַז, אין 1983, איז זייער גרויסער זאַל געווען פֿול מיט יוגנט־חבֿרים פֿון קיידאַן און די שרײַבער זענען כּמעט אַלע געווען פֿון דער ליטוואַקישער גזע.

אַוודאי וואָלט איך גליקלעכער געווען, וועג כ'וואָלט דאָ געקענט דערמאָנען יעדן איינעם באַזונדער. ס'איז מײַן דור, צי דורות, וואָס ס'רובֿ זענען פֿאַרשניטן געוואָרן פֿון די דײַטש־עסעסישע מאָנסטערס, און ס'קומט זיי דאָס אייביקע געדענקען. אין מײַן האַרץ און מוח צאַפּלען זיך אַזוי פֿיל טײַערע און ליבע נעמען און בעטן זיך דערמאָנט צו ווערן. און איך פֿיל זיך ווי אַ שולדיקער. איך פֿאַרמאַך די אויגן און זע זיי אַלע, אָפּגעשטעמפּלט אין מײַן זכרון, און בעט בײַ זיי מחילה. אפֿשר מחילה פֿאַר מײַן לעבן בלײַבן.

ניט אַלעמען, ניט אַלץ, ניט אַלע געשעענישן, עפּיזאָדן, פֿאַרלויפֿענישן – אַפֿילו גאָר וויכטיקע – האָב איך געקענט געדענקען אין פּראָצעס פֿון שרײַבן, וואָס כ'האָב געטאָן לויט אַ צופֿעליק אָנגעוואָרפֿענער סכעמע. דער פּלאַן איז געווען דאָס לעבן גופֿא, ווי כ'וואָלט ווידער אַמאָל געפֿאָרן דורך די יאָרן־סטאַנציעס און פֿאַרצייכנט די כראָניק פֿון איבערלעבונגען און פֿאַרקומענישן, וואָס חזרן זיך איבער פֿון דאָס נײַ. און איצט, וועג איך אַרבעט אין אײַלעניש צו דערגרייכן דעם

סטאָפּצייכן, וואָס כ׳האָב זיך געשטעלט פֿאַר דעם חתימה־הספֿר: 4טן נאָוועמבער 1997, דער יובל־טאָג פֿון אונדזער חתונה, כדי ביזן 7טן סעפּטעמבער, 1998, צו מײַן 90סטן יאָרטאָג זאָל איך זוכה זײַן צו האַלטן עס אין האַנט אַ געדרוקטן, תּם ונשלם, איז גראָד איצט שפּרינגען מיר אָן אַנטקעגן פֿאַרגעסענע פּנימער און פֿאַרשוויגענע פֿאַקטן און מאָנען, צו מאָל שטרענג און אומפֿאַרגיביק: ווו בין איך? ווו זענען מיר? און איך קען אין די נעכט ניט שלאָפֿן.

ויהי אַחרי הדבֿרים האלה, און ס׳איז געווען נאָך דעם ווי איך האָב אויסגעהאַלטן די נסיונות, גרינגע און שווערע, אין גראַנגל פֿאַרן לעבן און פֿאַר זײַנע גײַסטיקע און פֿיזישע נאָרמעס, פֿיל איך אַז כ׳בין באַרעכטיקט צו גענישן פֿון אים מיט דער פֿולער מאָס. און הײַנט, ווען איך שטיי שוין אויף דער זײַט פֿון די יאָרן, ווו דער האָריזאָנט איז טונקעלער, און שמעלער און די טריט קורץ־פֿאַמעלעכדיקע, איז נאָך אָבער פֿאַראַן אין מיר אַ היפּש קוואַלכל אָפּגעשפּאָרט ליכט, פֿאַר מײַן נפֿש. אין אָט דער רעטראָספּעקטיווער שײַן מיש איך ווידער, ווי מײַן אייגענער צענזאָר, די בלעטער פֿון מײַן געשיכטע, ספּעציעל אין דרום־אַפֿריקע, און זוך אַ באַשייד צום רעטענישׂ: ווו ליגט דער סוד וואָס האָט געמאַכט פֿולסירן אונדזער און מײַן לעבן און – תּמיד פֿון ס׳נײַ אים אָנגעפּאָמפּעט מיט וויטאַלער ענערגיע. אָבער קיין ענדגילטיקן שטריך איבערן נעכטן האָב איך ניט געמאַכט, ווײַל כּל־זמן איך לעב איז ער אויך ניט טויט. ער רוט אין מײַן האַרצן און איז דער קערן פֿון דער האָפֿענונג און די וויזיע פֿון יעדן לעבעדיקן מאָרגן, וואָס קומט מיטן זונאויפֿגאַנג, און פֿלוצעם בין איך בײַם קאַפּיטל פֿון מײַן אָנקום אין דרום־אַפֿריקע. און דאָ איז אָנגעפֿלויגן מײַן אַלטער פֿרײַנד, דער בלויער פֿויגל און מיר געבראַכט אין זײַן גילדענעם שנאָבל אַ מתּנה – דעם אָנהייבפּלאַן פֿון מײַן נײַ לעבן דאָ, אַזוי צו זאָגן: שפּרײַז אַריבער דעם רוביקאָן צו אַ נײַ לעבן. און טו עס מיט מנוחה, פֿאַרשטילט, און היט דײַן גאַנג ניט אַרויפֿצושטעלן אַ פֿוס אויף די אָנגעוואָלגערטע שטרויכל־שטיינער אין וועג. און נאָך מער, זײַ געוואָרנט ניט צו קוקן די גײַסטער פֿון נעכטן אין פּנים.

דאָס איז די קללה וואָס גייט כסדר נאָך יעדן ניצול־געוואָרענעם: האָסט שוין פֿון זיי דערציילט געוג. און מיט אַ מאָל האָט זיך, ווי אין אַ פֿאַרבלענדענישׂ־שפּיל, דאָס בילד פֿאַרוואַנדלט אין אַ היימיש־פּאַסטאָראַלער לאַנדשאַפֿט און אויף מיר האָט אַראָפּגעניידערט אַ געבענטשטע רו. צי איך בין אײַנגעשלאָפֿן, צי מײַן שׂר פֿון לעבן האָט מיך אײַנגעשלעפּערט. נאָר איך האָב געזען ווי דער סילועט פֿון מײַן מאַמען ליכטיקט־אויף איבער מײַן קאָפּ, און ווי אַ חלום וואָס חזרט זיך איבער, עפֿנט זיך אַ טויער געפֿלאָכטן פֿון שטראָלן און אירע בלוי־טויבישע אויגן קוקן אויף מיר לעבעדיק און מילד. איך פֿליסטער קוים אַרויס „מאַמע" און כ׳פֿיל אַ גראָזיק פֿעלדווינטל ווייעט מיר אין פּנים. איך הער איר קול: „גיי אַרײַן. איך בין דאָ געקומען היטן דײַן לעבן." איך קום אַרײַן דורכן טויער אין דרום־אַפֿריקע. ווי אַ וווּנדער רוקט זיך נאָענט צו די דערווײַטערטע צײַטן, און איך גיי איבער די גאַסן פֿון דער נײַער פֿאַר מיר שטאָט. ביימער־אַלעען פֿלעכטן צוזאַמען זייערע גרין־באַבלעטערטע צווײַגן איבער מײַן קאָפּ. דורך זיי בליצן מולטי־קאָליריקע

לעמפלער. און ראָז קומט מיר אָן אַנטקעגן מיט צוויי קינדערלער: אייגעם פֿירט זי פֿאַר אַ הענטל, דעם אַנדערן טראָגט זי אויפֿן אָרעם. „איך האָב דיר געבראַכט צוויי לעבעדיקע מתנות," לאַכט זי. איך טו זי אַ קוש און זאָג: „שמעקסט, ווי מײַן כישופֿדיקער חלום." אין אויער גלעקלט זי מיר אַרײַן: „אַ חלום שמעקט ניט," און טרייסלט מיך אויף פֿון שלאָף. אַ דערשטוינטער עפֿן איך די אויגן און פֿרעג: „איז עס געווען אַ חלום? זי שמייכלט קלוג: „פֿרעג בײַם חלום, נאָריש ייִנגל."

איצט בין איך ווידער פֿאַרקוקט אין מײַן איר־היסטאָריע, און זוכנדיק דעם פֿתרון פֿון חלום, לייען איך די נאָך־ניט־געשריבענע שורות. אַתחלתא ד'אַפֿריקע: ס'איז דער ערשטער זונטיק נאָך מײַן אָנקום אין יאָהאַנעסבורג. ביידע, ראָז און איך, זיצן אויף דער אָפֿענער ווערַאַנדע אין בערגסטריט. מע האָט אונדז איבערגעלאָזט מיט די קינדער אין שטוב. מײַן ברודער מיטן ווײַב זענען געפֿאָרן ערגעץ אויף אַ חתונה. די קינדער שלאָפֿן אין אונדזער צימער. איך דערצייל ראָזען פֿון מײַנע פֿאָר עלנטע חדשים אין דײַטשלאַנד און ווי שטאַרק כ'האָב געבענקט. אירע אויגן בלינצלען מיט ליבשאַפֿט און פֿײַנטקייט. מײַן האַרץ קלאַפֿט אויס אַ ריטעם פֿון פֿיר ווערטער: עס ווועט זײַן גוט. מיר ביידע טראַכטן, טעלעפֿאַטיש, פֿון דער ערשטער ליבע און צאַרטע רגעס, און מיט אַ מאָל זאָגט זי: „אַוודאי ווועט זײַן גוט!" איך בין צעטומלט. ווי ענווי זי האָט אָפּגענטפֿערט אויף מײַן מחשבֿה. אַ רגע שפּעטער, ווי אין אַ געווענטשפיל, זאָג איך: „עס מוז זײַן גוט!" און זי, גלײַך דערויף: „ניט פֿאַרלירן דעם מוט!" איך זאָג: „וואַרט אַ מינוט... איך וועל אויסזוכן אַ ריכטיקן גראַם." זי לאַכט. מיר קושן זיך. די באַרגיקע ברייטע גאַס איז פֿאַרזונקען אין שוויגענישן, ווי פֿאַרגליווערט. די גאַס איז ליידיק, נאָר אין פֿאַרק אַנטקעגן זיצט אַ מאַמע אויף אַ גרינער באַנק און אַ קינד שפּילט מיט אַ באַל. אַן אידיליע, געמאָלן פֿון דער נאַטור אַליין. די שפּעט־נאָכמיטאָג זון אין איר גאָלדן רעמל איז גלעטנדיק, און איך זאָג עס ראָזען און גיב צו: „ווי דײַן ליכטיקע סאַמעטהויט." זי זאָגט: „אַ שפּיל פֿאַר פּאָעטן" און מיט אַ שטיפֿערישער גרימאַסע גיט זי צו, באַטײַטיק „זשוליק" און זי לאַכט אַזוי זאָרגלאָז און פֿרייַלעך.

אַזוי לאַכן קענען מיר נאָר ווען מיר זענען אַליין. און מיר דאַכט, אַז אַלע פּראָבלעמען און שווערִיקייטן זענען ערגעץ פֿאַרשוווונדן. אין די עטלעכע טעג וואָס איך בין דאָ, האָב איך קיינעם ניט געהערט לאַכן. מיר נעמען זיך פֿאַר די הענט, ווי צוויי קינדער, און שוועבן אַרײַן אין אונדזער צימער. ס'איז אונדז גרינג. און אַרום אַזאַ רויִקייט און שטילקייט. די קינדער שלאָפֿן און דין, ווי זײַד איז זייער אָטעם. שאַ־שטיל. מיר קוקן זיך אין די אויגן פֿון דער נאָענט און פֿילן אונדזער אָטעם. מיר רעדן מיט אויגן־לשון, דאָס אינטימסטע און סודותדיק לשון אין דער וועלט. און דאָס בלוט אין די אָדערן הייבט אויך אָן רעדן... איך פֿאַרשליס די טיר. און מיר פֿאַרזינקען איינער אין אַנדערן ווי צוויי צוזאַמענגעפֿלאָסענע קוואַלן.

אָט די לויטער־עקסטאַטישע ליבע־אויבערלעבונג איז געבליבן אײַנגעקאַפּסלט אין מײַן זכּרון, און אומגעריכט האָט זי ווידער דורכגעבליצט דורך מײַן גוף, עמאָציאָנאַל און פֿרישׁ, ווי אין יענעם יובֿל־ווײַטן זונטיק.

די גאַנצע צײַט, מער ווי אַ העלפֿט פֿון מײַנע יאָרן, לעב איך אין אָט דער

שטאָט יאָהאַנעסבורג. און איצט, וועַן איך האַלט אָט־אָט בײַם פֿאַרוויקלען די וואָלפֿע־מגילה, פֿיל איך ווי עס ראָלן אָן די בימים ההם־צײַטן און שלעפּן מיך צוריק. ווילן מיך אַרײַנצײַען אין פֿאַרפֿישופֿטן ראָד פֿון עבֿר, אין וועלכן איך וועל זיך דרייען אַ פֿאַרלוירענער. ווײַל לאָזסטו זיך אײַנשמידן אין דער זכרונות־קייט, איז מער קיין אַנטרינונג ניטאָ. אויס! און כ'טו זיך מיט איין מאָל אַ הייב אויף פֿון דער שטומער שרײַבמאַשין, וואָס איר פֿונקציע איז ניט נאָר מעכאַניש, נאָר אויך צילבאַוווסט, צײַען פֿון דיר וועקטער, ווי דער רעפּאָרטער, און זיי מאַכן רעדן אויף פּאַפּיר־לשון, און איך אַנטלויף צום אָעפּענעם פֿענצטער. זיך ראַטעוון.

עס איז אַ וווּנדערלעכער זומערטאָג, אָנהייב דעצעמבער. אין דער אַלטער היים, ווו יידן האָבן זיך נאָך באַנוצט מיטן ליבן אַרכאַישן לוח פֿון בית־המקדש־עפּאָכע, האָט דער חודש זיך געוויקלט כסלו, מיט דער קינדערשער פֿרייד פֿון חנוכּה און ליכטלער. פֿאַר דעם טבֿת, און שבֿט, מיטן גויזישן גראַם, ניע בראַט, און עס האָט געמיינט: ער סמאַליעט נאָך מיט פֿראָסט. ווידער זיך דערמאָנט פֿון ווײַט־ווײַטער קינדשאַפֿט, וועַן כ'בין געגאַנגען אין שניי מיט אַ לאַמטערן פֿון חדר. אוי, ווי אַנטלויפֿט מען פֿון די זכרונות?! איצט לויף איך, ווי אין פּראָטעסט, צו דער וועראַנדע, ווו די צוויי גלאָזטירן, ווי די וועגט גרויס, זענען אויפֿגעפּראַלט. אַנטקעגן – די גרינע לאָנקע, בלומען, און עס שמעקט ווי אין גן־עדן. אַזוי, מסתּמא, וואָלט געזאָגט מײַן רבי מיט דער געלער באָרד, דער קלויזנער חזן, וואָס רוט שוין אַזוי פֿיל יאָרן אין אמתן גן־עדן.

דער שטראַליקער הימל פֿון גאָלד־און־בלוי, דערמאָנט מיר די זיסקייט פֿון קינדער־יאָרן און בלעזדיקע חלומות אין דער לופֿטן, ווי פֿאַנטאַסטיש־קאָליריקע פֿלאַטערלעך. איך ווער פֿאַרטראָגן אין שלווה און מעדיטאַציע – מײַן תּפֿילה צו זיך אַליין. אין דרעמל הער איך דאָס געמורמל פֿון דער שרײַבמאַשין: זי וויל נאָך מער פֿון דעם ווײַסן פּאַפּיר־פֿרעס. און מיט אַ מאָל כאַפּ איך זיך: פֿאַרגעסן זי אויסלעשן. און איך טו אַ קלאַפּ אויפֿן שוואַרצן קלאַוויש. שטיל. אָבער די דערמאָנונגען לאָזן ניט אָפּ. זיי פֿלײַען אָן איינע נאָך די אַנדערע און אויך איינע אויף די אַנדערע, גאַנצע קופּעס. אין מוח אַ טומאָן, אַ צעמישענישׂ. וואָס טוט מען איצט? אויב די שרײַבמאַשין וועט אַרײַן אין אַ געוועטלויף מיט מײַנע זכרונות, וועט זי מיך אײַנס־צווויי פֿאַרפֿײַניקן. ס'איז אַ טײַוולשער אָביעקט. וועַן כ'האָב דאָ דעם האַמער, וואָלט איך זי צעשמעטערט... ראָז רײַסט מיר אויף פֿון שלאָף: „אויף וועמען גוואַלדעווסטו, ווידער אַ קאָשמאַר?" פֿופּציק יאָר און נאָך אַלץ דער זעלבער שרעקאַדרעס. און איך זאָג, בייזלעך: „וואָס פֿאַר אַ קאָשמאַר? ס'איז די שרײַבמאַשין. זי האָט זיך אָנגעזעצט אויף מיר!" און ס'איז פונקט אַזוי ווי כ'וואָלט רעדן וועגן אַ לעבעדיקן מענטשן.

ראָז קוקט מיך אָן מיט אַ פֿאָרשעריש־צעשראָקענעם בליק: „וואָס פֿלוידערסטו, ביסט משוגע?" איך זאָג שטיל: „ניין, איך בין ניט משוגע, נאָר כ'האָב שוין ניט קיין כּוחות צו אירע פֿאַרלאַנגען," און בעת־מעשׂה פֿיל איך, אַז איך רעד טאַקע פֿון וועג. טוט ראָז אַ זאָג מיט אַ געלעבטער: „טאָ גט איר אָפּ... אַניט גיי זען אַ פּסיכיאַטאָר." איר הומאָר מונטערט מיך אויף, צאָל איך צוריק: „דו דאַרפֿסט אַ

פּסיכיאַטאָר מער ווי איך." זי דערפֿרייט זיך: „אַוודאי דאַרף איך, נאָך אויסהאַלטן אַ האַלבן יאָרהונדערט פֿון אַזאַ שרעקבמאַשין..." און איך העלף אַרויס: „איז שוין צייט איר פֿאַרשטאָפּן דעם פּיסק." און זי זאָגט: „שוין לאַנג צייט געווען."

אָט דעם סאָרט דיאַלאָג פֿון קאָמפּלימענטאַרע אָנצוהערענישן פֿירן מיר אַלע יאָרן. ס'איז אינטערעסאַנט, פֿאַרוויילעריש און טעראַפּיש, אָבער דער עיקר: עס מינערט די פּאַרע, אַז דער קעסל זאָל ניט איבערקאָכן. און דאָס איז גוט. פונקט מיט אַ חודש צוריק האָט די משפּחה געיומטובֿט דעם טאָג פֿון אונדזער גאָלדענער חתונה: מיט גרויס פּאַראַד, אין הויז פֿון אונדזער איידעם און טאָכטער, לען און עוועלין לעווי.

דינסטיק, פֿערטער נאָוועמבער, 1997. מיט פֿופֿציק יאָר צוריק איז די חתונה, אין מינכן, אויך אויסגעפֿאַלן אין אַ דינסטיק. דעמאָלט זענען מיר געווען צוויי אָנגבלעטערדיקע ליידיקע ביימער אין דעם האַרבסטסעזאָן, דער נאָכחורבן־האַרבסט, אין דייטשלאַנד. איצט, אין דרום־אַפֿריקע, זענען מיר געווען אַ פֿאַרצווייגט פּאָרל, אַרומגעקרייזט מיט ביימער־ און ביימעלער־דורות, גרין און יונג און פֿרישׂ־שמעקעדיק. ווייל איך דאָ איצט באַשרייבן און פֿאַרשרייבן, טאַקע לדורות, די דאָזיקע אומגעווויינטלעכע נס־דאַטע, פֿאַר אַזאַ און אַזעלכע, ווי מיר, וואָס זענען אַרויסגעקומען פֿון סאַמע טויטנטאָל צו לעבן און המשך.

אָט דער פֿייערלעכער אָוונט האָט געהאַט פֿאַר מיר אַ טיפֿערן סימבאָלישן און פֿאַקטישן באַטייט: ס'איז געווען די שׂימחה פֿון אַ יידן, און דאָס איז גילטיק פֿאַר יעדער אַזאַ שׂימחה, וואָס האָט לויט די פֿינצטערע ראַסן־טעאָריעס און די נירענבערגער פּלענער פֿון ענדלייזונג, ניט געזאָלט פֿאָרקומען – און זי איז פֿאָרגעקומען. דאָס איז געווען די פֿון גליק באַזיניקטע מענטשלעכע פֿרייד צו געניסן פֿון פֿרייהייט און לעבן, דאָס עלעמענטאַרסטע הומאַנע רעכט וואָס די פֿירער פֿון „הערנפֿאָלק" האָבן אונדז אויף אַ דריטל פֿון יידישן פֿאָלק באַרויבט. און בײַ דעם חורבן־דריטל, וואָס זײַן קבֿר איז גאַז־און־רויך, בין איך דעם טאָג געווען מיט מײַן חשבון־הנפֿש.

אין אָוונט, ווען מע האָט אונדז געזומען צום גאָלדענעם יום־טובֿ, בין איך גאָר שטאַרק צופֿרידן געווען, וואָס עס קומט פֿאָר אין אַ היים פֿון די קינדער, ניט אין אַ פֿרעמד־קאָלטן רעסטאָראַן מיט שטיפֿע קעלנערס. און די איבערראַשונג איז טאַקע געווען אמתדיק־משפּחהדיק, וויל מיר האָבן גלייך געפֿילט מיט וואָס פֿאַר אַ ליבע און ברייטהאַרציקייט דאָס אַלץ איז צוגעגרייט געוואָרן. עוועלין האָט אין דעם אַרײַנגעלייגט אַ סך גוטווויליקייט און מי. מיר און די קינדער און אייניקלעך זענען געשטאַנען מיט אָפּענע מײַלער און אַלץ באַוווּנדערט: דעם פֿול באַלאָדענעם און שיין־דעקאָרירטן טיש, וואָס אין זײַן צענטער איז געווען אַ ריזיק שאָקאָלאַד־קובֿן, אין דער פֿאָרעם פֿון אַן אָפּענעם בוך, מיט אַ גאָלדן־זיסן באַנד אין מיטן, און אויף דעם לינקן ווײַסן צוקערבלאַט אויפֿגעשריבן, אין ענגליש: מזל־טובֿ ראָזע און דוד צו אײַער יוביליי; און אויפֿן צווייטן בלאַט: 50, איבער אַ בוקעט פֿון ווײַסע רויזן, באַקראַנצט, און אונטן: 4/11/97. דער עסזאָל איז געווען דעקאָרירט מיט פֿאַרביקע גירלאַנדעס און גאָלד־באַלאָנען מיט אויפֿשריפֿטן. דער עסטיש פֿאַר די

משפּחה־געסט, מיט פֿרישע בלומען, מיט פֿינקלדיקע ליכט און ספּעציעל־געדרוקטע סערוויעטקעס. מיר זענען געווען געריכט און פֿול מיט דאַנקשאַפֿט. אַפֿילו די לופֿט האָט מיטגעציטערט פֿון פֿרייד. און דער גרויסער פֿריידציטער, פֿון האַרצן אַרויס, איז געקומען נאָך די באַטעמטע אַכילות און לחיימס, ווען עוועלין האָט אונדז אַדרעסירט, אין איר און אין נאָמען פֿון דער גאַנצער משפּחה, אין ענגליש: פֿולע צען מאַשין־בויגנס, קיצורדיק און תּמציתדיק, אָנגעפֿילט מיט אַריינבליק און פֿאַקטן פֿון איר סאַמע קינדשאַפֿט. איך בין פֿשוט געווען דערשטוינט פֿון איר גוטן זכרון און געטראַבט: אפֿשר בעסער ווי מיינער.

אין איר מול־טובֿ־ברכה צום יובֿל טרייסט זי אונדז, אַז די משפּחה־מיטגלידער וואָס קענען דאָ ניט בייזײַן, געמיינט, די אין אויסלאַנד, זענען סײַ ווי מיט זייערע געדאַנקען און וויכטשונגען דאָ; זיי קומען צו אונדז ווי אַן עכּא. און זי אונטערשטרײַכט דעם „זעלטענעם פֿענאָמען" פֿון דעם הײַנטיקן יום־טובֿ. און זוכנדיק אַ באַשייד צום נס פֿון אונדזער לאַנגער אויסהאַלטעוודיקייט און איבערלעבן, שפּרינגט אַרויס איר פֿײַנער הומאָר. זי זאָגט: יעדער איינער וואָס איז אויפֿגעוואַקסן אין דער וואָלפּעהיים, ווייסט אויף זיכער, אַז קענען אויסהאַלטן אַפֿילו 50 מינוט מיט אָט די משפּחה־מענטשן, איז אַ סך מער ווי סתּם אַ נס. און דאָ פֿרעגט זי: וואָס האָט דערמעגלעכט אויסהאַלטן אַ צוזאַמענלעבן גאַנצע 50 יאָר? און זי רעכנט אויס אָט די „עלעמענטן": משוגעת, אויסערגעווײַנלעכער קוראַזש און בראַווקייט, פֿעסטקייט, זײַן דיקהויטיק ווי דער נאָזהאָרן (רינאָצעראָס) און פֿאַרמאָגן עכסטן געדולד. און זי מיינט, אַז מיר ביידע האָבן געפֿונען די „נס"־פֿאָרמל. און לויט איר דעפֿיניציע איז נס: זען דאָס אויסערגעווײַנטלעכע אין געווײַנטלעכן. אַוודאי זענען די אַלע דיאַגנאָזן און דעפֿיניציעס ניט אויסגעפרווט אין אונדזער פֿאַל, אָבער זיי פֿאַרמאָגן אָן ספֿק אַ פֿולע אָדער טיילווײַזע אמתדיקייט. עוועלין האָט עס געווווסט און גוט פֿאַרשטאַנען פֿון איר נאָענטער פֿאַרבונדנקייט מיט אונדז. און עוועלין גייט אַריבער צו אַנאַליזירן און מאָלן דעם גאַנצן גאַנג פֿון אונדזער לעבן, אין געפּרעסטע זאַצן און מיט פֿאַקטישע פּאַסירונגען; און דאָס איז דאָס סאַמע וויכטיקסטע און גרונטיקסטע פֿון איר אַדרעס. איך וועל פרווון דאָ איבערדערציילן און אפֿשר צוגעבן מײַן באַלויכטונג, פרטים און קאָמענטאַרן, כאָטש בדרך־כלל שטימט אַלץ מיט דער וואָר.

עוועלין לייענט וויַטער דעם מול־טובֿ־אַדרעס. זי הייבט אָן פֿון סאַמע התּחלה: אונדזער געבוירנשאַפֿט, און תּיכף אַן איבערשפרונג צו דער חורבן־עפּאָכע. אויף דעם הינטערגרונט, וויל זי זיך דערגריבלען צום שורש פֿון אונדזער צוזאַמענבונד. גורל, אָדער אין ייִדיש, „באַשערט", דאָס איז איר פּירוש. און אויף דעם בויט זי אויף אַ מין פֿילאָסאָפֿישן קאָנצעפּט, וווּ דער „השם" און „ג־ט" זענען פֿאַרמישט. טאַקע אַזוי, אין ענגליש: „השם", מיט אַ גרויסהאַנטיקן „הא" און „גאָט", מיטן אויסלאָזן דעם „א" אין מיטן. דעם זינען פֿון דעם קען איך נאָך עד־היום ניט פֿאַרשטיין, און זי אַוודאי אויך ניט – עס איז דאָך ניט לשון־קודש, נאָר גויִש.

זי פֿרעגט: צוליב וואָס האָט דער הימלישער מזווג זיווגים צוזאַמענגעפֿירט אָט „די צוויי אומפּאַסיקע נפֿשות און פֿאַר וועלכן מעגלעכן ציל." און דאָ קומט די

סענסאַציאָנעלע דערקלערונג, שיער ניט ווי פֿון אַ ליובאַוויטשער פֿאַנאַטישן חסיד; דאָ קומט די שידוך־סטראַטעגיע און דער פּלאַן: „דער ציל קען אפֿשר זײַן פֿאַרן אָנקום פֿון אַן עקסטראַאָרדינאַר קינד, אַן אייניקל צי אוראייניקל (...) מעגלעך, אַז דאָס קינד וועט אַפֿילו זײַן דער משיח. עס זענען שוין פֿאַראַן אַ צווייַ קינדער אין דער משפחה, וואָס גלייבן, אַז זיי זענען עס טאַקע – ניט צו דערמאָנען די נעמען." נו, וואַר קען ווידערשטיין אַזאַ סאָרט „סטייטמענט?" דער אַנאַליז און דער שטיצפונקט, וואָס שפּאַרט זיך אָן אויף דער אומאָפּפֿרעגלעכער השם־אויטאָריטעט זעט אויס נאַיוו, אומגעקינצלט און מיט גוטמוטיקן הומאָר. אין דעם מאַניר איז זי ממשיך און ברענגט די צוויי וועלטן אונדזער ערשטן צוזאַמענטרעף, וואָס ראָז און איך האָבן געגעבן. אין די ביידע וועלטן, צוזאַמענגעסטריגעוועט ווי אַ מין צײַטונג־רעפּאָרט, זענען פֿאַראַן אָן אַ שיעור אומפּינקטלעכקייטן און צעדרייענישן. די פּינקטלעכסטע איז די „דריטע וועלט", אַרײַן אין טייל 1 פֿון מײַן בוך. נאָך דעם קומען אַ צאָל פֿאַקטן פֿון אונדזער לעבן אין דרום־אַפֿריקע און עוועלינס „מישפּט" און „קוק".

די באַשרײַבונג איז אינטערעסאַנט, אָבער עוועלין האָט געוויסע פֿאַקטן פֿאַרדרייט און צוזאַמענגעדרייט, אַז ערטערוויז באַקומט זיך אַ מאָדנע סיטואַציע, אַ מין טראַגי־קאָמעדיע, וואָס איז אַמוזירנדיק און מע קען זיך ניט אײַנהאַלטן פֿון לאַכן. איך באַדויער די דאָזיקע מאָמענטן, ווײַל זי האָט געוואָלט זײַן צו אונדז גוט, אָביעקטיוו און קאָמפּלימענטאַר, און ניט צייכענען בילדלעך צו אַ קאָמיקשטרײַף. על־כּן מוז מען רעזיגנירן פֿון אַלע פּירושים און תּיקונים, ווי כ'האָב לכתּחילה געטראַכט צו טאָן. און דאָ האָב איך נאָך מער דערפֿילט, אַז די אָ צוויי ביכער זענען באמת איך און מײַן וועלט, מעג עס זיך לייענען בלשון רבים – מיר און אונדזער וועלט. דער עיקר, עס וועט מוזן איבערגעזעצט ווערן אין דעם לשון וואָס די קינדער פֿילן און טראַכטן אין אים: ענגליש. און מיט דעם וועל איך האָבן אויסגעפֿירט אַ גרויסע מיסיע, צי שליחות, און אויך דאָ נעם איך זיך רשות צו זאָגן בלשון רבים: לאָזן אַ זכר פֿון יידישע היימען, משפּחות, דורות, וואָס שטייגער, לעבן און גאַנג – אויך גאַנג צום פֿאַרשניטן וועלן איז געווען ווי אַ מין פּלוראַליזם: די שותפֿותדיקייט פֿון היסטאָרישן גורל. אָבער איך וויל שטאַרק אַקצענטירן, אַז איך ווייס צו גוט אַז מײַן געשיכטע איז ווײַט פֿון זײַן אַן אַבסאָלוטער מאָדעל פֿאַר אַלץ און אַלעמען. די היימען, משפּחות, יידן גופֿא – וועלטלעכע און פֿרומע – האָבן זיך דיפֿערענצירט, ווי אַ קאָליריקער קאַליידאָסקאָפּ.

אין דער אַלגעמיין־יידישער רעם האָב איך קאָנסטרויִרט אין די ביכער מײַן וועלט. און מיט שטאָלץ האָב איך אַרויסגעהויבן מײַן זכות צו זײַן אַ יִיד, ווי איך האָב זיך געמאָלן און פֿאַרשטיי אַזאַ. איך האָב זיך קיין מאָל ניט געפֿילט מינדערווערטיק, ווי אַ יִיד, אַ יִיד, ווי אַ מענטש וואָס געהערט צו דער הומאַנער ציוויליזאַציע, איז תּמיד געווען מײַן מוסטער, און אַזאַ האָב איך זיך געסטאַרעוועט צו זײַן. איך טראַכט, אַז דאָס איז, מסתּמא, געווען דער סטימולאַטאָר, וואָס האָט מיך אַרײַנגעשטויסן אין יונגן סאָציאַליסטיש־אָריענטירטן השומר־הצעיר, און פֿון דאָרטן ווײַטער, צום קאָמוניזם, וואָס כ'האָב שוין געהאַט מיט מײַן ערשטן שריט

רעזערוואַציעס צו אים, און ס׳האָט לאַנג ניט געדויערט ביז ווערן פּאַסיוו און זיך צײַען צוריק. ס׳איז שוין אָבער געווען שפּעט פֿאַר חרטה.

און איצט, בײַם האַלטן אין שטעלן דעם פונקטצייכן בײַם סוף פֿון מײַן סיפּור־המעשׂה, וויל איך מעדיטירן, פֿילאָסאָפֿירן, ווי אַ רעפֿלעקס צו מײַנע אַלע לעבעדיקע יאָרן, כדי אונטערצײַען די אונטערשטע שורה. אָבער ניט אָפּשאַץ פֿון זיך, צי חלילה, לויבן פֿאַר זיך, נאָר פּשוט אַ פּרווו אין זיך אַרײַנצוקוקן.

מײַן מאַטעריאַליסטישן וועלטבאַנעם האָב איך במשך די אַלע יאָרן רעפֿאָרמירט, אויב מע קען נוצן אַזאַ באַגריף לגבי דעם דאָגמאַטיש־קלאַסישן דיאַלעקטישן מאַטעריאַליזם פֿון דער מאַרקסשול, וואָס איז אומקאָמפּראָמיסיק. און דער רעזשים, וואָס האָט געהערשט מיט טעראָר און צוואַנג, ניט קענענדיק זיך רעפֿאָרמירן, האָט ער געמוזט אונטערגיין. און אפֿשר האָב איך זיך רעפֿאָרמירט, וויַיל דעם גלויבן אין גרונטיקן כּוח פֿון מאַטעריאַליזם האָב איך ניט פֿאַרוואָרפֿן, וואָס שייך אונדזער וועלט פֿון אַרבעט און ווערטן. אָבער איך האָב ניט געגלייבט און גלייב נאָך אַלץ ניט, אַז אַ וועלכער ניט איז פֿאַרבאָרגענער כּוח מישט זיך און קאָנטראָלירט די וועלט און די מעשׂים פֿון מענטשן. געווג איז צו וויסן, אַז אַלע היסטאָרישע געשעענישן – מלחמות, רעוואָלוציעס, נאַטור־קאַטאַסטראָפֿעס און אַפֿילו דער חורבן־קאַטאַקליזם – ווערן קאָמענטירט נאָך דעם ווי עס פּאַסירט און דורך די רעקאָרדירער ווערן זיי טענדענציעז צוגעשריבן צו אַ וועלכן ניט איז כּוח: גאָט, טײַוול, נס, צי אַנדערע פֿאַקטאָרן פֿון דעם מין. איך גלייב ניט אין די אַלע מיסטישע וווּנדער. איז דאָך דער באַרירפונקט געטשקע־גאָט און מענטש אין מיטן, כּמעט צוזאַמענגעוואַקסן, ווי אַ משפּחה. ס׳איז געווג, אין אונדזער העמיספֿער פֿון חומש און טעסטאַמענט־אמונות, דאָס בילד פֿון תּרח־אַבֿרהם און אַדוני. אין חומש, וואָס מיינט די תּורה, איז ניט דערמאָנט ווי אַזוי אַבֿרהם האָט אַנטפּלעקט זײַן גאָט. און אין דער אַגדה איז פֿאַראַן די ווערסיע, ווי אַזוי אַבֿרהם צעטראַסקעט דעם טאַטנס געטשקעס, און אַנשטאָט די געטשקעס, וואָס זענען געווען שטוביקע, אָבער שטומע אָביעקטן, איז אויך אַדוני־אלוהים פֿון חומש, שוין געווען אַ שטוביקער אײַנגייער – אין חלום צי אויף דער וואָר, וואָס איז געקומען צו יענע אַמאָליקע מענטשן, כּסדר קאָנטאַקטירט מיט זיי און זיך אינטערעסירט „פּערזענלעך" מיט זייער לעבן, מיט זייערע ווײַבער. אַפֿילו מיטן געצנדינעריש פּרעה האָט ער געשמועסט און אויסגעגליכן אַ סיכסוך וועגן אַבֿרהמס ווײַב שׂרה, וואָס פּרעה האָט פֿאַרכאַפּט. ס׳איז געווען דער באַגרענעצטער גאָט פֿון די מענטשן, צווישן וועלכע ער האָט געלעבט.

נאָך די עגיפּטישע, און שפּעטער, נאָך די גריכישע און רוימישע ציווילי־זאַציעס, איז דער זעלבער גאָט, מיט אַ צוגאָב – אַ „זון", אַ „משיח", ווי אַ כּמו יורש – געבליבן אויף זײַן פּאָסטן. ניט געפֿונען אַן אַנדער פֿאַרבײַט. געווג ליכטיקע מוחות האָבן זיך געגריבלט אין דער שאלה פֿון וואַנען קומט דער יקום, אָדער ווי מיר וועלן עס פֿרעגן: ווו איז דער אָריגין פֿון אוניווערס? אויף דער פֿראַגע זענען אויפֿגעבויט געוואָרן טורעמס מיט פֿילאָסאָפֿישע און פֿאָרשערישע ספּעקולאַציעס, ווו די מאָדערנע און טעכנישׂ־אַנטוויקלטע וויסנשאַפֿט האָט אויך אַ

„וואָרט", אָבער דאָס אַלץ האָט עד־היום ניט געפֿונען דעם באַשייד פֿון דעם גרויסן סוד – דער סוד וואָס איז דער ערשטער שטאַפּל צו דער גאָט־מיסטעריע. און איך, ווי גאָר אַ סך מענטשן פֿון פֿאַרשיידענע גראַדן אינטעליגענץ, אָבער ניט פֿון דער ספּעציפֿיש־רעליגיעזער ספֿערע, האָב ליב דעם אָנרעגעריש־ספּעקולאַטיוון געדאַנקען־וואַנדער אין דער וועלט פֿון אומבאַקאַנט.

אין תּוך געהערט עס ניט צו מײַן עצם גײַסטיק און פֿיזיש לעבן און ניט צו מײַן דערקענטנישּ־פֿעלד. איך בין ניט קיין טעאָלאָגישער פֿאָרשער און גאָט איז ניט מײַן פֿראָבלעם, אָבער עס איז מײַן יִדישער און במילא מענטשלעכער ווייטיק און שרעק. דערצו זיך עס שוין פֿון קינדשאַפֿט, פֿון אַ יִדישער היים, פֿון אַ יִדיש שטעטל, פֿון מײַן געבוירן־לאַנד: ליטע. סוף 30ער, אויף דער גרענעץ פֿון מלחמה־צעיושעטן און ווילד־משוגענעם ראַסיסטישן דײַטשלאַנד, דעם אַזוי גערופֿענעם דריטן רײַך. אין יענער פֿאַרפֿינצטערטער עפּאָכע האָבן בייידע, גאָט און זון, זיך מער ניט געווויזן און ניט געהאָלפֿן – ניט די גויים, ניט די יִדן. דער דײַטשישער לוציפֿער האָט איבערגענומען די ממשלה פֿון שטן. בתּי־מדרשים און שולן, מיט די ספֿרים און ספֿר־תּורות זענען אַוועק מיט פֿײַער, אָדער פֿאַרוואַנדלט געווָארן אין פֿערדשטאַלן. די נאַצי־פֿירער האָבן פּראָקלאַמירט די אַפּאָקאַליפּטישע „ענדלעזונג" און עס גלײַך אָנגעהויבן סיסטעמאַטיש דורכצופֿירן. די יִדן־שקלאַפֿן, צוזאַמענגעטריבן, ווי סטאַדעס, אין אָפּגעשלאָסן הערמעטישע געטאָס און קאַצעטן, זענען דערקלערט געווָארן אַבסאָלוט רעכטלאָז און רעדוצירט געווָארן צו נאָמענלאָזע ציפֿערן. דאָס האָט זיי געזאָלט דעגראַדירן פֿון מינדסטן הומאַנעם סטאַטוס. און די הײַפֿלעך לעבן געבליבענע יִדן, אונדזער שארית־הפּליטה, האָבן מיטגעבראַכט צו זייער באַנייט לעבן, אין גוף און נשמה, דעם אומגעהײַערן פּחד־און־פּײַן קאָמפּלעקס ווי אַ פֿאַרשאָלטענע ירושה פֿון אַ דערמאָרדערט פֿאָלק. ניטאָ אַזאַ פּרײַז וואָס קען צוריקצאָלן פֿאַר בלוט און לעבן. און דאָס איז מײַן שרעק און ווייטיק.

איך געדענק נאָך גוט מײַנע ערשטע חדשים, ערשטע יאָרן אין דרום־אַפֿריקע, ווי כ'האָב אָנגעהויבן פֿילן און פֿאַרשטיין די היגע ראַסן־פֿראָבלעם, וואָס איז טרויעריק באַקרוינט געווָארן מיטן אַפֿריקאַנישן טערמין „אַפּאַרטהייד". שוין דעם ערשטן זונטיק־אָוונט, וועז אַ חבֿר האָט אונדז געפֿירט צו אַ מין קבלת־פּנים־פֿאַרטיעלע צו אים אַהיים, איז מיר אויפֿגעפֿאַלן דאָס אַבסאָלוטע פֿעלן פֿון שוואַרצער פֿאַרב אין ספּעקטער פֿון די העל־ליכטיקע קאָלירן אויף די גאַסן פֿון שטאָט; בליציקע וויטרינעס און וויַסע פּנימער וואָס שפּיגלען זיך אין זיי. דער דאָמינירנדיקער קאָליר פֿון דער שוואַרצער ראַסע אין דער שוואַרצער אַפֿריקע, איז געווען ווי אויסגעמעקט. דאָס איז געווען מײַן ערשטע פּאָליטישע ראַסן־לעקציע אין מײַן נײַער שטאָט. און פֿון יענעם אָוונט אָן האָב איך אָנגעהויבן אויסזוכן אָט די ספּעציפֿישע נײַעסן אין די צײַטונגען, אָבסערווירן זייער לעבן און מאַכן אַנאַלאָגיעס פֿון מײַן יִדישער ראַסן־עקספּיריענץ אונטער די דײַטשן.

אַוודאי האָט עס ניט געקענט זײַן אַ קאָפּיע צו אונדזער טאָטאַל־עקסטרעמער מאַסן־אויסראָטונג, אָבער געווג אַנטיהומאַנע, ברוטאַלע עלעמענטן

פֿון אַ כּוח־הערשנדיקן רעזשים זענען געווען אידענטיש: דיסקרימינאַציע און רעפּטלאָזיקייט, דערנידעריקונג און פֿאַרשעמונג, פּאָליציי־ישער און ציווילער טעראָר און דאָס באַגרענעצן זייער באַוועג, פֿאַרבאָטן זיך מישן מיט ווײַסע, וואָס זענען באַטיטלט געווען „איראָפּעער". אויף די בענק אין פּאַרקן, ווו זיי האָבן יאָ געטאָרט אַרײַנקומען, איז כּמעט אויף אַלע בענק געווען אַ גרויסער אויפֿשריפֿט: „נאָר פֿאַר אייראָפּעער". אָט די געזעצלעך־פֿריוויליגירטע מינאָריטעט, בפֿרט די פֿון בורישן הינטערגרונט מיט זייער פּראָטעזשירטער אַפֿריקאַנס, אַן אַדאָפּטאַציע פֿון דאַטש־האָלענדיש; זיי זענען געווען די אַתּה בחרתנו־מושלים פֿון דעם גרויסן סוב־קאָנטינענט – דרום־אַפֿריקע. אַלע אַנדערע: קאָלירטע, פֿון ווײַס־שוואַרץ נאָכקום, אינדיער, כינעזער וכדומה, זענען געווען סעגרעגירט אין גרופּעס אָן רעכט.

מײַן נענטערער קאָנטאַקט מיט די אַלע מינים אַפּאַרטהייד־דערדריקטע איז געווען די קליידער־פֿאַבריק. איך האָב גלײַך דערפֿילט דעם מאַכטיקן אײַזערנעם פֿויסט פֿון שוואַרצן מאַסיוון כּוח, וואָס הענגט איבער דער שטאָט. אין אים האָט געקאָכט געצוימטער געדולד און רעוואָלט. און פּאַראַלעל צום געראַנגל מיט אייגענער רעהאַביליטאַציע און אויפֿבויען אַ נײַ לעבן אין די שווערסטע באַדינגונגען, האָב איך אויפֿמערקזאַם און כּסדר נאָכגעפֿאָלגט דעם אַלץ מער וואַקסנדיקן מוטיקן געראַנגל פֿון דער שוואַרצער אומבאַשיצטער מאַיאָריטעט קעגן דער באַוואָפֿנטער פּאָליציי־סיסטעם, וואָס האָט דערגרייכט דעם קולמינאַציע־פונקט אין די סוף אַכציקער יאָרן. ווי אַ זײַטיקער צוקוקער, וואָס האָט זיך אידענטיפֿיצירט מיט זייערע געראַנטירט צילן, האָב איך מיטגעציטערט און געוויין שטאָלץ אויף זייערע נצחונות. איך האָב געדענקט, ווי מיט מער ווי 30 יאָר צוריק האָב איך געלייענט, ממש מיט כּוונה, יעדעס פּיצל נײַעס פֿון מאַנדעלאַ־פּראָצעס און ער איז אויסגעוואַקסן אין מײַנע אויגן צו דער הערשאָפֿט־פֿירער־פֿיגור פֿון דער שוואַרצער רעוואָלוציע קעגן אַפּאַרטהייד־רעזשים. און ווען ער איז באַפֿרײַט געוואָרן, האָב איך עס געזען ווי דעם פֿרײַדטאָג און אַ צייכן פֿון אַ נײַער, פֿרײַער צײַט. און ווען ער איז אויסגעקליבן געוואָרן אין 1994, ווי דער ערשטער שוואַרצער פּרעזידענט פֿון דרום־אַפֿריקע, איז עס אויך געווען מײַן יום־טובֿ: ווי אַ יידּ, וואָס האָט דורכגעלעבט און איבערגעלעבט דעם דײַטש־ראַסיסטישן טויטקורס.

צום סוף־אָנהייב 1993–1994, האָב איך אָנגעשריבן אַ פּאָעמע, יאָהאַנעסבורג, 1993, ווו אויף דער פּאַן פֿון מצבֿ און שטימונג אין דער שטאָט ברענג איך דעם עפּיזאָד פֿון מאַנדעלאַס אַרײַנמאַרש אין סאָוועטאָ און דעם ענטוזיאַסטישן קבלת־פּנים פֿון די צענדליקער טויזנטער פֿאַרזאַמלטע, וואָס זענען געקומען הערן די בשׂורה פֿון שליח און זײַן שליחות. צום ערשטן מאָל, זינט דער האָלענדער וואַן ריבעק, האָט מיט בערך 350 יאָר צוריק אַראָפּגעשטעלט זײַן פֿוס אויף דעם דרומדיקן שפּיץ פֿון אַפֿריקע־קאָנטינענט, זענען די אמתע אַלט־אײַנגעזעסענע מענטשן פֿון דעם לאַנד געוואָרן סווערען, באַפֿרײַט פֿון אַלע קאָלאָניאַליסטישע און צו לעצט אַפּאַרטהיידישע באַצווינגער.

דעם פרק אין מײַן געשיכטע טאָר איך ניט איבערהיפּען; פונקט ווי איך האָב רעקאָרדירט אונדזערע קרובֿ 50 יאָר לעבן דאָ, האָב איך געפֿילט, אַז מײַן חובֿ איז צו פֿאַרצייכענען דאָס געפֿענטע קעגן ראַסן־דיקטאַטור, וואָס האָט צו מיר רעפֿלעקטירט פֿון מײַן אייגן לייב און לעבן. איצט, נאָך פֿיר יאָר אין דער נײַ־אויפֿגעקומענער דעמאָקראַטישער דרום־אַפֿריקע, ווייס איך שוין ווי שווער די אויפֿגאַבע איז און די אָן אַ שיעור פּראָבלעמען ביים אינשטעלן אָרדענונג, רו און שלום אין לאַנד גופֿא. דער גורל פֿון וועג־אויסטרעטער און פּיאָנערן איז תּמיד אַ האַרטער. דערפֿאַר טראָג איך צו אַ ברכה און דאַנק צו זיי און צו דעם וווּנדערלעכן זוניקן לאַנד פֿון גרויסע דערוואַרטונגען און האָפֿענונגען.

ס'איז מיטן דעצעמבער 1997. איך ווייס אפֿשר וויניקער ווי תּמיד ווי מײַן לעבן וועט זײַן, וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען און ווי ער וועט אויסזען. אָבער כ'האָב נאָך אַלץ פֿלענער און ציל, אָן חשבון פֿון צײַט. מסתּמא איז עס אַ מין זיכערהייט־קנעפּל אויף ניט אַנטמוטיקט צו ווערן און זיי אויפֿגעבן.

זינט מײַן לעצטן ביקור אין ישׂראל, אין 1990, האָב איך מחוץ דרום־אַפֿריקע מײַן פֿוס ניט אַרויסגעשטעלט. און אויך דאָ בין איך ניט צו ווײַט און ניט אויף צו לאַנג געווען אַוועק פֿון דער היים. שוין פֿולע צוואַנציק יאָר איז דער זעלביקער אַדרעס גילטיק פֿאַר אַלע מײַנע קאָנטאַקטן: בריוו, טעלעפֿאָן און טרעפֿענישן, און זיי ווערן באַדויערלעך אַלץ ווייניקער און שיטערער, ווי אַן אויסכאַפענישׂ. אַלע יאָרן, בפֿרט אין די לעצטע פּאָר דעקאַדעס, בין איך געווען דער עדות פֿון אַ וויטיקדיקער יידיש־ירידה, אין ריידערס און שאַפֿערס, אין אַלע לענדער פֿון קיום־הלשון. איך האָב געדרוקט אין די צײַטונגען און צײַטשריפֿטן, וואָס זענען ניטאָ מער. אין דער פֿאַרלעצטער „ישׂראל־שטימע", וואָס איז שוין געווען אַריבער 40 יאָר אַלט, האָב איך נאָך באַוויזן צו זען פֿראַגמענטן פֿון מײַן איבערזעצונג פֿון דער פּאָעמע „ליטע" און מאמר וועגן מיראַ סקלאַרעוו. ס'איז דערשרעקנדיק ווי גיך דאָס אַלץ פֿאַרשווינדט און ס'ווערט טונקל אין אונדזער אינזיך און אַרומזיך.

און פונקט ווי אין מאַסן־אומבראַנג, בעת די „עס־עס" האָט אונדז געמאָרדערט, גופֿים און לעבעדיקע יידיש־צינגער, טראַכט איך אויך איצט: כּל־זמן ס'איז נאָך פֿאַראַן אַן אָטעם פֿון לעבן, ניט קאַפּיטולירן! וויל איך נאָך ניט מאַכן אַ חשבון־הנפֿש, דאָס טוט מען וועט מע געזאָגט זיך מיט אַלע האָפֿענונגען און חלומות. נאָר איך וויל בקיצור מאַכן אַ שטיקל חשבון פֿון שאַפֿערישן אינוועסטאַר. דערמאָנען און פֿאַרצייכענען צום געדענקען, וואָרעם קיין יורשים זענען צום באַדויערן ניטאָ, ניט אין דער משפּחה און ניט פֿון חבֿרים. וויל איך עס דאָ, ביים סוף הספֿר טאָן, וועט דאָס קנײַלכל לעבן איז געווארן קליין און מאָגער, תּיכף טאָן! און דער חשבון איז ניט בוכהאַלטעריש, נאָר בילדלעך־געדאַנקלעך.

אין אַ פּאָר וואָכן אַרום וועל איך זיך אַרײַנדרייען אין מײַן נײַנציקסטן יאָרקרײַז אַרום דער זון. כ'האָב מערערע מאָל געמאַכט מײַנע ליבע־דערקלערונגען צו דער זון. צו איר, די אם כּל חי, האָב איך געשריבן אַ סעריע סאָנעטן. איך האָב אַפֿילו פֿובליקירט אַ גרויסע פּאָעמע מיטן טיטל „המוציא שמש מן השמים" (יידישע קולטור מײַ־יוני 1997), איך האָף נאָך לאַנג הנאה צו האָבן פֿון איר גאָלד־

שטראַליקן ליכט. 1998, דעם 7טן סעפּטעמבער, וועט עס פֿאַסירן: איך וועל, אַ באַלאָדענער מיט ביטערע און זיסע יאָרן און געבויגן, אַרײַן אין זיקנה־קלוב, אַרומגעקרײַזט פֿון די נאָענטסטע און טײַערסטע: ראָז, די קינדער און אייניקלעך. און אָט דעם ספֿר, די קאַלענדאַרישע כראָניק־מאַפּע פֿון מײַן לעבן, וועל איך האַלטן אונטערן אָרעם, ווי אין די קינדער־יאָרן, ווען כ'בין געגאַנגען אין חדר, צי מיטן טאַטן אין אַ יום־טובֿ אין שול, פֿלעג איך אַזוי האַלטן דעם חומש, צי דעם סידור, און מײַן קינדיש הערצל איז פֿול געווען מיט גליק און חדווה.

אין דעם בוך האָב איך אַלץ אָפֿן און פֿרײַ דערציילט, אָבער מײַן האַרץ האָב איך ניט געקענט מאַכן רעדן. עס איז דער טיפֿסטער קוואַל פֿון פֿרייד און טרויער, וואָס קען אייביק ניט אויסגעשעפּט ווערן. און פֿון אָט דעם קוואַל זענען מײַנע יאָרן אַרויפֿגעשוווומען צום זכרון, און פֿון זכרון צו אָט דעם ספֿר הזכרונות. אָט די געשעענישן און פֿאַקטן, וואָס זענען רעקאָרדירט אויף די בוכבלעטער, ווערן באַשטראַלט מיט די סאַמע עמאָציאָנעלע שפּירונגען פֿון האַרצן. אַנדערש האָט עס גאָר ניט געקענט זײַן, וואָרעם מײַן האַרץ האָב איך תּמיד געטרויט. עס איז מײַן אינטימער בעל־סוד און אויפֿהאַלטער פֿון מײַן לעבן אין אַ מסופּנער עפּאָכע. און עס איז ווונדערלעך הײַנט, צו פֿאַרמאַכן די אויגן און זען דאָס בילד פֿון יענעם יידישן קאַצעטניק, אויף דער שמאָל־שמאָלער שמוציקער שוועל פֿון דאַבאָו־לאַנד און איבער אים פֿאָבעט דער שוואַרצער פֿליגל פֿון טויט. און אין די זעלביקע רגע־אייביקייטן פֿאָמפּעט דאָס אָפּגעשוואַבטע האַרץ טראָפּנדלעך לעבן אין אויסגעקוואַרטן גוף פֿון קוים דרײַ מיט אַ האַלב צענדליק קיום־וואָג. בײַם תּהום־אַראָפֿזינק אַזאַ האַרץ־געטרײַשאַפֿט!

און שוין איבער פֿופֿציק יאָר נאָך יענעם קריזיס־חודש, אַפּריל 1945, ווי מיר לעבן אין האַרמאָניע און שלום. און פֿלוצעם, פֿון העלער הויט, דאָס האַרץ. עס איז מאַרץ 1996. איך האָב ערשט געהאַט אַן אויג־אָפּעראַציע, קאַטאַראַקט, און דאָס צווייטע אויג וואַרט. שוין באַלד צען יאָר ווי עס ציט זיך, מיט טראָפּנס און וויזיטן צום דאָקטער, וואָס נעמט צו אַ סך צײַט, און דאָ איז אונטערגעשפּרונגען דאָס האַרץ. זאָגט דער דאָקטער: אַריבערגעהיפּט אַ טאַקט אין נאָרמאַלן ריטעם. איך מוז תּיכף גיין זען דעם ספּעציאַליסט. איך נעם עס אויף רויק און גלייב קוים, אַז מײַן האַרציקער באַגלייטער זאָל עס האָבן געמיינט ערנסט. איך האָב זיך נאָר געגריבלט אין אַ מין רעטעניש: ווי קומט עס צו מיר? און עס איז געבליבן אָן אַ באַשייד. דער איינציקער איבערריַס: איך שלינג פֿון דעמאָלט דרײַ מאָל אַ טאָג פּילן, אָבער מײַן צוטרוי צום האַרץ איז ווי געווען.

איצט, אַ יאָר און דרײַפֿערטל שפּעטער, מיט אַ רויק האַרץ, טראַבט איך צו קאָמפּלעטירן די גרעסערע אַרבעטן וואָס זענען מיר אויס וויכטיק און נייטיק, אי פֿאַר זיך און מײַן משפּחה, אי פֿון אַ בריטערן קוקווינקל פֿון אַ טויזנט־יעריקע פֿאָלקסקולטור, וואָס שליסט זיך אָפּ. אין די נאָכמלחמה־יאָרן, ווען יידיש האָט אַ וואָקס געטאָן מיט פֿרישאויפֿוואַך און נײַאויפֿבוי, זענען די באַגריפֿן אָפּשלוס און חתימה ניט מער געווען אין מײַן אַרבעט־לעקסיקאָן. אין מײַן ספֿערע, אין דײַטשלאַנד, נאָך דעם אין דרום־אַפֿריקע, האָב איך זיי געזען ווי שׂונאים וואָס

לויערן אויף מײַן ייִדיש לשון און קולטור. אין מײַנע מאמרים, האָב איך אָן רחמנות „געקוילעט" די פֿאַלשע נבֿיאים, וואָס זאָגן אָן דעם גיכן סוף פֿון ייִדיש, און שפּעטער האָב איך געטריבן פֿון זיך די בייזע מחשבֿות, ווי זלידנע פֿליגן, ווען כ'האָב אַלץ שטאַרקער דערפֿילט און איבערגעלעבט די ירידה פֿון ייִדיש. עס איז געווען מײַן פערזונלעכע טראַגעדיע, און אין מײַן האַרץ – דער שוואַרצער שפּיגל וואָס אין אים האָבן געגליווערט די שאָטנס פֿון מײַן חורבן־פֿאָלק, וואָס צו אים האָב איך געהערט און פֿון זײַן מיט אים האָב איך דעזערטירט צום לעבן און זיך גערַאַטעוועט, אין ווידער־אויפֿקום, מיט ייִדיש. איך האָב ניט געווָאָלט, ניט געטאָרט און ניט געקאָנט פֿאַררַאַטן מײַן ייִדיש פֿאָלק. עס איז געווען אַ שארית־הפּליטה פֿון דעם היימישן נעבטן, וואָס האָט אַרויסגעטראָגן פֿון די פֿלאַמען דעם אייגנציק־ציטערדיקן ירושה־רעשטל: דאָס לשון. אין אונדזערע נשמות איז עס געווען אײַנגעקריצט מיט בלוט און פֿײַער. און ס'איז געווען מער ווי סתּם אַ שפּראַך, עס איז געווען אַ מצבֿה. אַ חובֿ. נאָסטאַלגיע.

אַוודאי האָט מען זיך שוין געקענט באַגיין אָן ייִדיש, ווי אַ קאָמוניקיר־מכשיר, לעבנדיק בין הגויים. אָבער אונדזער ייִדיש פֿון בלוט און פֿײַער האָט אין אונדז און מיט אונדז ווײַטער געלעבט. וועך פֿון אונדז וואָלט געקענט פֿאַרגעסן די טויזנטער־טויזנטער פֿון די געטאָס, קאַצעטן, קרעמאַטאָריעס, וואָס רויך און קוילן האָבן אַוועקגעטראָגן צו די פּוסטע הימלען זייערע טענות, קרעבצן, תּפֿילות אויף מאַמע־לשון.

און דאָס איז די אמתע סיבה וואָס איך קלאַמער זיך אַזוי שטאַרק אין מײַן ייִדיש שאַפֿן. פֿאַר מיר איז עס ניט נאָר אַן אָרגאַנישער חלק פֿון מײַן גײַסטיק און פֿיזיש לעבן, נאָר אויך פֿון זייער טויט וואָס האָט אונדז צוזאַמענגעשמאָלצן אין איין חורבן־אוניוועלט. אין דער דימענסיע וואָקסט אַריבער מײַן קולטור־שעפֿערישע אַרבעט, און אַלע אַרבעטן פֿון דעם מין, איבער יעדער פּראָבע פֿון ווערט און צוויט. אונדזער חורבן וועט אייביק ניט פֿאַרגיין. עס איז ניט בלויז אַ היסטאָרישער עפּיזאָד פֿאַר געשיכטע־ביכער און יזכור־טעג, עס איז די אויסדויער־און־טרויער פֿאָן פֿון ייִדישן פֿאָלק; און אויף דער פֿאָן וועט און מוז ייִדיש לעבן, וויַיל אָט די שפּראַך איז דער חורבן־קאָליר פֿון גבֿורה און אומקום – און זי געהערט אויך צו דער נײַער ישׂראל־גבֿורה און דעם נײַעם עבֿרית־רענעסאַנס, ווי דער גרינער און מאַבטיקער צווײַג וואָס איז אַרויסגעוואַקסן פֿון דעם גלות־שטאַם.

אין דעם קאָנטעקסט פֿון טראַבטן, פֿיל איך, אַז איך דאַרף אויספֿירן די עצה פֿון מײַן האַרץ און נאָכן אַרויסגעבן אָט דעם מעמואַרן־ און טיילווײַז קאָמענטאַרן־בוך פֿון מײַן לעבן, אויסדרן, רעווידירן און אָפּדרוקן נאָך דרײַ ייִדישוועלט, וואָס דאָס ערשטע דאַרף זײַן אַ לידער־צונויפֿזאַמל פֿון די צעזייטע און צעשפּרייטע אין כּלערליי צײַטשריפֿטן אין אַלע עקן ייִדישוועלט. נאָך דעם אַ פֿולן צונויפֿנעם פֿון מײַנע צענדליקער קריטיק־אַרטיקלען וועגן ביכער און שרײַבערס, עסייען א"אַ זשאַנערס, כּדי זיי צו געבן אַ קיום. ואַחרון אַחרון: אַ פֿיקציע־רעאַליסטיש פּראָזעוועלט, „דער טאַראַקאַן־מענטש", וואָס די ערשטע פּרקים זענען מיט עטלעכע יאָר צוריק געדרוקט געוואָרן אין „די צוקונפֿט". עס ליגט אין מײַן טישקעסטל שוין אַ סך יאָרן.

איך רייד שוין ניט פֿון די אַלע אָנהייבן און שאַפֿערישע עקספּערימענטן, נאָטיצן, פֿרוווון, צעטעלער אין אָנגעשטאָפּטע גרויסע קאָנווערטן, וואָס אויף זיי אויססאָרטירן און געבן אַ שטיקל תּיקון, דאַרף מען האָבן נאָך אַ לעבן. און אַלץ וואָס כ׳האָב אָנגעזאַמלט איז אין פֿול פּשטות מײַן עצם לעבן, זײַן וואָכעדיקייט און די קליינע פֿרײַדן פֿון יידיש־שאַפֿן, אָן וועלכע ס׳ניט איז פֿרעטענזיעס אויף אַנטדעקערישקייט און גרויסקייט. אַלע אידעען, טראַבטונגען, פֿונקט ווי די פּאַסירונגען און פּאַקטן, זענען אויטענטיש מײַנס. אין אַ וועלט וואָס איז איבערגעפּלייצט מיט בײַטונגען און נײַקייטן פֿון געדאַנקען, טעכנישע ווונדערס און פֿיקציע, האָב איך בלויז צוגעגעבן, מיט דער גרעסטער באַשיידנקייט. מײַן יידישן וואָרטקלאַנג און דעם ספּעציפֿישן טאָן פֿון מײַן אָריגינאַל, היים און משפּחה, און די פֿאַרב פֿון מאָדערנעם און גרעסטן יידישן חורבן, אויף ווי ווײַט ס׳איז מיר מעגלעך געווען עס צו טראַנספֿאָרמירן אין שורות. ס׳רובֿ אין פֿרײַערדיקן בוך. און אין דעם בוך – דער שווערער וועג פֿון אַ היימלאָזן יידישן אימיגראַנט אין דרום־אַפֿריקע און די אָן אַ שיעור שטרויכלונגען און נסיונות בײַם בויען אַ נײַע היים.

דער מצבֿ, אין וועלכן איך געפֿין זיך איצט, גײַסטיק און פֿיזיש, איז מער סטאַביל ווי אין אַלע צײַטן פֿרײַער. מיר האָבן מער מיטלען אויף צו לעבן גאַנץ באַקוועם, אין אַ גרויס הויז, און דער עיקר, זײַן אַרומגערינגלט מיט זאָרג און ליבשאַפֿט פֿון די משפּחה־מענטשן, קינדער, אייניקלעך פֿון נאָענט און ווײַט. דאָס געזונט בײַ אונדז ביידן, איז, נאַטירלעך, אָפּגעשוואַכט פֿון יאָרן אָנשטרענג און לײַדן, מיר נוצן אָפֿט דאָקטוירים און גרויסע דאָזעס מעדיצין. פֿאַרשטייט זיך, אַז דער נערוון־אָנרייץ איז זייער סענסיטיוו און מע מוז זײַן שטאַרק געהיט, כדי צו געניסן פֿון דער אַטמאָספֿער פֿון רו און שטילקייט.

לעצטנס, כאָפּט דער זכרון אַלץ מער אונטערהינקען, און אָפֿט טאַפּ איך אין זײַנע פֿאַרטונקלטע לעכער אויפֿצוזוכן אַ פֿאַרלוירן ווארט, אַ נאָמען, אַ פֿראַזע. אָבער אויסטערליש און מאָדנע איז מײַן קלאָרע געדענקשאַפֿט וועגן מײַן לעבן, היים, משפּחה, שטעטל, ווי עס וואָלט געווען אָנגעשריבן אויף מײַן מוח־טאָוול מיט אַ שריפֿט וואָס די צײַט איז ניט מסוגל צו פֿאַרמעקן. נאָר איין זאַך וואָס האָט אין מיר אַ זעץ געטאָן מיט אַ שטאַרקן אימפּאַקט און געווירקט ווייטיקדיק אויף מײַן פּסיכיק, איז די טאָטאַלע טויבקייט. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן בערך אין 1953, מיט אַ געקלאַנג און גערויש אין אַן אויער, שפּעטער, אַ ביסל ווייניקער, אין צווייטן. און אין פֿאַרגרעסערנדיקע סטאַדיעס געשטיגן, ביז אין אָנהייב די 90ער האָט עס לחלוטין באַשעדיקט מײַן הערקראַפֿט. פֿאַר מיר איז עס געווען אַן אומפֿאַרדינטע שטראָף, וואָס איז אויסגעפֿירט געוואָרן פֿעריאָדיש אָבער פּערמאַנענט און אָן חסד. צורויבן מײַן פֿרײַהייט צו הערן ווערטער, אַ ניגון, אַ לעקציע, איז געווען צו אַבזוריותדיק, און כ׳האָב געפֿילט בושה, דעגראַדאַציע. צו לעצט האָט מיך באַהערשט אַ שיפֿלות־קאָמפּלעקס, וואָס האָט אויפֿגערעגט אַלע מײַנע קאָנטאַקטן מיט אַלע געזעלשאַפֿטלעכע פֿונקציעס און מיט דעם אַרום. איין גליק: די משפּחה. די טעראַפּישע הילף, און אויך אַ טרייסט אין דעם, איז געקומען פֿון ראָזען, מײַן בעסטער און נאָענטסטער קאָנטאַקט, און פֿון עוועלין, די אַנדערע

קינדער און אייניקלעך. זיי האָבן געהאַט און האָבן אויסערגעווײנלעך געדולד און פֿאַרשטענדעניש. אַ סאָרט רפֿואה איז אויך געווען דאָס שרײַבן בריוו דורך די אַלע יאָרן. טויזנטער בריוו און ענטפֿערס.

אין מײַן עלטער, געזונט־צושטאַנד און פּאָזיציע, וואָלט אַ ליאַדע בירגער זיך אָנגעכאַפּט אָן דער געלעגנהײט צו „מאַכן שבת", וואָס מיינט: אַרויסגיין אויף פּענסיע. אָבער ניט איך! איך וויל ניט און קען נאָך ניט סומירן מײַן אַקטיוו לעבן און לאָזן הענגען אין דער לופֿט אַלע פּראָבלעמען און ניט פֿאַרענדיקטע אַרבעטן. קיינער, חוץ מיר, וועט עס ניט טאָן און איך וועל זײַן חייב. ועל־כּל טאָר איך ניט אַוועקשטעלן דעם פונקט: פֿון דאָ הייב איך אָן אַ זיץ־און־וואַרט־פּראָצעס. אוי, חלילה! וואַרטן אויף דעם פֿון וואָס איך בין אין די גרעסטע סכנות אַנטלאָפֿן האָב איך צײַט. זאָל יענער וואַרטן. איך בין „ביזי", נאָך אַלץ פֿאַרנומען מיט טוענישן, פּלענער. אויף מײַן טיר הענג איך אויף אַ התראה: איך אַרבעט. ניט שטערן! און דאָס איז טאַקע די דרינגנדיקע אַרבעטן וואָס כ'האָב דאָ אָקערשט־ערשט דערמאָנט. און כ'וועל זײַן גליקלעך אויב כ'וועל קענען אַלץ פֿאַרענדיקן און אויך מתקן זײַן געמאַכטע פֿעלערן. דאָס וועט זײַן דער בכבֿוד־סטאַטוס פֿאַר מײַנע זיקנה־יאָרן. תּמיד האָב איך געוואָלט בלײַבן אַ יונגל. יונגשאַפֿט איז פֿאַר מיר געווען זון, ליכט, פֿרײַד, וואָס האָט תּמיד דערהויבן מײַן גײַסט און מוט. און אויב ניט זײַן בפֿועל יונג, נאָר להיפוך גאָר, איז כאָטש אויף אַ ווײַלע זיך פֿאַרגרימירן און שפּילן און דורכלעבן ווידער די ראָלע.

אַלע שיינע ליבעס הייבן זיך אָן מיט „עס איז געווען אַ מאָל" – אַמאָליקע. זיי זענען געווען זיס פֿאַרן גוף, ווי אַלע תּאוותדיקע נאַשערײַען. איצט באַגער איך לחם לנפֿש, גײַסטיק און קרעפֿטיק ברויט, אַז מײַן האַרץ זאָל זיך צעשפּילן אין העכערע ספֿערן פֿון הנאה. און מײַן שׂר־החיים, וואָס רוט אין מיר אַלע יאָרן, זאָל מיטפֿלײַען און מיר אַרײַנלוישפּערן אין אויער: ווייך־ווינטלדיק יפֿה דרשת. האָסט זיך פֿאַרדינט צו האָבן נאָך אַ שמיצל יאָרן. און איך וועל ציטערן פֿון פֿרײַד, ווי תּמיד בעת איך דערוואַרט אַ ליבטיקע מתנה און בין אין הוילע ציטערניש, אַז די האָפֿענונג זאָל זיך ניט אויסלעשן. איך ווייס צו גוט, אַז דאָס איז נאָר דער רצון מײַנער, און דאָס קול פֿון מײַן געמיט איז ניט קיין גאַראַנטיע. איך פֿאַרמאָג ניט קיין קרעדיט אין ליבטיאָרן־באַנק פֿון אונדזער זוניקן אוניווערס. אין אַ וועלט פֿון פֿאַרגייקע חלומות און אָן איינוועג־סוף איז מײַן באַלאַנס נעגאַטיוו, מיט אָן אַ שיעור נישטן: ניט איך שלאָג זיך על־חטא און ניט איך שרײַ הושע־נא. ניט איך קלײַב מעדאַלן און ניט איך טובֿל זיך אין הייליק־מוטנע וואַסערן פֿון פּירסום. ניט איך הער אַ גלאָק זאָל אויסקלינגען מײַן נאָמען און ניט איך הער אַ האָנט זאָל אָנקלאַפּן אין מײַן טיר. און זינט דעם חורבן האָב איך מער ניט געהערט אין מײַן האַרצן דאָס קול פֿון מײַן יידישן גאָט.

איך זוך אַ פֿאַרמל פֿאַר מײַן איך, ווי אַ גאַנצקייט, ווי אַ שלמות, ווו עס זאָלן זיך צוזאַמענבינדן די צוויי עלעמענטן, יונגשאַפֿט און אַלטשאַפֿט, אין איינסקייט. איך פֿרוו נאָך אַלץ צוזאַמענשמעלצן דעם איך מיט מײַן וועלט אין האַרמאָניע, זיי זאָלן זײַן אידענטיש און ווי אַ רעזולטאַט זאָל אויפֿקומען דער פֿולער אימאַזש פֿון

אַ מענטש און זײַן לעבן. דאָס האָב איך געוואָלט דערגרייכן מיט דעם בוך, ווו כ'האָב ערטערווײַז פֿרובירט מישן די כעמיע פֿון אַלט־יונג, לויט מײַן רעצעפּט, ווי איך האָב עס אין פֿאַרשיידענע סיטואַציעס און צײַטן געפֿילט. און עס האָט ניט געאַרבעט, ווײַל אַזאַ כישופֿדיקע מעטאַפֿיזיק איז קײַנמאָל אַלע געזעצן פֿון נאַטור; עס איז בלויז פֿאַנטאַזיע און פֿיקציע, וואָס געשעט אין ליטעראַטור און פֿילם. אָבער האַלטן זיך יונג, און דאָס איז שוין אויך אַ דערגרייך, קען מען אַפֿילו פֿראַקטיצירן זיך האַלטנדיק בײַ אַ צווייטנס אָרעם אָדער זיך אָנשפּאַרנדיק אויף אַ שטעקן. אַזוי זעט אויס די אילוזאָרישע יוגנשאַפֿט, על־פּי דעם אויפֿמונטערנדיקן זאָג: מע איז אַלט ווי מע פֿילט זיך – און דאָס איז בפֿירוש אַן אָנוווונק: פֿיל זיך יונג!

בײַ דעם שטײַג איך אַרויף צום טרעפּל „נײַנציק". נאָר איין זאַך וויל איך פֿאַרבײַטן: אַנשטאָט „יונג" זאָגן „אַרבעט". איך זוך ניט קיין פּסיכישע סגולות, נאָר איך וויל פּשוט ממשיך זײַן מײַן וועג. איך וויל נאָך בלײַבן בײַ דעם וואָס איז געווען, ניט געמינערט אַ האָר. און פונקט ווי כ'גיב ניט אויף מײַן גלויבן און קרעדאָ, אַזוי גיב איך ניט אויף מײַן אַרבעט. איך פֿיל זיך פֿאַר קיין זאַך און קײנעם ניט שולדיק און כ'האָב ניט קיין גרונט אויף קיין זאַך וואָס כ'האָב געזאָגט, געטאָן, געשריבן, חרטה צו האָבן. כ'האָב אַלץ געטאָן מיטן פֿולן באַוווּסטזײַן און ס'איז מײַן מענטשלעכער כּבֿוד און שטאָלץ צו טראָגן דאָס פֿולע אַחריות. ס'איז בפֿירוש ניט קיין ווידוי, ווײַל איך פֿיל זיך ניט זינדיק הײַנט. הײַנט זוך איך ניט קיין גרויסקייט און ניט קיין לאָרבערקראַנץ. עס איז מיר גענוג מײַן ווינציקער קרעדיט אויפֿן פֿעלד פֿון יידיש־קולטור און שאַפֿן. אָבער מײַנע ווײַטערדיקע טעג, אויף וויפֿל ס'איז מיר נאָך באַשערט, ווייל איך פֿאַרענדיקן מיט מעשׂים, ווײַל איצט איז עס די אַרבעט וואָס פֿאַרשאַפֿט מיר הנאה.

אָט דעם ספֿר האָב איך אָנגעהויבן מיט אַ ספּאָנטאַן קורץ שורהלע, ווי דעם שליסל צום טויער פֿון מײַן לעבן: „איך... ווי גרויס בין איך? ווער בין איך?" די דאָזיקע אומזיכערע שאלות צום „איך", האָבן שוין ווי אָנגעצייכנט אַלײַנקייט און פֿאַרלוירנקייט. ס'איז געווען קורץ נאָך מײַן „צווייטן חורבן", אין דרום־אַפֿריקע. איך בין געווען דערדריקט און פֿאַרמאַטערט פֿון די „פֿרנסה־מלחמהלער" און געגאַרט נאָך רו. די אָנגעיאָגטע ספּנה אויף אונדזער קיום איז אַוועק און איך בין געווען פֿרײַ – פֿון אַרבעט און באַלעבאַטים. חדשים לאַנג האָב איך זיך ניט געקענט קאָנצענטרירן אויפֿן כראָניקאַלן בראשית. אַלץ איז געווען אין אַ צעטומלענישׂ, וואָס האָט מיך דעפּרימירט, און מיט מײַן יידישן גאָט בין איך זינט יענעם גרויסן יידישן חורבן געווען אויף מעסערס. און מאָדנע, תמיד אומבאַמערקט און שטיל שלײַכט ער זיך אַרײַן אין מײַן מחשבֿה, דער טויזנטער יאָרן אַלטער לעגענדאַרער ישׂראל־גאָט פֿון סיני. און פֿון ס'נײַ הייבט זיך ווידער אָן דער אומפֿאַרענדיקטער אייביקער חשבון, ווי דער אַרויסרוף פֿון אונדזער גרויסן דיכטער לייוויק זאָגט: „דער חשבון איז נאָך אַלץ מיט דיר, באַשעפֿער, אויב אַפֿילו דו ביסט ניטאָ." (ציטירט פֿון זכרון). אָבער איך לאָז אויס אָט דעם ספּעקולאַטיוון „אויב", ווײַל איך ווייס, און מיר אַלע פֿון דאָרטן ווייסן, אַז דער גאָט פֿון די יידן איז מיט זײַנע יידן ניט געווען, בעת די ווייסטע שדים האָבן זיי געטריבן צום

גרוילטויט. און אַלע וואָס זענען דאָרטן געווען, אַפֿילו זײַנע ניט מער פֿאַראַניקע קידוש־השמניקעס, מעגן מיט אים פֿירן אָט דעם טראַגישן חשבון – און מסתּמא וועט ער אייביק געפֿירט ווערן.

דער דאָזיקער אָנפֿלי פֿון גאָט און דער קאָמענטאַר איז געקומען נאָך אַ לאַנגער הפֿסקה. עס איז געווען אַ פֿרימאָרגן־חלום נאָך אַ הייס־פֿאַרעדיקער דעצעמבער נאַכט. דעם לעצטן יאָר האָט אַ חלום זיך געמאַכט אַ טבֿע צו קומען בײַם סאַמע אויפֿוואַך. אָבער גאָט איז מיר קיין מאָל צו חלום ניט געקומען. און דעם טעות האָב איך זיך געכאַפּט, ווי נאָר כ'האָב דערהערט דעם מונטערן שלום־קלאַנג, וואָס האָט מיך אויפֿגעוועקט. ס'איז געווען דאָס קול פֿון מײַן חבֿר בעת אונדזער לעצטן ביקור אין קיבוץ בית־זרע, אָנהייב די אַכציקער. קענטיק, אַז אָט דאָס וואָרט פֿון פֿרידן האָט זיך געטראָגן אין די ספֿערן אָנדערטהאַלבן צענדליק יאָר, ביז עס איז אָנגעקומען אויפֿן ריכטיקן חלום־אַדרעס. אפֿשר איז עס געווען אַזאַ צײַטצייכן אים צו דערמאָנען. מײַן פּאָעמע קריקוועג הייבט זיך אָן מיט זײַן נאָמען: אַבֿרהם דרור. וויל איך דאָ פֿאַרענדיקן מיט דעם גרויסן וואָרט פֿון פֿרידן, לזכר אַלע מײַנע חבֿרים, די טײַערע און ליבע, וואָס רוען אין דער אייביקייט – שלום!

אין אָפּיס פֿון קליידער־פֿאַבריק „שלום" (זיצט) מײַן ברודער איציק, לוֹז העלמאַן, איך.
אָנהייב 50ער

אין זוֹ־לייק פּאַרק מיט יוגנט־חבֿרים פֿון קיידאַן (פֿון לינקס) ניסן בערגער, איך, יוסף סעטינג. אָנהייב 50ער

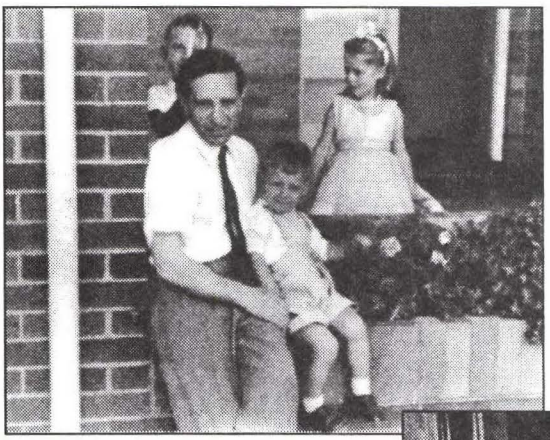

מיט די קינדער אין אונדזער הויז: איך (הינטער מיר – קאָפּ) מאָריס, עוועלין און העבערט. אָנהייב 50ער

אויף אַ קבלת־פּנים אין הויז פֿון אַבאַ שאַבאַן (זיצט), ראָז און איך. מיטן 50ער

מיט חיים גראַדע, בעת זײַן לעקציעס־באַזוך אין דרום־אַפֿריקע, אָקטאָבער 1963

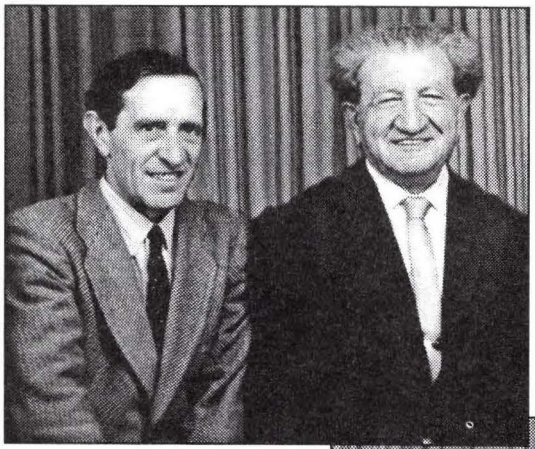

מיט יעקבֿ באָטאָשאַנסקי, בעת זײַן פֿאַטאַלן קולטור־באַזוך, אָקטאָבער 1964

מיט מרדכי צאַנין, בעת זײַן רעפֿעראַטן־טור איבער דרום־אַפֿריקע, אויגוסט 1968

אין שטאָט טשאַנין, אויפֿן וועג פֿון קרוגער חיות־פּאַרק

קבלת־פנים פֿאַר דוד טושינסקי, הרב הראשי קאַספֿער און איך. נאָוועמבער 1969

מיט איטשע און דזשעני גאָלדבערג אין זייער יאָהאַנעסבורג־האָטעל.
(רעכטס) איך און ראָז

מיט דוד טושינסקי, אַדאַ, ראָז און איך. נאָוועמבער 1969, אויף זײַן מיניאַטורן־אויסשטעלונג

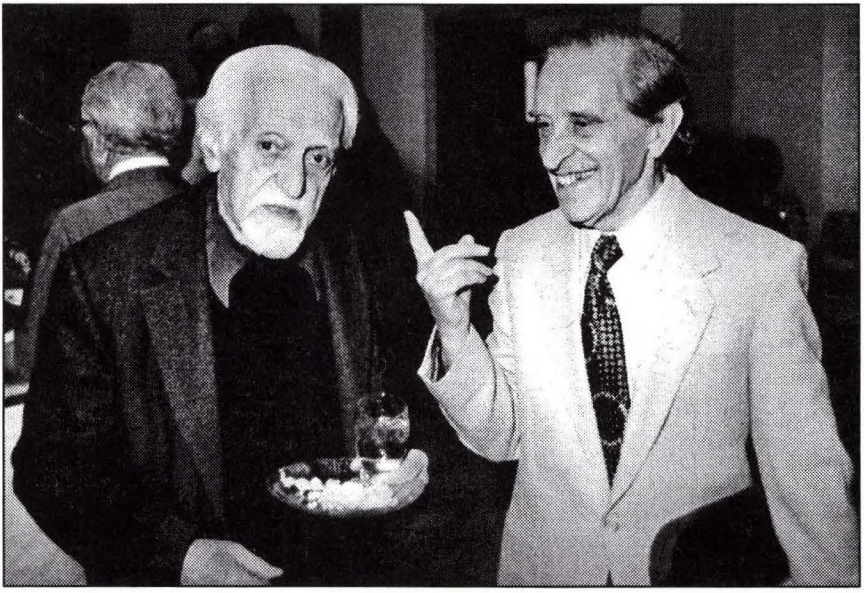

צוויי דודס – איך און פֿראַם. אויגוסט 1984

איך – בײַם פּולט. סעפּטעמבער 1984

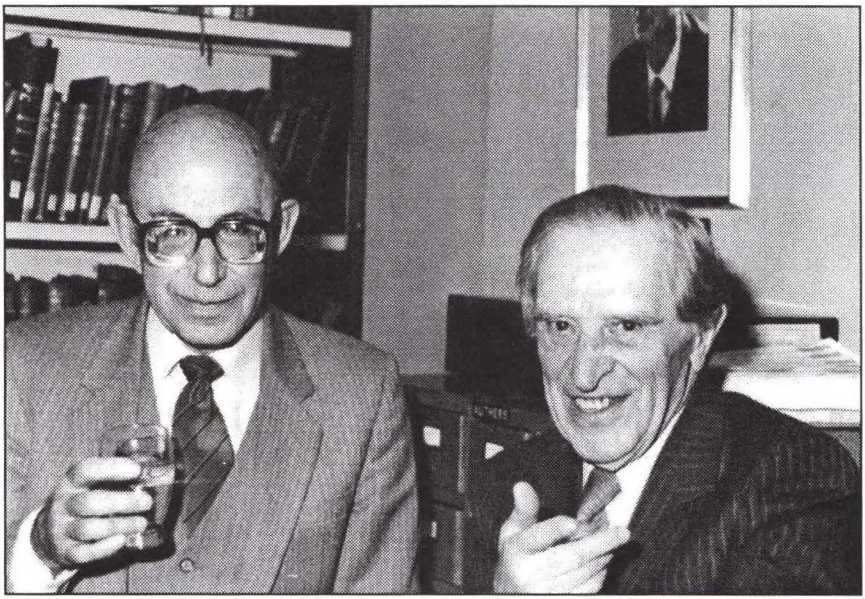

לכבֿוד אַרויסקום פֿון מײַן בוך „היימען, חלומות, קאָשמאַרן", אין וויטוואָטערסראַנד אוניווערסיטעט־ביבליאָטעק. פֿאָרזיצער, אַלעק גאָלדבערג, דירעקטאָר פֿון באָרד אָוו דעפּיוטיס, און איך. אויגוסט 1987

איך, בעתן פּרעזענטירן אַ קאָפּיע צו די ספּאָנסאָרס, ברידער (רעבטס) עלקאַן
און דניאל דזשייקאָבסאָן

בעת דער זעלביקער אימפּרעזע, אויגוסט 1987, אין זעלביקן זאַל, אונדזער משפּחה (ניט
אין גאַנצן פֿול) שרון, הערבערט, ראָז, עוועלין, זשיל, איך, לען עלען, אַלפּי, סטען און
זשעני ראָס (שרונס עלטערן)

עלטסטע אייניקל, עלען לעווי, 25, און קיילע־בעט, 5. ראָז און איך

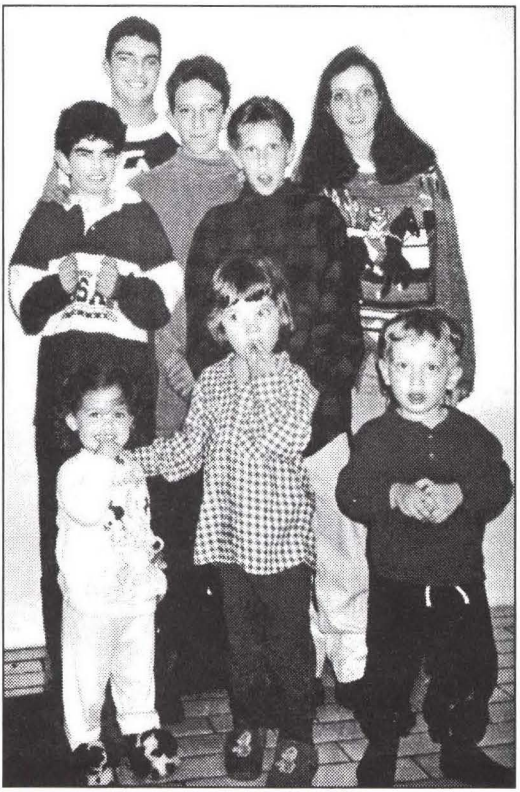

און אַלע אייניקלעך צוזאַמען (הינטן) עלען, יהונתן, זשיל (מיטן), בריאַן, דילאָן (פֿאָרנט), קיילע־בעט, מעלאַני, ברעט אין ישׂראל

סוצקעוער און איך (תּל־אָבֿיבֿ, יולי 1981)

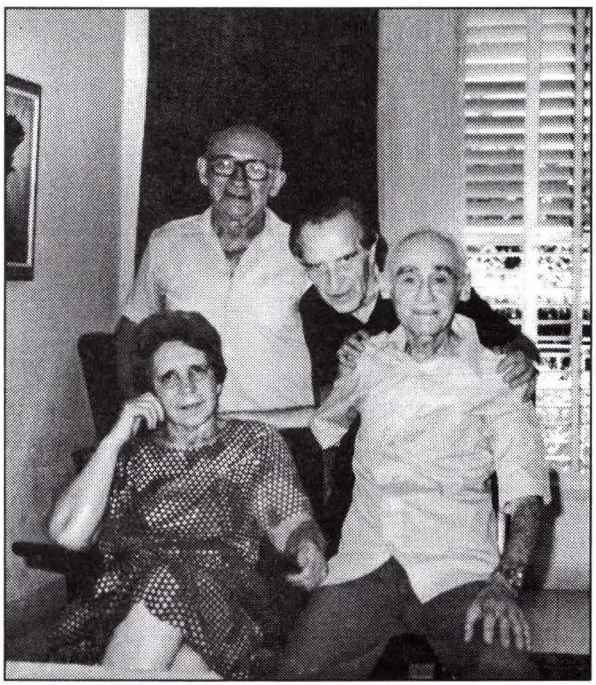

אין הויז פֿון יאָרנלאַנגע חבֿרים אין תּל־אָבֿיבֿ, ברוך אופּניצקי־אופּק און אסתּר, איך, מרדכי שנײַדער

אין בת־גלים, בײַ מינה יעקובסון־ראַנדער און איר טאָכטער לאה, איך און ברוך באַווילסקי. יולי 1981

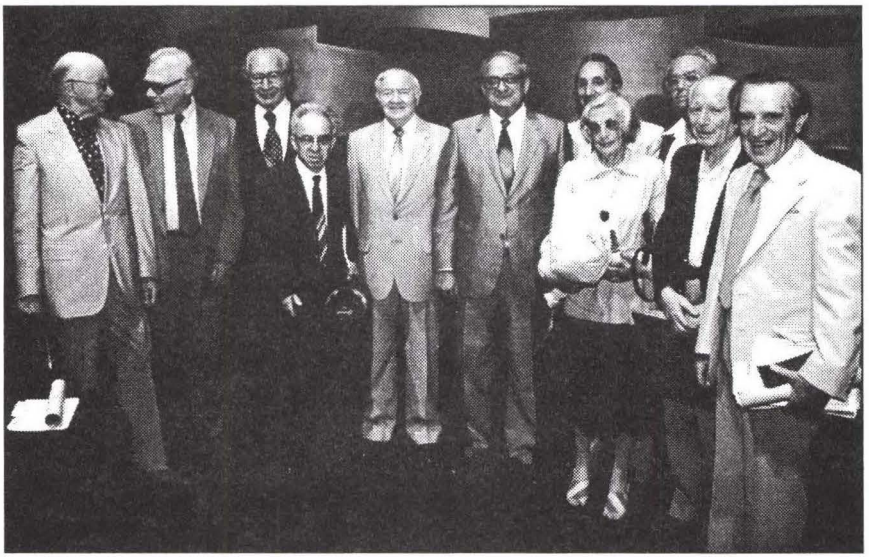

מאַנגער־פרײַז 1983 מײַ. באַגריסער־ערנגעסט, זשורי און פרעמירטע (פֿון רעכטס) איך, אַהרן קברתיני, סגן ראש־העיר פֿון תל־אָבֿיבֿ, יצחק אַרצי, הדסה רובין, אַבֿרהם קאַרפינאָוויטש, ישׂראל־פֿרעזידענט יצחק נבֿון, ד״ר אליהו ליפינער, פּראָפֿ׳ דבֿ סדן, מרדכי צאַנין, שלום ראָזענפֿעלד און אַבֿרהם סוצקעווער

איך (בייַם מיקראָפֿאָן) באַגריס אין נאָמען פֿון די פּרעמירטע

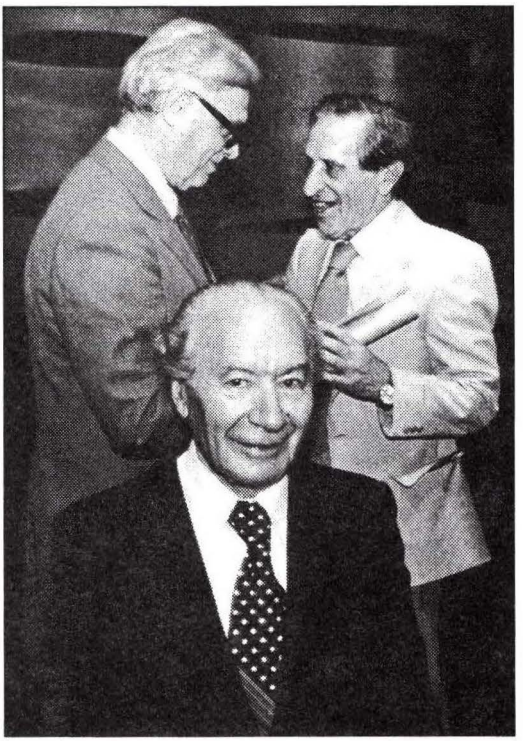

פּאָרזיצער פֿון מאַנגער־פּריזן
דירעקטאָריום פּרעזענטירט מיר
דעם פּריזן (פּאָרנט) מ. צאַנין

פֿראַגמענט פֿון פובליקום (ערשטע שורה, לינקס) ראָז און פֿריידקע סוצקעווער

סוצקעווער,
איך און דבֿ סדן

אין הויז פֿון מײַן קוזין אין רמת־אלידהו, אַהרון גראַץ (2טער פֿון רעכטס) און פֿרוי. איך, אַלטער כץ־שפּיראָ און בלהה. (שטייען) צילה גראַץ און ראָזי.

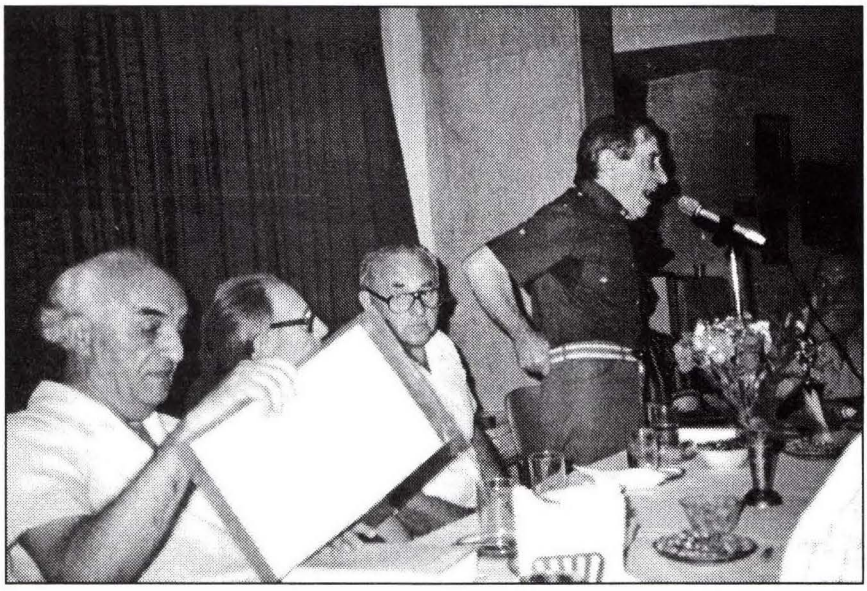

קבלת־פּנים לכּבֿוד מיר אין איגוד יוצאי ליטא, אירגון יוצאי קיידאַן און חבֿרים שרײַבערס. בײַם מיקראָפֿאָן: איך, שמואל הררי, הירש אָשעראָוויטש און מאיר יעלין.
מאַרץ 1984

די געסט בײַ די מיט כל־מטעמים און משקה סערווירטע טישן

צאַנין און ראָז אין תל־אָבֿיבֿ. מאַרץ 1984

סוצקעווער און ראָזן,
אין אַ רעסטאָראַן אין
תל־אָבֿיבֿ. פֿעברואַר
1985

אין ירושלים,
בײַ זאַליע און אַרלין
מילער אין הויז:
איך און יאָסל
בירשטיין

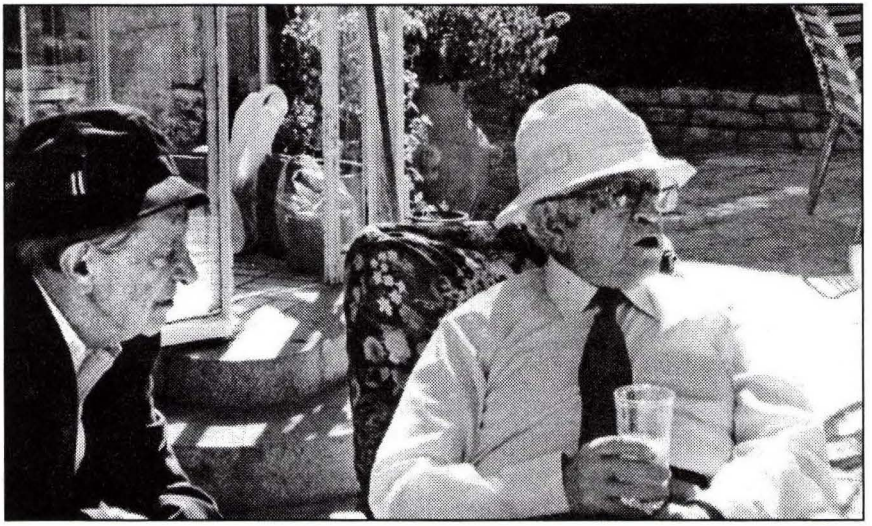

אין ירושלים, בײַ זאַליע און אַרלין מילער אין הויז: איך און פּראָפֿ׳ סאָל ליפּצין

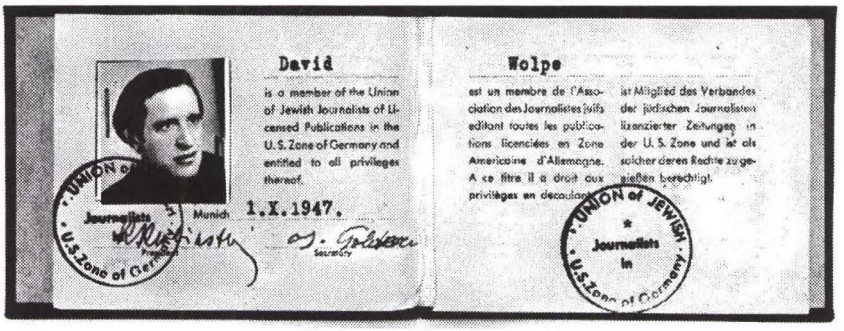

Union of Jewish Journalists 1/X/1947
פֿאַרבאַנד פֿון יידישע זשורנאַליסטן, פרעסע־קאַרטע נ' 25

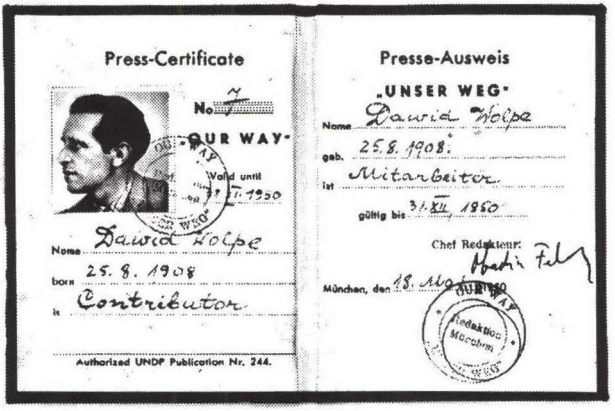

Press-Certificate No 7
"Our Way" —
"Unser Weg"
18 Mai 1950

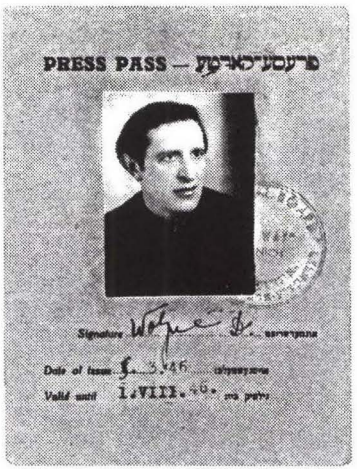

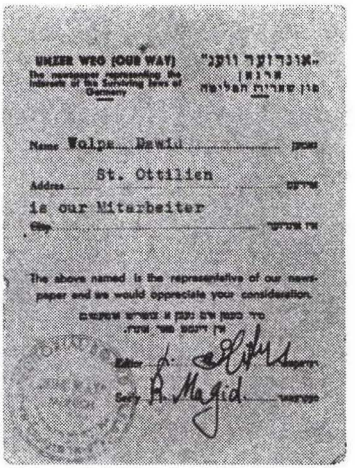

Press Pass

„אונדזער וועג": אָרגאַן פֿון שאַרית הפּליטה 7/3/46

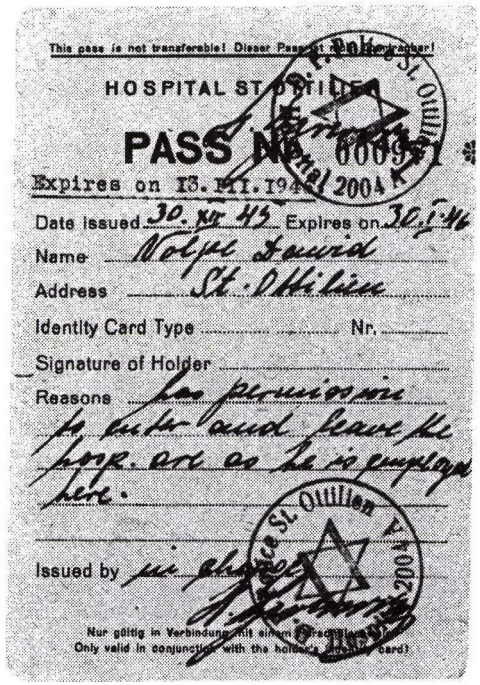
This pass is not transferable! Dieser Passschein ist nicht übertragbar!

HOSPITAL ST OTTILIEN

PASS No. 000971

Expires on 15. VII. 1946 / 2004

Date issued 30. XII 45 Expires on 30. I. 46

Name Wolpe David

Address St. Ottilien

Identity Card Type ..... Nr. .....

Signature of Holder .....

Reasons Has permission to enter and leave the hosp. area as he is employed here.

Issued by ..... Hospital St. Ottilien 2004

Nur gültig in Verbindung mit einem Ausweis (Identity Card)
Only valid in conjunction with the holder's identity card)

Hospital St Ottilien
Pass Nr 000971
30/XII/45

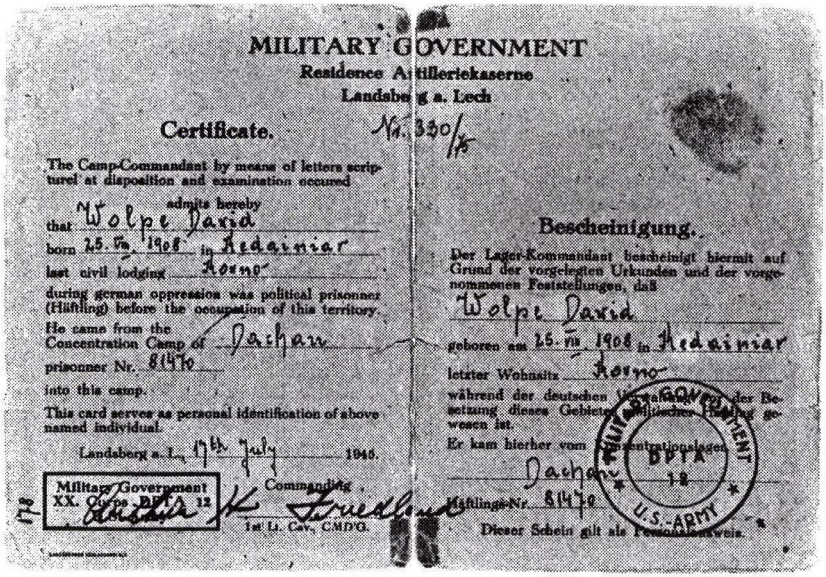
MILITARY GOVERNMENT

Residence Artilleriekaserne

Landsberg a. Lech

Certificate. No. 330/15

The Camp-Commandant by means of letters scriptural at disposition and examination occured

admits hereby

that Wolpe David

born 25. 7. 1908 in Radzimiar

last civil lodging Kovno

during german oppression was political prisonner (Häftling) before the occupation of this territory.

He came from the Concentration Camp of Dachau

prisonner Nr. 81470

into this camp.

This card serves as personal identification of above named individual.

Landsberg a. L. 11th July 1945.

Military Government XX. Corps DPTA 12

Commanding

1st Lt. Cav., CMD'O.

Bescheinigung.

Der Lager-Kommandant bescheinigt hiermit auf Grund der vorgelegten Urkunden und der vorgenommenen Feststellungen, daß

Wolpe David

geboren am 25. 7. 1908 in Radzimiar

letzter Wohnsitz Kovno

während der deutschen Unterdrückung vor der Besetzung dieses Gebiets politischer Häftling gewesen ist.

Er kam hierher vom Konzentrationslager

Dachau

Häftlings-Nr. 81470

Dieser Schein gilt als Personalausweis.

DPTA 12 U.S. ARMY

Military Government for Germany ... Temporary Travel Document ... 19518 15 Jan. 1948

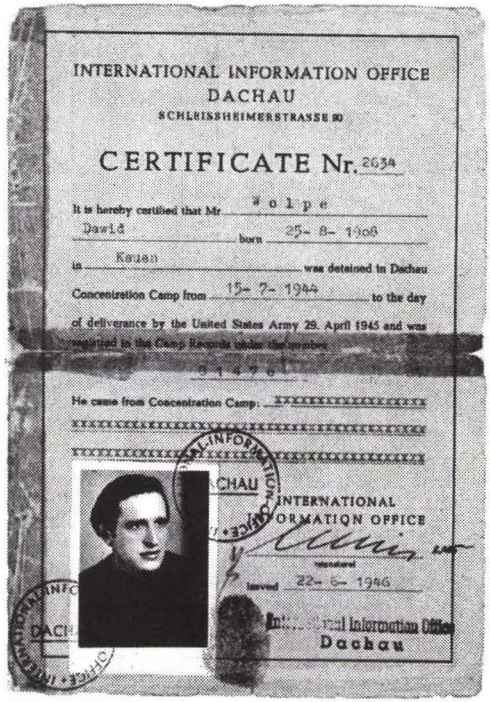

INTERNATIONAL INFORMATION OFFICE
DACHAU
SCHLEISSHEIMERSTRASSE 80

CERTIFICATE Nr. 2634

It is hereby certified that Mr. Wolpe
David born 25- 8- 1908
in Kauan was detained in Dachau
Concentration Camp from 15- 7- 1944 to the day
of deliverance by the United States Army 29. April 1945 and was
registered in the Camp Records under the number
91491
He came from Concentration Camp:

INTERNATIONAL INFORMATION OFFICE
Dachau
22- 6- 1946

International Information
Office Dachau...
Certificate Nr 2634.
22-6--1946

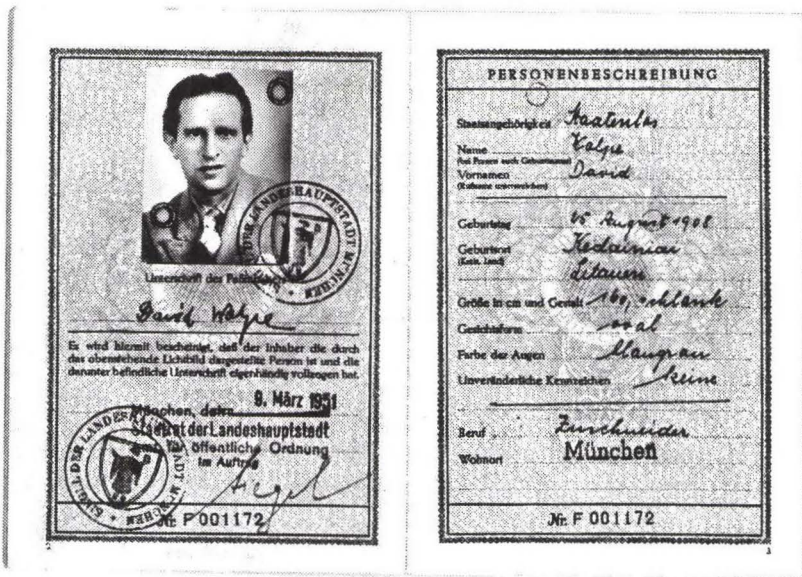

Unterschrift des Paßinhabers: David Wolpe

Es wird hiermit bescheinigt, daß der Inhaber die durch das obenstehende Lichtbild dargestellte Person ist und die darunter befindliche Unterschrift eigenhändig vollzogen hat.

München, den 9. März 1951

Polizeipräsident der Landeshauptstadt München
Abt. für öffentliche Ordnung
Im Auftrag

Nr. P 001172

PERSONENBESCHREIBUNG

Staatsangehörigkeit: Staatenlos
Name (bei Frauen auch Geburtsname): Wolpe
Vornamen (Rufname unterstreichen): David
Geburtstag: 25. August 1908
Geburtsort (Kreis, Land): Kedainiai Litauen
Größe in cm und Gestalt: 169, schlank
Gesichtsform: oval
Farbe der Augen: blaugrau
Unveränderliche Kennzeichen: keine
Beruf: Zuschneider
Wohnort: München

Nr. F 001172

Bundesrepublik Deutschland Fremdenpass Nr Boo 182/50 München 9 Marz 1951

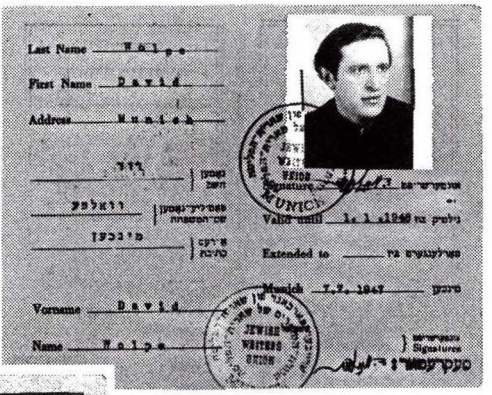

Writers Union
7/7/1947
שרית־פּאַרבאַנד
פֿון שארית־הפליטה
מיטגלידס־קאַרטע נ' 3

Arbeitsamt München...
Ausweiskarte
Nr 1/340858
8. 1946

Deutsche Kennkarte...
15 September 1946

פֿאַרבאַנד פֿון אַרבעטער
און אָנגעשטעלטע בײַם
צענטראַל־קאָמיטעט –
מיטגלידער־קאַרטע נ׳ 626 –
1/8/1946

David E. Wolpe

Ich un Main Welt

Autobiography
Book Two

©
All rigths reserved
D. Wolpe
14 Grace Road Observatory
Johannesburg 2198
SOUTH AFRICA

ISBN 965-7012-33-3

Printed in Israel

DAVID E. WOLPE

I AND MY WORLD

AUTOBIOGRAPHY

BOOK TWO

DOV-TOV
Johannesburg — 1999 — Jerusalem

תיקוני־טעות אין בוך:

ז׳ 206, 6טע שורה פֿון אויבן — אַשטאָט שוועלבעלע דאַרף זײַן שוועבעלע
ז׳ 212, 11טע שורה פֿון אויבן — אַנשטאָט צעהעשט דאַרף זײַן צעהעשעט
ז׳ 215, 11טע שורה פֿון אויבן — אַנשטאָט אָפּגעשפּיגלט דאַרף זײַן אָפּגעשפּילט
ז׳ 216, 15טע שורה פֿון אויבן — אַנשטאָט זאָגן אַ ווּאָרט דאַרף זײַן זאָל זײַן
ז׳ 236, 11טע שורה פֿון אויבן — אַנשטאָט וואַרעס דאַרף זײַן וואַרעם
ז׳ 262, 3טע שורה פֿון אויבן — אַנשטאָט לאַנשאַפֿט דאַרף זײַן לאַנדשאַפֿט
ז׳ 262, 13טע שורה פֿון אויבן — אַנשטאָט פּידזשאַמעס דאַרף זײַן פּיזשאַמעס
ז׳ 263, 4טע שורה פֿון אויבן — אַנשטאָט ראַביי דאַרף זײַן ראַבײַ

The Man Of Light And I

Ever since I can recall
My most cherished ideals were :
Virtue, sunniness, and the crown of them all —
To stand face to face with the man of light:
And lo ! Behold!
One day he came and stood on my threshold.
It was the most wonderful moment of my life.
I greeted him at the open door:
"Come in, much longed-for, man of light,
be my guest!"
He smiled, entered and stood still.
Then, tall and slender, like a young tree,
he bowed:
"Good day to you, dear folks" —
he greeted my wife and me.
Above his head fluttered a bright sheen.
His shining eyes streamed goodness.
... When he left, his image remained in my heart,
and the question: Who was this man?
Unexpected he came, and vanished like a myth.
And a longing for him tugged at my heart.

One day a letter surprised me.
Words like sparks of radiant goodness,
Brought me good tidings — Fortune smiled:
It so happened I was writing my autobiography,
and so in the heat of the moment I made a vow:
The canvas of my life I will weave
Till the last thread — a gift of thanks
To the man of light!
I made a note of my decision in my notebook
on my desk, where the date was:
16 October 1994 visit of the man of light.

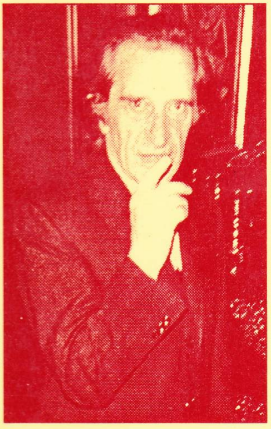

...אין דער אַלגעמיין־יידישער רעם האָב איך קאָנסטרוירט אין די ביכער מײַן וועלט. און מיט שטאָלץ האָב איך אַרויס־געהויבן מײַן זכות צו זײַן אַ יִיד, ווי איך האָב זיך געמאַלן און פֿאַרשטיי אַזא. איך האָב זיך קיין מאָל ניט געפֿילט מינדער־ווערטיק, ווי אַ יִיד. אַ יִיד, ווי אַ מענטש וואָס געהערט צו דער הומאַנער ציווילי־זאַציע, איז תּמיד געווען מײַן מוסטער, און אַזאַ האָב איך זיך געסטאַרעווט צו זײַן. איך טראַכט, אַז דאָס איז, מסתּמא, געווען דער סטימולאַטאָר, וואָס האָט מיך אַרײַנ־געשטויסן אין יונגן סאָציאַליסטיש־אַריַע־טירטן השומר־הצעיר, און פֿון דאָרטן ווײַ־טער, צום קאָמוניזם, וואָס כ׳האָב שוין געהאַט מיט מײַן ערשטן שריט רעזערוואַציעס צו אים, און ס׳האָט לאַנג ניט געדויערט ביז ווערן פֿאַסיוו און זיך צינען צוריק. ס׳איז שוין אָבער געווען שפּעט פֿאַר חרטה.

און איצט, בײַם האַלטן אין שטעלן דעם פונקטצייכן בײַם סוף פֿון מײַן סיפּור־המעשׂה, וויל איך מעדיטירן, פֿילאָסאָפֿירן, ווי אַ רעפֿלעקס צו מײַנע אַלע לעבעדיקע יאָרן, פּדי אונטערצינען די אונטערשטע שורה. אָבער ניט אָפּשאַץ פֿון זיך, צי חלילה, לויבן פֿאַר זיך, נאָר פּשוט אַ פּרוו־וו אין זיך אַרײַנצוקוקן.

מײַן מאָטעריאַליסטישן וועלטבאַנעם האָב איך במשך די אַלע יאָרן רעפֿאָרמירט, אויב מע קען נוצן אַזאַ באַגריף לגבי דעם דאָגמאַטיש־קלאַסישן דיאַלעקטישן מאָטעריאַליזם פֿון דער מאַרקסשול, וואָס איז אומקאָמפּראָמיסיק. און דער רעזשים, וואָס האָט געהערשט מיט טעראָר און צוואַנג, ניט קענענדיק זיך רעפֿאָרמירן, האָט ער געמוזט אונטערגיין. און אפֿשר האָב איך זיך רעפֿאָרמירט, ווײַל דעם גלויבן אין גרונטיקן פּוח פֿון מאָטעריאַליזם האָב איך ניט פֿאַרוואָרפֿן, וואָס שייך אונדזער וועלט פֿון אַרבעט און ווערטן. אָבער איך האָב ניט געגלייבט און גלייב נאָך אַלץ ניט, אַז אַ וועלכער ניט איז פֿאַרבאָרגענער פּוח מישט זיך און קאָנטראָלירט די וועלט און די מעשׂים פֿון מענטשן. גענוג איז צו וויסן, אַז אַלע היסטאָרישע געשעענישן – מלחמות, רעוואָלוציעס, נאַטור־קאַטאַסטראָפֿעס און אַפֿילו דער חורבן־קאַטאַקליזם – וועלן קאָמענ־טירט נאָך דעם ווי עס פֿאַסירט און דורך די רעקאָרדירער וועלן זיי טענדענציעז צוגעשריבן צו אַ וועלכן ניט איז פּוח: גאָט, טײַוול, נס, צי אַנדערע פֿאַקטאָרן פֿון דעם מין. איך גלייב ניט אין די אַלע מיסטישע וועגדער...